

ששון עשי

הומור והגיגים קלילים
בתלמוד בבלי ובלימוד דף יומי



בנימין אנגלמן

בס"ד

בנימין אנגלמן

שעשועי

הומור והגיגים קלילים
בתלמוד בבלי וכלימוד דף יומי

ירושלים תשע"ט

עריכה: זהבית רייס

תמונת כריכה:

קושיה תלמודית (1870) : Carl Schleicher (1825-1903)

(הערת המחבר: גם לקוראי הספר שמורה הזכות להגיב כמו בציור)

בנימין אנגלמן (יליד בודפשט, 1930) למד בישיבה חסידיית וליטאית, קיבל תארים B. Sc. (הצט. ית.), A.R.C.S., ו- Ph.D. במתמטיקה ובפיסיקה עיונית מאוניברסיטת לונדון. שוכן בארץ מ-תשכ"ג. חיבר שני ספרי מחקר, שירת כמארגן ועורך לכנסים בינלאומיים ופרסם כ-230 מאמרים בכתבי עת מדעיים, רובם בתחום של פיסיקת המצב המעובה ומיעוטם בהגות ובמחשבה יהודית. כשהזדמן, פיזר הומור במקצועו וכאן העלה בקודש.

© כל הזכויות שמורות למחבר
ליצירת קשר : 02-6430546 (972)
shaashuai@gmail.com

**מוקדש לזכרה של חסיה (לבית קיל) נ"ע, שבמשך שבע
שבתות שנים צחקה איתי, ולא עלי**

תוכן העניינים :

9-40	חלק א : הומור מוצהר, גלוי וסמוי בתלמוד בבלי
41-320	חלק ב : הומור והגיגים קלילים על הדף היומי
41-43	אקדמות מילין המסכתות :

185-194	קידושין	44-51	ברכות
194-204	בבא קמא	51-65	שבת
204-216	בבא מציעא	65-71	עירובין
216-231	בבא בתרא	71-82	פסחים
231-244	סנהדרין	82-85	שקלים
245-248	מכות	85-95	ראש השנה
248-252	שבועות	96-106	יומא
252-260	עבודה זרה	106-107	סוכה
260-262	הוריות	107-112	ביצה
262-274	זבחים	113-117	תענית
274-287	מנחות	117-120	מגילה
287-300	חולין	120-127	מועד קטן
300-304	בכורות	127-130	חגיגה
304-306	ערכין	130-136	יבמות
306-308	תמורה	136-156	כתובות
308-313	כריתות	157-165	נדרים
313-314	מעילה	165-173	נזיר
314-315	תמיד	173-179	סוטה
315-320	גדה	179-185	גיטין

321-323	מקורות
324-359	נושאים וביטויים
360	הכרת הטוב
English Abstracts	7'-8'

חלק ג: "נשים עם בפני עצמן". עמדות בין-מגדריות בסיפורי התלמוד
ובפתגמים. (באנגלית) 9' – 36'

"Women Are a Separate People (Bavli Sabbath 62a)" Inter-
gender Attitudes in Talmudic Anecdotes and Aphorisms. (in
English) 9' – 36'

חלק א

הומור מוצהר, גלוי וסמוי בתלמוד בבלי

תקציר

פתגמים ואמרות מחודדים ומפתיעים בתלמוד הבבלי מתפרשים כביטוי לשוניות ולחוש ההומור של חכמי התלמוד. בדרך זו ניתן להסביר מספר סוגיות סתומות בגמרא. על חלק מן החומר ההומוריסטי מעידה הגמרא עצמה שהוא נאמר מתוך בדיחות הדעת, והוא "ההומור המוצהר" שבתלמוד. באמרות תלמודיות אחרות ההומור גלוי לעיני הלומד, ובעוד חלק נוסף השנינות שבפתגם סמויה ועל הלומד למצוא אותה. סוגי ההומור (שדוגמאות מיצגות מהם מובאות במאמר) הם משחקי מלים (כולל ניצול כפל-משמעויות של מלים puns, השכיח בדרשות), משחקי צליל, לעג עצמי, עוקצנות לזולת ולקבוצות מעוט, התבדחות על שמות, חידות ועוד.

א. מבוא

ההומור עמד לאבותינו ולנו בכל דור ודור ובמיוחד בעתות צרה. מאפייני ההומור היהודי נסקרו בפרסומים שונים, בהם צוינו גם השלכות הרדיפות של עמנו על היווצרות תרבות הצחוק והלעג העצמי בקרבנו. רשימה חלקית של הפרסומים האלה נמצאת במראי המקומות שבסוף מאמר זה [1]. לדעתנו, לא מספיק הודגשה תרומתה של ה"גמרא" לפיתוח ההומור היהודי, וכאן יש מקום לחלק את התרומה הזאת לשני גורמים. הראשון, הוא ההומור שמתפתח תוך לימוד הגמרא, באוירה המיוחדת ללימוד. זוהי אוירה של מתח אינטלקטואלי, של התנצחות והתחרות הרדית יחד עם שותפות של הישגים ומחויבות לנורמות. במילים אחרות, נמצאת כאן התנגשות של מגמה אינדיווידואליסטית (המתבטאת ברצון ובצורך של הלומד להגיע לשכלול אישי ייחודי) עם המגמה המנוגדת לזו, ובכל זאת משולבת בה, שהיא קבלת הסמכות של המסורת התלמודית המתגלמת בטקסט התלמודי ובמפרשיו התקניים. המתח הזה שבין שתי המגמות הללו (עליהן נוסדה מסורת הלימוד הישיבתי במיטבו) היה והינו גורם חשוב לעיצוב המבנה האינטלקטואלי של עמנו. הוא מקבל ביטוי גם בפיתוח חוש ההומור המאפיין את לומדי הגמרא. אין בדעתנו להתעכב כאן על תיאור של החוש הזה. הוא דורש לימוד נפרד. נסתפק רק בהערה שאין לצפות שחוש הומור זה שהתפתח בין כותלי

הישיבות, ישאר שם לנצח. יותר סביר שהוא נהפך לנחלת העם כולו, וזה כולל כידוע נשים, עמי הארץ ואפיקורסים למיניהם. כולם נעשו נגועים בהומור ביהודי.

אחד שאינו נגוע יהיה לנו לעד מסייע לצייון הקשר בין המרכיב הדתי וההומור היהודי. וכך כותב Don Nilsen (מעורכי העתון הבין-לאומי "Humor"):

"Two cultures which are noted for their sense of religion, Jewish culture and Irish culture, are also noted for their sense of humor" [2]

בתרגום: "שני אורחות חיים המוכרים באשר לתוכן דתי שלהן, היהודי והאירי, ידועים גם כן באשר לחוש הומור שלהן".

במאמר זה ענייננו בסוג שני של תרומת הגמרא לאוצר ההומור היהודי והוא ההומור שכבר נמצא בגמרא (וליתר דיוק בתלמוד הבבלי) ואשר הלומד פוגש אותו. חלק מן ההומור הזה הוא גלוי והלומד מזהה אותו כהומור מבלי להזדקק להדרכה. לעומת זאת, חלק אחר של ההומור מוסתר והלומד המצוי עלול לעבור עליו מבלי להרגיש שהוא דילג על הומור. על פי הכרתי, כמותית וגם איכותית החלק השני עולה פי כמה על הראשון, בחינת גדול הנסתר מן המגולה, וחשיפת החלק הזה היא מטרתנו. למרבה הפלא, מעט מאמץ בלבד הוקדש לגילוי החלק הכמוס של ההומור שהתלמוד מתהדר בו. קיימים אמנם אוספי ציטוטים של פתגמי התלמוד [3-4] אבל אלה אינם חושפים כי אם מה שכבר גלוי ורק לאחרונה נלקטו שיטתית סוגיות תלמודיות בעלות תוכן הומורי [5]. ידועים חיבוריו של ר. מרגליות [5-7] שלא זו בלבד שהם מסבירים סוגיות סתומות בתלמוד אלא גם מספקים מפתח חשוב לאישיותם של כמה תנאים ואמוראים המופיעים בו. גם החיבור הזה שואף, בין היתר, לתרום בשני הכיוונים האלה.

בניגוד לנסיונות המעטים להציג במלואו את ההומור שהתלמוד מכיל, קיימת ספרות רבת היקף (יהודית ואחרת) השואפת לשאוב מן המקרא עד תום את כל ההומור הגנוז בו. אלא שכאן הבעיה היא שונה: ההומור שבמקרא הוא יקר מציאות וכבר התנצלו חוקרי ההומור המקראי שהתנ"ך הוא בעיקרו "ספר רציני" [8-10]. לא חשבנו אחרת.

קל להציע סיבות להעדפת החיפוש אחרי ההומור דוקא מתחת הפנס של "תורה-אור". ראשית, ספר- הספרים הוא נכס של אוכלוסיה הרבה יותר רחבה מאשר התלמוד, ומה עוד שהכרת התנ"ך ולימודו אינם מחייבים (בדרך כלל, שבצדה יש הרבה יוצאים מן הכלל) מחויבות והזדהות עם תוכנה, כפי

שזה קיים אצל רוב לומדי הגמרא. וכאשר אנחנו בודקים את מרבית הציבור השני הזה, ברי מעל כל ספק שקיימת רתיעה ("חרדת קודש") לקחת דבר כלשהו בגמרא שלא ברצינות. מי יהיין ליחס לאמרה מסוימת פן של הלצה, אלא אם כן הדבר הזה כבר נקבע מפורשות בידי המפרשים התקניים! כידוע, טענת הרצינות נתמכת בפתגם "אמר רב נחמן: כל ליצנותא אסורא, בר (חוץ) מליצנותא דעבודת כוכבים דשריא(המותרת) ("מגילה כה: [11]).

הגישה שבמאמר זה נשענת על שני יסודות. הראשון הוא ההנחה שחכמי התלמוד אכן חכמים היו. בימינו החכמה מלווה (כמעט ללא יוצא דופן) בשנינות, עירנות מחשבתית והנטייה לפזר ביטויים חדים לכל עבר [12]. אין זה סביר לקבל כהנחת עבודה את הניתוק בין המציאות שבה אנחנו חיים היום ולבין המציאות האנושית של תנאי ואמוראי התלמוד. כמו כן, לא נראה לי שהאמרה "אמר רבי זירא אמר רבא בר זימנא: אם ראשונים בני מלאכים, אנו בני אנשים. ואם ראשונים בני אנשים, אנו כחמורים (שבת קיב:)", המכוונת בעיקר, על פי פשוטה של האמרה, ליראת שמים ויראת חטא, מחייבת ארשת פנים קפואה, שהיא למעשה אף אינה תכונה מובהקת של מלאכי השרת [13]. גם אין להתעלם מזה ש"ראשונים בני מלאכים" היא רק אופציה אחת, והאופציה השנייה בסוף האמרה, "ואם ראשונים בני אנשים, ... הרי עדיין נשארה פתוחה, על אפנו וחמתנו.

יסוד שני למאמר הוא, שהגורם ההלצתי והעובדה שגורם זה נשלף על ידי חז"ל לעתים רבות, מסוגלים להסביר מספר עניינים סתומים ועמומים בתלמוד. דעת כותב הדברים האלה היא שיש הסבר לעניינים "המוזרים", הפארדוקסלים שבתלמוד. בחלקם פתרון החידה הוא בגירסא נכונה שתבוא במקום הגירסא הקיימת. במקומות אחרים, ולעתים רבות מאוד, מציאת ההסבר תלויה בלומד, ביכולתו ונחרצותו לא להתייאש עד שימצא את הפתרון. לומדי תורה לשמה חייבים לחפש אחרי הסברים המניחים את הדעת, ואכן הדרך הזאת, לחדש הסברים מדי דור ודור, היא "בגדול" השיטה המקובלת בעולם הישיבות. ואם אחרי כל המאמצים הנראים אפשריים, נמצא שיש מקומות בתלמוד שלגביהם אין הבנתנו משגת את פתשגן הכתב, אזי יש להשאיר את המשימה לדורות הבאים, ולגישות חדשות שכעת לא עולות על דעתנו. מותר לקורא לנחש, שבהסברים שאנחנו נציע במסגרת המאמר הזה ייכלל גורם של הומור. גורם זה יכול להתגלות או בתוכנם או בצורתם או בהקשרם של הדברים שנאמרו, נכתבו והונצחו במסכתות התלמוד.

ב. ההומור: איך להכירו?

לשם קביעת מסגרת הדיון נציע את ההגדרה הבאה להומור, "צירוף דברים מפתיע המיסב הנאה". סביר להניח שהגדרה הזאת לא תהיה מקובלת על כל חוקרי ההומור והעוסקים בו. אלה הציעו במשך דורות הגדרות חילופיות רבות, אשר גם הן לא מקובלות על כולם. תולדות ההגדרות ותיאוריות ההומור נסקרו בספר עברי על ידי ענת זיידמן [14], תוך מיון לקבוצות כדלהלן: תיאוריות ביולוגיות, של עליונות, אי-הלימה, הפתעה (שהיא כמובן קרובה להגדרתנו), תיאוריות הנשענות על כפל רגש, על שחרור והרפייה, שיבוץ ופסיכואנליזה, תיאוריות הללו למיניהן משקפות פנים שונים של ההומור והצחוק, אבל לא את כולם [15]. לעומתן, ההגדרה שניתנה על - ידינו רחבה, והולמת יותר את אחד מן הדברים הבולטים בדיאלקטיקה התלמודית, והיא ההפתעה שמהלך סוגיה מביא ללומדיה. כי הרי בין הידועות הוא לכל לומדי הש"ס, שכמעט כל דף ספוג הוא תהפוכות והפתעות ולא רק בסגנון אלא גם בבחירת הנושאים הנידונים בו. כך למשל בדף היוצא לדרך לברר הלכה בעניין שבת מוצאת הגמרא את עצמה מביאה ברייתות בנושאים של טומאה ומקואות (כגון במסכת שבת קמג: , קמד).

והנה זה מחייב אותנו להרהר: האם גם אלה (כל דף גמרא) הם הומור, על שהם מפתיעים ועל שהם גם עשויים להסב הנאה לתלמיד? כמובן שלא, מאחר שלא ההפתעה הגורמת להנאה אלא העניין המובא בפנינו. כמו כן מובן מאליו, שהברייתא של טומאה לא הובאה בכדי להצחיק, מה שאם כן, רוב ההומור נאמר למטרת גרימת צחוק או שיעשוע. מכל מקום ברור כבר מתוך הדיון הקצר הזה שההגדרה המוצעת אינה שלמה ואינה מושלמת. אף על פי כן, ניעזר בה כפי שזה יידרש.

ג. סוגי הומור בתלמוד

המלה "בדיחותא", או נטייה כלשהיא של המלה, מופיעה ב- 17 מקומות בתלמוד הבבלי עצמו (כלומר בגוף התלמוד ולא אצל אחד ממפרשי). במקור, המלה "בדיחותא" מסמלת מצב נפשי (של שמחה ורוממות רוח) ואינה זהה להלצה מבדחת. אף על פי כן, כאשר מתלווה אמרה או פתגם ל"בדיחותא" בתלמוד (וזה נמצא ב - 8 מקומות), ברור לנו שהיא נאמרה בדיוק לאותה מטרה שאליה אנתנו חותרים כאשר אנתנו יוצרים או מפיצים הומור (כלומר: להפתיע, לשעשע, לפגוע וכו'). להלן נרשום את כל מקרי ה- "בדיחותא" בתלמוד. את האמרות הנאמרות בצמוד או בעקבות

"בדיחותא", אנחנו מכנים "הומור מוצהר", כי הרי התלמוד מצהיר ומודיע לנו שמונח לפנינו פתגם השונה בהורתו ובלידתו מן הטקסט המקובל והתקני של התלמוד. לא מתוך רצינות ומטרה רוחנית או מעשית היא נאמרה אלא כהתפרצות מתוך מצב רוח עליו, חריג וכהשתקפותו. להלן נטען שגם הטקסט התקני מכיל הומור. עם כל זאת, עצם קיומו של "הומור מוצהר" מאפשר לנו להסיק מספר מסקנות. ראשית, שחז"ל יצרו הומור. שנית, שההומור הזה (תוצר התבדחותם) נחשב ראוי להיכלל בתוך התלמוד, אין צורך להכות על חטא בשביל פתגם מבדח. כאמור כבר, מספר אמרות בבבלי כונו "בדיחותא" על ידי רש"י (בשבת ד., ל., סוכה כ.; בבא בתרא קלד., חולין יב., נו.) ותוספות (בבא מציעא נט:) וגם הללו חייבות להיחשב לבדיחות עם "הכשר". מן העובדה שהמפרש מציין את המרכיב הבדיחתי של האמרה, אף על פי שאין התלמוד "מצהיר" על זה, ניתן ללמוד ששערי ההומור לא ננעלו עם המקרים של ההומור המוצהר, אלא יש עוד כמותם בתלמוד.

את ההומור שאינו מוצהר נחלק לשניים: להומור גלוי ולסמוי. בהומור הגלוי כל היסודות הנחוצים להבנת ההלצה נמצאים פרושים לפני הקורא (הכוונה לקורא או הלומד הממוצע, המנוסה, ...). השכל הישר, הקונסנזוס, האיש ברחוב כולם מסכימים שהעניין שהם מעיינים בו לא לגמרי רציני, ואף נהנים ממנו. "אגרא פגרא" אומר רבא (בבבא מציעא סט:) וכולנו ערים למשחק המלים (אף שאין אנחנו גורעים מחשיבות ההלכה). זה ש-"נמצא קרח מכאן, וקרח מכאן" (בבא קמא ס:) כולנו מחייכים על חשבוננו, וכן במקרים נוספים. הומור זה גלוי הוא לעיני כל.

לעומת סוג זה של טקסט ניתן ללמוד מן הדוגמאות שנביא בהמשך מן הגמרא על קיום (וזכות קיום) של מה שניתן לכנות "הומור סמוי". סוג זה של הומור יכול להופיע בגמרא בתור פתגם כאשר לא כל מרכיבי הבדיחה גלויים לעיין ורק עבור יודעי ח"ן או מעמיקי גירסא מתגלה ה"סמוי" [16]. אמנם גורם ההפתעה קיים במלוא עוזו אבל ההנאה שבקריאת הפתגם בוששת לבוא עד פענוח מלא של הפתגם. ברור שבדיחות שאינן מובנות נפוצות בכל הקשר ולא מיוחדות לתלמוד בלבד. קח למשל חידה שהופצה לאחרונה באינטרנט:

"שאלה: כמה רבנים אורטודוקסים דרושים להחליף נורה חשמלית?

תשובה: להחליף?"

ההפתעה מובטחת מעצם היות התשובה בצורת שאלה, אבל הבדיחה לא תוכן אלא אם כן מוכרות לשומע שתי עובדות רקע. הראשונה, שהשאלה אינה אלא גלגול של השאלה הקלאסית "כמה פועלים פולנים דרושים להחליף נורה

חשמלית?". והעובדה השנייה היא השמרנות המיוחסת לרבנות האורתודוקסית. ברור ששני הנתונים הללו לא נמסרים לשומע במהלך הבדיחה, וזאת מתוך כוונה להגדיל את ההפתעה. אילו הוכן השומע לידיעת העובדות הללו, נאמר כמבוא לבדיחה או כחלק ממנה, הבדיחה היתה מובנת לגמרי אבל היא היתה מפסיקה להיות בדיחה בהיותה נטולת כח מחץ והפתעה.

לדעתי, גם בהומור הסמוי שבתלמוד יש לראות מעל לכל את הכוונה להפתיע. אלא, שכאן הגורם ההפתעתי פועל בשני מישורים ובא בשני גלים. הגל הראשון השוטף את הלומד הוא תוכנה המפתיע של האמרה התלמודית. שני לו, ההסבר או הביסוס לאמרה (שבא בדרך כלל ביחד עם האמרה בצורת פסוק או פתגם מאשש), וזה השני למעשה אינו מהווה ביסוס בכלל, אלא מביך ומבלבל עוד יותר. רק כאשר הצליח הלומד לפענח את הענין, רק אזי יידע לרדת לסוף דעתו של בעל האמרה וההומור מתגלה לפניו באופן מלא. בהמשך המאמר נביא מספר דוגמאות עם עוקץ, לעת עתה נראה איך השיטה פועלת במקרה אחד, שהוא רציני (מקרים נוספים מסוג זה מובאים בפירוש "יוסף דעת" על התלמוד של יוסף בן-ארזה).

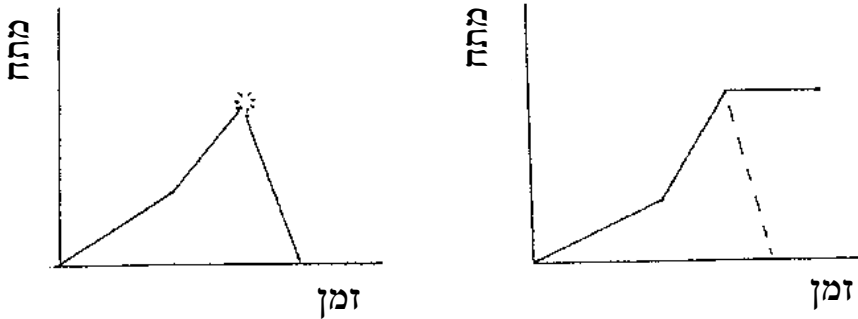
בבבא קמא קיב.:

1. הניח להן אביהן מעות של רבית אף על פי שיודעין שהן של רבית אין חייבין להחזיר ...

2. דאמר קרא "אל תקח ממנו נשך ותרבית". אהדר ליה כי היכי דניחי בהדך (תחזיר לו בכדי שיחיה אתך) והנה ב-1 אנחנו לומדים על דין מפתיע, לאמור, שאין היורשין הנהנין חייבים להחזיר את הרבית שאביהם גבה. הפסוק המובא ב-2, שהיה אמור לנמק את הדין שב-1 אינו עושה כן, כי אם להיפך, מחזק בנו את ההרגשה המקורית שהיורשים כן היו חייבים להפטר מן הרווח הלא חוקי. ועל זה בא הרשב"א ומספק את המפתח הן ל-1 והן ל-2 כדלהלן:

3. "שהדרש מסתמך על סוף המקרא "אל תקח ... וחי אחיך עמך (הדגשה לא במקור)" שמזה נלמד "החזירוהו לו כדי שיחיה עמך". ... אין אזהרה מתייחסת אלא לזה שלקח ממנו ולא לבנו." וכעת, בעזרת 3 הכל ברור.

נמחיש בעזרת ציור את מנגנון הפעולה של "המפתח הסמוי" כפי שהוא פועל בהומור הסמוי התלמודי. התיאור הוא על פי המירשם הידוע של קסטלר [17] ומופיע בציור 1.



ציור 1.

בצד השמאלי של הציור מתוארת דינמיקה של בדיחה רגילה על פי קסטלר [17]. תוך כדי שמיעת הבדיחה עולה המתח הנפשי ("הציפייה") אצל השומע בהדרגה, עם כל שלב של מסירת הבדיחה. ואז מופיע רגע האמת ("הפואנטה") והמתח נופל פתאומית (ואנרגיית המתח העצורה משתחררת, לרוב בצחוק).

בהומור סמוי (בצד ימין של הציור) המצוי בתלמוד, המתח עולה בשני שלבים (1- 2 במקרה המובא במאמר), אבל נפילת המתח (המתוארת כאן בקו מרוסק) איננה חלק של מסירת התוכן. היא "וירטואלית" בלבד, מותנית בקיום או השגת מידע נוסף שעל הלומד לספק. בלעדיה המתח נשאר בעינו. [18]

ד. "בדיחותא"

אלה נרשמים לפי סדר הופעתם בתלמוד:

1. - 4. (ברכות ל: - לא.)

אביי הוה יתיב קמיה דרבה. (אביי ישב לפני רבה) חזייה דהוה קא בדת טובא (ראה אותו שהיה מבודח, עליז מאוד) ...

רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא. חזייה דהוה קא בדת טובא ...

מר בריה דרבינא עבד הלולא לבריה (ערך נישואין לבנו) חזנהו לרבנן (ראה את רבנן)

דהו קבדחו טובא ...

רב אשי עבד הלולא לבריה. חזנהו לרבנן דהו קא בדחי טובא ...

תאור כל מקרה מסתיים או בהבעת ביקורת על העליזות המופרזת עם הצדקת המעשה או בפעולה מתקנת (כגון שבירת כוס בחתונה). השאלה הנוגעת לענייננו היא איזה ביטוי ניתן להתבדחות בכל מקרה ומקרה. את זה הגמרא לא מוסרת. מאידך, מתוך ההמשך "אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה ..." נוכל לשער שלא היה מדובר במעשים מצחיקים (כגון, מעשי

קונדוס, עיוותי פנים, ריקודים פראיים וכדומה) אלא בעניינים הקשורים לצחוק הפה ואולי גם לשחוק (במובן החדיש של המלה) שמקורו בהלצות שנונות עם תוכן אינטלקטואלי, כלומר הומור. אבל זה נשאר רק בגדר השערה.

5. (ברכות נה.).

אמר רב יוסף: חלמא טבא (חלום טוב) אפילו לדידי (לעצמי, שאני עיור) בדיחותיה

מפכתא ליה (מפיגה, מבטלת או, בלשונו, מנטרלת אותו).

הכוונה כאן כנראה לעליצות שבאה בעקבות חלום טוב.

6. (שבת ל:).

כי הא דרבה (על פי דקדוקי סופרים, דרבא, וגירסא זו יותר מתקבלת על הדעת מתוך השוואת אישיותם של שני האמוראים הגדולים) מקמי דפתח להו לרבנן (לפני שהתחיל את הלימוד) אמר מילתא דבדיחותא (דבר צחוק) וכדמי (והשתעשעו) רבנן ...

מתוך מספר אמרות של רבא בש"ס, ואחדות מהן נצטט בהמשך, נראה שמדובר באמרות הומוריסטיות, ולמעשה קשה לתאר שבמעמד של לימוד לפני חכמים- תלמידיו, יבחר רבא לשעשע אותם בדבר נמוך מזה (כגון בביטויים גרוטסקים).

7. (שבת עז:).

רבי זירא אשכחיה (פגש, מצא) לרב יהודה דהוה קאי אפיתחא דבי חמוה (שעמד בשער בית חמיו) וחזייה דהוה בדיחא דעתיה (וראה אותו שהיה מתבדח, או במצב רוח מבודח) ואי בעי מיניה כל חללי עלמא (ואם שאל אותו על כל דבר שבעולם) הוה אמר ליה (היה אומר לו). וחזייה דהוה בדיחא דעתיה (וראהו שהיה במצב רוח מבודח).

רב יהודה נתן שש תשובות מבודחות על טבעם של בעלי חיים והסברים מבדחים לצורתן של 23 מילים ארמיות. ולא לחינם כנה שמואל את רב יהודה "שיננא" (שנון, חריף. ברכות לו.). קו אופי זה לא נטש אותו גם עכשיו, לעת זקנתו, בהיותו עומד להרשים את חותנו ואת האנשים שהתכנסו מסביבו. ניתן לומר שכל תשובותיו של רב יהודה עונות על הקריטריון של "הומור", אם כי מחלק מהם נודף ריח של גרוטסקה. אם הספר "הברון מינכהויוזן" נמנה על חומר הומוריסטי, נכון הדבר גם על אמרותיו של רב יהודה.

8. (פסחים קיז).

זהה ל- (6).

9. (סוכה נג).

למחר חזיא (ראה) למלאך המות דהוה קבדח (שהיה שמח). אמר ליה: אמאי כדיתח (למה אתה שמח)? ...

10. (תענית כב).

... אדהכי והכי אתו הנך בי תרי אחי (בינתיים באו שני אחים) אמר ליה (אליהו הנביא לרב ברוקא) הנך נמי בני עלמא דאתי ניהו (גם שנים אלה הם בני עולם הבא). אזל לגביהו (הלך אליהם), אמר להו מאי עובדייכו (מה מעשיכם)? אמרו ליה אינשי בדוחי אנן, מבדחינן עציבי (אנשים שמחים אנחנו ומשמחים אנשים עצובים).

מאחר ששיטת פעולתם של שני האחים לא נמסרה, רק זאת, שמטרתם היתה להוציא את העצבות, מסתבר שנקטו בכל פעולה המקובלת היום לשעשע, כולל סיפור בדיחות וכו'.

11. (מועד קטן יג).

אמר ליה (רב יהודה לאיש שגזר עליו נידוי) לאו כדידך מחייכנא (לא ממך אני צוחק) אלא דכי אזלינא לההוא עלמא (כאשר אלך לעולם ההוא, לעולם האמת) בדיחא דעתאי (אשמח) דאפילו לגברי כוותך לא חניפי ליה (שאפילו לאדם כמוך לא החנפתי).

כאן "בדיחי דעתאי" הוא ביטוי לשמחה מתוך סיפוק.

12-13. (נדרים נ: - נא).

יומא דמחייך ביה (יום שצחק בו) רבי אתיא פורענותא לעלמא (באה פורענות לעולם). אמר ליה לבר קפרא: לא תבדיחן (אל תצחיקני) ויהיבנא לך ארבעין גריי חטיין (ואתן לך ארבעים "מידות" של חטים. "גריי" הוא בדרך כלל מידה קטנה, כמו בנדרים נא). אמר ליה: ליחזי מר דכל גריי דבעינא שקילנא (יראה אדוני שבאיזו מידה שאני רוצה, אני לוקח). שקל דיקולא דבה (לקח סל גדול) חפייה כופרא (טח אותו בזפת, שהחטים לא יפלו דרך החורים של הסל) וסחפיה על רישיה (והפך את הסל על ראשו) ואזל (והלך) ואמר ליה: ליכל לי מר (ימדוד לי האדון) יארבעין גריי (מדות, כמויות על פי גודל הסל) חטיי, דרשינא (שאני נושה) כך. אחוך (צתק) רבי, אמר ליה: לאו אוהרתך דלא תבדיחן!

הנה מתוארת כאן בפרוטרוט "מתיחה" ("practical joke") שהביאה את רבי לידי צחוק. יש בה כל סממני התחכום, ההפתעה וההנאה (לזכות המותח ועל חשבון הנמתח) שאדם מצפה מבדיחה מעשית. מתיחות

דומות מוכרות בכל פולקלור (הרשלי של יהודי פולין, Moricka באוסטרו-הונגריה, ג'וחה ביהודית ספרדית [19]).

14. (נדריים צא:)

ההיא איתתא דלא הוה בדיחא דעתה בהדי גברא (אשה אחת לא היתה מרוצה מגבר מסוים).

לא נפרט כאן את נסיון ה"מתיחה" של האשה ואיך רב נחמן סיכל את מזימתה. יש להניח שהגבר לא היה משועשע.

15. (בבא קמא יז:)

אמר ליה רבינא לרבא: היינו רגל, היינו בהמה? אמר ליה: תנא אבות וקתני תולדות. [וכאן באה שאלה נוספת של רבינא] אלא מעתה, סיפא דקתני (סוף המשנה ששונה, שלומד) "השן מועדת, הבהמה מועדת" מאי (איזה) אבות, ומאי תולדות איכא (ישנו)? הוה קמהדר ליה בבדיחותא (ענה לו, רבא לרבינא, בשחוק. רש"י) "אנא שנאי חדא, ואת שני חדא" (אני תירצתי אחד, ואתה תתירץ אחד!).

מקרה זה בא ללמד אותנו על נטיית חז"ל ועל יכולתם לשלב בדיחה לתוך דיון ענייני ורציני (ואולי, ללמד על הכלל כולו יצא).

16. (בבא בתרא ט:)

אהדר ליה (השיב רב אחדבוי לרב ששת) בבדיחותא. (רבינו גרשום מפרש: בשמחה, ומתוך ההקשר: שמחה לאיד. מפירוש רש"י משמע יותר שלרב אחדבוי היתה איזו תשובה עוקצנית לרב ששת, שלא נרשמה).

17. (חולין לב.).

אמר להו (רב לרב כהנא ולרב אסי, ששאלו אותו על השהייה המירבית בין תחילת השחיטה לסופה) לא הוה בדיחנא ביה בחביבי דאישלייה (על פי רש"י: לא היתה דעתי גסה בדודי רבי חייא, כשלמדתי הלכה זו ולא היה בסבר פנים עמי שאשאלנו דבר זה).

היוצא מן המובאות הללו הוא שעורכי התלמוד לא זו בלבד שהיו מודעים למצבי רוח, התבטאויות ומעשים מבודחים של חז"ל אלא אף נתנו לגיטימציה להם וזאת על ידי הכנסתם לטקסט "הקנוני" המקודש, ועל ידי פיזורם בתוך דיונים רגילים (הלכתיים ופרשניים). פיזור של הקטעים הבדיחתיים בולט במיוחד כאשר נשווה את המצב הזה עם קטעים חריגים בתלמוד שמופיעים במקרים רבים כגוש אחד (לא מפוזר), והכוונה כאן בין היתר למעשים המוזרים של רבה בר בר חנה (בבבא בתרא עג: לעצות רפואיות (שבת קה: ובמקומות נוספים), ענייני כישוף ואפילו רוב סיפורי אגדות, שבדרך כלל גם הם מופיעים באופן מרוכז ובנפרד מדיונים בסגנון

המקובל (שקלא וטריא, אתקפתות וכו'). (קטעי "בדיחותא" (1 - 4) ו- (7) לעיל גם הם באים כגוש אחד. אבל אלה יוצאים מן הכלל.)

ה. קבוצות הומור

בשפה העשירה בדקויות (נואנסים) ניתן לתאר את הרושם שההומור עושה על השומע בעזרת ביטויים שונים וכבר ניתנו לא פחות מ- 13 ביטויים בשפה האנגלית להומור ולעג הנמצאים בתנ"ך [10], אפילו תופעות ה"סטירה" שבתנ"ך לבד מויינו במסגרות שונות כגון: חיקוי, לגלוג, בוז, עוקצנות, לעג, היתול ועוד [9].

אנחנו מציעים לסווג את ההומור התלמודי על פי מוצאו והקשרו, כלומר, איך הוא נוצר, (ונרמז גם למה הוא נוצר) ובאלו נסיבות הוא עשוי להופיע.

הקבוצה הכי גדולה של ההומור הנמצא בתלמוד היא ללא ספק משחקי מלים. אלו באים בלבושים שונים, כפי שיפורט. מאגר המלים, "המקור" העיקרי המהווה את היסוד למשחקי המלים הוא כמובן התנ"ך (והחומש, בעיקר), לעומת אלה שכיחות משחקי מלים המבוססים על מלים שבשימוש יום-יומי היא משנית. אין להתפלא על זה. המקרא הוא מקור הראה ראשון במעלה לכל דברי חז"ל (הן בפירושים שחז"ל נתנו למצוות, הן בניתוב דרכי אמונה והן בהליכות עולם). ידיעת המקרא היתה עמוקה [20], ואהבתם אליו היתה עזה. נדמה, שכל זה ברור ולא טעון חיזוק, וכבר נידונה שאלת הציטוטים החריגים במחקרים שונים [21]. חכמינו גם ידעו היטב מהו הפשט במקרא ומהו הדרש. מאידך, היחס האינטימי שלהם למקרא יצר בחז"ל גירוי לחיות עם מלות המקרא ולחיות אותן, לראות בהן ישות חיה ונושמת המסוגלת לעבור שינויים ואף מזמינה שינויים כאלה. ניתן לבטא זאת בעוד שני מושגים והם הענקת פלסטיות ללשון המקרא והאינטראקציה, ההתעסקות המתמדת איתה. כל זה הביא את התנאים ואת האמוראים אל החופש ואפילו אל הצורך לחפש משמעויות נוספות ומגוונות בכתוב במקרא ולהציג את אלו באופן בלתי צפוי ובהקשרים מפתיעים. דומה, שככל שמשמעות הפירושים הרחיקה מן הפשט, כך נעשתה הפרשנות חביבה יותר על מפרשיהן. (יצוין שכאשר באים להעריך באיזו מידה בדיחה מסוימת מוצלחת, משקל רב ניתן לעובדה כמה שונים הם התרחישים לפני ואחרי ה"פואנטה"). ההפתעה והחידוש הם שיוצרים את רושם ההומור בלב השומע ובתחושת הלומד.

האם די במרכיב זה (של הפתעה) בכדי שנסווג פרשנות תלמודית כהומור? על השאלה הזאת נשיב (בחיוב) בדיון, בסוף המאמר. כעת נציין רק זאת, שמרבית שיטות הדרוש שחז"ל נאחזו בהן נכללות בימינו בתחום ההומור והראשון והכי נפוץ ביניהן, השימוש בכפל-משמעות של מלים, יגיד על רעיו.

ו. כפל-משמעות של מלים

(א) על פי הצליל (puns)

דוגמאות:

(בענין הדוגמאות שתבואנה: אין במאמר זה כל יומרה להיות "אנציקלופדיה להומור התלמודי". אי לכך, ישרתו הדגמאות בהמשך רק לשם המחשת הטיעון ולא לשם מיצויו במתן כל המקרים הקיימים. אין לי ספק שקוראי המאמר יידעו להרבות ולהטיב. אם ישתפו אותי בפניני דרשות מיוחדים, יהיה זה שכרי. יצוין שעל כפל משמעויות בדרוש נכתב בפרק ו' ב-[16] בלי לקשור אותו להומור.)

אמר אמימר: וחכם עדיף מנביא שנאמר "ונביא לכב חכמה" (בבא בתרא יב.).
 (על דרך הפשט משמעות המלה "ונביא" היא: ונכניס - כך בסדור "רנת ישראל" ודומה לו ב"דעת מקרא" והדרשן הופך אותה ל"נביא-חווה").
 ומנא לך (ומנין לנו) דבארבעה הוו דרו להו (שארבעה אנשים היו מרימים את הארון)? דכתיב "ונסעו הקהתים" תרי (שנים) "נושאי המקדש" נמי תרי (גם כן שנים, ובסך הכל ארבעה) (מנחות צח:). המיוחד בדרשה זו שהדרשן משנה שתי אותיות באותה מלה. כתוב "ונסעו" והופך אותה ל"ונשאו" (כפי שמופיע בפירוש רבנו גרשום מאור הגולה, על פי ה"שיטה מקובצת").
 אמר רמי בר חמא: אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לו כבהמה, שנאמר "נמשל כבהמות נדמו". (סנהדרין לח:)
 "נמשל" = נשלט.

זכר - זה כר (נדה לא:)

זוהי אחת בתוך סדרת דרשות המשבחות את התינוק הזכר (כר = מנחה, שלום או רכוש) ואינה מושתתת על המקרא. משחק המלים (שבאותו מקור) על תינוקת עוד מרחיק לכת: נקיבה = נקייה, אין עמה כלום.

(ב) על פי הכתיב

ודי זהב - ודי (מספיק) זהב (ברכות לב.).

"זה א-לי ואנוהו" - היי דומה לו (אנוהו = אני והוא. רש"י) (שבת קלג):
ויתד תהיה לך על אזנך". אל תקרי "אזנך" אלא "אוזנך", שאם ישמע אדם
דבר שאינו הגון, יניח אצבעו באזניו. (כתובות ה):
מאי (מהי) אלמנה? אמר רב חנא בגדתאה (דמן בגדת. רש"י): אלמנה - על
שם מנה. אל מנה - המנה.

ג) על פי הצליל והכתיב

ועורבא בעי בניה (וכי העורבים רוצים בצאצאים)? והכתיב "לבני עורב אשר
יקראו" (ומכאן שהוא לא זן אותם. רש"י) ? לא קשיא, הא בחיורי (את הלבנים
הוא לא אוהב), כאן באוכמי (השחורים אהובים עליו).
על פי התירוץ "לבני עורב" הפך מ"לילדי העורב" ל-" הלבנים שבעורב".
ראוי לציון שהמקשן מביא את הפסוק, והתרצן משתעשע אתו.

ד) על פי יסוד אטימולוגי של המלה

"ויחל משה" למלה "ויחל" ניתנו ששה פירושים על פי קשרים אטימולוגיים
או סמנטיים בינה ובין מלים אחרות (ברכות לב). (תופעת קשרים מסוג דומה
נידונה בהרחבה בפרק ה' ב-[16])
אמר רבי חמא בר חנינא: כיון שנשא אדם אשה, עונותיו מתפקקין, ("פקק" -
סתימה) שנאמר "מצא אשה, מצא טוב ויפק רצון מה" (יבמות סג.).

ה) בשפת יום יום

נרשום דוגמאות שמקורן לא תנ"כי:
ליבא דאינשי (לב אנשים) אינשי (שוכח). (סנהדרין לה).
(ברוב ישיבות אירופאיות שתי המלים "אינשי" נהגות בצורה דומה. לא כן
במלונים מדעיים).
כבר תברינהו (שברו) אנשי טבריה לסילוניהו (את צינורותיהם) (שבת לט:).

ז. משחקי צליל

א) רגילים

נציג כאן מספר רב יחסית של דוגמאות המסודרות על פי אורך המשפטים.
מאחר והדוגמאות ממחישות את הצליל, לא ראיתי צורך לתת את מובן
המובאות והמתעניין יעיין.
אמר רבא: אגרא ופגרא (בבא מציעא סט:)

אמר ליה צדוקי: ברחא קרחא (שבת קנב.). ההומור חוצה השקפות.
 יש בגר בקבר (כתובות לח):
 לא לאוקמא בכילתא שאילתה (לא בשביל לשים את החפץ המושאל לתוך
 הארון שאלתי אותו) (בבא מציעא צו):
 "דאי בעי פריק" אמר, "אי בעי זריק" לא אמרינן, (מנחות קב).
 מכריז רבא במחוזא: "בלאי דנאי טלאי מלאי זגאי, כולם לפסול." (קידושין
 ע:)

ולא אמרן אלא דלא איתיה במתא, אבל איתיה במתא איבעי ליה למיתי.
 (כתובות צד.)

ב"איתיה במתא" קיימת חזרה על הצליל (או, אם תרצה, חריזה). בעל
 המימרא מגביר את הרושם הן על ידי חזרה נוספת והן על ידי תוספת של
 "למיתי" בסוף המשפט.

ותסברא? הא סייעי בעיא? לא מסתייא דלא מסייעי אלא דמקשא נמי קשיא!
 (בבא קמא לב.)

"בכל מאודך", בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו במאוד מאוד
 (ברכות נד.) הצליל "מ-ד" חוזר שבע פעמים (בגירסת המשניות).

אבל דומני שהשיא במשחקי הצליל שייך למבנה "הגלגולי". וזה שעורו:
 ומה המגלגל אינו מתגלגל, הבא לגלגל ולא גלגל אינו דין שלא יתגלגל?
 נשתעשע בכל המובאות הנמצאות. הוא מופיע במנחות טו. בצורה הבאה:

ומה המפגל אין מתפגל, הבא לפגל ולא פיגל אינו דין שלא יתפגל?.

ובהמשך (מנחות טו):

ומה האוסר אינו נאסר, הבא לאסור ולא אסר אינו דין שלא יתאסר?

והמבנה התגלגל גם למכות ב.ו - ב: במשפטים הבאים:

ומה המחלל אינו מתחלל, הבא לחלל ולא חילל אינו דין שלא יתחלל?

ומה הסוקל אינו נסקל, הבא לסקול ולא סקל אינו דין שלא יסקל?

ב) משחקי מלים תוך שינוי צלילים

לפעמים מעיז בעל המימרא להשתעשע במשחק מילים מן הסוג שפורט לעיל
 אבל הוא משנה אות או שתי אותיות במילה, או מעלים אות ממנה, או מוסיף
 אות עליה. הטכניקה של החלפת אותיות מקובלת במיוחד כאשר האותיות
 המתחלפות שייכות לאותה משפחה של עיצורים (גרוניות), שפתיות
 וכדומה) [22]. וכן העלמת אות שלא מבוטאת (ולכל הפחות, בדיאלקטים
 מסוימים).

"והזונות רחצו". אמר רבי אלעזר: למרק שתי חזיונות. (סנהדרין לט:)
 "הסכת ושמע ישראל". (א) עשו כתות כתות (ב) ועסקו בתורה. (ברכות טו:)
 השינוי ב- (א) הוא: הסו ← עשו, וב- (ב) הסכת ← עסק (תורה).
 "לא ישים ולא יתן", יכול בשני כהנים? (מנחות ס.).
 השאלה עולה מתוך הדבקת שתי המילים: לא ישים ← לא ישים = לשני
 אנשים (ויתכן שכך הבין את השאלה גם רבינו גרשום בפירושו).
 דאמר רבא אמר רבי ירמיה בר אבא אמר רב: מאי דכתיב "בניך ובנותיך
 נתונים לעם אחר"? זו אשת האב. (ברכות נו.) עם אחר ← אם אחר(ת).
 "על חלות לחם חמץ יקריב קרבנו על זבח" מלמד שאין הלחם קדוש אלא אם
 כן קרמו פניה בתנור. (מנחות עח:) חלוף באותיות השפה (בומ"פ): יקריב ←
 יקרים.

אמר רב חסדא אמר רבי יוחנן: מנין לרצועה (שבית דין מלקה בה) שהיא
 מוכפלת? שנאמר "והפילו" (והכפילו). והא מיבעי ליה לגופיה (והלא המלה
 נחוצה להבנת הענין עצמו)? אם כן, לכתוב קרא "טיהו". מאי "הפילו"?
 שמע מיניה (אתה שומע ממנו) תרתי. (מכות כג.).
 (אין להתעלם מן ה"הברקה" שבסוף המובאה: "תרתי" תרתי משמע, שתי
 דרשות ושתי רצועות. כך דרך הרש"ש בפירוש "שמע מיניה תרתי" במספר
 מקומות בש"ס).

בשתי דוגמאות הבאות הוכנסו שנויים בשתי מלים:

אין הבעל מפר אלא אם כן חל נדר. דכתיב "וחפרה הלבנה". (נדרים ד.)
 וחפרה ← והפרה. הלבנה ← חל - בנה (= במה = נדר)
 אמר ריש לקיש: כל העונה אמן מכל כחו, פותחין לו שערי גן עדן, שנאמר
 "פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים". אל תקרי שומר אמונים אלא
 שאומרים אמן. (שבת קיט:)

מופיעה גם קונסטרקציה קצת יותר מורכבת, כמו במקרים הבאים:
 אמר רבי יהושע בן לוי; מאי דכתיב (מהו הכתוב) "צרוך המור דודי לי, ביו
 שדי ילין"? אמרה כנ סת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: אף על פי שמיצר
 ומימר לי דודי, בין שדי ילין. (שבת פח:)

ובהמשך מייד:

"אשכול הכופר..." מי שהכל שלו מכפר.

אמר רב הונא: מניין לשחיטה שהיא מן הצואר? (חולין כז),
 (ועל זה באים שני דרושים שבכל אחד מתפרקת מלה בעלת משמעות פשוטה
 לשתי מלים
 נדירות):

(א) "זשחט" (שח - חט) ממקום ששח (מכופף את ראשו) חטהו.

(ב) "וזבחת" (זב - חת) ממקום שזב (דמו) חטהו (תשברהו)..

לעומת אלה בדרוש הבא מסיקים שתי מסקנות מתוך משחק על אותה מלה.
 בן זומא אומר: "וננתתה על השלחן לחם פנים לפני תמיד". שיהו לו דפנות
 ושיהא לו פינים (זויות) ... שני משחקי מלים חילופיים על "פנים" (ואולי
 "דפנות" נלמד מד' הפנים, (2) פנים + (2) לפני, של לחם) (מנחות צו).

בציטוט הבא בעל המימרא יוצר קשר חדשני ומפתיע בין שתי מלים דומות.
 המיוחד למקרה הזה הוא ששתי המלים כבר נמצאות בתנ"ך וגם שם נוצר
 קשר מפתיע ביניהן, אלא שהקשר המקראי שונה מן הקשר התלמודי. אולי
 ניתן להגדיר את התופעה הזאת כ"גירוי אחד, ושתי התפתחויות". (במחקרים
 על ההומור מוכרות לא מעט "בדיחות סינתטיות" שמקורן באותו גירוי, כגון
 משפט פותח מסוים, שממנו מסתעף ההמשך לכיוונים שונים. [14] עמ' 216).

.... שיהיו צאצאי מעיך כמותך (תענית ו). והרי בישעיהו (מח יט) "וצאצאי
 מעיך כמעתי". הדמיון (כמעין \approx כמוך) יוצר גירוי ומתח (על ה"מתח"
 בדרשות נכתב בפרק ו, ב - [16]. הגמרא פורקת את המתח על ידי הרחקת
 המשמעויות בין שתי המלים, וזאת על ידי הוספת האות ת, וכעת "כמותך"
 ו"מעיך" נעשו שונות זו מזו. לעומת זאת, הפסוק משחרר את המתח על ידי
 כתיבת "כמעתי" (במקום "כמותך"). משמעות המלה על פי "דעת
 מקרא": גרגירי חול, ודומה לה אצל מפרשים קדומים.

גם החלפת סדר האותיות מוסיפה דעת, כמו בדוגמא הבאה, במשנה במכות
 דף כג.:

כל חיבי כריתות שלקו נפטרו ידי כריתותם, שנאמר "ונקלה אחיך לעיניך"
 כשלקה הרי הוא כאחיך. ונקלה \Leftarrow ונלקה (לקה).

ג צורת האות הכתובה

"ויותר יעקב לבדו" אמר רבי אלעזר: שנשתייר על פכין קטנים. (חולין צא).
 "לבדו" = לכדו (כך מפרש ה"תורה תמימה").

”התקוששו וקושו” ואמר ריש לקיש: קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים.
(סנהדרין יח.)

האותיות ש-ו-ט צורתן דומה ומתחלפות (ב”וקושו” השיך דגושה, כפולה).

ח. הומור אישי

יש להתיחס בהוקרה וביראת כבוד לגישה הישיבתית המקובלת, הגורסת שהגמרא היא יצירה מונוליטת הנעשית מקשה אחת, ואין בה לא אישים ולא שיטות, לא ייחוד ולא שוני- אלא כולה א-פרסונלי (ללא זהויות אישיות של אלה המופיעים בה). לעומת הגישה הזאת (שיש לה מהלכים רבים אבל, להערכתך, היא לא נהוגה אצל צמרת הלמדנים בכל הדורות), עומדת השאיפה ללימוד הגמרא תוך אבחנה בין חכם אחד ואחר, כאשר מקור ההבדלים שביניהם הוא מסגרות חיים שונות, היסטוריה פרטית והשוני באישיות של כל אחד מהם. היתרון בגישה השנייה היא שהרבה עניינים סתומים בגמרא נעשים מוסברים ומפורשים על ידה. מובן שקודמי הגדולים ממני כבר הלכו בכיוון זה, וראוי להזכיר את דרך המהר”ץ חיות (למשל את התיחסותו לתולדות חייהם של חמשה מביין גדולי התנאים בתגובה לשאלה “איזה עשיר?” בשבת כה:) ורבים אחרים. בדורנו, הגדיל לעשות בכיוון זה ר. מרגליות בספריו [5-7].

ענייננו כאן הוא היחס בין הצדדים האישיים של חז”ל לבין תוכן דבריהם, מעשיהם וכו’. במיוחד נראה איך אמרות שנונות מתפרשות יפה לאור אישיות מוסר האמרה או מקבלה.

א) שמות ואמרות

הקשר בין השניים נדון בהרחבה על ידי ר. מרגליות בפרק ב בספרו [6], כאשר הוא מעלה על ראש מאמרו את דברי רש”י (נדה לו:): “משום דשמיה הכי, דרש לשמיה הכי”. תמצית הדברים היא ש-”הוזכרו בספרותנו התלמודית אישים שונים בכינוי על שם מאורע גדול או מאמר חשוב שעל ידו נודעו בבי מדרשא ...”. (וכן [22]).

לפעמים השמות מוזרים מאוד כגון באמרה הבאה (ברכות נג:):

רבי זוהמאי אומר: כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידים מזוהמות פסולות לברכה.

אפילו אם נטען שהשם הועיל לזכור את המאמר, לא נעדר מן העניין גורם משעשע. נראה לי, שאת יוצר ההומור מסוג זה יש לחפש בעורך הגמרא, אבל

הדבר טעון בדיקה. עורך התלמוד נטה כנראה גם להתאים את נוסח האמרה התלמודית לשמות האישים המופיעים בה, כמו בקטע הבא (זבחים סה:):

אמרוה קמיה דרבי ירמיה. אמר להו: לא שמיע להו הא דאמר רבי שמעון בן אליקים משום רבי אלעזר בן פדת משום רבי אלעזר בו שמוע, ואמר היה רבי אלעזר ברבי שמעון: שמעתי בחטאת העוף ...

מקרה אפייני אחר הוא כאשר חכם הנושא שם מסוים מעלה את זכותו או זכרונו של בעל אותו שם.

אמר רבי יצחק: יצחק אבינו עקור היה ... (יבמות סד.) (ודוגמאות נוספות ב [6] עמ' טז).

ב) לעג אישי

חריפות לשונם של חז"ל (" אשר נשיכתם נשיכת עקרב " אבות פרק ב משנה י) ידועה והיא באה לידי ביטוי באמרות המכוונות כלפי בעלי מחלוקת שלהם. אחדים שבהם בלטו בייחוד בחריפות לשונם, כגון רב נחמן בר יצחק ורבא, בר- קפרא. (פרקים ה-ו ב -[6]). נדון ראשית בחיצי לעג שחכמים אחדים כיוונו כלפי עצמם:

ג) לעג עצמי

אמר ליה (רב נחמן בר יצחק) *אנא לא חכימא אנא, ולא גמירנא אנא, אלא מסדרנא אנא* (אינני חכם, ולא למדתי, אבל אני עורך שמועות כסדרן) (פסחים קה: על פי הגירסה ברשב"ם).

אמר רבי יהושע בן חנניה: *מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה, תינוקת ותינוק ...* ובהמשך באות שלוש מעשיות בהן האשה, התינוקת והתינוק משתעשעים בביטויים עם כפל משמעות בהתנצחות עם התנא. (כך למשל, בסיפור השני עם התינוקת, התנא קורא לדרך שהוא עבר בה "דרך כבושה", ולא "שדה" אבל היא עונה לו, בשינוי מובן של "כבושה", "לסטים כמוך כבושה" כלומר, לקחו בכח). (עירובין נג:)

גברא רבה, אנא, האומר זאת (בבא קמא מט:) אינו אלא אלעזר זעירא. שעל פי הכינוי שניתן לו היה קטן, נמוך קומה. (וגם אביי אמר על רבי זירא "גברא רבה" בנדה נ:)

אמר לו (רבי חייא בר אבא לרב חנינא בן עגיל): *עד שאתה שואלני למה נאמר בהם "טוב" (למה כתוב "טוב" בדיבר חמישי שבספר דברים: "למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך"), שאלני אם נאמר בהן טוב אם לאו, שאיני יודע.* (בבא מציעא נד:)

וכבר שאלו האם ייתכן שרבי חייא בר אבא לא ידע מה כתוב

בעשרת הדברות? אלא שרבי חייא היה עני מרוד (ונאמר עליו שנעליו היו עשויות טלאי על גבי טלאי. ברכות מג:) ולכן לא היה משוכנע שאריכות ימים הוא דבר טוב.

ד) לעג עוקצני על יסוד שמות

אמר ליה (רב חנן לאבין דמן נשיקיא): אבין שטיא (אבא - אבין טיפש) מתני שטותא לבניה (מלמד שטויות לבנו) (שבת קכא. סוף עמוד). הרקע לדבריו הבוטים והאישיים של רב חנן הוא שאבין לא כיבד אותו בכסא ובהמשך אבין לימד את בנו הלכה שלא היתה לרוחו של רב חנן. ורק זה היה חסר ... בקידושין כה.: אמרו לו (זקני המקום בשם נזוניה, לרב המנונא, השני בעל אותו שם) מה שמך? אמר להו: המנונא. אמרו ליה: לאו המנונא (פירוש, על פי רבנו חננאל, דג חם) אלא קרנונא (דג קר). הבסיס לכינוי שרב המנונא לא נשא אשה (קידושין כט:).

ובברכות כ. נמסר על מעשה עם רב אדא שפגש בשוק כותית לבושה בגד פרובוקטיבי (אולי בצבע אדום). מאחר והוא לא זיהה אותה וחשב אותה לישראלית שאינה לבושה בצניעות, קרע את בגדה מעליה. כאשר התבררה זהותה, נקנס רב אדא בר אהבה בקנס של ארבע מאות זוזים. במקום לכעוס עליה, כצפוי, על שהיא גרמה לו הפסד ממון, הוא שאל אותה על שמה. אמרה ליה: "מתון". אמר לה: מתון, מתון, ארבע מאות זוזי שויא (400=200+200).

ואולי המיוחד במעשה זה הוא שכביכול לרב אדא בר אהבה לא היה בכלל איכפת על אבדן הכסף, מאחר ש"זכה" בבדיחה טובה.

ה) עוקצנות כלפי אחרים על יסוד תכונותיהם.

רב נחמן כינה לרב (שהיה גבה קומה, "אבא אריכא") "עלאי", ולשמואל (הגויץ) "תתאי" [6].

החלפת מחמאות בין רבי יוחנן וריש לקיש: כאשר נפגשו ליד הירדן, כמובאית בבבא מציעא פד.:

אמר ליה (רבי יוחנן לריש לקיש): חילך לאודיתא (כוחך לתורה) אמר ליה: שופרך לנשי (יפיך לנשים).

הסבר: לרבי יוחנן לא גדל זקן. המשך הקשר ביניהם גם כן ידע עקיצות: בדיון הלכתי על גמר מלאכה של סכין, פגיון, רומח ועוד לגבי קבלת טומאה-

אמר ריש לקיש: משיצחצחן במים (זהו גמר מלאכתן). אמר ליה (רבי יוחנן) ליסטאה בלסטיותיה (לפי שהיית ליסטים, אתה בקי באותם כלי אומנות של ליסטים).

אחרי דוגמאות הללו של עקצנויות נישנות בין אותם שני אמוראים נביא מקרה של עקצנות באותו סגנון הנאמרה בין חכמים שונים ובנסיבות שונות מאוד:

בחולין נז. כאשר האמורא חזקיה קובע ש"אין ריאה לעוף" אומר עליו האמורא רבי יוסי ברבי חנינא בלעג:

מדבריו של בריבי (=חזקיה) ניכר שאינו בקי בתרנגולין.

ורש"י מסביר "אינו רגיל לאכול תרנגולים לפיכך לא ידע אם יש להן ריאה. ולשון בדיחותא הוא." (ואולי ההערה האחרונה של רש"י רומזת על זה שמעבר ללעג טמונה כאן גם בדיחה, והיא שחזקיה היה ביו אוכלי שולחנו של רבי (" יהודה וחזקיה בני רבי חייה הוו יתבי בסעודתא קמי רבי ... " סנהדרין לח.) ומסתבר שאצל רבי העשיר לא היה מחסור בתרנגולים.

ביטוי דומה לשל רבי יוסי ברבי חנינא מושמע בפעם נוספת כאשר רב כהנא התחבא מתחת מיטתו של רב והיה עד לשיחתו ומשחקו עם אשתו. עד שיצא נדהם ואמר:

דומה פומיה דאבא (פיו של רב) כדלא שריף תבשילא (כמי שלא גמא מאכל). (ברכות סב.)

ו) לעג לקבוצות

ידוע יחסם השלילי של חכמי ארץ ישראל לאנשי בבל:

הני כבלאי טיפשאי (יהודים בבליים הטפשים האלה) משום דיתבי כארעא דחשוכא (על שגרים בארץ חשך) אמרי שמעתתא דחשוכא (אומרים שמועות חשך). (פסחים לד: ודומה בביצה טז.)

רבא השחזו את לשונו על חשבון תושבי עיר מגוריו בי-מתווא ובמיוחד על חשבון נשותיה:

"שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון..." אמר רבא כגון הני נשי (הנשים הללו) דמתווא, דאכלן ולא עבדן (שאוכלות ולא עובדות). (שבת לב:)

חכמי פומבדיתא זכו בשבח מפוקפק-

דמעילין פילא בקופה דמחטא (שמכניסין פיל בעין המחט בפילפולם) (בבא מציעא לח:)

לעתים, תמימותם - טיפשותם של תושבי מקום מסוים עוררה את חמתם-בוזם של תלמידי חכמים שעברו בעיר. לדוגמא, הגמרא בפסחים (מב.) מביאה את מאמר רב יהודה-

“אשה לא תלוש אלא במים שלנו”

ומספרת שרב מתנה דרש את המאמר בפפוניא. למחר הביאו כולם את כליהם ובקשו מרב מתנה שימלא אותם מים, כסבורים שהוא מחייב שימוש במים שלו (“שלו” בלשון רבים), אף שהסביר להם שכוונתו היתה למים שעברו את הלילה, הכתם מעל אנשי פפוניא התמימים לא סר.

ז) נשים - (נלעגות ולועגות)

רב מקומן של נשים בתלמוד: בהלכה ובאגדה והן מגיעות גם למסכתות שלא שייכות להן. הן אוביקטים להלצות האופיניות למסגרת חברתית בה נקבעות הנורמות בידי גברים, והן גם מחזירות. נספק דוגמאות לכל אלה (ועל זה גם בחלק ג' של הספר, בשפה אנגלית).

בת שיתין (60) *כבת שית (6) לקל טבלא דהטא* (לקול קשקוש הזוג היא רצה). משמעות: מוזיקת ריקודים מושכת נשים בכל הגילים וכן לענייני קוסמטיקה (מועד קטן ט:).

היכי דמי אשה רעה?

אמר אביי: מקשטא ליה תכא (מקשטת לו במאכלים את השלחן, אבל בו-בזמן -) *ומקשטא ליה פומא* (יורה אליו בפיה גידופין. על סמך “קשט ב” בערוך).

אמר רבא: מקשטא ליה תכא, ומהדרא ליה גבא (מפנה לו גב). יוצא שמה שהיא לא תעשה- לא טוב. ואפשר לחפש הסברים להבדלי הציפייות של שני האמוראים מעקרות בית על סמך חיי נשואיהם: אביי לחומה בת איסי שעליה יש סיפורים (כתובות סה.) ורבא לבתו של רב חסדא, שאותה אהב מאוד (שבת קכט., ברכות נו.).

על יתרונות אישה נשואה מעל אשה בודדת מביאה הגמרא ביבמות (קיה:): ארבעה פתגמים. תרגומם (החפשי) של שלושה הראשונים: (א) מוטב לשבת בזוג מאשר לשבת לבד. (ב) אשה נשואה, אפילו זו שבעלה גוך, תשים את כסאָה בין נשים רמות מעלה. (ג) אשה, אפילו אם בעלה יהיה בעל מקצוע מאוס, לא תחשוש מלשבת על סף השער. הסלמה: בפתגם הראשון היא יושבת עם בעלה, בשני עם גבירות ובשלישי אפילו בציבור, בפומבי. ובמסכת ביצה (לב:) אנחנו לומדים על תקלה קטנה בחיי נישואין:

דביתהו (אשתו של) דרכי חייא נפל לה אריחא בתנורא (לבנה לתנור אפייה) ... אמר לה רבי חייא: חזי דאנא רפתא מעלייתא בעינא (ראי שאני רוצה לחם טוב). כלומר, ארוחה ולא אריחא (אריח).

לעומת זאת גם נשותיהם של חכמים לקחו קב של חכמה והומור: אחת מהן באה לפני רב יוסף ובקשה שיקציב לה מזונות (כנראה אחרי מות בעלה). בהמשך, היא בקשה (דרשה?) גם יין, וגם אותו היא קבלה, אבל כאשר היא הוסיפה לבקש בגדי משי התקשה רב יוסף להבין למה זה נחוץ לה? בפני מי היא רוצה להתיפות, בתור אלמנה? ועל זה ענתה האלמנה שהיא רוצה להופיע יפה כמקודם בפני רב יוסף עצמו, בפני חבריו, ובפני חברי חבריו.

"לך ולחברך ולחברורך", בפני כולם. (כתובות סה.)
וכן שפחתו של רבי השתעשה בסגנון מליצי להשליט סדר בבית רבי ולשלוח את התלמידים לבתייהם בשעה סבירה. היא דקלמה: "עלת נקפת ככד (האנטל נוגע בתחתית החבית, ריקה החבית, נגמרה הסעודה) ידאון נשריא לקיניהון (יעופו הנשרים לקיניהם)".

ח) היגינה

בהיות ההומור השתקפות (אמנם מעוותת במקצת) של חיי יום יום, לא יפתיע שבהומור הכללי שבימינו ניכרת התרכזות גדולה בגוף וביצרים, עניינים שהצנעה טבעית להם. לא כן הדבר בתלמוד, שמצויה בו אמנם התיחסות רחבה לדברים האלה, אבל מתוך רצינות, יושר, תום ומציאותיות (וכל זה בתוך גבולות הידע הביולוגי והרפואי שהיה קיים אז, למשל שבת פב.). אלא שמאחר שגם צרכי הגוף הם חלק מן הקיום האנושי, גם היבטים הללו קבלו ביטוי במלאי ההומור התלמודי.

בפתגם הבא (היחיד בתחום היצרים שנביא) נראה איך רב נחמן הופך את הקערה על פיה להפיל בפח גבר שיודע בדיוק מה לא בסדר אצל אשתו: *ההוא דאתא לקמיה (אחד בא לפני) דרב נחמן. אמר ליה "פתח פתוח מצאתי" (הביטוי הקלאסי להביע אי-שביעות רצון ממצב הבתולים של כלה חדשה). אמר ליה רב נחמן: "אסבוהו כופרי (תנו לו מלקות) ! מברכתא חביטא ליה (יצאניות העיר בשם מברכתא שרועות לפניו, מהן מומחיותו הגדולה במצב כלתו)".* (כתובות י.)

ובנושא הגוף האנושי הגמרא בסנהדרין (לח.) דנה בשאלה מניין נלקחו אברי אדם הראשון?

גופו מבבל, וראשו מארץ ישראל ואבריו משאר ארצות. עגבותיו? אמר רבי אחא: מאקרא דאגמא (עיר בבבל).

נראה להציע שאקרא דאגמא נבחרה מפני שהיתה ידועה כעיר לא נקייה, ויש קצת ראייה לזה ממקור אחר: אקרא דאגמא היתה עיר מולדתו של רב אדא בר אהבה (קידושין סוף עב). והוא הסביר את סוד אריכות ימיו בזה (שבין היתר) "לא הרהרתי (בתורה) במבאות המטונפות". בעיר לא נקייה זה באמת הישג לא קטן.

זונין (שם איש) על לבי מדרשא (נכנס לבית המדרש). אמר להו: רבותי, אבנים של בית הכסא שעורן בכמה (להתחייב על הוצאת השעור המינימאלי בשבת)? אמרו לו: כזית, כאגוז וכביצה. אמר להו: וכי טורטיני (מאזניים) יכניס (לשם לשקול. רש"י)? (שבת פא.) הגזמתם.

ט. הומור לבטלה

עד כה היה ענייננו בהתבטאויות שלא הפחיתו בערך מטרת ההומור או בחשיבותה. כלומר, היה לעג, היה גיחוך אבל ההומור היה ענייני. משהו התגלה, התחדש מתוך אמירת ההלצה. בסוג נוסף של הומור תלמודי כל מה שההלצה רוצה להשיג הוא לתת מנוח לאדם. הומור הזה הוא בעצם חסר ערך אינפורמטיבי ונאמר לשם השגת מטרה שאינה קשורה לתוכן ההלצה. מאחר שאין אני מכיר הומור מסוג זה בתחום אחר, ראוי לציינו בין סוגי ההומור התלמודי. (ושמא לקטעים מסויימים במחזות Shakespeare נועד תפקיד דומה וכגון השיר של Autolycus ב-Winter's Tale). כמו במקרים קודמים, הדוגמאות תינתנה לשם המחשת הרעיון בלבד.

עורבא פרח.

ביטוי זה מופיע פעמיים בתלמוד הבבלי (ביצה כא., חולין קכד:) ואין לו קשר ענייני לא מה שבא לפני או אחרי הביטוי. משמעותו "הניח לי!", אלא שהוא נאמר בצורה מבדחת. (אתה מתאר לעצמך שהאדם שנאמר לו "עורבא פרח!" מסתכל בכל כיוון לראות את הציפור העפה, עד שהוא מרגיש במתיחה. כמה פשוט ומשעשע!)

הלכתא למשיחא

(ההלכה הזאת נאמרה בלי כל משמעות מעשית והיא מיותרת)? פועל כמעט לאותה מטרה כמו "עורבא פרח", אלא שהיא ישימה פחות (סנהדרין נא:).
דוגמא פחות כוללנית נמצאת במסכת שבת (קח:):

כי אתא (כאשר בא מארץ ישראל) רב דימי אמר: מעולם לא טבע גברא כימא דסדום (בים המלח). אמר רב יוסף: הפוכה סדום והפוכה מילה (דברים האמורים בה הפוכים. רש"י).

וכבר הבאנו לעיל את תשובת רבא לרבינא:

אנא שנאי חדא, ואת שני חדא (אני תירצתי אחד, ואתה תתרץ אחד)! שהיא גם כן "הומור לבטלה". ותירוץ מקובל על האמורא אביי המרוקן (לכאורא) את דברי עצמו מכל משמעות מעשית:

אמר ליה (רב יוסף לאביי): מאי נפקא לך מינה (איזה תוצאה מעשית יוצאת מן השמועה הזאת)? אמר ליה: גמרא גמור זמורתא תהא (השמועה אינה אלא כפרק זמרה). (שבת קו:)

הכללתן של אמרות מסוג זה בתלמוד מעלה את האפשרות שבצדדים מסוימים חוש ההומור של חכמי התלמוד לא היה בדיוק חופף לשלנו.

י. חידות (riddles, conundra)

בעקרון יש כאן שני סוגים:

הראשון הוא שאלות המוצגות באופן מוסווה, וניתן לומר שהדבר המבדיל בין חידה ובין שאלה תמימה או מבחן הוא היסוד ההומוריסטי שבחידה. ידועות בתנ"ך החידות של שמשון ושל יותם ואלו של מלכת שבא ואולי כל ספר קהלת אינו אלא ספר של חידות. בגמרא לא שכיחות חידות מפורשות, אם כי בר-קפרא היה נוהג להקניט את סביבתו עם שאלות שלהן היו לו (ולו לבד) תשובות מוכנות (ברכות לט.). גם רבי עקיבא וגם רבה אמרו דברים (אם כי לא ממש שאלו) שמטרתם היתה לחדד את תלמידיהם (ברכות לג:). נראה לי, שהתלמוד בחר במתכוון להציב שאלות ברורות, לא מעורפלות ולא מוסוות.

חידות מסוג אחר מופיעות בהוראה של "דיבור בחידות", והפירוש הוא שאומרים משהו ברמז ולא בבהירות חד-משמעית. בפרקי אבות (פרק א משנה יג) דברי הלל "ודלא מוסיף יסף" הוא בוודאי מן הסוג הזה ושם יש רבים כעין זה. לעומת זאת, ברב המקרים כאשר החכמים מתבטאים ברמז או בלשון חידה, הם נוטים מיד לפרש את דבריהם:

יציאת השבת שתים שהן ארבע בפנים ושתים שהן ארבע בחוץ. כיצד?
....(שבת ב.)

אמר רב יהודה אמר רב: אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ. אמר רב: אני אדון ואטהרנו. ומה נחש ... (סנהדרין יז.)

משל משלו חכמים באשה. פגה, בוחל וצמל. פגה עודה תינקת, ... (נדה מז.)

... פליגי בה (חולקים בנושא) רבי יצחק בר נחמני וחד דעימיה, ומנו (ועוד

אחד אשר אתו, ומיהו)? רבי שמעון בן פזי. (שבעות טו:)

בכל המובאות תיכף לחידה הפתרון וההסוואה מסולקת מהר כפי שהיא נוצרה. יוצא מן הכלל במקצת הוא הביטוי "וסימנך" (או "סימניך") שתכליתו לשמש תזכורת (mnemonic) אבל בהרבה מקומות יוצר ומשאיר ערפל (כגון: "וזאת לפניכם בישראל", נדה מה:)

וכעת נביא ממסכת מועד קטן (ט:): פראפראזה של סיפור ארוך במקצת על רבי יונתן בן עסמי ורבי יהודה בן גרים שהתאכסנו אצל התנא האלקי רבי שמעון בן יוחי (רשב"י). אחרי שזה עמד על גדולת אורחיו בתורה ובמידות, שלח אליהם את בנו (אלעזר הידוע) לקבל את ברכתם. הברכה שבה ברכו אותו היתה ארוכה ומשונה מאוד וזה תרגומה מארמית:

יהי רצון שתזרע ולא תקצור, שתביא סחורה ולא תמכרנה ומאיך תוציא סחורה ולא תביאנה, ביתך ייחרב ותשב במגורים ארעיים, יתבלבל שולחנך ולא תראה שעה חדשה.

למרות הרושם הקשה הבין רשב"י שמדובר בברכה ופענח את כל מרכיביה לטובה. (למשל, "תזרע ולא תקצור" פירושה: תוליד בנים ולא ימותו, "תביא סחורה ולא תמכרנה" משמעה: תכניס כלות לביתך ולא ימותו, וכן הלאה כמו שמתבאר שם).

ברור שבסיפור זה נמצאים כל הגורמים הקיימים בבדיחה מוצלחת, לאמור: (א) שני תרחישים של מה שמתרחש, שהן לא רק שונים זה מזה אלא אף הפוכים זה לזה באופן קיצוני.

(ב) המתח ההולך וגובר עד התפנית, במיוחד על רקע העוול שנעשה למארח הטוב והילת החסידות שאנחנו מעניקים לכאורה לשני האורחים.

(ג) תפקידו הפעיל של הבן, שעל פי הסיפור אף הוא שותף לתדהמתנו ולבקורת על האורחים.

אין ספק שעורך התלמוד ביקש ביודעין ליצור את כל האפקטים הללו ובעזרתם לחזק את הרושם הדרמטי של הסיפור. עם כל זאת, אנחנו לא ממש צוחקים עם שמיעת הסיפור ויש ליתן את הדעת, למה לא? דומה לי שהסיבה העיקרית היא העדר ה"פואנטה" החדה, הפתאומית שהיא נחשבת באוירה התרבותית של ימינו כגורם הכרחי לבדיחות. המעבר בין שני התרחישים חייב להיות כהרף עין ולא להתבצע בהמשכים. כך זה בימינו. לעומת זאת, בהחלט יכול להיות שבדורות קדומים ההנאה שב"סוף טוב הכל טוב" היתה רבה יותר ככל שהתפנית התעכבה והתמשכה. התענוג רק מתחזק עם הוודאות שהכל

עומד להסתדר (וגם ילדים אוהבים לשמוע סיפורים שהם יודעים את סופם הטוב).

יא. הומור סמוי

כבר ציינו שקיימים מקרים שחז"ל לא משתפים את הלומד (או את הקורא או את השומע) בכל מרכיבי הרעיון שהם מבטאים, ויש שהוא מגלה את כיוון מחשבתם, ויש שלא. לזה קראנו הומור סמוי. מצב אפיוני הוא שהדרוש מביא את התחלת הפסוק, בעוד המשמעות טמונה בסוף הפסוק שלא מצוטט כלל (והתוספת "וכו" שהיתה יכולה להעמיד אותנו על המשמר לא תמיד מופיעה). הספר "מר קשישא [22]" מבטא את התופעה כך: "...מקרא אחר נלמד, רק [הש"ס] מייתי קרא פשוט".

בדרשה הבאה (יבמות סג):

אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו הראשונה מובא הפסוק במשלי (ה יח) "יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעורך",

אבל בלעדיות ומהות הקשר עם אשתו הראשונה מפורטות דוקא בפסוק הבא אחריו, בזה המסתיים במלים "באהבתה תשגה תמיד". ולעיתים המפתח לפירוש נמצא לא אחרי הפסוק המובא אלא מלפניו. כך בשבת קמט:

... אלא מהכא (מכאן לומדים שאם חברו נענש בגללו, הדבר נחשב לו לחטא) "שבעת קלון מכבוד, שתה גם אתה והערל" (נבוכדנצר ... היה מטיל משכב זכור על המלכים [העצורים אצלן]. רש"י).

אבל הגמרא מסתירה את העלילה הזאת. מנין לנו לדעת עליה? אלא שאם נתבונן בפסוק שלפניו: "הוי משקה רעהו ... למען הביט על מעוריהם (חבקוק ב טו)", מיד מתגלה לפנינו כל הסיפור. (להבנת משמעות "מעוריהם" מסייע המקרא בנחום ג ה: "והראתי גוים מערך וממלכות קלונך").

לפעמים אנחנו מוצאים את "הסמוי" לא במקרא אלא במקור ידוע אחר. נציג כאן מעשיה מוזרה מבבא מציעא ו: המתחילה במילים *ההוא תורא*. שור נפל לתוך בור עמוק ובעלו שחט אותו בחפזון. והנה פסק רב נחמן שהשחיטה הזאת היא טריפה מפני חשש ריסוק אבריו של השור. יוצא שהבעלים מפסידים את כל ערך הכספי של השור. בניגוד למצב הזה (ממשיכה הגמרא) אילו היה בעל השור לוקח קב אחד של קמח (כלומר, היה משקיע את כספו בקמח לצרכי סיפוקו בדרך) והיה נוסע עם זה לבית המדרש לשאול שם את החכם, היו יכולים להתיר (להכשיר) לו את השור, שהוא שווה

לכמה וכמה קבים של קמח. עכשיו, שלא הוציא את כספו על קב הקמח, הפסיד הרבה יותר, את השור.

מה הסיפור בא ללמדנו? מה עניין הקמח לגבי השור?
והנה הדבר מתפרש מתוך תרגום שור = תורה והאמרה המפורסמת באבות (פרק ג משנה כא):

אם אין קמח - אין תורה. על שלא השקיע בקמח, הפסיד את התורה.

יב. בדיחות מורכבות (או בדיחה גורת בדיחה)

לפעמים בדיחה אחת ורכבת, נשענת אל אחרת שקדמה לה, או לחילופין, מסובבים את הקודמת ומקבלים מצב מברדח נוסף: (סוטה מח):
האשה שאמרה: הרי עלי קן ... צריכה להביא עוד ארבע פרדות לנדרה ושתים לחובתה וחטאת אחת. אמר רבי יהושע: זה הוא שאמרו "כשהוא חי קולו אחד, וכשהוא מת קולו שבעה"
נסביר את העניין (תוך סיוע בפירוש קהתי):

במשנה בקינים (פרק ג משנה ו וגם בזבחים סז: - סח.) מצטט רבי יהושע הלצה (שהיתה כנראה ידועה, מפני שהוא מקדים ואומר "זה הוא שאמרו") על הכבש "כשהוא חי קולו אחד (כשהכבש או איל חי, אין לו אלא קול אחד), וכשהוא מת, קולו שבעה (אפשר להוציא ממנו שבעה קולות, כמו שהמשנה הולכת ומפרשת תוך פירוט של חלקי הכבש שאחרי מותו משמשים לכלי נגינה). עד כאן ההלצה פשוטה וברורה ואין לה כל קשר ליולדת. וכעת בא רבי יהושע והופך את ההלצה למשל על היולדת, שלכתחילה אינה חייבת אלא כבש אחד לעולה וגוול אחד לחטאת (או כשהיא עניה הרי היא מביאה קן אחת בתורת קרבן חובה), ואילו במקרה המסובך שלפנינו, שהוקרב קרבנה וגם נדרה קן אחת ונולדו ספקות בקרבנה (שאינן יודעים מה פירשה בנדרה ומה הביאה ואיך הקריבם הכהן), הרי היא חייבת להביא שבע פרדות.

המקרה המוזר הזה של האשה, בו נהפכה חובת כבש אחד לשבע פרדות, נטע בלב רבי יהושע את הרעיון למצוא את המשותף עם בדיחה קודמת בה מסופר איך (כבש) אחד נהפך לשבעה (קולות).
צמיחת הומור מוצאים גם בסוכה מח:.

שני מינים (כופרים) ששמם "שמחה" ו"ששון" מתוכחים ביניהם, מי עדיף על מי? בויכוח מובא הפסוק בישעיהו (לה, י) "ששון ושמחה ישיגו" שממנו משתמע שששון קודם ויותר מכובד משמחה. אבל מן הפסוק באסתר (ח, יז) "שמחה וששון ליהודים" נשמע ההיפך. עם תום הויכוח המלומד ביניהם, מקניט המין ששון את רבי אבהו וטוען בפניו שישראל יהיה עבד למינים מן

הפסוק "ושאבתם מים בששון" כלומר אתם תהיו לי (לששון) שואבי מים. ועל זה עונה רבי אבהו שמאחר וכתוב "ושאבתם מים בששון" (ולא לששון) משמעות הנבואה היא דוקא הפוכה ולמעשה נרמז בה שיפשו את עורו של ששון ויעשו ממנו נאדת למלא בהם מים.

(פירוש אחר מענין לפרודיה התלמודית הזאת ניתן על ידי החוקרים מ. הלברטל וש. נאה.)

היוצא מזה, שויכוח דמיוני בין שני מינים דמיוניים ששון ושמחה נקשר למעשה שבו היה מעורב איש (רבי אבהו) שלגבי קיומו אין ספק.

יג. דיון וסיכום.

במאמר זה העלינו על הכתב (בעיקר על ידי הבאת דוגמאות) "שיטה דידקטית" מסוימת של חז"ל וקשרנו אותה להומור. לפני שנצדיק את ההשוואה הזאת נשאל את שאלות הבאות:

האם ניתן לקבוע על פי הדוגמאות שהבאנו, ועוד על פי אחרות שלא ציטטנו, מתי, באלו נסיבות ולאילו תכלית, יזדקק החכם (התנא, האמורא או עורך התלמוד) לשיטה הזאת? מה יניע אותו ומה ימנע ממנו להשתמש בה? לשאלות הללו ייתכנו שתי תשובות ששונות זו מזו באופן קיצוני ואין בידנו להכריע ביניהן.

בלשון קצרה: ישנה תשובה מתודולוגית וישנה תשובה טלאולוגית (תכליתית).

ביסוד האפשרות הראשונה עומד הרעיון (אותו העלינו כבר במאמר) שהשיטה הזאת כל כך חביבה על החכם- מתוך אהבת הטקסט המקראי, הלשון, ואולי הרושם המפתיע שהוא עושה על שומעיו - שהוא יבחר בה בכל עת שניתן. ומתי זה לא ניתן? כאשר הוא עומד בפני אילוץ מסוים המגביל אותו בבחירת השיטה, למשל על ידי קיום מסורת קדומה, שמועה שהתקבלה. בתיאוריה החילופית יודע החכם את מה שהוא רוצה להשיג (לטעון, להוכיח, לשכנע את חבריו לקבל את עמדתו וכדומה), אבל הכלים המקובלים (פשוטו של המקרא או המידות שהתורה נדרשת בהן) לא מספיקים לו. במקרה כזה הוא נזקק לשיטה הזאת, שהיא מעניקה לו יותר חופש וגמישות מן הכלים המקובלים לטעון את טיעונו מתוך סמכות.

אם נחזור ונתבונן על הנסיבות שבהן נאמרו הדברים המצוטטים נוכל

להבחין במספר מצבים:

א) החכם נתון באיזה לחץ נסיבתי, ממנו הוא נחלץ באמצעות הביטוי השנון (כגון בתשובת רבא שצוטטה כבר: "אני תירצתי אחד, עכשו אתה תתרץ אחד").

ב) הוא מבקש לטעון טענה מאוד לא שגרתית, כזו שבכלל לא עולה בקנה אחד עם פשטות הפסוק, ואז הוא נוקט בשיטה לא שגרתית של הוכחה. (דוגמה ממכות ה.: *אין העדים נעשים זוממים עד שיזימו את עצמן - מנא הני מילי* (מנין זה)? *דבי רבי שמואל תנא: "לענות בו סרה", עד שתסרה* (תסור, תוסר) *גופה של עדות*. כמובן, הלכה זו לא משתמעת בכלל מן המקרא, וגם הדרוש של "סרה, הוא-דרוש).

ג) לגמרי בהיפך מן הקודם, כאשר מטרת דרשתו מובנת מאליה ("מנין לשחיטה שהיא מן הצואר?")

ואת הטיעון הטריטוריאלי הוא מאושש תוך שימוש בשיטה לא ממש רצינית. ד) הדרשן מבקש לעורר את קהל שומעיו ולהבטיח את תשומת לבם (במיוחד בהתחלת דבריו) וכבר עמד ש. ליברמן על התיאום בין סגנון הדרשן והרכב המאזינים [20] עמ' 51).

בסוף, נשוב ונסכם את הטיעונים שהובאו בגוף המאמר בזכות יחוס מרכיב הומור לדברי פרשנות חז"ל.

1) מצאנו שבמספר מקומות בתלמוד בא לביטוי יחס סבלני ואפילו חיובי להומור, ובמיוחד בקטעים של "בדיחותא" (כאמור בקטע "הומור מוצהר" במאמר זה).

2) ראינו שדרשות חז"ל מכילות ואף מושתתות על יסודות שאנחנו מסווגים היום כהומור, כגון כפל-משמעות, משחקי צלילים במלים.

3) הדרשות הללו נאמרו מתוך ידיעה ברורה שהן בניגוד גמור לפשט. הן מצריכות יצירתיות והעזה אצל הדרשן ונכונות לחרוג מן המסגרות. מתוך שיקולים דומים מכנה הרמב"ם את הדרשות הללו "מליצות פיוטיות" [23].

4) "צרוף דברים מפתיע המיסב הנאה" מאפיין לא רע את רב הדרשות שהצגנו במאמר זה. מאידך, היתה זאת הגדרתנו של ההומור.

מראי מקום והערות:

[1] N. Ausubel, A treasury of Jewish folklore (New York 1948)

S. Blacher Cohen, Comic relief (Univ. Illinois Press, Urbana, 1978)

I. Davidson, "Parody in Jewish Literature" *Pinkos* July 1927.

H. Maccoby, *The day G-d laughed* (Robson, Bolsover Ho, 1996)
 T. Reik, "Freud and Jewish wit", *Psychoanalysis* 2 p.12 (1954).

א. דרידון, שחוק פיננו. (מטמונים, תל אביב, תשי"א)

א. דרויאנוב, ספר הבדיחה והחידוד (דבר, תל אביב, תשט"ז)

א. זיו, הומור יהודי (פפירוס, תל-אביב, 1986)

נ. חניניץ, גדולי ישראל בבדיחה (1980)

משה יהלום, ספר ההומור הגדול (1988)

נחמיה שמואל ליבוביץ, השומע יצחק (1907)

נחמיה שמואל ליבוביץ, ספר שעשועים (1927)

ד. נוי, הקיימת בדיחת עם יהודית? מחניים, סז עמ' 48 (תשכ"ב).

יהודה פרידלנדר, פרקים בסטירה העברית, (פפירוס, תל-אביב 1979).

[2] D.L.F. Nilsen, *Humor* 10 (#4) 377 (1977).

[3] C.G. Montefiore and H. Loewe (Editors), *A Rabbinic Anthology* (Shoken, New York, 1974)

E.M. Emery "Laughter" in *New Standard Jewish Enc.* Fifth ed. Vol. 2 p. 432

J. P. Kohn and L. Davidsohn "Wit and Humor" in *Univ. Jewish Enc* Vol.10,p 345

U.J.E, New York, 1948).

[4] רשימה רחבה של אוספי פתגמים נמצאת אצל מ. בר-אילן: "אשה- כלי זיינה עליה" *מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי* טז עמ' 29 (תשנ"ד). ראוי לציין גם את חוברת פורים של מחניים, כרך סז, תשכ"ב, ובו המאמרים של הרב מרדכי הכהן "הומור, סטירה ובדיחה בפי חז"ל" (עמ' 8, שם), של הרב מרדכי פירון "יחס חכמי ישראל להומור ולסטירה" (עמ' 22, שם) ושל ש. חגי "שעשועי לשון בספרות ישראל" (עמ' 25, שם).

[5] עבודת הדוקטורט של ד. ליפשיץ "איפיונו ותיפקודו של ההומור בתלמוד" (המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ה) שנעשתה בהדרכתו של פרופ' י. פרידלנדר נועדה למסור אוסף מקיף של אנקדוטות בשני התלמודים וגם בחלק ממדרשי אגדה, תוך כדי ניתוח האנקדוטות על פי סוגי ההומור. נכללים בה סוגיות בתחום הפסיקה, הלימוד, האשה ועוד. בניגוד למאמר הזה, מועטה בה ההתייחסות למשחקי מלים ולחידודי לשון שבדרשות. כמו כן, לא באים לבטוי ההקשרים הדידקטיים שהן מטרת המאמר הזה, כגון חרות חכמים בהשתעשויות לשוניות, התפקיד

של ההומור הסמוי (להוציא קטע בעמ' 24). אף על פי כן, קיימת חפיפה מסוימת, שלא במתכוון, במספר מובאות.

[6] ר. מרגליות, לחקר שמות וכינויים בתלמוד (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ט).

[7] ר. מרגליות, מחקרים בדרכי התלמוד וחדותיו (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ט). ונוסף עליו, ספר שיחות חכמים (1971), ספר אוצר שיחות חכמים (1972).

[8] L.R. Klein, *The triumph of irony in the Book of Judges* (Sheffield Academic Press, Sheffield 1988).

[9] Y.T. Radday and A. Brenner, *On humour and the comic in the Hebrew Bible* (Sheffield Academic Press, Sheffield 1990)

F.C. Tubbs, *Humor in the Old Testament* (Thesis, 1990).

[10] Jakob Jonsson, *Humor and Irony in the New Testament* (Mennigarsjods, Reykjavik, 1965).

[11] צייטוטים ישרים מן המקור התלמודי יודפסו באותיות נטויות. התרסות נוספות נגד ליצנות נאספות במאמר של הרב מרדכי הכהן [5] ובהערה (45) בעמ' 27 [5].

[12] A. Ziv, *Personality and the sense of humor* (Springer, New York, 1984).

[13] כשהוא אומר "ויאמר שלחני" - הוי אומר מלאך בכה ליעקב (חולין צב.). וליתר תוקף בקטע הבא:

דמלאכא אשכחיה (שמלאך מצא) לרב קטינא דמיכסי סדינא (שהתכסה בסדין מלבני) אמר ליה: קטינא, קטינא, סדינא, סדינא (איזו פנינה!) בקייטא (בקיץ) וסרבלא כסיתוא (סרבל בחורף) ציצית של תכלת מה תהיה עליה? (מנחות מא.) ומשדות זרים:

Angels can fly because they take themselves lightly (G.K. Chesterton).

[14] ע. זיידמן, הומור (פפירוס, תל אביב 1994). אני מודה לגב' זיידמן עבור הערות רבות עניניות על מאמרי, ובמיוחד עבור ה"הגדרה" הבאה של הומור, המופיעה ב [12] ומיוחסת לפילוסוף והסאטיריקן, וייס: "חוש הומור הינה אותה תכונה שיש לי ואין לאחרים".

[15] י. היינימן, דרשות בציבור בתקופת התלמוד (תשל"א, מודפס ב- "מחקרים בתולדות ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", עורך: י. גפני, מרכז ז. שזר, ירושלים 1994, עמ' 327) ושם בעמ' 333 בדיון על "הפתיחתא" לדרשות "אין ספק ששיטה זו של בניית הדרשה בעזרת גורמי שעשוע והפתעה היה בה כדי ליצור דריכות וענין בלב הציבור".

[16] י. פרנקל, דרכי האגדה והמדרש. (יד לתלמוד, מסדה, תל אביב, 1991) פרק ו', "הפיתרא". תופעת ההומור הסמוי וסיבת הופעתו קרובות לאלו של הפיתרא, זאת מוגדרת כ"דרך דרשה [במדרשים] אשר מניחה שפסוק כולל בתוכו רמזים, רחוק מן הפסוק" ועניינה "דומה לפתרון חידה".

[17] A. Koestler, The Act of Creation (Hutchinson, London, 1964).

[18] רשימת ספרים ומאמרים בנושא הומור כללי שיצאו לאור עד שנת 1970 נמצאת אצל

J.H. Goldstein and P.E. McGhee, Psychology of Humor (Academic, New York, 1972).

[19] מ. כהן-סראנו: קואינטוס: סיפורים מהווי המשפחה היהודית הספרדית (כנה, ירושלים תשמ"ו).

[20] ש. ליברמן, יוונית ויוונית בארץ ישראל (מוסד ביאליק, ירושלים, 1962) עמ' 189.

[21] ד. רוזנטל, "חז"ל וחילופי נוסח במקרא" בספר זיכרון לא.י. זליגמן. (הוצ' א. רובינשטיין, ירושלים, תשמ"ג) עמ' 395.

[22] רבינו יאיר ח. בכרך, מר קשישא (מכון ירושלים, ירושלים, תשנ"ג), ערך "דרש".

[23] הרמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג' פרק מג. בתרגום יוסף קאפח (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ג). ולשונו בהרחבה: " ... הם על דרך המליצות הפיוטיות אשר לא יסופק ענינם לבעל תבונה, ונתפרסמה דרך זו באותו הזמן ונשתמשו בה הכל, כדרך שמשתמשים הפיטנים במאמרים הפיוטיים".

חלק ב

הומור והגיגים קלילים על הדף היומי

אקדמות מילין

המונח "הומור" (humor, humour) מתפרש במרבית המילונים במשמעות של תכונה, מידה אנושית ולא כיצירה ספרותית. למלא את החסר הוצעה בחלק א' של הספר ההגדרה המקיפה הבאה: "צירוף דברים מפתיע המסב הנאה". תקוות המחבר היא שהיא חובקת את רב הערכים המופיעים בחיבור אשר לפנינו, כאשר יתר הערכים מתאימים יותר לתיאור של הגיגים קלילים.

בסך הכול מדובר בכ-2500 ערכים, המתקרב (כמותית) למספר הדפים (2711) שבתלמוד הבבלי. וכגודל הכמות כך רב השוני במוצא הערכים. מצד אחד, נמצאים כאן פנינים מאת למדנים גדולים מימי קדם וגם של דורנו, כפי שפורט ב"מקורות", ובודאי ניתן היה להוסיף על אלה עוד ועוד. מכול מקום, אלה המיעוט שבחיבור, כאשר מאידך רוב החומר התווסף אל המחבר בתוך כארבעה מחזורים של לימוד דף יומי בצוותא, באשמורת הבוקר ובהקשבה אל מגיד השיעור, הרב שרגא שטיינבוך שיוזכר לטוב על בקיאותו והתכונות הסגוליות שלו.

בדומה לציטוטים מאת הגדולים, נמצאים כאן הרבה התייחסויות, קשרים (אסוציאציות) לספרי קודש בתוך ומחוץ לש"ס, ובעיקר לתנ"ך. לאור מה שהוא בגדר המוסכם, שהמקרא הייתה רוח אפם של חכמינו, גילוי הקשרים מסוג זה שבחיבור יכול להיחשב כחשיפת אמת היסטורית, וזאת בלא מעט מקרים. מלבד לאלה, רבים האחרים שיש להבינם כהמצאת הממציא ודמיונו. (יצויין שלעיסוק במסגרת תלמודית של מציאת קשרים בין עניינים שהם לכאורה מרוחקים זה מזה ידועים תקדימים מכובדים מאוד. אחד מהם, אצל רש"י במסכת מנחות לח:, מופיע בתוך החיבור הנוכחי. השיטה גם מכונה "ממרחק תביא לחמה"). נכללו גם משחקי מילים, דיוקים דקים על לשונות חריגות בנוסח הגמרא (שברובן טרם זכו להתייחסות) והצבעות טקסטואליות על תכונותיהם של אישי התלמוד, כל אחד על פי אופיו המיוחד. כן יתברר שהחיבור לא מצטמצם ב"צירוף דברים" מתוך ספרי הקודש, באשר רבים הם הערכים המתקשרים ל"מודרנה", קרי חיי יום-יום וסגנונות, ביטויים ומושגים המיוחדים למקום ולזמן בהם אנחנו חיים. גם הקשרים מדעיים

יימצאו בו, ואף אם אלה לא יביאו את הקורא לידי צחוק או עליצות, הם עשויים להיות מפתיעים, בלתי שגרתיים ומהנים.

בנוגע לסוגת הדברים הכלולים בחלק זה, מהר יתברר למעינינו שאלה אינם עשויים מקשה אחת, אלא שיש בהם הברקות רציניות, ירידה לעומקן של כוונות התנאים והאמוראים, גילויי הומור בדבריהם הקדושים, חידודים של גדולים מדורות קודמים, הארות חדשניות וכל אלו בצדם של בדיחות והלצות סתם. בעולמם של מפרשי התלמוד נהוג לסייג דברים נועזים בניבים, כגון: "לו מסתפינא...", "כאילו...", "כביכול", "רמז ל-...". הסייגים האלה חלים על הרבה ערכים שבחלק ב' של הספר הזה, ולכן אין טעם לחזור עליהם בכל ערך וערך.

דומני שמבחינת היקפו חלק זה (ב') של הספר הוא ראשון מסוגו (וראוי לחזור ולהדגיש שאין זה לקט של בדיחות שבתלמוד). מטרתו הדידקטית כפולה: ראשית, לפרוש לפני המעיין את הרגשת ההנאה שלומדי השיעור (בעלי בתים עסוקים) חשו תוך הלימוד (וכבר מובא בגמרא, תענית כב., שאלה המבדחים את זולתם ומפיקים להם הנאה, "אינשי בדוחי", זוכים לעולם הבא). שנית, לזרז ולדרבן לומדים נוספים לנסות את כוחם בסוג ההומור שלהם. כאשר לחיבור הנוכחי, יצוין שלא הוכנסו בו "לעזים" (בדיחות או משחקי מלים המצחיקים בשפה אחרת, אפילו יידיש, אם לא בלשונות המקרא, הגמרא או העברית המדוברת).

לא נערכה סטטיסטיקה על הדברים המופיעים בחיבור, אבל נדמה שחלקם הגדול מבוסס על משחקי מלים, כלומר באסוציאציות מפתיעות מתוך דו-משמעות הביטויים. כמו-כן, חלק מסוים של ההערות עניינו בזוגיות. אין צורך להתנצל על אלו, כי בשני העניינים הללו כך דרכו של תלמוד, זאת אומרת: גם במקור, בתלמוד עצמו שזורות דוגמאות להם, כפי שאלו, במקצתן מובאות בחלק א' ו-ג', בהתאמה.

באופן מסכם מעז המחבר לומר שרוח הדברים שבחלק זה (חלק ב') עולה בקנה אחד עם רוח התלמוד שגם הוא רווי ומבורך בהומור, מן הסוג הגלוי ומן הסוג הסמוי לעין (כפי שזה מבואר בחלק א'). יתירה מזו, משוכנע אני שחוש ההומור המיוחד שבעם היהודי (ובזה, ישראל אף על פי שחטא...) צמח מאותו אוצר של חכמה הנלמד, נלמד ויילמד באשמורת הבוקר בכל דור ודור.

[בחיבור לא הוקפד על עקביות מרבית בכתוב מלא או חסר, ומצב זה מתבקש מן הדילוגים השכיחים שהחיבור עושה בין נוסח הש"ס ושפת היום. ציון המקומות בתלמוד נעשה על פי הסגנון החסכוני של מסורת הש"ס

במהדורת וילנא, הוצאת האלמנה והאחים ראם תרמ"ו, דוגמת שבת לח., ביצה כג.: ה-"מקורות" רשומים כפי שהם ידועים בפי העם. נתונים ביבליוגראפיים נוספים (כאשר אלה מוכרים) מופיעים אצל הערכים עצמם. הביטויים "מעיינים" ו"לומדים" דלעיל משמעם גם "מעיינות" ו-"לומדות".]

בס"ד

בנימין אנגלמן

ירושלים תשע"ט

ברכות

ב. מאימתי קורין את שמע... "מאימתי" - מתוך אימת השם קורין את השמע. (מיוחס לר' זושא מאנאפולין).

ג. בשעה שישראל... עונין "יהא שמו הגדול מבורך" הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר: אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם. ועל מנת למנוע בטווי צער אלה מצד השם "אין להרבות בקדישים" (ערוך השולחן או"ח ס' קל"ג, סעיף ב).

ג. ודוד מי הוה ידע פלגא דליליא (וכי ידע דוד מתי יש חצות הלילה)? השתא (עכשיו) משה לא הוה ידע דכתיב "כחצות הלילה"... והלא בעמוד א' למדנו שהסימן לחצות הלילה הוא ש"כלבים צועקים"? אלא שבימי משה "לא יחרץ כלב לשנו" (שמות יא, ז). והסימן לא פעל. (ר' אבא הרצל).

ד. ואני ידי מלוכלכות בדם שפיר ושליא כדי לטהר אשה לבעלה, (ובעמוד ב') דאיכא (שיש) אונס שינה. שני עניינים הקושרים את מסכתנו, המסכת הראשונה, למסכת האחרונה בש"ס (בנדה כג: ויז).

ד. זכה דוד ויצא ממנו כלאב... ועליו אמר שלמה בחכמתו: "בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני". השמחה לחכמת הבן כמו לחכמת האב עצמו. (כמו)- לאב. וכידוע: "בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו" (סנהדרין קה:).

ו: "כרום זלות לבני אדם"... כיון שנצטרך אדם לבריות, פניו משתנות ככרום. "כרומה" ביונית: צבע, גוון. (התרגום מסביר גם את דרשת רב דימי, בהמשך).

ו: ואם נתן לו (העני שלום) ולא החזיר, נקרא גזלן שנאמר "ואתם בערתם הכרם וגזלת העני בבתיכם". גזילת העני = גזילת הענייה (ענית "שלום"). (על פי הרב כי-טוב, מובא ב"יוסף דעת").

ז. ...וראיתי אכתריאל... בחידושי אגדות של מהרש"א: "בעלי הסוד כתבו שהוא רומז לכתר עליון והאל"ף שלפניו מורה על אין סוף". ובמתמטיקה מודרנית מסמלת האות א את גודל הקבוצות האינסופיות לסוגיהן (א, 0א, 1א, ..., א).

ז. בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחווים לחמה, מיד כועס הקדוש ברוך הוא. קשה, כי אין החמה זורחת במזרח ובמערב באותה שעה? ואמנם בסנהדרין קה: לא מופיעות המלים "מזרח ומערב".

ז: "רות" ... שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקדוש ברוך הוא בשירים ותשבחות ... דשמא גרים (שהשם גורם). ואולי (ברמז לרות הגרה) "דשמא גרים לגרים"? (מובא ב"יוסף דעת").

ז: ... לא אקנא ביה (לא התקנא בו). המלה "קנא" מופיעה בעמוד זה בשלושה מובנים. כאן (1) רוגז ורגש של נקמה, ובהמשך בפירושים לפסוק "... אל תקנא בעושי עולה"; (2) בהווא אמינא: להקניט; (3) ובמסקנה: רצון להדמות.

ח. מר זוטרא אמר: "לעת מצא" זה בית הכסא. אמרי במערבא (אמרו בארץ ישראל) הא דמר זוטרא (פירושו של מר זוטרא על המלים "לעת מצא") עדיפא מכלהו (הטוב שבכולם). ובחידושי אגדות של המהרש"א אנחנו קוראים: "לא נתן טעם למה עדיפא מכולהו, ואפשר דסמיך אסיפא דקרא 'רק לשטף מים רבים ...' (תהלים לב, ו) דלא מפרש יפה אלא לענין בית כסא...". בימי המהרש"א כל זה היה עדיין בגדר חזון לעתיד (הרב שמואל אליעזר בן רבי יהודה אידלש, שנפטר לפני כ- 370 שנה ב - שצ"ב).

ט: ... "אשרי האיש" ו-"למה רגשו גוים" חדא פרשה (פרשה אחת) היא. כשהגויים רואים שהיהודי קצת מאושר, מיד הם רוגשים.

י. אמרה ליה (ברוריה לצדוקי): רני כנסת ישראל שדומה לאשה עקרה שלא ילדה בנים לגיהנום כותייכו (כמוכם). פירוש דברי ברוריה: עדיף לאשה לא ללדת בנים מאשר ללדת ילדים רשעים! הרקע לדבריה שאחיה (בנו של רבי חנניה בן תרדיון) יצא לתרבות רעה (מסכת שמחות, סוף פרק יב) ולה (ולרבי מאיר בעלה) לא היו, ככל שידוע, בנים של קיימא (חתנו מוזכר בשבת קנג.). יא: "יוצר אור ובורא חשך", ולימא (ויגיד) יוצר אור ובורא נוגה? כי הרי החשך אינו אלא העדר של אור, והוא אינו בין הברואים.

יב. ... היכא דקא נקיט כסא דחמרא בידיה וקסבר דשכרא הוא ופתח ומברך אדעתא דשכרא וסיים בדחמרא ... (כאשר לקח בידו כוס יין וחשב שזה שכר ובירך מתוך מחשבה שזה שכר וסיים עם ברכה של יין ... כנראה, תיקן את עצמו כאשר צעקו עליו: "חמרא, מה אתה עושה?").

יג. ... בקורא להגיה. וברש"י: את הספר אם יש בו טעות ... קוראים מסוימים קוראים ספרים רק בכדי לגלות בהם טעויות.

יד. שאני רב בר שבא דלא חשיב עליה דרבינא (שונה רב בר שבא שלא היה חשוב לגבי רבינא). מלבד רב (שהוא אבא, בר פלוגתיה של שמואל) אף חכם לא ההין להיקרא "רב" (בניגוד ל"רבא", "רבה", וכו') שהרבה חכמים נקראו בשמות האלה). היוצא מן הכלל הוא "רב בר שבא", ויכול להיות שהשמירה על כבודו של "רב" הייתה בין הגורמים שקוממו את רבינא (שהשתייך

לאסכולת רב מסורא). לעומתו, רב כהנא ד', שנמנה על חכמי האסכולה היריבה בפומפדיתא, כינה את רב בר שבא כ- "גברא רבה" כאשר התלמידים צחקו עליו (יט:; להלן). (ואולי "רב נחמן" שאליו נקלע רב בר שבא והוא האכיל את רב בר שבא נגד רצונו באופן מאוד לא מכובד (חולין קיא.), היה רב נחמן בר רב הונא ראש ישיבת סורא, כי הרי רב נחמן "סתם", שהוא רב נחמן בר יעקב (חי כמאה שנים לפני רבינא ורב כהנא הנ"ל).

טו. ... **הא דידיה הא דרביה** (המאמר האחד שנאמר הוא על דעת רבי יהודה והשני על דעת רבו רבי אלעזר בן עזריה). בתלמוד בבלי מובא הפתגם "הא דידיה הא דרביה" 17 פעמים, מתוכם ב-14 מקומות בנוגע לרבי יהודה (ו 3 פעמים בקשר לרב).

טז: ... **חיים של עושר וכבוד, חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים ...** בסידור מופיע "יראת שמים" פעם נוספת, לפני המלים המצוטטות, וכבר נאמר שצריכים "יראת שמים" גם לפני "עושר וכבוד", וגם - ועוד יותר - לאחריהם.

יז. **מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ... הרבותא:** שאינו מוותר על העמל גם אחרי שהוא כבר הגיע לגדולה בה.

יט: **"ולאחותו" ... מטמא הוא למת מצוה.** הוא מצווה לאחות את הקרע שנוצר בגלל מת מצוה. (בעקבות רבי אלעזר משה הלוי מפינסק, המובא ב"העמק דבר").

כ. ... **כי קאקי חיורי . אווזים זקנים (עם שיבה),** כך ברש"י במקום אחר. לא החמיא לטובלות.

כ: ... **והם מדקדקים על עצמם עד כזית, עד כביצה.** לעומת זאת, עם אורחיהם אינם מדקדקים עד כזית וכדומה, אלא נותנים ברוחב לב.

כה: **צואה בגומא - מניח סנדלו עליה וקורא קריאת שמע. בעא (שאל) מר בריה דרבינא: צואה דבוקה בסנדלו. מאי (מה דינו)?** שאלה טבעית בעקבות המקרה הקודם של המניח את סנדלו על הצואה בכדי לכסותו (!).

כה: **לאחר המטה קורא, לפני המטה אינו קורא.** דין דומה לזה של ראש הפרק (אמנם בהקשר שונה): "את שלפני המטה ... פטורים, ואת שלאחר המטה ... חייבין".

כו: **תפילות אבות תקנום.** ולמה? מפני שאם הבנים יבואו לתפילה, יאמרו גם קדיש אחרי ההורים.

כח. **אמר: כי חלפי (כאשר עוברים) רבנן אז איקום מקמיהו (אקום מלפניהם) ואקבל אגרא (שכר).** הדרת פני זקן היא השכר, על משקל "שכר מצוה, מצוה".

לא: ... **מנא לך הא** (מניין לך הלכה זו)? ... צורה זו של שאלה מופיעה 14 פעמים בבבלי ובכל מקרה התשובה תמיד ציטוט ממקור מסוים כגון ממקרא, מברייתא או מדברי חכמים. המקרים היוצאים מן הכלל הם המקרה שלפנינו בו שמואל עונה לעלי בסברא, ומיד עלי שולל זאת ואומר לו שאסור לו להורות הלכה בפני רבו, ועוד מקרה בחולין נ. "אמר ליה (רבא לרב משרשיא בנו) מנא לך הא (שידעת לעשות חכמה כזו. רש"י)? אמר ליה: ... (מעצמי הבינותי... רש"י)". הטעם לפירוש רש"י המפתיע הוא שבשאלתו ("מנא לך הא?") התכוון רבא לומר מה המקור למעשיך? ולא "מאיזה טעם?" (כפשוטו)... ואפשר להתפעל מגאונותו של רש"י שהבחין שתשובת רב משרשיא הוא מקרה חריג בש"ס. (דוגמאות רבות נוספות, מלבד זו, של דרך רש"י לפרש את החריג ולא את המקובל נמצאות בספרו של פרופ' י. פרנקל על פירושי רש"י בתלמוד. על פי אוצר לשון התלמוד מופיעה השאלה "מנא לך הא?" במקומות הבאים: ברכות כט: לא: נח. תענית ח: מועד קטן כו. בבא מציעא לב. בבא בתרא קסב. סנהדרין לט. עבודה זרה יז: מ. עב. חולין נ. נא: (עייין שם!) זבחים כז.)

לב: **גדולה תפלה ... גדולה תענית יותר מן הצדקה ...** בתפילת ימים נוראים אנחנו מזכירים את שלושת הדברים "צום, קול, ממוץ".

לב: **רבא לא גזר תעניתא (תענית צבור) ביומא דעיבא (ביום מעונן).** ואף על פי כן, לפי מספר מפרשים, תפילה חודרת את העננים ומפזרם, ושוב אין הם חוצצים בין המתפלל והשכינה. רמז לזה נמצא ב - "את קשתי נתתי בענן" (בראשית ח יג), כאשר "קשתי" הוא לשון תפלה מתוך ראשי התיבות (קדושתך, שמך, תורתך, ימינך) הנאמרות בתפלת "עשה למען ...". ובשולחן ערוך (סימן קכב, סעיף ג) מופיע: "הרגיל לומר ארבעה דברים אלו זוכה ומקבל פני שכינה: עשה למען שמך, עשה למען ימינך, עשה למען תורתך, עשה למען קדושתך".

לג. ... **מתוך שהיא חכמה, קבעוה בברכת חכמה.** יוצא נכון דווקא על פי "נוסח ספרד" המסיימים את ברכת "אתה חונן" במלים "חכמה, בינה ודעת". לעומת זאת, ב"נוסח אשכנז" אין חכמה.

לד. **זה העובר לפני התיבה לא יענה אמן אחר הכהנים מפני הטרופ.** שלא יאבד את המנגינה (את ה"טרופ").

לד: "**לרחוק ולקרוב**" בגימטריה: לרחוק = ולקרוב.

לה: **כאלו גוזל את הקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל.** הוא מונע מיהודים נוספים, מ"כנסת ישראל", לענות אמן אחריו.

לח. "המוציא" דאפיק משמע (שהוציא כבר. רש"י). בהיסטוריה האנושית, השימוש הנכון בלשון קדם בהרבה להבנת כללי הלשון. ובאופן דומה, ילד מדבר בלשון אמו-עמו בצורה נכונה זמן רב לפני שילמד (אם בכלל) את חוקי הלשון (דקדוק ותחביר). תופעה אחרונה זו (שהודגשה במיוחד על ידי החוקר נועם חומסקי) היא בין הפלאים הגדולים עלי אדמות ויד השם ניכרת בה.

לט. תרי תלמידי (שני תלמידים) דהוו יתבי קמיה (שהיו יושבים לפני) דבר קפרא ... לבר קפרא היה מנהג לבחון את סביבתו בשאלות "מזמינות", כלומר, כאלו שרק הוא ידע את התשובות. דוגמא לזה בירושלמי (מועד קטן פ"ג, ה"א) שבר קפרא שם בפי רבי שאלה מפולפלת עבור בר אלעשא (חתנו של רבי), שהתשובה אליה הייתה ידועה כנראה רק לבר קפרא.

מב. מאי (מה הצליל הזה) "ציצי" דקא שמענא (שאני שומע) דילמא (אולי) "המוציא ... ?" ואותו הצליל נשמע לרב נחמן מתוך הברכה של רב אדא על ציצית. (מנחות מב.).

מב: נהר דנק. "דנק" בגימטריה "עולם הבא" ומספרים על הגר"א שכאשר הודה לאנשים בלשון "דנק" התכוון לגימטריה הנ"ל.

מב: ... הסבו דוקא תנן אבל ישבו לא או ... עד דאתא ההוא סבא ... (עד שבא זקן אחד ...). הסבא הסביר את הסיבה להסבה.

מג. הכי אמר רב יהודה "בורא שמן ארצנו" אמר ליה: בר מיניה דרב יהודה (אל תביא לי ראיה מדבריו בוו. רש"י), דחביבא ליה (שאהובה עליו) ארץ ישראל. ולמרות זאת (או משום זאת?) מנע מרבי אבא (בדף כד: לעיל) ומרבי זירא (בשבת מא.) לעלות לארץ ישראל.

מג: ששה דברים גנאי לו לתלמיד חכם ... ואל יצא יחידי בלילה ... על הרב קוק מסופר שהיה רגיל ללכת בלילה לעסוק במשימותיו וכאשר נשאל על זה מן הגמרא שלנו, ענה (ברמזו על מתנגדיו): המזיקים שלי אינם רואים בי תלמיד חכם.

מד: מאי טעמא? משום ריחא. על טעם וריח ...

מד: אממר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי (היו יושבין). אייתו קמיהו (הביאו לפניהם) ירק חי ... שלושת החכמים האלה סועדים ביחד על דפי התלמוד מספר רב של פעמים (כאן וגם לקמן נ:, נה:, בפסחים קג:, בכתובות סא. (סעודה מועטה) ובבבא מציעא כב.).

מה: רב אשי עני ליה בלחישא (ענה לו בלחש). ובתוספות: ... "ועוד, לדידן דליכא פועלים ...". כמו בימינו אנו שאין פועלים בני עמנו.

מו. כי מטא למשרי (כאשר הגיע העת לבצוע) אמר ליה (רבי אבהו) לרבי זירא: לישרי לן מר (יבצע לנו האדון) ... סבירא ליה כי הא (סבור היה רבי

אבהו כמו) דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי "בעל הבית בוצע ואורח מברך". ושואלים בראשונים: אם כן, מדוע כיבד את רבי זירא בכצוע, ומתרצין שמיכוון שכל הסעודה הייתה לכבוד רבי זירא, הרי הוא כ"בעל בית". והנה זה "תירוץ של בעל-בית" ("א בלבטישע תירץ").

מז: **תשעה וארון מצטרפין**. ארון = אחד רואה ואינו נראה (מובא בספר "לחקר השמות ...". לר. מרגליות עמ' נ, ואולי דברי הגמרא מכוונים לרש"י בבראשית יח, כח ש"צדיקו של עולם" מצטרף להשלים את המניין). ובאותה נימה: שבת = שנים שיש בהם תורה. וכמובן למעלה בעמוד הקודם ששה ודאי = וד' (ארבעה) אכלו ירק (כפי שנרשם בגליון הגמרא).

מח: **מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה? תלמוד לומר "אשר נתן לך ה' אלוקיך"** כתוב זה מופיע פעמיים: פעם לטובה (דברים כז, יא) ופעם לרעה (דברים כח, נג). (וראו ברש"ש).

מט. **יתיב רבי זירא (ג) אחורי דרב גידל (ב) ויתיב רב גידל קמיה דרב הונא (א)** ... הלשון הזאת של הגמרא נועדה לציין ויכוח שמשותפים בו אמוראים של שלושה דורות (א-ג). (על פי יהושע גפני).

מט: **"ושבעת" - זו שתיה**. שבעת - סבאת.

נא: ... **נוטלין לידים** ... (כך בכל מקום בש"ס). כלומר, נוטלים את הכלי לידים. אבל "על נטילת ידים" (בברכה).

נג: **רב זילאי... רבי זיואי... רבי זוהמאי...** "מעידני על שמים וארץ שחזרתי על כולן ולא נקראו אלא על שם מאורע" (ר. מרגליות ב-"לחקר שמות וכינויים". בהערה ט"ו, על פי סגנון הספרי בהתחלת פרשת דברים. ושם לגבי ההמשך הסוגייה): **אמר רב נחמן בר יצחק "אנא לא זילאי, ולא זיואי, ולא זוהמאי ידענא** ... "וכן סגנונו של רב נחמן בר יצחק "אנא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא" (חולין יט).

נד. **"בכל מאדך"**: בכל מדה ומדה שהוא מודד לד הוי מודה לו. ובנוסף המשניות מוסיף: ... במאוד מאוד. חזרה על הצליל "מ-ד" שבע פעמים.

נד: **ארבעה צריכים להודות**: ... "וכל הח.י.ם. יודוך סלה" חבוש, יסורים, ים, מדבר. (שולחן ערוך סימן ריט סעיף א). וגם "סלה" לא נעדר מברכת הגומל.

נו. **"לעם אחר" - זו אשת האב**. לעם אחר = לאם אחר(ת).

נו. **אמר (רבא לפותר החלומות): כולהו מחילנא לך** (על הכול אני סולח לך) בר מברתיה דרב חסדא (חוץ מזה שהרגת את אשתי, בתו של רב חסדא).

פרשת נישואיהם מובאת בכתובות כא. (ומוסברת בהרחבה ב"לחקר שמות ...". לר. מרגליות): בתו של רב חסדא נשאלה בימי ילדותה עם מי מבין שני החכמים, רמי בר חמא ורבא, היא רוצה להתחתן? היא ענתה "עם שניהם"

ורבא השיב "אנא בתרא" ואמנם הבעל הראשון היה רמי בר חמא. כאשר זה נפטר, נשא רבא את האלמנה לאישה וחי אתה בהרמוניה מושלמת ("רבא מקמי דהוי רישא מקרקשא ליה בת רב חסדא אמגוזא בלקנא." להלן סב.). אבל התבטאותו "ואנא בתרא" הציקה לו לרבא, כי אולי בגללה נגזר על רמי בר חמא למות (וראה את התייחסותו של רבא לפטירת רמי בר חמא בברכות מז:), יצוין גם כן שרבא היה כהן ולא היה יכול לקחת אותה לאישה, אם היא התגרשה מבעלה. רק כאשר היא התאלמנה) ואולי הצטער רבא על "אנא בתרא", גם בהקשר לאשתו, כי אולי נרמז באימרתו שהוא יחיה אחריה (וכבר מצאו בביטוי הזה כעין לשון נבואה ש"רבא בתראי").

נז. **תרביצא** וברש"י: "גינה". "בנאות דשא ירביצני" (תהלים כג, ב).

נז. ... **יש שותהו וטוב לו ... יש - י"ש** (יין שרוף).

נח. **נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות**. "גל עיני ואביטה נפלאות" (תהלים קיט, יח).

נח: **אין המת משתכח מן הלב אלא אחר שנים עשרה חודש, שנאמר "נשכחתי כמת מלב, הייתי ככלי אובד"**. על כלי אבוד המוצא חייב להכריז "שלוש רגלים ואחר הרגל האחרון שבעה ימים (כבא מציעא פרק ב משנה ו) " שהם 12 חודש מקסימום מיום האבידה.

נט: ... **חריפי בני מחוזא** (חכמי עיר מסוימת בבבל) ... **דמשמשי ביממא** (משמשים במשך היום) ... **דדיירו** (שגרים) **בבית אפל**. תשמיש המטה ביום מותר רק בבית אפל ולתלמיד חכם, ואצל בני מחוזה התקיימו שני הטעמים. ס: **אמר רב פפא**: "הלכך נמרינהו לתרויהו (נגיד את שניהם)". מופיע שש פעמים בש"ס (מתוכם פעם "נימרינהו לכולהו") וכולם בשם רב פפא. רבא אמר עליו (וגם על רבינא בריה דרב יהושע) שהוא נהנה משני (!) העולמות (הוריות י:).

סא. **אמר רבי יוחנן: אחורי ארי ולא אחורי אשה**. ראוי לאדם לעשות תשובה באלול הבא אחרי חודש אב (שמזלו אריה) ולא בתשרי הבא אחרי אלול (שמזלו בתולה = אישה).

סב: ... **וגמרת** (ולמדת) **לך מילי דשעיר**. הוא אמר "ליעול מר!" בסגנון עשו (=שעיר) שאמר "יקם אבי!" (בראשית כז, לא).

סב: **בר קפרא הוה מזבין מילי בדינרי** (היה מוכר את אמרותיו בכסף). אחרי כל, היו לו 13 נשים (על פי "מחקרים בדרכי התלמוד", עוללות ה', לר. מרגליות) והיה צריך לפרנס אותן.

סג: "הסכת" **עשו כתות כתות, ועסקו בתורה ...** הה"א (בהסכת) נבלע או נשתנה לעי"ן, בדומה למנהג אנשי הגליל.

סד. מכאן לבעל הקורה שיכנס בעביה של קורה. עם הצד הצר של קורה ולא כפי שעשו אנשי חלם, בארכה של קורה. (ובבראשית יד ה מפרש רש"י את הביטוי "בעל הקורה" שבמדרש רבה על הפסוק בצורה מקורית כ- "בעל המעשה", בדומה לשימוש הנפוץ של המלה "קורה" ב- "קורת חיים").

שבת

ב: הכנסה נמי (גם כן) הוצאה קרי ליה (קורא אותה). וגם להיפוך ב"מס הכנסה", שהוא הוצאה נטו.

ד. ...התירו לו (לרדות את הפת קודם שיבוא לידי חיוב) ... או לא התירו? ... אלא במזיד (התירו לו), קודם שיבוא לידי סקילה. ומשום "פקוח נפש" דוחה שבת.

ד. וכי אומרים לו לאדם "חטא כרי שיזכה חברך"? הגרסה במנחות "עמוד וחטא ..." ורש"י שלנו מרחיק לכת עד "צא וחטא ...".

ה. ברשות הרבים מקורה פטור מפני שאינו דומה לדגלי מדבר. האם ענני כבוד היו כקורת גג?

ה: דרך סטיו. ולפי רש"י: "מקום איצטבאות שיושבים סוחרים ושם כרמלית עליה". נמצא, ש"שוק הכרמל" שבתל-אביב הוא "שוק הכרמלית". ח: ואמאי קרי (ולמה קורא) לה רשות הרבים? לפי שאינה רשות היחיד. צריך להיזהר מפני שבמקומות אחרים (לעיל ו: ובבבא בתרא פה). יוצא להיפך: מה שאין רשות הרבים, נקרא רשות היחיד.

ט: ... מנחה גדולה ... מנחה קטנה... והמצאה חדשה: מנחה קצרה (אבות, מחיה וקדושה).

י. רב אמר ורב אסי הוי יתבי ביני עמודי (ישבו בין העמודים). כנראה, מפני החום של טבריה.

יא. החזן רואה היכן תינוקות קורין, אבל הוא לא יקרא. ובירושלמי מוסיף טעם: "אילין בעיי דיטיפי בוצינא...". התלמידים הקטנים שמחים לראות הנר כבה (ויהיו פטורים מללמוד) ואין חשש שיתקנו אותו, אבל המורה יתקן. ובפירושו רב נסים גאון קורא לטעם זה "פירוק (תירוץ) חביב".

יא: אמר רבא "וכן בגת לענין מעשר". אבל בענין הוצאה מרשות לרשות "אל תגידו בגת" (שמואל ב' א כ)!

יב. ... אפילו להבחין בין בגדו לבגדי אשתו. אמר רבא: לא אמרן (אמרנו) אלא דבני מתווא ... ומפרש רש"י: דמפנקי ולא עבדי מלאכה ובגדיהם רחבים כשל אשה. ואלה רחבים מאוד כי רבא קורא להן במקום אחר "פרות הבשן".

טו. הלל אומר: "מלא הין מים שאובים פוסלין את המקוה" שחייב אדם לומר בלשון רבו. רבותיו של הלל, שמעיה ואבטליון, היו גרים שבטאו את הה"א כמו אלף ולכן הצטרכו לומר "מלא הין", במקום "הין", כי אז היה משתמע ש"אין (!) מים שאובין פוסלין את המקוה", ותלמידם הלל אמר כלשונם (הגאון אליהו מוילנא, כפי שמובא על ידי ר' צבי חיות). האם ההיגוי של הלל גם כן היה כ"לשון רבותיו"?

טז: משום גדר מי חטאת נגעו בה. (פירוש רש"י: נמצאו מי חטאת בטלים, שאין לך אדם ממתין שבעה ימים אלא שוברן [ומוסרן לתיקון מהיר לצורף] (...). הצורפים היו זריזים בימיהם מאשר בימינו.

יז: גזרו על פתן ושמן משום יינן ועל יינן משום בנותיהן. פת עכו"ם משום בת עכו"ם.

יז: ... ועל בנותיהן משום דבר אחר ועל דבר אחר משום דבר אחר. "דבר אחר" השני אינו "דבר אחר" הראשון, אלא דבר אחר. וכן "דבר אחר" השלישי.

כ. אמר רב פפא: הלכך בעינן (לכן אנחנו צריכים) רב עביו ובעינן רב היקפו. כדרכו, רב פפא מקיים את שני העולמות ("הלכך נמרינהו לתרויהו").

כא: כנגד פרי החג. המתמעטים והולכין (רש"י) והושוו לשבעים אומות העולם.

כב. רב אמר: אין מדליקין מנר לנר ... אין מתירין ציצית מבגד לבגד ... אין הלכה כרבי שמעון.

שלושה הלאוין של רב. (ואולי בזה מונח ההסבר שלא אמר בפשטות "הלכה כרבי יהודה").

כג. אמר רבי זירא: ... דקא מדליקי עלי בגו ביתאי (שמדליקין עלי בתוך ביתי). ומפרש רש"י: "עלי" - בשבילי. האם מודגש בפירושו שלא תטעה לומר שהדליקו נרות על ראשו? (רבי זירא נמוך קומה היה)

כג: דרחים (האוהב) רבנן הוו ליה בנין רבנן (יהיו לו בנים תלמידי חכמים), דמוקיר רבנן הוו ליה חתנוותא (חתנים) רבנן, הדחיל (הירא) מרבנן הוא גופיה (בעצמו) הוי צורבא מרבנן. הכי יקר: חתנים תלמידי חכמים.

כה: תנו רבנן: איזה עשיר? ... דברי רבי מאיר, רבי טרפון אומר ... רבי עקיבא אומר ... רבי יוסי אומר: כל שיש לו בית הכסא סמוך לשולחנו. מהר"ץ חיות (וגם מפרשים אחרים) מציינים שמושג העושר מסתמן אצל כל תנא על פי אופיו וחוויתו האישיים. במקרה של רבי יוסי (שהוא הפחות ידוע מבין כולם) דבריו רומזים על מחלת מעיים שסבל ממנה קשה, כפי שמשתמע מאימרתו (להלן קיח:): " יהי חלקי ממתי בחולי מעיים. דאמר מר: רובן של צדיקים מתים בחולי מעיים."

כה: רבי אבא אמר: זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמידי חכמים. עונת תלמידי חכמים פעם בשבוע בלילי שבתות ואז המטה מוצעת "כי הצעת מטתי..."

כו. "בגד" אין לי בגד, שלש על שלש מנין? תלמוד לומר: "והבגד". האות "ויו" נדרשת לקטן או קטנה, (כמו נדה מד.) "ואשה" תינוקת, ואפילו פחות משלוש. (וכן בשפות זרות כגון women, wee-men).

כז: כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו אלא פשתן. "פשתן" יוצא מן "העץ" מטבעו (שבעצם אינו סוג עץ).

כח: ... טהורות מי גמירי (האם לומדים שחייב להיות טהור)? על זה מסתמכים האנשים שטליתם איננה ממש נקייה.

כט: כחס על השמן, כחס על הנר ... ולא "חס", "חס" שהרי השבת היא מקור הברכה ולא נזק ואין הפסד בא על ידה (אמרה ידועה למדי, והיא מובאת כאן על פי "יוסף דעת" בגרסא חיובית, קצת שונה מן המקובלת).

ל. אמר שלמה עשרים וארבעה רננות ולא נענה. פתח ואמר: "שאו שערים..." "שאו שערים", הוא אמצע הפרק העשרים וארבע כאשר הקודמים (כמעט כולם) מתחילים עם "דוד". (בעקבות חידושי רב א"מ הלוי הורוויץ).

ל: כי הא (כמו) דרבה מקמי דפתח להו (לפני שהתחיל ללמד) לרבנן אמר מילתא דבדיחותא (אמר דבר הומור) ובדחו (וצחקו) רבנן. רבא (ולא רבה) היה ידוע על שנינותו (על פי הרב ר. מרגליות, ודוגמאות לכך: אמר לרבינא "אנא שנאי חדא ואת שני חדא (בבא קמא יז:)", "אגרא ופגרא (בבא מציעא סט:)", "מאן חכים כרב חנין בריה דרב ייבא ... קסבר נכסיה דבר אינש אינון מערבין יתיה (בבא בתרא קעד). ואכן הגירסה בכתבי יד היא רבא.

לא. ... אמר ליה (הנכרי להלל) שבכתב אני מאמינך ושבעל פה איני מאמינך ... בא לפני הלל ... בא לפני הלל, גייריה (גייר אותו). ובגרסת "דקדוקי סופרים" לא מופיעה "גייריה". ובבכורות (ל:): "עובד כוכבים שבא לקבל דברי תורה חוץ מדבר אחד, אין מקבלים אותו. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אפילו דקדוק אחד מדקדוקי סופרים". מפני שלא גרס "גייריה"?

לב. אמר רבא ... אביי אמר ... רב חסדא אמר ... מר עוקבא אמר ... רב פפא אמר ... סדר בעלי המימרות הוא סדר כרונולוגי הפוך (שהוא נדיר למדי בש"ס), ובתנאי ש"רב פפא" הוא רב פפא סבא.

לכ. בעון שני דברים עמי הארצות מתים: על שקורין ל"ארון הקדש" "ארנא" ... "ארון הקדש" שבמקרא מתורגם "ארונא" ו"ארנא" היא "ארון מתים" (אם כי המלה הלפני האחרונה בספר בראשית גם כן מתורגמת על ידי אונקלוס

"ארונא", ולכן העונש הוא "מדה כנגד מדה" (על פי י. ברנד ב"כלי חרס בספרות התלמוד").

לד. ...חזייה (ראה) ליהודה בן גרים. אמר: "עדיין יש לזה בעולם?". נתן בו עיניו ועשהו גל של עצמות. "גרים" - "עצם" ("עצם מעצמי" מתורגם "גרמא מגרמי"). ואכן "שמא גרים (ברכות ז:) שמו של יהודה בן גרים גרם לו להיות גרם-עצם. ועל מי ש"נותן בו עיניו ועשהו גל של עצמות" אומרים בלשון העם ש"היה לו רצח בעיניים".

לז. ... ומה הן משהין? בית שמאי אומרים: ולא כלום. ובמה נבדל זה ש"לא משהה כלום" מזה ש"משהה ולא כלום"? אולי "במשהו" ואולי "בכלום". לח: אין נותנים ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל". ומפרש רש"י: "שתצלה קצת עד שתהא מגלגלת". ביצה קשה (צלוייה או מבושלת) מסתובבת (מתגלגלת) בקלות בדומה לכל דבר מוצק. לעומת זאת ביצה רכה מסתובבת בקושי (מפני שתוכנו הנוזלי הופך מהר את אנרגיית הסיבוב למערבולות). עם כל זאת, מילולית, "ביצה מגולגלת" (עירובין מא. שרש"י מפרש אותה שם "צלוייה רכה") היא ביצה שצלו אותה קצת מכל הצדדים על ידי סיבוב הביצה, ולא ביצה שיודעת להתגלגל.

לט: אמר עולא: "הלכה כאנשי טבריה". אמר ליה רב נחמן: "כבר תברינהו (שברו) אנשי טבריה לסילוניהו (את צינורותיהם)". בסגנון האופייני לו, רומז רב נחמן בר יצחק שהלכה שבאה באיחור לא מועילה. (ובדומה: "הלכתא למשיחא?!"). האמרה גם מכילה משחק מילים: "טבריה" - "תברינהו". (על סגנון רב נחמן ר יצחק כתב ר. מרגליות "לחקר השמות", עמ' לג).

לט: לא ישחטף אדם כל גופו בין בחמין ובין בצונן. "ישחטף" לשון "יתפעל" השגורה בפי חכמים במקום שאנחנו היינו משתמשים (או "משמשים") בלשון "יפעל" ("ישחטף"). וכן "מתנדב" (ערכין ו:) במקום "מנדב".

מ: אחד שמן ואחד מים - יד סולדת בו, אסור. קנה המדה הוא פיזיולוגי (תלוי בתגובת גוף האדם), אבל הטמפרטורות (מעלות החום) אינן זהות בשמן ובמים, מאחר וקיבול החום והמוליכות במים ובשמן שונים (שניהם גבוהים יותר במים ולכן מעלות החום שהיד סולדת נמוכות יותר במים).

מ: בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ. ובתוספות: "אסור להרהר ... בלשון קדש והוא הרהר בלשון חול". האם ההרהור הוא במלים בלבד או (גם) במושגים? (האין אדם מסוגל לחשוב על חפץ שאת שמו אינו יודע?)

מא. רבי זירא הוה קא משתמיט (השתמט, התחבא) מדרב יהודה דבעי למיסק לארעא דישראל (שרצה לעלות) ... ולא רק ממנו מנע רב יהודה לעלות אלא גם מרב אבא (ברכות כד:), ואף על פי כן (או משום זאת?) נאמר על רב יהודה

”דחביבא ליה (שאהובה עליו) ארץ ישראל” (ברכות מג.). ובשני המקרים העשיר רב יהודה את השכלת תלמידיו בדברים גופניים (”באנאליים”, גם על משקל בי באני = מרחץ).

מא. מוליאר הגרוף שותין ממנו בשבת. אנטיכי, אף על פי שהיא גרופה, אין שותין הימנה. מוליאר - לשון זכר. אנטיכי - לשון נקבה. האם צורת הכלי קובעת? להשוואה (דוגמה הפוכה): תנור, שקצר למעלה ורחב למטה, - זכר, ולעומתו כירה - נקבה. או שמא הסיומת - יכי מחייבת לשון נקבה? או שמא ”מוליאר” עם מים מבפנים ואש בחוץ, לכן הוא זכר.

מג. בבתי חדתי דשכיחי דדלפי (בבתים חדשים שכיחה הדליפה). גם להם היה ניסיון מר עם קבלניהם.

מג: טלטול מן הצד. בדרך הגב (אגב).

מו. רב מלכיא איקלע לבי (נזדמן לביתו של) רבי שמלאי וטילטל שרגא (נר) ואיקפד (הקפיד) רבי שמלאי. ”אל תגע בנרות שלי!”. (על האופי המיוחס לרבי שמלאי ראה בירושלמי פסחים פרק ה הלכה ג.).

מו. רבי אויא איקלע לבי (נזדמן לביתו של) רבא. הוה מאיסן בי קרעיה בטינא (היו רגליו מלוכלכות בטיט). אתיבי אפוריא קמיה דרבא (התיישב על מטה לפני רבא). איקפד (הקפיד) רבא. אמר ליה אלא מעתה צרורות שבחצר מטלטלין...? בבחירת העניין היה רמז לרבי אויא שהיה לו לנקות את רגליו בצרורות.

מז. אמר רבא: ”שתי תשובות בדבר”. מתוך 13 הפעמים בש”ס שבהן מופיע הביטוי הזה - 9 (ואולי 10) הן מפיו של רבא ופעמיים של אביי. ואולי יש רמז לחיבת הכפילות אצל רבא בתוך דבריו במועד קטן כח: ”הני תלת מילי בעאי קמי שמיא, תרתי יהבו לי...” (את שלושה הדברים האלה ביקשתי מן השמים, שניים נתנו לי...).

מט. תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. נוהגין לסדר את רצועות התפילין של ראש דוגמת כנפי ציפור (הריטב”א).

מט: אביי ורבא דאמרי תרווייהו (שאמרו שניהם), ואיתימא (ויש אומרים) רב אדא בר אהבה: מרשות היחיד לרשות הדרך רשות הרבים. בין רב אדא בר אהבה ורבא (שניהם שמות בלשון יחיד) היה חי אביי (שם עם סיומת בלשון רבים).

נא: אלא לאו, חתול איכא בינייהו (יש ביניהם). ”חתול שחור עובר ביניהם”. נב: ... בשריתכן (ריתך את הכלי) ... דאי כרבי יצחק נפחא ... כל מלאכה ובעל מקצוע שלה.

נג. ... וכי מה בין זה לאוכף? אישתיק (שתק רבי חייא). נהג באיפוק בהתאם לעצה שבגמרא: "חברך קראך 'חמרא', אוכף לגבך טול (אם חברך קורא אותך חמור, שים עליך אוכף)".

נה: ... מלמד שבלבל מצעו של אביו. ומפרש החיד"א שראובן היה הולך ובא אל החדר הסמוך לחדר המיטות וכאשר יעקב שמע שראובן מתהלך לידו נמנע מלשמש את מיטתו. וכך פירוש הפסוק: "וילך ראובן" שהיה הולך ומטייל בשעה ש - "וישכב את בלהה פילגש" ומי שכב? "אביו". "וישמע ישראל" שהיה ראובן מסתובב, וכתוצאה מן ההפרעה: "ויהיו בני יעקב שנים עשר".

נו. ... כי מעיינת ביה ברוד, לא משכחת ביה, בר (לא תמצא בו, חוץ) מדאוריה, דכתיב "רק בדבר אוריה החתי" והביטוי "עין" מופיע בהתחלת הפסוק ("אשר עשה דוד הישר בעיני ה'").

נז: כליא פרוחי (בראש האשה). האם מכאן המלה "פרוק" Perucca (פאה נכרית)?

נח: "כל דבר... אפילו דיבור ... "דבר" יכול להיות: א) מחשבה, ב) דיבור, ג) מעשה.

נט. מי שמיוחד לשיבה - יצא זה שאומרים לו "עמוד ונעשה מלאכתנו". יש כאלו שבמיוחד מתאימים לחיי לימוד בשיבה ויש כאלו שאינם, וחיי מלאכה יותר הולמים להם.

נט: לא תצא אשה בעיר של זהב - ואם יצתה חייבת חטאת, דברי רבי מאיר. הגישה השלילית לנשים אופיינית לרבי מאיר (למשל, הוא התקין את הברכה "שלא עשני אשה" (על פי "תורה תמימה").

סב. המוצא תפילין - מכניסן זוג - זוג". רש"י מפרש: "זוג זוג. כדרך שהוא לובש בחול. אחד בראש ואחד בזרוע ... " ולא זוג: תפילין של רש"י ושל רבינו תם.

סב: "חילופי שופרא - כיבא ("ליחה"-ברש"י. שהיא ההיפך של יופי, שופרא)". "שפר" נקרא הפוך "רפש".

סג. כבלים טמאים. מתאים לא רק ל"כבלים", אלא גם לכל הערוצים.

סג. דליגמר אינש והדר ליסבר. (שראשית ילמד ואחר כך יובן לו העניין). כך דרכנו בלימוד דף יומי: ראשית גומרים את הדף, ולאחר מכן מנסים להבין.

סג: "שקולא טיבותין ושדיא אחיזרי (נטולה טובתך ומוטלת על הקוצים. רש"י)". על פי הפסוק

במיכה (ז ד) "טובם כחדק (כקוץ) ישר ממסוכה" ועל פי פירוש הגמרא (עירובין קא.).

סד. אמר רב ששת: ... כל המסתכל באצבע קטנה של אשה ... ורב ששת עיור היה.

סה. הבנות קטנות... (ובעמוד הקודם) זקנים הראשונים. אצל הצעירים (הא) הידיעה באה בראש ("הבנות קטנות"), ואצל הזקנים בסוף ("זקנים הראשונים").

סו. אמר רב נחמן בר יצחק: וסימנא (סימן לזכור) סמך - סמך. רבי יוסי - אוסר, רבי מאיר - מתיר, כתייתין - כולי עלמא. והסמך כבר שימש את רב נחמן בר יצחק לסימן לעיל בסוף דף ס: "סורא-חסר".

סט: היה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת ... כל יום ויום עושה לו פרנסתו (ולא יותר מכדי פרנסתו. אבל גם אינו משמר יום אחד לשם שבת. וכך ההלכה, ולא שיעבוד ששה ימים כדרכו ומשמר יום אחד). ומפרש הגר"א: "זכור את יום השבת לקדשו" רק אם אתה זוכר את יום השבת, אז "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך" (אבל אם אינך זוכר את השבת, לא תוכל לעשות כל מלאכתך, כי אם כדי פרנסתך). וכן בהמשך: "ויום השביעי שבת לה' אלוֹקֶיךָ, לא תעשה כל מלאכה" (אבל אם אינך זוכר, אז גם ביום השביעי תוכל לעשות כדי פרנסתך).

ע: ... אבות מהנה תולדות. הנאה ונחת לאבות מן הצאצאים.
עג. אבות מלאכה ארבעים חסר אחת: הזורע ... וכולן על סמך המלאכות במשכון במדבר. ואולי "החסר אחת: הזורע" רומז על "לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ירמיהו ב, ב).

עג: הזורע ... והמרכיב כולן מלאכה אחת הן". "הלא אב אחד לכלנו!" (מלאכי ב, י).

עה. והיודע לחשב תקופות ומזלות ואינו חושב אסור לספר הימנו. "אסור לספר מלומדי תורה" כך בחידושי הרא"מ הורוויץ. אלא שהביטוי "לספר הימנו" מתאים יותר לאדמו"רים מאשר ללומדי תורה.

עז: חמש אימות הן נשיא ארה"ב, פרנקלין רוזוולט, מנה ארבע אימות שהאנושות חייבת להעביר מן העולם.

עז: רבי זירא אשכח (מצא) לרב יהודה דהוה קאי אפיתחא דבי חמוה (שעמר בשער בית חותנו) וחזייה דהוה בדיחא דעתיה (וראהו שהיה במצב רוח מבודח). רב יהודה נתן 6 תשובות מבודחות על טבעם של בעלי חיים והסברים מבודחים לצורתן של 23 מילים ארמיות. לא לחנם כינה שמואל את רב יהודה "שיננא" (שנון, חריף. ברכות לו).

עז: ... תנו (שנו) רבנן: שלושה - כל זמן שמזקינין מוסיפין גבורה. הקשר לדברי רב יהודה דלעיל מתברר משאלת הגמרא לברייתא המצותתת במסכת

עבודה זרה (ל): "למימרא דכמה דקשיש כחוש חיליה? (האם ככל שבני אדם מתבגרים, כך כוחם נחלש?)". כנראה מפני כבודו של רב יהודה לא חוזרת הגמרא כאן על השאלה, אבל עובדא היא שרב יהודה בר יחזקאל האריך ימים מאוד (על פי הגמרא הוא נולד ביום שמת רבינו הקדוש (קידושין עב:)) כלומר, בסביבות ג'תתקע ונפטר על פי אגרת רב שרירא גאון ב- ד'נח, כך שהוא חי בערך 88 שנה, זקנתו מוזכרת גם ברש"י גיטין יט: והוא כונה "סבא דפומפדיתא" (בסנהדרין יז:), והגמרא שלנו תוהה האם יש לייחס את הבדיחות המפתיעות לגילו הקשיש? אלא שיש לתמוה על חותנו שבפתח ביתו היה רב יהודה עמד כאשר התבדח. מסתבר שהחותן היה חי באותה שעה, אחרת לא היו קושרים את הבית לשמו [ומה עוד שבית החותן הנפטר נקרא "דבי נשא" (לעיל כג:)] ואם כן, איך יתכן שחותנו של רב יהודה הקשיש עדיין היה בין החיים? ואולי החותן באמת זכה לגיל מופלג, ומצב משמח זה הוא שהכניס בחתנו רוח של עליצות. מאידך, לא פחות סביר שהחותן שלא היה מבוגר מרב יהודה, אלא להיפך, ובתו הייתה צעירה מרב יהודה בשנים רבות. ואולי על זה הייתה שמחתו של רב יהודה. אין הוכחה על אישה צעירה שהייתה לרב יהודה, אבל מאמרתו הידועה "אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה" (סנהדרין כב. והתייחסותו לעצמו, שם בעמוד ב) מסתבר שהיה לו קנה מידה להשוואה, כלומר, התחתן בשנית.

עח. ... יין ... רפואתו לא שכיחא (שכיחה), חלב ... רפואתו לא שכיחא. ואף על פי כן: "חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב" (בראשית מח, יב).

פ: מאי אנדיפא? - אפותא (מהו "אנדיפא"? אפותא - פדחת) וכי הא דההוא דבר גליל (כמו במקרה של איש הגליל)...אמר להו: " אדרוש לכו (לכם) כדררש רבי נחמיה ... ומחתיה באנדיפי (והכתהו הצרעת בפדחתו) ואמרו ליה: "מן דיליה - דא ליה". זאת (הפדחת) שהייתה אצלו (אצל רבי נחמיה שהוא קבע במשנתנו את ההלכה על פי קנה מדה של "פדחת" הייתה לו (לאיש הגליל שלקה בפדחתו). וזאת מפני שהשתמש ברבי נחמיה להצדיק את דרשתו במעשה מרכבה.

פא. לא קשיא - הא בלח ... אם לח, אז כבר לא קשה.

פג. עבודה זרה ... שהסיטו אחרים ... כגון המן ש- "צורת צלם ועבודה זרה היו בבגדיו" (רש"י, באסתר ג, ב) והוא אמנם הסית את המלך נגד היהודים. פו: בצפרא דשבתא (בשבת בבוקר) ... הללו הולכים לקבל תורה והללו הולכין לטבילה. המתנגד לשיעור והחסיד למקווה.

פו: מה אשה דאית (שיש) לה פרוזדור ... אבל בהמה דלית לה פרוזדור ... זה המחיר שהמין האנושי משלם עבור היותו זקוף קומה (ולא הולך על ארבע).

פז. **שלישי למאי?** ג' בסיון עשוי לחול בשלוש לחודש מאי (למניינם), כגון בשנת תשנ"ה.

פח: **אמר רבי יהושע בן לוי:** ... חמש אגדות מפי ריב"ל. ובירושלמי שבת פרק ט"ז הלכה א הוא מעיד על עצמו: "אנא מן יומיי לא איסתכלית בספרא דאגדתא".

פח: **אמר לפניו** (משה רבינו) **"מתיירא אני"** **אמר לו:** **"אחוז בכסא..."** בדור שלנו אנשים נאחזים בכסא (של שר וכדומה) ופתאום מתמלאים בטחון עצמי.

פט. **אמר ליה** (רב כהנא לאחד מרבנן שלא ידע להסביר מהו "הר סיני") **מאי טעמא** (למה) **לא שכיחת קמיה** (אינך מבקר לעתים תכופות אצל) **דרב פפא ורב הונא בריב דרב יהושע דמעניי באגדתא** (המעיינים בדברי אגדה) **דרב חסדא ורבה בריה דרב הונא?** גם דברי אגדה צריכים עיון והתעמקות (על פי מהר"א הורוויץ).

צ: **המוציא גרעינין ... אם לאכילה: כמלא פי חזיר.** אין ביטוי הולם יותר לאלה שמלכלכים את הרחובות שלנו עם קליפות גרעין.

צ: **למה לי למיתני** (לשנות במשנה) **"המצניע"? ליתני** (יישנה) **"המוציא"!** על פי כתיבת האותיות הרווח הוא רק ברגל הקטנה של הנו"ן (בהנחה שאל"ף ועי"ן הן באותו אורך) ובכל זאת רצוי לקצר.

צא. **הוציא חצי גרוגרת לזריעה ותפחה** (ועמדה על גרוגרת קודם הנחה. רש"י) רק "פופקורן" מסוגל לתפוח במהירות כזאת.

צב. **אשתכח** (יכול להימצא אצל הלויים) **דלמעלה מעשרה קאי** (עומדים). (אפילו אין גובהן של הלויים אלא ... יח טפחים ... רש"י) וגובה הראש לא נלקח בחשבון מפני שכבר "נשאו" את ראש הקהתי (במדבר ד, ב).

צד. **בן בתירא מתיר בסוס.** לבני בתירא שמוצאם (כנראה) מרמות גלעד ("הרי בתר" על פי "דעת מקרא") היה יחס מיוחד לסוסים.

צה. **מלמד שקילעה הקדוש ברוך הוא לחוה והביאה אצל אדם.** צופן התורשה נמצא במולקולת ה-ד.נ.א. שהיא קלועה בצורת ספירלה.

צה. **אמרו ליה** (אנשי נהרדעא לרב נחמן בר גוריא, תלמידו המובהק של רב) **"רבך קטיל קני** (חותך קנים) **באגמא"**. על פי הערוך "אגמא" הוא צמח הזוהה כמעט לקנה. והתכוונו לומר שרבו חתך דבר בדבר עצמו (כי הלוא אמר שחיוב החולב משום "חולב", וכן הלאה), (אמנם, פירוש זה לפתגם הנ"ל עולה פחות יפה בסנהדרין לג.). תצויין גם קנאת הסופרים שבין אנשי נהרדעא ורב (הבא מארץ ישראל) בדף קח. בסוגית "שמואל וקרנא".

צו: (בסוף) מקושש זה צלפחד... דברי רבי עקיבא, אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא...אתה מוציא לעז על אותו צדיק. קשיא: איך הוא קרא לצלפחד "צדיק", והלא אפילו בנותיו אמרו עליו ש"בחטאו מת" (במדבר כז, ד), אלא כשתיקח מ-"צלפחד" את החי"ת (החטא) תמצא אותו (בגימטריה) "צדיק".

צו: באומר: "כל מקום שתוצה תנוח". והרקע התנ"כי לאמירתו הוא היונה ש"מצאה בו מנוח, ושם ינוחו יגיעי כוח".

צט. ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע. החוד של הקרס יוצא מן הלולאה, ולא נכנס לתוך הלולאה. לכן נראו הקרסים למשקיף כשורת נקודות נוצצות, כלומר ככוכבים.

צט. חולית הבור...פירשו "אין הבור מתמלא מחוליתו" - הבור לא יתמלא מים ממי הגשם שנופלים בתוכו ולשטח החוליה שמסביבו, אלא רק מן הגשם היורד על שטח יותר רחב.

קא. הכא נמי (גם כאן) "גוד אחית מחיצתא (הקיר יורד ליצור מחיצה)", ... התם הויה ליה (שם) מחיצה שהגדיים בוקעין בה... בקיעת דגים לא שמיה (אין שמה) מחיצה. "הגדי" גובר על "הגוד", והדגים אינם כגדיים.

קא: אלא במים קל הוא שהקילו חכמים במים. "הקלו מים מן הארץ" (בראשית ח, ח).

קב: הבונה - כמה יבנה ויהא חייב? הבונה כל שהוא. רק שהקבלן יתחיל לבנות, הקונה כבר חייב לו.

קג. דחק קפיזא בקבא. ומפרש רש"י: בגולם גדול הראוי לחקוק בו קב (ארבעה לוגין) חקק שלוש לוגין... גולם גדול כאשר הוא שותה אינו מבחין בין שלושה לארבעה לוגין.

קד: הרי שהיה צריך לכתוב את השם ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת... מקור הטעות בחשיבתו של הסופר יכול להיות בזה שלפני המלה "ויחשביה" (המופיעה רק פעמיים במקרא ובכתיב של "ויחשבה") כתוב פעם (בראשית טו ו) י'ה'ו'ה ופעם (בראשית לח טו) י'ה'ו'ד'ה.

קה: נחת רוח ליצרו. משחק על הנוסח המקובל "נחת רוח ליצרו" קו. גמרא גמור זמורתא תהא (דייך, אם תלמד רק בכדי שתתהלל בלימודך). לימוד הגמרא צריך להיות בניגון.

קח. שמואל וקרנא... הם היו אנשי נהרדעא שיחסם הקשה לרב הבא מארץ ישראל מוזכר גם לעיל בדף צה. ("רבך קטיל קני באגמא!").

קה. זיל (לך), תהי ליה אקנקניה (עמוד על טבעו של רב)! ה"מתנגד" לא משתכנע בנס המתגלה לפניו אלא רוצה הוכחות.

קח. תהי ליה אקנקניה . על פי מקצועו קרנא היה בודק יינות (כתובות כה).
(הרש"ש).

קח: יד לעיץ ... יד לחוטם ... יד לפה ... יד לאוזן ... תניא רבי נתן אומר: בת חורין היא זו. ידה נוגעת לחורים של הגוף.

קיב: ... סנדל שנפסקה אחת מאזניו ותיקנה... נפסקה שניה ותיקנה ... פנים חדשות באו לכאן. הסנדל הזאת אמנם טלאי על טלאי היא, אבל בעיני מתקנו היא "פנים חדשות".

קיג: ... כל האוכל מעפרה של בבל ... היפוכה של "ארץ אכלת יושביה" (במדבר יג, לב).

קיג: כל האוכל מעפרה של בבל כאילו אוכל מבשר אבותיו. ועוד על אכילת עפר - "אמר רבא: "שבועה שלא אוכל עפר ... " (שבועות כב:).

קטז: ... וכופרין ועליהן הכתוב אומר "ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרוןך" אולי נרמז בזה שהנוצרים הראשונים תלו את סמל אמונתם (הצלב?) מאחורי הדלתות על מנת להחביא אותם מפני רודפיהם. אבל בירושלמי (פרק טז הלכה א) הפסוק המובא כאן הוא נחרץ יותר: "הלא משנאיך ה' אשנא וכו'".

קיז: כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת? שלש. רבי חידקא אומר: ארבע. הסעודה הרביעית היא "סעודת רבי חידקא".

קית. (למטה) כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים ... כיעקב שכתוב בו "ופרצת ימה ...". ובימינו יש "המענגים את השבת" בקיץ על ידי פריצה (תרתי משמע) אל הים.

קיט. תיתי לי וברש"י: "ישולם שכרי" כאן לגמול טוב ולקמן בדף קלה ("תיתי לי דעברי ארב") הפירוש הוא: "מגיע לי העונש".

קיט: אין הדליקה מצויה אלא במקום שיש חילול שבת. " ... ובין בני ישראל אות היא לעולם" (שמות לא, יז). בזכות השבת נמצאות אותיות האלף ההא והיוד (הי"א) בבני ישראל: ב- א י ש ושוב ב- א ש ה. אם יש חילול שבת נלקחות האותיות הא ויוד ונשאר "אש" (הדליקה).

קיט: ... לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה שנאמר "היו שריה כאילים, לא מצאו מרעה". לא מצאו מה רע.

קכ. אמר רב חסדא: מדת חסידות שנו כאן. חסיד חסידות מדבר.

קכא. שיגר לכל אחד מהן שתי סלעין ולאפרכוס (שר) שבהן חמישים. הלוואי שבימינו היה יחס השכר בין המנהל והעובד הפשוט רק 1: 25!

קכא. מעשה שנפלה דליקה ... אמרו לו: לא היה צריך לכך שהרי שנינו שבא לכבות אין אומרים לו "כבה" ... וגם לא אומרים ליהודי בשעת סכנה "קוה (אל ה')", אלא תעשה מעשה!.

קכא: ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם. רק אותן ומהם?
 קכב: ותיפוק ליה דהוי גרף של רעי. (וברש"י: גרף של רעי מותר להוציא
 לאשפה). "תיפוק ליה" תרתי משמע: הוציא את המסקנה והוציא את הכלי.
 קכב. אמר ליה רבי זירא: בניטלין (שניתנים לטלטול) באדם אחד או בשני בני
 אדם? אמר ליה: כאותן של בית אביך (דקטנות היו. רש"י) כידוע, רבי זירא
 היה קטן, ואולי לא הוא לבד במשפחתו.

קכב. הא (הלא) רבי גמליאל מכירו הוה (שהרי בספינה בא עמו. רש"י) אף על
 פי שאת הנביא יונה לא הכירו אלה שהיו אתו בספינה, שהרי שאלו אותו "מה
 מלאכתך? ומאין תבוא? מה ארצך? ואי מזה עם אתה?" (יונה א, ח).

קכה: מאי אמר להו (מה אמר רבי לתלמידיו)? רבי אמי אמר: "צאו ולמדום!"
 אמר להו. רבי אסי אמר: "צאו ושפשפום!" אמר להו. שתי אסכולות בחינוך
 תלמידים: האחת: ללמד אותם, והשניה: "לשפשף" אותם.

קכז. ... וליטעמך (האם לשיטתך) רבי בדנפשיה (בעצמו) עימר (העמיד
 עומרים)? אלא - צוה ועימר. "הוא עימר ויהי? [לא!] הוא צוה ויעמוד" (על
 סמך הפסוק בתהילים לג, ט).

קכז. ... גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, דכתיב (אצל אברהם)
 "ויאמר ... אם נא מצאתי חן בעיניך, אל נא תעבור ...". ואברהם בעצמו מנין
 ידע איך לנהוג? מרש"י על הפסוק.

קכט: "והמלח לא המלחת" מכאן שמולחין הולד בשבת. ויוצא ילד ממולח.
 קל. כל מצוה שקיבלו עליהם בשמחה, כגון מילה, דכתיב "שש אנכי על
 אמרתך כמוצא שלל רב". על פי הרא"מ הורוויץ הקשר של הפסוק לברית מלה
 הוא מתוך המילה "אמרתך", אמרה היא העטרה, השפה של הנימול. אפשרות
 נוספת הוא "אמר" (=אימר) שמוכנו על פי הערוך הוא ילד שבוי במלחמה
 המשמש כבן-ערוכה (תחליף, בן המרה) במקום אביו. (לפירוש זה יובן למה
 הגמרא מביאה גם את מחצית השנייה של הפסוק, "כמוצא שלל רב".
 שלל=שבוי). עד שהילד לא נימול, מוטלת חובה על אביו למול אותו והוא
 משתחרר מן החובה הזאת בשמחה.

קל. תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. נוהגין לסדר את רצועות
 התפילין של ראש דוגמת כנפי ציפור (הריטב"א).

קל: שתיק ולא אמר להם מידי. גם שתק וגם לא אמר להם כלום. (מפתיע?)
 קלד. אמרנו לו (לרבי מאיר) דבריך יבטלו בחיך? האמרה של רבי אחא בר
 חנינא (שחי כמאה ועשרים שנה אחרי רבי מאיר) בעירובין יד: ש-"...לא
 קבעו הלכה כמותו (כרבי מאיר)" מתייחסת לאחר מותו. ואולי לזה רומזת
 אמרת רבי מאיר "מצוה לקיים דברי המת" (גיטין ע.).

קלו: **אמר ליה אבוה** (אביו, רב דימי בר יוסף) **צוורוניצא** (מטעמים שמאכילין את האבל. רש"י) **קבעית למיכל** (רציית לאכול)? יחס נוקשה דומה היה לרב דימי גם כלפי אחותו, ואולי לא בלי הצדקה (בבא בתרא קנא:).
 קלח. **כילה מהו? אמר ליה** (רב לרב כהנא): **אף מטה אסורה. מטה מהו? אמר ליה: אף כילה מותרת. אמר ליה כילה ומטה מהו? כילה אסורה ומטה מותרת.**
 הנסיון לשנות נושא לא הצליח.

קלט. (שורה אחרונה) **הוה בבי כנישתא דמעון** (היה בבית כנסת של מעון) ...
ואתו לקמיה (ובא עניין של המת שנפטר ביום טוב או בשבתו לפני) **דרבי יוחנן.** הכוונה ל"מעון" שליד טבריה (על פי השערתו של חותני, מר יהודה קיל) וכן אנחנו מוצאים שאנשי מעון תרמו ספסל לבית הכנסת של רבי יוחנן (ירושלמי מגילה פרק ג הלכה ב).

קמ: **ואמר רב פפא: האי מאן דאפשר למישתי שיכרא ושתי חמרא, עובר משום "בל תשחית"** (מי שיכול לשתות שכר ושותה יין, עובר על "בל תשחית"). רב פפא מייצר שכר היה ופעמים רבות הביע דעה בגמרא בשבח השכר. (בעקבות "יוסף דעת"),

קמא: **קטבליא** (עור שלוק שעושים ממנו משטחות לשלחן ולמטה. רש"י) ולכן "שלחן" מלשון "שלח" = עור.

קמב: **מעות שעל הכר ... ובימינו: המעות שמתחת הכר** (או המזרון).
 קמג: **אלא במאי פליגי** (במה חולקים) **? אמר ליה: "לכי תשכח!"** לך לחפש מחלוקת!

קמז. **אמר ליה: הכי מאי** (מה הדין לעשות כך) **? אמר ליה: אסור. והכי מאי? אמר ליה: אסור.** התחבולה הזאת חוזרת על עצמה בדף הבא (קמח).

קמז. ... **אבל לא מתעמלין ולא מתגררין** (ובגמרא: אם היו רגליו מלוכלכות בטיט ...) **ואין יורדין לקרדומא** (רש"י: שם נהר ובגמרא מפרש טעמו. ובגמרא מוסיף רש"י: טיט של אותו נהר) **ואין עושין אפיקטויזין** ([סם] להקיא. רש"י) ... על פי ש. ליברמן (יוונית ויוונית בא"י, עמ' 73) קטע זה של המשנה כולו עוסק במתגוששים (מתאגרפים). אלה היו רגילים לפני כניסתם לזירה ("קירומא" = זירת התגוששות על פי מילון ג'סטר) למרוח את גופם בטיט וגם לגרום לעצמם להקיא (כנראה בכדי שלא להתבזות בזירת הקרב).
 ההיסטוריון הרומי Seneca קורא למתגוששים "מקיאים בזויים".

קמז: **לא ישתתף אדם בין בחמין בין בצונן.** "ישתתף" לשון "יתפעל" השגורה בפי חכמים במקום שאנחנו היינו משתמשים (או "משמשים") בלשון "יפעל" ("ישטוף"). וכן "מתנדב" (ערכין ו:) במקום "מנדב".

קמט. **רבי אחא מתיר מכתב שעל גבי הכותל.** כגון פשקווילים.

קמט: ... אלא מהכא (מכאן לומדים על החטא שבמעשה, שחברו נענש עליו) **"שבעת קלון מכבוד, שתה גם אתה והערל"** (נבוכדנצר... היה מטיל משכב זכור על המלכים [העצורים אצלו]. רש"י). הפסוק שלפניו מוכיח את ההקשר שרש"י מזכיר: "הוי משקה רעהו ... למען הביט על מעוריהם" (חבקוק ב, טו). התנהגות נבוכדנצר עם שבוי נצפתה בפסוק: "והראתי גוים מערך וממלכות קלונך" (נחום ג, ה).

קנא: רבי חנינא שכיבא ליה ברתיה (מתה עליו בתו ואשתו נזפה בו על שהוא אינו מבכה אותה) ... אמר לה: תרתי? תכלא ועיורא? (שני דברים יקרו לנו? שכול ועיורון?) "אל תקרי בניך" (במימרא של רבי חנינא), וכאן "אל תקרעי לבנותיך".

קנב. רב כהנא הוה פסיק סדרא קמיה דרב (היה מסדר פרשיות של פסוקים לפני רב. רש"י) כי מטא להאי קרא נגיד (כאשר רב כהנא הגיע לפסוקים בסוף קהלת המתארים את ההזדקנות, רב נאנק) ואתנח (ונאנח) אמר (רב כהנא): שמע מינה בטל ליה חמדיה (אבדה לרב תאוותו). וגם מקודם לכן נאנח רב על אשתו שבשלה לו תבשילים שלא רצה בהם (יבמות סג). (בעקבות הרש"ש).

קנב: אמר ליה רבה לרב נחמן: של בינונים מאי (מה גורלם אחרי מותם)? אמר ליה: איכא שכיבנא (אילו הייתי מת) לא אמרי לכו האי מלתא (לא הייתי אומר לכם את הדבר הזה)? זאת דוגמא לשנינות תשובותיו של רב נחמן (שכבר צוין ב"חקר שמות וכינויים בתלמוד" מאת ר. מרגליות, פרק ה). ובאופן דומה הוא משיב לתלמידיו במקומות אחרים: "אילו ידעתי לא הייתי אומר לכם?".

קנג: אמר ליה אביי לרבה: כגון מר (האדון), דסנו ליה כולהו פומבדיתאי (ששונאים אותו כל אנשי פומפדיתא). דרכו של אביי הייתה להטיח כלפי רבה (דודו ומאמצו) משפטים קשים. דוגמא נוספת בהמשך בדף קנו. "אמר אביי (לרבה): מר נמי עניש וקטיל (גם אדוני מעניש והורג, ובזה דומה ל"שופך דם")."

קנה: ומהלקטין לתרנגולין. "לתת אכלם בעתו. תתן להם ילקטון ... (תהלים קד, כז-כח)."

קנה: אמר רב פפא: לית דעניא מכלבא (אין עני מכלב) ולית דעתיר מחזירא (ואין עשיר מחזיר). "ככלב שב על קאו" (משלי כו, יא). "נזם זהב באף חזיר" (משלי יא, כב).

קנו. מהו לפרק (לקחת מנה שלפני זה ולתת אותה לפני השני בשבת)? תלתא קמי תרי (שלושה לפני שנים) ... כדרך שאנחנו מסדרים בשבת "לחם משנה" משלוש חלות עבור שני אנשים.

קנזו. בכל השבת הלכה כרבי שמעון, חוץ ... את ההלכה המכרעת הזאת משאירה הגמרא לסוף המסכת (כמו את דין רבי זירא לסוף מסכת נדה). וכבר ציינו (הרב י. שביב ואחרים) שאת דרך רבי שמעון בהלכה מציינת באופן עקבי החשיבות שהוא מיחס לכוונה (בניגוד לבר-פלוגתא שלו, רבי יהודה, שמחשיב את המעשה). דוגמאות לכך הן בשבת הפטורים על דבר שלא מתכוון או שאינו צריך לגופו, ובביעור חמץ שמחשבתו להפקיר (כנראה) מספיקה. גם בדברי אגדה, הוא מפרש את הברכה "והשבת חיה רעה מן הארץ" (ויקרא כו, ו) - שמשבתם (מרגיעם?) שלא יזיקו, כלומר שינוי בכוונת החיות לטרוף, וזאת בניגוד לדעתו של רבי יהודה ("מעבירים מן העולם", כלומר הכחדה בפועל).

עירובין

ו. כל מקום שאתה מוצא יחיד מיקל ורבים מתמירין הלכה כדברי המחמירין המרובין חוץ מזו שאף על פי שרבי עקיבא מיקל וחכמים מתמירין הלכה כדברי רבי עקיבא. אם כי במקום של רבי עקיבא (בבני ברק) הרבים מתמירין. ה: ואין צריך לחי אחר להתירו. "הלחי השנייה" הידועה (שמגשים אחרים סטירה ללחי הראשונה).

ה: לחי היכן מעמידו? ... דמוקי ליה (שם אותו) לאידך גיסא (וברש"י: אצל כותל האחר) אחרי לח"י היה מוכרח להזכיר את אצ"ל.

ה: ומי עבדינן כתרי חומרי (וכי עושים על פי שתי חומרות)? והתניא (למדנו) ... הרוצה לעשות מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל: עליו הכתוב אומר "הכסיל בחשך הולך" וכמה פסוקים לפניו (קהלת ב-ג) "...מה זה עושה תרתי..." (מה הוא עושה שנים?).

ח. כמבוי שכלה לה לצדי רחבה. צורת הדף (הדומה לאות L הפוכה) מדגימה את המצב.

ט. תני (למד) רבי זכאי קמיה דרבי יוחנן ... אמר ליה (רבי יוחנן בן זכאי לרבי זכאי) פוק תני לברא (צא, למוד בחוץ)! האם נרמזת כאן (במילה "ברא") אי-שביעות רצונו של רבי יוחנן שאביו לימד דווקא לפני בנו אמרה לא נכונה (אם אמנם "רבי זכאי" זה היה האב!).

יא. פינות השדה ומתח זמורה עליהם ... כדרך שהתירו לו לענין כלאים (והיא נחשבת כמחיצה) כך התירו לו לענין שבת. והאם היא נחשבת כ"מחיצה" גם בחתונות?

יא: אמר ליה (רב ששת לרב גדא, שמשו, שנכלא בבית הסוהר): גדא! פוק תא (צא, בוא!). נפק ואתא (יצא ובא). כנראה, לא התקשה לצאת מפני שלבית הסוהר הייתה (במקום שער) "צורת הפתח" בלבד.

יב. אמר רב אחלי ואיתימא (ואומרים): רב יחיאל. אותו שם בחילוף אותיות (אם לא עומדים על קוצו של יוד).

יב. ... אמר שמואל: חצר ניתרת בפס אחד. שם עליו פס.

יב. ... אלא במים קל הוא שהקילו חכמים במים. "הקלו מים מן הארץ" (בראשית ח, ח).

יב: ... אישתמיטתיה (נשכח מרבי זירא) הא דאמר רב אסי אמר רבי יוחנן. וגם למעלה בעמוד א, "אמר רבי זירא לרבי אסא: מי אמר רבי יוחנן הכי?". רבי זירא ישב מאה תעניות כדי שתשתכח ממנו תלמודה של בבל. (בב מציעא פה.).

יג: ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? ההלכה נקבעה בניגוד לדעתו של רבי מאיר אחרי מותו ולא הועילה לו אמרתו "מצוה לקיים דברי המת" (גיטין ע.). ולהלן במא. יש דוגמאות נוספות של שנוי הלכה אחרי מות קדושים.

יג: יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלוקים חיים והלכה כדברי בית הלל ... מפני שנוחין ועלובין הן. "בת קול" כחלק מ"קוליה" בית הלל.

יג: עכשיו שנברא ... ימשמש במעשיו. אף על פי שמספר "לא תעשה" עולה על מספר "עשה", אבל הכוונות הטובות בעשיית ה"עשה" גם כן נחשבות ומכפילות את מספרן.

יד: "אלפים בת יכיל" אצל שלמה. ושבע מאות נשים, גם כן אצל שלמה (מלכים א' יא, ג).

טו: העושה סוכתו בין האילנות ואילנות דפנות לו, כשרה. הכא במאי עסקינן (במה אנחנו עוסקים)? שנטען מתחילה לכך (שהאילנות יהיו הדפנות). מקרה יוצא דופן.

טו: למיסר בניינא (לצרף, לחזק בנין). וברש"י: "שכן דרך הבנאין לעשות ובענין אחר אינו יכול לדבוק בנין חדש בבנין ישן". כל מי שעומד להרחיב את דירתו, יקרא את רש"י פעם נוספת.

טו: מה ספר דבר שאין בו רוח חיים. "ספר שאין בו רוח חיים" יש כאלה הרבה.

טז: הדר אוקים רב נחמן אמורא עליה (העמיד אמורא, דובר עליו) ודרש: דברים שאמרתני לפניכם טעות הן בידי. ולא ש"לא ציטטתם אותי נכון".

יח: **אמר רבי יוחנן: אחרי ארי ולא אחרי אשה.** ראוי לעשות תשובה בחודש אלול שהוא החודש אחרי אב (מזל ארי) ולא בחודש תשרי שהוא החודש אחרי אלול (מזל בתולה).

כ: (בסוף העמוד) [תילי תילים של] **הלכות שחורות** [כעורב]. "הלכות שחורות", יש גם כאלו.

כג: **יתר על פי שנים ברחבה תנן ... איכא בינייהו (יש ביניהם) ריבוע דריבעוה דרבנן.** ועל פי רבי חננאל (והתוספות) הכוונה לזויות שהוא מרויח בטבלא מרובעת מעל מעגל בעל אותו רוחב. וידוע שהרווח הוא העודף של שניים ברבוע על המספר 3.14159, הנקרא "פי" וזהו: "יתר על פי - שנים ברחבה". כו. **רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע נקטינהו לבתריה** (הסירו את מחיצת הקנים שנועדה לאפשר טלטול בשבת בתוך הבוסתן של ריש גלותא, מתוך הנחה שגם בלעדי המחיצה מותר לטלטל. למחר התחילו לפקפק האם מותר לטלטל בלי מחיצה והתחילו לשאול שאלות מברייתות?) ... **קרי עלייהו ריש גלותא "חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו"**. הפסוק רומז על שני ניגודים: (א) חכמתם העיונית להרע, ומעשיהם שלא הטיבו. (ב) לעתיד ("להרע") הם הריעו, ובעבר לא הועילו ("לא ידעו").

כט. **אמר רבא הריני כבן עזאי בשוקי טבריא.** אמר ליה **ההוא מרבנן לרבא: תפוחים בכמה?** זאת היא שאלת לקוחות בשוק "תפוחים בכמה?" (כמה עולים התפוחים?)

כט: **אמר רב פפא: לא אמרן (לא אמרנו שהבצל מזיק) אלא דלא אישתי שיכרא (שלא שתה שכר) אבל אישתי שיכרא לית לן בה (אין חשש לנזק).** רב פפא היה עושה שכר ושיכב את מרכולתו בהרבה מקומות בש"ס.

לא: **לפיל והוליכו, לקוף והוליכו ... צירוף המילים הללו בהקשר אחר נמצא ב: "דמעילין פילא בקופא (דמחטא)".** (בבא מציעא לח:).

לו: **זימנין דניחא ליה בחבריה טפי מרביה (לפעמים נוח לו ללמוד מחברו יותר מאשר מרבו).** ברוח הדברים שאמר רבי חנינא: "הרבה למדתי מרבתי, ומחבירי יותר מרבתי..." (על פי Daf Yomi Ohr Sameyach).

מ: **"תן חלק לשבעה וגם לשמונה", שבעה אלו שבעה ימי בראשית ... "שבעה" הן אותיות "ב' שעה" שאנו נותנים מימי מעשה בראשית בתור תוספת שבת (בכניסתו וביציאתו) (בן יהוידע).**

מא: **לאחר פטירתו של רבן גמליאל נכנס רבי יהושע להפר את דבריו.** ובדף יג: למדנו ששינו את ההלכה גם אחרי מותו של רבי מאיר בניגוד לדעתו.

נא: **הכא במאי עסקינן (במה ענייננו)? כגון שיש לו שני בתים ושני תחומי שבת ביניהן, איהו כיון דנפקא ליה לאורחא, הוה ליה (זה שיוצא לדרך, הוא)**

עני, והנך (והם) עשירים נינהו. עם שני בתים אתה עני, ועם אחד אתה עשיר? ואולי זה בגלל המיסוי.

נד. אמר רב מתנה: מאי דכתיב "וממדבר מתנה"? ... שם האמורא ונושא האמרה קשורים.

נד. אמר (רב יוסף) דמי האי מזיגא (דומה מזיגה זו) למזיגא דרבא בריה דרב יוסף בר חמא. והיא חלק אחד של יין על שלושה חלקים של מים (שבת עז.), והיא יותר דלילה מן המקובל (1:2).

נד: ... אמר רב נחמן בר יצחק: אנא עבידתה ואיקיים בידאי (אני למדתי מעט מעט וחזרתי עליו, ואמנם לימודי התקיים אצלי) זה מתיישב עם אמרה אחרת של האמורא – "אמר ליה (רב נחמן בר יצחק): אנא לא חכימא אנא, ולא גמירנא אנא, אלא מסדרנא אנא" (אינני חכם, ולא למדתי אבל אני עורך שמועות כסדרן). (פסחים קה: על פי הגירסה ברשב"ם).

נד: חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים. אומרים שמכאן ארבע השורות של פירוש רשי בראש כל עמוד.

נד: ואין בין זה לזה אלא ק"מ אמה ... אמר ליה "אלפים אמה". אלפים אמה = ק"מ (קילומטר).

נח. ... מאי "חמשים בחמשים"? שמעת מינה תרתי (אתה שומע ממנה, שנים). = שנים.

נח. אמר רבי יהושע בן חנניא: אין לך (חבל) שיפה למדידה יותר משלשלאות של ברזל. ברזל לא נמתח ולא מתכווץ כאשר הוא רטוב.

סב: משנת רבי אליעזר בן יעקב קו ונקי. "אומרים" שישנן 106 (= "קו") מימרות בש"ס בשם רבי אליעזר בן יעקב.

סה. ... כל המפיק מגן (ברכת מגן אברהם) בשעת גאווה סוגרין וחותרים צרות בעדו. ולא כפירוש רש"י מפרש המאירי בראב"ד: מדובר לגבי אם כדאי לישון בשיכרותו. "למיגנא" - לשכב (סובה כו.), "גאווה" - שיכרות, "עטרת גאות שכורי אפרים" (ישעיהו כח, ג).

סה. אמר רבי חנינא: כל המתפתה ביינו יש בו מדעת קונו. ובמקום אחר (כתובות סב:) אנחנו לומדים על בנו של רבי "שיש לו מדעת קונו", כאשר זה "התפתה" והחליט להתחתן לפני שהתחיל ללמוד.

סה: אמר רבי אילעאי: בשלושה דברים אדם ניכר, בכוסו ... "אפשר לבאר על פי מה שכתוב בגמרא "חמרא מזלא דמריה גרים (יין) - המזל של בעלי גורם שיחמיץ, בבא בתרא צח:)" דאדם שיש בו גאווה היין בוגד בו ונעשה חומץ, וכך אפשר לבודקו - אם אין יינו מחמיץ" (עיון יעקב).

סה. אמר רבי חנין בר פפא: כל שאין יין נשפך בתוך ביתו כמים אינו בכלל ברכה. אם חנין הוא חנינא, שהוא אחד מבניו של רב פפא (המופיעים בתפילה עם סיום המסכתות), אזי הדבר ראוי לתשומת לב, כי הרי רב פפא היה רגיל לשבח את השכר, שבייצורו עסק, וזלזל ביין. (כגון ב-כט: לעיל).

סה: אמר רבי אילעאי: בשלושה דברים אדם ניכר, בכוסו ובכיסו ובכעסו. ומפרשים: "ואהרן מה הוא? - כי תלוננו עליו" (במדבר טז,יא). אם אתה רוצה לעמוד על טיבו של אהרן (שאינו לו "כוס", כי הרי הכהנים אסורים בשתייה, ואין לו "כיס" כי הרי בבגדי כהונה לא היו כיסים) לא נותר לך כי אם לבדוק אותו ב"כעסו". לכן תלין עליו, תרגיז אותו! (אמרה נפוצה).

סו. (א) תהי בה (תמה בהלכה) רבי אלעזר, (ב) אמר רבי זירא: מאי תהיא (מהי תמיהתו) דרבי אלעזר? (ג) אמר רב ששת: גברא רבה כרבי זירא לא ידע מאי תהיא דרבי אלעזר? תמיהה על גבי תמיהה על גבי תמיהה.

סט. מומר וגילוי פנים הרי זה אינו מבטל רשות. "גילוי פנים" - אולי זה שפניו מגולחות?

ע. צריך לבטל לכל אחד ואחד. כמו בהגדת פסח, אומר: "לך ולך, לך כי (כמו) לך, לך אף לך" ("כך" על פי שיטת הרמב"ם).

ע. ... ורבה? הכא במאי עסקינן (באיזה מקרה אנחנו עוסקים)? דהוה ומית (שנתן רשות ומת). אף על פי שבדרך כלל "מקושיה לא מתים".

עג. מי שיש לו חמש נשים ... אשה חייבת לעשות לבעלה חמש מלאכות (יבמות מד). ויכולה לעשות כל אחת מלאכה אחת בשלימות (בן יהוידע).

עג. אמר רב: מאי טעמא דרבי יהודה בן בבא? דכתיב "ודניאל בתרע מלכא" (בשער המלך). גם "בבא" משמעותה "שער" ורב הראה דרך להבדיל בין שני רבי יהודה, בן בתירא ובן בבא. (על פי רבינו חננאל).

עד: ותרת למה לי? "תרת" - גם הדין של "[שני] בתים וחצירות".

עה. דקה = דלת קטנה. נוטריקון שהוא סיוע לזיכרון.

עה. מתיב רב ביבי ... מתיב רבינא. כל מי ומי.

עה: ... "רביים" ב"רבי" איחליף (התחלף) לי? כמו בברכת החודש: בזכות תפילת "רביים" - "רב".

עז: התם (שם) כובדו קובעו. גם בחיים "הכובד" (היגוי אשכנזי של "כבוד") קובע.

עט: חבית של שיטופי מבואות צריך להגביה מן הקרקע טפת. חביות שלהם היו קטנות אבל חביות שלנו, כאשר הן מלאות, בכדי להגביה אותן אפילו טפח צריך את שיתוף כל גברי המבוא.

פ: ל"א מצ"ד שאנ"י . הוא ראשי תיבות של כל אימרות של חייא בר אשי במסכת עירובין: לחי אשרה, ארכו כרחבו, מערבין בבשר חי, חציצין ומחיצין, דעתו מיושבת, הצר שנפרצה, אחד עני, נכנס טמא, נטילת ידים. (במגדים חדשים ל"פרי מגדים").

פב: חוץ מן האשה שיכולה למחות. במקרים רבים זה הדבר היחיד שהיא יכולה לעשות.

פד. אנשי החצר משתמשין בעשרה (טפחים של הכותל) התחתונים. לתחוב שם פתקים.

פו: ... מצאו סדינים פרוסין על העמודים. הייתה זאת המחיצה של עזרת נשים?

פז. מקום של ארבעה על ארבעה מותר להני רשות היחיד לכתף עליו, ובלבד שלא יחליפו. "יחליפו כוח" (ישעיהו מ, לא).

פח. (סוף העמוד) אמר רב (על פי גירסה אחת) ... רבי זירא אמר ... מאי בינייהו (מה ביניהם)? אמר אביי: אריך וקטין (ארוך וקטן) איכא בינייהו. רב (אבא אריכא) ורבי זירא (הקטן).

פט: אמר רב יוסף: לא שמיע לי הא שמעתא (ההלכה ההיא לא ידועה לי) ... ברוב המקומות (כעשרה) בש"ס, רש"י מפרש שרב יוסף חלה ושכח תלמודו ואביי מזכיר לו את מה שהוא שכח - אבל לא כאן ובעוד מספר מקומות. וכאן ברורה הסיבה, לאמור, שרב יוסף (בהמשך) עומד על דעתו ומה שאמר לא אמר מתוך שכחה.

צד. בתוספות עם דיבור המתחיל "וליפליגו": דסתם צידי רשות הרבים הם שלו שרגיל אדם להיות כונס תוך שלו ובונה. כמה זה שונה מן המציאות של ימינו, שאדם "רגיל" להיות יוצא לרשות הרבים ושם הוא בונה.

צד. (למטה) רבי יוסי אומר: ... ואם אסורין לעתיד לבוא ... וברש"י: "בגמרא מפרש דרבי יוסי מחמיר". מן הגמרא (העתידה לבוא) לומד רש"י שלרבי יוסי אסורין.

צז: וכן בנו: ... דקשיא ליה ידא (רש"י: דמטלטלין אותו מיד ליד). אזהרה לחיקה בברית מילה.

צז: דתנן: רבי יהודה פוטר במים. רק בזה חולק רבי יהודה על התנא קמא בביצה לו. "פוטר מים ראשית מדון". (משלי יז, יד).

צז: בשיירא נותן אדם חבית לתבירו וחבירו לחבירו. שיירא - שורה.

צח. כתבי הקדש עיוני מעיינו בהו (מעייין בהם) ומנח להו (ומניח אותם). רק עיון, לא קריאה.

צט: וכן בגת. רבא אומר: בענין מעשר. אבל לענין הוצאה מרשות לרשות: לא ו-"אל תגידו 'בגת'" (שמואל ב' א, כ).

צט: ולא חיישינן שמא תנטל אשפה. שירותי הניקיון העירוני נשאר איתו דבר.

ק: אסור לאדם שיהלך על גבי עשבים בשבת משום שנאמר "ואץ ברגלים, חוטא" אם יש אצה (מין עשב) מתחת לרגלים, אזי הוא חוטא.

ק: ונעשית כר לבעלה. ולא קרה.

ק: ... צניעות מחתול. לפני שהוא עושה צרכיו, החתול חופר לו גומה (בניגוד לכלב שמפזר את מה שהשאיר ברגליו האחוריות).

קא. דלת אלמנה. דלת של אישה אלמנה שאין מישהו שיתקן לה אותה (על פי הרש"ש).

קא. "טובם כחדק". פתגם דומה בשבת סג: "שקולא טיבותיך ושדיא אחיזרי" (נטולה טובתך ומוטלת על הקוצים. רש"י).

פסחים

ב. כוכבים... שאינם מאירים... מקובלת הדעה אצל האסטרונומים של ימינו שלכל הפחות מחצית הכוכבים (החומר השמימי) הם בלתי נראים ("אינם מאירים").

ב: מיתבי... מיתבי... הגמרא מביאה ארבע ראיות מן התורה, שלוש להוכיח ש"אור" משמעו יום ואחת להוכיח את ההיפך, ואחר כך ארבע ראיות מן המשנה והברייתא, מהן שלוש להוכיח ש"אור" זה לילה ואחת להוכיח את ההיפך. (ספר התודעה).

ג. לישנא מעליא הוא דנקט (לקח לשון חגיגית) "לפי שבזה פתח דבריו בהלכות הפסח, תפש התנא לשון "אור", ככתוב 'פתח דבריך יאיר' " (המאור). ואולי גם "פסח דבריך יאיר".

ג: משום ביעתותא (פחד, יראה) דלילא (של הלילה) ... ביעתותא דדוד ... ביעתותא דהר. "ויראה להם" (יחזקאל א, יח). לה"ם = לילה, הר, מלך.

ט: כיון (מפני) שחולדה וברדלס מצויין שם. ... אמר רבא: וכי תולדה נביאה היא? בחוש ההומור הידוע של רבא הוא מתעלם מן הברדלס ושואל רק על "נבואתה" של חולדה.

ט: תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ ואתא (ובא) עכבר ושקל (ולקח). פרש מן הציבור.

י: (במשנה) ... בודקין אור י"ד, ובי"ד שחרית ובשעת הביעור ... (ובגמרא: כל שלא בדק בשלושה פרקים הללו ... גם הפרקים של מסכת "פסחים"

עוסקים בשלושה הזמנים האלה: א) "אור לארבעה עשר", ב) "כל שעה", ג) "מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות".

יב: **אמר אביי: לא אמרן** (לא אמרנו שאכילה מאוחרת בבוקר מזיקה) **אלא דלא טעים מידי בצפרא** (אלא אם לא טעם כלום בבוקר). ורגילים לשנות קפה בבוקר לחזק את הלב. "חזק ויאמץ לבך וקוה ... " (תהלים כז, יד).

יג: **זו תודה וזו לחמה**. סגנון הדברים מזכיר את "שרפי מעלה צעקו מרה) זו תורה וזו שכרה" בפיוט "אלה אזכרה נפשי" במוסף של יום הכיפורים.

יד. (במשנה) **שנטמא בוולד הטומאה** (ובגמרא) **הכא** (כאן) **בוולד וולד עסקינן** (אנחנו עוסקים). ו"וולדי וולד" נקראים "וולד" כפי ש"בני בנים" נקראים "בנים".

טו. (בסוף העמוד) **האיך** (איך) **נשרוף התלויה עם הטמאה? שמא יבוא אליה ויטהרנה**. ואין זה (ביאת אליהו) "מילתא דלא שכיחא".

טז. (ובהמשך) **שמא יבוא אליהו ויטהרנה**. ה"שמא" מתייחס ל"יטהרנה" ולא ל"יבוא אליהו".

טז: **אמר ליה ההוא סבא: להפסד מרובה חששו, להפסד מועט לא חששו**. דברים של סבא טוב שמוכך לסלוח לנכדים על נזקים קטנים.

יז: (רבן) **שמעון אומר...** ה"רבן" בסוגריים. והיה ראוי (בימינו) לנהוג כך בכמה "מרן".

כא: **עבר זמנו אסור בהנאתו... המקדש משש שעות ולמעלה... אין חוששין לקידושין**. עבר זמנו, אסור בהנאתו מן הנישואין.

כב. **שולח אדם ירך לנכרי וגיד הנשה בתוכו מפני שמקומו ניכר**. ניכר שניקר הנכר (הזר).

כג. **והרי... "לא יאכל"... והרי... "לא יאכל"... והרי "לא תאכל"** הראשון נאמר בבראשית (ב, יז) "ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו".

כג, תרי (2) **לך כתיבי** (כתובים). "לך אף לך".

כה. **אם יש אדם שגופו חביב עליו מממונו... ויש אדם שממונו חביב עליו מגופו** (על פי הגירסא המודפסת). (לא אם) מפני שודאי הוא **יש** אדם כזה.

כה: **מר בר רב אשי** **אשכחיה** (מצא) **לרבינא דשייף** ליה לברתיה בגוהרקי **דערלה** (שמשח את בתו בזיתי בוסר של ערלה, לרפאותה). דאגת רבינא לבתו

באה לידי ביטוי גם כאשר כתב לבתו נדוניא מכובדת (בבא מציעא קד:), אבל (כמו כאן שטיפולו היה קצת בעייתי) גם באותו מקרה הייתה נדיבותו אליה

מסויגת, שהרי הבטיח לתת הרבה, אבל לא הקנה את הנדוניא למשפחת החתן.

כו. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שהיה יושב בצלו של היכל ודורש כל היום כולו. בכדי שיוכל להיות בצל כל היום כולו, היה לו להסתובב מסביב להיכל, וזו ראייה ש"מתכוין" היה. (הרא"מ הורוויץ).

כו. "ושמו אצל המזבח" שלא יפזר, "ושמו" שלא יהנה. "שמו" דורש כאילו בשין ימנית (שם-באותו מקום, הידוע). (הרש"ש).

כח. אמר רב יוסף: היינו דאמרי אינשי (זה פתגם ידוע) ... ועוד שני פתגמים. ובמקרא במובן דומה: "חופר גומץ, בו יפול" (קהלת י, ח).

כח: אין לי אלא שנתחמץ מאליו. דבר אחר מנין? תלמוד לומר "מחמצת" (ובהמשך) ורבי יהודה מחמת דבר אחר מנא ליה (מנין לו)? מדאפקיה רחמנא (מפני שהוציאו הפסוק) בלשון מחמצת. התוספת "מ" (=מן) מוציאה (היעב"ץ).

ל. ולדרוש להו! דהא (ויפרש שמואל את הפסוק, כי הרי) שמואל כרבי שמעון סבירא ליה (לומד)! אתריה דרב הוה (המעשה היה במקומו של רב). ואולי אחרי פטירת רב, כי הרי שמואל חי וכיהן בנהרדעא כשמונה שנים אחרי פטירת רב.

לא. רבי נתן אומר: מנין לנושה בחבירו מנה וחבירו בחבירו שמוציאין מזה ונותנין לזה? תלמוד לומר "ונתן לאשר אשם לו". שוב קשר בין שמות בעל המימרא ונושא המימרא.

לא: כספיהם – אין להם שמירה אלא בקרקע הכסף ושאר תאוות העולם שהאדם נכסף אליהם, אין מפניהם שמירה מלבד שאדם ישפיל את עצמו עד לארץ (בעקבות "תולדות אדם").

לא: הכא (כאן, אצל הכלב) משום ריחא (הריח). אבל אצל הגנב אינו כן, כי "לכסף אין ריח".

לג. רב נתמן בר יצחק אומר: "תתן לר" ולא לאורו. לו-לא-לאו-רו. שנינות לשון האופיינית לרב נתמן בר יצחק (כפי שניטען ב-"לחקר שמות וכינויים בתלמוד" פרק ה', לר. מרגליות).

לד: (למטה) אמר רב יוסף ... אמר רבא ... אמר רב שימי בר אשי ... אמר רב אשי ... סדר האמוראים הוא לפי סדר כרונולוגי.

לו. "מצות, מצות" ריבה. אם כן מה תלמוד לומר "לחם עוני"? בעקבות טעותו ההיסטורית של בן-יהודה ש"ריבה" זה "מעשה מרקחת", יש מקום לשאול האם מצות עם ריבה הן לחם עוני?

לז. אמר רבי אלעזר בר צדוק: פעם אחת נכנסתי אחר אבא לבית רבן גמליאל ... רבי אלעזר בר צדוק מזכיר את הילוכו של "אבא" בעוד שלוש סוגיות בש"ס: "... והלכתי אחרי אבא ובערנו את החמץ" (לקמן מט.); "זכרוני

כשהייתי תינוק ומורכב על כתיפו של אבא, (סנהדרין נב:); "שני מעשים העלה אבא מטבעין ליבנה" (נדה כב:).

לט. מאי (מהי) "חסא"? דחס רחמנא עילוון (שחסה התורה על ישראל). לחסוך מהם להזיל דמעוה באכילת הקריין.

לט: אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: ... כל שפניו מכסיפין ... ושל פני האוכל מאדימים.

מ. והן נתבקעות מאיליהן. וברש"י: "שאינן יכולות לעמוד מפני ריח היין". אין זה המקרה היחיד שאי אפשר לעמוד מפני ריח היין.

מא: מאי (מהו) "בשל מבושל"? שמעת מינה תרתי (אתה שומע ממנה שתים). "שתים" = שתי הדרשות וגם שתי ההלכות: צלי קדר ושאר משקין.

מו: והכא (וכאן) ב"הואיל" קמיפלגי (חולקים). דרבי אליעזר סבר אומרין הואיל ... ורבי יהושע סבר לא אומרין הואיל. ולסימן: "הואיל משה באר" (דברים א, ו) במהופך ובקצת שינוי: "בר משה הואיל". אליעזר (שהוא בר, בן של משה) אומר הואיל. (ויהושע, משרתו, לא אומר).

מו. וכן להוריד טומאה לעריבה. הטומאה "יורדת" ולעומת זאת "מעלין" מן הטומאה לטהרה.

מו: לא אומרין הואיל. הואיל לא מועיל.

מח. חיטי חסיכתא (חיטה רזה). ובדומה: תרגום אונקלוס של "הפרות הרקות (בראשית מא כ) הוא "תורתא חסיכתא". (בעקבות "מלון ארמי-עבריי" של ע.צ. מלמד).

מט. ועד כמה הן חוזרין (אם ידוע לו שהשאיר את הכמות הקובעת בבית)? ... בשר קודש בכזית וחמץ בכביצה. ולפעמים הוא חוזר לראות "עד כמה" (מהי הכמות) שהשאיר בבית.

מט. אמרו ליה (לרב כהנא ש"גלה" לארץ ישראל נגד רצונו) והא (והלא) למקום תורה גלית? (ענה להם) לא גלאי כדגלי אינשי (לא גליתי כפי שאנשים גולים). וברש"י מפורש איך שאר תלמידים גולים "כשיוצאין מדעתן". תיאור מוכר (ולא מכובד) של העולים ארצה מארצות רווחה.

מט: ... בת תלמיד חכם ... בת גדולי הדור. גדולי הדור: אנשי מעשה וצדיקים, על פי רש"י. פעם-פעם היה תלמיד חכם גם איש מעשה וגם צדיק. לימים היה זה תלמיד חכם וזה היה איש מעשה וצדיק. עכשיו הם או זה או זה ואו זה. (על פי הרבי מסאטמר).

נ. ... וקפוי לעולם הבא. בימינו עלו רעיונות של הקפאת בני אדם והחזרתם לחיים אחרי כמה דורות.

ג. אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. נרמזת בזה המעלה בכתיבת ספרים בניגוד לפירוש המקובל על "עשות ספרים הרבה, אין קץ" (קהלת יב, יב). על החטא של מי שיכול לכתוב ספר ואינו כותבו מביא ספר חסידים (תקל:): את הפסוק שלאחריו בקהלת (יב, יד) "האלקים יביא במשפט על כל נעלם". כלומר, מי שגורם לכך שנעלם הדבר (=הספר) הזה. וסיום הפסוק מעודד אותנו במיוחד: "אם טוב ואם רע" (הספר)!

ג. "זה שמי לעלם ... " לא כשאני נכתב אני נקרא. משתלב גם אל הדרוש הקודם של "ספר חסידים" על ספרים ועל מה יהיה גורלם אחרי שנכתבו. נ: העושה מלאכה ... ובמוצאי יום הכפורים ... אינו רואה סימן ברכה לעולם. ועשיית סוכה "ללכת מחייל אל חייל"?

גב. רב נתן בר אסיא אזל (הלך) מבי רב לפומפדיתא ביום טוב שני של עצרת. שמתיה רב יוסף (שם אותו בנידוי). ועל מקרה דומה, שלא היה ביום טוב שני של גלויות, אנחנו קוראים (בכתובות קיא). "ההוא דנפק מפומפדיתא לבי כובי, שמתיה רב יוסף (כנראה, על שהלך ממקום תורה שלא למקום תורה). נב: קרי עליה (קרא על רב ספרא שפסק כדברי רב הונא שהקל)) רב יוסף "עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו" (הושע ד, יב) כל המיקל לו, מגיד לו. שואל את מי שמיקל שיגיד לו. ההומור של רב יוסף.

נג. "פול הלבן" סלקא דעתך (הייתכן דבר כזה)? היום היו מוסיפים: "הלא זה כמו "פיל לבן"?

נג. אמר רבי יוחנן: המטיל מלאי (סחורה) לכיס תלמידי חכמים זוכה ויושב בישיבה של מעלה. בהקשר לביטוי הלא שכיח "מטיל" אנחנו מוצאים (בכתובות קיא:): שרבי יוחנן מפרש שהברכה שבפסוק (ישעיה כו, יט) "כי טל אורות טלך ... " חלה גם על זה שאינו לומד תורה בתנאי שהוא "עושה פרקמטיא לתלמידי חכמים" (בין היתר).

נד. ... פרד בימי ענה היה ... דורשי חמורות היו אומרים ... ענה מצא פרדות ואחרים חיפשו חמורות.

נד: תשעה באב ... אינו כתענית ציבור לתפילת נעילה. לא לנעילת שער ולא לנעילת נעל.

נה. אמר רבי יוחנן: מוחלפת השיטה. 14 פעמים בש"ס אומר רבי יוחנן "מוחלפת השיטה".

סד. ... נזרקה מפי חבורה ... גם קרבנם נזרק מפי חבורת המנוים בכך שנדחו לפסח שני.

סד. מימיהם של כת שלישית לא הגיעו לאהבתי. אילו היו מגיעים לדרגה של "אהבה", לא היו נמצאים בכת שלישית ("כת עצלנית"). (בשם הרבי מקוצק).

סו. ...שכחו ולא ידעו ... "עצלות שהיתה בכם" ... אמרו לו (להלל): רבי! שכח ולא הביא סכין מע"ש (מערב שבת), מהו? בשאלתם יש רמז שהודו להלל הן על השכחה ("שכח") והן על העצלות ("ולא הביא").

סו. אמר מר נאמר. מר-מר-מר.

סו: ...התחיל מקנטרן בדברים ("שלא שמשתם שני גדולי הדור") וקאמר להו הלכה זו שמעתי ושכחתי. "ש'מ'ש" משותף בשני דברי הלל.

סח. עתידים צדיקים שיחיו מתים, שנאמר "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחבות ירושלם ואיש משענתו בידו". ומתוך ההמשך (זכריה ח, ה): "ורחבות העיר ימלאו ילדים וילדות", מתברר הקשר עם "ושמת משענתי על פני הנער" אצל אלישע.

סח: הא (זה כאשר הוא חותך את היבלת) ביד. "יד" הנחשב "כלאחר יד" ולכן מותר.

סח: (עב"ם סימן) עצרת, שבת, פורים. (התחלה, אמצע, סוף).

סח: ... "כמה יוסף איכא בשוקא (ישנם בשוק)"! "השם יוסף (וכמו כן: שמעון) הוא בין השמות הנפוצים בימי התלמוד. והשוה (בגיטין כד:): "שני יוסף בן שמעון הדרין בעיר אחת".

סט. דבר אחר: שמא ימצא... אלא הא אמר ליה ברישא (את המאמר ההוא אמר רבי עקיבא בראשונה) ... "דבר אחר" נהפך ל"דבר ראשון".

ע. וחגיגת ארבעה עשר יוצא בה משום שמחה ואין יוצא בה משום חגיגה. יוצא, שעליו להביא בפסח מספר לא קטן של קרבנות, עד שהוא עומד כ"עני בפסח".

ע. איבעיא להו (שאלו) לבן תימא איבעיא להו (שאלו) לבן תימא . בן תימא = בן השאלה.

עא. "והיית אך שמח", לרבות לילי יום טוב האחרון. "מחוייב לזבוח שלמי שמחה ביום שביעי לצורך שמיני" (תוספות). יום השביעי הוא יום "אך" (21) לניסן (פתגם ידוע).

עא. אמר רבא: שתי תשובות בדבר. פתגם זה נאמר על ידי רבא כחמש עשרה פעמים בש"ס. ואולי יש רמז לחיבת הכפילות אצל רבא בתוך דבריו במועד קטן כח: "הני תלת מילי בעאי קמי שמיא, תרתי יהבו לי..." (את שלושה הדברים האלה ביקשתי מן השמים, שניים נתנו לי...).

עב. ...תינוקות דיש להן קצבה. גם היום משלמת הממשלה קצבה לפי מספר הילדים.

עב. תנא מיניה ארבעין זימנין (למד ממנט ארבעים פעם) ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה (והיה דומה לו כדבר המונח בכיסו). "נקטו בכיסו על פי מה שאמרו

(בבא מציעא כא:): "אדם עשוי למשמש בכיסו כל שעה", כלומר, גם לאחר שלמד ארבעים פעם היה צריך לחזור על הדבר מדי שעה, כפי שאדם בודק את מה שכיסו מכיל. (בשם הגר"א, מובא ב "יוסף דעת").

עב: **אמר לו** (רבי טרפון לרבן גמליאל) **עבודה עבדתי. אמר לו ... וכי עבודה בזמן הזה (=אחרי החורבן) מנין?** היה ברור לו שבמונח "עבודה" רבי טרפון לא מתכוון ל"מלאכה". ואולי היה זה ברור בגלל עשרו של רבי טרפון.

עג. **מה תיקן? תיקן אם עלו לא ירדו.** "תקנת שבת, רצית קרבנותיה".

עד: **הלב קורעו ... ומותר, לאו, משום דאמרינן (אנחנו אומרים) כבולעו כך פולטו?** דברים הנכנסים אל הלב, יוצאים מן הלב.

עה. **רבי אומר: "אומר אני ..."** ביטוי זה אפייני לרבי והוא בא להדגיש שלא כך כתב במשנה. (על פי "יוסף דעת")

עו. **ולא צלי מחמת דבר אחר (חרס חם) ... (ומעבר לדרך) בגדי ודבר אחר (=חזיר) (ובהמשך) לריחא (ריח) ולדבר אחר (=צרעת).** שלוש פעמים "דבר אחר" באותו דף וכל אחד הוא דבר אחר. (וכעין זה גם בכתובות לח.).

עז: **מאי טעמא? ריחא בעלמא.** טעם וריח.

עז: **עביד לוי עובדא** (מילולית: עשה מעשה, אבל פירושו שפסק דין). לעומת זאת הביטוי "עביד ... דינא", משמעותו לעשות מעשה, ואפילו להכות חזק, כמו בבבא קמא כז: "עביד אינש דינא לנפשיה במקום פסידא".

עז. **אם אין דם, אין בשר.** את המושג "הדם" מזהה הרב ש"ר הירש עם "הרצון הפנימי" ואילו "הבשר" מבשר את מכלול הפעולות של האדם. והנה, גם בביטוי העממי "יש לו דם" יש ל"דם" משמעות קרובה להנ"ל.

עח: (למטה) **היה חולה בשעת שחיטה וחלים (הבריא) בשעת זריקה.** פלא רפואי: זריקה, ומיד הוא מבריא.

פג: (למטה) **אמר חזקיה ... אביי אמר ... רבא אמר ... רב אשי אמר.** לפי סדר כרונולוגי.

פד. **בתר השתא אזלינן (הולכים לפי המצב הנוכחי לגבי מה שנחשב או לא נחשב בשר).** "באשר (בשר?) הוא שם" (בראשית כא, יז). ועוד: "בתר" = בשר, נוסח אשכנז.

פד. (למטה) **מאי בינייהו (מה ביניהם)? אמר רבי ירמיה: פסח הבאה בטומאה איכא (יש) בינייהו. ... רב יוסף אמר: כי האי גוונא (בכגון זה) ... אביי אמר ... רב פפא אמר ... רב ששת בריה דרב אידי אמר (!) ... רב נחמן בר יצחק אמר ... רב אשי אמר ... רבינא אמר ... שמונה אמוראים מוזכרים כאן וכל אחד מתייחס בפירושו למאמר של האמורא הקודם. מסתבר אפוא שהאמוראים מופיעים לפי סדר כרונולוגי, ואמנם אצל שבעה זה נכון (אם כי רב נחמן בר**

יצחק ורב פפא חיו ממש באותה תקופה) אלא שרב ששת בריה דרב אידי חי על פי דעות רבות שנים רבות לפני הסדר המופיע בגמרא.
 פה: והלילא פקע איגרא (אמירת ההלל שברה גגות). נזכרים שבתקופת הסקאדים היו ריקודים על הגגות.
 פו. (אמה) אחת (בצפונה של הבירה הייתה) לכספא ודהבא (לכסף וזהב). כי הצפון סימן לעשירות.
 פו. והכלה הופכת את פניה. בימינו היא עושה זאת על ידי טיפול קוסמטי (הופכת=משנה).

פו: וכריסי רחבה. וברשב"ם: "רבי ישמעאל בר רבי יוסי כריסו רחבה הואי כדאמרינן בהשוכר את הפועלים (בבא מציעא פד.)" כפי שמסופר שם, עגלה עברה במרחב מתחת לכריסם של רבי ישמעאל בר רבי יוסי ורבי אלעזר בן רבי שמעון. וגם התנא השני לא מקופח, כי לפי הנוסח בירושלמי (סוף פרק ג במעשרות) בעל המימרא המובאת הוא רבי אלעזר בן רבי שמעון.
 פו: כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא. יש כאן (במקצת) מעגל קסמים בהגיון: אם בעל הבית מוציא אותו, אז הוא כבר לא בעל הבית שלו ואז הוא לא יכול להוציא אותו, ואז הוא עדיין בעל הבית...

פט: אדאכיל (עד שאכל) רב הונא בריה דרב יהושע חדא (פת אחת) אכיל רב פפא ארבע ... אדאכיל רב הונא בריה דרב יהושע חדא אכיל רבינא תמניא (שמונה). אמר: מאה פפי, ולא חדא רבינא! על פי החשבון הבא, משתלם יותר לרב הונא לסעוד עם מאה רב פפא מאשר עם אחד רבינא: כאשר רב הונא סעד עם רבינא הם אכלו בסך הכל תשע פיתות. נניח שהוצאות הסעודה מתחלקות באופן שווה בין הסועדים (בלי קשר לכמות שכל אחד אוכל) וכל פיתה עולה שקל. אזי רב הונא ורבינא שניהם משלמים ארבעה וחצי שקלים כל אחד. רב הונא ומאה רב פפא אוכלים ביחד 401 פתות. וכעת מחיר הסעודה הוא 401 שקל שהוא מתחלק בין 101 סועדים, כלומר כל סועד משלם $101 \setminus 401 = 3.97$ שקל. יוצא שהסעודה עם רבינא עלתה לרב הונא כחצי שקל יותר, מאשר הסעודה עם חבורת רב פפא. (על פי הרבי מאוסטרופוב, כמדומני).

צא. והחולה והזקן שאין יכולין לאכול כזית ... אין שוחטין עליהן בפני עצמן. אצל זקן קיימת גם בעיה הלכתית (לא רפואית) על אודות שיניים תותבות שטעונות (לפי מספר דעות) הגעלה.

צא. ורבי יהודה, האי מנא ליה (מנין לו הדרשה הזאת)? תרתי שמעת מינה (מתוך "באחדשעריך" אתה שומע שתים). "ב-אחד" הוא שניים כפול אחד שהם שניים.

צא. אי נמי "קרבן ה' לא הקריב" וברש"י: ד"כ"י" משמש בארבע לשונות, וזה בלשון "אי" דרשינן ליה. והרש"ש בפירושו את דברי רש"י מסביר ש"אי" = "אם", שלפעמים באה במובן של או (למשל, "ההצליח ה' דרכי, אם לא"). וזה נרמז בלשון הגמרא: "אי נמי". איזו "אי" (=אם) ? "אי" שהוא "נמי". "כלומר, "או". (ל"נמי=גם" יש גם מובן של "או", מלבד ה"גם כן").
 צה. במצוה שבגופו... מצוה שעל גופו... מצוה שלא על גופו... מצוה דגופיה. הכול בעמוד אחד.

צו. בן בג בג אומר: מנין לתמיד שטעון ביקור ארבעה ימים ... ? ואותו חכם ממליץ על ביקורת ובדיקה מתמדת בהקשר אחר (אבות פרק ה משנה כו): "הפוך בה והפוך בה" (ולא פעם אחת בלבד).

צו. ואין המרת דת פוסלת בתרומה. כמעט מקרא מפורש הוא: "ואם המר ימירנו והיה הוא ותמורתו (ותרומתו) יהיה קדש" (ויקרא כז, לג).
 צו: לימד על העז שאין לו אליה (בניגוד לכבש, שיש לו אליה). וברש"י ד"ה ואם: "...יש מפרשין עז אין לו אליה וטעות הוא בידם שהרי ממקום שהכליות יועצות היא ניטלית. ועוד מה לימד הכתוב הואיל ואין לו?". וההבדל בין כבש לעז הוא בין "אליה רבה" ל-"אליה זוטא".

קא: ... כשהן חוזרין (לפסחיהם) אין טעונין ברכה לכתחילה. במה דברים אמורים? שהניחו שם זקן או חולה ... בשביל זה טוב הזקן.

קב. (בסוף העמוד) רבי יוסי אומר: אוכל והולך עד שתחשך. הליכה שאין בה משום עקירת רגלים (כי אם משמעות של המשכיות).

קב: רב אמר: יקנ"ה, ... דכל מאי דהוה ליה אכל ולית ליה. (שכל מה שהיה לו אכל ואין לו). והפתרון? יקנה (כהמלצת רב).

קב: - קג. יקנ"ה ... ינה"ק ... ינה"ק ... קני"ה ... קני"ה ... קני"ה ...
 ניה"ק ... נה"ק . 8 דרכים לבצע את 4 הפעולות זו אחרי זו, מתוך סך הכל של 24 דרכים הקיימות לכאורה. (הוכחה של המספר 24: בתור התחלה ישנן 4 דרכים לבחור אחת מתוך ארבע הפעולות האפשרויות "או ק' או נ' או ה'. אחרי שבחרת אחת מהן, נותרו עוד שלוש פעולות בשביל הבחירה הבאה. אחרי הבחירה השנייה נותרו עוד שתי פעולות. אחרי הבחירה השלישית נשארה רק דרך אחת בלבד. לכן מספר הדרכים לסדר 4 עצמים הוא 4 כפול שלוש כפול שתיים כפול אחד, ובסך הכל עשרים וארבע). המספר בגמרא קטן מזה, מפני שקיימות הגבלות עקרוניות-הלכתיות על דרכי הבחירה.

קג. עני רבא בתריה (ענה רבא אחריו) ואמר: זו דברי רבי מאיר אבל רבי יהודה אומר ... הלשון המיוחדת שבה מוצגים דברי רבא רומזת שהוא לא השיב

בסברה אלא הפנה את תשומת לבו של רב הונא אל מה שכתוב בתוספתא אחרי המשנה ("בתריה" = אחריו). (הערה שנאמרה בשיעור).

קג: אמר ליה: שמעא מדעתיה דנפשיה קא עביד (השמש פעל על דעת עצמו). אמר ליה: אי לא שמיע ליה דמר, לא הוה עביד (אילו לא שמע מכבודו, לא היה עושה). אם המלה "שמעא" (במשמעות של שמש, משרת) מקורה בעובדה שהוא שומע מה שאומרים לו, אז היום כמעט ואין לנו שמשים. יש חדש תחת השמש.

קד: אמר ליה (לו) רב יהודה לרב יצחק בריה (בנו): זיל, אמטי ליה כלכלה דפירי (לך תגיש לו, לעולא סל של פירות) ... אזל (הלך רב יצחק) שדר ליה לאביי (שלח את אביי, במקומו). לרב יצחק הייתה סיבה לא להתקרב לעולא, אחרי שזה התערב בחייו הפרטיים (כביכול) ורצה למצוא לו שידוך, כפי שמסופר בקידושין עא: "אמר ליה (עולא לרב יהודה): מאי טעמא לא מנסיב מר איתתא לבריה?". ובאותה סוגיה (מספר שורות לפני הצעת עולא) אנחנו קוראים שזעירי השתמט (!) מרבי יוחנן על שזה הציע לו שידוך.

קד: אמר ליה (רב יהודה לרב יצחק) רברבנותיה דמר (יוהרתו של כבודו) וסררותיה (ושוררותו, סרבנותו) דמר ... התכונות הללו של רב יצחק הכבידו מאוד על אביו למצוא לו שידוך הוגן. לכן הוא מגיב על הצעת השידוך של עולא בסוגיה של קידושין (עא:): "מי ידענא מהיכא אנסיב?" (וברש"י שם: איזו אשה מיוחסת).

קד: אמר ליה (רב יהודה לרב יצחק) רברבנותיה דמר (יוהרתו של כבודו) וסררותיה (ושוררותו, סרבנותו) דמר גרמא ליה (גרמו לו) דלא תימא שמעתיה מפרומיה (שלא תיאמר הלכה משמו). רב יהודה השתדל מאוד "לשלב" את שם בנו בהלכות: כך בשבת קנא. וכך בנדה כ: שאמר הלכה משמה של "אמא דיצחק"!

קה: אמר ליה (רב נחמן בר יצחק): אנא לא חכימאה אנא ולא חוזאה אנא ולא יחידאה אנא – אלא גמרנא וסדרנא אנא. רב נחמן בר יצחק משתמש בשלושה כינויים המכוונים לאלה החולקים עליו: "חכימאה" כלפי רב יהושע בן חנניה; "חוזאה" כלפי שמואל; ו"יחידאה" כלפי רבא.

קז. אמרי ליה (אמרו לו) מר ינוקא ומר קשישא. הקדים את מר ינוקא "כי הוא הבכור" ונקרא כך אל שהוא נולד לרב חסדא כאשר זה היה צעיר, והבן האחר (מר קשישא) נולד כשרב חסדא היה קשיש. כך בתוספות בבבא בתרא ז: ובספר "מר קשישא" מובא נימוק נוסף לסדר הזה.

קז. בעא מיניה (שאל אותו, ובהמשך על פי גרסת הב"ח:): רב חסדא מרב הונא... דבעאי (ששאלתי) מרב, ורב מרבי חייא ורבי חייא מרבי ... השאלות

האחרונות היו כנראה בתקופות קודמות (ולא נשאלו בעקבות השאלות הראשונות), כי הרי בין רב חסדא ורבי היו כ – 120 שנה.

קז. שדר ליה (שלח לו) לרבי שיכרא בר תליסר ... אין לטעות: זה איננו שם של חכם או מאפיינו.

קז. אמר רב: וכן תני (למד) רב גידל דמן נרש ... אמר רב נחמן בר יצחק: אנא תנינא לה (אני למדתי את השמועה) לא גידול בר מנשיא ולא גידול בר מניומי ... רב נחמן בר יצחק (בעל הלשון החדה, כפי שזה בא לידי ביטוי למעלה ב- קה:) הקפיד על ייחוס השמועה לרב גידל דמן נרש ומשתעשע בציטוט עוד שני אמוראים בעלי אותו שם שהם גם כן "מן".

קז: אפילו אגריפס המלך שהוא רגיל לאכול בתשע שעות (ועד השעה התשיעית, שהיא שעה שלוש אחה"צ, לא אכל) ... ובתוספות: "מלך כשר ומבני חשמונאי היה ולא דק ... " למרות הצומות המרובים לא היה דק.

קז: חמרא מיגרר גריר (יין נגרר). שיכורים רבים היו צריכים לגרור הביתה. קי: ... אינסבא לחנוואה (נישאה לחנווני) ... מרכיבי הסיפור: אשתו, שתה, שתים, שיתסר ובזה נגמר.

קיא. ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו: ... והשותה מים שאולין ... וכן סיסרא: "מים שאל ..." (שופטים ה, כה) וההמשך ידוע.

קיא: תלאי בביתא קשי לעניותא (התולה את פתו באוויר בביתו, סופו להיות עני) ... אבל בישרא וכוורי לית לן בה (אבל בתליית בשר או דגים אין חשש), וכן בביצה (מ): "רב חנא בר חנילאי תלא בשרא בעברא דדשא".

קיב. ... אמר רבי עקיבא: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. אל תשען על הבריות אלא "שבתך" יהיה "משענתך".

קיב. לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה ואם שתה דמו בראשו. התכופף לשתות וכל הדם נכנס לו לראש.

קיג. אמר רב פפא: אי לא דרמאי שכרא, לא איעתרי (אלו לא הייתי עושה שכר, לא הייתי מתעשר). השיטה הבדוקה להתעשר ממכירת שכר, היא להרים את הבקבוק גבוה ולמזוג את השכר באופן שהכוס תתמלא קצף.

קיג. ... שלושה מנוחלי עולם הבא ... והמבדיל על היין במוצאי שבתות ... דמשייר מקידושא לאבדלתא (שמשאיר מן הקדושה להבדלה). מעביר מקדושת שבת לימי חול.

קיג: שונא שאמרו שונא ישראל. בכל הש"ס הביטוי "שונא ישראל" (הבא ארבע פעמים) הוראתו "שונא שהוא, רחמנא ליצלן, מבני ישראל" ולא נכרי שהוא שונא את עמנו.

קטז. קפא דכולהו חמימי (שכולו חם). מגרה את החיך בהקשר אחר.

קטז. ... ואם אין דעת לבן, אביו מלמדו. ובימינו השתנו הדברים: האב שוכר לבנו החלש מורה פרטי ובוזז את עצמו מללמדו.

קטז. מתקין לה רב ספרא: חיובא לדודקי (חייבים בגלל הילדים) ? ניתן לפרש את שאלת רב ספרא (שהיה רווק) "האם קיים חיוב לגדל ילדים?" קיח. רבי יהודה אומר: מ"הודו" עד "נהרות בבל". גם עניין של גיאוגרפיה. קיח. "בזעת אפך תאכל לחם" – נתקררה דעתו. תפקידה הפיזיולוגי של הזעה הוא לקרר את האדם.

קיח: הני למן (למי נועד כל הטוב הזה)? לך ולחברך ולחברותך (לחברי חבריך. רשב"ם). באותה תשובה בדיוק (תוך התאמת הגירסאות השונות, כפי שהן מובאות ב"מילון ארמי-עברי" של ע. צ. מלמד) עונה אלמנת האמורא לרב יוסף כאשר זה שואל אותה "למי את רוצה להיראות יפה, מאחר שבעלך כבר לא בחיים?"

קכ: (לגבי הגדרת מצב תרדמה, אומרת הגמרא) ... לא ידע לאהדורי סברא (לא יכול להשיב סברה) וכי מדכרו ליה מדכרו (וכשמזכירין לו, נזכר) ... שיטת לימוד המתבססת על הזיכרון ולא על פיתוח מחשבה עצמאית, משאירה את התלמיד במצב של תרדמה חלקית.

שקלים

ב. ... משמיעים על השקלים. סיום מסכת פסחים הוא בנושא ה' סלעים (פדיון הבן) וממנו עוברים לה-שקלים.

ב: "הן נקרא ולא נבעת" לטובה... ולרעה ... מובאות שלוש דוגמאות. הראשונה עניינה במחשבה (התנדבות), השנייה במעשה (הליכה) והשלישית בהתבטאות (שירה ובכי).

ג. משרבו עוברי עבירה היו משליכין לדרכים. גם בימים שלנו רבו עוברי עבירה המשליכים פסולת בדרכים.

ו: ... שמעית (שמעתי) קל (קולו של) רב יהודה שאל לשמואל ... המלה "קל" בלתי שגרתית (ומופיעה בהקשר לרב יהודה בירושלמי בערובין פרק ו הלכה ח' ובמסכת שקלים בהלכה זו פעמיים ובפרק ז בהלכה א' וג', בסך הכל 5 פעמים וכולם כאמור "קל רב יהודה"). יצוין שבבבלי רב יהודה רגיל לשלב לאמרותיו את "בת קול" (כ- 11 פעמים, בעיקר בשם של רב או של שמואל, וזה הרבה יותר מאשר כל חכם אחר בתלמודים. כאשר הביטוי "בת קול" מופיע בתלמודים, ברוב המקרים מצורף לביטוי על ידי עורך הש"ס "ורב יהודה"). ולא עוד, אלא שכאשר הגמרא מביאה (בחולין מד.) את פסיקת ה"בת קול", רמי בר יחזקאל (אחיו של רב יהודה) מיד מייחס זאת לרב יהודה

(והדבר סתום במקצת): "לא תציתו להו להני כללי דכייל (אל תאזינו לכללים שכלל) יהודה אחי משמיה דרב" ואולי הביטוי "קל רב יהודה" ממחיש את מעורבות רב יהודה עם ה"בת קול".

ז. רבי יוחנן הוה מסמיך (נשען) ... והיה רבי אלעזר חמי ליה (ראה אותו) ומטמר ליה מקמיה (מתחבא מלפניו) ... אמר ליה רבי יעקב בר אידי: כך נהיגין גבהון (נוהגין אצל הבבליים) דזעירא לא שאיל בשלומיה דרבה (שהקטן לא שואל בשלומו של הגדול). מקרה דומה לזה נמצא בקידושין עא: שהאמוראי זעירי היה מתחבא לפני רבי יוחנן (וגם שם על הרקע הבבלי של זעירי).

ח. ומאן נינהו (ומי הם) "אבות העולם"? ... רבי ישמעאל ורב עקיבא. במסכת אבות (המכילה חמישה פרקים) מופיעים דברי רבי ישמעאל ושל רבי עקיבא כמעט בתוך 54 משניות לפנייהם ובערך אותו מספר אחרי האמרות שלהם). ("אבות העולם". האמרה הראשונה בפרק הראשון היא "על שלושה דברים העולם עומד", ובפרק האחרון "בעשרה מאמרות נברא העולם").

ט. איזהו המחזור שבכולם? אמר ליה "והייתם נקיים מה' ישראל" הנקי הוא המחזור. ("ופרשו השמלה" בדברים כב, יז "מחזורין כשמלה" (רש"י)).

ט: וכן היה רבי פנחס בן יאיר אומר: זריזות מביאה לידי נקיות... במקומות אחרים (כגון בבבלי סוטה מט.) גרסאות האמרה של רבי פנחס בן יאיר שונות ומלאות יותר (ועל פי הגרסאות ההן נכתבו ה"שערים" של "מסילת ישרים"). בין היתר, במסכת שלנו חסרה המידה הראשונה, הפותחת, והיא "זהירות". אולי יש בזה רמז איזו מידה הייתה חסרה אצל מעתיקי מסכת שקלים מכתב היד המקורי.

י: ולשון של זהורית באין מתרומת הלשכה ... ולשון של בין קרניו ... באין משירי הלשכה. "לישנא קמא ולישנא בתרא".

י: ספר העזרה. ובהגהות הגר"א: "וגירסת 'עזרא' טעות סופר הוא." טעות על עזרא "הסופר".

י: נוכח מעכב, צלע אינו מעכב. "נוכח" זו אשתו ("לנוכח אשתו", בראשית כה, כא) ו"צלע" זו אשתו ("את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה", בראשית ב, כב). יש שהיא מעכבת, יש שהיא אינה מעכבת.

יא: רבי אומר: אומר אני... כך רגיל רבי לבטא את דברי עצמו בניגוד לדבריו כעורך המשנה.

יב. ... דברי רבי עקיבא. בן עזאי אומר: אינה מן המידה ... בהוריות ג: "אמר לו (לרבי עקיבא) בן עזאי: מאי שנא זה ...?" ובברכות עב. "אמר ליה (בן עזאי לרבי עקיבא): עד כאן העזת פניך ברכך?". הויכוחים שבין שני החכמים

האלה (שכידוע שניהם נכנסו לפרדס) היו לובשים צורה מיוחדת, מתנצחת, אישית. (ולעומת זאת השווה את ביטוי ההערצה בכורות נח: "בן עזאי אומר: כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום, חוץ מן הקרח הזה (רבי עקיבא)"). לכן, אין זה פלא שהגמרא משתדלת לברר את טיב היחסים ביניהם: תלמיד? חבר? (כמו בדף ח. לעיל).

יג: "סופרים" ... **שעשו את התורה ספורות**. שש הדוגמאות שהגמרא מביאה בהמשך הן משה סדרי התלמוד, כל אחת מסדר אחר.

יג: ... **הדא עלובתא** (העלובה הזאת) **דהיא מתמרה על גרמה** (המתמירה על עצמה). "מתמרה על גרמה" בהקשר אחר לגמרי: "חמור גרם" (בראשית מט, יד).

יג: **סנהדרין שיש בה שנים שיכולין לדבר וכולן ראויין לשמוע** הרי זו ראוייה לסנהדרין. היכולת של כל אנשי הסנהדרין להקשיב עושה אותה לראוייה. טו. (למטה) **רבי אבון עביד אילין תרעייה דסדרא רבא** (עשה שערים לבית המדרש) **אתא (בא) רבי מניה לגביה (אליו) אמר ליה: חמי מאי עבדיית (ראה מה עשית)? ! אמר ליה: "וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות"**. לא הוי בני נש דיעלון באורייתא (לא היו אנשים שיעמלו בתורה). אם "היכלות", אז אין "הלכות".

יח. **אמר רבי יהודה: לא היה שופר של קנין בירושלם מפני התערובת – שמא תמות אחת מהן**. הוא רבי יהודה שאומר ביומא ב. "שמא תמות אשתו". יח: (בהמשך הדברים) **כי קאמרינן (מתי אנחנו אומרים), שמתו בעליהן ודאי**. ה"שמא" תמות נהפך (ר"ל) ל"מת ודאי".

יח: **המתנדב לבונה מביאה בקומצו של כהן. רבי חזקיה בשם רבי ירמיה: ואפילו בקומץ הבעלים**. העניין הוא בכך שיש, כידוע, "קומץ גדול" ו"קומץ קטן" (בניקוד).

כ: ... **נסכים – קריבין משלו**. נסכים מן הנכסים.

כ: **לא סוף דבר, שמת, אלא אפילו נטמא ... שמת** – איננו סוף דבר?

כא. **ולא יאות הוא מקשה**. בכמה מקומות במסכת "שקלים" חלוקים המפרשים אם הביטויים "ויאות" או "ולא יאות" הם קושיא או תירוץ. כאן, לכאורה, אין ספק: "ולא יאות" הוא מקשה ואינו מתרץ.

כב: **קצרן**. "כובס" על פי המפרשים. הבגד מתכווץ, מתקצר בכביסה.

כב: **מעשה חושב – שני פרצופות**. לעתים, התגובה המיידית (הספונטנית) היא ישרה, כנה וזו שנעשית אחרי הרבה מחשבה והרהורים היא דו-פרצופית, צבועה.

כב: רב אדא בר אהבה בשם רב: הלכה כרבי שמעון. רב אדא ורב המנונא ורב אדא בר אחוה בשם רב: הלכה כרבי שמעון. המסכת מסיימת באהבה ובאחוה. את הקשיים הרבים בלימודה מבטא בעל "תקלין חדתינן" (מתלמידי הגאון מוילנא) במילים: "סליק לה מסכת שקלים, בעזר המרחם על אומללים".

ראש השנה

ב: מעשה דאב (מיתתו של אהרון שהייתה בחדש אב)... מעשה דשבט (ביאור התורה בדברים של משה רבנו בחדש שבט). כלך גם בדרך אחרת: "מעשה אב (הורה)" שהועברה הכהונה מאהרון לבנו אליעזר. "מעשה שבט" שמה שברך כל שבט ושבט לפני מותו כפי שברכם יעקב.

ד: "ויאמר לי המלך, והשגל (בת לוייה של המלך) יושבת אצלו". מאי "שגל"? אמר רבה בר לימא משמיה דרב: כלבתא. מקור מכובד לשם שאינו מכובד הנאמר בפי העם על אשה שלא מניחה לבעלה: "קלפטה" (כלבתא).

ד: לקט, שכחה ופאה כיון שעברו עליהן שלשה רגלים, עובר בכל תאחר. מה הקשר? באחרון של חג קוראים (בחוץ לארץ) בעניין מתנות עניים שבפרשת "ראה". (העניין של מתנות עניים מובא גם כמקור להזכרת נשמות בימים האלה. בספר "טעמי המנהגים" בשם "נועם מגדים").

ד: ורבי מאיר ורבי אליעזר בן יעקב (הסוברים שלא צריכים שלשה חגים לעבור על כל תאחר) האי "בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות" מאי דרשו ביה? יותר שכיחה הלשון "מאי עבדו ביה"? אבל אין זה מכובד לשאול כאן, כי הרי שני התנאים בוודאי ידעו במה לעסוק בשלש רגלים.

ה: לא תאחר לשלמו (את נדריך, אחרי שעברה תקופה מסוימת) הוא ולא חילופיו... מאי חילופיו? חילופי תודה (תמורת תודה אין לה דין "אל תאחר"). כידוע, דוד המלך התאחר בקיום נדרו לבנות בית לשם, עד שבנה אותו שלמה בנו. והנה חילופי "תודה" (היפוך האותיות) הם "הדות" (=הודות, לתת תודה). ודוד רצה לבנות את הבית בכדי "להדות", ככתוב "והכהנים על משמרותם עומדים, והלויים בכלי שיר ה' אשר עשה דויד המלך להדות לה", כי לעולם חסדו בהלל דויד בידם" (דברי הימים ב' ז, ו). "אז נתן דויד בראש (התכוון) להדות לה" (דברי הימים א' טז, ז). ומסוגיתנו עולה שעל חילופי תודה ("להדות") אין איסור של לא תאחר לשלמו.

ו. אמר רבי פפייס: אני מעיד שהיתה לנו פרה של זבחי שלמים ואכלנוה בפסח ואכלנו ולדה שלמים בחג (בסוכות, ומקשה הגמרא:...) היכי משהו לה ועברי עליה בעשה (איך השהו את הקרבת הולד עד אחרי שבועות ועברו על מצות

עשה של "מוצא שפתיך")? אמר רב זביד משמיה דרבה: כגון שהיה חולה בעצרת. במחלה כגון זו לא מומלץ לאכול בשר.

ו: ומי אמר אביי הכי (איך אפשר שאביי יהיה סבור שאשה חייבת ב"אל תאחר" מפני שיש אצלה שמחת החג) והאמר אביי: אשה, בעלה משמחה (ומצות שמחת החג לא תלויה בה. ועונה הגמרא:): לדבריו דרבי זירא קאמר. נביא את דברי רש"י במה בעלה משמחה: "בבבל בבגדי צבעונין ובארץ ישראל בבגדי פשתן המגוהצים". והנה רבי זירא לא שייך לגמרי לא לבבל ולא לארץ ישראל (מקורו היה בבבל אבל עלה לארץ ישראל ללמוד תורה אצל רבי ירמיהו). לכן מתעורר אצלו ספק באיזה סוג שמלה בעלה צריך לשמח אותה. משום זה, אין האשה יכול לסמוך על זה שבעלה ישמח אותה והיא צריכה לשמח את עצמה.

ח. אנחנו לומדים על עונת התעברות הצאן מן הפסוק "לבשו כרים הצאן (הצאן משמינים בהריון או, כדרך הילדים במשחק, תוחבים כרים מתחת הבגד לשים עצמם כבהריון) ועמקים יעטפו בר" (הצמחייה פורחת, ואימתי זה?) רבי מאיר סבר: ...מתעברות באדר. סימן נוסף לפוריות חדש אדר הוא שם החג שבו: פורים. והוכחה לפוריות הפורים שיש אפילו "פורים קטן". (בעקבות דברים שהיה רגיל להשמיע הרב החסיד שמעון פוזן, ראב"ד שופרון).

ח. בדיון על מתי הצאן מתעבר מציינת הגמרא "באפלתא". כידוע, הרבה התעברויות מקורן בהאפלה (בלילות עלטה, כגון בהפסקת חשמל).

ט: ...אפשר לעולם בלא שילוח עבדים ואי אפשר לעולם בלי תקיעת שופר. "עולם" משמעותו גם יובל. ("ועבדו לעולם" שמות כא ו - לעולמו של יובל).

ט: מקרא נדרש לפניו - על פי דעת הכל, ואמנם יש מחלוקת האם מקרא נדרש לפני לפניו. ל"פנים" יש שתי הוראות מנוגדות: א) השטח וחוצה לו, כגון "לפני" או "על פניו". ב) בפנים, בתוך, עמוק ב-, כגון לפני ולפנים. וכעת נבין: מקרא נדרש לפניו, על פי המשמעות השטחית הגלויה לעין, כלומר לפי הפשט. וזאת דברי הכל. יש מחלוקת אם הוא נדרש גם על פי תוכו, עומקו, מדרשו.

ט: אחד הנוטע, אחד המבריך ואחד המרכיב (אילן בחבירו) שלושים יום לפני ראש השנה עלתה לו שנה (30 יום, בהם נקלט האילן, נחשבים כשנה שלמה). לעומת זאת מלך שמלך "יום אחד בשנה, חשוב שנה" (דף ב:). אלא שהמלך לא צריך להתייחר בזה, כי גם אצל פר נחשב יום אחד כשנה שלמה לגבי גילו (על פי רבי מאיר להלן בדף י.).

י: **בראש השנה נפקדה שרה** (בהריון) וכותב רש"י (בדף יא.): בא זכרונו לטובה ונגזר עליהם הריון. כלומר, מועד הגזירה הוא ראש השנה ולא של ההתעברות, בהתאם להלכה המחייבת הימנעות מתשמיש בראש השנה.

יא. **שהקדוש ברוך הוא יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום, מחודש לחדש, שנאמר "את מספר ימיך אמלא"**. אמלא = 1 - 70 - 1. ומפרש בעל הטורים (מהדורת רייניץ): "ימי שנותיך בהם שבעים שנה" ושמה תחשוש שחלק מן השנה בתחילה או בסוף חייך ייחשב כשנה שלמה (כפי שהגמרא אומרת בסוגיא שלנו לגבי חישובי שנים שונות). לכן מוסיף המקרא א' בהתחלה וא' בסוף, כי אלה אינן במנין של השבעים.

יא: **בניסן נגאלו, בניסן עתידים ליגאל... מנלן? אמר קרא: "ליל שמורים"**. לא בכל הלימודים האחרים מן הפסוקים שואלת הגמרא בלשון "מנלן?" כמו ב"ליל שימורים". זאת מתוך דאגה שאם זה ליל שימורים והוא ער כל הלילה, אז איפה הוא לן. (מנלן = מנא לן?).

יב: **המודר הנאה מחבירו** (האוסר על עצמו ליהנות ממנו)... **אם אמר לשנה זו, אפילו לא עמד אלא בעשרים ותשעה באלול** (ערב ראש השנה), **כיון שהגיע יום אחד בתשרי עלתה לו השנה** (השנה שעברה). אין צורך לומר שאם נדר לפני ערב ראש השנה אזי נדרו בטל, כי הרי אמר בבוקר התרת נדרים, אלא אפילו נדר בכט' באלול, אחרי התרת נדרים, נדרו בטל.

יג. **אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא: וקים להו לרבנן בין שליש לפחות משליש** (האם יודעים החכמים לדייק שתבואה שנקצרה בחג הביאה שליש מגידולה עוד לפני ראש השנה)? **מפתיע, שדווקא רבי ירמיה הנוטה להקפיד על דיוקים קטנים** ("יונה העומדת עם רגל אחת בפנים ורגל אחת מחוץ לחמישים אמה, מה דינה אם נמצאה?") הוא שיתמה על דיוק המידות של רבנן.

יג. **"חג האסיף"** מפורש בגמרא במשמעות של "קציר", במובן שתבואה הראויה לקצירה (שגדלה למעלה משליש יכולה) עדיין נחשבת בראש השנה שלאחרי שנת שמיטה כגידול שמיטה, וזאת מפני ש"אספך" בפסוק כבר מכסה את עניין האסיפה. אלא שרבי חנינא שואל איך אתה לומד מ"אספך" על אסיפה, הלא הוא נחוץ ללימוד אחר. **והכתיב "באספך מגרנך מיקבך"** ואמר **מר: בפסולת גורן ויקב הכתוב מדבר**. על זה אמר רבי זירא **ביאוש: הא מילתא הואי בידן** (הלימוד של "אסיפה" מתוך "באספך" היה כבר בידנו) **ואתא (בא) רבי חנינא, שדא ביה נרגא** (קלקל את הדרוש, ומילולית: זרק בו גרזן). נרגא בחילוף אותיות גרנא, רמז לדרוש על הגורן.

יג. **מעשה ברבי עקיבא שליקט אתרוג באחד בשבט ונהג בו שני עישורין, אחד כדברי בית שמאי** (שהלקיטה שייכת לשנה החדשה) **ואחד כדברי בית הלל**

(שהלקיטה שייכת לשנה הקודמת). ורש"י מפרש באופן מפתיע (לכאורה) "אתרוג: פירות אילן אתרוג". אלא שמאחר שרבי עקיבא עישר פעמיים, ברור שצמחו לו הרבה אתרוגים (פירות), ולכן "אתרוג" (ביחיד) מורה על העץ ולא על הפרי. בא רש"י ואומר "פירות" רבים של עץ אתרוג (אחד).

יד. לעולם הלכה כדברי בית הלל, והרוצה לעשות כדברי בית שמאי ועשה, כדברי בית הלל עושה, מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל - רשע, מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל - עליו הכתוב אומר "והכסיל בחשך הולך". ועדיין עדיף כסיל על רשע, כפי שהעיד עקיבא בן מהללאל: "מוטב לי להקרא שוטה כל חיי, ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום". (עדות פרק ה משנה ו).

טז. אמר הקדוש ברוך הוא: "...ואמרו לפני בראש השנה מלכויות, זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמלכוני עליכם. תמליכו אותי על עצמכם, ואל לכם לטעות בזה שאתם אומרים (גם כן במלכויות) "ויקבלו כולם את עול מלכותך, ותמלוך עליהם לעולם ועד", אלא תמליכו על עצמכם (בשם הרב חרל"פ).

טז. למה תוקעו ומריעין כשהן יושבין, ותוקעין ומריעין כשהם עומדים? כדי לערבב השטן. במשלי (ו, א) אנחנו מוצאים את אותן המלים בסדר הפוך והתוצאה אומללה: "בני, אם ערבת לדעך, תקעת לזר כפיך, נוקשת באמרי פיך".

טז: ואמר רבי יצחק: חייב אדם להקביל פני רבו ברגל שנאמר "מדוע את הולכת אליו (לאלישע) היום? לא חדש ולא שבת". מכלל דבחדש ושבת איבעי ליה למיזל. מההדגשות תלמד לא רק מתי אתה צריך להקביל את פני רבך, אלא גם איך? בהליכה כרגל. וכן בברכות (ו): אגרא דפרקא רהטא (עיקר שכר שמיעת הדרשה היא בזכות הריצה אליה).

טז: ...שלושה ספרים נפתחים בראש השנה... צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים... "צדיקים" הם אלה שצדקו בדין, ולא בהכרח אלה שצדיקים במעשיהם ורבים מהם לא מגיעים לסיום שנתם. (הר"ן).

יז. "לשארית נחלתו" אמר רבי אחא בר חנינא: אליה וקוץ בה, לשארית נחלתו - ולא לכל נחלתו (הקב"ה נושא עוון רק) למי שמשים עצמו כשירים (כאדם נופל (טפל?) ולא עיקר, פירוש הר"ח). "קוץ בה", קוצה של יו"ד שב"ל לשארית" עדיין עושה הבדל. אלמלא היו"ד הייתי קורא במקום "שארית" שארת או בחילוף אות דומה: "שערת" ונזכר ש"הקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה". (יבמות קכא:).

יז. נחעטף (הקב"ה בטלית) כשליח ציבור והראה למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה (שלוש-עשרה מדות) ואני מוחל

להם. לא מספיק שיאמרו לפני, אלא יעשו: מה הוא חנוך, אף אתה חנוך... (ממקור לא ידוע, אולי בן - יהודיע).

יח. "ויהי בבקר בצאת היין מנבל ... וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן" (שמואל א' כה, לז). הגמרא מביאה את המשך הפסוק, ושואלת: "ויהי כעשרת הימים ויגף ה' את נבל וימת" ... עשרה ימים מאי עבדתייהו? אם נפרש את השאלה במובן "מה עשו לו עשרה הימים האלה שהוא מת בסופם?" נמצא את התשובה בדברי נחמיה (ה, יח) "ובין עשרת ימים בכל יין להרבה", להיות עשרת ימים בלי יין בתוכו היה לנבל הרבה מדי.

יח. ...כנגד עשר לגימות שנתן נבל לעבדי דוד ... (השהה השם את עונש נבל). ואולי קבלו עשרה נערי דוד עשר גלימות מנבל, כי הרי הלכו אליו ביום גז הצאן (שמואל א' כה, יא).

יט: על תשרי יוצאין (שליחי בית דין) מפני תקנת המועדות (בכדי להודיע על עיבור חדש אלול, שמעברין אם יש צורך, ושואלת הגמרא: הא מיקלקל ראש השנה (שיוצא שלא עשאוהו בני הגולה כהלכה אם מעברין את אלול? ועונה: מוטב שתיקלקל ראש השנה ולא יתקלקלו כולהו) (שאר) המועדות. דיקא נמי דקתני (וההוכחה היא שלמדנו) על תשרי מפני תקנת המועדות. והכוונה: ואם לא קלקלת, מה יש לך לתקן?

כ. (לאיזה צורך מעברין את החדש להאריך אותו לשלושים יום?) עולא אמר משום ירקיא (שלא יתקבו הירקות שנתלשו כששבת ויום טוב רצופין) רבי אחא בר חנינא אמר משום מתיא (המתים, שלא יכולים להיקבר כששבת ויום כיפור רצופין ואז יעלו סרחון). הסיבה שרבי אחא בר חנינא לא אמר כעולא מפני שהיה עני (הלך עם נעלים מטולאים, שבת קיד). וירקות היו אצלו בגדר מותרות. מאידך, לנימוק של עולא (רקבון של ירקות) יש משנה תוקף בבבל (ובחוץ לארץ, בכלל) ששם הירקות נשארים יום נוסף ביום טוב שני של גלויות ולכן הוא קובע: ידעי חברין בבלאי מאי טיבותא עבדינן בהדייהו! (יודעים חברינו שבבבל איזו טובה עושים אנחנו, בני ארץ ישראל, כאשר מעברין את החדש בגלל הירקות).

כ: אמר שמואל: יכילנא לתקוני לכולה גולה (אני מספיק חכם ובקיא לחשב את מועדי העיבור). אמר ליה אבא אבוה דרבי שמלאי לשמואל: ידע מר האי מילתא דתניא בסוד העיבור (האם יודע אדוני מה שלמדנו בסוד שהעיבור. מהו ההבדל: נולד קודם חצות או נולד אחר חצות? כי רק אז תחשב חכם, כי הרי איזהו חכם? הרואה את הנולד.

כא. שלח ליה רב הונא בר אבין לרבא: כד חזית דמשכא תקופת טבת עד שיתסר בניסן, עברה להיא שתא (כאשר מתברר לך ש"תקופת טבת", שהיא

אותו יום בו היום והלילה שווים בארכם והוא בסביבות 22 במרץ, מגיעה עד סמוך לט"ז ניסן, עבר את השנה! סימן לעניין נמצא בדברי הפיוט שנאמר בליל הסדר: "קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה!" ועל דרך השלילה: רחק יום אשר הוא יום ולילה! כלומר: יום שבו היום והלילה שווים יש להרחיק מפסח על ידי עיבור השנה.

כא: "בקש קהלת למצוא דברי חפץ" (קהלת יא, י): בקש קהלת להיות כמשה. מקור הלימוד נמצא בהמשך הציטוט: "וכתוב ישר דברי אמת. נתנו מרעה אחד" מכוון למשה על פי יחזקאל (יד, כג) "והקימתי עליהם רועה אחד".
 כא: מעשה שעברו (בשבת) יותר מארבעים זוג (של עדים בדרכם להעיד על חידוש הלבנה) ועכבם רבי עקיבא בלוד... אמר רבי יהודה: חס ושלום שרבי עקיבא עיכבן, אלא שזפר (שם) ראשה של גדר עיכבן ושלת רבן גמליאל והורידוהו מגדולתו. אנשי גדר שוב מתנהגים על פי "גדרם" (מנהגם), שמונעים מעבר בתחומם, ובשבת כאשר הם שיכורים עושים זאת באלימות. (אלימותם כלפי שכיניהם, תושבי חמתן מובאת בעירובין סא.).

כב: פעם אחת ביקשו בייתוסין... (ומספרת הגמרא איך הבייתוסין שיחדו עד אחד במאתיים זוזים להעיד על חידוש הלבנה. עדותו מובאת בגמרא בפרוט ונשמעת מוזרה והיתולית מאוד. לאחר מתן עדותו הדיינים מעניקים לו את המאתיים זוז בתור מתנה והוא מספר להם את מעשה השוחד, ולמה החליט להעיד). העדות מכילה ששה פרטים וכל אחד מהם תשובה "מסוגגנת" לאחת משש השאלות שעדי החדש נשאלים, כפי שהן מובאות במשנה בדף כג: (אמנם לא לפי אותו סדר).

והנה שאלות המשנה ותשובות העד (עם ציון הסדר שהוא מסר אותן):

שאלות (לפי המשנה)	תשובות העד
1. אמור כיצד ראית את הלבנה?	עולה הייתי במעלה אדומים.
2. לפני החמה או לאחר החמה?	וראיתיו בין שני סלעים (מקום הסלעים בודאי קבע את הכוון)
3. לצפונה או לדרומה?	אזניו דומין לגדי (שני המזלות, מאזניים וטלה (גדי) מזוהים עם צפון ודרום)
4. כמה היה גבוה?	ראשו דומה לעגל.
5. ולאן היה נוטה? (ולפי לשון הרמב"ם בהלכות קידוש החדש: ולהיכן היו קרניה נוטות?)	קרניו דומות לצבי.
6. וכמה היה רחב?	וזנבו מונחת לו בין ירכותיו (ז.א. רוחב מינימלי).

כב: אמרו לו: מאתים זוז נתונים לך. ברומה למעשה אליעזר עבד אברהם שנתן את המתנות לרבקה לפני גילוי זהותה, ובסיפור שלו הופך הוא את הסדר, גם הש"ס שלנו הופך את סדר הדברים (לעומת אלה שמובאים בתוספתא פרק א) ומספר שהדיינין העניקו לעד מתנה רק אחרי גילוי מניעיו ("שמא יבואו בני אדם שאינם מהוגנין והטעו את חכמים").

כג: חצר גדולה היתה בירושלים... ולשם כל העדים מתכנסים... וסעודות גדולות עושין להם בשביל שיהו רגילין לבא. דרוש חסידי: לשאלת פרעה "מי ומי ההולכים?" – ענה משה רבינו "כי חג ה' לנו". כאשר נעשה חגה, אז הייה בטוח: "בנערינו ובזקנינו נלך, בבנינו ובנותינו..." לחגה כולם יגיעו.

כה. ועוד באו שנים (עדים) ואמרו ראינוהו בזמנו ובליל עבורו לא נראה וקבלן רבן גמליאל. אמר רבי דוסא בן הורכניס: עדי שקר הן... אמר לו רבי יהושע: רואה אני את דבריך. שלח לו (לרבי יהושע) רבן גמליאל: גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך. על רבי יהושע ציוה לבוא במקלו ובמעותיו, מפני שאלו היו מועטים (רבי יהושע היה עני מאוד וביתו היה שחור מפחם, ברכות כח.). לעומת זאת, רבי דוסא בן הורכניס היה עשיר מופלג ולא היה יכול לבוא אם כל מעותיו.

כה. (ממשיכה המשנה: **הלך ומצאו רבי עקיבא** (את רבי יהושע) **מיצר**. אמר לו... כל מה שעשה רבן גמליאל, עשוי... בא לו אצל רבי דוסא בן הורכינס אמר לו: **אם אנו באים לדון... זה שרבי עקיבא מצא את רבי יהושע**, ולא להיפך, איפשר לרבי יהושע לשאול את רבי דוסא, כי אחרת לא היה יכול לשאול בדעתו אחרי שכבר בקש דעת חכם אחר.

כה. אמר... **"זיל איכסי"** (לך התכסה!) דומה ללשון ילדי הארץ.
 כה: **שלושה קלי עולם** (גדעון, שמשון ויפתח). בגלל הכינוי הזה יש שמתרחקים מן השמות האלה, או שמשנים אותם, כגון את "שמשון" מבטאים עם פתח תחת השין הראשונה במקום החיריק.

כה: **אפילו קל שבקלים ונמנה פרנס על הצבור, הוא כאביר שבאבירים**. ובשולחן ערוך, אורח חיים סימן קלו "מי הם נקראים לספר תורה בשבת? : קוראים אחרי הלוי לתלמידי חכמים הממונים על הציבור, ואחריהם לתלמידי חכמים הראויים למנותם פרנסים על הציבור (ובהגהות מפרש: פרנס, ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואחר כך בני תלמידי חכמים שאבותיהם ממונים על הציבור". לכאורה פירוש זה, של פרנס, סותר את מה שלמדנו בסוגיתנו שפרנס יכול להיות מבין הקלים. אלא אם כן יתפרשו דברי ההג"ה על פרנס כציטוט, לאמור: ששואלים את הפרנס דבר הלכה בכל מקום ואומר בזה הלשון: "אחר כך בני תלמידי חכמים", כלומר, הוא דוחף את עצמו לפניהם ועל ידי כך הוא מוכיח שהוא בין קלי הדעת.

כה: אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו. ואומר "אל תאמר מה היה, שהימים האלה ראשונים היו טובים מאלה" (קהלת ז,י). אל תאמר, אלא - תסתיר את העובדה של החלשת הדורות. (בשמו של הרבי מקוצק).

כו: **ובתעניות בשל זכרים כפופין**. הגברים הצמים מסתובבים כפופים. (וכן מבינה הגמרא את משמעות "כפופים": כל שהוא כפוף, שפוף במחשבותיו הצם מועיל לו יותר).

כו: **ובתעניות בשל זכרים כפופין... ושתי חצוצרות באמצע**. שופר מקצר וחצוצרות מאריכות... ברור שהיו שני שופרות לשני צדי החצוצרות. מקורה של לשון היחיד הוא בפסוק: "בחצוצרות וקול שופר הריעו..." (תהילים צח, ו) ובגמרות שלנו האות הקטנה ב' של עין משפט לפני "שופר" (על הדף) מתקן במקצת.

כו. **ציפהו זהב במקום הנחת פיו, פסול**. שלא במקום הנחת פיו, כשר. לא יאה לאדם להתפלל עבור עושר, זהב וכסף אבל לפעמים אי אפשר בלי צפיות הלב אליהם. ציפייה לזהב בלי ביטוי פה בתפילה נסלח לאדם והוא כשר. מתוך ביטוי פה בתפילה, פסול.

כו. **ציפהו זהב במקום הנחת פיו, פסול.** השל"ה הקדוש מפרש את הפתגם על פי המשנה "עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו" (סוף מסכת יומא) שמשמעו שלא מספיק להחזיר לחברו את הנזק שעשה לו, אלא חייב הוא גם לרצותו בדברי בקשת סליחה ופיוס. לפי זה נקרא הפתגם בשינוי מה: פיצה אותו (=ציפהו) בזהב, מבלי שיבטא את חרטתו (=במקום הנחת פיו) - פסול.

כו. **כרבי אליעזר דאמר: בתשרי נברא העולם.** ומעיר המהרש"א: הלא ברית העולם הייתה בכ"ה באלול והיה זה האדם הראשון שנוצר בראש השנה?. תקרא אפוא: בתשרי נברא "העוילם", קהל בני אדם ("בלשון הקודש").
 כח: **היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא** (זמן קריאת שמע), **אם כוון לבו** (לצאת ידי חובת קריאת שמע) **יצא** (תוך כדי קריאתו), **ואם לאו, לא יצא.** אלא שהגמרא לא רוצה להכריע ש"מצות צריכות כוונה" ולכן היא מפרשת שמדובר בקורא להגיה (כאשר כל קריאתו אינה אלא לשם הגהת קריאתו). יצוין דמיון המלים "הגיע" ו"להגיה".

כח: **היה עובר אחורי בית הכנסת...ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כוון לבו, יצא, ואם לאו, לא יצא.** מאי לאו אם "כוון לבו" לצאת (ידי חובת) ? לא, לשמוע (התכוון לשמוע אבל לא לצאת). **והא שמע ? סבור: חמור בעלמא הוא** (חשב ששומע חומר נוער). **ופלא הוא שיש קורא מגילה כזה שלא מבחינים בינו ובין נעירת חמור ! ומכל מקום אין בדבר בושה כי הרי "ותיטב הנערה** (הנעירה) בעיניו".

כח: **אלא מעתה** (אם נאמר שמצות אינן צריכות כוונה) **הישן בשמיני** (העצרת) **בסוכה, ילקה** (על "לא תוסיף", ואפילו אם לא נתכוון למצווה)... **אמר רבא: לצאת לא בעי (צריך) כוונה, לעבור (עבירה) בעי כוונה.** מתאים לכלל: "גדולה עבירה (שצריכה): לשמה, ממצווה שלא לשמה (שלא צריכה כוונה)".

ל. **רב יצחק בר יוסף אמר: כי מסיים שליחא דציבורא תקיעה ביבנה, לא שמע איניש קל אוניה מקל תקועיא דיתידאי** (כאשר סיים שליח ציבור את תקיעותיו ביבנה, עדיין לא תמו תקיעות היחידים, ובגללם לא שמע אדם את קול אזנו). "קול אזנו" קשה לפירוש, כי הרי יותר סביר היה לומר "קול פיו". הפתגם יובן על סמך הפסוקים בירמיה פרק ד (פסוקים יד - טו, יט): "כבסי מרעה לְבַךְ ירושלים, למען תושעי, עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך? כי קול מגיד מדן, ומשמיע און מהר אפרים... לבי הומה לי, לבי לא אחריש בי קול שופר שמעת (=שמעה) נפשי, תרועת מלחמה". על כן, "קול אוניה" יתפרש "קול המצפון עבור פשעים" והוא לא ישמע בגלל קולות השופר הרבים.

ל. ומנין דעבדינן (שאנחנו עושין) זכר למקדש? דאמר קרא: "כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך, נאם ה', כי נדחה קראו לך, ציון היא, דורש אין לה" (ירמיהו ל, יז) מכלל דבעיא דרישה. (מכאן יוצא שהמקדש וחרבנו צריכים דרישה ואיזכור). "נאום" ו"דורש" הנזכרים בפסוק רומזים שנאומים ודרשות הם לפעמים "זכר לחרבן".

לא. בראשון מה היו אומרים? "לה' הארץ ומלואה" אל שם שקנה והקנה ושליט בעולמו. קנה: מן הפסוק המצוטט, היקנה: מן הפסוק "והארץ נתן לבני אדם" (תהילים קטו, טז) הסותר לכאורה (על פי שאלת הגמרא בברכות לה.). את הפסוק שלנו. ושליט בעולמו: "תבל ויושבי בה" (שהוא המשך הפסוק שלנו), שאף על פי שהיקנה ליושבי בה, גם אלה (היושבים בה) שלו הם.

לא: ... רבי אלעזר אומר: שש גלויות (ששה נדודים עברו על הסנהדרין אחר חרבן הבית), שנאמר "כי השח יושבי מרום (ועוד חמשה ביטויים של השפלה) ... אמר רבי יוחנן: ומשם עתידין ליגאל, שנאמר "התנערי, מעפר קומי, שבי". המלה "השח" נותנת למלה "משיח, את המשמעות מ-שח, מעלה ממצב שחות (השפלה). (בחידושי אגדות של המהרש"א עולה הקשר בין הפסוק "כי השח יושבי מרום" עם המשיח מתוך הפסוק הבא אחריו "רגלי עני (הרוכב על חמור) פעמי דלים).

לא: ואידך (התקנה השביעית שהתקין רבי יוחנן בן זכאי) פלוגתא (מחלוקת): רב פפא אמר כרם רבעי, רב נחמן בר יצחק אמר לשון של זהורית התקינו שיהו קושרין אותו חציו בסלע וחציו בין קרניו של שעיר המשתלח. הצירוף בין "כרם" ו"קרן" נמצא כבר בבטוים "כרם דיבנה" והאימרה של רבי יוחנן בן זכאי (לעיל בדף כט): "כבר נשמעה קרן ביבנה" (תקיעת שופר בשבת). קדם לזה הפסוק בישעיהו (ה א) "כרם היה לידידי בקרן בית שמן".

לב. אמר לו רבי עקיבא (לרבי יוחנן בן נורי): אם (לפי דעתך) אינו תוקע למלכיות, למה הוא מזכיר? (ותמהה הגמרא): "למה הוא מזכיר?" רחמנא אמר "איזכר" (תזכירו!), אלא - "למה עשר (פסוקים)?, לימא (יגיד) תשעה!". רבי עקיבא שואל על הראשון מבין הפסוקים "לא הביט און ביעקב...ה' אלוקיו עמו ותרועת המלך בו" שהוא המצרף "תרועות (תקיעות)" ל"מלך (מלכיות)". עדיף להוריד את הפסוק (ואת הצירוף ולהישאר עם תשעה, שביניהם שלושה מן התורה, כפי שצריך).

לב. הני עשרה מלכיות כנגד מי?... רבי יוחנן אמר: כנגד עשרה מאמרות (לשונות "אמירה") שבהן נברא העולם... "ויאמר" דמבראשית (מספר הפעמים שמופיע "ויאמר" בפרשת הבריאה). ט' הוו (אינם אלא תשעה) "בראשית"

נמי "מאמר" הוא, דכתיב "בדבר ה' שמים נעשו". המפתח הוא בהמשך הפסוק (בתהילים לג): "יראו מה' כל הארץ, יגורו ממנו כל יושבי תבל. כי הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמוד".

לג. ... מים או יין מותר (לתת לתוך השופר) כדי לצחצחו, מי רגלים אסור, מפני הכבוד. הטעם הזה, "מפני הכבוד", מובא גם לגבי הכנסת מי רגלים לעזרה (כריתות ו). הקשר בין שני העניינים מוסבר על פי ה"שפת אמת" שהשופר גם כן דינו כבפנים. "כיון דלזכרון הוא, כבפנים דמי" (לעיל כו.).

לג. "דבר אל בני ישראל" ("ואמרת אליהם אדם כי יקריב מכם... וסמך ידו") בני ישראל סומכין, ואין בנות ישראל סומכות, דברי רבי יהודה. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: נשים סומכות רשות. מתוך דיוק הלשון "נשים" עדיין ניתן לומר שגם לדעת רבי יוסי ורבי שמעון בנות ישראל הרווקות לא סומכות ורק נשים נשואות, שהן ברשות בעליהן, סומכות. הסיבה מובאת במנחות (צג:): שבמקרה של אשה נשואה "ידה כידו", או (לפי התוספות שם בדיבור המתחיל "ידו") "אשתו כגופו" וגם באמצעותה הוא יכול לקיים סמיכה בכל גופו.

לד: הלכתא, מכלל דפליגי. מחלקת גדולה (המופיעה במשנה בדף לג:): היא בין רבן גמליאל וחכמים מהי תועלת בחזרת התפילה של שליח צבור? לפי רבן גמליאל השליח צבור מוציא ידי חובת הציבור כולו ותפילת הצבור נועדה לתת שהות לש"ץ להסדיר את תפילתו. לפי חכמים, הציבור הבקיא בתפילה (התלמידי-חכמים) בכלל לא צריך לחזרת הש"ץ לצאת ידי חובת תפילה, ורק אלה שאינם יודעים להתפלל זקוקים לו. לכן יוצא שבשביל הבקיאים זה רק עניין של חזנות. והנה מסורת הש"ס מפנה אותנו למסכת שבת (קו: "ושם יעוין") שם מרחיב התלמוד את הדיון על "הלכתא, מכלל דפליגי" ושואלת "מאי נפקא לך מינא" (מה ההבדל באם יש מחלקת וההלכה נפסקה כפי שנפסקה, או שבכלל לא הייתה מחלקת? ומשיבה התלמוד: "גמרא גמור, זמורתא תהא". זה מתפרש על פי ענייננו באופן הבא: הדבר שדורש ציבור תלמידי חכמים מן הש"ץ תלוי במחלוקת הבאה. לפי רבן גמליאל ציבור זה דורש מן הש"ץ שהוא יסדיר את תפילתו מהר כפי שאפשר, ומפנה אליו את הקריאה: "גמרא גמור!" (תגמור כבר להתכונן)! לפי החכמים שעניין הבקיאים בחזנות בלבד, תביעתם היא "זמורתא תהא" (שירים אנחנו רוצים)

יומא

ד: "ויבא משה בתוך הענן", מלמד שתפסו הקדוש ברוך הוא, למשה והביאו בענן. דורש "ויבא" (בצירי) במקום "ויבא" (בחולם). נוה לליטאים.
 ד: "ויקרא אל משה, וידבר" הקדים קריאה לדיבור. כך גם דרכם של רבנים בשבת, לנאום אחרי הקריאה בתורה.

ד: (1) אמר רבי מוסיא בריה דרבי מסיא משמיה דרבי מוסיא רבה.
 (2) מנין לאומר דבר לחבירו, שהוא בכל יאמר עד שיאמר לו לך אמור

שנאמר ...

שתי אליטרציות (ריבוי צלילים דומים) באותה אמרה.
 ה. רב יוסף ... סמיכה ... רב נחמן ... תנופה ... רב פפא ... פרישת ... רבינא ... ריבוי. (מתוך "יוסף דעת": מקור "חשק שלמה" להרב שלמה יצחק מיוחס בשם אחיו).

ה, ככה עיכובא (מעכב) הוא. במגילת אסתר (ו, ט-י): "ככה יעשה לאיש ... אל תפל דבר מכל אשר דברת".

ה: כיצד מלבישן לעתיד לבוא? לעתיד לבוא נמי (גם כן) לכשיבואו אהרון ובניו ומשה רבינו יבוא עמהם. בסגנון השיר האידי: כשיבוא המשיח מי יעשה לנו כך וכך?

משה רבינו יעשה לנו כך וכך,

וכן הלאה.

ז. חייב אדם למשמש בתפיליו בכל שעה. ואולי: כל שעה. ואנחנו שממשמים 3-4 פעמים (בהודו אשרי ועוד) מכוונים את מעשינו כלפי "חסידים ראשונים" שהיו מתפללים שלוש שעות.

ט: משמתו נביאים האחרונים נסתלקה רוח הקודש ועדיין היו משתמשין בבת קול ... את האמרה בפרקי אבות (פרק ב משנה א) "דע מה למעלה ממך: (1) עין רואה, (2) ואזן קשבת, (3) וכל מעשיך בספר כתובים" מפרשים בדרך הבאה. בראשונה היו הנביאים, החוזים והם הגידו את העתיד והם "העין הרואה", כשאלה מתו נשארה הבת קול להודיע מה שיבוא והיא "האוזן השומעת". כאשר גם היא נפסקה, נותרה רק דרך אחת לדעת את מה שעשוי לקרות, לאמור, לפתוח ספר ולעיין בו, וזהו: "היום) כל מעשיך בספר כתובים".

ט: ומה רבי אלעזר דמרא דישראל הוה (שהיה אדונם של ישראל) ולא הוה ריש לקיש משתעי בהדיה (ריש לקיש לא שוחח אתו). הסיבה להקפדתו של

ריש לקיש על רבי אלעזר בן פדת נמצאת במנחות צג: רבי אלעזר דרש את הפסוק "וסמך אהרון את שתי ידיו" לצורך לימוד שהסמיכה היא בשתי ידיים ולא הזכיר את ריש לקיש כבעל המימרא. ואולי יש משמעות גם בדבר שהדרוש היה על "ידיים" ובמעשה, שהגמרא מספרת לעיל הושטה יד (של רבה בר בר חנה) אל ריש לקיש שהתרחץ והוא לא רצה לקבלה.

יא. "ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני ויאמר ה' עגלת נקר תיקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי". עד ששמואל לא משח את דוד, היה שאול בחזקת מלך ובתור שכזה היה לו הכוח הנבואי לדעת מה מתרחש, והיה שמואל זקוק לאמתלה. לעומת זאת, אחרי שדוד נמשח למלך, נסתלק הכוח הנבואי משאול וכבר לא ידע מה נעשה בממלכתו. לכן, "לזבוח לה' באתי", לאמור שאול הצטרך לתירוץ רק עד שהגיע לדוד למשוח אותו, ולא אחרי כן. (מיוחס לבעש"ט).

יא: הני בעו חיי והני לא בעו חיי (אלה, הגברים, צריכים חיים, ואלו, הנשים, לא צריכות חיים)? הכל תלוי בניגון, אם אתה קורא את המשפט בניגון של שאלה או, חס ושלום" בניגון של הצהרה.

יב: ... עבודתו מחנכתו. העבודה – בית ספר לחיים.

יב: רבי אומר: שתי תשובות בדבר. אמרה השגורה בפי רבא, בדרך כלל.

יג: הרי זה גיטיך על מנת שלא תכנסי לבית הכנסת. מוכן אפילו לגרש את אשתו בכדי שלא יראו אותם ביחד בבית הכנסת.

יד: "והזה ... על הטמא טהור, ועל הטהור טמא. פרה - דוקס.

יד: מאי (מהו) מזה? נוגע. והסימן אצל משה רבנו: "מזה – בידך" (שמות ד, ב) ביד נוגעים.

יח: רב כי מקלע (הזדמן) לדרשיש מכריז "מאן הויא ליומא (איזו אישה תהיה לי ליום זה)?" ... ונמצא אח נושא את אחותו. האח הזה הוא "בר בי רב דחד יומא".

יח: ואם רגיל לקרות – קורא, ואם לאו – קורין לפניו. האם היו באמת רק שתי אפשרויות? או קורא, או קורין לפניו. ואולי היו שלוש: א) רגיל לקרוא – קורא. ב) אם לא רגיל לקרוא קוראים לפניו בהתאם לרמתו. ואיך יודעים מה רמתו? בוחנים אותו בספרי תנ"ך. ג) ואם גם אלה גדולים עליו אז מספרים לו סיפורי מעשיות. ואכן מסדר העבודה הקצר "שבעת ימים" (המובא על ידי י. אלבוגן בנספח ל: Studien zur Geschichte des Jüdischen Gottesdienstes, Mayer & Müller, Berlin, 1807) ומן הפיוט הקדום ורחב היריעה הנקרא "אז באין כל" (ערוך ומפורש על ידי יוסף יהלום, הוצ' מגנס, תשנ"ז) משתמע שבחנו את הכהן הגדול לאיזו משלוש הקבוצות הוא

שייך: "ובארבעת הספרים – חוקרים לימודו\ אם לא יחכם\ בסיח מלכים ישעשעהו".

יט: "מתי יבוא לידי ואקיימנו". לשון של מסירות נפש הוזה לזו שהשתמשו בה חז"ל אצל רבי עקיבא כאשר מת על קידוש השם. (מתוך "יוסף דעת").

יט: בקש להתנמנם, פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה ואומרים לו "אישי כהן גדול עמוד והפג אחת על הרצפה". וכך נכתב בסדר העבודה "אז באין כל": זכי לוויה – בצרדה יעוררוהו \ [ואם] כבד נום – על רצפה יפיגוהו. נלמד מכאן (א) ש"פרחי כהונה" הם זכי לוויה, (ב) שבהתחלה ניסו לעורר אותו בצבע צרדה, ורק אם זה לא הועיל אז הפיגו את שנתו על ידי קירור רגלו. בכך נתפרשה משנה סתומה.

יט: לא היו מעסיקין אותו לא בנבל ולא בכנור אלא בפה. מה היו אומרים "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו". מטרת העסקתו הייתה לעודד אותו שלא יירדם. ואמנם, במקום לזרו אותו שיישאר ער עם דברי הפסוק "עורה כבודי! עורה הנבל וכנור, אעירה שחר!" (תהלים נז, ט). הם העדיפו לעודד אותו שעוד מעט יוכל לישון, במילים מתוך תהלים קכז א-ב "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו... שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אכלי לחם העצבים, כן יתן לידידו שנא (שנה)".

יט: אמר אביי ואיתימא (ויש אומרים) רב נחמן בר יצחק: תרגומא (פירוש של מעשה החטא) נהרדעא. שניהם, אביי ורב נחמן בר יצחק, היו מפומפדיטא, עיר יריבה של נהרדעא.

כב. אונס שינה. בבוקר (לאמור, הוא מתקשה לקום אחרי שינה), ובברכות ד: בערב ("אדם בא מן השדה בערב" והעייפות מרדימה אותו), ובתמיד כח. כל הלילה ("בן לוי... בגדיו נשרפים שישן לו על המשמר"). ו"אונס שינה" שבנדה יז. הוא האונס שמתוך שינה. סוגי "אונס שינה".

כב. שאני מיגנא ממיקם (שונה הדבר כאשר הוא נרדם מזה כאשר הוא קם) וכבר אמר הסופר האנגלי (ס. מוהם): בכל יום מימי חיי עשיתי שני דברים שהיו שנואים עלי: קמתי והלכתי לישון.

כב: "ויפקדם בטלאים" כותבים בתוספות ישנים "שם מקום הוא לפי הפשט". והוא פלא בעיניי! וב"דעת מקרא" מוצע שהוא "טלם" שבנגב (יהושע טו, כד).

כב: "אשר לא ימד ולא יספר" ... כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום. (גם בזה) שנמנעים מלספור אותם ("לא יספר").

כב: אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר לו דוד למפיבושת "אמרתי... יצאה בת קול ... רגיל רב יהודה לשלב לאמרותיו את "בת קול" (בש"ס זה

נמצא כ- 11 פעמים מפי רב יהודה, ובעיקר בשמו של רב או של שמואל, הרבה יותר מאשר מפי כל חכם אחר בתלמודים. כאשר הביטוי "בת קול" מופיע בתלמודים, ברוב המקרים הוא בא בלשון עורך הש"ס). ולא עוד, אלא כאשר הגמרא מביאה (בחולין מד.) את פסיקת ה"בת קול", מיד מייחס את זאת רמי בר יחזקאל (אחיו של רב יהודה) לרב יהודה (והדבר סתום במקצת): "לא תציתו להו להני כללי דכייל" (אל תאזינו לכללים שכלל) יהודה אחי משמיה דרב" ואולי הביטוי "קל רב יהודה" המופיע בתלמוד ירושלמי חמש פעמים ממחיש את מעורבות רב יהודה עם ה"בת קול".

כב: כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר **כנחש**, אינו תלמיד חכם. לנחש אין הנאה מנשיכתו, כך אצל תלמידי חכמים: נשיכתם אינה להנאתו וכבודו האישי אלא לשם שמים בלבד (כשם הבעש"ט).

כג. נקימה: אמר לו "השאלני מגלך" וברש"י שבחומש הגירסה היא אחרת (בעקבות הספרא, שגם בו קיימות גירסאות שונות): "אמר לו: השאלני מגלך, אמר לו: לאו. למחר אמר לו: שאילני קרדומך, אמר לו: איני משאלך כדרך שלא השאלתני. זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו: השאלני קרדומך. אמר לו: לאו. למחר אמר לו השאלני מגלך. אמר לו: הא לך, ואיני כמותך שלא השאלתני. זו היא נטירה שנוטר האיבה בלבו אף על פי שאינו נוקם."

נתאר על פי שני הסיפורים מה יש לשני האנשים (א' וב') שבסיפור הראשון ("נקימה"), ומה יש לשני האנשים (ג' וד') שבסיפור השני ("נטירה"):

רש"י				גמרא				
ד'	ג'	ב'	א'	ד'	ג'	ב'	א'	
אין	יש	יש	אין	?	?	יש	אין	מגל
יש	אין	אין	יש	יש	אין	אין	יש	קרדום
?	?	?	?	אין	יש	?	?	חלוק

וכעת רואים מתוך הטבלה שהן לפי הגמרא והן לפי רש"י קיימת האפשרות לגבי זהותם של האנשים ש- ג (ברש"י)= ב (בגמרא) ו-ד(ברש"י)=א (בגמרא). כג. הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין ... עליהן הכתוב אומר "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו". רמז למה שנאמר (חולין ס): "אמרה ירח לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, וכי אפשר לשני מלכים שישתמשו

בכתר אחד, אמר לה: לכי מעטי עצמך! ואילו השמש לא אמר כלום. (ממקור לא ידוע).

כה: ונטול מצנפת מראשו של אחד מהן ויודעין שממנו פייס מתחיל. כשמסירים את המצנפת מן הראש רואים את הפיאות ("פייס" בלהג אשכנזי). כה: "בבית אלקים נהלך ברגש". ברג"ש = ברוח, בגשם, בשלג (אמרה עממית).

כו: ואימא (נגיד) יהודה נמי (גם כן) דכתיב "יהודה מחוקקי"? אסוקי שמעתא אליבא דהילכתא קאמינא (אני אמרתי את דבריי רק לגבי אלה שמורים על פי ההלכה). וזה לא קרה עם יהודה, כפי שהגמרא אומרת לגבי שבט יהודה (בסוטה ז): "לא הוה קא סלקא ליה שמעתא אליבא דהילכתא".

כז: עבודה דיממא היא. יממא = שעות היום בלבד, יממה = יום ולילה (24 שעות). ועל פי רבי אברהם אבן עזרא (בפרשת בשלח) יומם = בשעות היום בלבד, יום = כולל לילה (כמו "ביום הכותי כל בכור", והלא בלילה היכה). כז: ואיכא דאמרי (יש אומרים) ... עד ... אלא ... על פי רש"י לא גורסים את הקטע הזה, ולפי התוספות כן גורסים. ואולי, לצאת ידי שניהם, רצוי לאומרו בלחש (כמו "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד").

כח: יומא דעיבא, כוליה שמשא (יום המעונן, כולו שמש). על פי חוקי הפיזיקה, האור השמש המתפזר בעננים אינו נבלע ונעלם לגמרי אלא מופיע מכיוונים שונים עם כמעט אותה העוצמה, כפי שהייתה לו אלמלא עבר את העננים. מאחר "שהמרכיב האדום" שבאור נבלע בעננים (טיפות זעירות של מים) קצת יותר מאשר "המרכיב הכחול", האור המפוזר נראה קצת יותר אפרורי מאשר האור הישיר.

כט: כמו שסדרו הקוף. ברוב המקרים בש"ס בא הקוף בהא הידיעה, ואפילו כאשר אצל חיות אחרות באותו הקשר אין הא הידיעה. [ולהשוואה במקרא "הארי" במרבית המקרים, כגון "ובא הארי ואת הדב" (שמואל א' יז, לד)] ואולי ההא באה לסמן את נדירות החיה (הקוף או הפיל) באותו מקום. (על פי הצעת חותני, יהודה קיל).

לא: פושט ואחר כך מקדש. ידועים מקרים שפושטים את עורם של הורי הכלה לפני שהחתן יסכים לקדש אותה.

לב. הפרשה כולה נאמרה על הסדר חוץ מפסוק זה. על פי הגאון אליהו מוילנה הפסוק נאמר לצרכי כניסת אהרון שלא ביום הכיפורים. והלא הסדר (הסידרה של אחרי מות) עניינו יום הכיפורים. יוצא שהפסוק נאמר שלא על הסדר. לה: כתונת שעשתה לו אמו אמהות הכוהנים הגדולים היו דואגות לחיי בניהן. כך, הן היו מביאות אוכל לגולים בערי המקלט, שאלה לא יתפללו על מות

הכהן הגדול. ומאותה סיבה עשו לבניהן כותונות שכיפרו על עוונות הכהן (על פי הבן-איש-חי).

לה: ... יוסף מחייב את הרשעים. מתני' בא לו אצל פרו... גם יוסף בא אצל פרעה.

לז: ריבה של זית, ריבה של אגוז, ריבה של אשכרוע. ריבה של האחרון לא ידועה.

לז: כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה ... באלף בית. "חנוך לנער על פי דרכו" (משלי כב, ו).

לז: ... וכותב מה שכתוב בטבלא. ומה כתוב בטבלא?

(א) אם שכב איש אותך

(ב) ואם לא שכב

(ג) אם שטית

(ד) [אם לא שטית]

התם (שם) בסירוגין.

שורות (ב) ו-(ד) הן מן התורה. שורות (א) ו-(ג) אינן בתורה. והנה הסופר כותב "בסירוגין": שורה (א) - כן, שורה (ב) - לא, שורה (ג) - כן, שורה (ד) - לא. יוצא שהוא כותב רק את הדברים שלא כתובים בתורה. (קרוב לודאי שזאת דרך "הערוך", ערך "סרג", שהיא שונה משל רש"י).

לט: עשר פעמים מזכיר כהן גדול את השם ... ואחד בגורלות. ומעשר האזכרות אנחנו לומדים עשרה הידויים שאדם מתודה ביום הכיפורים (כולל תפילת מנחה בערב יום כפור). וכידוע הידוי האחרון בתפילת נעילה קצר. וגם האזכרה האחרונה, זו שבגורלות, קצרה מכולם ("לשם חטאת").

מה. זהב שחוט: שנטוה כחוט. "חץ שחוט לשונם" בירמיה (ט, ז). תוך כדי טוויית החוט מתחדדת לשון הטוה.

מא: רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: כדי שיהא בהן כובד. ה"כובד" (המשקל) של רבי אלעזר ברבי שמעון מוזכר בכבא מציעא פד. בהקשר של עגלה שעברה מתחת שתי הבטנים (שלו ושל רבי יוחנן), ובעוד מקומות נוספים.

מז. שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה. עסקו בהקטרת קמח (בין היתר).

מט: - נ. איתיביה רבי אמי לרבי יצחק: ... והשאלה נשארתי בלי תשובה.

איתיביה רבי יצחק נפחא לרבי אמי: ... והשאלה נשארתי בלי תשובה.

אמר ליה רבין בר אדא לרבא: אמרי תלמידיך ... כאן, תשובה בלי

שאלה.

איתיביה אביי אמר ליה ... משיב בלי שנשאל אישית.

נא: - נב. ... אחיו הכהנים מתכפרים בו ... אמה טרקסין – אי כלפנים, אי כלחוץ? ... חמש מקראות בתורה אין להן הכרע. אלה הם שלושה עניינים שונים (פר יום הכיפורים, אמה טרקסין ומקראות) שהשתייכותם לא ברורה. נב. ומי מספקא ליה? ... חמש מקראות אין להן הכרע. הספק הוא בפסוק (אחרי הספק באסקופה).

נג: ... צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום. בכדי להשיג שלום, צריך לפסוע אחורה (לוותר בכמה דברים) (פתגם שגור).

נג: אמר ליה רב מרדכי: כיון שפסע שלש פסיעות לאחור, התם איבעיא ליה למיקם (שם הוא צריך לעמוד). "ומרדכי ... ולא קם, ולא זע" (אסתר ה, ט).

נג: חזינא להו (ראיתי) לאביי ורבא דפסעי להו (שפסעו) שלש פסיעות בכריעה אחת. שני רבנים המתפללים באותו בית כנסת נוהגים לסיים את השמונה עשרה באותו רגע, ממש בכריעה אחת, בכדי שהחזן לא יחכה עד שהשני מסיים וכבודו של זה שסיים ראשון ייפגם.

נד: אבן ירה הקדוש ברוך בים, ממנו נשתת העולם, שנאמר "על מי אדניה הטבעו? או מי ירה אבן פנתה?" ה"מי?" (בחיריק) הפכה ל"מי" (בצירי) או אולי ל"ים" (בחילוף סדר האותיות). וההיפוך מצירי לחיריק (כלומר, בכוון הפוך) נמצא בדרוש שמביא רש"י (מתוך הספרא) על הברכה ללוי בפסוק (דברים לג, ח) "תריבהו על מי מריבה": "אם משה אמר 'שמעו נא המורים!', אהרן ומרים מה חטאו?" (כלומר, על מי המריבה? על כל שבט לוי? הלא לא מרים ולא אהרן, השייכים לשבט, חטאו!).

נה. מר כי אתריה (שבמקומו מונים את העשרות תחילה ואת היחידות אחר כך, כמו עשרים ושנים. ברש"י) ומר כי אתריה (יחידות וחרי כן עשרות: שנים ועשרים). ולכן, "ויהיו חיי שרה מאה שנה, ועשרים שנה ושבע שנים" (בראשית כג, א) בניגוד למקובל, ובניגוד ל"שבע ועשרים ומאה מדינה (אסתר א, א) – מיד בא המדרש ודורש: בת ק' כבת כ'...". אבל כמו בתרגום אונקלוס.

נה. יצא והניחו על כן הזהב שבהיכל: תנן התם (למדנו שם): רבי יהודה אומר, לא היו שופרות לקיני חובה מפני התערובת. מ"כין" ל"קין".

נה: אמרי במערבא (בארץ ישראל פירשו את דברי רבי יהודה "מפני התערובת") גזירה משום חטאת שמתו בעליה. וכן במשנה הראשונה (למעלה בדף ב.) אמר רבי יהודה "אף אשה אחרת מתקינין לו, שמא תמות אשתו". ותשים לב לסימטריה בין מות האשה ומות הבעלים.

נו: האי (זה, דם השעיר) חיור והאי (דם הפר) סומק (אדום). כאן בא צבע הדם לאפיין את גודל החיה ובמקום אחר את הייחוס או זכויות ("מאי חזית דדמא

דידך סומק טפי? פסחים כה:). יצוין שהשם "דם הפר" (Oxblood) הוא כינוי בשפה האנגלית לצבע אדום עמוק.

נח: אי בעי הכי נעביד (אם תרצה נעשה כך) אי בעי הכי נעביד. פלורליזם.
נט: אין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו... והלא תרומת הדשן ... ובגדי כהונה ... ועוגלה ערפה. התחיל באפס ולבסוף נמצאו שלושה.

ס: ... אם כפר כלה ואם לא כפר לא כלה, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה: מפני מה לא נאמר (נגיד) אם כלה כפר ואם לא כלה לא כפר ... ואמרינן (ואנחנו אומרים)... משמעות דורשין איכא בינייהו (מר משמע ליה הכי ומר משמע ליה הכי. רש"י). ואמנם על פי כללי ההיגיון משמעות שני ההיגדים שווה, זאת אומרת: "כפר" זהה ל "כלה". (הסבר: אם א' מכיל או גורר ב' ולא-א' מכיל לא-ב', אזי א' שווה ל-ב, וזה נובע גם מתוך ההיגדים: אם ב' מכיל א' ולא-ב' מכיל לא-א').

סא. גמר מתנות שבמזבח ונשפך הדם, דברי הכל לא מתעכבי (לא מעכב). 43 מתנות הראשונות מעכבות וה – 44 (אל יסוד המזבח) לא מעכב. וסימנך: (ו) גם דם נקי שפך (מלאכים ב' כא, טז). אם נשפך אצל ג"ם (ב – 43 מתנות) אז דם (עוד פעם תעשה דם), אם ד"ם (במתנה ה - 44) אז נקי (אינך חייב לעשות כלום).

סב: ומוספין של שבת. וברש"י: "ולא גרסינן 'מדלא כתיב אחד אחד' ושיטתא דתלמידי תרביצאי היא". הביטוי "תלמידי תרביצאי" מופיע ברש"י גם בזבחים קד. דיבור המתחיל "והלכתא כדברי חכמים: תוספת זו גירסא דתלמידי תרביצאי היא וטעו...". והיעב"ץ מפרש "תרביצאי", מטיילים בגנות, דוק ותשכח. "בנאות דשא (בגנות) ירביצני, על מי מנוחות ינהלני (לטייל)" (תהלים כג, ב). (המושג "תרביצאי" נידון בהרחבה בספרו של א. כהן "רבינא וחכמי דורו". על פיו "תרביץ" הוא החצר שלפני בית המדרש וקשור לכינוי "בראי" או "ברותא" שמשמעותו בגמרא: דבר שאינו נלמד או מקובל בין כתלי בית המדרש).

סח: ... קריאה לאו עבודה היא. לעומת זאת לפעמים (כגון בשנת תשנ"ט בשבת פרשות ויקהל-פקודי-החודש) הקריאה היא עבודה קשה.

סט. (בדיני שעטנז, עד כמה חודר האיסור של לבישת שעטנז, אנחנו קוראים בגמרא: וכי תימא דמפסיק ליה מידי ביני ביני (ואולי תגיד שמפסיק משהו ביניהם, בין הבגד והלובש אותו)? והאמר רבי שמעון בן פזי, אמר רבי יהושע בן לוי, (אמר רבי יוסי בן שאול), אמר רבי משום קהלא קדישא שבירושלים: אפילו עשר מצעות זו על גב זו וכלאים תחתיהן, אסור לישן עליהן. הרשימה הארוכה של בעלי המימרא והנושא שהם דנים בו (עשר המצעות) קשורים זה

בוזה. בין הקהלא קדישא לבין רבי שמעון בן פזי היו (לפחות) חמשה דורות. בא הדבר להדגיש שכפי שנשמרת המסורת ההלכתית בין דורות רבים, כך מועברת גם ההשפעה של כלאים על גבי מצעות רבות.

סט. חזן הכנסת נוטל ספר תורה. שמע מינה (אתה שומע מזה) חולקין כבוד לתלמיד במקום הרב (רש"י: ואינו כממעט בכבוד הרב). "חלוקת כבוד" זו אינה מחלקת את הכבוד.

סט: אמר רב גידל: שגדלו בשם המפורש. כשם המפרש, כך הפירוש. ע. ויום טוב היה עושה לאוהביו. רק לאוהביו, כי הרי גם "שונאים" היו לו לכהן גדול בדמות הגולים לערי מקלט שייחלו למותו.

עא. ... אתי (כא, ליום המחרת. רש"י) משלח, מצאו בשוק לכהן גדול. כנראה, הכהן גדול הלך לשוק, "מחיל אל חיל", לקנות את ארבעת המינים לסוכות. עא. ומאי חזית דמשבשת קרא, שביש מתניתא (מה אתה רואה לשבש את הפסוק, תשבש את הברייתא). מוסר השכל לדרשנים.

עא. "אתהלך לפני ה' בארצות החיים" אמר רב יהודה: זה מקום שווקים. שוק = שוקק חיים.

עא. הרוצה לנסך יין על גבי המזבח, ימלא גרונו של תלמידי חכמים ביין. הכי טוב לתת צדקה ישר לגרון, בלי מתווכים.

עה. כתיב "לחם" וכתיב "שמן" וכתיב "דבש". "והיה טעמו כטעם לשד" (במדבר יא, ח).

עא. יתן לך חיים ארוכים, טובים ומתוקנים. ארוכים = גם של ארוכה ובריאות. עה: סליק לאיגרא (עלה רבא לגג) שמעיה לינוקא דקאמר (שמע את הילד שאמר): "שמעתי ותרגז ארץ", אמר: שמע מניה נח נפשיה דרב חסדא (משתמע מזה שמת רב חסדא). סיום הפסוק שהגיד הילד: "אשר אנוח ליום צרה לעלות לעם יגודנו" (חבקוק ג, טז).

עה: וכי מלאכי השרת אוכלין לחם? והלא כבר נאמר "לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי". אמנם יש כאלה שלא היו מצטרפים לסעודת אחרים (בגלל כשרות), ואפילו היו אלה בסועדים מלאכי השרת.

עו: "ותירוש ינובב בתולות" רמז לשיטת הבדיקה (המובאת ביבמות ס: ובכתובות י:): "הושיבן על פי חבית של יין. בעולה – ריחה נודף. בתולה – אין ריחה נודף".

עו: ...חמרא וריחני פקחין (יין ובשמים יוצרים תבונה). יין ובשמים בהבדלה, שהיא בגדר "חונן לאדם דעת".

עז. ... דוביאל שרא דפרסאי (שר-מלאך של הפרסים). ובמגילה יא.: "ותני רב יוסף: אלו פרסיים שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין כדוב ומגדלין שער כדוב ואין להן מנוחה כדוב".

עז: אמר ליה אביי (לרבה): אם כן אתה מכשילן לעתיד לבא. אביי, הגם שגדל בביתו של רבה, היה רגיל לדבר אליו בלשון בוטה. "כגון מר דסנו ליה (שונאים אותו) כולהו דפומפדיתא" (שבת קנג.), וכן במקומות נוספים (שבת קנד: , קנו. פסחים קכ: , ועוד).

עז: רב יהודה ורב שמואל בר רב יהודה הוו קיימי אגודא דנהר פפא (היו עומדים ביום כיפור על שפת נהר פפא). אותו נהר בבבא מצייעא צג:

עז: (ובהמשך) והוי קאי (ועמד) רמי בר פפא מהך גיסא (מצד השני) רמי להו קלא (הגביה עליהם את קולו): "מהו למיעבר למיתי לגבייכו למשאל שמעתא (מה לגבי זה שאעבור אליכם לשאול אתכם בעניין הלכה)? שאלה מזורה, כי הרי כבר שאל שאלה בהגבהת קולו, בלי לעבור את הנהר.

עז: ... עד צוארו במים ואינו חושש ... מכאן ואילך "וימד אלף נחל אשר לא אוכל לעבור". ועל גובה המים, שהגיעו עד לגובה הצואר, "והנה מים מפכים מן הכתף הימנית" (יחזקאל מז, ב).

עז. ריש גלותא איקלע (הזדמן) להגרונאי ... רבינא לא אתא (לא בא לשמוע את ריש גלותא) על יחסיו המתוחים של רבינא עם ריש גלותא אנחנו לומדים בברכות נ. ובחולין צז: .

עז: ככותבת הגסה. מי לא מכיר אותה בדפי העיתונות?

פ: בשתייה, בדידיה מיחבא דעתיה (בשלו יש לו יישוב הדעת), בדחבריה (בשל חבריו) לא מיחבא דעתיה. כל יוצר יין משבח את היין שלו ומבקר את יין חבריו.

פב. לחושו לה ואילחישא (לחשו ליולדתה והיא קבלה את הלחש). זריקת "אלחוש" ליולדת היא בין האמצעים המועילים ביותר.

פב: אמר להו: לחושו לה, ולא אילחישא (ולא קבלה את הלחשה), קרי עליה (קרא לו את הפסוק) "זורו רשעים מרחם". על פי הגאון אליהו מוילנא ההסבר הוא בפסוקים הבאים "אשר לא ישמע לקול מלחשים" (תהלים נח, ו).

פג: חזי טלפחיה אשפמיה (ראו עדשים על שפמו) ... מים אחרונים הרגו את הנפש. למנוע זאת רגילים לשפשף את השפם עם נטילת מים אחרונים.

פד: ראה תינוק שנפל לבור, עוקר חוליא ומעלהו. מצילו אפילו על חשבון נזק לחוט השדרה שלו.

פה. מי שנפל עליו מפולת. זוהי "מלאכה שצריכה לגופה"

פה: אמר שמואל: אי הואי התם (אילו הייתי שם, במחלקת התנאים) הוה אמינא: דידי עדיפא מדידהו (הייתי אומר שלי טוב משלהם). כך שמואל בכמה מקומות.

פה: אשכחן ודאי ספק מנלן (מצאנו ענין ודאי, אבל מנין לנו עניין ספק)? ... ודשמואל ודאי לית ליה פירכא (ועל זה של שמואל בטוח שאין שאלה) ... חטאת ודאי ואשם ... שלשה עניני "ודאי" באותו עמוד.

פו. כל שהוא מ"לא תשא" ולמטה ... הדברות השלישי ועד העשירי הם למטה מ"לא תשא" (אבל פירוש זה לא נמצא).

פז. גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד - ואין שכחה לפני כסא כבודך (בשם "החווה מלובלין").

פו: גדולה תשובה שזרונות נעשות לו כזכיות. ולכן, בחטא העגל אמר משה רבנו "אתם חטאתם חטאה גדולה (שמות לב, ל)", בכדי שהתשובה תהפוך אותה לזכות גדולה.

פז. ... וצריך לפייסו בשלש שורות של שלשה בני אדם ... ואם מת, מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו. בסך הכל, רק אחד יותר מאשר אילו פייסו בחיים.

פז. אמר עשאוני כאשפה קרא אנפשיה (קרא רבי ירמיה על עצמו) "מאשפות ירים אביון". ירמיה=ירים.

פח. הרואה קרי ביום הכפורים ידאג כל השנה כולה. וברש"י: "שמא לא יבלו תעניתו ... כעבד המוזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו". רעיון זה חוזר במסכת הבאה "סוכה".

פח. מפיש חיי (מרבה חיים. זה שראה קרי ביום הכפורים. רש"י) שכך הסימן "יראה זרע יאריך ימים" (ישעיהו נג, י).

סוכה

כז: מעשה ברבי אלעאי שהלך להקביל פני רבי אליעזר רבו בלוד ברגל. אמר לו: אלעאי! אינך משובתי הרגל? שהיה רבי אליעזר אומר: משבח אני העצלנין שאין יוצאין מבתיהן ברגל, שנאמר "ושמחת אתה וביתך". ואם כך, איך נמצא רבי אליעזר (שמושבו היה בלוד) ביחד עם רבי עקיבא (תלמידו) ואחרים "שהיו מסובין בבני ברק כל אותו הלילה" בליל סדר שהיה ברגל? (זו שאלת מהר"ץ חיות בסנהדרין לב:) ואולי עשה רבי אליעזר את חגיגו לסירוגין בשני בתים נפרדים (בלוד ובבני ברק) אצל שתי נשותיו: אימא-שלום (אחות רבן גמליאל) ואשתו השנייה, בת אחותו, אם הורקנוס בנו.

כו: ואמר רבי יצחק: חייב אדם להקביל פני רבו ברגל שנאמר "מדוע את הולכת אליו (לאלישע) היום? לא חדש ולא שבת". מכלל דבחדש ושבת מיחייב איניש לאקבולי אפי רביה (חייב אדם לקבל פני רבו). מההדגשות נלמד לא רק מתי אתה צריך להקביל את פני רבך, אלא גם איך? בהליכה. וכן בברכות (ו): אגרא דפרקא רהטא (עיקר שכר שמיעת דרשה היא בזכות הריצה אליה).

מזו. הכי השתא (קיים הבדל בין פסח לסוכות)! התם מלילה (ליל ראשון של פסח) חלוק, מיום אינו חלוק... רמז ללבישת קיטל (חלוק) לליל סדר.

ביצה

ג. (בדיון על הטעם שאין איסור "ביצה שנולדה ביום-טוב" נובע מ"משקין שזכו") ביצה - אוכלא (מאכל) ופירות אוכלא, לאפוקי משקין דלאו אוכלא. ואם נעלה על הדעת שהלוא גם את הביצה אפשר לשתות בעודה רכה - לא היא, כי המשנה דנה אם הביצה תאכל או לא, ולא האם היא תישתה.

ד. אושפיזכניה (אורח) דרב פפא, ואמרי לה ההוא גברא דאתי לקמיה דרב פפא (ולפי גירסה אחרת: איש מסוים שבא לפני רב פפא... מה ההבדל? אלא שקיימות חילוקי דעות איך מבטאים את המילה "אושפיזכניה": עם חירק מתחת הזין וש-ור מתחת ל-כף (קרופניק וסילברמן) או, יותר נכון, עם שוו תחת ה-זין, וקמץ תחת ה-כף (מ. סוקולוף). לצאת מן הסבך הזה בחרו ה"ואמרי לה" בביטוי ארוך יותר, אבל פחות בעייתי.

י. המת בבית ולו פתחים הרבה, כולם טמאים...חשב להוציאו באחד מהם...מצלת על כל הפתחים כולם. בית שמא אומרים: והוא שחשב להוציאו עד שלא ימות המת, ובית הלל אומרים: אף משימות המת. הכול בהתאם לאופיים של שני בתי המדרש: תלמידי שמאי מזדרזים לדאוג לסילוק המת מן הבית אפילו טרם פטירתו, בעוד שתלמידי בית הלל ממתניים בסבלנות עד שהוא ימות.

יא. לימא מסייע ליה לרבי חנינא, דאמר רבי חנינא: רוב וקרוב, הלך אחר הרוב! אמר אביי: בדף. ניתן ליחס את דברי אביי לעניין לימוד "הדף היומי": האם רצוי להרבות בלימוד ("רוב"), או עדיף ללמוד בעיון ("קרוב"). על פי קביעתו של רבי חנינא עדיף להרבות, ולא להתעכב.

יא: מחזירין רטיה (שנפלה, בחזרה על המכה). וכותב הרמב"ם (בהלכות שבת פכ"א, הלכה כז) "רטיה שפרשה על גבי כלי מחזירין אותה, ואם פרשה על גבי קרקע אסור להחזירה". מי כמו הרמב"ם - רופא - לדאוג להיגינה (נקיון).

יא: בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה. ולמרות זאת, בהמשך (דף יב.) מתייחסת הגמרא לבית שמאי בכינוי הכבוד מר. "מר סבר: גזרינן ציר באמצע..."

יב. מתקיף לה רב יוסף: אלא מעתה ליפליגו (יחלוקו) באבנים! אין הכוונה שבעלי הפלוגתא יזרקו אבנים זה על זה.

יד. הגמרא דנה (יושבת על המדוכה) בהיתר לדרך ביום טוב במדוכות שונות ובאפנים שונים. בולטת החזרה לאותה שורת אותיות ולאותם צלילים במשמעויות שונות: כגון, אצלוי, אצלי (להטות הצדה), וצליל (במובן: קול) . ובהמשך הסוגיה, כאשר רב ששת שומע קול בוכנא הבוקע מבית מסוים ביום טוב וחושש שמא נעשה חילול יום טוב בביתו, אנחנו נזכרים בעניין דומה במשנה בברכות (פרק ט, משנה ג), הדנה באדם ששומע קול צווחה ומתפלל ("מצלי") שהקול לא יבוא מביתו.

יד: (בדיני שעטנז, עד כמה חודר האיסור של לבישת שעטנז, אנחנו קוראים בגמרא:) וכי תימא דמפסיק מידי ביני ביני (ואולי תגיד שמפסיק משהו ביניהם, בין הבגד והלבוש אותו)? והאמר רבי שמעון בן פזי, אמר רבי יהושע בן לוי, אמר רבי יוסי בן שאול, אמר רבי משום קהלא קדישא דבירושלים: אפילו עשר מצעות זו על גבי זו וכלאים תחתייהם, אסור לישן עליהם. הרשימה הארוכה של בעלי המימרא והנושא שהם דנים בו (עשר המצעות) קשורים זה בזה. בין הקהלא קדישא לבין רבי שמעון בן פזי היו (לפחות) חמשה דורות. בא הדבר להדגיש שכפי שנשמרת המסורת ההלכתית בין דורות רבים, כך מועברת גם ההשפעה של כלאים על גבי מצעות רבות.

טו. המוצא תפילין (בשבת), מכניסן זוג זוג. רש"י מדגיש את משמעות הביטוי "זוג זוג": תפילין של ראש ושל יד נקראות "זוג זוג" – לאמור: לא זוג אחד של רש"י וזוג אחד של רבינו תם.

טז: תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר... כל הסיפור כולו רווי הומור והסוף: בשעת פטירתן (לסעודת יום טוב) אמר להם: "לכו, אכלו משמנים ושתו ממתקים... ואל תעצבו, כי חדות ה' היא מעוזכם" (נחמיה ה', כאלו מופנה לעודפי משקל שמצפונם נוקף אותם בגלל המשמנים והמתקים...)

טז. כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכיפורים. וכמה מזונות? זה על פי מידת אנשים בינוניים (התלויים ועומדים מראש השנה ועד יום הכיפורים), ולא על פי מידת צדיקים (הממעטים לאכול) או על פי מידת רשעים (שלא חוששים לזלול).

יז: **ושוין שמשיקין את המים בכלי אבן לטהרן**. ומדגיש רש"י שהסבה שהוא עושה השקה היא שמדובר "במקוה מים מלוחים" ולא במקוה שמימיו פגומים מסיבה אחרת, כי אז קשה לדבר בשוויון נפש על "טיהור" המים.

יט: **הריני נזיר ואגלח ממעות מעשר שני ... נזיר ואינו מגלח** (ממעות מעשר אלא מן החולין, רש"י) ובהמשך בא הסיפור: **הוא גברא** (אמר אדם למקורביו סמוך למיתתו: תנו לאיש פלוני ארבע מאות זוז וישא את בתי)...**אמר רב פפא** (שפסק שאת הארבע מאות זוז הוא מקבל ואת הבת - אם רוצה, לוקח ואם לאו, לא לוקח, וזאת בגלל הסדר בו הוא צווה למשפחתו). התוצאה, שמשפחת המנוח יוצאת "קרח מכאן ומכאן". והנה הקשר עם הנזיר המתגלח.

כ. **וכ: תנו רבנן: מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה ביום טוב** (שאסור לדברי בית שמאי במשנה) **חברו עליו תלמידי שמאי הזקן**... בסופו של עניין הסתיים העימות בהתחמקות אלגנטית של הלל הזקן, (שהיה משנה מפני השלום... מרוב ענוותנותו, רש"י) עד שנפסקה הלכה כמותו הודות להתערבות בבא בן בוטא. ובהמשך "שוב מעשה בתלמיד אחד מתלמידי בית הלל שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה, מצאו תלמיד אחד מתלמידי בית שמאי. אמר לו: מה זו, סמיכה? אמר לו (התלמיד מתלמידי בית הלל): מה זו, שתיקה? שתקו בניזיפה (בגערו עליו. כלומר, העימות הסתיים בגערה). על זה נאמר במשנה (אבות ה,יז) "כל מחלקת שהיא לשם שמים - סופה להתקיים (עתידה המחלוקת להביא לידי בירור האמת), ... איזו מחלקת שהיא לשם שמים? זו מחלקת של הלל ושמאי". לא בהכרח אנחנו מוצאים את תכונת "מחלוקת לשם שמים" במחלוקת שביין בית הלל ובית שמאי, קרי, במחלוקת בין התלמידים.

כא. **מעשה בשמעון התימני שלא בא אמש לבית המדרש. בשחרית מצאו רבי יהודה בן בבא. אמר לו: מפני מה לא באת אמש לבית המדרש? אמר לו: בלשת (צבא שורד) באה לעירנו (ביום טוב) ובקשה לחטוף את כל העיר ושחטנו להם עגל ופטרנום לשלום. אמר לו: תמה אני אם לא יצא שכרכם בהפסדכם, שהרי אמרה תורה "לכם" ולא לעובדי כוכבים. הפסדכם כפול; מלבד ההפסד שתיענשו על חילול יום טוב (רש"י), אתם מפסידים שלא באתם ללמוד בבית המדרש.**

כד: **אמר רב ... אנא ולוי הוינן קמיה דרבי** (היינו לפני רבי כאשר לימד את ההלכה שאם נכרי הביא דגים ביום טוב, הם מותרין מבלי לחשוש שהוא צד אותם ביום טוב). **באורתא** (בערב) **אמר: מותרין באכילה, בצפרא** (בבוקר) **אמר: מותרין לקבל** (ואינן אסורין בטלטול). ההלכות הללו נאמרו באופן

הפוך לברכות שנתברך בהן בנימין: "בבקר: יאכל... ובערב: יחלק (ויטלטל). ומיד שואלת הגמרא על "פירות בני-יומן".

כה. רבי יהודה אומר: שוקל אדם בשר כנגד הכלי... וחכמים אומרים: אין משגיחין בכף... ראה אותם רבה שהעבירו סכינים על כלי ביום טוב ושאל אותם על פשר מעשיהם. אלא שיש הבדל דק בנוסח השאלות: רבא נשאל למה הוא עשה כפי שעשה (לחדדא קא עביד מר או להעביר שמנוניתה?), ובמקרה השני, רבה נשאל למה הוא התכוון לעשות (לחדודי קא בעי מר או להעביר שמנוניתה?) הדיוק: רבא מצוטט בקידושין מא. שלכבוד שבת עשה מעשים כמו ידיו. "רבא מלח שביטא (המליח דג)", בגלל זה הדגיש רב נחמיה את המעשה. זאת ועוד, רב נחמיה היה בנו של רב יוסף שקבע "מצוה בו יותר מבשליחו" (ועל זה בא ההמשך בקידושין: "רבא מלח שביטא").

כט.: ל. המביא (ביום טוב) ממקום למקום, לא יביאם בסל ובקופה... אתקין (התקין) רבא במחוזא (עירו): דדרו בדוחקא (אלה שמעמיסים על הכתף) לדרו ברגלא (יעמיסו על מזלג), דדרו ברגלא לדרו באגרא (מוט המושא על ידי שני בני אדם). שלוש מילות המפתח מרומזות בפתגם (ברכות ו:): "אגרא דכלא (דרשות ברגל) דוחקא".

ל. אין מטפחין (ידיים זו לזו, בשבת וביום טוב) ואין מספקין (הכאת כף על ירך) ואין מרקדין. מפרש רש"י: שלא יבוא לידי תיקון כלי, ומוסיף: שהחשש לתיקון כלי קיים רק לגביהם, דור הגמרא שידעו איך לתקן כלי זמר. לעומתם, דור שלנו שאינו מוכשר ומוצלח, סופו שהוא רק יקלקל את הכלי - וזה (קלקול בשבת) הוא מקור ההיתר בזמן הזה.

לא. ולג. לפנינו שתי משניות. האחת: אין מבקעין עצים לא מן הקורות והשניה: נוטל אדם קיסם משלפניו. הקבלה דומה נמצאת בדברי הגמרא (בבא בתרא טו). "זה אומר טול קיסם בין שיניך... וזה אומר טול קורה בין עיניך". לא. ואין מבקעין לא בקדדום... בנקבות שלו (הצד הרחב שנועד לבקוע)... בזכרות שלו (הצד המשופד הנועד לחפירה). ואין להפוך את השימוש ולנצל את הצד הנקבות לחפירה. "ואל תעשה (הא קמוצה)... ולא קרדום לחפר בה" (אבות ד, ה).

לב: דביתוהו (אשתו של) דרבי חייא נפל לה אריחא בתנורא... אמר לה רבי חייא: חזי דאנא רפתא מעלייתא בעינא (ראי שאני רוצה לחם טוב). כלומר, רציתי רק לחם - ולא ארוחה-אריחה. (ואולי, בגרסא פמיניסטית, היא ענתה לו: ארוחה בקשת - אריחה קבלת).

לד: כיון דכתיב: "וקראת לשבת עונג" - קבעה (השבת את הסעודה לקבע ולא לארעי). קבע הוא נוטריקון המלים (בישעיהו מח, יב) לפי הציטוט: "עשות-חפציך כיום קדשי".

לה. הנוטל זיתים מן המעטן, טובל אחת-אחת במלח ואוכל, ואם טבל ונתן לפניו עשרה - חייב. (העיקרון הוא שבאכילה מועטת אין הטבל חייב במעשר, מה שאין כן באכילה מרובה). מילות המפתח מעט, טבל, מעשר נרמזות בפתגם עצמו במילים "מעטן", "טובל", "עשרה".

לה: אמר מר זוטרא: מאן דתני (מי שגורס במשנה בלשון) "משילין" (או) "משחילין" (או) "משילין" לא משתבש (אינו טועה). אמר רב נחמן בר יצחק: מאן דתני "משירין"... "משחירין"... "מנשירין" לא משתבש. על פי הסדר היה צריך מר זוטרא גם להוסיף שגם "מנשילין" לא משתבש, מכאן אתה למד ש"מנשיל" (במובן שגורם לנישול) כן משתבש, מדין "חופר גומץ, בו יפול" (קהלת י, ח).

לו: דההוא עכברתא דמשתכח בי אספמריקי (עכבר שנמצא אצל בשמים) דרב אשי (והתעוררה בעיה איך להוציא אותו ביום טוב). אמר להו רב אשי: נקטיה בצוציתה ואפקוה (תיקחו אותו בזנבו והוציאו אותו) רש"י מפרש את ההתלבטות שלא התירו להוציא "את הדבר המאוס ממש בידו" - ודייק בלשונו. (כאן אנחנו סוטים מהנהגתנו לא לערבב לע"זים בהומור).

לו: ואלו הן משום רשות: לא דנין, ולא מקדשין... (ושואלת הגמרא: למה לאסור עליו לדון ביום טוב, וכן שאלה דומה לגבי הפעולות האחרות ברשימה) והלא מצוה קעביד (הלא הוא מקיים מצווה)? ומשיבה הגמרא: לא צריכא דאיכא דעדיף מניה (ישנה סיבה לוותר על הדבר, מפני שיש דין בכיר ממנו, ולכן העניין לא ממש מחייב את טיפולו שלו). שונה ה"לא צריכא" כאן מן הביטוי הרגיל בתלמוד שבא אחרי השאלה "פשיטא?", שבמקרים ההם המשמעות היא: לא, צריכא!

לז. האשה ששאלה מתברתה תבלין מים ומלח לעיסתה, הרי אלו כרגלי שתיהן (אין להוציא את העיסה המשותפת אלא לתחום המשותף לשתיהן). רבי יהודה פוטר במים... בקלות נוכל לתאר לעצמנו את המריבה המתפתחת בין שתי עקרות הבית, כאשר האישה האופה רוצה להוציא את העיסה לתחום שלה מבלי להתחשב בדעת חברתה. "פוטר מים - ראשית מדון" (משלי יז, יד).

לח. ההלכה היא שבדרבנן יש ברירה. ובזרמים של "היהדות המתקדמת" עושים להם ברירה (סלקציה) אפילו בהלכות דאורייתא.

לח. כי סליק רבי אבא אמר: יהא רעוא דאימר מלתא דתקבל (כאשר רבי אבא עלה לארץ ישראל התפלל שדבריו יתקבלו אצל חכמי ארץ ישראל). בהמשך

מתברר שצחקו ממנו מספר גדולי הדור. אבל אם נעיין בכתובות פד: נמצא שרבי אבא השיב להם כגמולם וביקר אותם על שהם מחניפים לנשיא ("משום דבי נשיאה נינהו מחנפיתו להו?") דברים אלה בודאי "התקבלו", אם כי לא ברצון. [הגרסה בכתובות צריכה להיות כמו של רבינו חננאל (אמרו ליה: שפיר תפסתי?)] ולא כמו בגמרות שלנו].

לח: **הרי שנתערב לו קב חטין בעשרה קבין חטין של חבריו יאכל הלה ויחדי** (יאכל בעל העשרה הקבין גם את הקב היתרה לו, בגללו ביטולו ברוב, וישמח על הרווח)? ויפרש את הפסוק "ויחד יתרו": ישמח על היתרה שלו.
 לח: אשה ששאלה ביום טוב מחברתה תבלין מים ומלח לעיסתה - **הרי אלו כרגלי שתיהן**, ואין רשות לאף אחת מהן להוציאם החוץ לעירוב של השנייה. **וטעמא מאי** (מה סיבת האיסור)? **אביי אמר: גזרה שמא תעשה עיסה בשותפות**. בין יתר הסיבות, על ידי זה ימעטו להן משמחת יום טוב, כי הרי לא דומה עיסה של שותפות לזו של אופה יחידה. ("קדרי דבי שותפי לא חמימי ולא קרירי").

לט. **תנו רבנן: חמשה דברים נאמרו בגחלת..** (וכאן מונה התוספתא חמשה דינים שלגביהם הגחלת נחשבת כממשות ולעומתה השלהבת - אין בה ממש). אבל בירושלמי מופיעה גם התוספת "וחמשה דברים בשלהבת" אצל חכמי בבל נעלמה, נפלה השלהבת. "בארזים (ארזי הלבנון, אדירי התורה) נפלה שלהבת".

לט: **האחין השותפין** (כאשר האחים טרם חילקו את רכוש אביהם) **כשחייבין בקלבון, פטורין ממעשר- בהמה וכשחייבין במעשר-בהמה** (כאשר הרכוש כבר חולק, ושוב צורך לשותפות), **פטורין מקלבון**. דומה ששתי חיות קטנות הללו, הכלבון והעגל (של מעשר בהמה), אינן דרות בכפיפה אחת.

מ. **רב חנא-בר-חנילאי תלא בשרא בעיברא דדלתא...** (תלה בשר שקבל מן הקצב על בריח הדלת של אכסנייתו בה התגורר ביום טוב וממנה רצה לקחת את הבשר אליו הביתה מחוץ לערוב של בעל האכסניה. האם הבשר הולך אחרי הערוב שלו או של בעל האכסניה?) למה מצא דווקא בבריח מקום לתלות את הבשר? שלא ישכח אותו לפני שהוא עוזב את המלון. ואמנם הגמרא מציינת שרב חנא-בר-חנילאי היה אדם גדול וטרוד בלימוד (שאני רב-חנא-בר-חנילאי דגברא רבא הוא וטריד בשמעתי), העלול להסיח דעתו מן הבשר.

מ. **אין משקין ושוחטין את המדברות** (בהמות שמקום חיותן במדבר). ומסבירה הגמרא שהמשנה עוסקת בפשיטת עור של הבהמה. דמיון לעולם הפיננסי: השקעה, סחיטה ופשיטת עור.

תענית

ב. שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא...: גשמים... חיה (תהליך ההריון והלידה)... המתים... ובארץ ישראל הוסיפו פרנסה. מפת"ח = מטר, פרנסה, תחייה, חיה. (ממקור קדום).

ד. שלשה שאלו שלא כהוגן...: אליעזר עבד אברהם, דכתיב "והיה הנערה אשר אומר אליה...". היה צריך לומר "והיתה".

ו. יהי רצון, שיהו צאצאי מעיך כמותך! על פי צליל הברכה הנאמרה (בישעיהו מח, יט) "ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו" (שפירושו: גרגירי חול).

ז. אמר רבי אבהו: מאימתי מברכין על הגשמים? משיצא חתן לקראת כלה. (למשוך אותה אחריו). חתן הוא השמש ("שמש שם אהל בהם והוא כחתן יוצא מחפתו") והכלה היא כמעייך שאינו שופע ("גן נעול אחותי כלה, גן נעול, מעיך חתום") עד שהיא מפככת בגלל קריאת החתן.

ח. פרשנות אחרת לאמרה הקודמת של רבי אבהו מבוססת על הירושלמי (פרק ב, הלכה ג): "אמר רבי לוי: המים העליונים זכרים, והתחתונים נקבות. ... וכמה גשמים ירדו ויהא אדם צריך לברך...? כדי רביעה... ולמה נקרא שמה רביעה, שהיא רובעת את הארץ". יוצא שהחתן הוא "המים העליונים" המתאחד עם ורובע את הכלה, "המים התחתונים".

ט. אמר רבי תנחום בר חנילאי: אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של ישראל. תפילת גשם נאמרת אחרי יום כפור והושענא רבא. (בעקבות השפת אמת).

י. בהרבה דמיונות מדמה הגמרא את הגשם עם האשה כגון עצירה בגשמים המושווה לעקריות באשה. ובהמשך: תנא, כמיין קובה (חלון) יש ברקיע, שממנה גשמים יוצאין. וכן, אצל האשה, "וידקר (פנחס) את שניהם, את איש ישראל ואת האש אל קבתה" (קבתה, קו"ף קובצה).

יא. אמר רבי יצחק (כנראה מן נהר-פקוד אשר בבבל): אפילו שנים כשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות, אינן אלא סימן קללה... אמר רבה בר שילא: קשה יומא דמיטרא כיומא דדינא. אמר אמימר: אי לא דצריך לברייתא (לבריות, או ברית עם הטבע) בעינן רחמין ומבטלינן ליה (היינו מתחננים ומבטלין אותו, את הגשם). שלושה חכמים מבבל רואים בגשם קללה. לעומתם חכמי ארץ ישראל, רבי יצחק (בר אחא?) ורבי יוחנן משבחים את יום הגשם. (ונזכרים בתפילתם של עובדי דרכים להלן כד:, ובתפילת הבבליים).

י. גיהנם אין לה שעור. גיהנם נהפך לעבודה-זרה (ככתוב על מנשה: והוא העביר את בניו באש בגי בן-הנם, דברי הימים ב' לג, ו) ועבודה-זרה אסורה "במשהו" ואינה בטילה לפי כל שעור.

יא. תנו רבנן, בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהו, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים "פלוגי זה שפירש מן הצבור, אל יראה בנחמת צבור!" ולמעלה למדנו על השתתפות יוסף הצדיק בצער הציבור בזה שלא שימש את מיטתו בשני הרעבון ("וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב", בראשית מא, ג). וכן המלאכים שמים את ידם על ראש האדם, כפי שעשה זאת יעקב לאפרים ומנשה בני יוסף וברך את אפרים "וזרעו יהיה מלא בגוים" כהכרת טובה לדאגת יוסף לגויי הארץ, בעודו מחלק להם את זרע הארץ. "הא לכם זרע!"

יא: במה (באיזה בגד) שימש משה כל שבעת ימי המלואים?... בחלוק לבן שאין לו אימרא (שפה. שלא יחשדוהו שמא באותה שפה הוציא מעות הקדש. רש"י). על הוצאת הלעז במשך שבעה ימים מקונן המשורר בלמנצח על השמינית (תהילים יב): "יכרת השם כל שפתי חלקות... אשר אמרו ללשונו נגביר שפתינו אתנו" ... "אמרות (בחיריק) השם אמרות טהורות" (נקיות מכל חשד).

יא: ... אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית, מפני שממעט במלאכת שמים. המפתח לגשמים נמצא בידי שמים המופקדים על הורדת גשמים. אם על ידי תענית התלמיד חכם הגשמים יורדים, הרי הוא ממעט במלאכתם של השמים. יב. כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום, לאו שמה תענית (אף על פי שלא אכל מן הבקר). ואי יתיב, מאי? (ואם יושב בתעניתו מבעוד בקר, אז מה דינו?) אין צריך לומר שאם רץ בתעניתו, הוא יוצא נפסד לעומת חברו, כי הרי הפתגם אומר: "שיתין רהיטי רהיט ולא מטו לגברי דמצפרי כרך (ששים ריצות יכול האדם הרעב לרוץ ולא ישיג את מי שאוכל לחם בבקר, בבא מציעא קז:). אבל מה אם הוא יושב במקומו? ועל זה עונה רבה בר שילא: דמי למפוחא דמליא זיקא (דומה למפוח המלא רוח). כי הרי אחד מן היתרונות של פת-שחרית הוא שמונע רוחות: כאמור (שם): "שלוש עשרה דברים נאמרו בפת שחרית...ומצלת...מן הזיקין (הרוחות)".

יב. אמרי ליה רבנן לרב ששת (על הדין של רב שיחיד שקבל עליו תענית - אסור בנעילת הסנדל) הא קא חזינן דמסיימי מסנייהו ואתו לבי תעניתא (והלא ראינו שתלמידי חכמים נועלים סנדלים כאשר הם שרויים בתענית)! איקפד (הקפיד עליהם רב ששת). רב ששת היה עיוור ונעלב שהתלמידים מביכי

אותו בעניין שלהם יתרון עליו, כלומר בדבר שהם ראו והוא לא, וגם לא יכול לסתור את דבריהם.

יג. הכביד שערך (של אבל, שמתו כמה קרוביו זה אחר זה) מיקל בתער. כולם מחמירים בתער (בדין השחתת הזקן) ורק זה "מיקל" בו.

יג: אין בוגרת (בחורה גדולה רווקה) רשאית לנוול את עצמה ביני אבל אביה. הניווול של רווקה היא לעצמה, לרעתה היא. לעומת זאת אצל הכלה, שלגביה אמרו (יומא פרק ח, משנה א) שהיא רוחצת את פניה ביום כפור, הניווול הוא לחתנה ("שלא תתגנה על בעלה").

טז. ... אין מורדין לפני התיבה אלא אדם רגיל (מקובל על הציבור)... ויש לו יגיעה בשדה... והחזנים שלנו, שהם בדרך כלל אינם בעלי מלאכה או חקלאים, מתנצלים על זה באמרם "הנני העני ממעש...".

יז. אמר אביי: כמאן שתו האינדא כהני חמרא (כהנים שבימים האלה שותים יין, לפי מי הם עושים זאת)? כרבי (על פי דעת רבי). הרבי של חסידים הוא דוגמא גם לשתיית יין.

יח. ... פעם אחת נגזרה גזירה על ישראל שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את בניהם ושיחללו שבתות. מה עשה יהודה בן שמוע? נטלו עצה ממטרוניתא אחת... והפגינו בלילה. אמרו: ... לא אחים אנחנו? לא בני אב אחד אנחנו? לא בני אם אחת אנחנו? ... הרומאים רצו לבטל שלוש בריתות והם הגיבו בפסוק: "הלא אב אחד לכלנו? הלא א-ל אחד בראנו? מדוע נבגד איש באחיו? לחלל ברית אבותינו" (מלאכי ב, י). הזעקה השלישית שלהם הייתה באמת אמורה להיות "לא בני א-ל אחד אנחנו?" כמו בפסוק, אלא ששינו בה אות אחת (מ-ל ל-ל-מ) לכבוד המטרוניתא שיעצה להם.

יח: נקנור אחד מאפרכי (נסיכי) יוונים היה ובכל יום ויום היה מניף ידו על ירושלים ואומר: אימתי תפול בידי וארמסנה. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו: פה שהיה מדבר בגאווה וידים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה! הפה חטא וקצצו את רגליו בגלל: "איש און הולך עקשות פה" (משלי ו, יב).

כ. מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון... נודמן לו אדם שהיה מכוער ביותר... אמר לו (רבי אלעזר ברבי שמעון): ריקה, כמה מכוער אותו האיש! ... התנא הזה היה מלא ובן בשר במיוחד (כבא מציעא פג:) ולכן ייחס את הכיעור שבאותו איש לרוזנו ובעבור זה גם קרא לו "ריקה".

כא: אמרו ליה לרב יהודה: אתו קמצא, גזור תעניתא (בא ארבה, הכרוז על תענית). ומכאן "אין הקומץ (הארבה הקטן) משביע את הארי (כיניו ליהודה)".

כב. הגמרא מספרת שאלהו הנביא הצביע בשוק לרבי ברוקא על סוהר מסוים שהוא בן עולם הבא, וכפי שמתברר בזכות זה שהשכיל להגן על אסירות יפות מול תקיפות מיניות של אסירים. כאשר רבי ברוקה שאל אותו על מעשיו, ענה לו הסוהר: **זיל האינדא ותא למחר** (לך היום ובוא מחר) הפגין שיש לו תכונות של פקיד. ועל שהפקיד - הסוהר ידע להבחין ביפיו של האסירות, כבר עמד רש"י על תכונה זו של הפקידות באסתר ב, ג אצל הפסוק "ויפקד המלך פקידים" (וראו שם).

כב. שאלו את רבי אליעזר: **עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו? אמר להם: כדי שיעמוד בקרן אפל וישכשך רגליו במים.** "קרן אפל" זה הר הבית (קרן=ראש הר, אפל= עופל, עיר דוד), כפי שלומדים מן המעשה של חוני המעגל שעם ריבוי הגשמים עלה העם להר הבית וביקש את הפסקת הגשם. כב: **נכשל בה יאשיהו** (נכשל בפרשנות של המלה "חרב" שלא למד יאשיהו טוב: שהכוונה לכל חרב ואפילו של שלום שאינה מאיימת) **"ויורו המורים..."** (כגרסת רש"י והרי"ף). אמר רב יהודה אמר רב: **מלמד, שעשו כל גופו ככברה.** לא סתם "מורים" הורו ליאשיהו לא נכון, אלא מלמד עשה לו זאת. כב: אמר רב מרי בריה דבת שמואל: **... חזאי למלאכי דאימדו למלחי** (ראיתי מלאכים שנידמו למלחים, ושנת בצורת הייתה) **דקא מייתי חלא ומלונהו לארבי** (שהביאו חול ומלאו בו ספינה) **הוה קמחא דסמידא** (ונהפך לקמח). וברכתו: **"המוציא לחם מן הארץ"**.

כג: שאלו את אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל, למה תפילת אשתו לגשם התקבלה לפני תפילתו. תשובתו: **משום דאיתתא שכיחא בביתא** (האשה מצוייה בבית) **ויהבא ריפתא לעניי ומקרבא הנייתה** [ונונתנת פת (שהנאתו קרובה) לעניים] **ואנא יהיבנא זוזא ולא מקרבא הנייתה** (ואני נותן כסף שאין הנאתו קרובה). ההנאה היא של הפת מצד אחד ושל הכסף מצד שני (ודוק, שהנאתה של "ריפתא", נקבה, לעומת הנאתו של "זוזא", זכר) כאילו גם אלה נהנים כאשר נותנים אותם צדקה לעניים.

כג: רבי מני היה מתלונן אצל רבי יצחק בן אלישיב: **לא מיקבלי עלי אינשי ביתי** (אין אשתי מקובלת עלי שאינה יפה. רש"י) **אמר ליה: מה שמה? – חנה.** - **תתייפי חנה** (שחנה תהיה יפה). **ומתייפת** (ונתייפתה). אחרי ששמע ששמה חנה היה בטוח שתשתנה, כי על חנה כתוב: **"ופניה לא היו לה עוד"** (שמואל א' א, יח).

כג: הנהו תרי תלמידי דהוי קמיה (שני התלמידים שהיו לפני) **דרבי יצחק בן אלישיב, אמרו ליה: ניבעי מר רחמי עלן דניחכים טובא** (יתפלל עלינו שנהיה חכמים גדולים). אמר להו: **עמי היתה** (החכמה) **ושלחתיה.** החכמה נמשלת

כאן לאישה שבעלה מגרש אותה ("ושלחה מביתו"). כתוצאה היא איננה פנויה לו עוד ("לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, דברים כד, ד). מאידך, היא פנוייה לכל אדם אחר בשוק ולכן בידי התלמידים עצמם להשיגה.

כד: איפרא הורמיז, אם שבור מלכא (התגרטה ברבא)...שלחה ליה לרבא: כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא (התפלל שירד גשם!). בעי רחמי ולא אתי מטרא. אמר לפניו: "אלקים באזנינו שמענו, אבותינו ספרו לנו. פועל פעלת בימיהם, בימי קדם, ואנו בעינינו לא ראינו". הפרק (תהילים מד, המתחיל במלים: "למנצח לבני קרח משכיל...") תואם את הנסיבות, באשר הכתוב "מקול מחרף ומגדף, מקול אויב ומתנקם..." תואם את איפרא הורמיז. לעומת זאת הקטע "ואנו בעינינו לא ראינו" - אינו פסוק, ואולי הוא נרמז בתהילים (עד, ט) ב- "אתותינו לא ראינו, אין עוד נביא". רבא נזכר בהורדת גשמים על ידי שמואל הנביא, שהיה מבני קרח.

כו. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. אבל לא בקרמים (משחה על הפנים).

כז: ...אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: מי שאין לו אלא חלוק אחד, מותר לכבסו בחולו של מועד. ובדומה, יש מתירין להתגלח בחול המועד (לפי דעתו של הרב ש. מן-הר). וזאת מהטעם שיש לאדם רק פנים אחד. זה ממעט מן ההיתר אנשים דו-פרצופיים.

כט: ערב תשעה באב שחל להיות בשבת... אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו. רש"י מפרש: בעת מלכו ותקפו. כאשר שעתו הייתה משחקת לו.

לא. יפהפיות שבהן מה היו אומרות? ...מיוחסות שבהן מה היו אומרות?...מכוערות שבהם מה היו אומרות? "קחו מקחכם לשום שמים". והבנים כאשר ראו אותן היו צועקים: "שומו שמים!".

לא. בהמשך הדברים האחרונים: "...שתעטרנו בזהובים". ואז גם אנחנו נהיה יפות, כי הרי בנות ישראל יפות הן, ורק הענייות מנוולתן.

מגילה

ב. מגילה נקראת ב"ב... בט"ו. הגירסה איננה "קוראים במגילה", מפני שבימים החילופיים (לי"ד או לט"ו) הקריאה אינה חובה, אלא חכמים קבעו ימים שיקלו על הציבור.

ב: שאני שושן הואיל ונעשה בה נס. ומה הנס שנעשה ליהודי שושן? שהצליחו לגבור על אויביהם בנשק פרימיטיבי, לא משוכלל שנשאר אצלם

מסכין המחרישה. סכין המחרישה הזו נקראת במשנה (בבא מציעא פ.). "קנקן". ולכן: " ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים". תהליך הפוך של הפיכת חרב למחרישה מתואר (בשמואל א' יג יט) "והיתה הפצירה פים למחרשת... והיה ביום מלחמת ולא נמצא חרב וחנית ביד כל העם..."

ב: כיון דאית ליה (יש לו) פרזי פרזי, מדינה ומדינה למה לי? השאלה נשמעת כמו צעקת חסידי סאטמר ואנטוורפ.

ב: אמר רבי יהושע בן לוי: כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו, נידון ככרך (ככרך נחשב לצורך יום קריאת המגילה). עד כמה? ...כמתמתן לטבריה - מיל. הרב טיקוצינסקי קובע לגבי המרחק "הסמוך לו" בירושלים את מגרש אגד (הישן). ציון מקום מוזר זה מתיישב עם הקנה-מידה של מיל, מכיוון שבתקופת הרב מחיר כרטיס נסיעה מהעיר העתיקה ועד אגד היה מיל.

ג. "ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדררימון בבקעת מגידון", ומבואר בגמרא שמדובר בשני הספדים נפרדים, האחד של אחאב שנהרג בידי הדררימון בן טבריימון ברמות גלעד והשני של המלך יאשיה בר אמון שנהרג על ידי פרעה בבקעת מגידו. בראשון בכו הרשעים והצדיקים שמחו ובשני להפך.

ג: אמר רבי יהושע בן לוי: כרך שחרב ולכסוף ישב, נדון ככרך... מאי חרב? שחרב מעשרה בטלנין (הכרך נקרא "חרב" כאשר נתמעטו ממנו עשרה אנשים הניזונים מן הציבור וישנים בבית הכנסת לקיים בו מנין). בוא וראה חשיבותם של קבצנים שהיעלמותם נחשבת כחרבן המקום, ובזכותם נקרא המקום "עיר גדולה" (במשנה הבאה). השתלשלות הדברים ההפוכה, כלומר, שבגלל העדר מנין קבוע מתבצע חרבן, נמצאת בברכות ו: - אמר רבי יוחנן: בשעה שהקדוש ברוך הוא בא לבית הכנסת ולא מצא בה עשרה, מיד הוא כועס. שנאמר "מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה... הן בגערתי אחריב ים" (ישעיהו ז ב).

ד: מגילה בשבת לא קרינן (לא קוראים)... גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד ועעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים (ויעבור על נשיאת חפץ ברשות הרבים). ולמה לא התחייב כבר לפני כן על הוצאת המגילה לרשות הרבים? טעם הדבר שהוא יכול לגלגל את המגילה מגג ביתו לרשות הרבים בהיתר, כפי ששנינו (עירובין צג:): "היה קורא בספר על האסקופה ונתגלגל הספר בידו, גולל אצלו".

ה. רבי נטע נטיעה (ולא חשש לעשות מלאכה) בפורים...מציין הירושלמי שעשה זאת למען הפרסום (של נס פורים). נטיעת עץ יש בה פרסום, כאמור

בביצה טו: - הרוצה שיתקיימו נכסיו (שיודע שהשדה שלו) יטע בהן אדר (עץ מיוחד).

ז. "ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל רואיה" ...שכל אחד ואחד נדמתה לו כאומתו. כאומה שלו וגם כאמא שלו.

ז: רבה שדר ליה למרי בר מר בידי אביי (אביי נעשה שליחו של רבה להעביר משלוח מנות למרי בר מר) ואמנם מצוין במסכת מועד קטן כח. "בי רבה שיתין תיכלי (אצל רבה ששים קלקולים)" ... רבה היה ראש מתיבתא של פומפדיתא (במעמד של "מלך") אבל היה עני. לעומתו מרי בר מר היה עשיר גדול. אביי מספר: "כי נפקי מבי מר (כאשר יצאתי מבית רבה), הוה שבענה (הייתי שבע), כי מטאי להתם (כאשר הגעתי למרי) קריבו שיתים צעי דשיתין מיני קדירה (הגישו לי ששים צלחות של ששים סוגי קדירות) ואכלי בהו שיתין פלוגי (ואכלתי מהן ששים מנות)", ועוד הוסיפו לאביי מנות שאכלן בתאבון. הרגשת חוסר התיאבון של אביי (שהוא מכנה בעדינות "שובע") בבית רבה מוסברת מזה ששם הגישו לו ששים מנות מקולקלות, לעומת האוכל המגוון אצל מרי בר מר.

ח. נדרים, מתו או נגנבו או אבדו, חייב באחריותן... אמר רב יצחק בר אבדימי: כיון דאמר "עלי" (אני נודר קרבן נדר), כמאן דטעין אכתפיה דמי (כמי שהרכיב את הקרבן על שכמו). כלשון המקרא "ונדריך תשא" (דברים יב, כו). ובמסכת נדרים (י). - רבי יהודה לטעמיה (מחזיק בדעתו שקיים חשש שיבוא לידי תקלה אם יעכב את הבאת נדרו) דאמר "אדם מביא כבשתו לעזרה ...".

י: הא (את הדבר הזה) רבי אלעזר ברבי יוסי אמרה, דתניא רבי אלעזר ברבי יוסי אמר "אשר לוא חומה" (אצלנו: הקרי הוא "לו", והכתיב הוא "לא", אבל בגמרות מודפס בצורה "לוא", והתנא מפרש את המלה: אף אל פי שאין לו עכשיו, והיה לו קודם. קודם, לפני כתיבת האלף היה "לו", ועכשיו, אחרי הוספת האלף משמעות המלה: "אין לו").

י: כל מקום שנאמר "ויהי" אינו אלא לשון צער (בירושלמי: צרה). "ויהי" עם חירק מתחת לוויו היא לשון עתיד שנוטעת אופטימיות ושמחה בלב אנוש, אבל כאשר היא נהפכת על ידי שינוי הניקוד (הויו בפתח) ללשון עבר, הולכת האופטימיות וצער באה במקומה. (בעקבות הגר"א).

י: מרדכי... נקרא ראש לכל הבשמים שנאמר "ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור" ומתרגמינן - מרי דכי (בתרגום זה נקרא "מרי-דכי, כלומר מרדכי). ואם מרדכי בין הבשמים, גם המן ימצא שם וזה החלבנה (שריחה רע על פי הגמרא בכריתות ו). ובגלל הריח הזה ברחו בני בניו של המן ממנו, עשו תשובה ולמדו תורה בבני ברק (כפי שמסופר במקום אחר). ויובן למה צדיקים

גמורים יתקשו לעמוד במקום המפורסם הזה. (כעקבות הרב יוסף חיים זוננפלד ואחרים).

יא. "מהודו ועד קוש". רב ושמואל (חולקים במשמעות) חד (אחד) אמר: הודו בסוף העולם וקוש בסוף העולם. וחד אמר: הודו וקוש גבי הדדי הוו קיימי (שתי המדינות שכנות זו לצד זו). בדרך כלל, ה"חד אמר" וה"חד אמר" של רב ושמואל הן דעות קוטביות, אבל כאן הן מתיישבות זו עם זו: הארץ הוא כדורית, וסופה האחד נמצא בשכנות לסופה השני.

יא: "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם" (הלך אחשוורוש וחישוב שבעים שנה לגלות בבל ומצא שישראל לא נגאלו עם תום התקופה), אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו (הוציא את בגדי בית הקדש והשתמש בהם) בא שטן וריקד ביניהן (בין אחשוורוש וושתי) והרג את ושתי. הסיבה לאיבה התהומית בין הזוג המלכותי מתבררת בהמשך (יב.): אמר רבי יוסי בר חנינא: מלמד שלבש (אחשוורוש) בגדי כהונה. ועל שלא שיתף את ושתי בבגדים החדשים - בערה קנאתה עליו.

יב. "בשנת אחת למלכו אני דניאל בינותי בספרים (עשיתי חשבון מספר השנים עד הגאולה)". מדקאמר "בינותי" מכלל דטעה. וכן אנחנו קוראים (ישעיהו כט, יד): "ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר".

יב. "והשתיה כדת... כדת של תורה. מה דת של תורה אכילה מרובה משתיה... דת-תורה, זו דרכה של תורה, עליה נאמר (אבות פרק ו, משנה ד): פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה. הן באכילה והן בשתייה לא מדובר במותרות, אבל, הנה ההבדל: במאכל אין הגבלה בכמות ובשתייה הכמות קצובה. (הגר"א).

מועד קטן

ג: עד מתי חורשין בשדה אילן ערב שביעית (לפני שנת השמיטה)? בית שמאי אומרים: כל זמן שיפה לפני, ובית הלל אומרים: עד העצרת (שבועות) וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו (שני התאריכים דומים)... (ובית שמאי ובית הלל) התנו ביניהן: כל (בית דין) הרוצה לבטל, יבוא ויבטל. כאשר בית שמאי ובית הלל חלוקים, כל אחד עומד על דעתו ורק כאשר הם מסכימים ביניהם, אז מוותרים על עמדותיהם ומשאירים אצל בתי הדין את ההכרעה.

ג: אמר ליה רבי זירא לרבי אבהו...: רבן גמליאל ובית דינו היכי מצו מבטלי תקנתא (איך יכלו לבטל תקנה) דבית שמאי ובית הלל, והא תנן "אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין. "אשתומם כשעה חדא (הרהר רבי אבהו זמן מה)..." הפתגם הזה (בדניאל ד,

טז) נאמר כתגובה לתמיהה (בפסוק הקודם) הדומה לשאלת רבי זירא: "כל קבל די כל חכימי מלכותי לא יכלין פשרא להודעותי ואנת כהל (מאחר שכל חכמי מלכותי לא יכולים לתת את הפתרון, ואתה יכול), די רוח אלקין קדישין בך (כי רוח הקדש בך).

ד. "אמר רבי זירא...נהרות המושכין מים מן האגמים, מותר להשקות מהם בחולו של מועד. איתיביה (שאל) רבי ירמיה לרבי זירא: "אבל לא מימי גשמים ולא מימי קילון (מתוך חשש שמימיהם יפסקו ויטרח למלא אותם)" אמר ליה: ירמיה ברי, הני אגמים דבבל כמיא דלא פסקי דמי (הם דומים למקור מים שאינו פוסק). סמוך על ברי השר הממטיר גשמים שהמים לא יפסקו.

ה. "וטמא, טמא יקרא" צריך להודיע צער לרבים ורבים יבקשו עליו רחמים (והגמרא ממשיכה לשאול על הכפל לשון שבמקרא:) אם כן, ליכתוב "וטמא יקרא", מאי "וטמא טמא"? שמעת מינה תרתי (שני לימודים, גם זה שהוא מזהיר את האנשים להתרחק ממנו וגם זה שיבקשו עליו רחמים). "צרת רבים, חצי נחמה" אדם המרבה להכריז על צרתו, יקבל מן האנשים רק חצי נחמה, אבל אם יבטא אותה רק פעם אחת יזכה לנחמה שלמה.

ה: שדה בוכין ... שמפטירין בה מתים. רמז לומר מפטיר על הנפטר ביום היארצייט. או כלך בדרך זו: מנהג הוא בבתי כנסת של חסידים שלא שומעים את ההפטרה, כאלו נאמרה על ידי מתים.

ו: בראשונה היו עוקרין (שליחי בית דין את הכלאים) ומשליכין לפני בהמתן (של בעל השדה) והיו בעלי בתים שמחים שתי שמחות, אחת שמנכשין להם שדותיהן ואחת שמשליכין לפני בהמתם. התקינו שיהו עוקרין ומשליכין על הדרכים, ועדיין היו שמחים שמחה גדולה... בהתחלה, כאשר השליכו לפני בהמתם וחסכו מהם טרחה, הייתה להם סתם שמחה, אבל כאשר השליכו על הדרכים, הייתה להם שמחה לאיד על חשבון הולכי הרגל, וזו היא השמחה הגדולה.

ז. תא שמע: כותל הגוחה (או הגוהה, נמצא סמוך) לרשות הרבים סותר ובונה כדרכו מפני הסכנה. מפני הסכנה, אין, שלא מפני הסכנה, לא. (והלא ברייתא זו מהווה סתירה לשיטת רב חסדא שמותר להרוס ולבנות כותל גינה הסמוך לכביש כדרכו, בלי שינוי) אמר לך רב חסדא: התם (במקרה של כותל גוחה) סותר ובונה, הכא (בדין של גינה) בונה ולא סותר. ואם לא סותר- ממילא אין כאן סתירה.

ז: יותם לא היה לו לעזויהו, אלא בימי חלוטו. וברש"י: לא נתעברה אמו דיותם (ששמה היה "ירושה") אלא בימי חלוטו דעזויהו. דעזויהו היה מצורע ולא נזקק לאשתו בימי ספירו (כאשר היה מוסגר) אלא בימי חלוטו. הסבה

לדבר שמצורע מוחלט נחשב כמת (כפי שנאמר אצל מרים "אל נא תהא כמת", והירושלמי בפרק ג' מביא את הפסוק למצורע מוחלט). וירושא יש רק למת!

ח. לא יעורר אדם (לא ישכור ספדן המביא אותו לבכי) על מתו (שנפטר כבר מזמן). ולא יספידנו קודם לרגל שלושים יום. טעם הדבר לפי רב שלא יוציא את תקציב החג על הספדן, ושמואל אמר: לפי שאין המת משתכח מן הלב שלושים יום (וייכנס לחג כשהוא מיצר על מתו) ... איכא בנייהו (ההבדל בין שני הטעמים): דקאעביד בתנם. ואמנם, ספדן בלי תשלום בוכה פחות, והיא סיבה נוספת להתיר.

ט. תלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר (אחרי שנפטר ממנו), צריך ליפטר ממנו פעם אחרת. שנאמר... וכתוב... ולא רק הפסוקים מוכיחים אלא גם ההגיגון מחייב שמתלמיד כזה המתעכב ראוי להיפטר ממנו.

ט: רב בירך את רבי שמעון בן חלפתא: "יהא רעוא (יהי רצון) דלא תבייש (אחרים) ולא תתבייש... אמר ליה (רבי חלפתא לרבי שמעון בנו): ברכך ברכתא דברך (ברך אותך בברכה שבירך) קודשא בריך הוא לישראל ותנא בה (והכפיל את הברכה) דכתיב: "ואכלתם אכול ושבוע והללתם וגו' ולא יבושו עמי לעולם וידעתם כי בקרב ישראל אני וגו' ולא יבושו עמי לעולם. ראוי לשים לב לשני אופני הניקוד, שהוא פעם "ולא יבושו עמי" (משמעו שלא יביש העם את השם) ופעם "ולא יבושו עמי" (שלא יתביישו בה'), בהתאמה לשתי הברכות של רב.

יא. תחלא וחלבא (שחלים וחלב: טוב לשותות אחריהם) מיא ולא שיכרא (מים ולא שכר, ולכל הפחות): שיכרא ולא חמרא (שכר ולא יין). הדרך עלך (נחזור אליך פרק): משקין בית השלחין. מתחיל ב"משקין" ומסיים במשקין, מתחיל ב"שלחין" ומסיים בשחלים.

יא: איתרעא ביה מילתא (מת לו מת) במר בריה דרב אחא בריה דרבא ופסקיה לגמליה (מנע משותפו לצמד בקר לחרוש בבקר שלו) אמר רב אשי: גברא רבה כמר בריה דרב אחא עביד הכי (כך עושה אדם גדול)? נהי דלפסידא דידיה לא חייש, אדאחרים לא חייש? (אם להפסד של עצמו לא חש, אבל להפסד של אחרים היה לו לדאוג). רב אשי לא מזכיר את הסבא, את רבא, מפני שלפי דעתו של זה הילדים יוצאים לפי מזל ולא לפי זכות האבות (להלן כח). ואין לתלות את הפגם הצאצאים באבותיהם.

יב. חמורה שתבעה (חושקת בזכר) מרביעין עליה זכר... ושאר כל הבהמות מכניסין אותן לבקרות. תשוקת החמורה (אתון) לחמור חזקה במיוחד כמתואר

(יחזקאל כג, כ): "ותעגבה (הזונה) על פלגשיהם (להיות להם לפילגש), אשר בשר חמורים בשרם..."

יב. באלו תנאים מותר לתת שכר לנכרי בעד עבודתו? "בשבת - בטובה, ביום טוב - במזונות, במועד - בשכר" מכאן רמז לתפריט הקידוש: בשבת יקדש על שני יינות, כך שיוכל לברך גם "הטוב והמטיב", ביום טוב יקדש על מזונות ובמועד על שכר.

יג. אין כותבין שטרי חוב במועד, ואם אינו מאמינו (המלוה ללוה. רש"י) שאין לו מה לאכול, הרי זה יכתוב. במציאות, שני הדברים תלויין זה בזה: אם המלוה אינו מאמינו, לא יהיה ללוה מה לאכול, ואם אין לו מה לאכול, המלוה לא יאמין לו שהוא יחזיר לו את הלוואתו.

יד. מתיב רב פנחס: כל אלו שאמרו מותר לגלח במועד, מותר לגלח בימי אבלו. הא (יוצא מכאן) אסור לגלח במועד, אסור לגלח בימי אבלו...אמר רב אשי: מי קתני הא אסורין (כלום למדנו שאלה האסורין במועד, אסורין בימי אבלו. הלא למדנו רק את הצד המותר וממנו אי אפשר ללמוד על האסור) דלמא יש מהן אסור ויש מהן מותר. טיעונו של רב אשי נלקח מתורת ההיגיון (שיש שטוענין שהוא משותף לכל בר דעת), שם החוק מנוסח בצורה הבאה: מתוך "אם א' נכון, אזי ב' נכון" ניתן ללמוד ש"אם ב' איננו נכון אזי גם א' איננו נכון", אבל אין ללמוד ש"אם א' אינו נכון, אזי גם ב' אינו נכון". דוגמא: מתוך "אם לכהן מדין שבע בנות, אזי יתרו הוא אב" נובע המשפט "אם יתרו אינו אב אז אין לו שבע בנות", אבל אין להסיק ש"אם ליתרו אין שבע בנות, אזי הוא לא אב", כי הרי יכולות להיות לו שתי בנות או בן.

טו. מגודה שמת, בית דין סוקלין את ארונו. רבי יהודה אומר...בית דין שולחין ומניחין אבן גדולה על ארונו. ההתלבטות בין אבן אחת ואבנים נפוצה: אצל יעקב אבינו, כידוע, וגם אצל הנסקל כתוב מצד אחד "ורגמהו כל אנשי עירו באבנים" (דברים כא, כא), ומצד שני "ורגמו אותו אבן" (ויקרא כ, כז). ונתן טעם לדבר בעל "תורה תמימה" לברור לו אבן אחת טובה מתוך האבנים הרבות, מדין "ואהבת לרעך כמוך".

טז. ומנלן דאי מתפקר בשליחא דבי דינא ואתי ואמר, לא מיתחזי כלישנא בישא (מנין לנו שאם המועמד לנידוי מגדף את שליח בית הדין והשליח מוסר זאת, לא נחשב הדבר כלשון הרע מטעם השליח)? דכתיב "העיני האנשים תנקר?" (ואילו השליח לא היה מודיע למשה רבינו, הוא לא היה יודע על זה מאליו. על פי רש"י). אבל החסידים לא זקוקים לשליח להודיע לרבי, כי הוא יודע ברוח הקדש.

יז. **ההוא גברא דהוה מחי לבנו גדול** (אדם מסוים הכה את בנו המבוגר). **ליהוי** ההוא גברא בשמתא דקעבר משום (יושם חרם על איש הזה על שעבר על:)
"לפני עור לא תתן מכשול". כוונת האב הייתה לבדוק את בנו האם הוא יבליג משום כיבוד אב. מעשה דומה נמצא ב קידושין (לב.). שרב הונא קרע את בגדי בנו להעמיד אותו במבחן. ההבדל בין שני סוגי המבחנים הוא ההבדל בין שני סוגי בני אדם: האחד חס יותר על פניו והשני יותר על בגדיו.

יז. **שדי שמתא אגנובתא דכלבא** (שמו חרם על זנב של כלב)... נפרש את הביטוי **"זנב של כלב"** בתור האותיות שבאות **אמזי** אותיות **"כלב"** כלומר **"גמל"** (לפי סדר מסוים). והנה על בבל הוטל שמתא (חרם) כדברי ירמיהו (גא לז) **"והיתה בבל לגלים מעון תנים שמה ושרקה..."** ועליה עוד נאמר (תהלים קלז ח) **"בת בבל השדודה: אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו"**. (על פי הבן - איש - חי).

יז: **והנזיר והמצורע מטומאתו לטהרתו** (מתגלחין בחול המועד). **בעא מיניה** (שאל) **רבי ירמיה מרבי זירא: בשלא היה לו פנאי או דלמא אף בשהיה לו פנאי...?** וכבר נידונה בפוסקים השאלה האם גילוח זה הוא של הראש או של הפנים. ושילוב דומה של פנים ופנאי נמצא גם בפירוש רש"י על הפסוק **"ונתתי פני בנפש האכלת"** (ויקרא יז י): **"פני - פנאי שלי"**.

יח. **אמר אביטול ספרא משמיה דרב...** אמוראי זה, שלא מופיע בשום מקום אחר בתלמוד, מביא (בשמו של רב) שלוש דרשות שכולן מוזרות (למשל, **"פרעה גמד היה"**). ללמדך שאם אתה נותן זכות דיבור חד- פעמית לאחד שאינו מוכר, אין לדעת מראש איך תנוצל על ידו ההזדמנות ותשמע דברים מפתיעים מאוד.

יח: **אמר בר הידיא: לדידי חזי לי ימי של טבריה** (אני ראיתי את ים טבריה) **דמפקי לה משיכלי דמני כיתני בחולא דמועדא** (שמוציאים בספלים לכבס בגדי כותנה בחול המועד). ואולי החדוש הוא שבחול המועד הצליח לראות את ים כנרת למרות רוב המבקרים.

יח: **אמר שמואל: מותר לארס אשה בחולו של מועד, שמא יקדמנו אחר.** במסקנה מפרשת הגמרא **"אחר"**: המוות. והוא פסוק בתהלים (קט, ח): **"יהיו ימי מועטים, פקודתו (את נפשו שהיא פקודן אצל) יקח אחר"**.

יח: **"אין נושאים נשים במועד..."** הא (יוצא מזה) **לארס מותר? לא מיבעיא קאמר** (מדבר בשיטת ההסלמה): **לא מיבעיא לארס** (בודאי אסור לארס) **דלא קעביד מצוה** (שלא עושה מצווה) **אלא אפילו לישא נמי, דקעביד מצווה, אסור.** כנראה מדובר על כלה כזאת, לא מבוקשת, שהוא עושה מצווה איתה שהוא לוקח אותה, אלא שזה אסור מפני שהוא ממעט משמחת החג.

יח: רבי יהודה אומר: (בחול המועד) כותב אדם תפילין... לעצמו. צריך לומר שהוא מניח תפילין בחול המועד (כמנהג הנפוץ בחוץ לארץ), אחרת למה יתירו לו לכתוב תפילין? מאידך, יש שקושרין את מנהג הנחת תפילין לשאלה האם הוא עושה מלאכה בחול המועד, אם לאו? ועכשיו הדבר יוצא טוב: אם הוא כותב את התפילין, אז הוא עושה מלאכה ולכן מניח תפילין וממילא זקוק לתפילין ומותר לכותבו.

כ. כל מקום שאתה מוצא יחיד מיקל ורבים מחמירין הלכה כרבים, חוץ מזו שאף על פי שרבי עקיבא מיקל וחכמים מחמירים - הלכה כרבי עקיבא. במקומו של רבי עקיבא (בבני ברק) בדרך כלל רבים המחמירים ויחידים (אם בכלל) המקילים.

כ: אף אל פי שאמרו אינו רשאי לכוף את אשתו (בימי אבלה) להיות כוחלת ולהיות פוקסת, באמת אמרו: מוזגת לו את הכוס ומצעת לו מטה ומרחצת לו פניו, ידי ורגליו. (ואומרת הגמרא:) קשיין אהדדי (קשים זה על זה, כלומר יש סתירה בין ברייתות). גם "קשיין אהדדי" שני בני הזוג, אם היא חייבת לעשות כל זאת עבורו.

כב: ננערו לעמוד (התכוונו לעמוד בסוף השבעה כאשר הצטרף אחד משמועה קרובה) ולא עמדו, מהו (מה דינו, ישב או יעמוד אתם)? תיקן. כאן אי אפשר לפרש "תיקן" - תשבי יתרץ קושיות ובעיות, כי הרי אז תמחה דמעה מכל הפנים. אלא "תיקן" - יעמוד!

כב: רצה חולץ. כמו בברכה השלישית של ברכת המזון "רצה והחליצנו"

כב: הגמרא מנסה לזהות את גדול הדור: אמר אביי: גדול הדור רבי... ואיכא דאמרי: גדול הדור רבי יעקב בר אחא... גם אז לא ידעו להסכים מיהו גדול הדור.

כב: על אביו ועל אמו קורע את כולן, ואפיקרסותו אינה מעכבת. חילוני, אפיקורס, מומר - גם אלה קורעים אחרי ההורים.

כב: על אביו ועל אמו שולל לאחר שלושים ואינו מאחה לעולם. גם זה מתפרש בראי הדור, ובעקבות הפער בין הדורות: האדם הצעיר, שולל את דרך הוריו (מתנגד להם) עד גיל שלושים פלוס, אבל לבסוף (לאחר שלושים) עשוי להתחרט ונקיפות מצפונו לא עוזבים אותו לעולם. הקרע לא מתאחה לעולם.

כב: אב בית דין שמת, כל בית דין שבעירו בטילין ונכנסין לבית הכנסת ומשנין את מקומן: היושבין בצפון יושבין בדרום, היושבין בדרום יושבין בצפון. לעומת זאת, אלה שיושבין במזרח לא זזים ממקומם לעולם.

כג: אבל: שבת ראשונה אינו יוצא מפתח ביתו, שניה יוצא ואינו יושב במקומו ואינו מדבר, שלישית יושב במקומו ואינו מדבר, רביעית הרי הוא ככל אדם. לא דורשים ממנו להפסיק לדבר בבית הכסת יותר משלש שבתות. כד. כל קרע שאינו בשעת חימום, אינו קרע. והא אמרו ליה לשמואל נח נפשיה (נפטר) דרב, קרע עליה תריסר מני (שנים עשרה בגדים שהיו עליו). עם מספר זה של בגדים, זה בודאי שעת חימום.

כה. כי נח נפשיהו (כאשר מתו) דרבה בר הונא ורב המנונא אסקינהו להתם (העלו אותם ארצה) ... בדרך במעבר מעל גשר צר התעוררה השאלה מי יקדים את מי? הסוחר האחראי לעניין ("טייעא" בלשון הגמרא) החליט על דעת עצמו שרבה בר הונא יעבור ראשון ועל ידי זה פגע בכבודו של רב המנונא. בתור עונש, מספרת הגמרא: נתור ככיה ושניה (נפלו לחייו ושניו) דההוא טייעא. ניתן למצוא הסבר לעונש המיוחד הזה שלחייו ושניו נופלות למי שביזה מת. וכן מקוננות נשות שכנציב (להלן דף כח:): "גוד גרמא מככא (נפלו הלחיים. רש"י)". ודוגמא לעונש דומה בתהלים (ג ח) "כי הכית את כל איבי לחי, שני רשעים שברת".

כו: חולה שמת לו מת, אין מודיעין אותו שמת, שמא תטרף דעתו עליו...ומשתקין את הנשים מפניו. שגם דיבורים מיותרים יכולים להטריף את דעתו של אדם.

כז: בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, עד שהיו קרוביו מניחים אותו ובורחין. הרש"ש מיחס זאת לדמי הקבורה הגבוהים. והגורס "הוצאות" (במקום "הוצאת") לא טועה.

כז: רבה ורב יוסף מחלפי סעודתייהו להדדי (החליפו ביניהם סעודת הבראה בשעת אבלם). ובמגילה ז: מופיע אותו מונח בהקשר למשלוח מנות וביחס לאביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין. היו אלה אחים ולכן היה יותר טבעי אילו המקרים המסופרים קרו הפוך (החלפת משלוח מנות אצל רבה ורב יוסף וסעודות הבראה אצל אחים האבלים על אותו אבא).

כז: ואמר רבי יוחנן: הכל חייבים לעמוד לפני נשיא חוץ מאבל וחולה. ואמר רבי יוחנן: לכל אומרים שבו להם חוץ מאבל וחולה. דברים סותרים? אבל הכול מתיישב, אם תכניס "בחוץ" במימרא השנייה (לכל אומרים "שבו בחוץ", חוץ מאבל וחולה). האם "בחוץ", נשאר בחוץ?

כח. רבי חייא לא הוי מצי למיקרבא ליה (מלאך המות לא היה יכול להתקרב אליו) יומא חדא אידמי ליה כעניא (ים אחד בא אליו בדמות עני) אתא טריף אבבא (הקיש על הדלת) אמר ליה: אפיק לי רפתא (הוציא לי לחם)! אפיקן ליה (הוציאו לו לחם). אמר ליה: ולא קא מרחם מר אעניא, אההוא גברא

אמאי לא קא מרחם מר (הלוא אתה מרחם על עני, למה אינך מרחם עלי העושה מה שמוטל עלי, אפילו אם זה להמית אותך)? ... אמצי ליה נפשיה (מסר לו רבי חייא את נפשו). הצדיק לא רק נותן צדקה לעני, אלא נותן אתה גם את נשמתו. (על פי המשגיח ממיר.)

כח: כשמתו בניו של רבי ישמעאל, נכנסו ארבעה זקנים לנחמו: רבי טרפון ורבי יוסי הגלילי ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא. אמר להם רבי טרפון...אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חבירו. דרשנים מפורסמים היו כל ארבעתם ולא היה מקום לחשוב שמישהו מהם ירצה לוותר על אמירת הספד, ולכן היה צורך להזהירם שלא יכנסו לדברי האחרים ושישמרו על הסדר.

חגיגה

ב. מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל, אמרו להם בית שמאי: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם - לישא שפחה אינו יכול, בת חורין אינו יכול, ליבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר "לא תהו בראה, לשבת יצרה". זה שהוא אומר "את עצמו לא תקנתם", ולא אומר "את העולם לא תקנתם" כפי שמתבקש מן הטיעון - כי כל אדם, ואפילו עבד, עולם שלם הוא.

ב: המדבר ואינו שומע...פטור מן הראייה. זה שרק משמיע את דעתו ואינו שומע את מה שאומרים לו האחרים, לא יועילו לו כל הראיות לשנות את דעתו. הוא כביכול "פטור מכל ראייה (=הוכחה)".

ג: מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית שהלך להקביל פני רבי אלעזר בלוד. אמר לו (רבי אלעזר): מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמר ליה: נמנו וגמרו (פסקו) אחרי דיון וקבלת רוב דעות) "עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית" (בשנת השמיטה. פסק דין זה היה ידוע לרבי אלעזר מקודם וקבלתו הרגיזה אותו) אמר לו: יוסי, פשוט ידיך וקבל עיניך! (גזר עליו עיוורון). עונש זה, המשתף ידיים ועיניים, נמצא גם אצל "וקצותה את כפה, לא תחוס עינך" (דברים כה, יב). עיניים וידיים בקשר לדיבור שלא כדין מופיעים בפסוק (משלי ו, יז): "עינים רמות לשון שקר, וידיים שפכו דם נקי".

ג. "הקהל את העם האנשים והנשים והטף". אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין (הלא הם רק מפריעים להורים שכבר נמצאים שם ומטריחים אותם)? כדי ליתן שכר למביאייהם. והטרחה היא שכרם, כפי שלמדנו "אגרא דכלה דוחקא" (שכר התכנסות ללימוד הוא הדוחק, ברכות ו:).

ד. "רגלים" (מצות עליית הרגל היא לעשות זאת ברגל) פרט לחיגר, ולחולה ולסומא ולזקן ולשאינו יכול לעלות ברגליו... לאתווי... מפנקי (בא להוסיף גם מפונקים). תוסיף גם "מפנכיי" או מלקקי פנכי (או פינכי), כלומר אלה שלא הולכים בקומה זקופה אלא מתרפסים ומשתטחים. עליהם נרמז (בישעיהו א יב) "כי תבואו לראות פני, מי בקש זאת מידכם רמס חצריי". מי בקש מכם לדרוך על חצרי בידיים, ולא כדרך הילוך בני אדם?

ד: רב ביבי בר אביי הוה שכיח גביה מלאך המות (מלאך המוות היה רגיל אצל רב ביבי) אמר ליה (המלאך לשלוחו) זיל אייתי לי מרים מגדלא שיעא נשייא (הרוג עבוורי את מרים - קולעת - שערות - של נשים. במקום זאת) אזל אייתי ליה (הלך והביא, המית את) מרים מגדלא דרדקא (מרים - מגדל - תינוקות). בעל המימרא נוטר איבה למרים - מגדל ... , אולי בגלל השם של האישה הדומה לשם אם מייסד הנצרות. הבלבול בין שתי הנשים בסיפור הגמרא נובע מזה שקיים קשר בין התפקידים: הגננת מגדלת את התינוקות וזו שקולעת השערות גורמת להבאתן לעולם, והקשר הוא על פי המדרש (בראשית רבה וברכות סא.) שהקדוש ברוך הוא קלעה שערות חוה בכדי להביא אותה לאדם הראשון כאשר היא מקושטת.

ה: רב אידי אבוה דרב יעקב בר אידי הוה רגיל דהוה אזיל תלתא ירחי באורחא (היה מיטלטל בדרך שלושה חדשים) וחד יומא בבי רב (והיה יושב יום אחד בבית המדרש. "וחוזר לביתו לשמח את אשתו בחג הסוכות", רש"י). ההדגשה בגמרא שרב אידי היה אביו של רב יעקב בר אידי (שהיא עובדה שלכאורה מובנת מאליה) באה ללמדך שהקפדתו על קיום פריה-ורביה בתנאים קשים זיכתה אותו בכך צדיק כמו רב יעקב שעל צדקותו מסופר בגמרא באגדה הקודמת.

ו: ורבי ישמעאל מאי טעמא מוקמית ליה כבית שמאי (למה מיוחסת לו דעת בית שמאי)? ... מי איכא מידי דמעיקרא לא בעי הפשט וניתוח (האם יש דבר שבהתחלה אינו טעון הפשט וניתוח)? רבי ישמעאל, שהוא מחבר של שלוש עשרה מדות של הגיון שהתורה נדרשת בהן, בודאי סבור שעיקר דרשות הם ה"פשט" וה"ניתוח".

ז. ואין נראין חצאין (לא מקיימים מצות ראייה ל"חצאין", ומפרשת הגמרא: ...) המקמץ והמצרף נחשת והבורסי פטורין מן הראיה (מפני שהם מקצועות עם לכלוך וריח רע). "חצאין" מתפרש "הצאין", מזוהמים כלשון הירושלמי (תענית פרק א הלכה ד) "מאנין צאין".

ח: אמר רב: מנין שאין נושאים נשים במועד? שנאמר "ושמחת בחגך". ובהמשך הפסוק "והאלמנה אשר בשעריך". עד אחרי החג היא תישאר אלמנה.

ח: (בהמשך העניין) "ושמחת בחגך" - ולא באשתך. פירוש: ולא "באשתך". אצל כל הנלווים אליך הכתובים בפרשה, "אתה ובנך ובתך עבדך אמתך והאלמנה אשר בשעריך", לא מופיעה "אשתך".

ח: מי שיש לו אוכלים מרובים (בני בית רבים, רש"י) ונכסים מועטים. בדרך כלל, זה גורר את זה. מכל מקום, המשנה משיאה לאחד כזה עצה טובה: מביא שלמים מרובים, שידאג שיהיה לו הרבה שלום בית.

ט. ותנא מייתי ליה מהכא. וברש"י: "משום דרבי יוחנן דגמר ליה כדאמרין לעיל אמורא הוא, נקט הכא האי לישנא". הביטוי "ותנא מייתי ליה מהכא" מופיע כתשע פעמים בש"ס ורש"י מוסיף את הסברו ברוב (6) המקרים. מקרה חריג הוא בחולין כז. כאשר ה"תנא" הוא ר' חייא (שהיה בעצם תנא-אמורא) ודבריו באים אחרי "דבי רבי ישמעאל תנא... ורש"י מזדרז לפרש שמדובר ב"תנא דתורת כהנים". הביטוי הדומה "והאי תנא מייתי ליה מהכא" מופיע חמש פעמים (עם הסבר נלווה בשלושה מקרים) ומשמעותו שלתנא השני יש מקור אחר בתורה מאשר לראשון.

יב. ... העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי עד שגער בו קדוש ברוך הוא והעמידו. על פי אחת מבין התיאוריות של היווצרות היקום, בראשיתו העולם מתרחב (מתפשט) ואחרי זמן מה הוא מתכווץ וחוזר לחילה. יב: זבול: שבו ירושלים ובית המקדש ומזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן. ובהגהות הב"ח: מקריב נשמתן של צדיקים. ובברכת עבודה "ואשי ישראל ותפילתן תקבל ברצון" מפרשים "אשי ישראל" כמו "אשי ישראל" הצדיקים שנשמתם מועלית על המזבח של מעלה. (מתוך פירוש "אור שמח" על דף היומי באינטרט).

טו: ומחיוה ושיתין פולסא דנורא (והכו את המלאך בששים צליפות של אש). גיל חיוב עונשים בעולם הזה הוא 13 שנה והעונש הוא שלוש מכות לכל שנה (= 39 מלקות). גיל חיוב לעולם הבא הוא עשרים שנה ועל פי אותו מפתח העונש הוא שלוש כפול עשרים, כלומר ששים מלקות.

טז: מיתיבי "דבר אל בני ישראל וסמך" אם תעינו בחומש (ויקרא א, ב) תמצאו ש"סמך" אינו ההמשך של "דבר אל בני ישראל" אלא סמוך לו (פסוק ד).

יט. נפק (יצא רבה, או רבא על פי הגירסה בחולין לא:, מבית המדרש) דק ואשכח (בדק ומצא) דתניא (שלמדו) טבל ולא הוחזק אסור למעשר ומותר

לחולין. אמר רבי אלעזר: טבל ועלה ... מתוך זה שיצא (רבה או רבא), נזכר בברייתא הדנה באדם שטבל ויצא מן המקווה. (אמנם, "נפק דן ואשכח" הוא מטבע לשון המופיעה במקומות רבים בגמרא, כגון ברכות יט:.)
 כא: דאמר רבי אילא אמר רבי חנינא בר פפא: עשר מעלות שנו (למדו) כאן. "אילא" = א"י (=11) לא. לא י"א מעלות יש במקווה, כי אם עשר.
 כב: כל ימיו הושחרו שיניו (של רבי יהושע) מפני תעניותיו. כי הרי נמנע גם מלשתות חלב "ולבן שנים מחלב" (בראשית מט, ב).
 כב: מאי בית הצביטה? מקום שנקיי הדעת צובעין. אותיות ט ו-ע מתחלפות בגלל דמיון הצורה. וכן "לבדו" – לכדו, וכן אותיות נוספות הדומות זו לזו.

יבמות

כב. מי שיש לו אח מכל מקום...לאתויי (כולל) ממזר. מה שלא תגיד עליו, מכל מקום הוא אח.

כד: רבי נחמיה אומר: אחד גירי אריות ואחד גירי חלומות ואחד גירי מרדכי ואסתר אינן גרים עד שיתגיריו בזמן הזה. ואפילו היוד בתוך הגר ("גירי") לא עושה אותם יהודים.

כד. אמר רב ששת: אמינא כי ניים ושכיב רב אמר להאי שמעתתא. (אומר, שכאשר רב היה מנומנם אמר את ההלכה הזאת). רב שלל שינת קבע במשך היום ("אמר רב: אסור לאדם לישן ביום יותר משינת סוס", סוכה כו:) ולכן היה נוטה לנמנם.

כו. וכולן שנישאו (כל הנשים הללו שנישאו לאחרים, אחרי שהחכם אסר עליהן לחיות עם בעליהן בגלל נדר שנדרו) ונתגרשו או שנתאלמנו - מותרות לינשא להם (לחכם). ואנחנו לא אומרים שהחכם ראה את הנולד וצפה את העתיד מראש.

מג: ארבעה אחין נשואין ארבע נשים ומתו, אם רצה הגדול שבהם לייבם את כולן הרשות בידו. ובירושלמי (פרק א הלכה יב) מסופר על אחד שייבם שתיים עשרה אלמנות של אחיו. אמנם הוא העדיף לחלוץ להן אבל בסוף נתרצה לייבמן תמורת סיפוק פרנסתו מידי חדש בשנה על ידי כל אחת מן היבמות. אליבא דרב ראובן מרגליות (במחקרים...:עוללות) היבם הזה היה בר-קפרא, שהיה נזקק למכור אפילו את אמרותיו החכמות תמורת דינרים (ברכות סב:) ואמנם להלן (סוף קט.) "...תני בר קפרא: לעולם ידבק אדם...בחליצה...".

נא. ומודה רבן גמליאל שיש (תוקף ל-) גט ...אחר ביאה ומאמר. סדר המאורעות הוא: א-ב-ג. כלומר, מאמר, ביאה וגט.

נא. ומדבן גמליאל סבר אין זיקה...בהדפסות שלפנינו נמחקה האות ז' ומודפס בסוף העמוד "אין ייקה". אחד מבין הלומדים, שמוצאו מאשכנז, מיהר לתקן ולהחזיר את הז'.

נו. "אשת איש" ... פרט למשמש במתה (הבא על ערוה אחר מותה) דסלקא דעתך אמינא (הייתי חושב) הואיל לאחר מיתה נמי איקרי (נקראת גם כן) שארו, אימא (אגיד) ליחייב עלה באשת איש - קא משמע לן. דסוטה... את המלה "דסוטה" ניתן להצמיד גם למעלה כתאור הנטייה.

נט: ומפותה עצמו (של כהן גדול) לא ישא, ואם נשא (אותה): נשוי. אמר רב אחא בר יעקב: לומר (משמעות ההלכה) שאין משלם קנס במפותה. אם כנס, אז אין קנס.

ס: ...הושיבום על פי חבית של יין. בעולה - ריחה נודף. בתולה - אין ריחה נודף. ורמז לתהליך מן הפסוק (זכריה ט, יז) "ותירוש ינוכב בתולת".

סג. "אעשה לו עזר כנגדו". במה אשה עוזרתו לאדם? ... אדם מביא חיטין, חיטין כוסס?, פשתן. פשתן לובש? לא. נמצאת (האישה) מאירה עיניו (על ידי עבודת האשה בחיטים ובגד) ומעמידתו על רגליו. במשנה בכתובות (נט:): מובאת רשימה של עבודות שאשה עושה לבעלה. כאן, הגמרא מונה את העבודה הראשונה (הכנת הפת) ואת האחרונה (עשייה בצמר) שביניהם. (תורה תמימה).

סד: אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו הראשונה שנאמר: "יהי מקורך ברוך ושמח באשת נעורך". וגומר (בפסוק הבא, משלי ה, יט) "אילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירוך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד".

סו. יצחק אבינו עקר היה שנאמר "ויעתר יצחק לנוכח אשתו"...לנוכח, מלמד ששניהם עקורים היו. הכתוב "ותלך לדרוש את ה'" מתפרש (על ידי הבן-איש-חי) שרביקה דרשה "את השם" בפסוק "את ה' אלוקיך תירא" כלומר, שהיא הייתה מודעת לדרשה של "לרבות תלמידי חכמים" והקפידה על כבוד יצחק. הצטנעותה מתבטאת גם באמרה "אם כן למה זה אנכי?": מה תפלתי שווה לעומת תפילת יצחק!

עב. אנדרוגינוס. בגימטריה: זכר ונקבה.

עו: ישי אבי דוד שנכנס באוכלוסא (דרש בפני קהל גדול של 60,000 איש) ויצא באוכלוסא. החידוש: שהוא לא רק התחיל בפני קהל גדול כזה, אלא כאשר סיים הם עדיין היו שם.

עז. "יתר הישמעאלי", אמר רבא: מלמד שחגר חרבו כישמעאל ואמר "כל מי שאינו שומע הלכה זו, ידקר בחרב". בניגוד לעמים אחרים, לישמעאלים יש חרב דוקרת ולא חותכת. (על פי בן-איש-חי).

עח. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מצרי שני (בן גר מצרי) שנשא מצרית ראשונה - בנה שלישי הואי (הבן שלהם נחשב כדור שלישי לגרות). דינא דבר מיצרא.

עט. "ויהי לשלמה שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חוצב בהר" (שהיו גרים. והגמרא שואלת) ודלמא ישראל הוּו? (ואולי היו הסבלים וחוצבי ההרים מבני ישראל)? לא סלקא דעתך! אין להעלות על הדעת סבלים וחוצבי הרים ישראלים.

פד: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" - השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. מסופר על הרבי מגור שהירשה להכניס אליו לחדרו אשה (לבדה), כמו איש. הוא נימק את הדבר בזה שלהיות רבי של חסידים זה עונש, והישווה הכתוב אשה לאיש לכל "העונשין".

פו: האשה שהלך בעלה למדינת הים...הפרק הזה נקרא "אשה רבה" להבדיל מפרק ט"ו "האשה שלום" המתחיל במילים "האשה שהלכה היא ובעלה למדינת הים". כאשר האשה רבה עם בעלה, הבעל הולך לבדו למדינת הים, אבל כאשר היא "שלום", אז נוסעים ביחד.

צב. את זו דרש רבי אלעזר בן מתיא "ואשה גרושה מאישה", ולא מאיש שאינו שלה. ודומה לסגנון זה של המשנה נמצא בסוף מסכת יומא "את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו" - עברות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר". גם במשנה שלנו נדרש "לפני ה'" - במלה אישה (אישה) נדרשות האותיות (איש) שהן לפני ה' (האות).

צח: חמש נשים שנתערבו ולדותיהן (רש"י: זכרים ויש לכל אחת בן ודאי שלא נתערב), הגדילו התערבות ונשאו נשים ומתו...וצריכים חמשה הבנים הודאים ליבם את נשות הנפטרים, אז עם כל אשה ארבעה חולצים ואחד מייבם: ותמיד אחד אחר הוא המייבם. דלא תימא: ליבמינהו חד לכולהו (שלא תציע שאחד מתוך ה- 5 ייבם את כולן, ואותם הארבעה תמיד יחלצו)...דלמא מתרמיא ליה דידיה (מפני שאולי בדרך המקרה יוצא שכל בן מייבם את יבמתו שלו). לפי חוקי ההסתברות הסיכוי שזה יקרה הוא 1/ 2.3.4.5 או 0.87%. כמובן, דבר כזה לא יכול לקרות בשום אופן כאשר אחד מייבם את כולן. הסיכוי שבשיטת המשנה לכל הפחות אחד ייבם את היבמה שלו, הוא קצת פחות מחצי (50\23) והסכוי הוא בדיוק 1 (ודאות שלמה) כאשר אותו אחד מייבם את כולן (הדרך שלא מוצעת במשנה). מסקנא: התלמוד מעדיף שיטת בחירה בה יש סיכוי כלשהי שההצלחה תהיה מושלמת (ואפילו אם ההסתברות לאפשרות זאת היא נמוכה מאוד), מעל שיטת בחירה חילופית בה

אין סיכוי להצלחה מושלמת אבל גם הסיכוי לכשלון גמור הוא נמוך. [ואכן מנימוק זה מצדיק הרשב"ם את שיטת "שודא דדייני" (החלטה שרירותית של דיינים, לעומת פשרה): "ושמא זכה בעל הקרקע בשלו, אבל כשאתה אומר יחלוקו בודאי אחד נטל החצי שלא כדין" בבא בתרא לה.]. בתורת ההחלטות המודרנית, הנטייה היא הפוכה לזו של המשנה ומתבטאת בשיטה המוכרת כ-"שיטת מינימקס".

קא. **אלא עולה בעל כרחו** (כהן שיש ספק לגבי איזו משמרת הוא שייך, חייב לעלות לעבודה אף על פי שלא חולק במתנות עם המשמרת). המונח מתאים להרבה עולים שבשנים האחרונות, שהגיעו בלי מניעים אידיאולוגיים.

קא. **"לעיני" פרט לסומים** (עיוור לא יכול להיות בבית דין לחליצה). **למה לי** (פסוק) **למעוטי סומין מדתני רב יוסף נפקא** (הלא לומדים את המיעוט מהלכה שקבע רב יוסף): **...כשם שבית דין מנוקים (מנויים?) בצדק, כך בית דין מנוקים מכל מום שנאמר "כולך יפה רעיתי ומום אין בך"** (שיר השירים ד.ז). ובגמרא בסנהדרין מובא לימוד אחר מפיו של רב אחא בר יעקב לאותה מטרה: "אמר קרא "והיציבו שם עמך" בדומין לך (להוציא סומין). אלא שרב יוסף שהיה סומא בעצמו (שבת קט.) לא היה יכול לדרוש את הדרוש הזה (בדומין לך - פרט לסומה) ולכן מסתייע בפסוק משיר השירים.

קא: **משיאין לו (ליבם) עצה ההוגנת לו, שאם היה הוא ילד והיא זקנה, הוא זקן והיא ילדה אומרים לו: ...כלך (לך!) אצל שכמותך.** הגמרא (בסנהדרין עו:): מפרשת את הפסוק "כפי בשריות לבי אלך] למען ספות הרוה את הצמאה" על "המשיא את בתו לזקן והמשיא אשה לבנו קטן". לכן ממליצה הגמרא על "עצה ההוגנת" לעומת "שרירות הלב". וגם שם, גיל הנשואין מתקשר לעצה שאבי הבת מקבל: "...איזהו עני רשע ערום? זה המשהה בתו בוגרת, ואמר רב כהנא משום רבי עקיבא: הוי זהיר מן היועצך על פי דרכו" (להנאתו. רש"י).

קב: **...חזיוה רבנן (ראו רבנן) לרב יהודה דנפיק בחמשא זוגי (או זוזי) מוקי לשוקא** (בחמשה זוגות של גרביים קשים, או מנעלים). את ריבוי הבגדים למד רב יהודה מרבו שמואל, שהיה לבוש 12 בגדים. (מועד קטן כד.)

קד. **חלצה וקראה אבל לא רקקה, רבי אליעזר אומר חליצתה פסולה... "ככה יעשה" (דברים כה): כל דבר שהוא מעשה מעכב.** יתכן שהקשר בין הביטוי "ככה יעשה" והרוק שבפה נמצא גם בציווי של אחשורוש להמן שקרא על מרדכי ברחוב שושן "ככה יעשה לאיש...!" (אסתר ו, ט-יא). אחשורוש מזהיר את המן "אל תפל דבר מכל אשר דברת", כלומר, שלא תפיל מפין רוק בשעה שאתה מדבר.

קה: "אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת" (דניאל י, כא) אותיות א"ב מתחילות ב-א' ומסתיימות ב-ת' ובאמצע נמצאת מ' (13 אותיות מכאן ו- 13 אותיות מכאן) כאשר לא מונים את האותיות הסופיות מנצפ"ך, כי אם את אלו הנמצאות בתוך הכתב - "הרשום בכתב".

קה. רבה ואביי מדבית עלי קאתו (מקורם היה בבית עלי ונגזר עליהם למות בגיל 20, אלא שבזכות מעשיהם נתווספו להם שנים) רבה דעסק בתורה חיה ארבעין (40) שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חיה שיתין (60) שנין. רבה היה עני מרוד שאפילו לחם שעורים לא היה מצוי בביתו (מועד קטן כת). ונבצר ממנו לקיים מצוות צדקה. וגם כאשר הומלך בפומפדיתא להיות ראש ישיבה, ננזף על ידי אביי על מחדל בנדיבות לבו. (ויכול להיות שמעשי גמילות חסדים שקיים רבה בגופו היו מצילים אותו מחבלי משיח. וראו סנהדרין צח: ותוספות כאן).

קו: מצות חליצה: בא הוא ויבמתו לבית דין והן משיאין לו עצה ההוגנת לו. (רש"י: כלך אצל שכמותך ואל תכניס קטטה לתוך ביתך) "קטטה" = נוטרריקון קטנה - טרנטה (על פי האמור בדף קא. לעיל).

קיג. ההוא חרש דהוה בשבכותיה (שהיה בשכנותו של) דרב מלכיו, אנסביה איתתא (נשא אישה) וכתב לה ארבע מאה זוזי מנכסיה (מנכסיו). אמר רבא: אילו רצה שפחה, מי לא זבנינן ליה (כלום לא היינו מוכרים לו בסכום הזה)? כל שכן הכא, דאיכא תרתי (שישנם שני שירותים: של אישה ושל שפחה). ועל כפל התפקידים הוא כתב לה כעין כפל כתובה (פעמים 200 זוז).

קיד. "לא תאכלום כי שקץ הם" - לא תאכלום (את הקטנים) להזהיר גדולים על הקטנים. ואזהרה עממית היא לקרוא להם (לפושעים הקטנים) "שקץ" = שיגץ".

קיד: האשה שהלכה היא ובעלה למדינת הים... קטטה בינו לבינה ושלום בעולם ובאתה ואמר: "מת בעלי", אינה נאמנת. רבי יהודה אומר: לעולם אינה נאמנת אלא אם כן באתה בוכה ובגדיה קרועין. ולפי תנא קמא גם כאשר היא באה בוכה ובגדיה קרועין אינה נאמנת. מוצאים סימוכין לדבריהם מן הפסוק (מיכה א, ח): "ואילילה, אלכה שולל וערום". בו בזמן היא מיללת (בוכה), ערומה (בגדיה קרועין) ומשקרת (הולכת ומוליכה שולל).

קטו. מעשה בשני תלמידי חכמים שהיו...בספינה וטבעה, והשיא רבי נשותיהן על פי נשים... היכי דמי (כגון מה)? דאמרי עסקינהו קמן וחזינהו לאלתר (הנשים אומרות שהעלו אותן לפנין וראו אותו מיד) וקאמרי סימנין, דלאו עליהו סמכינן (שלא עליהן אנחנו סומכינן) אלא אסימנין. טביעת עין לא מספקת.

קטו: **יצחק ריש גלותא ... הוה קאזיל (הלך) מקורטובא לאספמיא ושכיב** (מת) ושלחו הודעה על מותו (לביתו). **מי חיישינן לתרי יצחקי** (האם אנחנו חוששים לשני יצחקים)? האם גם במקרה של יצחק זה תהיה בשורת מותו בשורת שוא כמו במקרה של יצחק בן אברהם, כאשר השטן בא לשרה לבשר לשרה על זביחת בנו?

קיז: **אמרה: מת בעלי ואחר כך מת חמי, תנשא ותטול כתובה וחמותה אסורה.** ומפרש רש"י: "רבותא אשמועינן (משמיע חידוש) דאף על גב דאמרה בהתחלה מת בעלי ונמצא שאין זו חמותה, אפילו כך היא איננה נאמנת להעיד על חמיה, מפני (שבדרך כלל) הכלה מתכוונת לקלקול חמותה." ואם מדת פורענות כך, מדה טובה אל אחת כמה וכמה? רות ונעמי היו קשורות בנפשן זו לזו, גם אחרי אבדן הקשר המשפחתי (מות הבעלים).

קיח: **ואמרה: ... ניתן לי בן במדינת הים...** על משקל "כי ילד יולד לנו, בן נתן לנו" (ישעיהו ט, ו).

קיח: על יתרונות אישה נשואה מעל אשה בודדת מביאה הגמרא ארבעה פתגמים, שתרגום (החפשי) של השלושה הראשונים הוא: (א) **מוטב לשבת בזוג מאשר לשבת לבד.** (ב) אפילו אשה שבעלה גרץ תשים את כסאה בין נשים רמות מעלה. (ג) אשה, אפילו אם בעלה יהיה בעל מקצוע מאוס, לא תחשוש מלשבת על סף השער. הסלמה: בפתגם הראשון היא יושבת עם בעלה, בשני עם גבירות ובשלישי אפילו בציבור, בפומבי.

קכ: **ההוא טייעא דשקיל ספסרא** (בדואי לקח סכין) **וגיידיה לגמליה** (וחתך את גמלו לחתיכות) **ולא אפסיקתיה לנערותיה** (והגמל לא הספיק אפילו לגמור את נייעורו בגלל מהירות המעשה). **רבא אמר: בסכין מלובנת** (עשה זאת)...הקפיד על תנאים סאניטריים, שהסכין תהיה סטרילית.

קכא. **אמר רבן גמליאל: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו: רבי עקיבא, ... ומתברר שרבי עקיבא ניצל מן הטביעה על ידי רף (קרש)-הצלה שהודמן לו. והגמרא ממשיכה: **אמר רבי עקיבא: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שמטרפת בים והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו רבי מאיר... וגם לו נעשה נס וניצל.** אלא שמתמיה למה רבי עקיבא היה מוטרד ולא בטח שגם לרבי מאיר יעשה נס כפי שנעשה לו? אלא, ש"אין בעל הנס מכיר בנסו" - ואולי גם חשש מזה "שאין הנס מכיר בבעל הנס (ברבי מאיר)".**

קכא: **...דיו... רבי יהודה אומר: אפילו שמע מן התינוקות אומרים " הרי אנו הולכין לספוד ולקבור איש פלוני"** (די לנו בזה להשיא את אשתו על סמך עדות זו. והגמרא חוקרת למה מסתפקין באמירה זו של ילדים): **ודלמא קמצא**

בעלמא שכיב ליה (ואולי חגב או נמלה המיתו הילדים והעלו לה שם איש פלוני. רש"י)? דקאמרי, כן וכן רבנן הוה התם (רבנים האלה היו שם להספידו). ואין זו דרכם של רבנים לבוא ללווית "קמצא" (קמצן).
קכא: מעשה באושעיא ברבי שהתריס עם שמונים וחמשה זקנים ... ולא הודו לו חכמים. מפני שהתריס, לא שמעו לו, כי "דברי חכמים בנחת נשמעים".

כתובות

ב. אמר רב יוסף: מריה דאברהם! ... תלי תניא דמפרש טעמא (תולה לימוד שמנמק טעמו) בדתניא דלא מפרש טעמא. כאשר אבימלך שאל קושיא "הגוי גם צדיק תהרוג? (בראשית כ ד)" בקשר לחטיפת אשת אברהם (שרה), הקדוש ברוך הוא עונה לו בשתי תשובות - הראשונה מנומקת והשנייה בלי מתן טעם. (א) "ועתה השב את אשת האיש, כי נביא הוא", (ב) "ואם אינך משיב, דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך".

ב. חלה הוא (במחלה) ... או שפירסה נדה, אינו מעלה לה מזונות. ב"מזונות" יש רמז להדלקת נר (שהיא "מעשה ידיה", ומזונות באים לה משום מעשה ידיה). יש לנו כאן, איפוא, חלה, נדה והדלקת הנר.

ג: מאי סכנה (מהי הסכנה שבגללה אסרו על בתולה להנשא ביום ד')? ...דאמרי בתולה הנשאת ביום הרביעי תיבעל להגמון תחלה. ...ולידרוש להו דאונס שרי (ונבהיר להן שאם יש כאן סכנת נפשות, מותר להן להיבעל)? דאיכא פרוצות. ואל יקשה בעיניך שההגמון רוצה רק בתולות (jus primae noctis), אלא חזקה שהפריץ רוצה בפרוצות.

ד: לא יבעול...במוצאי שבת. אמר רבי זירא: משום חשבונות. אנשי מעשה רגילים להקדיש את מוצאי שבת להקצבת נדבות לכל מי שביקש מהם נדבה במשך השבוע שעבר. בכדי לא לפגוע בחשבונות שמחשבים לצדקה - משאירים את מוצאי שבת פנוי.

ה. אלא אמר רבי זירא (טעם אחר שלא יערוך נישואין במוצאי שבת) שמא ישחוט בן עוף (בשבת, לצורך הסעודה במוצאי שבת), ... אלא מעתה, יום הכפורים שחל להיות בשני בשבת ידחה, גזירה שמא ישחוט (לצורך סעודת ערב יום כפור) בן עוף? ובנוסף לאיסור שחיטה בשבת ישאר גם בלי עוף לכפרות.

ה. השיב בבלי אחד, ורבי חייא שמו: "ויבשת ידיו יצרו" ידו כתיב (בלי יוד). הודגש שהוא בבלי, מפני שבמקום אחר נאמר על הבבליים שאינם בקיאים ביתר וחסר. (וכאן לגבי רבי חייא עצמו, היודים שיחקו תפקיד רב בחייו: מלבד שני היודים שבשמו, שם אשתו יודית ושם בנו יודא).

ז. **מאן דלא חתים** (מי שלא חותם בסוף את "שבע הברכות", עושה זאת) **מידי דהוה** (משום שהן דומות ל-) **אברכת פירות ואברכת מצות**. ומפרש רש"י: דכיון דכולה חד הודאה היא ואין הפסק **בקשה** **בינתיים**... "בינתיים" יש רק הודיות, תודות, אבל עוד מעט יבואו גם הבקשות להורים: קנו זה, תרכשו זה.

ח. ... **ריעים האהובים**... רש"י מתרגם: "החתן והכלה שהן ריעים **האהובים** זה את זה." **אהוב** הוא זה, שגם נאהב וגם ואוהב.

ח. **רבינא איעסק ליה לבריה** (שידך לו אשה. רש"י) **בי** (אצל) **רב חביבא, וברוך משעת אירוסין** ... **לא אסתיע מילתא והדרי בהו** (השידוך לא יצא לפועל). **רב תחליפא בר מערבא איקלע לבבל** (הגיע לבבל) **ברוך שית אריכתא** (ברוך שש ברכות ארוכות. רש"י: הוסיף דברים... וחתם בהם בכרוך) ... הקשר בין שני הסיפורים הוא שבגלל השידוך הלא מוצלח של רבינא, הוסיף רב תחליפא בקשות להצלחת השידוך השני (ועל העדר הבקשות ב"שבע ברכות" ראו רש"י בעמוד הקודם בדבור המתחיל "ברכת מצוה").

ח. **ברוך שית אריכתא** (ברוך שש ברכות ארוכות), ולית הלכתא כוותיה (וההלכה אינה כמוהו). אלא, חייבים לקצר. גם בחתונות.

ח. **אמר רב נחמן אמר רב**: (בנוגע לצורך בעשרה גברים) **חתנים מן המנין ואין אבלים מן המנין**. כי החתן בעצמו חייב לשמח את הכלה שלו, והאבל פטור מתחומים של עצמו.

ח. **חתנים מן המנין**. (א) חתן הוא חשוב ובעל ערך, "דבר שבמנין". (ב) הורי הכלה מחפשים מידע עליו ושואלים "מנין?".

ח: **רב חייא בר אבא מקרי בניה** (מלמד מקרא של הבן) **דריש לקיש הוה** (היה), **ואמרי לה** (ויש אומרים) **מתני** (מלמד משניות) **בריה דריש לקיש הוה שכיב ליה ינוקא** (מת הילד)... **ואיכא דאמרי** (ויש אומרים) **בחור הוה**. לומד מקרא - ילד, לומד משניות - בחור. (יש אמנם דרך אחרת: שבנו של רב חייא הוא שמת).

ח: **עשרה כוסות תקנו חכמים**: ... **אחד כנגד חזני העיר, ואחד כנגד פרנסי העיר**... השני דואג שיהיו הכנסות לצבור, והראשון "דואג" שיהיו לו הוצאות. ט: **כל היוצא למלחמת בית דוד, גט כריתות כותב לאשתו**. וחלוקים רש"י ותוספות מתי יחול הגט. מכל מקום, אין זה גט פשוט.

י. **חכמים תקנו להם לבנות ישראל לכתולה מאתים ולא למנה מנה**... וקנס חכמים הוא. כינסת (את כלתך) - נקנסת.

י: **הושיבן על פי חבית של יין. בעולה - ריחה נודף. בתולה - אין ריחה נודף**. ורמז לתהליך מן הפסוק (זכריה ט, יז) "ותירוש ינובב בתולת".

י: **אמר רב חנא מבגדתאה** (דמן בגדת. רש"י): **"אלמנה" על שם "מנה". ומי כתב קרא לעתיד? איו (כן), דכתיב "ושם הנהר השלישי חדקל..."** "החכם מבגדד מעדיף את הפסוק על החדקל על פני פסוקים אחרים הכתובים גם הם על שם העתיד.

י: **אוכל תמרים אל יורה.** אסור לו לפסוק דין גם מפני חשד בשוחד, על פי דברי תמר (ליהודה) **"מה תתן לי?"**

יא: **כנסה הראשון לשום נישואין... ולא שהתה כדי ביאה** (והתחתנה מחדש)... מבחינת הבעל הראשון לא היו שום נישואין.

יב: **רבי יהושע אומר: לא מפיה אנו חייין.** ביטוי עדין שמשמעותו שהיא אינו אומרת את האמת. והרי בזכות האמת אנו חיים, כאמור (באבות פרק א משנה יח): **"על שלושה דברים העולם קיים: על הדין ועל האמת ועל השלום.** (בעקבות האר"י הקדוש והחיד"א).

יב: **...עד כאן לא אמר רבן גמליאל התם** (שטענת ברי עדיפה) **אלא דאיכא מיגו** (שיש לו טענה אחרת לטעון, או לחילופיו): **... דאמרין אוקמא אחזקה** (שמעמידין את האשה על חזקתה)... אלה הן דוגמאות לברי בריא.

יג: **ראוה מדברת (מתיחדת) עם אחד ואמרו לה" מה טיבו של איש זה?** (והיא אומרת): **איש פלוני וכהן הוא** (ולכן כשרה אני לכהונה וגם בני שיוולד יהיה כשר, ועל פי דעות אחדות, יהיה זכאי למתנות כהונה). לפי הדעות הללו מסתבר שלא פונים **"לאיש פלוני כהן"** עבור קבלת עדות, כי הרי הוא נוגע בדבר שעל ידי זכיית הבן במתנות כהונה חלק שלו ייגרע.

יג: **זו עדות** (כאשר האישה אומרת שנבעלתי ועל ידי איש כשר נבעלתי) **שהאשה כשרה לה** (ואינה נפסלת לכהונה) **אמר להם רבי יהושע: אי אתם מודים בשבויה שנשבת ... והיא אומרת טהורה אני, שאינה נאמנת? אמרו לו: אבל** (רש"י: הן, כמו **"אבל** שרה אשתך [יולדת לך בן]), **דמתרגמינן "בקושטא", באמת.** הבאת הפסוק עם שרה רומזת לכך שגם היא הייתה שבויה אצל אבימלך והייתה זקוקה לעדות הקדוש ברוך הוא בפסוק דלעיל (בראשית יז, ט) שהיא יולדת בן לאברהם - ולא מפיה אנו חיים.

יד: **אמר רבי יוחנן: ממזר צוח** (מוחה בקול רם נגד ההאשמה)... (ובהמשך: **למה ממזר לא צוח?**) **והאי דאישתיק סבר ממזר קלא אית ליה** (יש לו קול). קול לא רגיל, קול צוחה.

יד: **אמר רבי יוסי: מעשה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העין ונאנסה.** (ובגמרא: **...בקרונות של צפורי היה מעשה... פירוש של "קרונות" על פי הערוך** (המסתמך על **"רבי רחץ בקרונות של צפורי בי"ז בתמוז"** במגילה ה:)) **מעייין קר נובע, ששימש כנראה רבים בבית אחת, וזאת בניגוד ל"עין" שאליה**

ירדה הילדה לבדה וכך קרה שאנס אותה אחד שפרש מן העיר. ולכן מצריך (בהמשך) רבי אמי בקרונות את נוכחות של רוב כשרים מתוך אלה הנמצאים בסביבות המעיין באותה שעה, ולא מסתפק ברוב כשרים של אנשי העיר.

טו: האשה שנתארמלה או שנתגרשה, היא אומרת בתולה נשאתני (והיא תובעת דמי כתובה של 200 זוז כדין בתולות)... אי רבן גמליאל, הא אמר "איהי מהימנא" (האשה נאמנת וזוכה בדמי הכתובה ואפילו בלי חיזוק טענתה). והיחס בין איש ואשה המתגרשים הוא כזה שאין מקום לומר: "המוציא מחברו, עליו הראיה". הם כבר לא חברים.

טז: אם יש עדים שיצאת בהינומא. נקראת כך על שהיא מנמנמת (תופסת תנומה) מאחריה. (על פי רעו"ב ותוספות יו"ט. גם מיוחס לרא"ש).

טז: העבירו לפניה (בשמחת כלולותיה) כוס של בשורה (זה סימן שהיא בתולה ואין לה היסטוריה מאחריה)... רב אדא בר אבהו: כוס יין של תרומה מעבירין לפניה, כלומר ראויה היתה זו שתאכל בתרומה (אצל בעלה הכהן). הקשר בין תרומה וכלה טרייה נרמז בקרא המשוכתב (במדבר טו, כ) "ראשית ארוסותיכם כלה - תרימו תרומה".

טז: (בהמשך אותו עניין) רבי יהודה אומר: חבית של יין מעבירין לפניה. כאומר, ראויה הייתה זו להיבדק על ידי חבית יין שבתולה הייתה. (כי זו הייתה דרכם לבדוק את בתולות בחבית של יין).

יז. אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? כך אמרו בית הלל: בשוק, אם קנית כבר לא תוכל להחזיר את הסחורה כי הרוכל נעלם, כך גם לדבריכם, לדברי בית שמאי, הסבורים שיכול לגרש את אשתו רק אם ימצא בה ערות דבר (אבל לא מסיבה פחותה מזו). גם כאן בנישואיו כבר לא יכול לשנות את המצב, וממילא עדיף שישבח את הקיים. (בעקבות הרש"ש).

יח: אנוסים היינו מחמת ממון (העדים שאמרו "אנוסים היינו לחתום על השטר מחמת ממון") אין נאמנין. מאי טעמא (מאיזו סיבה)? אין אדם משים עצמו רשע ... אמר רב חסדא: קסבר רבי מאיר (האומר שהעדים אינם נאמנים לפסול את עדותם אפילו אם טוענים שפסולים היו מחמת נפשות) עדים שאמרו להם חתמו שקר ואל תהרגו, יהרגו ואל יחתמו! ואמנם אין זו אלא מידת חסירות (על פי הרמב"ן, בשיטה מקובצת). מכל מקום אינם נאמנים לטעון שחתמו שקר על השטר, מן הטעם שכפי "שאיין אדם משים עצמו רשע", כך אין אדם משים עצמו לא-חסיד.

יט... האומר: שטר אמנה הוא זה (שהשטר-חוב נכתב על בסיס אמונה ולא לשם פרעון). דקאמר מלוה (אם המלוה אומר כך) תבוא עליו ברכה. כאשר

אברהם, שהיה מלווה את שרה אמר לאבימלך "וגם אמנה אחותי בת אבי היא..." (בראשית יט, יב), באה עליו ברכת השם: "וה'פקד את שרה..."
 יט: "אם און בידך הרחיקהו" ובהמשך בדף כב: מובא אותו רעיון על ידי ציטוט פסוק אחר (משלי ד, כד) "הסך ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק" מרחיקין את המלה "און" על ידי הוספת אותיות המלה "סר" ויודין, ומתקבל "איסורין". לאמור: המכיר בכוח "איסורין" מרחיק און ומתרחק ממנו.
 כ: סהדותא, עד שיתין שנין מידכר, טפי לא מידכר (עדות עד ששים שנה נזכרת, יותר לא נזכרת). וכן בדברים אחרים, אחרי ששים אתה מתחיל לשכוח.

כב. ומעשה נמי באשה גדולה שהיתה גדולה בנוי, וקפצו עליה בני אדם לקדשה... "גדולה" ו"גדולה", פעמיים? בנויה גדולה וגדולה בנויה. ("בנויה" ראשונה בשורוק ושניה בחולם).

כג. שנים אומרים: ראינוה שנתגרשה, ושנים אומרים: לא ראינוה שנתגרשה - הרי זו לא תנשא (מחדש, והגמרא נותנת טעם המתייחס לשכנים): גבי גירושין אם איתא דאיגרשא (אם נכון שהתגרשה) קלא אית לה למילתא (יש קול לדבר). את "ההכנות" לגירושין שומעת כל השכונה.

כג. ...אישתביין בנתיה דמר שמואל... הגמרא מספרת שבנות מר שמואל שבויות היו והובאו לארץ ישראל לברר את דינן. אחרי תחבולה מסוימת (הן הודו על שבייתן לפני שהשבים הופיעו בפני בית הדין) נפסק שהן טהורות, אם כי לכל הפחות אחת מהן הוטמאה. בירושלמי מסופר ששתי הבנות מתו, ולא מפני שהן נתעברו אלא בעוון מישחו אחר, אחד מקרובותיהם, שעיבר את המולד בחוץ לארץ. שלא כתלמוד הישראלי הגמרא שלנו, הבבלי החוץ-ישראלי לא מזכירה את החטא הזה.

כד. החמרין שנכנסו לעיר ואמר אחד מהן: שלי אינו מתוקן (תבואתי לא מעושרת) ושל חברי מתוקן...אינו נאמן (מפני שחיישינן ל"גומלין", שזה גומל טוב לחבירו כאן וחבירו לו במקום אחר ושניהם משקרים). והוא לא חמר סתם, אלא "חמר-גמל".

כה. "בבואכם אל הארץ". אי בבואכם, יכול שנכנסו שניים ושלושה. חמשה (=שניים+שלושה) אנשים נשלחו על ידי בני דן לרגל את הארץ (שופטים יח, ב). אליהם כתוב: "בבואכם, תבאו אל עם בטח והארץ רחבת ידיים".

כה: ואם אין שם גורן, בטלה כהונה? בשעתו הצייע הרב גורן ז"ל לבטל את כהונת הרבנים הראשיים, שפעם היה בעצמו מכהן בה, אבל לא עוד. השאלה הנ"ל מופנית להצעתו, כביכול.

כה: אמר רבי אלעזר: ואם אין שם גורן, בטלה כהונה?...אמר רבי יוחנן: ואם אין שם גורן, בטלה כהונה? הדר חזייה לרבי אלעזר בישות (ריש לקיש, ששמע את המשפט הנ"ל ראשית מפי רבי אלעזר ואחר כך מפי רבי יוחנן, הפנה את מבטו בכעס אל רבי אלעזר) שמעת מילי מבר נפחא (שמעת דברים מרבי יוחנן) ולא אמרת לנו משמיה (ולא אמרת לנו בשמו)? הוא ציפה אחרת מרבי אלעזר שאמר בעצמו (מגילה טו.) " כל האומר דבר בשם אומרו, מביא גאולה לעולם." ("מחקרים בדרכי התלמוד" לרב ראובן מרגליות, עמ יג. וראו את סינגורו על רבי אלעזר).

כו. מעשה באדם אחד שהיה מסיח לפי תומו ואמר: זכורני שאני תינוק ומורכב על כתיפו של אבא והוציאוני מבית הספר והפשיטוני את כתונתי והטבילוני לאכול בתרומה בערב ... וחברי בדילין ממני והיו קורין אותי יוחנן אוכל חלות. כל הסממנים של ילד-עושה-בעיות: חביריו מתרחקים ממנו, מכביד על אביו, מפשיטים אותו מבגדיו המלוכלכים, רוחצים אותו ביסודיות, אוכל רק חלות ומוצא מבית הספר.

כו.... כהן ונפק עליה קלא (יצא עליו קול) דבן גרושה אן בן חלוצה הוא ואחתיניה (והורדנו אותו מן הכהונה) ואתא (ובא) עד אחד ואמר ידענו ביה דכהן (ידוע לנו שהוא כהן) ואסקיניה (והעלינו אותו) ואתו ביה תרי ואמרי (ואמרו שני עדים ואמרו) בן גרושה וכן חלוצה הוא ואחתיניה. שים לב להבדל! העדים שאמרו שהוא בן חלוצה וגם בן גרושה נאמנים, אבל לקול שיצא עליו יש אמינות רק אם הם אמרו שהוא בן גרושה או בן חלוצה. צירוף של שני המקרים הוא מאורע כל כך לא שכיח, שהשמועה לא מתקבלת. כז: אמר רבי זכריה בן הקצב: המעון הזה! לא זזה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו עובדי כוכבים לירושלים ועד שיצאו. אמרו לו: אין אדם מעיד על ידי עצמו. זאת הגרסה במשניות. והלא הוא ביסס את עדותו על "ידיו".

כז: המגרש את אשתו, לא תנשא בשכונתו (בגלל ההרגל שביניהם). ואם היה כהן, לא תדור עמו במבוי (אפילו לא נישאה). על פי הסימנים, מדובר על מגרש בעל יצרים חזקים, כפי שמופיע בהמשך: אם היה כפר קטן (המגרש?). כח. אסור לאדם שילמד את עבדו תורה...כי קאמרינן (מתי אנחנו אומרים זאת)? דקא נהיג ביה מנהג בנים. ובמחזור של ראש השנה מומלץ: אם כעבדים...-כעבדים, אם כבנים...-כבנים.

ל. אסון האמור (אצל בני יעקב ככתוב "וקרהו אסון", הוא:) בידי שמים... דכי קא מזהר להו יעקב לבניה (כאשר יעקב מזהיר את בניו) על צנים ופחים (על קור וחום). ובהמשך מסיקה הגמרא: שצינים ופחים בידי האדם הם, כלומר האדם בעצמו אחראי על הצתנתו, כאמור: "צינים ופחים בדרך עיקש, שומר

נפשו ירחק מהם". שתי הדעות נובעות מחלוקת הדגש בביטוי "וקרהו אסון": קרה- הו: הקרה הוא הגורם לאסון (ואז הוא בידי שמים) או לחילופין, וקרה- הו, הוא בעצמו הגורם לאסון של עצמו שיקרה.

ל: ...מיתה... פטור מן התשלומים. כדברי הפסוק (תהלים ל, י) "מה בצע בדמי (בכספי) ברדתי אל שחת?"

ל: ... תחב לו לתוך הבליעה (מאכל אסור) ... דמצי לאהדורי (שיכול להחזירו) על ידי הדחק. רב פפא אמר: כגון שתחב לו חבירו משקין של תרומה לתוך פיו. תשובת רב פפא דחוקה (ראו רש"י), אבל אחרי שאמרנו "דמצי לאהדורי על ידי הדחק", רשאי רב פפא להשיב תשובה שהיא "על ידי הדחק".

לג: דלמא מלקות חמור (ממיתה, שהרי: דאמר רב: אלמלי נגודה לחננאל מישאל ועזריה פלחו לצלמא (אילו היו מכים אותם לא היו עומדים ביסורין והיו משתחווים לפסל. ושואלים בגמרא: ולא שני לך (האם אינך מבדיל) בין הכאה שיש בה קצבה (כגון ל"ט מלקות) להכאה שאין בה קצבה? קצבה = קץ בה (מסתיימת) או קוץ בה (צורמת).

לג: "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה" ... מלמד שחובשין (עוצרים) אותו (את המכה) ואי מית (ואם מת הנפגע) קטלינן ליה (הורגים את החבוש) ואי לא מת שבתו יתן ורפוא ירפא. אם יקום והתהלך (הנפגע, אזי בחוץ! החבוש משתחרר, יהיה בחוץ). (בעקבות התורה תמימה).

לד: חייבי לאוין שוגגין ודבר אחר, "דבר אחר" זה ממון (רש"י) וממון זה "דבר אחר" (מאוס).

לה.... "ואיש כי יתן מום בעמיתו..." אם אינו ענין להכאה שיש בה שוה פרוטה, תנהו ענין להכאה שאין בה שוה פרוטה. "מום" כזה הוא "מאומה".

לה: לרבה...אף על גב דמיקטל משלם (הוא משלם אף על פי שהוא נהרג). לפי זה אפשר לחלק את הכלל "קים ליה בדרכה מיניה" כך: לפי רוב הדעות, קים ליה - התשלומים נשארים לו, בדרכה (אבל אליבא דרבה) מיניה - הכסף ילקח ממנו.

לח: יש בגר בקבר (אם מתה הנערה שנאנסה על ידי הגבר והגיעה לגיל בגרות במותה)? סדר הדברים: גבר, קבר, בגר.

לט. אפילו היא חגרת, אפילו היא סומא ואפילו היא מוכת שחין, נמצא בה ערות דבר או שאינה ראויה לבוא בישראל, אינו רשאי לקיימה. על פי הגמרא בדף יז. (ראו שם) בשני המקרים הראשונים (חגרת או סומא) היא עדיין "כלה נאה וחסודה" (לפי בית הלל), ורק במקרה האחרון (מוכת שחין) היא אינה כזאת.

מ. אמר רבי זירא, אמר רבה בר שילא, אמר רב המנונא סבא, אמר רב אדא בר אהבה, אמר רב: הלכה כרבי אלעזר. קרי רב עליה (על) דרבי אלעזר "טובינא דחכימי (המופלא שבחכמים)" מאחר ששבעה חכמים נקשרו לקביעת הלכה לפי רבי אלעזר קרא לו "טובינא", על שם שבעה טובי העיר.

מא. אי אפשר דליכא תוך במדינת הים דלא ניחא ליה. (לא יתכן שאין אף אחד במדינות הים שלא נוח לו). הישראלים היורדים, בודאי לא כולם מרוצים מן השחייה בחוף לארץ. (תשימו לב גם לשלילה המשולשת בפתגם הגמרא (אי, ליכא, דלא).

מא: נערה שנתפתתה... עמדה בדין...לא הספיקה לעמוד בדין...עמדה בדין... לא הספיקה...לא הספיקה...שלא גבתה... בכל אלה הכוונה לאב (שהוא זוכה בדרך כלל בקנס) והיה צריך להיות: עמד בדין, הספיק, וכן הלאה, אלא שהמשנה שלנו מחזירה את האותיות ה-הא שחסרות מן "הנערה (כתיב, נער)" שבפרשת "כי תצא".

מב. מפתה מדעתה עבד (עשה). הוא למד את מעשה הפיתוי מחוה ששפיתתה את האדם ועליה נאמר (בראשית ד, א): "והאדם ידע את חוה אשתו". מד: "...ומתה", לרבות הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה (היא נחשבת ישראלית לגבי ענשה, אפילו אם רק בלידה היתה ישראלית). הפסוק המלא הוא "וסקלוה אנשי עירה באבנים ומתה". אפילו אם הם "אנשי עירה" כלומר, בני עמה, רק באבנים, כלומר בשעת היולדה בלבד (כאשר היא על האבנים), אזי דינה כישראלית.

מב. האומר לחבריו: אנסת ופיתית את בתי...והוא אומר: לא אנסתי ולא פיתיתי... מאי לאו (האם אין זה שאמר את הדברים) כשעמד בדין? לא, כשלא עמד בדין. אלא מה? סתם שיחת "חברים".

מד: באו לה עדים בית חמיה שזינתה בבית אביה, סוקלין אותה על פתח בית אביה, כלומר: "ראו גידולים שגידלתם!". וההורים רואים איך שזרעם כלה (רחמנא ליצלן) ומתבוננים בדברי המשנה (תרומות פרק ט משנה ו) "בדבר שזרעו כלה, גידוליו מותר".

מה. חטאו עד שלא נתמנו (לכהן גדול ומשוח) ונתמנו... בימי בית שני נתמנו למשרות כהונה אנשים שמקודם לא היו ראויים.

מה. אם נודע להם (לכהן גדול או לנשיא על עבירה שעשו לפני שנתמנו), משנתמנו...פטורים. "אין אדם עולה לגדולה אלא אם כן מוחלין לו כל עונותיו" (סנהדרין יד.).

מה. נערה המאורסה שזינתה, ומשבגרה הוציא עליה שם רע...היא וזוממיה מקדימין לבית הסקילה. והיה ולא הקדימו, אז דינם יהיה בחנק. למה? כי היא

נדונה על שם סופה (כבן סורר ומורה) ומקדימין אותה לסקילה, כי סופה שתזנה עוד ואז דינה בחנק. ולכן העדים הזוממים גם הם סופים להיות זוממים בעוון שלה ודינם בחנק, אלא אם הם מקדימים אותם לסקילה.

מו. "ונשמרת מכל דבר רע". ל"דבר" שלושה מובנים: (1) מעשה - "הנה אנוכי עושה דבר בישראל" (שמואל א' ג, יא); (2) דבור - "ודבר דבר" (ישעיהו נח, יג); (3) ומחשבה - "אל ישים... אל לבו דבר" (שמואל ב' יג, לב). בגמרא שלנו מופיעות כל שלוש המשמעויות.

מו. "לא תלך רכיל בעמך"...אזהרה לבית דין שלא יהיה רך לזה וקשה לזה. (ורכיל לשון ורך לי יהיה. רש"י) וגם אל "הקשה" אפשר להגיע מן ה"רך": "ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה, טו)".

מו. למיסרה לחופה (אביה מוסר את בתה לחופה) היכי מצי למיסרי (איך אביה רשאי לעשות זאת)? הא קמבטל לה ממעשה ידיה (ומפסידה ממון)! וזאת בגלל איסור עשיית מלאכה של כלות ביום חופתן, כפי שנאמר "עד כלות המלאכה" (דברי הימים ב' כט, לד). עד ולא עד בכלל.

מו: "עונתה" (שהבעל חייב לספק לאשתו) אלו מזונות, וכן הוא אומר: "ויענך וירעיבך". אחרי טעימת "מזונות" האדם עדיין רעב, בניגוד ללחם שהוא משיביע: "ולחם לבב אנוש יסעד" (תהלים קד, טו).

מח. "שארה, כסותה" לפום (לפי) שארה תן כסותה: שלא יתן לה לא של ילדה לזקינה ולא של זקינה לילדה. "שארה" זה גילה, לפי מה שנשאר לה בחיים.

מח. (בעל) האומר: "אני בבגדי והיא בבגדה", יוציא ונותן כתובה. בנישואין "פתוחים" מודרניים: אני בוגד בך כרצוני ואת בוגדת בי כפי שתרצי - לא נפריע זה לזה.

מח. ואמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מי שנשתטה, בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו ובניו ובנותיו ודבר אחר. אמר ליה רב אשי לרבינא: מאי שנא (מה ההבדל) מהא דתניא (ממה שלמדנו) מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות, בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו אבל לא בניו ובנותיו ולא דבר אחר. אמר ליה: ולא שני לך (האם אינך מבדיל) בין יוצא לדעת ושלא יוצא לדעת? האחד, "שהלך" יוצא לדעת את העולם והשני "שנשתטה" יוצא מדעתו.

מח: ... היתה לה חצר בדרך ונכנסה עמו ללין... מתה, אביה יורשה (שהיא לא נחשבת כנשואה לגמרי על אשר היא נכנסה עמו ללון אצלה)...היתה לו חצר בדרך ונכנסה עמו לישואין ... מתה, בעלה יורשה (לינתה בחצר שלו עושה אותו בעלה). ההבדל בין חצר שלה ושלו נרמז בשיר השירים: "פתחתי אני לדודי - ודודי חמק עבר". כלומר, בביתי (של הכלה) לא הסתייע הזיווג.

לעומת זאת: דודי ירד לגנן...אני לדודי ודודי ל"י" בביתו הזיווג הצליח. וגם הדוד מאשר: "באתי לגני- אחותי כלה!". (וכל בת נבונה יודעת היכן הגבולות).

מט. מצוה לזון את הבנות. קל וחומר לבנים דעסקי בתורה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מצוה לזון את הבנים וקל וחומר לבנות, משום זילותא (התבזותן). היחס החיובי לבנות של רבי יהודה והשלילי של רבי מאיר בא לביטוי בפירוש המדרשי שהם נותנים לפסוק "וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית כד, א): רבי מאיר אומר: "בכל", שלא היתה לו בת, רבי יהודה אומר: שהיתה לו בת". והתורה תמימה מביאה דוגמאות נוספות ליחסו השלילי של רבי מאיר לנשים, כגון תיקון הברכה "שלא עשני אשה". המפרש רואה גם בהתנסותו האישיות הקשות של רבי מאיר עם נשים את המניע לגישתו. לא תמיד לנשים חכמות (וברוריה אשת רבי מאיר בודאי הייתה בין אלו) מובטחת חכמת נשים הבונה בית.

מט: באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. ומפרש רש"י: "באושא" שהיא אחת מעשר גלויות שגלתה סנהדרין. והדאגה לבנים בתקנת אושא מתקשרת עם הקינה על הגלות: "אוי להם לבנים שגלו משלחן אביהם!" ("יוסף דעת", הרב יוסף בן ארזה).

מט: ועורבא בעי בניה (וכי העורבים רוצים בצאצאים)? והכתיב "לבני עורב אשר יקראו" (ומכאן שהוא לא זן אותם. רש"י) לא קשיא, הא בחיורי (את הלבנים הוא לא אוהב) כאן באוכמי (השחורים אוהבים עליו). ובפסוק הצוטט המשמעות החדשה ל-"לבני עורב": הלבנים שבעורב.

מט: ...רבי חנינא ורבי יוחנן הוו קיימי (היו עומדין). אתא ההוא גברא (בא אדם) גחין ונשיקה לרבי יונתן אכרעיה (התכופף ונשק לרבי יונתן ברגליו). בהמשך מתברר שהאיש כתב נכסיו לבניו ונשאר ללא רכוש והיה זה רבי יונתן שחייב את בניו לפרנסו. בנשיקה על רגלי רבי יונתן הוא רמז שחיבתו אליו היתה בגלל בניו שהם כרגלי האב, "בנין כרעיה דאבוהון נינהו".

ג. "אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת" וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? דרשו רבותינו שביבנה...זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים. וההורים העייפים מתחננים: "ואל יבוא בכל עת אל הקדש" (ויקרא טז, ב).

נא. נשבית - חייב לפדותה...לקתה - חייב לרפאותה (במסגרת ה"מזונות" שהוא מספק לה). סימנך לתקנות מקפ"א: מזונות (תמורת) מעשה ידיה, קבורתה - כתובתה, פרקונה (פדיונה) - פירות (רכושה), אבידות (מציאות) - איבה.

נא: אמר אבוה דשמואל: אשת ישראל שנאנסה, אסורה לבעלה. חיישינן (חוששים) שמא תחלתה באונס וסופה ברצון. איתיביה (שאל) רב לאבוה דשמואל: (הלוא למדנו שהבעל מבטיח לאשתו) "אם תשתבאי אפרקינך ואותבינך לי לאינתו (אם תהיי שבויה, אפדה אותך ואחזיר אותך להיות לי לאשה)"? אישתיק (שתק אבוה דשמואל). קרי רב עליה דאבוה דשמואל (קרא עליו את הפסוק): "שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם" אפשר להבין שרב היקשה לאבוה דשמואל המחמיר כאן בדין אשת איש מתוך הסתירה עם המעשה שלמדנו בדף כג., ששם השתמש אבוה דשמואל בתחבולה בכדי להקל על השבויות. כזכור, הוא העמיד שומרים בשערי בית הדין למנוע מן העדים להעיד עד אשר השבויות הודו בפני בית הדין. על זה שואל אותו רב: למה הקלת עליהן שם, שאתה, השר, עצרת במלים, זאת אומרת, עכבת את העדויות וסתמת את פי העדים? ועל זה עונה הגמרא "בשבויה הקילו", אבוה דשמואל מבחין בין שני המקרים ומיקל אצל שבויות.

נב: קריביה (הקרובים) דרבי יוחנן הוה להו איתת אבא דהות צריכת רפואה (היתה להם אשת אביהם שהיתה זקוקה לרפוי)... בעקבות המצוקה הכספית באו הקרובים לשאול את עצת רבי יוחנן והוא יעץ להם לקבוע את דמי הרפוי מראש. על פי הסידור המוצע משולם הסכום על חשבונה (מכתובתה ולא מנכסיהם). בירושלמי מובא סיפור דומה, בו רבי יוחנן יעץ לאשה לא לקבוע את הסכום מראש, והיא תרויח מזה. המשותף לשני המקרים הוא שרבי יוחנן פעל "כעורך דין", "כעורכי הדיינין" בלשון הגמרות, היודעים לסובב את המשפט לטובת הלקוח.

נב: (בהמשך העניין עם רבי יוחנן): ... סבר אדם חשוב שאני. לעתים האדם סבור ואומר לעצמו: "חשוב שאני!" הדבר היחיד החשוב הוא מה אני מקבל מזה.

נב: (בעניין אשת קרובי רבי יוחנן) בדף נד: מתבררת סיבת מחלתה של האשה. רש"י מפרש שם "דהוה קמפסדה מזוני", הרבתה לאכול.

נד. אלמנה, שמין מה שעליה (כאשר היא יוצאת מבית היתומים מחשבין את ערך הבגדים שהיא לובשת)... וכן בלקיט (שכיר. רש"י) ומנח בה סימנא (נתן לעניין תזכורת): "יתמא וארמלתא שלח ופוק" (רש"י: [יתום ואלמנה] הפשט בגדיהן וצא). רומז על ענייני בגדים של שתי דמויות בספר בראשית: יוסף (שהיה יתום מאמו) שנשלח לחפש את אחיו ויצא מבית פוטיפר כאשר השאיר את בגדיו מאחור, ותמר שהסירה את בגדי אלמנותה ואליה שלח יהודה מתנות וצווה להוציאה לשריפה.

נד: איתת אבא הוה קמפסדה מזוני (אשת האב היתה מבזבזת אוכל) ומפרש רש"י: מרבה לאכול. והיום להיפך: אומרים על ילדים שלא רוצים לאכול ומשאירים אוכל בצלחת שהם מבזבזים אוכל.

נו. יתיב רב חנינא קרא (מלמד תינוקות) קמיה (לפני) דרבי ינאי וקאמר: הלכה כרבי אלעזר בן עזריה. אמר ליה (רבי ינאי) פוק (צא) קרי קראך לברא. ניתן גם לפרש: את כינוי הכבוד "קרא" בשמך ראוי לשנות ולקרוא לך "ברא" (חיצוני), כי טעית בהלכה.

נז: "ויאמר אחיה (לכן) ואמה: תשב הנערה אתנו ימים או עשור" ...מאי "ימים"? שנה. שינה את התנאים משתים עשרה חדש לעשרה חדשים, כלומר עד לשנות (ששית, 1/6), שהיא על גבול ההונאה. (המפרשים)

נח. נותנין לה (לבת ישראל העומדת להנשא לכהן) שתי ידות (שני שלישי) של תרומה (אותה היא אוכלת בטהרה) ואחת של חולין (שתאכל בימי טומאתה). יחס השיעורין מעיד על הנהגת עשרה ימי נדה כנהוג בימינו, ועל עשרים ימי טוהר.

נט: ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: טוחנת... טחינה לבעלה ו"תחינה" (תפילה) לעצמה.

נט: הרוצה שיערן את אשתו - ילבישנה כלי פשתן. ואז היא לא תקלקל את ידיה בעשייה בצמר (שזוהי אחת מן המלאכות שהמשנה מונה).

נט: ...נדרה היא וקיים (הבעל) לה (את נדרה) ... וקסברי (לומדים) בית שמאי: הוא נותן אצבע בין שיניה. והיא גם לא יכולה לבקש את היתר נדרה אצל חכם (לפי דעת כמה מפרשים, הגר"א ועוד) וכמו שאדם מתיר קשר חזק בעזרת שיניו ואם שמים לו אצבע בין שיניו הוא לא יכול לעשות זאת, כך כאן: הבעל מעכב בעדה להתיר את הנדר.

ס. עד כמה (עד מתי מכיר וזוכר התינוק את אמו)? שמואל אמר: שלושים יום. כי אתא (כאשר בא) רמי בר יחזקאל, אמר: לא תציתינהו להני כללי דכייל יהודה אחי משמיה דשמואל (אל תשמעו לכללים שקבע אחי רב יהודה בר יחזקאל בשמו של שמואל) הכי (כך) אמר שמואל: כל זמן שמכירה. והלא רבי יהודה בכלל לא מופיע בסוגיא שלנו! אלא, המימרא הנרמזת נמצאת במועד קטן יז: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בכל יום בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני" שניתן לפרש (באופן שונה מן המקובל) שהתינוקת בת פלוני היא לפלוני אביה, כלומר שהיא מתייחסת אל ומכירה את אביה ולא את אמה שלה. ולכלל הזה של רב יהודה אמר שמואל מתנגד רמי בר יחזקאל על כי אין רב יהודה בר סמכא בעניין זה. כי הרי על פי שמואל, רב יהודה "לאו ילוד אשה הוא" (נדה יג.), ולכן הוא שולל שהתינוק מכיר את אמו. בניגוד אליו,

ילודי אשה מכירים באמהותיהם, כל אחד על פי מידתו. זאת ועוד, שימוש המלה "כ״ל" רב יהודה אחי" בדברי רמי בר יחזקאל מובן מתוך לשון רב יהודה אמר שמואל "כל יום בת קול יוצאת...". לעומת זה ההכרזה לפי דעת רב היא חד פעמית: "ארבעים יום קודם יצירת הולד... (סוטה ב.).

עו: "ותירוש ינוכב בתולות" רמז לתהליך הבדיקה (המובא ביבמות ס: ובכתובות י.) "הושיבן על פי חבית של יין. בעולה – ריחה נודף. בתולה – אין ריחה נודף".

סא. אבוה בר איהי ומנימין בר איהי, חד ספי מכל מינא ומינא (אחד נתן לשמש שלו מכל מין ומין שאכל) וחד ספי מחד מינא (ואחד נתן לו ממין אחד בלבד). הגמרא לא מציינת מי מהם חילק מכל ומי ממין אחד, אבל השמות מוכיחים: מיני מין = מכל מיני מינים, אבוה = הבו הא, תנו את זה בלבד.

סב: אחלפיה קמיה (העבירו את הכלה המיועדת לפני רבי חייא, החתן המיועד) אמר להו (רבי חייא): ניהוו שית שנין (ראשית אלמד שש שנים ואחר כך...) אחלפיה קמיה (הביאו אותה אליו פעם נוספת) אמר להו: איכניס והדא איזיל (ראשית חופה ואחר כך לימודים) הוה קא מכסיף מאבוה (התבייש מאבי הכלה שויתר על לימוד תורה) אמר ליה: בני, דעת קונך יש בך. מעיקרא כתיב (קודם כתוב): "תביאמו ותטעמו" ולבסוף כתיב "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". ולמה החליט רק בפעם השנייה שהראו לו את כלתו? בפעם הראשונה רק הביאו אותה "תביאמו", ובפעם השנייה הראו לו את טעמה "ותטעמו".

סד: לא יפחות לה (כאשר נותן את המנה השבועית לאשתו החיה בבית אפורטופוס) משני קבי חטיין... (והגמרא שואלת: ואילו יין לא קתני? פליאת הגמרא מוסברת בזה שכאשר מדובר בעניים, פוסקת המשנה (פאה ח ג) "אין פוחתין לעניים בגורן מהצי קב חטיין... חצי לוג יין".

סה. חומא דביתהו דאביי... הגמרא מספרת שאשת רבא גירשה את חומא אשת אביי מן העיר מחוזא בגלל פריצותה ועל הנזק שהיא עשתה בעיר. "עיר פרוצה - אין חומא (חומא) " (משלי כה, כח).

סו. בושתה ופגמה שלה (אם מישהו חיבל באישה) אלא מעתה בייש סוסתו של חברו... רקק בבגדו של חברו הכי נמי דבעי למיתן ליה בושת? (האם גם אז צריך לשלם לו "בושת", בודאי שלא!) "קח את הלבוש ואת הסוס..., ועשה כן" (אסתר ו, י). תחסיר את לבוש ואת הסוס (מחויב בושת) ותשלם רק אם מתקיים "כן": " כאשר יקום איש לרעהו... כן הדבר הזה" (דברים כב, כו) הפגיעה באדם עצמו.

סז. אמר רבן שמעון בן גמליאל: (כאשר האישה פסקה, הבטיחה להכניס לבעל זהב) במקום שנהגו שלא לפורטן שמין אותן והרי הן בשויהן. אם היא מתבססת על התרת נדרים ("שלא אוכל לפורטם כי רבים הם"), אזי שמים את ערך הנדר והיא משלמת את מלוא הערך.

עב. ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה... ומשמשותו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת. נהוג אצל נשים שבמקרים של מצוקה הן נודרות להוסיף נר או נרות בערב שבת. אם כן, מצאנו במשנה את שלשתם: חלה, נדה והדלקת הנר, שעל אי קיום המצות הללו דנה המשנה את הנשים בשעת לידתן (שבת פרק ב משנה ו). לכן דינה של זו כאיילנית שיוצאת בלי כתובה.

עב. יוצאה וראשה פרוע (מפסידה כתובתה על שהיא עוברת על דת משה)... (ובעמוד ב':) אפילו קלתה (סל גדול שהיא מכסה בו את הראש) נמי אסור (מפני שהיא עוברת על דת משה. ואיפה אסור לה להיות בקלתה? אפילו) בחצר? אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה. כי הרי אברהם הזמין את אורחיו "והשענו תחת העץ (בראשית יח ד)" ואיך זה אפשרי לשרה אשתו שהיא תשב עם בעלה תחת העץ כאשר קלתה בראשה? עג: אמר רבה: מחלוקת (של רב ושמואל על אשה שמתברר שיש עליה נדרים, האם היא זקוקה לגט) בטעות שתי נשים... ובפירוש רש"י: "קידש לאה על תנאי ואשה אחרת כנס סתם אחריה". השם לאה גם כן בטעות (על פי המפרשים) וצריך להיות: לא' (לאחת). כנראה נמשך המדפיס לטעות זו בעקבות הסיפור על יעקב שקידש את לאה על פי הסימנים הסודיים שמסר לרחל ושבע אחר כך כנס גם את רחל ("האשה האחרת").

עג: אמר רבה: מחלוקת בטעות אשה אחת כעין שתי נשים. אם כך הייתה במימדיה, כך היא בדיניה.

עה. אמר אביי: וחד מינייהו עדיף כתרי מינן (אחד מבני ארץ ישראל שווה בערכו כשניים מבני בבל). אמר רבא: וחד מינן כי סליק להתם (אחד מבני בבל העולה לארץ ישראל) עדיף כתרי מינייהו (שווה לשני בני ארץ ישראל). יוצא שחכם העולה לארץ ישראל גדלה מעלתו ארבעה מונים. וכך הוא בדברי משה רבנו: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" (דברים ג, כה). "אעברה" = אותיות "ארבעה". לומר: אהיה פי ארבע כאשר אראה את הארץ הטובה. (בן-היוידע).

עה. רבי ירמיה דכי הוה הכא (כאשר היה אתנו בכבל) לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן (לא ידע מה אומרים הרבנים), כי סליק להתם (אחרי שעלה ארצה) קרי לן

בבלאי טפשאי (קרא אותנו בבליים טפשים). ועם כל זאת, מקור חכמתו הוא בבבל (הריטב"א).

עט: נפלו לה עבדים ושפחות זקנים... רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא תמכור מפני שהן שבח בית אביה. נפלו לה זיתים וגפנים זקנים... רבי יהודה אומר: לא תמכור מפני שהן שבח בית אביה. למה ברישא רבי שמעון בן גמליאל ובסיפא רבי יהודה? הראשון נזכר בטבי העבד הזקן המפורסם של בית אביו רבן גמליאל, ורבי יהודה לטעמו ש"כזית נמי חשיבי" (פסחים מט:).

פד. ... אין מרחמין בדין... לכתובת אשה משום חינא... בת רב חסדא ידענא בה... שתפס מחיים... בסוגיא מופיעים הפרטים הבאים של הקדיש: "חנא וחסדא ורחמי וחיי" ואם תעיינו תמצאו גם "זכתה אשה יותר מכתובתה", כלומר, "מזוני רויחי".

פד: קריביה (קרובים) דרבי יוחנן תפוס פרה דיתמי מסימטא (תפסו פרה של יתומים מסימטא) אתו לקמיה דרבי יוחנן (באו לפני רבי יוחנן והוא חיזק את ידיהם)... אתו לקמיה דרבי שמעון בן לקיש, אמר להו: זילו, אהדרו (לכו, תחזירו את הפרה)! יתכן, שזה שאחרי רבי יוחנן הם באו גם אצל ריש לקיש, שהיה קרובו של רבי יוחנן (גיסו וקרא לו רבי יוחנן, בהמשך, "שכנגדי"), מפני שהוא היה קרוב להם עוד יותר והם קיוו להשיג ממנו פסק דין עוד יותר נוח - אבל התאכזבו. (וראו גם הגהות של יעב"ץ).

פד: דבי נשיאה תפוס אמתא דיתמי (אנשי הנשיא תפסו שפחה של יתומים)... יתיב (ישבו לדון) רבי אבהו ורבי חנינא בר פפי ורבי יצחק נפחא (הדיינים האלה הצדיקו את מעשה בית הנשיא) ויתיב רבי אבא גבייהו (אצלם) אמר להו רבי אבא: משום דבי נשיאה נינהו מחנפיתו להו (מפני שהם מבית הנשיא, אתם מחניפים להם בדין)? המריבה בין שלושה החכמים ורבי אבא קבלה ביטויים רבים, כגון בבא קמא יז: שם רצו שלושה לחייב את רבי אבא ורק התערבותו של רבי אילעי הגנה עליו. מכל מקום, רבי אבא בוודאי לא הצטער שניתנה לו הזדמנות "לתקן" את הדיינים.

פה. ההיא איתתא דהו מיפקדי גבה (אשה שהופקד אצלה תיק של שטרות חוב ולפני מות המפקיד תפסה את הפקדונות. פסק רב שאף על פי שתפסה את השטרות לפני מות המפקיד, התפיסה לא נחשבת אלא אם כן נתבעה עליהם בחייו). תפסת (עם) מריבה? - תפסת. תפסת בלי מריבה - לא תפסת.

פה: ההיא גברא דאפקיד שב מרגינתא... ההיא גברא דאפקיד כסא דכספא... ההיא דאפקיד מטכסא... שלושה סיפורים כמעט זהים על הפקדת חפצים יקרים ועל אנשים הטוענים שהם הפקידו את החפצים. האם הם נאמנים מכוח העובדה שהם מוסרים פרטים מזהים על החפץ? פסקי הדין שניתנו בכל

סיפור על ידי חכמים אחרים הם זהים וזה הלקח מן הבאת שלושה הסיפורים, ללמדך ש"דברי חכמים... נתנו מרועה אחד" (קהלת יב, יא). (בעקבות הר"ן). פה: **ההוא דאמר להו** (צווה ליורשיו) **"נכסיי לטוביה"**. **שכוב** (מת) ... **אתו שני טוביה** (כאו שנים עם השם טוביה. למי נותנים?) ... **שכן וקרוב, מאי? תא שמע** (מביאה הגמרא הוכחה על עדיפות השכן מן המקרא): **"טוב שכן קרוב מאח רחוק"** והשם "טוביה" שזור בהוכחה.

פו. **...מאן דדאין דינא בגרמי** (הדן בדינים של נזק הנגרם בעקיפין)...יש דיני "גרמי" ויש דיני "גרמא" וההבדל ביניהם קטן (נמדד בגרמים).

פו: **רבי אליעזר אומר**: (משביעין את האשה האם היא לא מעלה ברכוש שהיא הופקדה עליו) **אפילו על פילכה ועל עיסתה**. ... **אמרו לו לרבי אליעזר: אין אדם דר עם נחש בכפיפה**. "כפיפה" = כפיית פה, כאן במשמעות של כפיית שבועת-פה. בדף עב. (ששם גם כן נאמר הפתגם בהקשר של אשה נודרת) כפיפה = נדר-פה נוסף שכופים עליה. ובעמוד עז. (בדברי רב: "האומר איני זן ואיני מפרנס, יוציא ויתן כתובה") הביטוי "כפיפה" במשמעות של כופין אותו לספק לה את מאכל-פיה. אותו ביטוי, כפוף להקשרו.

פט: **אלמנה מן הנשואין** (גובה את דמי כתובתה על סמך עדים המעידים על מיתת הבעל) **וליחוש דלמא גירשה ומפקא לגיטא וגביא ביה** (ואולי היא הייתה מגורשת שקבלה את דמי הכתובה ועתה, אחרי מות הבעל שוב תובעת את הכסף על סמך גיטה)? **ביושבת תחת בעלה** (היא גרה אתו והוא לא מת ולא גירש). **ודלמא סמוך למיתה גירשה? איהו הוא דאפסיד אנפשיה** (הוא הביא את ההפסד על עצמו). גירושיו הרגו אותו.

צג: **מי שהיה נשוי שלש נשים** ... גובה הכתובה, הרכוש הכולל והחלוקה בין השלוש הנשים על פי המשנה מוצגת בסמוך;

האשה	א	ב	ג	הרכוש
כתובתה בזוזים	100	200	300	
החלוקה	33	33	33	100
	50	75	75	200
	50	100	150	300

ההיגיון מאחורי החלוקה לפי שיטת המשנה תואר על ידי המתמטיקאים אומן (חתן פרס ישראל) ומשחר ז"ל במאמר שהתפרסם בכתב העת J. Economic Theory 36 (1985) 195 כדלקמן:

רכוש קטן חולקים בשוה עד שמגיעים עם עליית הרכוש למחצית הכתובה הקטנה ביותר. (במקרה שלנו עד רכוש כולל של 150, שאז החלק של אשה א בעלת כתובה של 100 יגיע ל- 50.) את העודף ברכוש מעל 150 מחלקים באופן שווה בין הנשים ב ו-ג, עד שמגיעים למחצית הכתובה של ב (כלומר, ברכוש של 250 שאז ב מקבלת 100 שהם מחצית ה - 200 שלה). אם הרכוש גדול מזה (עולה על 250), אזי הנותר הולך ל-ג. לפי המחברים חלוקה זו היא היחידה המתאימת עם העיקרון של "שניים אותים בטלית...יחלוקו" עבור כל זוג חלוקות.

צג: וכך היו כותבין בירושלים שעות. של הנישואין, ולא את השעות שעל ההזמנה.

צד...תני (למד) **אביי קשישא**: יתומים שאמרו (היתומים שעליהם נאמר שאי אפשר להיפרע מהם כי אם בשבועה) גדולים, ואין צריך לומר קטנים (שבדאי נשמרת זכותם). ובן ננס אית ליה דאביי קשישא. נחלקו בעדיפויות: אביי קשישא דואג ליתומים גדולים, ובן ננס שומר על זכותם של יתומים קטנים.

צד. אבל איתיה במתא איבעי ליה למיתי. שימו לב לצלילים הדומים!

צד: אמר ליה (רב נחמן לרב ששת): ...אנא דינא ומר לאו דינא (אני דיין ואדוני אינו דיין). רב ששת עיוור היה ולא היה יכול להיות מקום אצלו דין של שופטים: "כי השחד יעור עיני חכמים" (דברים טז, ט).

צו. כל המונע תלמידו מלשמשו, כאילו מונע ממנו חסד. חסד = מעשה הנהוג אצל חסידים. וניתן גם לפרש שהרבי הוא שעושה חסד עם תלמידו כאשר הוא מרשה לו לשמש אותו.

צו. מעשה בכלתו של רבי שבתי שתפסה דיסקיא (שק עשוי עור) מלאה מעות ולא היה כח ביד חכמים להוציא מידה. היא תפסה חזק וגם העור היה חזק ולחכמים מעט כח. מה לעשות?

צו. כאן בצנועה, כאן בפרוצה. לפי פירוש רבי ישראל מנרבונה "פרוצה" היא שמתפרצת לבית דין. היפוכו של "אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה" (תהלים קמד, יד). נשים צווחות המתפרצות לבתי דין (והיחס הסלחני למצוקתן) מובאות בכמה מקומות (שבת נה., פסחים נז., סוכה לא., בבא בתרא ט:).

צז: רבי מאיר סבר: בתולה - אפילו מקצת בתולים...רבי אלעזר ורבי שמעון סברי: בתולה - שלמה משמע. רבי שמעון לטעמו: כפי שאין מוקצה, כך אין מקצתה.

צח. ההיא איתתא דתפסה כסא דכספא (אשה שתפסה כוס של כסף) בכתובתה (כחלק מכתובתה ותבעה מן היתומים מזונות בתור השלמת כספי הכתובה) ... אמר להו ליתמי (אמר רבא ליתומים) זילו הבו לה (לכו תשלמו לה) מזונות.

לית דחש להא (אין מי שחושש) דרבי שמעון "מקצת כסף ככל כסף". "כסא" הוא חלק של "כספא" (באותיות), אבל לא נחשב ככולו.

צח: כאן שנה רבי "הכל לבעל המעות" (כל רווח השוק מגיע למשלח, והשליח לא יכול לטעון "אני הרווחתי"). בעל המעה הוא בעל הדעה.

ק: רבינא הוה בידיה חמרא דרבינא-זוטי יתמא בר אחתיה. (הופקדו אצל רבינא יינות של רבינא- הקטן, היתום של בן אחותו)... מכאן נלמד: (א) שנותנים לתינוק שם של דוד שעודנו בחיים, (ב) "רבינא" איננו כינוי כבוד (דוגמת רבי או רבה) אלא שם פרטי ממש.

קא: הנושא את האשה ופסקה עמו כדי שיוון את בתה (מנישואיה הקודמים) חמש שנים. היא נישאה לו כאשר הבת הייתה לכל הפחות בת שנה, בכדי שלא ימנע ממנה להניק אותה, ומוסיפה עוד חמש שנים, שאז הבת מגיעה לגיל שש - הגיל המירבי שהאב חייב לפרנס את בתו.

קב... אמר רב גידל אמר רב: (נדברו המחותרים בעת האירוסין) כמה אתה נותן לבנך? - כך וכך - וכמה אתה נותן לבתך? - כך וכך. עמדו וקדשו - קנו. בירושלמי (פרק ה הלכה א) מובאים דברי רב גידל (בלי תא"ר רב), אבל בשם רב) עם שינוי ההלכה. והתלמוד משתעשע במשמעות השמות גידול וזעירא (קטן). נטען שם בירושלמי שהשם "גידל" אינו ערובה לגדלות: אשכח גידול- רביתא (רב גידול מצא דבר גדול, שהם דברי רב) ומר- זעירתא (ואמר דבר קטן, מובן מאליו). ובהמשך: אמר רבי זעירא "והדא היא זעירתא? (האם זהו הדבר הקטן?)".

קב. עמדו וקדשו, קנו. הזדרזו לקום, ובמיוחד צד הכלה שלא יקרה בה "תשב עד שתלבין ראשה" (לקמן קט.).

קב: מעשה היה (עם בת יתומה ששהתה עם בנה אצל אחיה) ושחטוהו (והרגו האחים את הבן בכדי לרשת את עישור נכסים שלה) ערב ראש השנה. בהתרת נדרים יוכלו האחים לומר "אין כאן...לא עישור...".

קג. ההוא גברא דאוגיר ליה ריחיא לחבריה (אדם השכיר ריחיים לחברו שבתמורה יטחון לו את החיטין שלו). לסוף איעתר, זבין ריחיא וחמרא (התעשר השוכר וקנה ריחים וחמור)... מצי אמר ליה (יכול השוכר לומר למשכיר) טחון וזבין טחון ואותיב (טחון חיטיך ותמכור אותן ואני אטחון את החיטין שלי ואתן לך אותן למחייתך) ... אבל אית ליה טחינא לריחיא (אבל אם יש ביקוש רב בציבור לטחינה בריחים) כגון זו: כופין אותו (את השוכר) על מדת סדום (וחייב לתת למשכיר דמי השכרה מן ההכנסות של הטחינה). ולמה המשכיר לא יחפש לקוחות לחיטין שלו וישיג כסף בדרך זו? אלא שטוחן אדם קב שלו מתשעה קבין של חברו.

קג. **ברכת הבית ברובה**. ברכת הבית: "יברך את בית ישראל..." (תהלים קטו, יב, ובהמשך): "יוסף השם עליכם, עליכם ועל בניכם", בריבוי הברכה-ברובה.

קג. **בשעת פטירתו של רבי אמר...לחכמי ישראל...אל תספדוני בעיירות** (אלא בכרכים הגדולים) ... **משום יקרא קאמר** (רבי צוה זאת בכדי לשמור על כבודו). והפתגם "משמת רבי בטלה ענוה" (במשנה בסוטה מט.). מדויק הוא כי מיד עם מותו היו אלה שיקולי כבוד ולא של ענווה שהתחילו לשחק תפקיד. (בעקבות אגדות מהרש"א) ובירושלמי נמצא טעם אחר: שלא יבואו לידי מחלוקת מי בערים הקטנות יספיד אותו.

קג. "**כבד את אביך**" זו אשת אביך "ואת אמך" זו בעל אמך. "את" כאן במוכח "עם". מי שחי עמו או עמה ואפילו אם לא הורה שלו.

קג. **כל בי שמשי הוה אתי לביתיה** (רבי, אחרי פטירתו, הופיע בביתו כל ערב שבת בין השמשות). ומוסיף גליון הש"ס לרבי עקיבא איגר שהיה לבוש בגדי חמורות והוציא את ידי בני ביתו בקידוש. הסיבה שהיה יכול לפטור אותם בקידוש, מפני שהיה חייב במזונות אשתו ובנו. ומפי הרב מרדכי ברויאר (ז"ל): סופר על אדמו"ר מסוים שהגבאי העלה אותו לשלישי בכל שבת גם לאחר פטירתו, כדרך שהוא עשה בעודו חי, והגבאי היה צועק "ברוך הוא וברוך שמו" ו"אמן" אחר "ברכותיו". ועל זה אמר הרבי מגור שהיה יותר ראוי להעלות אותו להגבהה, למען יראו כולם.

קג: "**ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור**" - **ההוא ממלא מקום אבותיו הוה**. (שארין **חכם** ממנו מבין הבנים, כך מפורש ברש"י וברש"ש. ולעומת זאת, ממשיכה הגמרא: **ורבן גמליאל** (בנו של רבי, שאותו מינה רבי לנשיא) ... **ביראת חטא ממלא מקום אבותיו הוה**. אין לצפות מבנים יותר מדי, שיצטיינו הן בחכמה הן ביראת חטא. די בדבר אחד והוא כבר מזכה אותם בבכורה.

קז. ... **מאי דבר אחר** (מהו "דבר אחר" שהבית דין אינו חייב לספק לאשה שבעלה הלך למדינת הים)? **רב חסדא אמר: תכשיט**. הקשר נמצא בתוך הפסוק (משלי יא, כב): "**נזם זהב באף חזיר**" (חזיר=דבר אחר). **רב יוסף אמר: צדקה**. בהסתמך על הקרא (דברים טו, י): "נתון תתן לו...כי בגלל הדבר הזה". **קז: מי שהלך למדינת הים...אין פוסקין מזונות... בשלשה חדשים הראשונים...לפי שאין אדם מניח ביתו ריקם**. אבל למעלה משלושה חדשים הוא לא משאיר מזונות בביתו, מחשש שמא "יגער בו חבריו" (כדין שלא מתגלח תקופה ארוכה מתמת אבלו).

קח: **לישנא אחרינא** (זאת גירסת הב"ח. פירוש: למה פריעת החוב תיחשב **כהנאה** ללוה כאשר הוא לווה שלא על מנת לשלמו) **התם נמי אית ליה** (גם שם

יש לו) הנאה, בההיא הנאה דמיכסף מיניה (שמתבייש ממנו). היינו, הנאה מזוכיסטית של הלווה שנהנה מן העובדה שהוא צריך להתבייש מן המלוה. קח: אמר ליה רבא: מאן דעסיק בתורה הוא דירית (מי שעוסק בתורה, רק הוא יורש)? מאן דלא עסיק בתורה, לא ירית? והלוא כתוב (דברים לג, ד): "תורה צוה לננו משה" לנו, שעוסקים בתורה, אבל "מורשה לקהלת יעקב" הירושה לכולם, ללומדים ולשאינם לומדים.

קח: הטוען את חברו כדי שמן והודה בקנקנים, אדמון אומר: הואיל והודה במקצת הטענה - ישבע. וחכמים אומרים: אין הודאת מקצת ממין הטענה. ולכן "הותר לו" מן השבועה. "ומנותר קנקנים" בעניין שהותר לו מלהשבע על הקנקנים, שם... "דחה אדמון", חכמים דוחים את דעת אדמון.

קח: ...פליגי היכא דאמר ליה "עשרה כדי שמן יש לי" (אדמון והחכמים נחלקו בזה, האם כלולים בלשון זו קנקנים ריקים) ...אמר רב שימי בר אשי: נעשה כמי שטענו רימון בקליפתו. כלים ריקים נמשלו לרימון "כפלח הרמון רקתך" (שיר השירים ד, ג). ריקתך?

קח: הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל - תשב עד שתלבין ראשה. ומביאים התוספות (ד"ה "תשב", קט). שאם היה זה במעמד האירוסין, כי אז עמדו וקדשו וקנו. מסתבר שעמדו, בכדי שלא תסתכן הכלה שתשב עד שתלבין ראשה.

קט. תשב עד שתלבין ראשה. ומסכמים בתוספות: "דוקא בנשואין הראשונים" - ולא בשניים. ובדין הוא כי הרי בנישואין הראשונים היא כבר גילחה את כל ראשה ואין מה שילבין.

קט: קרו אינשי לתרי פלגי דיקלי - דיקלא (אנשים קוראים לשני חציי דקל - דקל). מובא להלן בדף קיב. "האי תאלתא דקיימא אגודא דירדנא" (דקל צעיר העומד על גדות הירדן) ונגדר רק החצי שהוא בצד ארץ ישראל, הביא פירות בכמות (60 כורים) שהוא חצי היכול הרגיל ועדיין התייחס לחצי הדקל הזה כאילו היה דקל שלם.

קי: כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו א-לוה, יפה נדרש על ידי חסידי סאטמר: רק "דומה", כי הרי יש כופרים רבים בארץ. וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה. ושוב רק "דומה", כי לו חסרים יהודים יראים בברוקלין. וכל שאינו דר בארץ (מפני שירד ממנה) אין לו א-לוה. (כאן אין "דומה", אלא ממש). הברדל זה בין שהייה בחור"ל וירידה לשם מבואר ב"תורה תמימה" המיישב את שיטת הרמב"ם עם מדרש בתורת כהנים על הפסוק (בויקרא כה, לח).

קיא, ההיא גברא דנפלה ליה יכמה בי חוזאה (בכבל) אתא לקמיה דרבי חנינא (העניין בא לפני רבי חנינא בארץ ישראל) אמר ליה: מהו למיחת וליכמה (האם לרדת וליבם אותה)? אמר ליה: אחיו נשא כותית. ברוך המקום שהרגו! והוא ירד אחריו? (כלומר, לא יקח אותה ולא יירד!) "לא במותו יקח הכל, ולא ירד אחריו!" (תהלים מט, יח). לא יקח אותה במות האח וגם לא יירד אחריו.

קיא. (באותו עניין). הביטוי "ברוך המקום שהרגו" מוקשה ונוח לקרוא אותו בקצת שנוי "ברור, המקום שהרגו", לאמור: ברור לי ששהייתו בבי-חוזאה הרגתו ולכן לא יירד אחיו אחריו.

קיא. כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא. הן הן אותן ארבע אמות של הלכה שלימודה מבטיחה לאדם "שהוא בן עולם הבא" (סוף נדה), מכאן אתה לומד שהליכה של ארבע אמות בארץ ישראל היא "הליכות עולם". כדברי הפסוק (בחבקוק ג, ו): "וימדד ארץ...הליכות עולם לר".

קיא. גלגול לצדיקים (שעצמותיהם מתגלגלות לארץ ישראל) צער הוא. אמר אבוי: מחילות נעשות להם בקרקע (ועומדים על רגליהם והולכים במחילות עד ארץ ישראל. רש"י). ברוח זו מפרש החתם סופר את התפילה "ותולכנו קוממיות לארצנו" ולא כפופים במחילות.

קיא: "לאהבה את השם אלוֹקֵיךָ [לשמוע בקולו] ולדבקה בו" וכי אפשר לאדם לידבק בשכינה? אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם ... אם בתו תינשא לתלמיד חכם היא תקיים "לאהבה את": לרבות תלמידי חכמים, וגם "לשמוע בקולו" (כי עושה אשה רצון בעלה, התלמיד חכם), וגם- "היא תדבוק בו". [ומיושבת בזה השאלה (ראו ספר "אבני שהם" לר' משה ליב שחור) למה לא מפרשת הגמרא את הפסוק על האדם עצמו, שהוא ישא בת תלמיד חכם, כפי שהוא אמנם מצווה].

קיא ל. אמר ליה ההוא בר אמוראה (בן אמורי) לבר ארעא דישראל (לכן ארץ ישראל): האי תאלתא דקיימא אגודא דירדנא כמה גדריתו מינה (כמה תמרים אתם גודרים מן הדקל הזה העומד על גדות הירדן) אמר ליה "שיתין כור" (60 כור). אמר ליה...אנן (אנחנו) מאה ועשרין כורי הוה גזרינן מינה (היינו גוזרין ממנו). אמר ליה: אנא נמי מחוד גיסא קאמינא לך (גם אני דברתי על צד אחד בלבד) על אותו צד הנוטה לארץ ישראל, בעוד שהצד מנגד לא נחשב.

נדריים

ב. מנודה אני לך. רבי עקיבא היה חוכך בזה להחמיר. (כאדם המתחכך אילך ואילך. רש"י בדף ז.). דעתו עשתה תנודות על "מנודה".

ב: במה מדליקין ובמה אין מדליקין? ...יש נוחלין ומנחילים, נוחלין ולא מנחילין באיזה סדר מציג את האפשרויות? "יש אחד ואין שני (קהלת ד, ח)" ל"יש" נועד מקום אחד, ול"אין" מקום שני.

ה: ידים שאין מוכיחות, לא הוויין ידים. עצה בחינוך ילדים, קל וחומר מ"חושך שבטו, שונא בנו" (משלי יג, כד).

ט: ...מיד עמדתי ונשקתי על ראשו... בסיפור של שמעון הצדיק והנזיר טוב הרואי משחק "הראש" (על אביזריו: השער, הקווצות, הגילוח) תפקיד מרכזי. בגירסאות שונות ראש הצעיר מופיע ברמות שונות (בגובה שונה). בגמרא שלנו עמד שמעון הצדיק בכדי להגיע לראשו. בירושלמי (סוף פרק א): "והרכנתיו בראשי". בתוספתא (נזיר פרק ד הלכה ו) ראש הנזיר נמוך עוד יותר: "והמכתי (והנמכתי) את ראשי ונישקתי".

י. רבי אלעזר הקפר ברבי אומר: "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש", וכי באיזו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין. ההנאה שבשתיית היין מורגשת בצואר - והוא אשר נקרא "נפש", דוגמת "באו מים עד נפש" (תהלים סט, ב). לנפש הזה הוא חטא כאשר נמנע משתיית יין.

י. ...חרק, חרך, חרף: הרי אלו כינויין לחרם... רבי יוחנן אמר: לשון אומות הן (שינויי המלים מקורן בשפות אחרות). רבי שמעון בן לקיש אמר: לשון שבדן להם חכמים... וכן הוא אומר "בחדש אשר ברא מלבן". במקור (מלכים א' יב, לג) הכתיב הוא "מלבד" (ולפי הרד"ק הוא הלשון העיקרית) וזו דוגמא של החלפת האות האחרונה על ידי חכמים (כמו במשנה שלנו).

י: כינויי דנזירות: ...מתזקנא, מנזחא, מפיתנא. איבעיא להו (שאלו): ...מיתחזנא מאי? ... מה החזנות יכולה כבר לשנות?

יג: האומר לחבירו: "קונם, פי המדבר עמך", " ... ידי עושה עמך", " ... רגלי מהלכת עמך". אסור. כל הביטויים מקורם במקראות: "כי פי המדבר אליכם" (בראשית מד, יב); "ועצם ידי עשה לי" (דברים ח, יז); "רגליהם ולא יהלכו" (תהלים קטו, ז).

יג: תומר בשבועות מבנדריים... שהשבועות חלות על דבר שיש בו ממש ושאינו בו ממש, מה שאין כן בנדריים (שחלים רק על דברים שיש בהם ממש) אמר רב יהודה: (מפרש את הנאמר במשנתנו "קונם", כלומר נדר, פי מדבר עמכם) באומר "יאסר פי לדיבורי...". ומסביר הר"ן שהכוונה ל-באומר, דהיינו, שלפי

לשון דיבורו אין בו ממש אבל הוא נחשב כיש בו ממש. לפעמים המציאות שונה מזו: אתה שומע אדם מדבר כאילו יש בדיבורו ממש, אבל לאמיתו של דבר אין בו ממש.

יד: **הנודר בתורה, לא אמר כלום.** "בעבור שנודר" במי-שבירך לעולה לתורה, לא תמיד מתקיים.

טז. **שאוכל - שתי לשונות משמע** (יכול להתפרש הן לחיוב והן לשלילה, בהתאם לנסיבות). ההבדל בין דיבור דו-משמעי, מתהפך, ודיבור חד-משמעי, ישר, עולה משני הפסוקים: "ולשון תהפכות תכרת" (משלי י, לא), ו "ולשון זהב אחד" (יהושע ז, כב). (ועדיין יש לתמוה, מדוע "לשון" בראשון: נקבה ובשני: זכר?).

טז. **ורב אשי... קסבר "שלא אוכל" נמי משמע שתי לשונות** (יכול להתפרש בתור "כן אוכל"). דוגמאות לשני המובנים נמצאות במלכים א' פרק יג, בו מסופר על (א) איש אלקים שעמד בהפצרת ירבעם ואמר "לא אוכל לחם", וקיים דבריו. ו-(ב) "הנביא" שגם הוא אמר "ולא אוכל לחם", אבל הוסיף "לא אוכל" ולבסוף אכל לחם ונענש.

כ: **וכשהוא מספר...** ומפרש הר"ן: כשהוא (הגבר) משמש מטתו. אבל כן, גם אצל נשים (במלכים ב' ח, ו) "וישאל המלך לאשה ותספר לו, ויתן לה המלך סריס אחד".

כ: **כל אדם שאשתו תובעתו, הויין (יהיו) לו בנים שאפילו בדורו של משה לא היו כמותם.** והגמרא מביאה הוכחה מתביעת לאה את יעקב שבעקבותה נולד יששכר, ועליו נאמר: "יששכר חמור גרם". החמירות (התשוקה) של לאה גרמה ליששכר שייולד. (פירוש אחר ל"חמור גרם" נמצא ב"תורה תמימה").

כג. **רבי ישמעאל בר רבי יוסי הוה ליה נדרא למישרא** (היה לו נדר שהיה זקוק להתרה, ולא מצאו לו פתח להתיר)...**כיון דחזא ההוא קצרא דמצטערי רבנן** (כאשר ראה כובס אחד שהחכמים מצטערים שלא מצאו טעם להתיר) **מחייה באוכלא דקצרי** (הכה אותו בכלי עבודה של כובסין). הייתה זאת דרך משלו ל"פותחין בראש" (מחפשי תירוץ להתיר).

כה: **נדרי שגגות: אם אכלתי ואם שתיתי... קונם אשתי נהנית לי שגנבה את כיסי ושהכתה את בני.** מוזכרים במשנה שלשת הדברים שהאדם ניכר בהם (עירובין סה:): הכוס ("שתיתי"), הכיס (שאשתו גנבה) והכעס (שבעטיו הכתה את הבן).

כה. **ונודע שלא הכתו (את בנו) ... או שנודע שהכהו, אבל מגיע לו?** כז: **...ההוא דאמר להו: אי לא אתינא מכאן עד תלתין יומין, ליהוי גיטא (אם לא אגיע מכאן ועד שלושים ימים, הגט לאשתי יהיה תקף) אתא ופסקיה מעברא**

(בא, וגשר הפסיק את מעברו) **אמר להו** (אמר להם הבעל שלא הצליח להגיע): **חזו דאתאי! חזו דאתאי! פעמיים, כאומר, פעם: "חזו דאתאי** (ראו שבאתי!)!" ופעם "חזו דאתאי! (תדאגו שהיא אשתי ותדאגו שהיא תשאר כזאת!). (חילוף גירסא של "אתאי" ל"איתתא דאתאי" נמצא בעבודה זרה יז. על פי דקדוקי סופרים).

כח. היכי נדר (כאשר הוא נאנס על ידי שוטרי המלך, איך הוא נודר בכדי שנדרו לא ייתפס)? **אמר רב עמרם אמר רב...באומר בלבו היום** (שאומר בלבו שרק היום ייאסרו עליו פירותיו) **ומוציא בשפתיו סתם**. הוא אומר כלשון ילדים: **סתם** אמרתי לך ולא התכוונתי ברצינות.

לב. **בשעה שנתרשל משה רבינו מן המילה, באו אף וחימה ובלעוהו ולא שיירו ממנו אלא רגליו**. רגליו ניצולו מן המוות בזכות "לא יתן למוט (- למות) רגלך".

לח. **לא העשיר משה אלא מפסולתן של לוחות...ומשה נהג בה** (בפסולת) טובת עין ונתנה לישראל, ועליו הכתוב אומר "טוב עין הוא יבורך, כי נתן מלחמו **לדל**". והעם דל היה יחסית למשה כי משה לבדו התעשר מן הלוחות.

לח. **חמישים שערי בינה נבראו בעולם וכולם נתנו למשה חסר אחת**. וכל זה השיג בגלל ישיבתו בישיבה גבוהה (בישיבה של מעלה).

לח. **יונה...נתן שכרה של ספינה כולה** (הוא בעצמו שכר את כל הספינה ולא את מקום עצמו בה בלבד). ממנו למדו השליחים האחרים להגיש חשבונות גלובאליים (כוללניים).

לט: ... **מאי משמע** (מה קשר של הפסוק למצוות ביקור חולים)? **אמר רבא: "אם כמות כל האדם ימותן אלה" שהן חולים ומוטלים בעריסתן** (ובהמשך הפסוק המובא לעיל "ופקודת כל אדם יפקד עליהם" וכאן מפרש רבא את המלה "פקודה") **ובני אדם מבקרים אותן. מה הבריות אומרים? "לא ה' שלחני" לזה!** כאשר הבריות, כלומר המבקרים האחרונים, רואים את כל קהל המבקרים, "המפקדים" את החולה, אזי הם מתחרטים שבאו ואומרים שלא על מקרה כזה חלה מצוות ביקור חולים, לא **לזה** חויבתי לקיים את המצווה. הברקה (מתוך תוספת המלה "לזה" ללשון המקרא, המשנה את משמעות פשוטו של הפסוק) אפיינית לרבא.

לט: **כל המבקר חולה, נוטל אחד מששים מחליו**. "ויאמר ליוסף, הנה אביך חולה...הנה יוסף בנך בא אליך – ויתחזק ישראל וישב על המטה" (בראשית מח, א-ב). אחרי שיוסף ביקר אותו נשאר יעקב עם 59 חלקים (ה'מ'ט'ה') של מחלתו. יוסף לקח את החלק הששים. (מיוחס להגר"א).

לט: ... אמר להן: ראשונה נוטלת עישור נכסים, שניה במה ששיירה ... על פי חישוב פשוט הדומה לחישוב ריבית דריבית עם N אחיות נשאר לכן חלק $(1 - (1/10)^N)$ של הרכוש כולו, שהוא במקרה הנידון של עשר בנות ($N=10$) חלק 0.349 מן הרכוש המקורי. לעומת זאת, אצל החולה כאשר חלק $(1 - 1/60)^N$ המחלה נשאר אצלו, אזי עם 60 מבקרים ($N=60$) חלק המחלה שנשאר אצלו הוא חלק 0.365 מן המחלה.

מ. ההוא קצרא (כובס לפי רש"י) הוה שמיע ליה לרבי דגריס להו (שמע את רבי לומד לתלמידיו) ...ואתי ואהדר יתהון קמי רבי (ובא הכובס וחזר על דברי רבי לפני רבי). נהג ה"קצרא" כדרך הקצרנים: שומע ומשמיע בחזרה. מו: הרי בית הכנסת דכמי שאין בו כדי חלוקה דמי. כך נדמה בית הכנסת האידיאלי, אבל במציאות יש בו הרבה מחלוקות ודעות חלוקות.

מח. לא דברו בנשיא (המשנה לא מדברת על אדם שכתב נכסיו לנשיא) אלא בהווה (רק על פי הנהוג). ומפרש הר"ן: "שאינ אדם סומך להקנות לאדם אחר דמסתפי (חושש) שמא יאסרנו עליו ולפיכך נהגו לכתוב לנשיא שאין דרכו לאסור הנאתו על הבריות". וזאת מפני שיש לנשיא דרכים משלו לכפות את רצונו על האנשים מבלי להזדקק לאיסורים.

מט. מזמנין לך למיכל דייסא - עד פרסה (אם הזמינו אותך לאכול דייסה לך אחרי הסעודה פרסה), למיכל בשרא דתורא - עד תלתא פרסי (אם הזמינו אותך לסעודת בשר שור, תלך אחריה שלוש פרסות). הכול לפי ערך הקלורי של המזון שתקבל, שיתן לך כוח לחזור הביתה אחרי הסעודה. מט: אמרה ההיא מטרוניתא לרבי יהודה: "מורי ורבי" (היתה סבורה שהשתכר. הר"ן) סילוף לשוני פקח של "מורי ורבי".

מט: דביתהו דרבי יהודה ... אשתו של רבי יהודה עשתה לעצמה בגד של צמר ויצאה בו, ובאותו בגד יצא לתפילה גם רבי יהודה עצמו. לבגד הזה המשותף לה ולו רמז הפסוק באיסור החזקת משכון עני (שמות כב כו): כי הוא "כסותה" - בכתיב, ו-"כסותו" - בקרי (על פי החתם סופר).

נה. ... קא מזיג איהו כסא דחמרא (רבא מזג כוס יין לרב יוסף) כי קא שתי (כאשר שתה רב יוסף) אמר: הדין מיזגא דמי למיזגא (מזיגה זו דומה למזיגתו של) דרבא בריה דרב יוסף בר חמא (הוא רבא סתם). ומהי "מזיגה של רבא"? ראו מכות ג: "שלושת לוגי מים שנפל לתוכן קורטוב של יין ומראיהן כמראה היין ונפלו למקה, לא פסלוהו. ... אמר...רבא: ...הכא חמרא מזיגא מקרי (כזה נקרא יין מזוג)". כלומר, שיעור של 1:192.

נה. אמר ליה (רב יוסף לרבא אחרי שזה אסר על מי שנדר על "התבואה" ליהנות מן הפירות) לא תיתיב אכרעך (אל תשב על רגלך, אלא תעמוד)!

בהתרת נדריים היו רגילים לשבת (כאמור להלן, עז:), אבל לך אין צורך לשבת כי הרי לפי דעתי הנדר לא חל על הפירות.

נה. **לא תתייב! אכרעך!** (אל תשב אלא תעמוד על רגלך! הוא הפירוש החילופי בתוספות בנזיר כד:) ביטוי דומה פותח את שירו ההיסטורי של המשורר ההונגרי, פטופי בשנת המהפכה 1948.

סב. **שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה** (מותר לו לאדם להודיע על עצמו במקום שלט מכירים אותו). תיתכן משמעות נוספת על פי הירושלמי (נדריים סוף פרק י) "אכן כתב ליה (כך כתב רבי יהודה נשיאה מכתב "המלצה" על רבי חייא בר אבא לרגל יציאתו לשליחות): הרי שלחנו לכם אדם גדול שאינו בוש לומר 'לא שמעתי' ". שבח לו לאדם שיאמר על מקום מסוים (בהלכה או אחרת) "אינני יודע אותו".

סה. ... **מת הכלב או שנהרג הנחש - הרי הן כנוול ואינו כנוול**. ויתירה ממנו, שאפילו היה הוא אריה, ומת - עליו נאמר (קהלת ט, ד) "לכלב חי הוא טוב מן הארי המת".

סה: **אמר ליה רבי עקיבא** (לבעל שנדר הנאה מאשתו והתקשה להמציא לה את כסף כתובתה): "אפילו אתה מוכר את שער ראשך, אתה נותן לה את כתובתה". במעשה חרם שאול (שמואל א' פרק יד) העם פדה את שאול ל"בל יפול משער ראשו ארצה". גם בכלכלה, כאשר אין במה לפדות (מחסור בזומנים), השער נופל.

סו: **רבי שמעון** (בר יוחאי) **לא טעים** (מתבשיל האשה). **אמר: "ימותו כל בני אלמנה, ואל יזוז שמעון ממקומו"**. כמסופר בשבת (לג:). רבי שמעון לא רצה לאכול אפילו מתבשיל אשתו, מחשש שמא יתגלה המקום שבו מסתתר. וגם לזה מתאים הטעם "ואל יזוז שמעון ממקומו!", שלא יצטרך לנדוד מן המערה שבה הוא נמצא, למצוא מקום מחבוא אחר.

סו: **"ימותו כל בני אלמנה"** (ימות הבעל ותהי היא אלמנה, ואחר כך ימותו בניה. רש"י). "קללה נמרצת" (מלכים א' ב, ח).

סו: **ההוא דאמר לדביתהו** (איש שאמר לאשתו) **קונם שאי** (שאיין) **את נהנית לי עד שתראי מאומה יפה שביך** (משהו יפה בך) ... וחפש רבי ישמאעל משהו נאה בה ולא מצא עד ... "שמא שמה נאה?" **"לכלוכית שמה! אמר להן: יפה קורין אותה "לכלוכית", שהיא מלוכלכת במומין** (לקויה, חסרת מומים), **ושריה** (התיר לו אותה). "שמך נאה לך ואתה נאה לשמך" **אם** שמך מתאים לך, **אז** אתה ראוי להקרא נאה.

סו: **ההוא בר בבל דסליק לארעא דישראל** (איש בבלי שעלה לארץ ישראל) **נסיב איתתא** (נשא אשה) **אמר לה ... למחר אמר לה "בשילי לי גריוא** (בשלי

לי "גריווא, מידה גדולה של עדשים), בשילה ליה (בשלה לו) גריווא ... זו אחת משלוש אי-ההבנות בין הבעל הבבלי והאשה הישראלית שמקורן בהבדלי משמעויות של מלים זהות בארצות שונות. ונראה שבמקרה המובא (שלא מובן היטב על פי המפרשים) הבעל התכוון לבישול הכמות, "גריווא", (בערך 9 ליטרים "modius") של עדשים (או מאכל אחר). אלא שהיא הבינה שעליה לבשל את המידה ששמה "גריווא", כלומר את הכלי. זאמנס "גריווא" מופיעה בעבודה זרה מג. בהוראת כלי: דמות האליל (המצרי) סר אפיס (Serapis=Osiris Apis) אסורה בהנאה רק כאשר הוא מחזיק בידו מידה (המסמלת את העולם הזה, ואולי את השפע שבו) "והוא דנקיט גריווא וקא כייל (בתנאי שהוא אוחד ב"גריווא" ומודד)".

דמות האליל עם המידה על ראשו אצל פסל של סר אפיס עם "גריווא" בוטיקן (מתוך או. סיפרט, ע' 578)

Oskar Seyffert: A Dictionary of Classical Antiquities. (W. Glaiser, London, 1894) p. 578



והמונח "בישול" נמצא בש"ס מספר פעמים בקשר לחימום או שריפת כלי (חרס?), כגון "לבישולי מנא קא מיכוין" (עבודה זרה לח.), "מאן דעביד חביתא (של חרס, רש"י) חייב משום שבע חטאות" (רש"י: ... ומצרפו בתוכו, הרי מבשל). יוצא שבסיפור הנ"ל על בני הזוג במונחים של ימינו הוא ביקש קופסת סרדינים והיא הגישה לו קופסה ריקה, או הוא ביקש בקבוק חלב והיא התאמצה להביא לו את הבקבוק בלבד.

סז. ... ואין צריך לומר שקיים אחד מהם (נדר האשה חל אם או האב או הבעל קיימו אותה, ושואלין בגמרא:) למה לי למיתנא (למה המשנה צריכה לציין את הדבר הברור הזה)? והר"ן שואל: "אולי נאמר הדבר בלשון 'זו ואין צריך לומר זו'?" בניגוד קושית הר"ן בכל הדיון מודגש דוקא ההיפך: זו (הבעל צריך להפר) וצריך לומר זו (וגם הבעל צריך להפר).

סז. (בהמשך אותו עניין) ... קא משמע לן (המשנה מציינת את החידוש שהפרת נדר האשה צריכה להיות באופן הבא:) דמפירין שניהם בבת אחת.

והמפרשים מדגישים "שלא צריך להיות ממש בבת אחת", אבל עדיין צריך להיות באשה אחת (שהיא בתו של זה ואשתו של זה).

סט. שמע אביה והפר לה ולא הספיק הבעל לשמוע עד שמת. חוזר האב ומפר חלקו של בעל. אמר רבי נתן: הן דברי בית שמאי. בית הלל אומרים: אין יכול להפר. בית הלל מחמיר ובית שמאי מקל. ולכן, "הן הן" (חיוביים) דברי בית שמאי, ולא - שליליים: "לאו, לאו".

עא: גירושין כשתיקה דמיא (דומה) או כהקמה דמיא? ילדי הזוג המתגרש לעתים קרובות נזרקים החוצה ודומים "לשתוקי", וגם תהליך הגירושין דומה למבצע "נקמה", של בני הזוג זה בזה.

עב: דרך תלמידי חכמים, עד שלא יצאת בתו מאצלו אומר לה: כל נדריים שנדרת בתוך ביתי הרי הן מופרין. ולמה דוקא "בתוך ביתו"? אב שהוא תלמיד חכם, משוכנע שבתו נודרת רק בתוך ביתו ואין היא רגילה להיות מחוץ לבית ולנדור שם.

עד. רבי עקיבא אומר ... אמר רבי אליעזר ... אמר לו רבי עקיבא ... אמר לו רבי יהושע: עקיבא! ... אמר לו (רבי עקיבא) ... המלה האחרונה היא של רבי עקיבא. כפי שהוא אמר (מועד קטן כח:): "אני אחרון!".

עה. אין היבמה גמורה לאישה (שחייבין עליה סקילה. הר"ן) כשם שארוסה גמורה (שהיא בסקילה) לאישה. "גמורה" = גורמת ורגומה.

עה: ומה מקוה שמעלה את הטמאין מטומאתן ... "מעלה", זה עולה בקנה אחד עם חידוש הכסף משנה "... אין הטמא נטהר אלא בעלייתו מהמקוה".

עו: אין, בעלמא דרשי (כן, באופן רגיל דורשים) קל וחומר. ושאי הכא (שונה המצב כאן) דאמר קרא: "אישה יקימנו ואישה יפרנו". את שבא לכלל "הקם" בא לכלל "הפר", את שלא בא לכלל "הקם" לא בא לכלל "הפר". בגלל ההיקף לא דרשינן קל וחומר, וזה הקש ששבר את גב הקל וחומר.

עו: הפרת נדריים כל היום ... כיצד? נדרה בלילי שבת, יפר בלילי שבת וביום השבת עד שתחשך. למה נקט דווקא שבת? שבת "צריכא", מפני שהוא היום היחיד שלא כתוב עליו במפורש "ויהי ערב ויהי בוקר", כלומר, שהיום הולך אחרי הלילה.

עו: ... אין הלכה כאותו הזוג. חייא בר רב שדי גירא ובדיק (ירה חץ ובדק), רבה בר רבי הונא יתיב וקאים (ישב ועמד). והקשר בין הדברים? מן המלה "הזוג" עולה זכרם של הזוג דוד ויונתן והנדר או השבועה שביניהם. מעשה חייא בר רב מעלה את זכר יריית החץ, וממעשה של רבה בר רב הונא אנו נזכרים ב"וישבת אצל האבן האזל" ובהמשך "ודוד קם" (שמואל א' כ, יט ו- מא).

עז. איזדקיק ליה רב לרבה (רב היה זקוק לרב שיתיר את נדרו) בקיטונא דבי רב (בחדר של בית המדרש, כאשר רבה היה:) עומד יחידי ובלילה. הודגש שרבה היה בחדר ובפנים והיה עומד, כי הרי תלמיד חכם לא יוצא יחידי בלילה. עט. שהשתיקה מקיימת ואין השתיקה מבטלת. בנוהג שבעולם פשוט יותר לקלקל (לבטל) מאשר להקים, ליצור משהו. לעומת זאת, בנדרים לבטל קשה ולהקים קל, ואפילו בשתיקה.

עט. ואלו דברים שהוא מפר: דברים שיש בהן ענוי נפש ... (ובגמרא:) ... והתניא...הבעל מפר נדרים שבינו לבינה? מאחר ו"אשתו כגופו" (ולהיפך), דברים שבינו לבינה הם עינויי גוף ולא של נפש.

פ: אמר רב יהודה: דאמרה "הנאת רחיצה עלי לעולם, אם לא ארחץ במי משרה". תשובה הגיונית אבל לא היגיינית (היגותית).

פא. מפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מבניה? (והנה כמה תשובות:) ... (א) שלא יתגדרו על הצבור (שלא ייצרו מרחק ופירוד ביניהם). (ב) מפני שהן מתגברין (מתרוממים) על הצבור... (ג) משום דקרו לאינשי חמרי (מבזין אותם). ב-(א) תלמידי חכמים והעם מתרחקים זה מזה. ב-(ב) תלמידי חכמים מתרוממים והעם נשאר במקומו וב-(ג) תלמידי חכמים נשארים במקומם והעם מושפל.

פא. (תשובה נוספת לשאלה הקודמת) רבינא אומר: שאין מברכין בתורה תחלה. ובברכות (כא). דורשת הגמרא: ומנין לברכת התורה לפניה? שנאמר (דברים לב, ג): "כי שם ה' אקרא, הבו גדל לאלוקינו". ובהמשך (פסוק ה): "שחת (קלקל ולא בירך), לו לא (התקלה לא תורגש אצלו, כי אם:) בניו מומם" (הפגם יהיה בבניו).

פב. תנן: (אמרה האשה:) "פירות מדינה זו (אסורים) עלי", יביא לה (בעלה) ממדינה אחרת (ואינו יכול להפר). אמר רב יוסף: דקאמרה (לבעלה) "שתביא!". תא שמע: "פירות חנוני זה עלי", אין יכול להפר. הכא נמי (גם כאן) דקא אמרה: "שתביא אתה!". במקרה של החנווני היא מדגישה את ה"אתה", שלא יהיה זה החנווני שיעשה את ההובלה.

פב: האשה שנדרה בניזיר והיתה שותה יין ומטמאה למתים הרי זו סופגת את הארבעים. אבל על הטומאה היא לא לוקה, משום שהיא הייתה כבר שתויה ואיננה בת עונשין על הטומאה.

פד: רבא אומר: כאן במעשר עני המתחלק בתוך הבית (יש לבעל הבית טובת הנאה במעשר) דכתיבא ביה (שכתוב בו) "נתינה" (בדברים כו, יב): "ונתת ללוי לגר...", כאן במעשר עני המתחלק בתוך הגרנות, כיון דכתיב ביה (בדברים יד, כח): "והנתת בשעריך" (אין לנותן טובת הנאה). עם כל זה,

ההנאה מתאזנת, כי במקרה השני יש לבעל הבית הנאה ממילא, מכוח הברכה (דברים יד, כט) "למען יברכך ה' אלקיך בכל מעשה ידך". לעומת זאת, כאשר הוא מחלק בבית אין לו שכר מיוחד מעל כל עם ישראל, על פי הכתוב (דברים כו, טו): "וברך את עמך את ישראל...".

פז. אמרה "קונם תאנים וענבים אלו שאני טועמת ... הפר לתאנים ... רבי עקיבא (שסבור שעל ידי הפרת חלק הנדר מופר כל הנדר כולו) הרי הוא אומר "אישה יקימנו ואישה יפרנו" מה יקימנו ממנו אף יפרנו ממנו. (מספיק הקמה במקצת וכן הפרה במקצת). מתאים לדוגמא שבמשנה (שני מיני פירות): ולכן מתפרשת הדרשה: מה יקימנו ממינו (על ידי מין אחד כל הנדר מוקם) אף יפרנו ממינו (ובאמת כך הכתיב בירושלמי).

פח. המדיר הנאה מחתנו והוא רוצה לתת לבתו מעות, אומר לה: הרי המעות האלו נתונין לך במתנה ובלבד שלא יהא לבעלך רשות בהן, אלא מה שאת נושאת ונותנת בפוך. סיום קשה של המשנה, שלכאורה יש לפרשו שגם מה שאת מרויחה במשא ומתן שאת מנהלת בפוך יהיו שלך ולא של בעלך, אבל הגמרא מפרשת "בפוך" במוכח "לפוך", שהדברים שאת מכניסה לפוך רק בהם אין לבעלך רשות (הר"ן).

פט... שאמרה הריני נזירה לכשאנשא... מה יאמרו הגוים? נזירה ונשואה? פט: ההוא גברא (האישה הזוה) ... רהיט (מיהר, רץ) בגפא ותובליא (ראו פירושי רש"י: עשה כל מיני תחבולות בלימודו) ולא אמצי למיתני (לא הצליח בו). במקום להתעמק בפשט, רץ ללמוד את המפרשים הנמצאים בצדי הדף ("גפא", כנף) ועסק בפלפול ("תובליא" = תבלין).

צ. אין הבעל מיפר אלא אם כן חל נדר דכתיב: "וחפרה הלבנה" (אימתי הוי חפרה? בזמן שחל בנה. רש"י). הגיגה לחונגרים.

צ. וחפרה הלבנה. (ובהמשך הפסוק המצוטט) ובושה חמתה. בושה רובצת על החמות שיש לה כלה נדרנית.

נזיר

ב. נזיר, נזיק, נזיח, פזיח, הרי זה נזיר. ורש"י מפרש: "ואלו הן כנויי נזירות ... לשון שבדו להם חכמים הן". אותיות ז' ו-י' מופיעות בכולן, ואשר ליתר: אחרי מחיקת חלק מן האותיות ק' ו-ח' נשארת צורה של אות ר' וכן מפ' נשאר נ'. ובסך הכול: "נזיר". והביטוי "בדו" מעיד על הקשר עם מחיקת אותיות, כי במסכת נדרים י. מביאה הגמרא את הפסוק (מלכים א' יב, לג) "בחדש אשר בדא מלבד (כך הוא בכתיב, ובקרי: מלבו) שגם בזה מתקבלת הקריאה מן הכתיב על ידי מחיקת חלק מן האות ד'.

ב. **התם דאיסורא דנפשיה הוא, מפרש איסורא דנפשיה ברישא** (כאשר מדובר על איסורים החלים עליו, מתחיל עם הצד האיסור) **גבי בהמה ... מפרש היתירא ברישא** (באיסור בהמתו מונה ראשית את צד ההיתר). צריך לדעת שאם בהמה מדברים ראשית על מה שמותר לה.

ב: **מהו דתימא בעינן** (שמה תחשוב לומר שחייב להיות) **לבו ופיו שוין? קא משמע לן** (מלמדנו ש-...) דומה הדבר, כאילו מסיקה הגמרא שלא צריך שלב האדם ופיו יהיו שווים, אבל הגמרא לא מסיימת את המשפט ב-"קא משמע לן, דלא". (וראו בתוספות).

ב: **האומר "אהא" - הרי זה נזיר. ודלמא"אהא בתענית?** ואין טעם לשאול אותו, כי יכול להיות שהוא שרוי ב"תענית דיבור".

ב: **"זה א-לי ואנוהו": אתנאה לפניו במצות, אעשה לפניו סוכה נאה... אכתוב לפניו ספר תורה נאה.** דווקא לפניו (לפני הקדוש ברוך הוא) אבל לא לפני הבריות, שיש בזה משום התייהרות (על פי ה"בן יהודע").

ב: **... שתפוס בשעריו.** (ולכן ברור ממעשיו שרוצה להיות נאה בשעריו). וכן בכיוון הפוך: **אבשלום שרצה להיות נאה בשעריו, גמר להיות תפוס בשעריו על העץ.**

ג. **צפרין סמוכין לשיער** (שני העניינים, ציפורים ושיער, קרובים זה לזה). במיוחד אצל אחד שיש לו ציפורים בראש.

ד. **לאלופי שכר שכר למקדש** (ללמוד בגזרה שוה שכר-שכר את איסור ביאת מקדש לכהן כשהוא שתוי) **דכתיב "יין ושכר אל תשת...".** המצווה הזאת של "יין ושכר אל תשת" נועדת במיוחד "לאלופי שכר" - האלופים בשתיית שכר. (בערי אירופה קיימו תחרויות מי יודע להוריד בגרונו את כמות השכר הכי גדולה.)

ד. **הריני כשמשון, כבן מנוח, כבעל דלילה, כמי שעקר דלתות עזה, כמי שנקרו פלישתים את עיניו.** המתיהר שהוא "כשמשון" עלול להתגלות שהוא יותר דומה לבן מנוח או לבעל של דלילה (שאינם תארי כבוד), והמתיהר במעשיו שהוא "עקר את דלתות עזה", יכול להיהפך לחסר אונים כמי שנקרו עיניו הפלשתים.

ד: **שלא מצינו בשמשון שיצאת נזירות מפיו.** המלים "ואפילו נזירות שמשון" שבהתרת נדרים כתובות בסוגריים ואין להוציאם בפה.

ד: **אמר שמעון הצדיק:....פעם אחת בא אדם אחד נזיר מן הדרום ... אמר לי: רועה הייתי לאבא ... ופחו עלי יצרי...על פי ההסבר היפה בחידושי הלכות ואגדות מהרש"א היה הנזיר דבק במצות כיבוד אב. הביטוי "פחו" הוא של**

הכתוב במקרא (בראשית מט, ד): "פחז כמים אל תותר ... אז חללת יצועי עלה" הרומז על היחס של הבן ראובן אל אביו .

ד: ... **עמדתי ונשקתי על ראשו**...בסיפור של שמעון הצדיק והנזיר טוב הרואי משחק "הראש" (על אביזריו: השער, הקצוות, הגלוח) תפקיד מרכזי. בגרסאות השונות של הסיפור ראש הצעיר מופיע ברמות שונות (בגבהים שונים). בגמרא שלנו קם שמעון הצדיק בכדי להגיע לראש הצעיר. בירושלמי (נדרים סוף פרק א): "והרכנתיו בראשי". בתוספתא (נזיר פרק ד הלכה ו) ראש הנזיר נמוך עוד יותר: "והמכתי (והנמכתי) את ראשי ונישקתיו".

ד: **בר פדא אמר**: (תוקפו של נזירות "סתם") **כנגד "נזיר" "נזרו" ...** . **האמורים בתורה שלושים חסר אחד** (29 פעם). וכותב רש"י: "[את הביטוי] 'נזר אלקיו [על ראשו]' (במדבר ו, ז) לא קחשיב (לא מחשיב) לפי שאינו לשון נזירות אלא עטרה". העיטור שבראשו לא נחשב, רק הספגנות שבלבו נחשבת. המראה החיצוני בטל לעומת התוכן הפנימי.

ה: (בהמשך אותו עניין) **תנן: מי שאמר "הריני נזיר" מגלח יום שלשים. סיפא מסייע ליה** (הסוף מהווה תמיכה לדעת רב פדא שגומר ב- 29 יום ומגלח ביום ה-30)... אבל ה"רישא" קשה לרב פדא, הן הרישא של המשנה והן "הרישא" (הראש) שבכתוב "נזר אלקיו על ראשו" שהוא הביטוי מספר שלושים של נזירות.

ז: ... **אבל אמר "שלשים יום] ויום אחד" - נזיר שתיים** (שתי נזירויות, מכיוון שאמר שלושים יום). אף על פי שה-יום של "שלשים יום" נאמר במאמר מוסגר [יום].

י. **אמר: "אמרה פרה זו: 'הריני נזירה אם עומדת אני!'..."** (וקמה הפרה), **בית שמאי אומרים: נזיר**. והרמב"ם כותב בפירוש המשניות: "כמו שאומרים בני אדם בזמנינו, זה בשביל הרבה מן הגולמיין כשקשה עליו המלאכה בהם נשבע...". לא ברור אם ה"גולם" הוא הבן-אדם, או הפרה (והדלת). מכל מקום תואם המקרה שבמשנתנו את הפתגם: "הגולם קם על יוצרו" כאשר הגולם (הפרה) מחליט בסוף לקום, אזי הנדר חל על יוצרו (על נודר הנדר, בעל הפרה).

יא. **מזגו לו את הכוס... מעשה באשה אחת שהיתה שיכורה...** (ובמשנה בעמוד הבא אנחנו לומדים): ואם היו פקחין. מתחיל בשיכורים ומסיים בפכחין. יב: ... **למה ליה לשוויי שליח** (למה צריך הבעל למנות שליח) **ליפר לה איהו** (יפר לה בעצמו)? **קסבר משתלינא או רתחנא או מיטרידנא** (חושב הבעל: אולי אשכח, או אכעס או אהיה טרוד בעסקי). שלוש תקופות של הבעל ושל האדם: בזקנתו שוכח, בצעירותו כועס, ובאמצע, בשיא פעילותו הוא עסוק.

יג: בעא מיניה (שאל אותו) רבי אבא מרב הונא: "הריני נזיר כשיהיה לי בן" ... בעא מיניה בן רחומי מאביי: הריני נזיר לכשיהא לי בן" ... אבא ובן-רחומי הם שמות מתאימים לשואלי שאלות המבטאות אהבה וכמיהה של האב לבן. (בעקבות המהר"ץ חיות).

טז: "הריני נזיר שלשים יום" ונטמא יום שלשים, סותר הכל ולא פליג (חולק) רבי אליעזר דאמר "שלימין". "שלימין": נוטריקון שלשים ימין.

טז: מי שהיה טמא ונזר, אסור לגלח ולשתות יין. ואם גילח ושתה יין ונטמא למתים, הרי זה סופג את הארבעים ... הכא במאי עסקינן (במה מדובר)? ביוצא ונכנס (מנזירות ולתוכה). הביטוי "יוצא ונכנס" שכיח אצל יין, ובנוסף למה שמובא כאן הוא בא גם בעבודה זרה סא. בהקשר של פיקוח על יין שלא ייהפך ל"סתם יינם" וגם (בסדר הפוך) בהקשר ליין הנכנס וסוד שיוצא.

יז. אבל לעניין מלקות מאי (מה)? זה לוקה וזה לוקה? וליתנייהו (שתלמד המשנה גם את דין מלקות, ועונה הגמרא: בתקנתיה קא מיירי בקלקוליה לא קא מיירי (משנתנו עוסקת רק בדברים הנחוצים לתקן את הנזירות ולא באלה המקלקלין אותה). זה מחזק את הדעה שבמכות רק מקלקלים ולא מתקנים.

כ: הריני נזירה! ושמע בעלה ואמר "ואני!" אינו יכול להפר. זה שהולך אחרי אשתו ימצא שאין ביכולתו להפר את דבריה.

כא. ... משום דאמר "פי כפיו..." הרי נזיר? ורמינהו (ומצאנו סתירה): ... זה הכלל: דבר שהנשמה תלויה בו, הרי זה נזיר? ופיו אין הנשמה תלויה בו. למרות ש"החיים והמוות נתונים בידי הלשון".

כג. שתי חתיכות: אחת של חלב ואחת של שומן ... משל לשני בני אדם: ... לזה נזדמנה לו אשתו ולזה נזדמנה לו אחותו... נמשל על פי ה"סלאנג".

כג. ... שני בני אדם שצלו את פסחיהן. אחד אכלו לשום מצוה אחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה - "וצדיקים ילכו במ", וזה שאכלו לשום אכילה גסה - ופושעים יכשלו במ". ההבדל בין אותיות של "ילכו" ו-"יכשלו" הוא השין. כל ההבדל הוא לשם מה השין לועסת: לשם אכילה גסה או לשם מצווה.

כג. ... משל ללוט ושתי בנותיו עמו: הן שנתכוונו לשם מצוה - "וצדיקים ילכו במ", הוא שנתכוין לשם עבירה - "ופושעים יכשלו במ". וגם בעונש הזכר נענש ולא הנקבה: עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית.

כג. (ובהמשך העניין) ודלמא הוא (ואולי לוט) נמי לשום מצוה איכוון (התכוון)? למצווה הקשורה לאכילת שום, במיוחד בלילי שבתות.

כג. אבל בקומה ידע. ומאי הוה ליה למיעבד? מאי דהוה, הוה (מה היה על לוט לעשות? מה שהיה היה). נפקא מינה (כלומר, הסיבה המחמירה היא) דלפניא

אחרינא לא איבעי למישתי חמרא (לערב הבא לא היה צריך לשתות יין). ואם עדיין שתה גם בליל שני, אשמתו הייתה בזה שבגלל כניסת היין אצלו "ידע" כלומר, יצא סוד הדברים שעשה בערב הקודם לבתו ובכל זאת, חזר על מעשיו. וזה מתוך "נכנס יין - יצא סוד".

כו. ... והיו לו מעות סתומים, ילכו לים המלח. המלצה לנסות את ים המלח כרפואה למעי סתום.

כח. רבי מאיר אומר: אף בתגלחת הטהרה יפר, מפני שהוא יכול לומר: "אי אפשר באשה מגלחת". רבי מאיר, שהתקין את הברכה "שלא עשני אשה", שומר בקפדנות על ההבדלים בין גבר לאישה ושולל ממנה את החופש להיות מגלחת ומגולחת.

ל: בעי רבא: בכור ופשוט, מאי (האם בכור לוקח כפול בקרבן גלוח של אביו שנפטר)? ורש"י מציין שהבכור "מגלח פי שנים". בכור, שערו הדר לו (מתוך הרחבת הפתגם "בכור שורו הדר לו") ומקפיד על תגלחתו פי שנים מאחיו. לב. מי שנדר ועבר על נזירותו, אין נזקקין לו... איבעית תימא (אם רצונך, תאמר)... ואיבעית תימא ... למה לא "אימא", כרגיל בש"ס? "נזקקין לו" מפורש (נדירים כ. ורש"י שם) פותחין לו, מדובבים אותו להביע חרטה. ולכן: איבעית (אם רצונך להתחרט) תימא (אתה תגיד כך), אבל לי (למתיר) אין באפשרותי להתיר לך עד שלא תגיד.

לב: היו מהלכין בדרך ואחד בא כנגדן. אמר אחד מהן הריני נזיר שזה פלוני...הרתיע לאחוריו ("פירוש, חזר לאחוריו ואין ידוע מי היה"). רש"י מדגים את המקרה עם אחד ששמו שמעון שבא לקראתם. רש"י לא נקט (כדרכו בהדגמות) ראובן, בכדי שלא יתפרש שראה אותו ממש, אלא היה רחוק ממנו ורק שמע את צעדיו של שמעון מרחוק.

לב: הרתיע לאחוריו - אינו נזיר. רמז שבאופן כללי נזירות וכל נדר דורשים נחרצות ואומץ לב ולא מתאימים לזה שנרתע לאחוריו.

לד. ראה את הכוי... . כוי הוא ספק חיה, ספק בהמה וספק אם היגוי המלה הוא כוי (על משקל "גוי") או כוי (כמו "כלי"). נמצא שהספק הוא הן בשם והן בנושא השם. "שמך יאה לך ואתה נאה לשמך". (ויש רואין ב"כוי" קשר עם המלים הלועזיות cow או Kuh).

לד.... "הריני נזיר שאחד מכם נזיר". הגמרא מתלבטת האם ההצהרות שבמשנה הן מפייהם של תשעה אנשים, אלה כלפי אלה, או מפיו של אדם אחד כלפי עצמו. במקרה השני הוא באמת שומר על כבודו באשר הוא מכנה את עצמו "מכם".

לד. הדרך עלך "בית שמאי"... רש"י מפרש את המשנה האחרונה בפרק שלנו, שהיא כדברי בית שמאי ומשום כך אנחנו לא רק אומרים "חוזרים אליך בית שמאי", אלא הלכה למעשה עושים כן.

מ. מה ללויים שכן טעונים תגלחת ואין תגלחתם אלא בתער... מה ללויים שכן טעונים תנופה בגופם תאמר במצורע דלא (שאיך טעון תנופה בגופו... יהא תגלחתו בכל דבר. רש"י). הכהן המניף לא חייב להניף את המצורע בגופו, אלא יכול להניף אותו בכל חלקי גופו ואפילו בשערו כי הרי הוא לא מגולח בתער.

מא: ורבי אלעזר דאתי (שבא) עשה ודחי (ודוחה) את לא תעשה, מנליה? (מנין לו? בשלמא רבנן, לומדים אותו מ"ויגלח את ראשו"). יליף (לומד) מגדילים. דתניא (למד) "לא תלבש שעטנז" הא (מכאן ש-) גדילים תעשה לך מהם. לפי רבנן הלימוד מציצת ראשו ולפי רבי אלעזר מציצת בגדיו.

מג: נקטע ראשו של אביו אינו מטמא לו. מאי טעמא (מה הטעם)? אמר קרא "לאביו", בזמן שהוא שלם ולא חסר. בעינין ראש משפחה - ואינו.

מג: (עוד באותו לימוד) - "אביו", ולא כשהוא "אבוי!".

מה: "וגלח הנזיר פתח אהל מועד..." פתח אהל מועד ממש אמרת. אם כן, דרך בזיון הוא! בזיון, כי הרי מוריד את הכיפה בשביל להתגלח.

מה: כל זמן שאין פתח אהל מועד פתוח... וגרסת התוספות (בעמוד ב'): בזמן שהוא פתוח. ובתורה תמימה מבואר ההבדל בין הביטויים "כל זמן" ו"בזמן" (בהקשר של המלחמה בעמלק, שמות יז, יא), שהראשון הוא לדורות והשני למה שהיה פעם אחת.

מה: שמא יתגרו בה (בנזירה המתגלחת בפתח אהל מועד) פרחי כהונה... (והגמרא מסבירה שגירויה של נזירה גדול מזה של סוטה, וזאת בגלל:) שזו כוחלת ופוקסת (מכחילה ופותחת עת עיניה, בניגוד לסוטה שלא). פתיחת עינים גורמת להתגברות יצר הרע על סמך מה שאמרו (סוטה ח.). "אין יצר הרע שולט אלא במה שהעינים רואות."

מה: מפני ששערו (של הנזיר המתגלח) נקבר. על המגדף נאמר (בסנהדרין מו.) "קלני מראשי" ודינו "כי קבור תקברנו" מיידית, וכן הנזיר, שאחרי תגלחתו אומר "קלני מראשי" (הוקל לי ממשקל השערות), גם כן דין השער, שיהיה בקבורה.

מו. "ואחר ישתה הנזיר יין" אחר המעשים כולן, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחרי מעשה יחידי. דומה מחלוקתם למחלוקת בפסוק בפרשת וירא (בראשית כב, א) "ויהי אחר הדברים האלה" - "אחר": מופלג (לא קשור למאורע הקודם לו). ולפי תנא אחר - "אחר": סמוך, והכוונה שם סמוך

לסעודת יצחק (מעשה עם הבן היחיד). (שתי הדעות על "אחר" מובאות במדרש רבה "לך לך" פ' מ"ד).

מו: "ממורט: לבית הלל ... אין לו תקנה. ולא יאמין לתרופות הפלא לריפוי קרחת.

מז. כהן גדול ונזיר - רבי אלעזר אומר: יטמא כהן גדול ואל יטמא נזיר. וחכמים אומרים: יטמא נזיר ואל יטמא כהן גדול. המחלוקת הזאת מזכירה את "מחלוקתם לשם שמים של רבי ישמעאל כהן גדול ורבן שמעון בן גמליאל 'נשיא ישראל' שהיו בין עשרה הרוגי מלכות, שכל אחד מבקש שהוא ולא חברו ייהרג תחילה: "הרגני תחלה ואל אראה במיתת משרת דר מעון!", "אי הלשון הממהרת להורות באמרי שפר!". (בפיוטי יום כיפור)

מז. ואל יטמא כהן שקדושתו קדושת עולם. לגבי קדושת עולם, "כהן" היא הלשון המדויקת ולא "כהן גדול", כי רק בתור כהן הוא מכהן כל ימי חייו.

מז: משוח מלחמה עדיף דחוי (מתאים) למלחמה ... סגן עדיף דחוי לעבודה. ויש גם "סגן" (בשני סגולים) המתאים למלחמה ולא לעבודה.

מז: משוח מלחמה עדיף ... דתלו ביה (תלויים בו) רבים. שבו תלוי הפחד מרבים. "וראית סוס ורכב עם רב ממך, לא תירא מהם! ... ונגש הכהן (זה משוח מלחמה) ודבר אל העם: ... אל ירך לבבכם, אל תיראו..." (דברים כ, א-ג).

מח: ולאמו - לגזרה שוה. כל אם יהודיה נגזרה עליה הגזירה המשותפת (הגורל המשותף) להקריב את עצמה למען טובת ילדיה.

נ. לא נצרכה אלא למת ... דף זה (נ') עניינו בדיני טומאה ומספר דפים הקודמים לו הם כעין מספר שערים לטומאה.

נא. בעי (שאל) רבי ירמיה: רקב הבא מן העקב... שאלות רבי ירמיה מצטיינות בעקביותן.

נא: ולא שכונת קברות ... והתוספות מפרשים לגבי שלושה מתים "כי יש לחוש שמא יש שם בית הקברות, ומסיימים "ואם הוא הלכה למשה מסיני - מוטב" והוא בסגנונו של המדרש "אם תקבלו את התורה - מוטב" וגם ההמשך במדרש: "ואם לאו - שם תהא קבורתכם" מתאים לסוגיא שלנו. המקום ההוא ייחשב למקום קבורה.

נב. שמע מינה: או שדרה, או גולגולת. או אופי או שכל.

נב: עצם כשעורה שנחלק לשנים, רבי עקיבא מטמא ... רבי שמעון אומר: עד ימיו (של רבי עקיבא) היה מטמא, אם משמת חזר בו איני יודע. ביטוי מפתיע, והסברו שרבי עקיבא בעצמו חילק בין דעותיו לפני ואחרי מותו: "מוטב אמות מיתת עצמי ולא אעבור על דעת חברי" (עירובין כא:).

נב: **תנא הושחרו שיניו** (של רבי שמעון) **מפני תעניותיו**. כי הרי נמנע גם מלשתות חלב "ולבן שנים מחלב" (בראשית מט, ב).

נב: **הושחרו שיניו**. להזכיר שמקור המחלקת היה הדין של "עצם כשעורה שנחלק לשנים (שיניים)".

נג. [על אלו טומאות הנזיר מגלח] **אמר רבי יעקב בר אידי: מפי שמועה אמרו, מפי חגי זכריה ומלאכי**. הלא הם אותיות של "ויזכר כי יהא מגלח" בסדר אחר. **נד. ואם אינן ענין למגעו, תנהו ענין למשאו**. עניין של משא ומתן.

נד: ... **ופרעות אבנים היוצאות מן הגדר**. כמתוך דהיישא (מחנה פליטים מגודר, בדרך לבית לחם) בימי האינתיפאדה.

נז: **אמר רב הונא: המקיף (בגילוח) את הקטן הרי הוא (גם המספר) חייב**. לעומתו רב אדא בר אהבה סבור שהאיסור חל רק על המסופר (מסתפר). ובהמשך מספר רב הונא לרב אדא בר אהבה על תספורת שעשתה אשתו, חובה לבניהם. כאן רב הונא הוא "המספר" ואשתו והילדים "המסופרים" (נושאי הסיפור). רב אדא מקלל את חובה ואת הילדים בשיכול בנים, וזאת אליבא דסברתו שהאיסור חל על "המסופרים". בפועל, נענשו הן חובה ("המסופרת") והן רב הונא ("המספר") בזה שלא היו לשניהם ילדים, וזאת בהתאם לדעת רב הונא עצמו.

נח. **דאתי (שבא) "עשה" ודחי (דוחה) את "לא תעשה"**, **מנלן (מנין לנו)? נפקא ליה (יוצא לו) מזקנו**. בלימוד הגמרא הרבה סברות נוצרות תוך כדי משיכת הזקן.

נט. **"לא יהיה כלי גבר על אשה [ולא ילבש גבר שמלת אשה]"** ... **שלא ילבש איש שמלת אשה וישב בין הנשים, ואשה שמלת איש ותשב בין האנשים**. כי בפסוק (דברים כב, ה) המלה "אשה" כתובה בין המלים "גבר"- "גבר" ומלת ה"גבר" השנייה במקרא כתובה גם כן בין המלים "אשה" – "אשה".

נט. **בעא מיניה (שאל אותו) רב מרבי חייא מהו לגלח (בית השחי במספרים. ברש"י)? ... אמר ליה (לרב): בר פתתי (לשון לעג)! זמן יש לו! ... יש לו זמן פנוי לשאול את כל השאלות הללו?!**

ס: **שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי...אמר להן: ... "יפה אתם אומרים"...ואמר להן: ... "יפה אתם אומרים" ... אמר להן: ... "יפה אתם אומרים" ... אמרו לו: "יפה אמרת"...** והתוספות מפרשים את הביטוי האחרון "כמו לשון אחר". תשובתם ניתנה בסגנונו (לשונו) של אחר, של רבי שמעון בן יוחי.

סב. ...לאיתווי (למעט מדיני נדרים) עובד כוכבים גדול דאף על גב דגדול הוא ואינו יודע להפלות (לבטא את נדרו בצורה נכונה) לא . אבל חזקה על כל גוי גדול שיידע איך לעשות אפליה כלפי עם ישראל.

סב: "כי יפליא" למה לי? לאיתווי (למעט. תוספות) ידים שאינן מוכיחות. המפלא את מכותיו עושה זאת בידים מוכיחות.

סב: חומר בעבדים מבנשים (יש לו עליה יתר אדנות). הגד זאת לבית יעקב!

סב: עבר מכנגד פניו (ברח העבד המתנזר מבית בעליו) רבי מאיר אומר: לא ישתה (הבורח). ומביאים בתוספות "שמסתמא נתייאש הימנו הארוך". ואין זה פלא: עבד שמתנזר וגם בורח, כלום לא מתייאשים ממנו?

סג. ירד (הנזיר) לטבול במערה... ונמצא מת צף על פי המערה (ובגמרא בסוף עמוד ב') צפה אינה מטמאה לענין שרץ. טובל ושרץ לידו.

סב: ורבי יוסי אומר: ישתה. "ואחר ישתה - הנזיר יין" (במדבר ו, כ). השפעת הנזירות מורגשת על הנזיר גם אחרי שהוא שותה יין. (האלשיך הקדוש).
סו: ... תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם ... ההומור שבגמרא. (מיוחס לר' פרופ' שאול ליברמן).

סוטה

"אמר להן רבן גמליאל: סופרין, הניחו לי ואדרשנו כמין הומר" (סוטה טו. על פי גרסת הערוך)

ב. וקשין לזווגן כקריעת ים סוף. גם במשל וגם בנמשל מסתיים העניין בביזה.
ב. ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת... בת הקולות של הנישואין: קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול ... ("יוסף דעת" ליוסף בן-ארזה.)

ב. ... ואומרת: בת פלוני לפלוני". "בת פלוני" ולא "פלונית": בעיני הפלוני הראשון (אבי הכלה) היא תמיד נחשבת כבת שלו. (ועל פי רעיון בזהר הקדוש המתאים כנראה לדורו: בעיני החתן הייחוס של כלתו הוא שקובע).

ב. ואומרת: בת פלוני לפלוני. 40 יום טרם לידתה אין לה שם, אבל לחתן המיועד שמסתמא מבוגר ממנה כבר יש שם ולכן: "לפלוני".

ה. כל אדם שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער (בתחיית המתים). שנינו (אבות ד, ד): "מאוד מאוד הוי שפל רוח, שתקוות אנוש רמה". המתנשא, סופו להיות רמה ואין עפרו ננער בתחיית המתים ("יוסף דעת" על דף יומי).

ה. אמר רב: תלמיד חכם צריך שיהיה בו אחד משמונה בשמינית (של גאוה). הפסוק השמיני בפרשה השמינית (פרשת ויצא) הוא "קטנתי מכל החסדים

(בק' זעירא, קטנה). כל הקטנה לא די לו לצדיק והוא עוד מקטין את עצמו. (בעקבות הגר"א).

ה: **הא גופא קשיא** (זה כשלעצמו קשה) אמרת אמר לה בפני שנים "אל תדברי עם איש פלוני זה", אלמא (הרי ש-) דבור - סתירה הוא, והדר תני (ולאחר מכן למד) דברה - עדיין מותרת לביתה ומותרת לאכול בתרומה, אלמא דבור - לא כלום הוא. יש "סתירה" ואין "סתירה" - ובזה הסתירה.

ה: **"אל תדברי עם איש פלוני זה!"** כנראה היו לה הרבה איש פלוני, לכן צריך להוסיף "זה".

ו. אמר רב עמרם: **הא מילתא** (דבר זה) אמר לן (לנו) רב ששת ואינהר לן עיינין ממתניתין (והאיר עיינינו מן המשנה). נוקט בלשון מליצית זו כי רב ששת עיוור היה. (יוסף דעת).

ו: **שזינתה בעזרה... פירחי כהונה מלווין אותה. שזינתה מפירחי כהונה עצמן ... דאטו** (האם) פירחי כהונה בכיפה תלי לה (סוגרים אותה בקלוב). ובמשמעות אחרת: האם אפשר לתלות את מעשה בכיפה? ה"כיפה" שבראש פירחי כהונה אינה ערבון להתנהגות טובה.

ו: **שישאו ויתנו בה מוזרות בלבנה** (יוציאו עליה דיבה הנשים הטווות בלבנה. ברש"י) בלבנה - שעוסקות בהלבנת פנים.

ז. **ומוסרין לה שני תלמידי חכמים שמא יבוא עליה** (הבעל). ... **תאמר בסוטה** (החמורה) שאין לה היתר (ולפיכך לב [הבעל] רודף אחריה). **ואומר "מים גנובים ימתקו"**. גם הבעל הבא עליה אומר זאת.

ז: **ולא הוה קא ידע משקל ולמיטרא בשמעתא בהדי רבנן** (לא ידע יהודה שקלא - וטריא בלימודי חכמים. בא הפסוק ומבטיח לו: "ידי רב לו". בא לתקן מצב בו לא מצא את ידיו (ורגליו) בבית המדרש.

ח. **האיש** (המוצא להורג) **מכסין אותו פרק אחד** (חתיכת בגד מלפניו ושאר כל גופו ערום. רש"י) בניגוד למעיל הנקרא "פראק" (פה רפויה), שם המצב בדיוק הפוך.

ח: **איכא בינייהו: רותתת** (כאשר סוטה אחת רועדת מפחד. לפי הדעה שהטעם הוא "שלא יהא לבה גס בחברתה" היא יכולה לשתות עם השנייה). ויש מקום לדיוק למה לא נאמר "רותתות" ברבים? אלא, די לנו בזה שהאחת רותתת. כי כאשר השנייה רואה אותה במצב זה, היא בודאי תודה.

ח: (ועדיין באותו עניין של "אין משקין שתי סוטות כאחת") ... **לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות**. חבירות חבירות.

ט: **אמר הקדוש ברוך הוא: "אני אמרתי (על הנחש) יהא מלך** (שלכך עשאו ערום מכל. רש"י) ... ואכן, "המלך הוא ערום".

ט: שמשון בעיניו מרד (כאשר בקש לקחת לו אשה פלישתית) שנאמר "ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיניי" ... והכתיב (והלוא כתוב): "ואביו ואמו לא ידעו כי מה' הוא" [כי תואנה הוא מבקש מפלישתים, ולא מתוך חשק]?" כי אזל בתר (הלך, אחרי) ישרות עיניו אזל. לפעמים עדיף לבצע עבירה מתוך תואנה, מאשר מתוך ישרות - פרינציפ.

יא. "שרי מסים" דבר משים ובפירוש רש"י: "רדוי של שומה". גם שרי מס הכנסה שלנו רודים בעם באמצעות "שומה", הלא הם "פקידי השומה". יא: שהיו (המצרים) מחליפין מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים. ואיפה זה נרמז? "מלאכת אנשים" זוהי מלחמה, ועל זה אמר פרעה (שמות א, י) "כי תקראנה מלחמה" שהן, הנשים יקראו מלחמה. ומלאכת נשים היא החכמה כאמור (משלי יד, א) "חכמות נשים בנתה ביתו" ופרעה מייחס אותה לגברים "נתחכמה לו".

יא: ... ובאות (המילדות) ושופתות שתי קדירות: אחת של חמין ואחת של דגים... "חמין" זה מים רותחים ולא "צ'ולנט" כלשון העם, כי הרי הצ'ולנט בא אחרי הדגים.

יב. אמר רבי יוחנן: כל הנושא אשה לשם שמים מעלה עליו הכתוב כאילו ילדה ... שהיו פניה דומין ליריעות (בלי תאר אדמומית... רש"י). וכך הוא בברייתא בסוף תענית, בקשר של בנות ישראל שהיו יוצאות לכרמים בט"ו באב, "מכוערות שבהן מה היו אומרות? "קחו מקחם לשום שמים".

יב. "יריעות" שהיו פניה דומין ליריעות. הקשר בין "יריעות" לאישה שאינה רצויה ונשלחת אל אחורי הבית נרמז בפסוק (שמות כו, יב): "וסרח העדף ביריעת האהל... תסרח אל אחורי המשכן".

יג: מפני מה נקרא יוסף "עצמות" בחייו? מפני שלא מיחה בכבוד אביו. דקאמרי ליה (שאמרו לו): "עבדך אבינו" ולא אמר להם ולא מידי. והלא (לפי דרוש אחר) הוא כבר נענש על זלזול כבוד אביו באבדן עשר שנים מחייו? ואם לפי הדרוש שלפנינו נענש עם הכינוי "עצמות", למה לא הוחזרו לו עשר השנים הללו? אלא, שאין משיבין (מחזירין) על הדרש.

יג: "ויקנהו פוטיפר סריס פרעה" ... שקנהו לעצמו (למשכב זכור מתוך יפיו. רש"י) ... ולבסוף (נקרא שם פוטיפר) פוטיפרע (אבי אסנת, אשת יוסף). לפי דרוש זה כל המשפחה הכבודה התמקדה ביוסף: האב, האם והבת.

יד: ...כפיפה מצרית (כלי פחות ערך) לא חזיא (אינו ראוי להבאת מנחות) דלא כרבי יוסי ברבי יהודה דתניא (ששנויה היא): כלי שרת שעשאן של עץ ... רבי יוסי ברבי יהודה מכשיר. (ותמהה הגמרא על התנא) וכי לית ליה לרבי יוסי ברבי יהודה (האם אין הוא סבור) "הקריבהו נא לפחתך (האם תגיש דבר כזה

לפחה)? " ? ואולי דווקא את הכפיפה המצרית לא יאות לקבל הפחה, מפני שהוא מעדיף תוצרת חוץ.

טו. אמר להן רבן גמליאל לחכמים: "סופרים, הנחו לי ואדרשנו כמין חומר" למרות שהסופרים הם "אנשי רוח", אני אדרשנו כמין חומר, ולא רוח.

טז. חומר = קשר (על פרש"י בברכות כד. ובעוד מקומות. וכן "דורשי חמורות" = דורשי קשרים). לכן: חומר=איסור=קיום הקשר. וכנגדו: קולה=היתר=שחרור הקשר,

טז. בשלושה מקומות הלכה עוקבת (עוקרת. ברש"י) מקרא: ... "עפר" ... "תער" ... "ספר" ושייר (לא מנה) "שער". כולם מסתיימים בריש והם בעלי שלוש אותיות (בדומה "לשלושה מקומות").

יז. ... "הנקי" כתיב (ומפרש רש"י: "בלא יו"ד") ... טומאה תחת אישך: חנקי! (תיחנקי!). אבל אם "ונקתה ונזרעה זרע" אז "הניקי" (את תינוקך), עם יו"ד. יח. כתב שתי מגילות לשתי סוטות ומחקן לתוך כוס אחד. מהו? כפי שגבר שאנס "שותה בעציצור" (כתובות פרק ג משנה ד), מן הדין שגם הסוטה תשתה מן הכוס שלה.

יט. אמר ליה רבי אלעזר לרבי יאשיה דדריה (בן דודו): "לא תיתב (אל תשב)! אכרעך (על רגליך, אלא קום) ! הפיסוק הוא על פי התוספות בניזיר כד: (וההסבר של הר"מ מרוטנבורג על הדף). דמיון (להבדיל) לשיר ההיסטורי של המשורר ההונגרי פטופי.

כא. אמר רב יוסף: מצוה בעידנא דעסיק בה (בשעה שהוא עוסק בה) מגנא ומצלי (מגן ומציל), בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא. תורה, בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה, מגנא ומצלא. מצווה שאינה בזמנה (כגון, אכילת מצה בסוכות) לא מועילה, לעומת זאת לימוד מסכת פסחים בסוכות, מזכה (הגר"א).

כא. אמר רב יוסף: דרשיה רבי מנתם בר יוסי להאי קרא (דרש את הפסוק הזה) כי (כמו) סיני. ואילמלי (ואילו) דרשוה דואג ואחיתפל, לא רדפו בתר (אחרי) דוד (על שבא על אשת איש. ברש"י)... והן אינן יודעין ... [ש] אין עבירה מכבה (מבטל) תורה. "כי-סיני" שגם בהר סיני נצטוו רק על שלושה ימי איפוק.

כד. מעוברת חבירו (הנפטר) ומינקת חבירו לא שותות ולא נוטלות כתובה. והירושלמי (על פרק ד הלכה ג) מנמק "לא ישא אדם מעוברת חבירו ומיניקת חבירו, ואם נשא עליו הכתוב אומר (משלי כג, י): "אל תסג גבול עולם, ובשרי יתומים אל תבוא". המחצית הראשונה מתאימה יותר לאלמנה המעוברת מהנפטר, מתוך "ויצב גבול אלמנה" (משלי טו, כה) בגלל, ובמחצית השנייה נרמז הקשר למינקת במלת "בשרי".

כד. **ושאינה ראויה ללדת** (ששתתנה] כוס עיקרין. רש"י) ... **לא שותות** (את המים המאוררים). נרמז מתוך הדין (ברכות מד.): "עיקר וטפל, העיקר פוטר את הטפל (תפל, בעל טעם גרוע)".

כד. ... **לכשיצא בעלה מבית האסורין ישקנה**. יש כאלה שכאשר יוצאים מבית הסוהר או מבית חולים מזמינים את החברים להרמת כוס, וזה משקה את אשתו בלבד.

כד: **כגון שבא עליה יבם בבית חמיה**. **הא (זה) שומרת יבם קרית (קראת) לה?** "שומרת יבם" צריכה להיות גם "שומרת מן היבם".

כה. ... **ואלו שבית דין מקנין להם ... או שהיה חבוש בבית האסורין ...** (ומסבירה הגמרא): **דלית לה אימתא דבעל כלל** (שאינ עליה פחד הבעל כלל, ולכן, מפרש רש"י, אין בהסתתרותה פריצות מיוחדת). במקרה זה: הגנב (היושב מאחורי הסורג) קורא (מזמין) לפרצה.

כה. **ועל זקן ממרא לא הודו - שלא ירבו מחלוקת בישראל**. יוצא מזה שלפעמים, בחשבון הסופי, אתה ממעט ביצירת מחלוקת כאשר אינך מודה ומחזיק בדעה שונה מן היריב.

כו. **"ונקתה ונזרעה זרע" - שאם היתה יולדת בצער, יולדת בריוח**. ואפילו בריווח של זמן - בין לידה ללידה.

כז: **כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל, שנאמר "נטמאה ונטמאה"** ומפרש רש"י: "וי"ו יתרא דריש". הסוטה הביאה צרה לעצמה בגלל הוי"ו המיותר: על שהיא לא הסתפקה "בבעל", אלא הוסיפה "בועל".

כז: **אמר רבי יהושע: "מי יגלה עפר מעיניך, רבי יוחנן בן זכאי!"** עפר מפריע לגילוי האמת, ככתוב (תהלים ל, י): "היודך עפר? היגיד אמתך?".

כח. **מכאן אתה דן לשרץ ומה סוטה ... וממקום שבאת (...חזור ודון ...** , רש"י). המעבר ממעשה סוטה לשרץ נשנה גם באבות (פרק ג משנה א): "מאינ באת? מטפה סרוחה. ולאן אתה הולך? למקום עפר, רמה ותולעה".

לב. ... **שבחו בקול נמוך: מן וידוי המעשר. גנותו בקול רם: ממקרא ביכורים**. ועוד זה ההבדל בין אמירות בקול נמוך ובקול רם: האומר בקול נמוך, הוא בעצמו שומע מה שאומרים לו. ולכן (במעשר, דברים כו, יד) "שמעתי בקול ה'". האומר בקול רם, האחר שומע אותו ומשום כך (במקרא ביכורים, דברים כו, ז) "וישמע ה' את קלנו".

לג: **בשלשה מקומות נשאו כהנים את הארון. כשעברו את הירדן, וכשהסיבו את רייתו וכשהחזירוהו למקומו (לבית קדש הקדשים, רש"י)**. שלושה מקומות ולא שלוש פעמים, מפני שלבית המקדש (המקום השלישי) נשאו את הארון יותר מאשר פעם אחת. ("יוסף דעת").

לד. ... אדם קל או מים קלים? הוי אומר: מים קלים. ומסביר רש"י את כוונת הגמרא בשימוש המונח "קל": קלותם היחסית היא ב-"לרוץ מן האדם", כלומר, המים ניידים, נזילים, זריזים מן האדם. ואמנם במציאות האדם קל יותר מן המים (יש לו משקל סגולי פחות) ולכן אינו שוקע באופן טבעי ("קל הוא על פני המים". איוב כד, יח). וההבדל בין שתי המשמעויות (נטייה לרוץ וקלות במשקל) נמצא בקהלת (ט, יא): "כי לא לקלים המרוץ".

לה. ... "כי חזק הוא ממנו" אל תקרי "ממנו" אלא "ממנו": כביכול, אפילו בעל הבית (אדון העולם. רש"י) אינו יכול להוציא כליו משם. ממנו = ממאנו (מ"ם בפתח) = מכליו. "כי חזק הוא מכליו" לשון נקייה של הדיבה שהכלי חזק מבעל הבית.

לה. "ונהיה בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם". כן = כנה, הקטנה אפילו מחגב.

לה. קחזינן אינשי דדמי לקמצי באילני (ראינו אנשים הדומים לחגבים באילנות). ובדומה: "אין הקמץ (החגב) משביע את הארי".

לה: "ושבית שביו" לרבות כנענים בחוץ לארץ שאם חוזרין בתשובה מקבלין אותן. משיבין אותן משבי לתשובה?

לו: ... כשמות שקרא להן משה ... "ראובני" ... "שמעוני". שמות חיבה (כגון "זאבי"). וגם שם יחס: "ראובן שלי", "שמעון שלי" שגם הוא מצביע על חיבה.

לו: היה ראוי יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים ... אלא שיצא שכבת זרע מבין ציפורני ידיו. ומחמת עשר ציפורניו הפסיד עשרה ונותרו אצלו שנים: אפרים ומנשה.

לח. "כה תברכו" פנים כנגד פנים. כמעשה אהבה (בעקבות תורה תמימה). לח. "אמור להם" כאדם שאומר לחבירו. מתוך חיבת חבירו, ולכן "לברך את עמו ישראל באהבה".

מ. דאמרה לה דביתהו דאמוריה (אשת האמוראי, המתורגמן של): דרבי אבהו לדביתהו דרבי אבהו: הא דידן (הבעל שלנו) לא צריך ליה לדידך (את הבעל שלך, את רבי אבהו הדרשן). הוא כבר מכיר את כל הדרשות שלו.

מב. משוח מלחמה (כהן) בשעה שמדבר אל העם בלשון קדש היה מדבר. ... אף כהן שיש ממונה על גביו. לא כאותם הפקידים המדברים עם הממונה עליהם לשון-קודש, כלומר בלשון של כבוד, ואל העם בלשון של זלזול - משוח מלחמה היה מדבר אל העם בלשון קודש, כמו לממונה שלו.

מט. ... זיו החכמה ... וברש"י: "זה לא ידענא מאי היא". להכיר במשהו שאינך יודע מה הוא - זה "זיו החכמה".

מד: ... אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו. במלחמת המיפרץ כולם יצאו מתדריהם לחדר האטום.

מד: אפילו חתן מחדרו. חתנים רכים שלומדים ב"חיידר".

מד: עגלה ערופה בלשון הקדש. מכאן רשות לחזנים להגביה את קולם בשעת התפילה.

מה: מהיכן הולד נוצר? ... אבא שאול אומר ... על ה"אבא" לדעת. ונוסיף, שבימינו נוצר המונח "אם פונדקאית" שהוא המקביל ל"אבא שאול"

גיטין

ב. ... גט ... אותיות המלה מפרידות בין "ביחד" המבטאת הרמוניה: ג' בין ב' וד', וט' בין ח' וי'. ("שערי לימוד" לגאון ר' לוריא).

יא. שטרא פרסאה (שטר פרסי) ... והא בעינא (והלא אני צריך) כתב שאינו יכול לזייף. לפי פירוש רש"י עיבוד השטר צריך להיות באיכות שלא ניתן לזייפו. מתוך ההנחה שפרסים לא יוציאו כסף מיותר לעיבוד השטר.

יא: שמע מינה מדרבנן (משתמע מדעת רבנן "דאמרי שהשליח יתפוס השטר לצורך העבד ...", רש"י) התופס לבעל חוב, קנה. ושואלים בתוספות: איך אתה משוה בעל חוב (=מלווה) לעבד? והלא "ועבד ליה לאיש מלוה" כתוב (משלי כב, ז), ולא "עבד מלוה לאיש ליה".

יב. "לא תלקט לעני" ... ורבי אליעזר ... ? מיבעי ליה (הוא לומד מן הפסוק): להזהיר עני על שלו (שלא יקח את הפאה משדה עצמו) רבי אליעזר מחליף "עני" ב"אני". וכן הוא מחליף א' בע' במקומות אחרים בש"ס.

יב. עבדא דנהום כרסיה לא שויה (עבד שאינו שוה לחם אכלו. רש"י) למריה ולמרתיה למאי מיתבעי (איזה צורך יש בו לבעליו)? וכן, עבד שכרסו נוהמת (עושה רעשים מתוך רעבונו) איזו תועלת יש ממנו?

יד: טב רמו ליה. ומפרש רש"י: "הרבה הכוהו, לשון מורי" האם המורה הזה בא מן האסכולה הישנה (שהרבתה במכות)?

טו. בפני נחתם אבל לא בפני נכתב ... פסול בפני נכתב אבל לא בפני נחתם. אנחנו צריכים "כתיבה וחתימה טובה".

יז: (סוף) כתביה ואותביה בכיסתיה (כתב את הגט ושם אותו בכיסו) ... מאי? ... לא מקדים אינש פורענותא לנפשיה (אין אדם מקדים להביא פורענות על עצמו). ומהי פורענותו? שאשתו תגלה את הגט בכיסו ותהיינה לו צרות ממנה.

יח. ... שנתן עיניו לגרשה. נתינת עין באשה גורמת לו לגרש את אשתו.

יח: **אם איתא דפייס** (אם מתפייס עם אשתו) **קלא אית ליה למילתא** (שהשכנים והשכנות שומעים תגר וקטטה שבין איש לאשתו, וכאשר ישקוט את ריבם - הכל מרגישים. רש"י). השקט יפריע לשכנים.

כ. **הרי שהיה צריך לכתוב את השם ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת ...** מקור הטעות בחשיבתו של הסופר יכול להיות בזה שלפני המלה "ויחשביה" (המופיעה רק פעמיים במקרא ובכתיב של "ויחשבה") כתוב פעם (בראשית טו, ו) "יהויה" ופעם (בראשית לח, טו) "יהויה".

כ. (בהמשך אותו עניין) **מעביר עליו קולמוס ומקדשו, דברי רבי יהודה.** מפני ששמו "יהודה" התעניין לדרוש ולפסוק בעניינים הקשורים בשמו. ("לחקר שמות וכינויים בתלמוד" להרב ר. מרגליות).

כ. **כתבו על איסורי הנאה - כשר. ... אמר רב אשי: אף אנן נמי תנינא** (גם אנחנו למדנו): **על העלה של זית.** קצת קשר בין עלה זית ומאכלים אסורים: "עלי זית - טרף בפיה" (בראשית ז, יא).

כו: **אמר רבי זירא, אמר רבה בר שילא, אמר רב המנונא סבא, אמר רב אדא בר אהבה, אמר רב: הלכה כרבי אלעזר.** קרי רב עליה (על) דרבי אלעזר "טובינא דחכימי" (המופלא שבחכמים) מאחר ששבעה חכמים נקשרו לקביעת הלכה לפי רבי אלעזר קרא לו "טובינא", על שם שבעה טובי העיר.

ל. **ההוא דאמר להו: אי לא אתינא כאן עד תלתי יומין, ליהוי גיטא...** (אם לא אגיע לכאן ועד שלושים ימים, הגט לאשתי יהיה תקף) **אתא ופסקיה מברא (בא, אלא שהייתה הפסקה במעבורת) אמר להו (אמר להם הבעל שלא הצליח להגיע): חזו דאתאי! חזו דאתאי! פעמיים, כאומר, פעם: "חזו דאתאי (ראו שבאתי!)"** ופעם "חזו דאיתתאי! (תדאגו שהיא אשתי ותדאגו שהיא תישאר כזאת!). חילוף גירסא של "אתאי" ל"איתתא דאתאי" נמצא בעבודה זרה יז. (על פי דקדוקי סופרים).

לד: **מפני תיקון העולם** (רש"י: אכולהו קאי) על תיקון כל העולם. לו. **מקרי דרדקי** (מלמד תינוקות) ... **דהוה פשע בינוקי** (בילדים. "חובטן יותר מדאי (!)". רש"י) **ואהדריה** (החזירו למשרתו) **רבינא, דלא אישתכח** (שלא נמצא) **דדייק כוותיה** (שדייק כמוהו). ידע בדיוק איפה לחבוט.

מ. **רבי מאיר סבר: יש בלשון הזה** ("הרי את מקודשת לי". רש"י) **לשון שחרור.** מרבית הרווקות מרגישות כך.

מו. **אמר לה** (ריש לקיש לבתו): **בתי, כריסי כרי** (הכרס שלי הוא כר שלי). כי **נח נפשיה** (כאשר נפטר) ... **קרא אנפשיה** (על עצמו) **"ועזבו לאחרים חילם"**. והמשכו (תהלים מט, יב) "קרבים בתימו" המקביל ל"כריסי כרי". [ועל דברי התוספות בדיבור המתחיל "ריש לקיש" שהמעשה של ריש לקיש התרחש

לפני חזרתו בתשובה, יש להעיר שאת מנהג שכיבה על הבטן ריש לקיש הנהיג בבית המדרש" (בזבחים ה.: "רמי ריש לקיש על מעוהי (שכב על בטנו, רש"י) בי מדרשא").

נ. תיובתא (המענה המבטל את דבריו) דמר זוטרא - תיובתא. אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן משמיה דרב נחמן ... אחרי שנשאר ב"תיובתא", היה מר זוטרא זקוק לרב נחמן לחזק אותו במימרא החדשה.

נ. דאמר עולא: דבר תורה, ... שנאמר "בחוץ תעמוד והאיש..." ומה טעם אמרו ... ? ... כדי שלא תנעול דלת בפני לוי. שהמלווה יעמוד מחוץ לביתו ואז לא תנעול דלת בפני הלווה.

נ. דתני (שלמד) אביי קשישא: יתומין שאמרו גדולים, ואין צריך לומר קטנים. על פי השם דאגתו בעיקר לגדולים. לעומתו, בן ננס שגם כן סבור כמוהו (כתובות צד.) דואג ליתומים הקטנים.

נה: לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית ... לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה. המקבילה לאשה הוא בעל הבית ולאיש - הסיקריקון.

נו... אמר להו רבי זכריה: יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג? אמר רבי יוחנן: ענוותנותו (סבלנותו וגישתו להקל, על פי רש"י) של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליטנו מארצנו. לשון זו בדיוק מופיעה בדרשה בדף נז: על [הקול קול יעקב] וידים ידי עשו. כאשר יש קולה (שלא מחמירים כאשר צריך) של יעקב - אז שולטות ידיו של עשו.

נו: בריה קלה ... ויתוש שמה ... דמעלנה אית ליה (רש"י: פה להכניס מאכל, יש לו) ומפקנא לית ליה ("מוצא דרך בית הרעי", אין לו) ... בא יתוש ונכנס במוחו (של אספנינוס) ... וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני שקלים. היתוש גדל למימדים האלה מפני שפתח לכניסת מזון היה לו אבל לא ליציאה.

נו: זה טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה ... ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו. מן הנס רוקם טיטוס סיפור בדים, ועליו נאמר: "שמו אותתם אתות" (תהלים עז, ד). הראשון (בכתיב מלא וחסר) הוא נס על פי "ויתן השם אותת ומופתים" (דברים ו, כב) והשני (בכתיב ראשית חסר ואחר כך מלא) רומז על ספור בדים "אותת בדים" (ישעיהו מד, כה).

נז. "כי עליך הורגנו כל היום" ... זו אשה ושבעה בניה. כל אחד משבעה הילדים בחר פסוק אחר, רמז לשיר אחד משבעה מזמורי היום. (חדושי אגדות של המהרש"א).

נט: ... כל התורה כולה נמי (גם כן) מפני דרכי שלום היא, דכתיב: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". אלא אמר אביי: לכדמר (... רבה בר נחמני

שהיה רבו [של אביי]. רש"י) ... מתשובתו של אביי משתמע לכאורה שדרכיו של רבה בר נחמני לא היו דרכי נועם. ואמנם הוא (אביי, תלמידו) אומר עליו (שבת קנג.) "כגון מר, דסנו ליה כולהו פומפדיתא (ששונאים אותו כל תושבי פומפדיתא ורש"י נותן טעם לדבר)" וגם כאן מביא אביי מימרא מפיו שהיא דוגמא לקושיית משפטיו ודיניו של רבה.

נט: אבל בבית כנסת לא, דאתו לאינצויי (באים לריב). הנה נאמר במפורש: שבאים לבית הכנסת לריב! (כבר אז).

נט: אין שם כהן, נתפרדה החבילה (רש"י: נפסק הקשר) וכותב רש"י: "... מתלמידי מורי רבי יצחק הלוי שמעתי משמו שאין סדר לדבר להקדים לוי לישראל ומי שירצה יקדים. גם "משמו" (יצחק הלוי) משתמע שאפשר להקדים שאינו לוי ללוי (והשווה "רבי לוי יצחק מברדיצ'ב").

נט: בסוף) ולמאן (אצל מי יכול להיות הטעות אם מעלים כהן או לוי לא לפי הסדר)? אי ליושבין ...? סימן לישיבה בקריאת התורה שהיא הייתה נהוגה בימיהם.

ס. אחריהן קוראין תלמידי חכמים הממונין פרנסים על הציבור ואחריהן תלמידי חכמים הראויין למנותם פרנסים על הציבור. על כל פנים ברור שיש כאלה שראויים למינוי ואינם מתמנים וכאלה שמתמנים פרנסים ואינם ראויים לכך.

ס. אין כותבין מגילה (חלק של ספר תורה) לתינוק להתלמד בה, ואם דעתו להשלים (את הספר) מותר. רבי יהודה אומר: בבראשית - עד דור המבול, בתורת כהנים - ויהי ביום השמיני. שני הספרים שהם ראשית לימודו של התינוק: בראשית שהוא הספר הראשון וספר ויקרא "שיבואו טהורים וילמדו בטהורים".

סא. רב כהנא הוה קאזיל להוציל (הלך לעיר הוציל וראה אדם שליקט תמרים כפי שנדרש על פי הדין) ...אמר ליה (למלקט) מאתריה דרבי יאשיה (ממקומו, כלומר מהוציל) אתה. קרי עליה (קרא עליו) "וצדיק יסוד עולם". בפסוק שלפניו (משלי י, כד) כתוב "ותאות צדיקים יתן" ובפסוק שלאחריו "כן העצל ("הוצל" בהיגוי אשכנזי) לשולחיו".

סא. מפרנסים עניי נכרים ... ומבקרים חולי נכרים ... וקוברין מתי נכרים ... כל סבלם של עלובי חיים: עוני, מחלה ומוות.

סג: מאי לאו: בהילך?... לא: בהולך. אבל "הילך" לא "הולך" בפשט.

סז. איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים: רבי מאיר חכם וסופר, רבי יהודה חכם כשירצה. כעין שכותבים בתעודה של ילד כשרוני שאינו מתאמץ מספיק: "אם ירצה, יצליח".

סז: רב ששת איעסק בכשורי (התעמל עם קורות). מיתקן "כושר" שלו.
 ע. אמר ליה אליהו לרבי נתן: אכל שלישי ושתה שלישי והנח שלישי,
 [ו]לכשתכעוס תעמוד על מילואך. שלישי = סאה, שהיא שלישי האיפה. עצת
 אליהו היא שמתי תשלים את האיפה הדלה, הרזה שלך, (שתאכל עוד שני
 שלישים)? תעשה בשעת כעסך. וזה נרמז בפסוק (מיכה ה, יא) "ואיפת רוזן
 זעומה". הזעם משלים את האיפה הרזה.

ע. ששה (מעשים) העושה אותן מיד מת ... והא מעורת עבדה ליה לעבדה תלת
 מינייהו ומית (והלא הגבירה מעורת עשתה לעבד שלה שלושה דברים מהם
 בלבד, והוא מת). שלושה מעשיה כאילו הכפילו את עצמם (ל-6). היא ראוייה
 להיקרא "מעורת המכפילה" (על משקל "מערת המכפלה").
 ע. "מעורת". מעשיה בהתאם לשמה: "למען הביט על מעוריהם" (חבקוק ב,
 טו).

עא: נשתטה ... אף על גב דיכול לדבר מתוך הכתב. כמו זה שכותבים לו את
 נאומיו.

עג. שכיב מרע שניתק מחולי לחולי (מחליף מחלות) מתנתו מתנה. במצב שלו
 אפילו אם להחליף מחלה - יש בזה מתנה מן השמים.

עג. שלחו מתם (מארץ ישראל): "אכלו אריה - אין לנו". אין לנו בארץ
 מציאות כזאת, כי האריה טורף או דורס את קרבנו ואינו אוכל אותו.

עג. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע זבן שומשמי (קנו שומשמין. רש"י)
 אגודא (על גדות) דנהר "מלכא" ... אתו קמיה (באו לפני) דרבא. אמר להו
 (להם): "קאקי חיורי משלחי גלימי דאינשי (אווזים לבנים, מפשיטין את בגדי
 בעל דין שלהם). אווזים לבנים" הוא ביטוי המופיע (גם) בכתובות פה.
 ובברכות כ). בסיפורים הקשורים למים או לנהר, כמו כאן.

עג. חיורי. מפרש רש"י: זקנים ותמוה הדבר כי הרי רב פפא ורב הונא בריה
 דררב יהושע היו תלמידי של רבא, ולכאורה צעירים ממנו! לעומת זאת, עם
 המשמעות של "חיורין" זה זקנים, מתפרשת יפה תשובתו של רב גידל
 (בברכות כ). על שנשאל למה לא שלט בו היצר הרע כאשר התיישב בפתח
 מקוואות בשעה שנשים באו לטבול בהם, והוא ענה: "דמייו באפאי כי קאקי
 חיורין".

עג. (בסוף העמוד) לא תתיחד (אישה בתהליך גירושין) עמו אלא בפני עדים ...
 חוץ משפחתה מפני שלבה גס בה בשפחתה (היא מזלזלת בה). מה היא באותן
 הימים? רבי יהודה אומר: כאשר איש לכל דבריה. כלפי השפחה היא נאחזת
 בתדמית ה"גבירה" - אשת האדון, בכל דבריה ומעשיה.

עו: תנא: רבותינו התיירו לינשא. מאן (מי הם) "רבותינו"? אמר רב יהודה אמר שמואל: בי דינא דשרו מישתא (בית הדין שהתיר שמן של נכרי). "מישחה" מתרגמים "רבותא" (ומכאן "רבותינו").

עו: (בהמשך זיהוי הבית דין שהתיר) ... רבי יהודה נשיאה בנו של רבן גמליאל בר רבי ... אמר ליה רבי אלעזר לההוא סבא: כי שריתוה (כאשר התרתם לה להינשא, באיזה אופן התרתם) ... ? רבי אלעזר פנה אל "סבא" מפני שהיה צריך לאדם שיזכור מה היה לפני כחמישים שנה (=התקופה שבין רבי יהודה נשיאה ורבי אלעזר).

עז. נפק (יצא) רבי חייא, דרשה משמיה (משמו) דרבי וקלסוהו (הללו אותו), משמיה דרביים ולא קלסוהו. תפסת מרובה, לא תפסת.

פא: כנסה בגט קרח תצא מזה ומזה. ולא, יהיה מצבו כשל "אדם שיש לא שתי נשים..." (בבא קמא ס:) "נמצא קרח מכאן ומכאן".

פב. אמר רבי ינאי משום זקן אחד: ... אפילו לא התירה (את אשתו) אלא לאיש אחד - הרי זו מגורשת. והיא מגורשת משום (כלפי) כל איש ואפילו משום זקן אחד.

פג. מודה רבי אלעזר במגרש את אשתו ואמר לה הרי את מותרת לכל אדם חוץ לפלוני, והלכה וניסת לאחד מן השוק ונתארמלה ... שמותרת לזה (הפלוני) שנאסרה עליו. אלא בעל מנת (כאשר התנה בלשון "על מנת", אזי היא עדיין בגדר אשת איש ולא אלמנה) אם "על-מנת", אז היא לא אלמנת (הבעל השני, להיות מותרת).

פד. ... דאי בעי מברזי נפשיה בסילוואתא ולא נאים (ידקור את עצמו בקוץ ולא יישן). לא נאים, כי לא נעים.

פד: מיתיבי: הרי זה גיטך ... חזיר ... זרה ... נזירה ... משחק צלילים.

פה: ורבי יהודה סבר: ידים שאינן מוכיחות לא הויין (אינן) ידים. חושך ידו, שונא בנו.

פו: חמשה שכתבו כלל בתוך הגט: איש פלוני מגרש פלונית ופלוני פלונית...המספר חמש (5) בעניין זוגות שנפרדים שכיח בקשר אחר. במקדש שלמה היו חמשה זוגות של שלחנות, כיורות, מנורות וכו' "חמש מימין וחמש משמאל" (מלאכים א' ז, ט).

פז: ... מלאהו בקרובים ... נפוטיזם.

פח. ודלמא אימלוכי אימליך וכתב (אולי התחרט תוך כתיבת הגט והחליט שלא לגרשה)? דכתב "הרי את" מלמטה "ומותרת" מלמעלה. ודלמא אתרמי (שבתוך כתיבת המשפט חזר בו)? מתוך כתיבת "הרי את" נזכר באהבתו אליה בחתונתם ונתחרט.

פח. "חרש", שבשעה שפותחין (בדיבור) נעשו הכל כחרשין. ודוק; לא אילמים. קורה שכאשר נואם מסוים פותח בנאומו, כולם אוטמים את אוזניהם. פט: אמר ליה רב מרדכי לרב אשי: הוה עובדא (היה מקרה שאישה התקדשה למספר אנשים מבני המקום) ואמרו "עדיין לא הגיע לפלגות ראובן". להפלגה של ראובן בן יעקב שנידב את שני בניו למוות תחת בנימין אחיו עדיין לא הגיעה חומרת המצב של האישה שהתקדשה לרבים. ועל ה"הפלגה" של ראובן כבר עמד המדרש: "שואל שלא כענין - זה ראובן שאמר "את שני בני תמות" (אדר"נ פ' ש"ז)". ולפי פרוש זה נוח יותר לגרוס בהתחלת המקרה "כההיא דנפק עלה קלא" במקום "ההיא", ומשמעותו שעניין הקטן נסתיים ורב מרדכי חוזר לעניין של אישה שהתקדשה לרבים. (וכן נרמז גם בפירושו רש"י).

פט: (בסוף העמוד) יצא עליה קול מזה ומזה ... מותרת לשניהם. תרי קלי לא משתמעי.

צ. יש לך אדם שזוכב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו, וזו מדת פפוס בן יהודה שהיה נועל בפני אשתו ויוצא. שהיא תיאבק לבדה עם הזכוב הטרדן במקום הבעל, הנועל והנואל.

צ. יש לך אדם שזוכב נופל לתוך כוסו ... ויש לך אדם שזוכב נופל לתוך כוסו ... ויש לך אדם שזוכב נופל לתוך תמחוי, מוצצו ואוכלו: זו היא מדת אדם רע שרואה את אשתו יוצאה ... וטוה בשוק ... ורוחצת עם בני אדם. במשל השלישי החליף את המילה "כוס" שהוא כלי של הפרט ב"תמחוי" שהוא ביטוי למשהו ציבורי, על שהיא במעשיה הפכה גם כן לרכוש הציבור. (דיוק של כוס - תמחוי נמצא אצל הרש"ש).

צ: כל המגרש אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות. הדמיון? מקדישין למזבח ומקדשין אישה.

קידושין

ב: מפני שדרכו של איש לחזור על אשה... משל לאדם שאבדה לו אבדה... מחזור על אבדתו. מתעוררת בעיה כאשר הבחור לא מסתפק באבדה אלא מחפש מציאה.

ו. מיוחדת לי מהו? (האם קידושין בלשון זו תקיפות? או: מיועדת לי, מהו? עזרתי, מהו? ... לקוחתי, מהו? נוסח קידושין של משורר.

ו. אילימא בשאין מדבר אתה בעסקי גיטה וקידושיה (ותוך כדי כך נותן לה גט או קידושין). מסתבר שבאיש אילם מדובר.

ז: ...**שיראי** (המקדש בבד משי וכדומה שאין ערכו ידוע) ... **לא צריכי שומא** (לא חייבים להעריך אותו). ומוסיף הרשב"א: נוהגין לכסות את פני הכלות הצנועות. צנועת דווקא שמסתפקות בכסף קידושין אפילו אם הוא שווה פחות מפרוטה (דהיינו, "צנועות" במשמעות "לא תובעניות"), וקידושיהן נעשים ספק אם אתה סומך עליהן, אבל אחרות שאינן צנועות יודעות לדאוג לעצמן ואין צורך לקשור את עיניהן.

ח: **התקדשי לי במנה - נטלתו** (והיא לוקחת את הכסף) **וזרקתו לים או לאור**. מצאה לה שיטה לבחון אותו האם יבוא אחריה באש ובמים.

ח: **התקדשי לי בככר - (והיא עונה): תנהו לכלב**. (ובהמשך)... **כלב רץ אחריה, מהו?** (האם היא מקודשת בזה שהארוס מציל אותה מן הכלב המאיים, ובהמשך) ...**התקדשי לי בככר - תנהו לעני**... סיפור בהמשכים עם כלב וככר. הכלב כועס שלא ניתן לו הככר והככר עדיין מחכה לגורלו.

ט. **אמרה ליה: הבה, מיהבה (תן, תן) ...אמר רב חמא: כל הבה מיהבה לאו כלום הוא**. "לעלוקה שתי בנות: הבה, הבה" (משלי ל, טו) ובפרק שלאחריו "אשת חיל מי ימצא?" קובע רב חמא: אם היא מסוג "הבה, הבה", אז לא מצא.

ט. **רבי אומר: אומר אני**. מפני שרבי אסף וקיבץ וסידר אמרות במשניות, מודגש כאן שאת ההלכה הזאת אמר מדעתו הוא. (מתוך גליון "יוסף דעת").

ט: **דכסף לא בעינן לשמה** (שתהיה מטבע של נישואין, ואכן קידשו במטבעות רגילות בעדות מסוימות עד הזמן האחרון). אין הכרח לטבוע לשם הכלה או עם שם הכלה. יוצאות דופן המטבעות של אברהם אבינו שהיו טבועות עליהן משני הצדדים המילים "זקן" ו"זקנה" (או "צעיר" ו"צעירה").

יא: **התוקע לחבירו (לפי הפירוש השני ברש"י: שהכהו אצל האוזן) נותן לו סלע** (ועל פי מסקנת הגמרא): **איסתרא** (מטבע בעל ערך קטן). הוא יוצא בזול: איסתרא תמורת סתירה.

יב: (מסופר על יהודית, רעייתו של רבי חייא, שאמרה בעת שהיו לה צירי לידה) **אמרה לי אם...** (אמי ספרה לי שאבי קידש אותי בילדותי למישהו אחר בספק קידושין, ולכן באה הפורענות זו עלי). חכמה הייתה ומסרה את הסיפור מפי אמה, שלא תעשה את עצמה חתיכה דאיסורא.

יג. **קדשה בגזל ובחמס ובגניבה או שחטף סלע מידה וקדשה, מקודשת. סלע=** 4 דינרים. יוצא שהחמיר על עצמו לקדשה בכפי ארבע מן הדעה המחמירה של בית שמאי, אבל על גזילה לא הקפיד.

יג. **מאי רצתה, מאי לא רצתה** (במה מתבטא רצונה או אי-רצונה לקבל את הקידושין)? **אילימא רצתה: דאמרה אין (כן), לא רצתה: דאמרה לא**. כפי שאומרים בימינו: ה"לא" שלה, הוא לא.

ג, "...ודמים בדמים נגעו" ... מולידין בנין נשין חבריהון (מולידים ילדים מנשות חבריהם, כלומר מאשת איש), חובין על חובין מוסיפין. ולא קיימו כאן מצות פריה ורביה. ולמה לא? כי יש חיוב "וידגו לרוב בקרב הארץ" רק כאשר "ויקרא בהם שמי ושם אבותי", כאשר שם הבן כשם אביו מולידו.

יד. "ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל" כיון שחלץ בה נעל הותרה לכל ישראל. ועוד מעשה גדול הנובע מחילויץ הנעל: כאשר רבי יהודה חלץ את נעלו הוסרה צרה מישראל והסתיימה הבצורת. (תענית כד):

יד. אמר קרא: ככה.. אמר קרא: לה... תרי לה כתיבי. אם כה - כה לא מספיק אז נעזרים בלה-לה.

יד: ההיא להרצאת אדון הוא דאתא (צריכים את הפסוק ל"הרצאת האדון")... ונאמר להלן אוזון... אוזון, מאי אוזון (למה נצרך אוזון שלן?) העבד צריך את אוזנו גם לשמוע את הרצאת האדון.

יח: כיון שפירש טליתו עליה שוב אינו רשאי למוכרה... אמר רב נחמן בר יצחק הכא בקידושין דעלמא קאי (העניין הוא קידושין ולא מכירה לשפחות). והכי קאמר: כיון שמסר אביה למי שנתחייב בשארה, כסותה ועונתה שוב אינו יכול למוכרה. מלה כנגד מלה. "פירש" כנגד "שארה", כלומר, לדאוג לכל צרכיה, כפי שנאמר אצל רות: "ופרשת כנפך על אמתך" (רות ג, ט), "טליתו" כנגד "כסותה", "עליה" (בבא עליה) כנגד "עונתה".

יח: בעי רבה בר אבוה: יעוד קידושין עושה או אירוסין עושה? ונפקא מינא האם יש צורך בתזמורת.

יט: מלמד שצריך ליעדה (ויש גורסין: לידעה) המלמד, כמו כל העוסק בהוראה, צריך שני דברים: ייעוד וידע.

כא: המרצע: להביא את המרצע הגדול. בכדי שיוכל להגיד המרצע = הא-מרצע = הנה לך מרצע, צריך להביא אותו.

כא: המרצע - מיוחד שבמרצעיין. מרצע בכיר, על משקל מרצה בכיר.

כא: כהן ביפת תואר - חידוש הוא (שהתורה התירה יפת תואר כנענית לישראל)... בבאיא ראשונה כולי עלמא לא פליגי דשרי. שהרי חידוש הוא לו.

כב: רבי יוחנן -בן-זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר: מה השתנה האוזן מכל אברים שבגוף? אמר הקב"ה: אוזן ששמע קולי על הר סיני בשעה שאמרתי... ולמעלה בדף כ: דרשינהו רב נחמן להני קראי כסיני (הוא היה מפרש את המילים "רבות שנים" ו"מעט... שנים" על הכסף שנשאר, "כסיני").

דברים הפוכים באופן פרדוקסלי: דרשתו של יוחנן-בן-זכאי המשלבת את הר-סיני מכונה כעין חומר, ולעומת זאת הדרשה של רב נחמן בר יצחק המפרשת

"שנים" במושג חומרי (כסף) נקראת כעין סיני.

כב: כותבים התוספות שעבד נרצע במרצע מפני שבני ישראל היו עבדים במצרים 400 שנה וגאלם הקב"ה וזה קנה ארון לעצמו. מרצע, בגימטריה 400. ובוזה יובן גם הפתגם "יצא המרצע מן השק", כי גם לשק אותה גימטריה

כג. (העבד) קטן הוה [היה] ודלא כאבא שאול ... שהיה חכם גדול ובאו רבים לשאול הימנו (לשון רש"י בביצה כט.).

כד. אבא שאול. ובימינו יש לנו גם: אמא שאולה (אם פונדקאית).

כד: למימרא דקלא לאו כלום הוא. פשרה לדילמה: הקול (הכול) או לא כלום?

כד: תרנגול שהושיט ראשו לאויר כלי זכוכית ושברו... תקיעה - ושברים!

כד: הכהו על עינו וכחתה, על שינו ונדדה... "הכהו... וכחתה" לשון נופלת על

לשון. "שינו ונדדה" ובמגילת אסתר: "בלילה ההוא נדדה שנת (שינת) המלך"

כה. דחלים שפתיה (לעתים הוא סוגר, מדביק את שפתיו). בעתים האלו הוא

חלים (שפוי, פקח), ובעתים שהוא פותח את שפתיו ומדבר הוא עלול

להתגלות כשוטה.

כה. נהי דביאת מים לא בעינן (בטבילה, אין הכרח בביאת מים, אבל יש הכרח

אחר:), מקום הראוי לבוא בו מים בעינן. המים של המקווה צריכים להיות

כאלה שיהיו ראויים לבוא בהם.

כו. ובחזקה - מנלן? אמר חזקיה אמר קרא... דרכם של חכמי התלמוד להזדקק

לנושאים הקשורים בשמם (ועל זה כבר הרחיב את הדבור הרב ראובן

מרגליות בספרו "לחקר שמות וכנויים בתלמוד").

כח: רשות הגבוהה (מעוה הקדש נקנים) בכסף ורשות ההדיוט בחזקה. (ומפרש

רש"י: משיכה) סתירה (בין הגמרא ורש"י)? לא, במשיכה חזקה.

כט. ... כל שאינו מלמד את בנו אומנות, מלמדו ליסטות. אם לא מלמדו להיות

אמן (כמו מרק שאגל) לכל הפחות ילמדו להיות מוזיקאי (כמו פרנץ ליסט).

כט. אמר רבי יוחנן: ריחיים בצוארו (יקח לו אשה) ויעסוק בתורה? ריחיים =

"ראה חיים (עם האשה אשר אהבת)". (פירוש הר"ר חנוך ארנטרוי)

כט: ... רב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב שדריה אבוה לקמיה דאביי (אביו

שלח אותו ללמוד אצל אביי ומתוך הסיפור מתברר שמאוד הקפיד על רמת

הלימודים). שלושה דורות, שכל אחד עלה ברמתו על קודמו: הסבא, יעקב,

בכלל לא זכה לכנוי "רב", הבן, אחא, קבל את התואר ונקרא "רב", והנכד

נקרא רב כבר בגיל שהוא הולך ללמוד תורה.

כט: כיון שהגיע (התלמיד לגיל) עשרים, ולא נשא אומר (על התלמיד הרווק)

"תיפח עצמותיו". קרוב לדאי שהוא לא נשא אשה מפני שהוא היה מנופח

בחשיבות עצמי וחושב שאף אשה אינה ראויה לו. בדיאלוג בינו לבין עצמו, "כל עצמותיו תאמרנה: מי כמוך!", ולכן נענש בהתנפחות העצמות.

ל. וא"ו דגחון חציין של אותיות (של ספר תורה). מפורש יפה על ידי יוסף יצחק זילבר שהכוונה לאותיות המיוחדות שבס"ת (הזעירות והרבניות, שמספרם בערך 37). וכן "דרש דרש" אמצע התיבות הכפולות. וכמו כן מפרש את האמרה על היחס בין מספרי הפסוקים בתורה, בתהילים ובדברי הימים מתוך עיון במספר הפסוקים המשותפים לספרים האלה.

ל. בעי רב יוסף: וא"ו דגחון, מהאי גיסא או מהאי גיסא (מצד זה או מצד זה)? אמרו לו: ניתי ספר ואמנינהו (נביא ספר תורה ונספור את האותיות)... אמר להו (רב יוסף): ...אנן לא בקיעינן (אין אנחנו בקיעים במספר האותיות). רב יוסף היה עיוור ולא היה יכול לספור את האותיות בעצמו, והתחמק מבדיקה ניסויית של הדבר.

ל. "והתגלח": מהאי גיסא או מהאי גיסא? השאלה היא לסופרי המילים, אבל גם – לספרים (בגילוח).

לא. כל העובר עבירה בסת, כאלו דוחק רגלי השכינה. ובכדי שהסביבה שלו לא תסבול מהיעדר השכינה, מומלץ שיגלה למקום רחוק (כפי פרקי אבות). לא. שאל בן אלמנה אחד את רבי אליעזר: אבא אומר "השקיני מים" ואימא אומרת "השקיני מים"...בא לפני רבי יהושע ... אמר ליה: מבין ריסי עיניך ניכר שבן אלמנה אתה. הטל להן מים בספל וקעקע להן כתרנגולין. רבי יהושע הבחין ששם קרחה או שריטה בין עיניו והסיק מזה שעשה זאת (בעבירה) על מות אמו, על פי הכתוב "ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם" (כן דרכם של אמוריים להיות משרטטים בבשרם כשמת להם מת, רש"י בחומש) ומקום המועדף לשריטה הוא בין העיניים (כאמור "ולא תשימו קרחה בין עיניכם"), ולכן לעג לו רבי יהושע, בהסתמך על המשך הפסוק בפרשת קדושים: "וכתובת קעקע לא תתנו בכס" (שמקעקעו במחט והוא נשאר, רש"י בחומש), שיוסיף לו חטא של כתובת קעקע עם נקירת מקור של תרנגולין.

לא: יומא חד אמר ליה (יום אחד אמר לאבימי אביו, רבי אבהו) אשקיין מיא (השקיני מים). אדאייתי ליה נמנם (עד שהביא לו, נרדם). גחין, קאי עליה עד דאיתער (נרכן ועמד על אביו עד שהתעורר) איסתייעא מילתיה (הצליח העניין של השקאת רבי אבהו) ודרש אבימי "מזמור לאסף". בפרקי תהילים שתחילתם "מזמור לאסף" יש את כל המרכיבים של הסיפור: הבאת כוס המים במאמץ רב: "ואני כמעט רגלי, כאין שפכו אשורי"; תנומת האב: "אשתוללו אבירי לב, נמו שנתם... מגערתך אלוקי יעקוב נרדם..."; ולבסוף, ההצלחה של

אבימי שלא נתחייב באיסור "בל תשחית" של כוס המים שהביא: "למנצח, אל תשחת", ובהמשך: "כי כוס ביד..."

לג. אף הידור שאין בו חסרון כיס. אם כי להידור מצווה חייב להוסיף רק ער חמישית המחיר, בסופו של חשבון ייווכח שאין בזה חסרון כיס - או בזבזו. לג. שני שלישי שלישי שניתי לו בתורת כהנים. ספר ויקרא מתחלק לפי העניין לשלושה חלקים, כאשר השלישי הראשון הוא פרשות ויקרא, צו, שמיני. 2/3 מזה הם ויקרא וצו שהם ענייני כהונה.

לג: בנו והוא רבו מהו לעמוד לפני אביו? האם יש קיזוו (כלומר, רבו + בנו = סתם אדם רגיל)?

מ: כך שכרו קודם למעשה. כי הפסוק (תהילים קה, מד) מקדים את מתן השכר "ויתן להם ארצות גוים..." למעשה הטוב "בעבור ישמרו..." שכתוב לאחר מכן (שם, מה).

מא: חבורה שאבד פסחה ואמרו לאחד: צא ובקש ושחוט עלינו, והלך ומצא... הוא אוכל משלו והם אוכלים ושוחטים עמו. רמזי לשון על מעשי יוסף ואחיו. שם כתוב "את אחי אנכי מבקש", "וישחטו שעיר עזים", "וטבח טבח והכן, כי אתי יאכלו האנשים... וישתו ויאכלו עמו".

מב: יכולים למחות ברוחות. לאנשים שמחזיקים בדעות שהן נגד הרוחות הנושבות יש אותה הרגשה: כל מה שנותר להם לעשות, הם יכולים למחות ברוחות.

מד. ...וצווח ריש לקיש כי כרוכיה (כמו עגור)... כמין ימא לטיגני (בעל המימרא היה קרוב לעניין כמו שולה דג למחבת ולא היתה לו שהות לשכוח את הטיעונים, רש"י). גם העגור שולה דגים ומיד מכין אותו ל"מחבתו". מה:--מו. נראין דברי התלמיד (של רבי ירמיהו, שהיה תלמידו של רב הונא, רש"י). מסתבר שסיים את המאמר במילים "ולא נראין דברי הרב", אלא שלא אמר זאת בפירוש מפני הספק האם תאר "הרב" מגיע לרב הונא (שלא קיבל רשות מריש גלותא, כפי שהסביר זאת ר' ראובן מרגליות). (וראו לקמן ב-מז). מז. אמר רב נחמן הונא חברין. כאמור, רב הונא לא לקח רשות מריש גלותא שבבבל (סנהדרין ה.). ובשל כך היו חכמים (כגון רב ענן ורב נחמן) שלא כינו אותו רב אלא "חבר" ("לחקר שמות וכינויים בתלמוד" מאת הרב ראובן מרגלית).

מח: התקדשי לי בכוס זה... ובמה שבתוכו. מנהג הוא אצל חבשים ועדות אחרות ששמים את המטבע או הטבעת של הקידושין על חוט ומחביאים אותו ביין של כוס של ברכה (כנראה שהכלה לא תשער את ערך הטבעת מעל ערכה

האמיתי), וזה פירוש של "הכוס ומה שבתוכו". (בעקבות "מנהגי ישראל" לרב ד. שפרבר).

מט: זו חנופה וגסות הרוח. בפי העם בעל שתי התכונות הללו נקרא "רוכב אופניים", דורך כלפי מטה ורכון כלפי מעלה.

נא: המקדש אשה ובתה או אשה ואחותה. "בואי כלה, בואי כלה".

נב. "מעשה בחמש נשים": אמר רב, שמע מינה ממתניתין ארבע ונקיט רב בידיה (לעצמו קיבל רק) שלוש. 3, 4, 5.

נב: לא אמרו "כלך אצל היפות" אלא לענין תרומה. אבל בקידושין הוא נשאר איתה אפילו אם היא "פרומה השיכורה".

נב: (אחד שקידש אישה) במוזא דמשכי (כצלים). לרמוז לה שבנישואין גם בוכים.

נב: (בשעת דרשת רבי יהודה) דחק סומכוס ונכנס... (ובהמשך הסוגיה בדיון על "וכי אשה בעזרה מנין?")... דחקה ונכנסה. בדיוק כפי שעשה זאת סומכוס.

נה. בהמה שנמצאת מירושלים למגדל עדר (ושמא מן הקדשים היא, המוציא חייב להביא שתי בהמות). חשב שמצא מציאה גדולה!

נה. זכרים עולה הוא דהו, זבחי שלמים לא הו? (זכרים הם רק לקרבן עולה שכולו נשרף, ולא לשלמים שבחלקו נאכל?) תנו ליהודים ליהנות!

נה: אמר רבי יוחנן: ממתין לה עד שתומם ומייתי שתי בהמות ומתנה. משחק עם מילים שכולן מכילות אותיות מ"ת ות"מ.

נה: נזיר... לא שכייח... ודילמא תודה היא? בימיהם "תודה" הייתה שכחה, לא כהיום שרק מעטים אומרים "תודה".

נו. באישה חבירה (תלמידת חכם). הוכחה למעמד הזה שלה נמצאת במשנה הבאה: המקדש... בשער נזיר... שממנו היא עושה פאה נכרית לעצמה.

נו. לחצי כופר (וברש"י: לא אמרינן תם ישלם חצי כופר) יש "כופר בעיקר", אבל אין כופר בחצי.

נח: א"ל (אמר לו) הוצאה את (מוצא אתה מבין החכמים, אין מקומך ביניהם! על פי פירוש ראשון ברש"י)... הכי קאמינא: רב אסי דהוצל קאי כותיך. משחק מילים על דמיון הצלילים ב-"הוצאה" - "הוצל". משחק בין המלים "הוצל" ו"העצל" נמצא בגיטין סא.

נט. רבין חסידא אזיל לקדושי ליה איתתה לבריה (הלך לקדש לו אישה לבנו, ובסוף הסיפור קידש אותה לעצמו). מעשיו בסוף הסיפור נרמזים במילה המיותרת לכאורה: ליה (לו), כלומר שלעצמו הייתה מחשבתו מלכתחילה.

נט. בא אחד ואמר לה "הרי את מקודשת לי לאחר שלושים יום" ובא אחר ואמר "ולאחר עשרים יום", ובא אחר ואמר "...ולאחרי עשרה ימים". שאלה: האם

היא צריכה לחכות בין ההצעות כדי עיכול, כלומר, שש שעות?

סא. הנהו נאגני דארעא מיקרן (הנקעים קרויים אגנות. רש"י), שרדי דארעא מקרו (מקום הסלעים נקרא על שם הקרקע). מקטון ("מיקרו") וער גדול ("מקרו").

סב: פירות ערוגה זו מחוברת יהיו תרומה על פירות ערוגה זו תלושין - לכשיביאו שלישי... "אם ילדה אשתך נקבה - מקודשת לי"... אשתו מעוברת, דבריו קיימין... כשהוכר עוברת. שני המדדים זהים, מפני שעוברת ניכר אחרי שלושה חדשים, שהם שלישי מהריונה.

סג: אמר רב אסי (על פסיקותיו הסותרות, באילו מקרים סוקלין את הנערה המאורסה מספק): הני שמעתתא דידי מרפסן איגרי (הלכותיי האלו שוברות גגות, רש"י). אולי רמז לגגות של בית הסקילה שממנו דוחפים את הנסקל.

סד: מי שיש לו שתי כתי בנות... גדולות שבקטנות... הגדולה שבגדולות... בלשון המתמטיקאים מדובר כאן על מקסימה (או מינימה) מקומיים, לעומת מקסימה (או מינימה) גלובליים. הפיסיקאים קוראים להם מצבים יציבים או מטה-יציבים.

סד: לא שביק אינש מצוה דרמיא עליה (אין אדם נוטש מצווה המוטלת עליו) ועביד (עושה) מצוה דלא רמיא עליה. מסתבר פירוש הנצי"ב (ההולך בכיוון הפוך מרש"י) שהמצווה המוטלת עליו בכל כובד המשקל היא לחתן את הבנות המבוגרות ולא את הצעירות.

סד: הנודר (איסור הנאה) עד פני הפסח... עד שיגיע (כי זה משמעות של "פני" על פי הברכה "פניו אליך", יגיע אליך)... עד שיצא. כי גם ביציאה "פניו" יכולות להיות "אליך", ככתוב אצל בני נח "ופניהם אחרנית".

סד: "קידשתי את בתך" והיא אומרת "לא קידשת כי אם אותי". שידוך הולם לאישה הזאת שבמשנתנו יהיה רבין חסידא (בדף נט). שעליו מסופר דהלך לקדש אישה לבנו וקידש אותה לעצמו.

סו. (בסיפור ינאי המלך שחזר ממסעו כמנצח) "אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו (שהיו עניים)". ואף על פי כן בארמון ינאי העלו מלוחים על שולחנות של זהב. על הזהב לא ויתר!

סו. ויבוקש הדבר ולא נמצא... היכי דמי (מה משמעות הביטוי הנ"ל הרומז על ביטוי דומה במגלת אסתר ב כג)? אילימא דבי תרי? ... ואלא בעד אחד... האם הרמז אל שניים (בגתן ותרש) או על אחד (מרדכי שהיה עד לדיבוריהם).

סז: "ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר" לאחרים - ולא לקרובים. אחרי כל כך הרבה פעולות היא בודאי הגיעה רחוק ולא נשארה עם קרובים.

סט. אבא שאול היה קורא לשתוקי - בדוקי. ולמה הוא דווקא? אם תבדוק היטב, תמצא את האבא הטבעי—ולא את ה-"אבא שאול".

סט: אמר רבי אלעזר לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסולת נקיה... וארץ ישראל כעיסה לבבל. העיסה עשויה סולת בלולה בשמן. (בבל-בלולה)

ע. כל הנושא אשה לשום ממון - הויין לו בנים לא מהוגנים. "לשום ממון" גם כן בלי שום ממון. וזאת דעת כמה מפרשים, שלא ראוי לשאת אותה בלי נדוניה בכלל.

ע. (ובהמשך) ושמא תאמר ממון פלט (יישאר כספה)? תלמוד לומר: "עתה יאכלם חדש את חלקיהם". "לא גומרים את החדש".

עא: זעירי (איש בבל) הוה משתמיט מיניה דרבי יוחנן (מישראל שהפציר בו לקחת את בתו לאישה, פעם הגיעו לשוללית מים וזעירי הרכיב את רבי יוחנן רבו על כתפיו ואז אמר ליה רבי יוחנן) אורייתן כשרה, בנתין לא כשרן? (הלימודי שלנו בארץ ישראל טובים לך, אבל בנותי לא?) הייתה זאת שעת כושר לרבי יוחנן שזעירי, שהוא יושב על גבו, לא יכול להשתמט מהפצרתו. ומכל מקום השתמטה לו (לרבי יוחנן) האמרה של רבי אלעזר (על נקיות הייחוס של עולי בבל, לעיל ב-סט:).

עא. הריני נזיר, אם לא אגלה משפחות. יהיה נזיר ולא יגלה סודות המשפחות. ואם לא יהיה נזיר- אז ייכנס לו יין וייצא סוד המשפחות.

עג. ואי אזלי אינהו לגבה (אם הם, השתוקים הולכים אליה) - כל דפריש מרובא פריש (היוצא מקבוצה, יוצא מרובה של הקבוצה) ואין זה ממזר שבא אליה. ויתירה מזו הפסוק (דברים כג, ג) מבטיח: "לא יבא ממזר".

עד. לא מפיה אנחנו חיים. בין הדברים שהעולם קיים בזכותם היא האמת ואם היא לו דוברת אמת, אז לא מפה שלה אנחנו מתקיימים. (ממקור רבני).

עד. שודא דדייני. אוסף ארכיאולוגי (של שר מסוים).

עה: (במחלוקת בין רב ביבי ושכינו הגר, מי יזכה בשררת העיר, פסק רב יוסף): רב ביבי דגברא רבא הוא (שהוא גדול) ליעיין במילי דשמיא (הוא יטפל בעניינים רוחניים) ומר (השכן) ליעיין במילי דמתא (עניינים מקומיים). מנסיונו של רב יוסף עם רב ביבי (שהיה שושבינו, דף פא. בהמשך) למד שכדאי להשאיר אותו בענייני רוח ולא להזדקק לו בעניינים מעשיים.

פא. אי לאו דמכרזי ברקיע (אלמלא היו מכריזים בשמים על רבי מאיר, שכמעט הגיע לגורל מר בגלל עבירה): "הזהרו ברבי מאיר ותורתו!", שויתיה

לדמך (השויתי לדמך) תרתי מעי (שתי מעות) שתי מעות = דו-מעות = דמעות. מדם לדמע.

פא. (בסיפור על "האדם" שהטריד את פלימו בהתנהגות גסה, עד שלא ידע אפילו לשבת כהוגן) אמר ליה (פלימו) תיב שפיר (שב כהוגן) אמר ליה (ענה לו) הבו לי כסא. (תנו לי כוס) הפירוש הנכון "כוס", אבל אולי הוא בכל זאת התכוון שיתנו לו כסא לשבת עליו?

פא: (במעשה של רבי חייא בר אשי עם אשתו שהתחפשה) ניהליה להך רומנא. ביטוי סתום שאין לו קשר עם "ניהול רומן".

פב. ולא יישנו שני רווקין בטלית אחת. ורווקים להתפלל אפילו בשתי טליתות לא.

פב. אמר רבי מאיר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה... רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה... כאשר רבי מאיר פונה "לעולם" (כלומר, לאחרים), הוא מייעץ להם ללמד את בנם אומנות, ולעצמו (כי הרי רבי נהוראי הוא רבי מאיר) הוא בוחר בתורה בלבד.

בבא קמא

ו. (במהלך הלימוד על חובת תשלום על כל סוגי נזקים) ... אש תוכיח... בור תוכיח... אש-בור - מהם לומדים את דינו של "אשבור", כלומר, שאהיה חייב אם אשבור אצלך משהו.

ז. "ישיב" לרבות שוה כסף ואפילו סובין... מדעתו (אם המזיק רוצה לשלם). סובין שהוא מאכל רזון, משלם מרצון.

ט. ... שני אחים שחלקו ונטל אחד קרקע ואחד כספים... איכא דאמרי: אדרבה, לאידך גיסא! בהרבה מקרים הדומים לזה, הריב הוא בין הגיסה אחת והשנייה.

ט. האחיים שחלקו ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן, רב אמר: בטלה מחלוקת. ואולי המחלוקת רק מתחילה.

ט: בהידור מצוה (יוסיף) עד שליש במצוה. וברש"י: התנאה לפניו במצות, עשה לך ספר תורה נאה... טלית נאה (!) ... וכן הנוסח בתפילה שאומרים לפני עטיפת הטלית "חלוקה רבנן... וטלית נאה..."

יב: קדשים קלים... ואליבא דרבי יוסי הגלילי דאמר: ממון בעלים. ממון קל. יג. ... למעוטי מאי? אילימא למעוטי בכור... אילימא למעוטי שלמים... אילימא למעוטי מעשר. אבל על האחרון שבקדשים קלים, על הפסח, לא שואל, מפני שעליו שואלין בן כה וכה "פסח על שום מה?"

יד: אין אומרים: תצא פרה בטלית. בגלל בזיון מצווה ואפילו זו שיוצאת ברצועה בין קרניה לא יוצאת בטלית.

טז: "כי כרו שוחה ללכדני ופחים טמנו לרגלי" (ירמיה יח, כב) רבי אלעזר אמר שחשדוהו (את ירמיהו) מזונה. מעשה הרכילות נרמז בכתיב "שיחה" של "שוחה" (הקרי).

כ. אמר אילפא: בהמה ברשות הרבים ופשטה צוארה ואכלה מעל גבי חברתה חייבת. אילפא מספר על בהמה שאילפו אותה לעשות מעשים מיוחדים.

כ. אמר ליה רב חסדא לרמי בר חמא: לא הוי גבן באורתא בתחומא (לא היית אצלנו אמש בלימודים)! ועל מה אתה מקבל "קעסט" (דמי מחיה) ממני? (רמי בר חמא היה חתנו של רב חסדא).

כ: אמר רבא: כמא לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה (כמה אין אדם, רמי בר חמא, מרגיש שהקב"ה עוזר לו)! קשה ליישב את ההערה הזאת של רבא על רמי בר חמא עם העובדה המרה שלימים רמי בר חמא מת ורבא נשא את אלמנתו (הבת של רב חסדא).

כה. קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום. על פי התוספות, שבעה ימים כנגד האב ושבעה כנגד האם. חומר - הוא האב שיחסו לבן נוטה להיות חמור, וקל - זו האם שמקלה ביחסה לבן.

כו. המניח את הכד... לכד התלמודי יש צורה של קונוס (עם קצה חד בשוליים), לכן אי אפשר להעמיד את הכד, רק להניח אותו. (י.ברנד: כלי החרס בספרות התלמוד. ואולי ייצרו אותו בצורה זו בכדי שהכד לא יקבל טומאה מבחוץ כדין כלי חרס שאין לו שוליים עם בית קבול בתחתית. ויש מקום לבדוק האם הקונוס היא הצורה האופיינית לכלי חרס אצל אומות אחרות בתקופת המשנה).

כז. פתח בכד וסיים בחבית? ... אמר רב פפא: היינו כד, היינו חבית. ודוגמתו בערכין י: "פתח בחליל וסיים באבוב? אמר רב פפא: היינו חליל, היינו אבוב".

לב. ואם עמד בעל קורה...ואם אמר לבעל הבית "עמוד"... בדרך כלל, זה תפקידו של הגבאי להגיד "עמוד" ולא של בעל הקורא.

לב. (ובהמשך באותו עניין) ובעל קורה אחרון. כיבוד של "אחרון" ראוי לו. לב. הא סייעי בעיא, לא מסתייא דלא מסייעי, אלא מקשה נמי קשיא. שימו לב למשחקי מילים.

לה. אמרו רבנן קמיה דרב פפא: מי מצית אמרת (איך אתה יודע להגיד)...? אמנם רב פפא לא הביע את דעתו בסוגיא ההלכתית, אבל אם שורו כל כך

חכם (כפי שמלמד אותנו המעשה בסיפור על שורו), הוא בעצמו בוודאי חכם גדול ויודע לתת תשובה לשאלה שנשאלה.

לז. (שור) מועד לשבתות ואינו מועד לחול. יכול להיות שבשבתות השור עושה להכעיס, במטרה לעבור על "למען ינוח שורך".

לז. אימתי הוא תם (מאימתי השור חוזר להיות תם) ? משיחזור בו שלושה ימי שבתות. בני ישראל די שישמרו שתי שבתות שיגאלו, ולשור נחוץ שבת נוסף. לט. שור איצטדיון (אם נגח איש) אינו חייב מיתה. ואף על פי כן נועד למיתה בזירה.

לט. אם כן רבית אוכלת בהן... או לכתובת אשה, משום מזוני אין נזקקין לנכסי יתומין (שהיא תהיה ניזונה משל היתומים). אם לא הריבית אז "הרבנית" אוכלת בהן.

לט: רבי יעקב משלם חצי נזק. כי הרי התם (יעקב) דינו בחצי נזק.

מא: בעל השור נקי...להנאת עורו. אם כי אין לך עיסוק שהוא פחות נקי מזה של הבורסקאי, הפושט את עור הבהמה.

מב: אי הכי לרבי אליעזר נמי כשקדם ושחטו (ששחט את השור) ? דילמא אית ליה טעמא אחרינא דעדיף מהאי. שלא אוהב את טעם בשר השור השחוט, אלא טעם בשר אחר שטוב ממנו.

מב: ועבד יפה סלע... "בעל השור נקי". דיון באסתטיקה: האחד יפה והשני נקי.

מד. במועד ליפול על בני אדם בכורות. קשה (לפי הסבר הגמרא לעיל שאחרי הנגיחות הראשונות השור תמיד מצליח לברוח לאגם), שאין השור הזה לא מצליח להימנע מליפול לכורות?

מד. במתחכך בכותל להנאתו. בשביל השור זה "כותל כנים", על משקל "קוטל קנים".

מד: פרט לזורק אבן לגו. (על פי מסקנת הגמרא, שמדובר שהיה נכרי אחד בתוך הקבוצה של עשרה). גו (בהיגוי יהודי הונגריה)=גוי, ומשום כך לגו=לגוי = לגו י' (= בתוך עשרה).

מו. דאפילו ניזק אומר ברי ומזיק אומר שמא - המוציא מחברו עליו הראיה. כלומר, יש להבדיל בין ברי - בריא ובין ברי שאינו בריא (כגון זה, שנועד להוציא מחברו).

מו: (בעניין פרה מעוברת שנגחה שור) אמר אביי: חצי נזק אחד... אמר רבא: איתה לפרה (אם ישנה הפרה) משתלם חצי נזק מפרה... ועל פי שניהם (אביי ורבא) אין השור שווה יותר מן הפרה, וזאת מפני שאין להעלות על הדעת ששור חלוש כזה שפרה מעוברת גוברת עליו יהיה שווה כמו הפרה.

מז: רבי היא דאמר: כל בסתמא לא קביל עליו נטירותא (אדם המרשה לחבירו להכניס דבר לרשותו, מן הסתם אינו מתנדב גם לשמור עליו) ... לרבנן... בסתמא נמי קבולי עליה נטירותא. לרבנן יש דעה חיובית על טוב לבן של הבריות שהם בעלי רכוש, אבל רבי שהיה עשיר והכיר את אופיים של בעלי הבית, יודע שידם קמוצה.

מח: היו אביו או בנו בתוכו (בתוך הבור כאשר שורו נפל לתוכו) - משלם את הכופר. הוא בעצמו ירא מלהיכנס לתוך הבור, אבל על אביו ובנו לא היה איכפת לו.

נ: ההוא תורא... (שור שנפל לבור עמוק ובעלו שחט אותו בחיפזון. פסק רב נחמן שהשחיטה הזאת טריפה, מפני חשש ריסוק איברים והבעלים הפסידו את השור. לעומת זאת): אי שקיל מריה דהאי תורא קבא דקמחא ואזל תנא בי מדרשא... כשירא, לא אפסדיה לתורא דשוה כמה קבי (אילו היה לוקח בעל השור קב אחד של קמח בתור השקעה להוצאות הדרך והיה נוסע לבית מדרש היו יכולים להתיר (להכשיר) לו את השור השווה כמה קבים רבים של קמח, עכשיו, בלי הוצאות קב הקמח - הוא מפסיד את השור). אם אין קמח - אין תורא.

נב. המוכר בית לחברו כיון שמסר לו מפתח, קנה. היכי דמי? (כגון מה?) אי בכספא - ליקני בכספא (אם בכסף - יקנהו בכסף). דמי מפתח.

נב. נפל (השור לתוך הבור) לפניו מקול הכרייה חייב. "אל פניו ישלם לו (דברים ז, י)". אם אל פניו - אז ישלם לו!

נב: שור (שהוא) חרש שוטה וקטן... על אותו משקל, "עוף מוכשר" הנמכר בחנויות הוא עוף בעל כשרונות.

נג. שהבאיש את מימיו - לא שנא לפניו, ולא שנא אחריו. מה שלא יהיה מקור הנזק.

נה. המרביע שני מינים בים לוקה ... אמר רב אדה בר אהבה ... בעי רחבה ... שמות שני האמוראים קשורים לים: "כי מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה" (שיר השירים ח, ז). "ורחבה מני ים" (איוב יא, ט).

נד: "...אם" לרבות את העופות. האם (היהודייה) מרבה בעופות להאכיל את ילדיה.

נד: אמר לו (רבי חייא בר אבא לרבי חנינא בן עגיל) ...עד שאתה שואלני למה נאמר בהם טוב? למה כתוב "טוב" בדיבר החמישי שבספר דברים (ה, טו): למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך? שאלני אם נאמר בהן טוב, אם לאו, שאיני יודע. רבי חייא בר אבא היה עני מרוד (שנאמר עליו במסכת ברכות מג:

שבנעליו היו תלאים על גבי תלאים) ולכן לא היה משוכנע שאריכות ימים הוא דבר טוב.

נו. רב אשי אמר **טמון אתמר, משום דשויה טמון באש**. העניין של רב אשי מתמיה ומסובך ובדין מקדים ללימודו: "טמון אתמר".

נו: הכישה (מכה במקל את הבהמה) **אמרת לן? ולסתים** (יגיד את הפשט) נמי דהכישה. ובהמשך (בדף נז): אנחנו מגיעים למסקנה שהיו אלה ליסטים שאינם מזוינים. ואם אין הם מזוינים, למה הם נקראים "לסטים"? על שהתאכזרו בבהמה.

נט: אמר להו: **גבר רבא אנא!** ומי אומר זאת? זעירא ("קטן").

ס. אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם... שנאמר: **כי תצא אש ומצא קוצים. אימתי אש יוצאה? בזמן שקוצים מצויין לה.** רשעים = "שקוצים" (בעגה עממית).

סג: היכן פקדוני? אמר לו: **נגנב... והעדים מעידים אותו שגנבו - משלם תשלומי כפל.** ולא מועיל לו שאמר את האמת: "נגנב" ואמנם הוא גנבו. סה. **מדשני קרא** ("המצא תמצא") **שמע מיניה תרתי.** שינית, שנית - לשניים הגעת.

סה. (אם הייתה הפרה בשעת הגניבה) **כחושה והשמינה... גניבה כחושה וגניבה שמינה.** הסגנון מזכיר קצת גבינות מסוגי שומן שונים.

סו: **עיצבא** (שולחן עשוי עור) **שנו כאן... האי מילתא קשו ביה** (על ענין "העיצבא" הקשה) **רבה לרב יוסף עשרין ותרתי** (22) **שנין ולא איפרקה** (ולא תירץ אותו רב יוסף). לא ענה לו כל כך הרבה שנים על אשר "בכל עצב יהיה מותר, ודבר שפתים אך למחסור" (משלי יד, כג).

סז. **"אשר גזל" מיבעי למעוטי** (צריך למעט) **גזל אביו.** "אשר" מצביע על מלוי חוב על ידי בנים, ככתוב "ברוך מבנים אשר".

סט: **הלוקח יין מן הכותים...** מתוך רוב דאגה לסתם משנה מתעלמת הגמרא מן הדאגה לסתם יינם.

ע: **קלוטה כמי שהונחה דמיא.** (הגעת החפץ מעל השטח כמוה כהגעתה אל השטח). על פי חוק דומה (להבדיל) בכדור-סל: כדור המגיע מעל החישוק של הסל, דינו כאילו הגיע לתוך הסל.

עא. **לוקה ומשלם... מת ומשלם...** גם מכאן - ראייה לתחיית המתים....

עא: **גנב משל אביו וטבח ומכר... כגון שעמד אביו בדין.** הכוונה שאביו העמיד אותו לדין, אבל כאשר בן הועמד לדין בגלל גניבתו משל אביו, זה כאילו האב בעצמו עומד בדין.

עא: (בנוגע לשאלה שנשאל רב נחמן על ידי רבא: האם גנב וטבח בהמה של שותפין חייב חמישה חציי בקר או לאו, ענה בראשונה רב נחמן: חמשה בקר אמר רחמנא ולא חמשה חציי בקר... לצפרא (למחרת, בבוקר) אמר ליה (רב נחמן): חמשה בקר אמר רחמנא, ואפילו חמשה חציי בקר. והאי דלא אמרי לך באורתא (ועל שלא אמרתי לך זאת אתמול בערב)? דלא אכלי בשרא דתורא (שלא טעמתי בשר שור). מתפרש על פי הברכה "בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל (בראשית מט, כז)". אימתי יש לחלק (את החמישה לחציי) בערב, רק כאשר בבוקר יאכל "עד". ואני עדיין לא אכלתי.

עג: מעידני באיש פלוני שסימא את עיני עבדו והפיל את שינו. הפרק הקודם דן בשן ורגל והפרק שלנו בשן ועין.

עה: (תשלומי) שלושה לפר ושנים לאיל. ויין כנסכו?

עח: אמר רבא: זה בנה אב בכל מקום ... כי איתמר דרבא לענין פטר חמור. בפטר חמור קובעת את הבכורה רק השאלה האם האמא הבכירה? מעמד האב לא משנה. ולכן לגבי פטר חמור מה שקובע הוא ש - "זה בנה!" (בן שלה). לעומת זאת בעניינים אחרים קובע האב: "אב בכל מקום".

עח: הנוחר, ומפרש רש"י: קורעו מנחיריו עד לבו. כך הדבר נשמע גם בשינה. עט: שה שהרכיבו על כתיפו, ארבעה. מתני'. אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל... ומאחר שהבעלים לא היו צריכים לגדל בהמה דקה, הרי זו סיבה נוספת מדוע הפיצוי על שה הוא ארבעה בלבד.

פ: מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו: אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית והביאו לן עז וקשרו לו בכרעיה המטה והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים נכנסו חבריו לבקרו ואמרו: ליסטים מזויין בביתו ... בשעת מיתתו אמר: יודע אני שאין בי עוון אלא עוון אותה עז, שעברתי על דברי חברי. והלא פיקוח נפש היה? אלא שהרופא קבע את התרופה ל - 24 שעות בלבד (משחרית לשחרית) והוא המשיך אתה "לימים".

פ: כלבים כופרים, ברש"י שני פירושים: קטנים וננסים, לישנא אחרינא: כלבים גדולים... . וכן בין כופרים יש כופרים קטנים וכופרים גדולים.

פ: ... משום רבי חייא בר פפא... כנראה אח חורג של בני רב פפא, מפני ששמו לא מופיע בין עשרת הבנים של רב פפא בסיומי המסכתות.

פא: הוה קא מפסיע ואזיל רבי יהודה בן קנוסא קמייהו (היה הולך בפסיעות גדולות). הליכת "קנוסה".

פב: דורשי רשומות אמרו: אין מים אלא תורה שנאמר "הוי כל צמא לכו למים". ומהמשך הפסוק אתה רואה שהכוונה ללומדי תורה: "ואשר אין לו כסף" (ישעיהו נה, א).

פב: והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה, נעץ צפורניו בחומה (רש"י: תקע וצווח) ומה הייתה צווחתו? "שלא יעלו בחומה".

פג. המספר קומי הרי זה מדרכי האמורי. בלי בדיחות וסיפורים קומיים, בבקשה.

פג: פורסין נושכין ליונים.... החובל בחבירו... אחרי יונת השלום מגיע תור המחבל.

פג: עין גדולה... עין קטנה. וכן עין יפה, עין רעה ועין בינונית בתרומה. פד: כי כאמר רבא שן ורגל דמועדין לכתחילה נינהו. "נכון למועדי רגל", באיוב יב, ה.

פה: אסיא דמגן במגן (חנם), מגן שוה. במחילה מכבודם של רופאי "מגן דויד אדום".

פה: שומר את הפתח. איש ביטחון המגן נגד מחבלי הארגון.

פה: סימא את עינו... רואין אותו כאילו הוא מטחינן בריחים. דוגמת שמשון בעזה, אבל חרש לא מתאים אפילו לעבודה זו של טוחן, מפני שראשו מסתחרר.

פו. גילחו (את אביו)... מכספו?

פו. פיחת אצל עצמו ואצל רבו לא פיחת, היכא דמי (איך קורה)? דפסקיה לריש אוניה או לריש נחיריה (שחתך את קצה אוזן העבד או את קצה אפו). אכן, "פסיק רישא דלא ניחא ליה".

פז: החובל בבניו ובבנותיו של אחרים... קטנים: יעשה להם סגולה. על שם צבע המכה שהוא עשה בהם.

פח. מה לאישה שהיא אינה ראויה למילה. דעה קיצונית שלא זו בלבד ש"אל תרבה שיחה עם האשה", אלא אפילו החלפת מילה איתה מיותרת.

פח. אימיה דרב שמואל בר אבא מהגרוניה הוה נסיבה ליה (היתה נשואה, כנראה בתור נישואין שניים) לרבי אבא. היה לה "תסביך אבא".

פט. אמר אביי: טובת הנאה הואיל דאתי לידן (מאחר וטובת הנאה הגיעה לידניו). בימים שלנו, זה משפט מסוכן להגיד בגלוי.

פט. רבי מאיר הוא דאמר: "אסור לו לאדם שישהה את אשתו אפילו שעה אחת בלי כתובה", וטעמא מאי (ומפני מה)? כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה. האם סבור היה רבי מאיר (שידוע עליו שהיה לו יחס עוין לנשים) שהבעלים נשארים עם נשותיהם רק מפני שחסים על כספי הכתובה?

צ: אמר רבי עקיבא: אפילו עניים שבישראל, רואין אותם כאילו הם בני חורין. גם כאן מסתמן רבי עקיבא בתור רודף שויון ודמוקרטי גדול. הוא דבק בשיטתו זו באמרתו: "ואהבת לרעך כמוך" - זה כלל גדול בתורה. בדוגל

שויון ובתחרות חופשית הוא קובע (במשנה האחרונה בגיטין) שאדם יכול לגרש את אשתו "אפילו מצא אחרת נאה הימנה".

צ: ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק, באת (באה האשה) לפני רבי עקיבא וחייבו ליתן לה 400 זוז. אמר לו: תן לי זמן ונתן לו, שמרה (המתין לה במשך הזמן הזה עד שהיא) עומדת על פתח חצרה... . סתם "זמן" בהרבה הקשרים הוא 30 יום ובאחת לשלושים יום האשה יוצאת את ביתה (על פי הרמב"ם).

צא: "רק עץ אשר תדע" זה אילן מאכל (אותו אסור לקצוץ). "כי לא עץ מאכל הוא" זה אילן סרק. וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר (באיסור לא תשחית) מה תלמוד לומר "כי לא עץ מאכל"? להקדים סרק למאכל. יכול אפילו (עץ סרק, אשר) מעולה בדמים? תלמוד לומר "רק" (דברים כ, כ. ומסביר רש"י: מיעט הקדמה) במילה "רק" הוחסרה ההקדמה (האות הראשונה ס' של סרק) ולכן גם הדין הוא שבמקרה שהוא מעולה בדמים, אין לסרק הקדמה. צב. וכבר לימד, אכסנאי שבא לעיר על עסקי אשתו שואלים אותו...? אבימלך הערום לימד את אברהם שיעור בערמוניות (על פי "עץ יוסף"). צב: "והסירותי מחלה מקרבך". מחלה, זו מרה... וכולן פת במלח שחרית מבטלן. "מחלה" - "הלחם" - "המלח" כולן אותן האותיות (מתוך "בעל הטורים").

צג: הא דחווירה חוורי, הא דכבריה כברויי. משחק מילים על פי הצליל. צג: צפון... "סבון" וכן בלעז של רש"י (שיו"ן) לפי היגוי צרפתי קדום. צד. גזלן - ידו על העליונה. מפני ש"ידו בכל" - ממילא ידו (גם) על העליונה. צד. תקנת השבים. תרתי משמע: (1) השבים בתשובה, (2) המשיבים גזילה. צה: שבח המגיע לכתפים. (ומוסיפים בתוספות: כגון דבר הבא בטורח). כמו דרגות קצונה.

צח: אין גומרין דינו של שור אלא בפניו. "לא תחסום שור בדינו". צט: דנכי ואיסור... (שולחנין אומנין היו, רש"י) בחרו להם מקצוע לפי צליל שמותיהם: דנקא ואיסר.

קב: אמר רבי אבא: לא, כל המקדיש אין דעתו על כסות אשתו ובניו. כאן - "לא" הוא כ"הן" (=כ-כן, בגלל הפסיק שלאחרי המלה "לא")... אמר ליה אביי: אין, דעתו של אדם על תפילין. "אין" שהוא כ"הן" ובמשפט הקודם ("אין דעתו על כסות אשתו ובניו"). ה"אין" הוא כ"לא".

קג. הגוזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו (לשקר, ואחר כך הודה) יולכנו אחריו למדי. למרות מה שכתוב בישעיהו (יג, יז) "הנני מעיד עליהם את מדי, אשר כסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו" (כלומר, שבמדי אין ערך לכסף), אף

על פי כן הוא חייב להביא את התשלום, ואפילו אם זה רק שווה פרוטה, למדי העשירה. (בעקבות פירוש הגר"א).

קג: מעשה בחסיד אחד שלקח (כסף או חפץ) משני בני אדם ולא היה יודע מאיזה לקח ובא לפני רבי טרפון...בא לפני רבי עקיבא... אולי, על שהיה לו עסק עם שני בני אדם, שאל שני רבנים. למזלו, לא הגיע למקרה של הברייתא דלעיל המדברת על "גזל אחד מחמשה...".

קה: אמר ליה (רבא לרב עמרם שמנה לו עשרה מקרים של הכחשות) תדורא ... מלה לטינית שמשמעותה לשעמם ולעיף. ובאופן דומה מפרש גם רש"י בבבא מציעא כ:

קה: אחד שבועת העדות (שהנשבע רע לבריות, על שהוא גורם להם נזק, על פי רש"י) ואחד שבועת הפקדון ואפילו שבועת שוא (ורע לשמים הוא. רש"י)....ואם איתא (אם הדין של רב ששת שהוא נעשה גזלן משעת כפירתו, הוא נכון) בכפירה הוא דאיפסל (הרי הוא נפסל על ידי כפירתו). הכפירה רעה לשמים, אם היא כפירה בדת.

קו: אדחני "עד שתהא נתינה ותביעה שוין כאחד", ליתני אכילה ותביעה שוין כאחד (במקום לדרוש נתינה ותביעה באותו מעמד, תדרוש אכילה ותביעה במעמד אחד) ! אמר ליה: תני (תתקן בברייתא) עד שתהא אכילה ותביעה שוין כאחד. "ונתינה" פירושה "נתינה בפה" כלומר, אכילה.

קז. ארבעה שומרינן... שומר חנם, והשואל, נושא שכר והשוכר. כנגד ארבעה הבנים הם (אמנם לא לפי הסדר): א) האיש החכם שואל את החפץ שהוא זקוק לו, כי למה לו לשלם בעדו אם הוא יכול לקבל אותו חנם. ב) נושא שכר, הוא בגדר "רשע", שלא מוכן לעשות טובה בלי שהוא ירוויח מזה. לעומתו ג) שומר חנם הוא "תם", שלא דואג לאינטרסים שלו. ולבסוף ד) השוכר שוכר את החפץ בתשלום מפני "שאינו יודע לשאול".

קח: הגזול את אביו ונשבע לו ומת, הרי זה משלם קרן וחומש ואשם לבניו... אמר רב יוסף: אפילו לארנקי של צדקה. רב יוסף גבאי של צדקה היה ודאג לרווח של קופת צדקה.

קט. דמצי מחיל לאחריים אבל לנפשיה לא מחיל (הוא יכול למחול לאחרים, אבל לא יכול למחול כלפי עצמו). במציאות המצב הפוך. אדם בקלות סולח לעצמו, ואין הוא סולח לאחרים.

קי. אמר רב אשי: אם היה כהן גדול אונן, נותנה לכל מי שירצה...מאי קא משמע לן ? תנינא... אף על פי שבדרך כלל אין להקשות על אמורא על סתירה בין דבריו ולבין ברייתא, אצל רב אשי המצב שונה מפני שרבותיו שלמדו

אותו היו רב כהנא ורב מתנה, וסביר לצפות ממנו שיתמצא בדיני "מתנות כהונה".

קיא: גזל ולא נתייאשו הבעלים, ובא אחר ואכלו, רצה, מזה גובה - רצה, מזה גובה. כמו בפרקי המסכת יש "הגוזל קמא" ו"הגוזל בתרא", כך גם כאן, הן הראשון והן האחרון נחשבים "גוזלים".

קיב. ... ואם אמרו גדולים: " אין אנו יודעים חשבונות" ... פטורין . שיטה זו של פטור מתשלום נהוגה במתן השכלה אקדמית לאנשים מבוגרים ונקראת "הזדמנות שנייה".

קיב: יהיבין זימנא אפומא דאיתתא ואפומא דשיבבי (סומכין על האישה ועל השכנים שימסרו לבעל הבית שהוא זומן לבית דין) ולא אמרן אלא דליתא במתא (אבל רק בתנאי שהוא לא נמצא בכפרו). אין זמן יותר נחשק לרכל אצל השכנה, מזה כאשר ידוע שהבעל איננו בבית.

קיג. לא ילבש אדם כלאים אפילו על גבי עשרה בגדים להבריח בו את המכס. אדם זה חושש מפני הכלא, אבל לא מפני הכלאים.

קיד. ...ומהלך בתוך שדה חבירו להציל את נחילו... רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר: אף קוצץ ונותן את הדמים. וכפי שאנחנו לומדים מן הברייתא בעמוד ב' , נימוקיו של התנא הם " שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ". הנחיל בגלל "הנחיל".

קטו: שטף נחל חמורו וחמור חבירו ... והניח זה את שלו והציל את של חבירו - אין לו אלא שכרו (שכר עמלו, אבל אין לא פיצוי עבור החמור שאבד לו). על כל פנים, נשאר שני חמורים: חמור החבר שניצל, והוא שהציל אותו בלי לדאוג לעצמו.

קטז: ולא ישנו ממנהג החמרין... נכון גם לגבי חמורים, שלא משנים ממנהגם. קיח. בבא לצאת ידי שמים. משתלב עם פירוש הגמרא למשנה הקודמת, לפיו הלווה מחליט ללכת למדבר. הרי אדם שרוצה לכפר על חטאיו יעזוב את היישוב וייצא למדבר.

קיח. לדעת (אם הגניבה נודעה לבעלים) צריך דעת (צריך להודיע על החזרת הגניבה) שלא לדעת מנין . (הספירה פוטרת, בלי הודעה). מזכיר לנו שבית דין מבטל דין של בית דין אחר שקדם לו, אם הוא גדול ממנו בחכמה ("דעת - צריך דעת") ובמניין (מחוץ לשיקול החכמה: אם "שלא לדעת" אז מנין פוטר).

קיח: שעה אדם עשוי למשש בכיסו כל שעה. בעת הנקראת "כל שעה", כלומר, בערב פסח לפני איסור חמץ, אדם ממשש בכיסו בגדיו לחפש אם לא נשאר בו חמץ.

קיט. רבינא (שהיה גבאי של צדקה) איקלע (הזדמן) לבי-מחוזא. אתו נשי (באו הנשים של) בי-מחוזא, רמו קמיה כבלי ושיירי (זרקו לפניו שרשרות זהב וצמידים) ואפילו כך נשארן להן תכשיטים למכביר, כי הרי יצאו ממבוי אחד מקושטות ב- 18 עטרות זהב. ("במחוזא... ונפקי תמני סרי כלילי מחדא מבואה", שבת נט:)

קיט. (המשך של העניין עם נשי מחוזא)... אמר (רבינא, כאשר הצטרך להעריך את שווי הדברים שקיבל) הני לבני מחוזא דבר מועט נינהו (בשביל אנשי מחוזא אלה נחשבים לדבר מועט). הרגיש כך מזה שזרקו לו את הדברים.

קיט: מסטט אבנים - אין בהם משום גזל (הפסולת מן האבנים שייכת למסטט). לכן הותר למשה רבינו להתעשר משברי הלוחות.

קיט: הגמרא מסיימת את "בבא קמא" בדברי הלכה ולא באגדה כנהוג ברוב המסכתות, מפני ש"בבא קמא" הוא רק שער ראשון של מסכת "נזיקין" כולה. עם זאת, רש"י מסיים את פירושו במילה "טוב" (וזאת גם בכדי ליטול את הטעם הרע של המילה "מרעה" שהוא הנושא האחרון של הפרק. (בעקבות חידושי האגדות למהרש"א).

בבא מציעא

ב: דמורי ואמר (מורה יתר לעצמו... , רש"י) חבראי... חבראי... וחבראי. עם החברים הטובים שלו הוא מורה היתר לעצמו לנשל אותם.

ו. דקא חזי ליה רבנן (שראו החכמים איך הוא תופס את השמלה וציפה שהם ימחו על המעשה) על דבר דומה חרבה ירושלים (גיטין נו:).

כא. סימנא יש לי... (סימן פמג"ש ממקנט"י ככסע"ז)... והלכתא כאביי ביע"ל כג"ם. סוגית הסימנים מתחילה עם סימנים ומסתיימת בסימנים.

כא... רבי יצחק דאמר "אדם עשוי למשמש בבגדו כל שעה ושעה". זאת ("כל שעה ושעה", שמשמעותה פעם בכל שעה) הגירסא הרגילה של מימרת רבי יצחק. אבל כאשר מדובר על "מעות בבית הכנסיות ובבתי מדרשות" אז הגירסה הנפכת ל"כל שעה", כלומר כל הזמן, תדיר. כנראה, במקומות האלה אין לקחת סיכונים.

כג: (1) מחרוזת של (2) דגים: אמאי? להוי (מדוע? ויהיה) קשר סימן!... ולהוי מנין סימן! הגמרא שואלת ראשית על ראשון (המחרוזת) ושנית על שני (דגים). (לא כן בהמשך). והשוו תשובות רבקה החכמה לעבד בבראשית כד, כד-כה.

כג: (בהמשך למחרוזת של דגים) מדה ומנין נמי הוי סימן. כסימן נחשבת אפילו מידה של דייגים, שכידוע, מפריזים עם אורך הדג שצדו.

כג: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במיליהו (בשלושה דברים, דיבורים האלה עשויים תלמידי חכמים לסטות מן האמת): במסכת (שהם לומדים), ובפוריא (בנושא המיטה) ובאושפיזי (באירוח) ... אי ידעינן דלא משני אלא בהני תלת (אם אנחנו נהיה משוכנעים שלא סוטים מן האמת כי אם בשלושה אלה) מהדרינן להו (מקבלים את המילים של תלמידי חכמים שתובעים את אבידתם), ועל זה התפלל איוב (יט, כג): "מי יתן אפו (אפ"ו = אושפיזין, פוריא) ויכתבון מלי, מי יתן בספר (= מסכת) ויחקו!". אם רק בשלושה הדיבורים האלה אחטא, אז כל יתר המילים יתקבלו.

כה. אמר רבי יצחק מגדלאה: והוא שעשויין (המטבעות) כמגדלין. כבר ציין הרב ר' מרגליות בספרו ("לחקר השמות והכינויים בתלמוד") שלעתים רבות נקראו חכמי התלמוד על שם אמרותיהם.

כז. "ממנו" - לא משמע ליה. אם זה בא ממנו, לא מעצמו, אז הוא לא מקבל את הדבר.

כח: "עד דרוש אחיך אותו" - עד שתדרוש את אחיך עם הוא רמאי. אמנם זה אינו פשוטו של מקרא, אבל לא רק שמותר לנו לדרוש, אלא שהתחלת הפסוק אף מצווה אותנו לעשות כן: "דרוש!".

כח: אבה (אביו של) דרב פפא אירכס ליה חמרא (אבד לו חמור) ... הרב רפאל הלפרין מציין בספרו "אטלס עץ-חיים" שרק שם אמו של רב פפא ידוע, אושפרתי, אבל שם אביו לא מוזכר בש"ס. ואולי אם שמו היה "רמי" כשם השני בבני רב פפא המוזכרים בסיום המסכתות (ואז הוא נקרא על שם סבו, בדומה לשם הרביעי שבבנים, הנקרא "אבא מרי"), אז יש איזו אפשרות שתשובתם החיובית של העדים ש- "רמי" האב הוא "רמאי" באה מתוך טעות ובלבול בין שתי המילים הדומות זו לזו.

כח: "והשבותו לו", ראה היאך תשיבנו לו. התחלת העניין הוא ב"לא תראה חמור או..."

כט: ולא יקרא אחר עמו (בספר האבוד). אם קוראים - אז קורעים.

כח: "והשבותו לו", ראה היאך תשיבנו לו. התחלת העניין הוא ב"לא תראה חמור או..."

כט: ולא יקרא אחר עמו (בספר האבוד). אם קוראים - אז קורעים.

ל: אביי הוה יתיב קמיה דרבה (ישב לפני רבה) חזא להנך עיזי דקיימו (ראה קבוצת עזים) שקל קלא ושדא בהו (לקח אבן וזרק אותה עליהם) אמר ליה (רבה) איחייבת בהו, (התחייבת באחריותם) אהדרינהו (השב אותם). "באבן

ירגמו אותם, דמיהם במ" (ויקרא כ, כז). מכיוון שרגמו אותם באבן, אחריות הדמים (הכספים) מוטלת עליהם.

ל: **"והודעת להם"** זה בית חייהם (פרנסתם, מחייתם). הדרוש מבוסס על חילופי אותיות "להם" - לחם (כשיטת יוצאי הונגריה, אבל היה נפוץ גם בכבל). (על פי בן-איש-חי).

ל: **"ואת המעשה"** - זה הדין. ולכן "עבד עובדא", הביטוי שבגמרא מתאר פסיקת הלכה.

לא. **"יגיד עליו ריעו"**, תנא רועה בדרך דלא הויה (היה) אבידה... "ריעו" הוא "רועו" בהיגוי מסוים.

לא: **"הכה תכה" מכל מקום**, **"השב תשיב"**. עם שמים את הפסיק אחרי "תכה" (ולא אחרי "מכל מקום"), בזה נרמז לך שאחרי "הכה תכה" אתה רשאי "להשיב".

לא: **אין לי אלא לעניי עירך, לעניי עיר אחרת מנין? תלמוד לומר: "פתוח תפתח"** - **מכל מקום**. בגמרות שלנו מודפסות המלים "מכל מקום" בראשי תיבות: מ"מ, כאשר משמעות הדבר (בכל הסוגיה למעט פעם אחת) "בכל מקרה", רק בפעם הזאת כאשר "מקום" הוא באמת מקום, עיר זאת או אחרת, מדפיס ה"זעזער" מכל מקום ולא בראשי תיבות. השראה או אי - הבנה?

לב. **"כבד את ה' מהונך" (משלי ג')** קא משמע לן דלא לשמע ליה (מלמד אותנו, שאסור לו לכבד את אביו כאשר הוא מצוה אותו לעבור עבירה). ובתוספות שואלים למה הגמרא בוחרת פסוק ממשלי בהעדפה על פסוק מן התורה ("את ה' אלוקיך תירא"). אלא, שמן הפסוק המובא משתמע גם שעליך לכבד את השם יותר מכספך ("מהונך") ובזה החידוש.

לב. (במעשה של שני השותפים, רב ספרא ואיסור, כאשר רב ספרא חילק את רכושם ללא ידיעת איסור ובא הדבר לפני רבה בר רב הונא, טען רב ספרא שהוא לקח רק את שלו, אבל: **הכא דידי שקלי**. כך הגירסא על פי הגהות הב"ח אבל בגמרא כתוב "דידיה, (שלו) לקחתי. טעות פרוידיאנית.

לב: **אוהב לפרוק ושונא לטעון**. אנחנו מכירים כאלה: אתה אומר משהו והוא אוהב להקשות עליך קושיות (לפרוק), אבל נמנע מלטעון בעצמו דבר ברור.

לב: **מי סברת: אשונא דקרא קאי** (האם על ה"שונא" הנאמר בפסוק הוא עומד) ? **אשונא דמתניתין (- דמתניתא) קאי!** וכן הוא אומר בדף הבא (לג): "שנאיכם אלו בעלי משנה".

לג. **"רובץ" ולא רבצן** (ומפרש רש"י ש"רובץ" הוא רובץ תחת משאו בפעם אחת, ולעומתו ה"רבצן" רגיל למשא כבד). ונכון הוא שזאת הרבצין שהמעמסה הביתית מוטלת עליה.

לג. (על השאלה מיהו רבו המובהק של האדם) **אמר רבא: כגון רב סחורה דאסכרן זוהמא ליסטרון** (שהסביר לנו עניין מסוים של טהרת כלים). אמנם מצוינים ב"גליון" שלושה מקומות בש"ס בהם מובא "אמר רבא אמר רב סחורה..." אבל בכולם מצטט רב סחורה מימרא מפי מישהו מרבותיו (רב הונא) ויש להניח שרב סחורה עשה זאת בלי לפרש את הדברים. כך שההסבר היחיד שרבא קיבל מרב סחורה היה באמת בעניין "זוהמא ליסטרון". ובזה שרבא הסכים ללמוד אצל רב שלא יודע (או לכל הפחות לא רגיל) להסביר, הולך רבא לשיטתו בעבודה זרה (יט). "לעולם ליגריס איניש (ילמד אדם)... ואף על גב דלא ידע מאי קאמר" (שאינ רבו יודע לפרש לו כלום, רש"י).

לג. **אמר ליה** (רב הונא לרב סדא תלמידו) **לא צריכנא לך** (אינני זקוק לך בלימודי), **את צריכת לי עד ארבעים שנה**. איקפיד (כעס עליו).. כך הניקוד אצל רבינו חננאל (פסיק אחרי "שנה", ולא אחרי "לי" כפי שגם ניתן לפרש), והודגש והוסבר העניין בספרו של הרב ר' מרגליות על סמך 40 השנה שהיא התקופה המירבית שמתר לתלמיד ללמוד אצל רבו.

לג. **העוסקין במקרא- מדה ואינה מדה**. מפני שיש לקרוא אותו על פי המסורה ולא ככתוב. **במשנה - מדה ונוטלין עליה שכר** (שוקל את שכרו). **בגמרא אין לך מדה גדולה מזו**. שלושה העניינים נרמזים ב- "במדה במשקל ובמשורה (מסורה)".

לו: **אבי משמיה דרבה אמר: חייב, כל דיינא דלא דאין כי האי דינא לאו דיינא הוא** (כל דייין שאינו דן לפי היגיון הזה לא נחשב דייין). **רבא משמיה דרבה אמר: פטור, כל דייין דלא דאין כי האי דינא לאו דייין הוא**. אף על פי שאביי ורבא חלוקים בשאלה מה הייתה פסיקתו של רבה, הם מאוחדים בשימוש של סגנונו.

לו: **מלאך המות: מה לי הכא, מה לי התם** (מה זה משנה לי, איפה הוא מכה: כאן או שם)? קצת התחסדות. לרוב, מאוד משנה לאנשים אצל מי מופיע מלאך המוות.

לז. **גזל אחד מחמשה ואינו יודע איזה מהן גזל...מניח גזילה ביניהם ומסתלק**. על פי חוקי הגיאומטריה, דווקא בחמשה אי אפשר לסדר את החמשה כך שתהיה הגזילה ביניהם במרחק שווה מכולם בדיוק גיאומטרי, דבר שאפשר לעשות עם שלושה, ארבעה, ששה. שמונה ועוד.

לז. **הלה שותק... הלה צווח**. כמו בשיחות טלפון: אם אחרי "הלו" ההוא שותק, אז מחזירים לו "הלו" צווח.

לו: **גזל אחד מחמשה ברי** (טענות החמשה הן טענות של ברי). ולמדנו את הדין במשנה שהוא מניח להם את החפץ וכאומר להם "תהיו לי בריאים!", מסתלק.

לח. **המפקיד פירות אצל חבירו אפילו הן אבודין, לא יגע בהן.** (ובגמרא) **חיישינן** (אנחנו חוששין) **שמא עשאן המפקיד תרומה ומעשר על מקום אחר.** ומוטב שלא רק שלא יאכל מהם, אלא אפילו לא יגע בפירות מחשש שיטמא את התרומה.

לח. (בהמשך העניין) **לפיכך בעל הבית עושה אותן תרומה ומעשר על מקום אחר.** (ומסבירה הגמרא:) **השתא דאמור רבנן לא מזבינן דחיישינן** (מאחר והחכמים אמרו שאין למכור את הפירות מפני החשש שמא עשאן המפקיד תרומה ומעשר על מקום אחר), **לפיכך בעל הבית (המפקיד) עושה אותן תרומה ומעשר במקום אחר.** בדומה "לנבואה המגשימה את עצמה", החשש מגשים את עצמו.

לח: **למאי חזו** (לאיזה שימוש ראויים דברים מקולקלים)? **דבש** (מקולקל) **לכתישא דגמלא** (שם אותו על גב הגמל כתוש בגלל המשאוי, על פי רש"י). כלומר, על הדבשת.

לח: **וחכמים אומרים: עושה להם תקנה...מאי תקנתא עביד** (איזו תקנה הוא עושה)? **לקנקנים.** בגלל הצליל המלה קנקנים נמשכת אחרי תקנה בהעדפה אחרי אפשרויות אחרות, כגון: כד, חבית.

לח: **...מה תלמוד לומר "והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים" מלמד שנשותיהם מבקשים לינשא ואין מניחים אותם, ובניהן רוצים לירד לנכסי אביהם ואין מניחין אותן.** ובשני דברים האלה התגאה איוב (כט, יג): "ברכת איוב עלי תבוא ולב אלמנה ארנין". שהיה גוול שדה מיתומים ומשביחה ומחזירה להן, וכאשר היו אלמנות שלא מצאו שידוכין, איוב היה פורש את חסותו עליהן והן היו נישאין (על פי בבא קמא טז.).

מ. אמר רבי יוחנן בן נורי: וכי מה איכפת להם לעכברין? והלא אוכלות בין מהרבה, בין מקמעא!... אמרו לו לרבי יוחנן: הרבה אובודות מהן, הרבה מתפוררות מהן (מן התבואה). הדברים מצלצללים כאילו היו תגובת העכברים שבאו להגן על שמם הטוב בפני התקפתו של רבי יוחנן בן נורי.

מ: (בעניין השמרים בתוך השמן) **כשתמצא לומר...** (וברש"י: כשתדקדק ותדע מיצוי הדברים). הקושי: איך למצוץ את השמן מן השמרים?

מא. **שנטלה על מנת לגזולה...הכא במאי עסקינן: שטלטלה להביא עליה גוזלות... אימא שהכחישה** (עשה את הפרה כחושה על ידי מכות) **במקל: דיקא**

נמי (הדבר מתברר מזה) **דקתני: הכישה** (נתנה לה מכה חזקה) במקל. נא לשים לב למשחק מלים (הכחישה-הכישה).

מב. **אמר רבי יצחק: לעולם יהא כספו של אדם מצוי בידו... לעולם ישליש אדם את מעותיו, שלישי בקרקע, ושליש בפרקמטיא ושליש תחת ידו...** דברים מקבילים לאלה נאמרו (בקידושין ל.) על הפסוק (דברים ו, ז) "ושנתם..." על תלמודו של אדם: ... ושישליש אותם, שלישי במקרא, שלישי במשנה ושלישי בגמרא.

מב. **ואי צורבא מרבנן הוא** (אם תלמיד חכם צעיר הוא זה שהלווה לו כסף, אין טעם שיקבור את הכסף לצורך שמירה מיד אחרי צאת השבת, ולכן אין הוא חייב באחריותו אם הוא נגנב, מפני שאנחנו אומרים: **סבר** (חשב השומר) **דלמא בעי ליה זוזי לאבדלתא** (האברך צריך את הכסף להבדלה). כי הרי כאשר הוא אומר "זרעינו וכספינו ירבה כחול" הוא רוצה להציג את הכסף שאותו מבקש להרבות. (מסתמא, אין לו בעיה להציג את הצאצאים, שהם מסתובבים שם בעת ההבדלה). ומנהג היה להרוויח או להכניס קצת כסף מיד במוצאי שבת "לאפולי - ווך".

מב. **חמץ שנפלה עליו מפולת, הרי הוא כמבוער. רבי שמעון בן גמליאל אומר: כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו. והרי אין לך כמו הכלב להיות בר סמכא לעניין חמץ, כי הוא שקובע אם המאכל נחשב לחמץ, והוא שיהיה ראוי לאכילת כלב.**

מג. **אם צורוין... שנו רב מרי אמר: בקשר משונה. איכא דאמרי, בעי רב מרי: קשר משונה, מאי? תיקו.** כנראה רב מרי בעצמו מצא שהקשר משונה וטעון הסבר.

מד. **בילדותיה סבר** (בצעירותו היה רבי סבור) **דהבא דחשיב הוי טבעא** (זהב שהוא חשוב נחשב כמטבע), **כספא דלא חשיב הוי פירא, בזקנותיה סבר: כספא דחריף הוי טבעא, דהבא דלא חריף הוי פירא.** בעיני האדם הצעיר השערות הכסופים שבראשו אינם חשובים. לעומת זאת, כאשר הוא מגיע לגיל שיבה, ערכם של אלה מתחיל לעלות בעיניו.

מד: **רב איזיף דינרי מברתיה דרבי חייא** (רב לווה כסף מבתו של רבי חייא, בת דודתו. בגלל שינוי ערך הכסף התעוררה שאלה - האם אין בפירעון החוב משום תשלום רבית. ומיישבת הגמרא: **רב דינרי הוו ליה** (לרב היו בביתו כספים) **וכיון דהוו ליה דינרי נעשה כאומר לה "הלווני עד שיבוא בני או עד שאמצא מפתח"**. על פי הגמרא בפסחים קג. שתי האפשרויות הללו הן מאד מעשיות במקרה של רב. ראשית, בנו, אבו, היה באמת מטפל בענייניו הכספיים של רב. שנית, העצות העסקיות שרב נתן לבנו הכילו "שרי כסף,

פתח שקיך" (תקבל תחלה המעות ותן אותם בכיסך, ואחר כך פתח השק ותן התבואה ללוקחים. רש"י).

מו...רב פפא הווי ליה תריסר אלפי דינרי (היו לו בפיקדון שנים עשרה אלף דינרים) **בי חוזאי** (במקום ששמו בי חוזאי, ומשם רצה לקבל אותם על ידי שליח, אלה שהשומרים לא רצו למסור את הכסף לידי השליח עד שזה לא מקבל עליו אחריות מטעם רב פפא, כלומר בדרך קניין. הבעיה נפטרה באופן הבא): **אקנינהו לרב שמואל בר אדא אגב אסיפא [סיפא] דביתיה** (הוא הקנה את הכסף לרב שמואל בר אדא "אגב" סף או סוף ביתו) **כי אתא, נפק לאפיה עד תווך**. (כאשר רב שמואל בר אדא בא אליו, יצא רב פפא לקראתו, בתור אות הוקרה, עד המקום תווך). בחר מקום בשם זה ("תווך-ך, תווי-שלך) מפני ש"סוף בית" הוא האות ת"ו והוא ("סיפא דביתיה") הקנה לו את הכסף.

מח. **והתניא: נתנה לספר, מעל. וספר, הא בעי לממשך תספורת? ואוי! כמה זה כואב!**

מח: **רבי חייא בר יוסף יהבו ליה זוזו אמלחא** (נתנו לו כסף תמורת מלח. בסוף התייקר המלח והובא הדבר לפני רבי יוחנן). **אמר ליה** (רבי יוחנן לרבי חייא בר יוסף): **זיל, הב להו ואי לא, קביל עליך מי שפרע** (לך שלם להם, ואם לא קבל על עצמך את קללת "מי שפרע") **ואלא ... רבי חייא בר יוסף אתי לקבלי עליה לטותא דרבנן** (וכי רבי חייא בר יוסי יאות לקבל על עצמו קללה של חכמים)? **לא יקבל, ומפני שתי סיבות: אחת, מפני שהוא היה שווה לרבי יוחנן, וישב אתו ביחד בדין (ירושלמי בבא מציעא, פרק ד, הלכה ג) ושנית מפני ש-"ממולח" היה.**

מט. **ההוא מרבנן, ורב טבות שמיה...דאי הווי יהבו ליה כל חללא דעלמא** (אילו היו נותנים לו כל מה שבחלל העולם) **לא הוי קא משני בדיבוריה** (לא היה משנה את דיבורו)...(והוא סיפר): **ההוא יומא אפניא דמעלי שבתא הוה** (ערב יום שבת היה) **והוה יתיבנה (וישבתי) ואתא ההוא גברא (בא מישוה) וקאי אבבא (ועמד בשער) אמר לי...אמרי ליה...אמר לי...אמרי ליה. צורת מסירת הסיפור (דיוק והקפדה על כל הפרטים) מתאימה לאדם שלא משנה מאומה בדיבורו.**

מט: (בהמשך סיפורו של רב טבות) **..לא היו דברים מעולם!** ואילו היו דברים מן העולם (או אפילו כל העולם כולו), לא הייתי משנה את דבריי בגללם (כאמור בהתחלת הסיפור: "אי הווי יהבו ליה כל חללא דעלמא").

נח: **אף המוכר ספר תורה אין לה אונאה, כי אין קץ לדמיה. על אשר ייקרה היא מפנינים, וכל חפציך לא ישוו לה" (משלי ג, טו).**

נח: ...כל המלבין פני חבירו ברבים, כאילו שופך דמים... אמר ליה אביי לרב דימי: במערבא במאי זהירי (על מה מקפידים בארץ ישראל)? אמר ליה: באחוורי אפי (בהלבנת פנים, שלא מביישים את השני). ובמיוחד בארץ ישראל מקפידים על שפיכת דם מסוג זה, בגלל "ולארץ לא יכופר לדם אשר שפך בה". לעומת זאת, בגולה הפיתוי להעליב מתוך רוגז גדול יותר, ככתוב "ונתן ה' לך שם (בגוים ההם) לב רגז...".

נח: אם היה גר ובא ללמוד תורה, אל יאמר לו: פה שאכל נבילות... הלימוד והויכוחים מגרים את הלומדים לביטויים חריפים.

נח: והמכנה שם רע לחבירו... אף על גב דדש ביה בשמיה (אע"פ שרגיל לכינוי זה). אאפילו אם אחר כך הוא שולח לו ד"ש חמה, הוא לא מכפר על החטא שבכינוי שם.

נט. דאמר רבא לבני מחוזא: אוקירו נשייכו דתתעתרו (כבדו את נשותיכם בכדי שתתעשרו). בסוף בבא קמא (קיט.) מסופר שנשות בי מחוזא הרבו לתת מתכשיטיהם לצדקה ("רבינא איקלע לבי מחוזא..."). כאן רבא מבטיח לבעלים שאם יכבדו את נשותיהם במתן תכשיטים אז, בזכות הצדקה שהללו נותנות מהם, יזכו הבעלים לעושר. ותגובת הבעלים? כבדן וחדשדן?

ס. רבא אייתו ליה חמרא מחנותא (הביאו לו יין מן החנות). מזגיה, טעמיה, לא הוה בסיים (ערבב אותו, וטעמו ולא מצא אותו טוב) שדריה לחנותא (החזיר אותו לחנות) אמר ליה אביי: והא אנן תנן (והלוא למדנו) "ולא לתגר (אין להחזיר לחנווני סחורה פגומה, מפני שהוא ימכור אותה לאחרים) אף על פי שהודיעו"? בוודאי, שמח היה החנווני לקבל את היין, שהיה יכול למכור אותו ביוקר "כשיריים של הרבי (רבא)".

ס: אמר רבא: אי אתה מוצא לא נשך (הפסד ללווה) בלא תרבית (ללא רווח למלווה), ולא תרבית בלא נשך. ב"תורת המשחקים" מצב כזה נקרא "משחק עם סכום אפס", כל מה שמרוויח האחד מפסיד השני.

סב. הניח להם אביהם... בחידושי המהר"ם שי"ף מרבה להתחבט האם אין כאן קושיית "נויבורגר" (סוג פלפול המבוסס על קושיות משתי ברייתות הסותרות זו את זו). יש גם פלפול אחר, מסוג "רגנשבורגר". כל אלה נשכחו היום כמעט כליל, ומכירים רק את ה"המבורגר".

סד: עבדא נהום כריסיה (עבד ממלא בטנו בלחם), לא שוי (לא כדאי להחזיקו). וגם להיפך, עבד שכריסו נוהמת מרעב - אינו שווה.

סו. מסופר שרב יהודה קרע את שטר הפסיקה שכתב רב נחמן עבור ריש גלותא. אמר ליה (ריש גלותא לרב נחמן) דודקא קרעיה (וכי רב יהודה, שקרע

את השטר, תינוק הוא)? אבל שמואל אמר עליו, שאין הוא יליד אשה (נדה יג.) ובהמשך: גברא רבה קרעיה! "רב יהודה ארוך בדורו היה" (נדה כד): סו: לפכוחי פחדיה קא שתי (בכדי להפיג את פחדו מהחוב הוא שותה). נקרא גם בכיוון הפוך: השתיין מפחד מן הפכחות.

סז. והרי אונאה דמחילה בטעות היא ולא היא מחילה. בוידוי אנחנו אומרים "ותמחול לנו על כל פשעינו!" ומפרשים: פשעים - אלו המרד (ולא השגגות שנעשו בטעות).

סו: בעניין מוכר קרקע שהיו לו מספר קרקעות בעלות איכות שונה. אתא בדקא (בא שטפון) שקיל לעידי עידית (לקח את הסוג המעולה שבהן) ולא במקרה שהרי "הברק מכה בגבוה שבעצים".

סט: אגרא ופגרא (גם רווח וגם פיצוי נזק). חרוז.

ע. ההוא דודא...דהוה בי מר שמואל (דוד, סיר שהיה בפיקדון אצל מר שמואל) תקיל ויהיב ליה, תקיל ושקיל ליה (היה שוקל אותו בעל הדוד בעת הנתינה ובעת ההחזרה, לראות האם חסר ממנו משהו). ואיך לא עלה על דעתו שהסיד המתוסף בדוד הוא המזיק לו ולא מה שחסר ממנו?

עב: ...נכרי שלוה מעות מישראל...אם משנתגייר זקפן עליו במלוה, גובה את הקרן ואינו גובה את הרבית. ומפסיד. אף על פי שהתגייר ראשו עדיין איננו ראש של יהודי.

עו: תני תנא קמיה דרב (למד תנא לפני רב את שמועתו של רבי חייא): נותן להם שכרו משלם (במלוואו). אמר ליה (רב): חביבי אמר! אילו אנא הואי לא הוה יהיבנא להן אלא כפועל בטל (אילו אני הייתי הפוסק ולא רבי חייא דודי, לא הייתי נותן להם שכר משלם, כי אם שכר כפועל בטל). "רב חייא הוא חביב ונדיב לב, אבל אני אינני כך".

עז. כי קאמר רבא, באכלושי (סבלים, או אוכלוסי תושבים) דמחוזא (של המקום מחוזא), דאי לא עבדי, חלשי (שאם לא עובדים, נחלשים). בני מחוזא היו מעונגים ושמנים ("ואמר רבא: אינהו משפירי שפירי, בני מחוזא", ראש השנה יז. "ואמר רבא: הני בני מחוזא, כיון דמפנקי אפילו חמרא נמי מסי להו", שבת קט). לכן טוב להם לעבוד, אחרת ייחלשו מרוב שומן. ובדרך אגב, כך גם לגבי נשותיהם, וגם כאן מפי רבא (שבת לב:): "שמעו הדבר הזה פרות הבשן...". אמר רבא, כגון הני נשי דמחוזא, דאכלן ולא עבדן. או דיאטה, או פעולה גופנית.

עז: ההוא גברא דזבין ליה חמרא לחבריה, ופש ליה חד זוזא וקא עייל ונפיק אזוזא (המוכר התרוצץ עבור הזוז הבודד שהקונה נשאר חייב לו). ומפרש רש"י: "דזבין ליה חמרא: חמור". כינוי המתאים הן לסחורה ("חמרא") והן

למוכר הקטנוני ("דזבין"). (המהר"ם ומפרשים אחרים מציעים הסברים שונים לדיוקן של רש"י).

עח: **אם בדרך הליכה ניטלה** (אם החמור שהוחרמה על ידי הממשל הובלה בכיוון הליכתה המקורית) **אומר לו** (משכיר החמור לשוכר) **הרי שלך לפניך** (השוכר חייב ללכת בעקבות החמור המוחרמת עד שלא יגיע בדרכו לחמור אחרת שבתמורתה תוחזר לו חמורו). בזה הוא יקיים (לאורך כל הדרך) "הרי שלך לפניך" ! עד שתגיע לשם !

עט. **השוכר את החמור, והבריקה או שנשטתה**. או, או. לעתים גם כדיבורים, אי אפשר לדעת האם מה ששמעת זו הברקה או שטות.

עט. **היכי דמי** (באיזה מקרה מדובר) ? **אי דאמר ליה חמור סתם... אי דאמר ליה חמור זה...לא מכלינן קרנא** (לא נותנים לקרן לרדת לטמיון). וההבדל בין שני החמורים הוא שלחמור הזה יש קרן.

עט. **רבי נתן אומר: אם נתן לא יטול, ואם לא נתן לא יתן**. חכמי התלמוד רגילים לשזור באמרותיהם מילים הקשורות לשמם.

פג. (בעניין הסבלים ששברו את חביותיו של רבה בר בר חנן ובקשו מאת רב לפסוק שרבה ברב בר חנן יחזיר להם, ראשית, את בגדם שלקח מהם. ובהמשך עוד טענו:) **"עניי אנן וטרחינן כולא יומא וכפינן** (אנחנו עניים וטרחנו כך היום ורעבים אנחנו) **ולית לן מידי (ואין לנו כלום) אמר ליה: זיל הב אגרייהו (לך, תן את שכרם) אמר ליה: דינא הכי (כך הדין) ? אמר ליה: אין (כן) ! "וארחות צדיקים תשמור" (משלי ב,כ).** אצל אנשים רעבים הקרי הוא: וארוחות.

פג: **קרי אנפשיה** (רבי אלעזר ברבי שמעון, שכמעט מעד בתפקידו בתור תופס גנבים מטעם המלך, נרגע ציטט על עצמו) **"אף בשרי ישכון לבטח"**. ההמשך בתהילים (יז, ד) **"אני שמרתי ארחות פריץ" שהוא מעין "תיאור המשרה" של רדיפה בעקבות מבצעי הפריצה.**

פד. **אמרה להו** (לשני בעלי הכרס, רבי ישמעאל ברבי יוסף ורבי אלעזר ברבי שמעון) **האי מטרוניתא (הגבירה הזאת): בניכם אינם שלכם (בגלל עובי הכרס) אמרו לה: שלהן גדול משלנו, כל שכן**. איזה חשד יפול על הבנים שלנו ? הלוא כרסם שכל השכנים גדולה משלנו.

פה: **איקלע רבי לאתריה** (הזדמן רבי למקומו של) **דרבי טרפון. אמר להו: יש לו בן לאותו צדיק שהיה מקפח את בניו ? (רש"י: שהיה רגיל לומר "אקפח את בני" כשהיה נשבע) אמרו לו: בן אין לו, בן-בת יש לו. ולכן לא היה מסתכן כאשר היה נשבע בחייהם. (פירוש של אחרון).**

פו. רבי ורבי נתן סוף משנה, רב אשי ורבינא סוף הוראה. רבי נתן ורבי יהודה הנשיא - סוף המילה "משנה" (=נ, ה), רבינא ורב אשי - סוף המילה "הורא(ה)" (=ר, א).

פז. כתיב "קמח" וכתיב "סולת"... מכאן שהאשה צרה עיניה באורחים יותר מן האיש. לשרה היה ספק בציווי של אברהם "קמח סלת לושי!" (בראשית יח, ו) האם עליה לתפוס "לשון ראשון" (כלומר, קמח) או "לשון אחרון" (סולת), ולא עשתה דבר (כי הרי לא כתוב שהיא אפתה עוגה או שאברהם הגיש אותה) וזאת מכוח "המוציא מחברו עליו להביא ראיה". לעומת זאת, אברהם (כפי שזה נדרש בעמוד הקודם, פו: "בן בקר" אחד, "רך" שניים, "וטוב" שלושה) תפס שלוש לשונות, (וכולן בחרדל).

פז. למה נקוד על "איו" שב"אליו" (ודרשינן רק את השאינו נקוד)? לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניה. מ"אליו" נשאר רק ה"למד", ללמד שלימדה תורה דרך ארץ...

צ. מי אמרינן, כי אמרינן אמירה לנכרי שבות? "אמירה" משולשת.

צא. אין לשין את העיסה... אין טשין (טחין) את התנור... משחק מלים.

צג. ארבעה שומרים הן: שומר חנם, והשואל, נושא שכר והשוכר. כנגד ארבעה הבנים של ההגדה (ולא לפי הסדר): חכם - שואל (וכך הוא מחכים), הרשע - לוקח שכר (במקום לעשות טובה לחברו), התם בתמימותו שומר בחנם, ומי שאינו יודע "לשואל" - נאלץ לשכור.

קא. הזבל - של בעל הבית. זה ידוע היטב לכל מי שהשכיר דירה.

קו. עבדא ארעא שליחותא דמרה. (האדמה עשתה את שליחות אדוניה). ומה שכרה? "אל תיראי אדמה! גילי ושמחי כי הגדיל ה' לעשות!" (יואל ב, כא).

קז. הני דילי דילך, ודילך דילי (שלך שלי ושלי שלך, בדין עצים הנוטים מעבר לגדר)... אמר רב: הנוטה לכאן - לכאן, והנוטה לכאן - לכאן (על פי העיקרון הנ"ל) ושמואל אומר: חולקין. מיתבי (שואלת הגמרא על רב)... תיובתא דרב? תרגמא שמואל אליבא דרב... שמואל מיישב את דברי רב, שהוא בר-פלוגתא שלו, וזאת על ש-: דילי דילך ודילך דילי.

קז: י"ג דברים נאמרו בפת: ... וי"א אף מוציא את הקנאה ומכניס את האהבה. ברשימה, הדבר האחד-עשרה (י"א, 11) הוא: ונוזק לאשתו.

קז: אמר ליה רב יהודה לרב אדא משוחאה: לא תזלזל במישחתא... אמר ליה רב יהודה לרב אדא משוחאה: ד' אמות דאניגרא (של אמת המים) זלזל בהו (אל תקפיד אם הרחבת אותה), דאנהרא (ושל נהר) לא תמשחנהו כלל (אלא תשאיר אותו כפי שהוא). שמו של האמוראי משוחאח "מושך" את שתי האמרות, שנושאן: משיחא.

ק"ב: האומר לחבירו: צא שכור לי פועלים, שניהם אין עוברים משום "בל תלין". לכאורה, דומה דין זה להלכה בשבת "שנים שעשו מלאכה, פטורין", אבל כאן למעשה רק אחד עושה את המלאכה: הפועל.

ק"ג. ואם מת (בעל המשכון) אינו מחזיר ליורשיו. העבוט לאבות ולא לבנים. קיד. אשכחיה (פגש) רבה בר אבון לאליהו דקאי (שעמד) בבית הקברות... (ושאל את אליהו מספר שאלות בהלכה, עד שזה לא מצא זמן להשיב לו ואמר לו) דחיקא לי מילתא (אין לי זמן), דבריה ועייליה לגן עדן (לקח את רבה בר אבון עמו לגן עדן). הסבר העניין נמצא בבא בתרא (ק"ג): בדיון בין רבא ורב עיליש בעניין מתנה לאחר מתנה. רבא כעס על פסק דינו של רב עיליש ונזף בו: "דייני דחצצתא הכי דייני" ומפרש רבינו חננאל "דייני בית הקברות" אז קרא עליו (רבא על רב עיליש?) את הפסוק "אני ה', בעיתה אחישנה" - וזה מה שקרה במעשה שלפנינו, כאשר אליהו הנביא לקח את רבה בר אבון לעולם האמת טרם זמנו.

קיד: אמר ליה (רבה בר אבון לאליהו) בארבעה לא מצינא (בארבעה סדרי ש"ס, מועד, נזיקין, נשים וקדשים, אנחנו לא מתמצאים) בשיתא מצינא (האם נתמצא בשני סדרים הנותרים: זרעים וטהרות)? אבל אליהו ירד לסוף דעתו ולמעשה שאל אותו מסדר נשים (מברייתא שבמסכת יבמות)!

קטו. אבל אתה נכנס (לקחת את המשכון) לשכר פונדק, ... לפונדק נכנסים לשכר (דמי שכירות) וגם לשכר (לשירות).

קטז: הבית והעלייה (הקומה שמעליו): נפתחה העלייה ואין בעל הבית רוצה לתקן, הרי בעל העלייה יורד ודר למטה. ובעל הבית יחשוב פעמיים להזמין אליו "אושפיזי עילאי".

קיז: וכן בית הבד שהוא בנוי בסלע וגינה אחת על גביו ופחת... (ובגמרא ב- קיח). "נפחתה". רב אמר ברובה ושמואל אמר בארבע... וצריכא (הכרחי לחזור כאן על מחלוקת רב ושמואל, אם כי כבר למדנו על מחלוקת דומה בדף הקודם, קטז): בעניין הבית והעלייה מעליה שנפתחה. גם שם מצריך רב פער של רוב ולעומתו מסתפק שמואל בארבעה, כלומר בד' טפחים. במשנתנו "ארבע" הן ד' אמות). דאי אשמועינן דירה (אילו למדנו רק על הבית והעלייה) בהא קאמר שמואל... . שמואל אמר את דינו "בהא": ארבעה (טפחים) ולא ארבע (אמות).

קיח. זמן בית דין שלושים יום. ומכאן, שאין בתי דין חייבים לנגוע בתיק לפני זמן זה.

קיח. חצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו, ... היכא דקא מיכוין (רק כאשר הוא רוצה בזה). הפוך מן המשנה לעיל בדף יא. (הדנה בצבי שעובר את חצירו

ומבדילה בין צבי שבור, שאז חצרו קונה ובין צבי רץ, בריא, שאין חצרו קונה לו): אם זה "צבי", (שתרגומו "רצון") שבור, אז חצירו קונה, אם הצבי (הרצון) שלם, אז החצר לא קונה.

קיה: בשעת הוצאת זבלים אדם מוציא זבלו לרשות הרבים וצוברו כל שלשים יום כדי שיהא נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ. "הנחיל" - נוכל לתאר את הנחלים שנוצרו ברחוב.

קיה: החצב שמסר (את האבן) לסתת, הסתת חייב. הסתת שמסר לחמר, החמר חייב...ואם הניח אבן על הדימוס (שכבה בבנין וממנה התגלגלה) והזיקה, כולן חייבים לשלם. מגלגלין חובה על ידי חייבים.

קיה: אמר רבי שמעון: כל שהעליון (הדר למעלה) יכול לפשוט את ידו וליטול, הרי הוא שלו והשאר של התחתון. בסגנון דרשני: כל מה שבתחומו של הקב"ה (העליון) הוא שלו, ורק מה שרצונו להשאיר מחוץ לשליטתו (הבחירה החפשית), רק זה הוא של התחתון, של בני אדם. וכן בתהילים (קטו, טז): השמים שמים לה', ורק הארץ, היתר, נתן לבני אדם.

קיט. הלכה כרבי שמעון (האומר, שכל מה שידי העליון מגיעות אליו, הוא שלו). אמר להו (שבור מלכא) אפריון נמטייה לרבי שמעון (נגיש לרבי שמעון יותר כוח, על פי גירסת הערוך: "אפרייא"). בעזרת הגשת יותר כוח, ידיו יגיעו יותר רחוק.

בכא בתרא

כב. בעניין האחריות על מותו של רב אדא בר אבא: אביי אמר אנא ענישתיה (אני הענשתי, בגללי נענש על שהעליב אותי) דאמר (רב אדא בר אבא) לרבנן: אדמיגרסיתו גרמי בי אביי, תו אכלי בישרא שמינא בי רבא (עד שאתם גורסים עצמות אצל אביי, בואו לאכול בשר שמן אצל רבא) ... ורבא אמר אנא ענישתיה, דכי הוה אזיל לבי טבחא למשקל אומצא (כאשר הלך רב אדא לקצב לקחת בשר) אמר להו לטבחי: אנא שקילנא בישרא מיקמי שמעיה דרבא דאנא עדיפנא מיניה (אני לוקח בשר לפני משרתו של רבא, מכיוון שאני עדיף עליו). ונשאר שניהם, אביי ורבא, עם עצמות בלבד.

כב. (ובהמשך) ומסתברא דרב נחמן בר יצחק ענשיה (ומסתבר שרב אדא נענש על שהעליב את רב נחמן). על אף העובדה שרב נחמן רק סבל מהתבטאויותיו של רב אדא הוא לא דיבר עליו רע, הסבל שנגרם לרב נחמן בר יצחק הוא שגרם למותו (לפי פירוש הרב מרדכי ברויאר).

כג. במעשה של מקיזי דם שגרמו נזק לדקלים של רב יוסף על ידי כך שהם משכו עורבים לחצרו: אמר ליה (לרב יוסף) אביי: והא גרמא (גורם) הוא

(והדבר מותר)? **אמר ליה: הכי אמר רב טובי בר מתנה " ...גרמא בנזקין אסור"**, רב טובי ואביי הולכים לשיטתם כאשר אביי שחרר אמגושי אחד שניסה לחטט באחוזת קברים של רב טובי ולא חשש שהוא גורם נזק לרב טובי. לעומתו, רב טובי לא היסס לגזוז לו את הזקן.

כד: **אבא שאול אומר: כל אילן סרק - חמישים אמה** (זה מרחק נטיעתו מן העיר). על פי המגיד משנה מדובר על ערי ארץ ישראל בלבד. לעומת זאת, הרמב"ם לא מביא את דין אילן סרק ביד החזקה, אם כי פסקיו מכילים עניינים הנוגעים לימי המשיח (בניגוד לשולחן ערוך). ומסבירים (בשם ה"אור שמח") שדין אילן סרק לא שייך גם לעתיד לבוא, מפני שאז כל האילנות ייהפכו לעצי פרי.

כט: **רמי בר חמא ורב עוקבא בר חמא זביו ההיא אמתא בהדי הדדי** (שני האחים קנו שפחה ביחד, השתמשו בה לסירוגין: זה שנה א', ג', ה' וזה שנה ב', ד', ו')... **אתו לקמיה דרבא** (באו לפני רבא לתבוע זכות חזקה כלפי צד שלישי). **אמר להו: מאי טעמא עבדיתו הכי?** (למה פעלתם בצורה זו? שנים לסירוגין) **כי היכי דלא תחזיקו אהדדי** (בכדי שלא ייחשב השימוש לאח אחד בתור חזקה כלפי האח השני)... **הכיר בהם רבא כאן (בדף כט:), שבדף קנא. יריבו שני האחים על ירושת אמם: "אימיה דרבי בר חמי..."**

ל. **ההוא דאמר ליה לחבריה: מאי בעית בהאי ארעא** (זה שאמר לחברו: מה אתה מחפש בקרקע הזאת)? **אמר ליה: מפלניא זבינתה דזבנה מינך** (קניתי מ"פלניא", שקנה ממך). תשובה פולנית.

לא. **האי אייתי סהדי דאבהתיה הוא** (זה הביא עדים ששל אבותיו הייתה השדה) **ואכלה שני חזקה והאי אייתי סהדי דאכלה שני חזקה**. אביי פסק (כנראה) לטובת הראשון. "אבות יאכלו (בסר), ושני (שנים של) הבנים תקהינה (יחזקאל יח, ב)". שנות חזקה של הבן לא נחשבות.

לא: **דתליא באשלי רברבי** (הוא תולה את הדין באילנות גדולים)... **ואחתניניה** (הורדנו אותו מן הכהונה) ... **ואסקיניה** (ושוב העלינו אותו)... **ואחתניניה... ואנן מסקינן ליה**. לכל ההורדות וההעלאות הללו צריכים אילנות חזקים.

לא: (באותו עניין) **דכהן גמור הוא**. הטרטורים הרבים גמרו אותו.

לב: ... **מה לו לשקר? אי בעי אמר ליה "שטרא מעליא הוא"** (היה יכול לטעון שהשטר, שהוא הציג כמזויף, הוא שטר טוב). ובתוספות נאמר שמיגו להוציא לא אומרים, "ומה שהוא מוחזק בקרקע אינו כלום, כי קרקע בחזקת בעליה קיימא (עומדת)". אין לאדם חזקה על הקרקע, אלא להיפך, לקרקע יש חזקה לבעלים. וכן הוא אומר (בראשית מז, כז): "וישב ישראל בארץ מצרים בארץ

גשן ויאחזו בה ...” ואחזו בה - לא כתוב, אלא ויאחזו. הבעלים הם שנאחזים באדמה. (בעקבות הרב מרדכי ברויאר).

לו: אי אמר ישראל קמי דידי זבנה עכו"ם מינך (אם אמר יהודי, בפניי קנה הגוי), וזבנה ניהלי, (והגוי מכר אותה לי, נאמן היהודי): מיגו, דאי בעי אמר... (מתוך שהוא היה יכול לטעון...). זה מיגו מגוי.

לח. לא אמרו שלש שנים אלא כדי שיהיה באספמיה ויחזיק שנה וילכו ויודיעוהו שנה ויבוא לשנה אחרת. "אספמיה" מייצגת במשנה מדינה רחוקה, וכאשר המשנה מחליפה אותה ב-"מדי", ("יוליכנו אחריו אפילו למדי" בבא מציעא פרק ד' משנה ז') מיד מפרש הגר"א שהכוונה למדינה רחוקה וגם עשירה.

לח: פלניא גולנא הוא (פלוגי גזלן הוא): לא הוא מחאה. אבל - גם לא מחמה.

לט: גידל בר מניומא הוא ליה מחיתא למחויי. אשכחינהו לרב הונא ולחייא בר רב ולרב חלקיה בר טובי....מבין הארבעה, לשניים יש התואר רב ולשניים האחרים אין. (וזאת, כנראה, עדיין בתקופה שהמעשה התרחש. במקומות אחרים מופיע רב גידל בר בנימין שהוא האמורא שבסיפור, ורב חייא בר רב). בלשון הראשונה שבגמרא פוסקים השלושה האחרונים ביחד ומבססים את פסיקתם על דברי רב. בלשון השנייה (ואיכא דאמרי): פוסק חייא, האמורא בלי תואר רב, מבלי לצטט את רב (אביו). (בירושלמי מופיעה קומביניציה נוספת של אותו סיפור). שאלה: האם יש משמעות העדר התואר אצל השואל (גידל) ואצל העונה (חייא)?

מ: (במעשה שבנו של גבר ערער על הקניית הנכס לאשת אביו החדשה) אתו לקמיה דרבא. אמר להו: לא מר קנה, ולא מר קנה. האם "מר" יכול להתייחס גם לאישה? כן, כי הרי "ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז, כו)".

מא...אביך נתנה לי במתנה ... והבא משום ירושה. וממתנה - נחליאל. מא. (ענ"ב סימן) (ובהמשך באים שלושה סיפורים: עם רב ענן, עם רב כהנא ועם "ההיא גברא"). לא ברור הקשר של ה"סימן" עם המעשים, למעט את הע' (או הע"נ) עם רב ענן. ב"חילופי גירסאות" של רבינוביץ מופיע הסימן ענכ"ד, שפתרוננו: ענן - נחמן (הוא רב נחמן, שאליו פנה רב ענן), כהנא - יהודה (הוא רב יהודה שאליו פנה רב כהנא עם שאלתו). יוצא אפוא שהסימן מציב מזכרת לקשר בין החכמים השואלים והפוסקים, ואיננו סימן לשלוש המעשיות. יתכן שהמסדר חשב בטעות שאמנם הכוונה לשלוש המעשיות והוריד את האות האחרונה ו"תיקן" משום מה את הכ' (של כהנא) לב' (בדומה ל"ויותר יעקב

לכדו" - לכדו: שהתעכב עבור פכים קטנים, כאשר הדרוש מקורו על פי ה"תורה תמימה" בדמיון הגרפי שבין האותיות).

מג. אצל ספר תורה עניינים הם. העולה לתורה ומתבקש להרים נדר ב"מי שבירך", פתאום מגלה שהוא עני.

מג: רישא בראובן שגזל שדה משמעון ומכרה ללוי ואתא (בא) יהודה... ולוקמיה בגזלן! (ומפרש הרשב"ם: למה ליה לתנא לדחוק עצמו למיתני "מכרה ללו"?). אם כי גם הפסוק מצרף אצל שמעון ולוי "חמס" עם "מכירה": שמעון ולוי אחים, כלי-חמס מכרתיהם (בראשית מט, ה).

מו: (עמלק סימן). אין סימן טוב מעמלק, עליו כתוב "זכור!", ו-"לא תשכח!".

מו: לוקח ראשון מעיד ללוקח שני. הרשב"ם: "כגון ראובן שמכר שדה אחת ללוי ואחר כך שדה אחרת ליהודה...". ושמעון איננו? (בראשית מב, לו). אלא שלעיל (דף מג): ראובן הוא המוכר ולוי הקונה ושמעון המעיד, ובמקרה שלנו לוי הוא המעיד ולכן אין צורך בשמעון.

מח. שלא תהא כל (אישה יהודיה) אחת ואחת הולכת ותולה עצמה ביד עכו"ם, ומפקעת עצמה מיד בעלה. עניין "יד" ו"יד" בקשר לאשת איש מובא (בסוטה ד:): כדלקמן: מאי יד ליד לא ינקה" (משלי טו, ה)? ושם אמר רב: "כל הבא על אשת איש, אפילו הקנהו להקב"ה שמים וארץ כאברהם אבינו דכתיב ביה (בראשית יד, כב) 'הרימתי ידי אל ד' א-ל עליון קנה שמים וארץ', לא ינקה מדינה של גיהנם".

מח: בראש כל מותא אנא דם (ביסודה של כל מוות עומד הדם), בראש כל חיין (חיים, בריאות) אנא חמר (יין). "אנא" בחיריק, ומובנו "הוא", "ישנו" והוא יחיד של "אינון" או "אנון" (=הם). ובכך פירש ראובן מרגליות את האמרא "משמת רבי בטלה ענוה...אמר ליה רב יוסף לתנא: לא תיתנו ענוה, דאיכא אנא..." (כלומר, הוא התנא, ולא אני יוסף).

נ: אשת איש צריכה למחות...ושלש (שנים) לאחר מיתת הבעל. התקופה בה היא מוחה דמעוה.

נא: ...כאן במעות טמונין...כספי בלטה ומזרון.

נב. רבא אפיק (הוציא מיתומים) זוגא דסרבלא וספרא דאגדתא (מספריים שגוזזים בהם וספרי אגדות). מספרי בדים וסיפורי בדים.

נד: מאן דיהיב טסקא, ליכול ארעא (מי שנותן מסים, יאכל בקרקע). המשלם את מסיו, סופו שיאכל אדמה מרוב עוני ורעב.

נה. אמר רבה: הני תלת מילי אישתעי (סיפר) לי עוקבן בר נחמיה ריש גלותא, משמיה דשמואל: דינא דמלכותא דינא (דין המלכות תקף כדין) ואריסותא

(חזקה) ... והני זהרורי (נחלות עשירים האלה)...והני מילי (דברים) ... "תלת מילי" הן שלוש מילי המפתח של שמואל, "דינא דמלכותא, דינא" והיתר הן רק תולדה שלהן (כך בפירוש הרשב"ם).

נז: "ועוצם עיניו מראות ברע" אמר רבי חייא בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. אף על פי שנבצר ממנו לראות, כי הרי (ישעיהו לג, טז) "והוא במרומים ישכון" (רחוק מן המציאות), לפי ההמשך במקרא .

נח. ... כקוף בפני אדם... שלא כטענת דרוין ש"הקוף לפני האדם".
נח. במעשה שבין רב טובי בר מתנה ואביו והקשר למחלוקת ביניהם (לעיל בדף כג.), בעניין הגורם לנזק האם יש בזה איסור, ראה "שעשועי" שם.

ס: ההוא גברא דהוה ליה נמי אילן הנוטה לרשות הרבים (ותבעו אותו אנשי העיר. ומספרת הגמרא שלפני שהדיון בא בפני רבי ינאי, שגם לו היה אילן שנטה לרשות הרבים, מיהר רבי ינאי לקצץ את העץ שלו ורק לאחר מכן פסק לקצץ את העץ של בעל הדין). "אץ קוצץ (מיהר הפוסק, הקובע)...לקצץ" (על משקל ה"יוצר" של הקליר לשבת זכור).

סא. המוכר את הבית ...לא מכר את החדר (העשוי לשמירת ממונו, הרשב"ם). תפקיד דומה משחקים חדרים אצל יחזקאל (ח, יב): "....איש בחדרי משכיתו".

סו. אלא רבי אליעזר דדף דתנן... רבי אליעזר של "הדף היומי" שלומדים.
סז. רבי אליעזר אומר: המוכר את החצר לא מוכר אלא אורה של חצר... (ובעמוד הבא, סז): רבי אליעזר אומר: המוכר בית הבד, מכר את הקורה. ובשתי הקניות זוכה הקונה לקורת רוח.

סז: המוכר בית הבד, מכר את הים. בחיפה מוכרים את נוף הים עם הבית ובזה מעלים את המחיר.

סז: "ממל", אמר רבי אבא בר ממל: ... מקרה נוסף שבו יש דמיון בין "שם" בעל המימרא והנושא.

סח: ...סנטר (הרשם "בטאבו") אינו מכור, אנקולמוס (רשם הגזברות) מכור. איזו עירייה מושחתת!

סח: ואת בתולת השקמה. ופירשה רבנו גרשום: "היינו ארז". ועוד נזכה לראות שידוך בין הבחור כארז לבין בתולת השקמה.

סט: מתירין התוספות (ד"ה ארעא ודיקלא) מתברר שלתוספת בעל פה יש יותר תוקף מאשר לזו שבכתב (שאינה באה אלא לחזק את השטר). ויש בזה מוסר השכל לאמינות של הבטחות בכל פה .

סט: אי אית ליה אילני לבר מאילני? שאלה אקדמית הנוגעת לאוניברסיטת ב"א.

ע. "חוץ מחרוב פלוני", "חוץ מסדן פלוני" ... "לא דייקינן בדבריו של אדם ענין שיהיה כנגדו אם לא אמר אמש, ולעולם [נגיד] שדרך השטות הוא שדבר ללא צורך" (נימוקי יוסף על הר"ן). דברים מיותרים לא תמיד מזיקים.

עא. (בעניין מכירת שדה מפרשת המשנה שהקונה לא קנה) **לא את הבור, ולא את הגת.** אצל מכירת שדה לא קיים השילוב הנהוג של "הבור והדות", מפני ש"דות" קיימת רק במבנה (כפי שמסבירים זאת הן רבינא והן רב אשי לעיל בדרך סד). אבל בור (בורות וגם בורות) תמצא בכל אתר ואתר.

עא. **פירש יהודה בן נקוסא לפני רבי: זה פירש, וזה לא פירש...** נוקט בהבאת דבריו בלשון "פירש" בגלל התוכן. (ומתברר שאפילו כך לא פירש יהודה בן נקוסא את תירוצו מספיק).

עג: (בסיפור על דג אגדתי ארוך מאד שספינה עוברת אותו במשך הרבה ימים) **וכי תימא: לא מסגיא ספינתא טובא** (ואולי הספינה לא נוסעת מהר)? **כמיחם קומקומא דמיא** (כשיעור שמחממים קומקום של מים חמין, הרשב"ם). ספינת קיטור.

עד. **וחזינן ההיא כוורא דאפקיה לרישיה מימא** (וראינו דג שהוציא את ראשו מן הים) **והוה ליה קרני וחקיק עליה** (והייתה לו קרן שהיה חקוק עליה) **"אנא בריה קלה שבים"** (אני הייצור הימי הקטן ביותר). דג, מכיוון שטבעו לשתוק, מביע את עצמו בכתב.

עה. **אמר רבה אמר רבי יוחנן...** בש"ס מובא (כמאתיים פעם) "אמר רבה בר-ב-ר חנה אמר רבי יוחנן", וכאן הושמט "בר-ב-ר חנה" מפני האמור בדרך הקודם (עד): **כל בר בר חנה סיכסא** (טיפש).

עה. **לגלג עליו** (על רבי יוחנן) **אותו תלמיד... נתן** (רבי יוחנן) **עיניו בו ונעשה גל של עצמות.** "לגלג" התגלגל ל"גל", מידה כנגד מידה.

עה: אחרי שהפלגנו באגדות של רבה בר בר חנה על ספינות וים, חוזרים להלכה בנושא ספינה: **איתמר, ספינה. רב אומר...**

עו: **כאן ברשות הרבים** (שהספינה עומדת ברשות הרבים), **כאן בסימטא.** ספינה, באיזו סימטא עומדת? ב"סימטת בית-השואבה" (שהיא רחוב בתל-אביב).

עז: **...מכר בור, מכר מימיה...** אם הגירסה "מימיה" בלשון נקבה מדויקת, אזי אולי מתייחסת ההלכה ל"באר", ולעומת זאת, בבור באמת לא מכר מימיו כפי שמסיקה הגמרא בסוף דף נט: .

פ. **אמא אברתא מיצוותא, ברתא אאמה לא מיצוותא** (אם נצמדת לבת, אבל לא להיפך). "אבא אחד מפרנס עשרה בנים, ואין עשרה בנים מפרנסים אבא אחד" (פתגם עממי).

פג: שחמתיה ונמצאת לבנה... (שמש וירח, על סמך פירושי הרב עודד כיטוב, המובאים ב"יוסף דעת")

פו. פסק עד שלא מדד... אמר רב נחמן בר יצחק: בששפכן. איקפיד (כעס) רבא... כעס על שרב נחמן בר יצחק בפשק דינו "פסק ולא מדד", פסק בלי לשקול.

פז. כי סליק (עלה לארץ ישראל) רבי אלעזר... אמר.. מי כאן תנא דאתנייה רב מדות (מיהו כאן התנא שרב לימד אותו "מידות")?... אמר ליה (רב יצחק בר אבדימי) משום יאוש בעלים נגעו בה. גם נושא ה"יאווש" הוא בין ה"מידות".

פז: ...והחנווני אינו חייב להטיף... השולח בנו אצל חנווני, שבר את הצלוחית, ואבד את האיסר - חנווני חייב. היה צריך להטיף מוסר לילד שייזהר.

פז: בהמשך העניין של ילד שנשלח על ידי אביו לחנות. אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין דאמרי תרוייהו (שניהם): ...כגון שנטלה למוד בו. שני האחים מעלים זכרונות איך אביהם (אבין) שלח אותם לעזור עם הקניות.

פח. אמר רבא: אני וארי שבחבורה תרגמנוה (פירשו את העניין) ומנו (ומיהו)? רבי זירא. ה"ארי" הזה היה איש קטן וחלש (כשמו: זעירא), אבל ענק רוח, גברא רבה.

פח.. חנווני מקנח מדותיו פעמים בשבת. בשני וחמישי שבהם הוא מקנח את מידותיו של עצמו, באמירת וידוי ותחנון.

פט: ואפילו היא עביט של מימי רגלים. אמר רב פפא: לא אמרן אלא באתרא דלא חתימי (במקום שלא חותמים, מאשרים רשמית את המידה), אבל באתרא דחתימי... כגון בקופת חולים שצריכים חתימת הרופא אפילו לבדיקת התוכן של העביט.

צ. והמשתכר לא ישתכר יותר משתות. משתכר = מרוויח, אבל המשתכר מיינ מגיע ליותר ממעשה שתות.

צ: בתרעא חרפא... בתרעא אפלא (בשער המוקדם ובשער המאוחר). וכדוגמת הלשון הזו אנחנו מוצאים בנדה סה:, "חרפי ואפלי" (מוקדם ומאוחר). וקרוב לאותן בטבעות לשון: ילד חריף ממהר להתפתח והיפוכו, ילד אפל, קודר וזועם על שאינו עומד בקצב הנדרש ממנו.

צא: "...והמתנשא לכל לראש"... אפילו ריש גרוגתא משמיא מורמי ליה. (אפילו הפקיד הנמוך ביותר מקבל את מינויו מן השמים). ואין פלא שאפילו הוא מתנשא לכל לראש כאשר מטפל בציבור.

צא: בדרשת הגמרא מתפרשת המילה "המתנשא" שהיא בבניין התפעל בתור מילה בבניין פיעל, "המתנשא", בדומה לדוגמאות אחרות, כגון "התקבלי (=קבלי) גטך".

צב: וכל הנושאת בתולה, יש לה קול. היא יודעת להצהיר על מעמדה בקול רם.

צב: המוכר עבד לחברו ונמצא גנב או קוביוסטוס (גונב נפשות), הגיעו (העבד נשאר אצל הקונה). לסטים מזויין או מוכתב למלכות (כפוף לעונש מוות מטעם המלכות), אומר לו הרי שלך לפניך (העבד יוחזר). "קוביוסטוס" שהוא "סוב יוסטיס" (מתחת דין משפט).

צו... דאזלינן בתר רובא (שפוסקין על פי הרוב)... דאזלינן בתר חזקה. רוב או חזקה איננה רק מחלוקת בהלכה, אלא גם במושג "הסתברות", או סבירות. מדורי דורות קיימים שני מחנות המנסים לבסס את מושג ההסתברות מצד אחד על שכיחות של תופעות בפועל (כמו "הרוב"), ומאידך גיסא, על השתרשות הדעה אצל "בני אדם המתמצאים בנושא" (מושג הדומה לחזקה). צו. המוכר חבית יין לחברו והחמיצה... חמרא אכתפא דמאריה שוואר (רשב"ם: על כתף האדם מדלג, כלומר, ...גורם חטא של בעל הבית). ורב הונא שהחמיצו לו ארבע מאות חביות, משום חטא נישול אריסו (כפי שמסופר בברכות ה:), היו לו "כתפיים רחבות" וזכה לזה שלא הפסיד מזה שהיין החמיץ אצלו (ראו שם).

צט: מי שיש לו גינה לפני מגינתו של חברו, נכנס בשעה שדרך בני אדם נכנסים ויוצא בשעה שדרך בני אדם יוצאים. ולא בין 2 - 4, בבקשה.

צט: לינקוט פזרא וליתיב (זה שרוצה למנוע שלא יעברו אנשים בתוך שדהו בדרך החדשה שהועיד לעצמו, יקח מקל וישב על אם הדרך)... ולימא להו: שקלו דיכוכו והבו לי דידי (יגיד לעוברי אורח: קחו את הדרך שלכם ותנו לי את שלי)! ילמד ממשוה רבנו שלפעמים עדיף הדיבור על המקל.

ק: לא היו פוחתין משבעה מעמדות ומושבות למת. זאת כנגד "הבל (1) הבלים (2) אמר קהלת, הבל (1) הבלים (2) הכל הבל (1)" (קהלת א, ב). הירושלמים לא מבטאים את הה"א בהתחלת המילה וכך מתקבלים שבעה "אבלים".

קג: ...כשיר (שדה בצורת עיגול או מעגל) מהי?... איצטדינין (אצטדיון) מהו?... מתמטיקה: לאצטדיון יש התכונה של כאוטיות (תוהו ובוהו) שאין למעגל. פירוש: עם מחרשה חורשת שדה שהיא בצורת אצטדיון, כך שכאשר המחרשה מגיעה לקצה השדה היא חוזרת לפי חוקיות מסוימת (כגון שעושה סיבוב של זווית ישראל), אזי כל השדה תיחרש, אבל במקרה של שדה עגולה יש והמחרשה חוזרת על מסלולה חוזר וחלילה ולא כל השדה תיחרש.

קג: בית כור אני מוכר לך, מדה בחבל (בדיוק), פחת כל שהוא - ינכה.... ואם אמר: הן חסר, הן יתר (וטעה ביותר מרובע הקב לסאה) - מחזיר לו מעות, ואם

רצה מחזיר לו קרקע. הדינים נרמזים מתוך תהלים (קה, יא-יב): "חבל נחלתכם" כאשר אתם מוכרים בחבל קרקע שהיא נחלתכם, "בהיותם" תמכרו אותה בדיוק כפי שהיה מסוכם, "מתי מספר" אפילו אם ההבדל הוא קטן, "כמעט" אבל אם תסכמו את המקח בזה שמידת הקרקע היא כמעט כך וכך (הן חסר, הן יתר) "וגרים בה" הוא מחזיר אמנם את הכסף, אבל הקרקע נשארת אצלו לגור בה.

קו: והא עשרין (20) אמר לי (והלא הוא אמר לי שהשדה היא "עשרין", ולא פחות)! אמר ליה: דעדיפא כעשרין (שהיא משובחת כעשרין). כוונתו שהשדה היא (בעגה המדוברת) "עשר"!

קו: שני אחין שחלקו ובא להו (אליהם) אח ממדינת הים...בטלה המחלוקת. ובמובן מסוים: רק התחילה.

קז. ויתר (הפסיד, פירוש הרשב"ם). מוסר השכל לחיים, מי שמוותר מפסיד. קז: אמר ליה (רבי יוחנן לרבי חייא בר אבא) אדאכלת כפנייתא בבבל (עד שאכלת בבבל פירות גרועים של דקלים, שאנשים אוכלים אותם רק מתוך דוחק רב. וכן פירשו בתוספות בבכורות יח.) תרגימנא מסיפא! דקתני סיפא: חציה בדרום... . תרגימא או תרגימא הם מגדים או מיני פירות לקינוח הסעודה, ניגוד גמור ל"כפנייתא". ואמנם רבי חייא בר אבא היה עני מרוד שהלך במנעל שהיו עליו טלאים אל גבי טלאים. וכל זאת אולי בגלל היותו יושב בבבל, אבל אילו היה יושב בדרום בארץ ישראל היה מצבו שפיר יותר. (מאידך, הרשב"ם מפרש "כפנייתא" מאכל מעדן. פירוש זה עולה בקנה אחד עם אימרא אחרת של רבי יוחנן (ילקוט שמעוני משלי רמז תתקנ"ו) על הפסוק "טוב פת חרבה ושלוח בה, מבית מלא זבחי ריב" (משלי יז, א) אמר רבי יוחנן: טוב פת חרבה, זו ארץ ישראלית שאפילו אוכל בה פת חרבה בכל יום ודר בה זוכה לעולם הבא, מבית מלא זבחי ריב, זו חוצה לארץ, שהיא מלאה חמסים וגזלות.

קיא. ורבי אלעזר בן יוסף אמר משום רבי זכריה בן הקצב: אחד הבן ואחד הבת שוין בנכסי האם. שם הבת של זכריה (שהיה סבו של המלך חזקיהו) כתוב במלכים ב' (יח, ב) "אבי בת-זכריה". "אבי" הוא שם של בן, וכפי שבן ובת (אצל זכריה המלך) לא נבדלים בשמם, כך (אצל רבי זכריה) לא נבדלים בזכויותיהם.

קיא. וכן בהמשך...רבי זכריה בן הקצב ... "מדה אחת וקצב אחד לשני הכרובים" (מלכים א' ו, כה) לשני כרובים = לשני תינוקות, זכר ונקבה, הבן והבת.

קיב. אמר ליה רב פפא לאביי ממאי? ... (מניין לך שיאיר, בנו של שגוב, קיבל את עשרים ושלוש הערים בירושה מאביו) ויאיר דזבין מזבן (לא כי, אלא מה יאיר רכש אותם בכספו)! רב פפא, העשיר הגדול, מלמד את אביי (העני) פרק בכלכלה, איך העשיר משיג את רכושו.

קיב. ונמצא צדיק קבור בקבור שאינו שלו. מובא בשם החת"ם סופר, שצייד בגביית כסף מטעם החברא קדישא עבור קברים, ואפילו במקרים של אנשים עניים, ועל ידי כך למנוע שהמת "יהיה קבור בקבור שאינו שלו" וסמך את דבריו על האימרא ("ערוך לנר" על מסכת נדה, ד"ה אבל מדרבנן) מן הסוגיא של נפלים: אין פתיחת קבר ("רחם" במשמעותה המקורית) בלא דם (לפירושו החתמ סופר: קבר= מקום קבורה, דם= כסף = דמים).

קיב: בסבת הבן (בעניין הסבת נחלה משבט אישה לשבט אחר של גבר אל הבן מן הנישואים) "ולא תסוב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה". הדרשה בגמרא מיתורא דקרא, אבל גם מ- "לבני ישראל"- אלו הבנים.

קיב: סימן אמר... "אמר" הוא טעות המדפיס וצריך לראות אותו כנוטריקון (על פי רבי יעקב עמדין) "איימם" (איש - ידבקו - ידבקו מטות - ממטות) בהתאם לארבעה המאמרים המובאים בהמשך. סביר ששני היודים נהפכו לגרשיים ("), ובהמשך נמחקו ואחר כך "אמם" הנשאר "תוקן" ל-"אמר". קיד: ...מלמד שבא צבעון על אמו והוליד ענה. כלומר, ענה היה דודו של עצמו. וכאשר אמר זאת לעצמו קיים את הכתוב בשיר השירים (ב, י): "ענה דודי, ואמר לי" (לעצמי).

קיד: ודלמא תרי ענה הוו (ואולי היו שני ענה)? ושם העיר "ענתות" רומז על כך.

קיה: אנן מזרעו של יוסף דלא שלטא ביה עינא בישא (אנחנו מזרע יוסף שאין עין הרע שולטת בהם) דכתיב "בין פורת יוסף, בין פורת עלי עין" ואמר רבי אבהו: אל תקרי "עלי עין" אלא "עולי עין". הדרשה מובנת (קצת גם מדברי הרשב"ם) מהכפלת המלים שבפסוק. כך "עלי, עלי" = גם עולי-ילדים (עולים או עוללים) וגם מעל=למעלה מן. וכך "עין, עין" גם עין הרואה – וגם אין (שאין עין עליהם). והכפילות מתבקשת מן הכפילות "בין פורת" שבפסוק. הכפלה מלאכותית מסיבה דומה מוכרת בהכפלת הפסוקים בהלל.

קיה: מתלוננים...לא היה להן חלק בארץ. בימינו אנו המתלוננים התמידיים הם החקלאים, שיש להם חלק בארץ!

קיט: בנות צלפחד...לא נישאו אלא להגון להן...אפילו קטנה שבהן לא נשאת פחות מארבעים שנה. ובגיל הזה למצוא ארבעה חתנים הגונים! והסיבה

לנישואיהן המאוחרים נמצאת בדף הבא קכ.: **בנות צלפחד שקולות היו. לא מיהרו לומר "כן"**

קכ. **"אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים" עצה טובה השיאן. ה-הא (במילה האחרונה) בחיריק. או בפתח, לאמור: עצה טובה, ומיהי? השיאן, הבא אותן לחופה!**

קכא. [ב]חמשה עשר באב ו[ב]יום הכפורים...בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן (בבגדים לבנים) שאולים...בשלמא יום הכפורים: יום סליחה ומחילה (ובגדי לבנים מעוררים התשובה בלבם של אלה הלובשים אותם) **אלא חמשה עשר באב מאי היא? רב דימי בר יוסף אמר רב נחמן: ביום שכלו בו מתי מדבר. (ומפורש במדרש איכה שבימים מט' באב ועד ט"ו באב יצאו לחפור לעצמם קברים ולנו בקברותיהם וצפו למותם.) אם כן, והם בודאי יצאו לשם בבגדים לבנים, בתכריכים.**

קכא. **"זה הדבר" דבר זה לא יהא נוהג אלא בדרך זה. הדרוש מבוסס על זהות הצלילים של ה-ו וה-בית.**

קכא: **מאי יסיף (מהי לשון "יסיף")? תני רב יוסף... השם מחייב אותו לפרש את המלה.**

קכו. **אמר רב אסי: בכור שנטל חלק כפשוטו, ויתר. מאי ויתר? על איזה חלק של הרכוש ויתר, מחל? רב פפא משמיה דרבא אמר: ויתר באותה שדה...רב פפי משמיה דרבא אמר: בכל הנכסים כולן. וסימנך: פפא - יחיד (שדה אחד). פפי - רבים (כל השדות).**

קכו: **...הוה קרי ליה אבוא "בוכרא סיכלא". (אביו קרא לו: בכור טיפש). דוגמת יעקב את ראובן.**

קכו: **גמירי: בוכרא דאבא מסי רוקא. (אנחנו קבלנו בקבלה: הרוק מרפא אצל בכור מן האב). השווה את המצוה בייבום, גם כן אצל הגדול.**

קכז: **...אמר (האב): בני הוא וחזר ואמר עבדי הוא, אינו נאמן. אבל הבן רגיל לקבוע את יחסו לאביו - רבו לפי סדר זה. וזה גם הסדר ב"היום הרת עולם" אם כבנים - אם כעבדים.**

קלג: **...אמר ליה (רבא לרב עייליש) "דייני דחצצתא הכי דייני" (על פי פירוש רבינו גרשום: דייני בית הקברות דנים כך) ...איכסיף (נעלב רב עייליש), קרי עליה (קרא עליו רבא את הפסוק): "אני ה', בעתה אחישנה". העניין של "דייני בית הקברות" מתקשר עם הסוגיא בבבא מציעא (דף קיד.). שם מובא מעשה שפגש רבה בר אבוא את אליהו הנביא בבית הקברות ואחרי דין ודברים ופסק הלכה לקח אליהו את רבה בר אבוא איתו לעולם האמת. דיינות בבית הקברות ו"בעתה אחישנה" התקיימו ביחד.**

קלג: ...אולידה דביתהו (אשתו של יוסף בן יועזר ילדה) זבין לה ביניתא (קנה לה בעלה דג במתנה). למה דוקא דג? תמורת התינוקת ("בינתא"=בת) קבלה "ביניתא".

קלד: ...ומשלוח כובסין... נבואות במסילת שדה כובס. (מלכים ב יח, יט; ישעיהו ז, ג; לו, ב).

קלד: (זה שאמר על פלוני:) "זה בני", נאמן הואיל ובעל שאמר "גרשתי את אשתי" נאמן. אמר רב יוסף: מריה דאברהם! תלי תניא בדלא תניא! (רבנו של אברהם! תולה דבר שלמדנו בפירוש בדבר שלא למדנו בפירוש!). נזקק לאברהם אבינו, מפני ששני המקרים התרחשו אצלו: גירש את הגר, והיה צריך להתעמת אם ה"המרננים" שטענו שיצחק איננו בנו.

קלד: (בהמשך העניין הקודם) אמר רב יוסף: השתא דאמרת "אמרנין 'הואיל'", בעל שאמר "גרשתי את אשתי", נאמן - הואיל וכידו לגרשו. כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן: בעל שאמר "גרשתי את אשתי", אינו נאמן. מנפח רב ששת בידיה: "אזל ליה הואיל דרב יוסף!" ומפרש הרשב"ם "מנפח": דרך שחוק, כאדם שמנפח קש מתחת ידיו ומשליכו לאבוד, כלומר, כזה הרוח שהלך, כך טעמו של רב יוסף. ומעיר הרש"ש על פירוש זה: "מתחיל בקש ומסיים ברוח". וזאת על פי הפסוק (בתהילים פג, יד) "כגלגל הקש לפני הרוח" ורומז על זה שרב יוסף התחיל בקושיא ("קש") וסיים בפירוש (עם "הואיל") שנהפך לרוח.

קלט: "הדרן עלך -יש נוחלין (נחזור עליך - פרק יש נוחלין)" זאת תחבולה חינוכית: מדירים את התלמיד לקבל על עצמו לחזור וללמוד, ומתוך זה יוסיף על לימודיו. "יגדיל תורה- וידיר"

קמא. בת תחילה - סימן יפה לבנים. לכל הבנים שנולדים אחריה, מפני שמתחלקים בירושה בלי להפסיד חלק נוסף לבכור (פרשנות נפוצה). קמא. "וה' ברך את אברהם בכל". אמר רבי מאיר: שלא היה לו בת. רבי מאיר רגיל להתבטא בגנות נשים וגם הוא שתיקן את הברכה "שלא עשני אשה" (על פי ה"תורה תמימה").

קמא: ...המבשרני (המבשר לי מה תלד אשתי, יזכה במתנה)... אם זכר, יטול מנה... אם נקבה, מנה... זכר ונקבה, (נולדו תאומים) אין לו אלא מנה... (ושואלת הגמרא:) למעוטי מאי (מה למעט)? הגמרא לא עונה: שלישיה, רביעייה, חמישיה,.... מפני שאלה לא "מיעוטי" אלה ריבוי?

קמב. ...החזיק בשניה (אחר שמת בנו של הגר, ששוב אין יורש) קנה, ובראשונה (לפני מות הבן) לא קנה... (ומוסבר בגמרא:) דרפוי מרפיאן בידייהו (רפויה בידיהם החזקת הדבר). חזקה חלשה.

קמג: רב חביבה אמר: קרו אינשי לבר-ברא, ברא (בן-הבן נקרא "בן"), מר בר רב אשי אמר: לא קרו אינשי לבר-ברא, ברא. שניהם לפי ייחוסם: רב חביבה שהיה נכדו של רבא הגדול (כמצויין בסוף העמוד) אומר שאין הבדל בין בן לנכד. לעומתו, הבר-פלוגתא שלו, הקרוי על שמו של אביו, רב אשי הגדול מדגיש את ייחודיות הבן.

קמד: פולמוסטוס. בפירוש הרשב"ם על פי רבינו חננאל: "לוחם מלחמות בלשון יון" (עם פסיק אחרי מלחמות). ולנו יותר נראה ש"פולמוסטוס" לוחם מלחמות בלשון...

קמד: "...פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם". שמור מרחק כאשר אתה נוהג, במיוחד בכביש קשה, ולא יהיה נזק לפחים של הרכב.

קמה: "כל ימי עני רעים" זה בעל גמרא, "וטוב לב משתה תמיד" זה בעל משנה. יש מישהו מסרב להשתתף בסעודה בכדי שלא יתבטל מתלמוד תורה. אם הוא "בעל גמרא", יישאר רעב מרוב לימודו, אבל אם הוא "בעל משנה", עדיין יספיק ללמוד את המשנה ולהגיע לסעודה עם "טוב לב ומשתה תמיד". (נמסר בשם אחד מבעלי המוסר). (והלצה אחרת מובאת ב"יוסף דעת").

קמו. מעשה באדם אחד ששגר לבית חמיו מאה קרונות של כדי יין ... ורכב בשמחתו והלך ועמד על פתח בית חמיו...ומת. גם זה נהג כאשר היה שתוי.

קמו: הרי שהיה חולה ומוטל במטה, ואמרו לו: נכסיך למי? ואמר להן: דומה (כמדומה הייתי, לפירוש הרשב"ם) שיש לי בן, עכשיו שאין לי בן... כמו אבות רבים, הוא מגלה בעת מחלתו "שאיין לו בן".

קמז: המוכר שטר חוב לחבירו, וחזר ומחלו... מוכר מוחל ונוכל. קמוז. האי יומא קמא דכולה שתא (יום הראשון שבשנה, כלומר בראש השנה) אי חמים, כולא שתא חמימא (אם חם בו, אזי כל השנה תהיה חמה) אי קריר, כולא שתא קרירא. למאי נפקא מינה? לתפילתו של כהן גדול (ביום הכפורים). ומתפרשים דברי הגמרא ביומא (נג., וכן בתענית כד., המובאים גם במחזור): "אם שחונה", כלומר כאשר היה ידוע לכהן גדול מראש השנה, שעתידיה השנה להיות שחונה (חמה), אז התפלל ש"תהא גשומה" ...

קמח: הקדיש כל נכסיו... חילק כל נכסיו לעניים, מהו (האם עשה זאת מתוך סמיכות דעת, או לא)? ... דלמא כל לגבי נפשיה לא גמר ומקני? אף על פי שנדיבות לבו להקדש או לצדקה היו לתועלת נשמתו, בכל זאת איננו גומר בלבו ומקנה?

קמט. (אם השכיב מרע משתמש בלשון מתנה כזו): יעמוד בהן, מהו? ישען בהן, מהו? תיקו! יעמוד (תיקו, ואם צריך) ישען!

קנ. - קנא. עבדי איקרי (נקרא) נכסי...זווי איקרי נכסי...בהמה איקרי נכסי... אבל אישה לא ראויה שתיקרא "נכסי", רכושי.

קנא. סימן: (בדרך כלל, עזר ללומד לזכור את הסדר בו מובאים שורת עניינים בגמרא. סגנון "הסימן" במקרה שלנו חריג) **זוטרא אימיה דעמרם מתרתי אחוותא.** עמרם, אביהם של מרים, אהרון ומשה, נשא לאישה את דודתו, שהיא אחות אמו לפי ההוה אמינא של הגמרא בסנהדריו נח: מי הייתה המבוגרת מבין שתי האחיות, אמו או אשתו? מבשר לנו ה"סימן" שאמו של עמרם הייתה צעירה (זוטרא) מבין שתי האחיות, ולכן אשתו היתה הבכירה. (על מצב דומה הצביע חותני, מר יהודה קיל, שהגם שיואב, שר צבא דוד, היה מבוגר בהרבה מדוד, אמו צרויה הייתה אחותו של דוד.)

קנא. **לפניא אתא רב אחדבוי בר רב מתנה** (בערב בא רב אחדבוי לאחותו שכתבה בבוקר את נכסיה לרב טובי, האח האחר). **בכה לה** ... הוא ביקש לעצמו את הנכסים. ושואלים מדוע לא הסכים להתחלק עם אחיו? אלא, שמתוך השם שניתן לו היה רב אחדבוי מדמה שהוא בן יחיד.

קנב. **יתיב רב נחמן-בר-יצחק אחורי דרבא ויתיב רבא קמיה דרב נחמן** (סתם רב נחמן, הלוא הוא רב נחמן בר יעקב) **קא בעי מיניה** (שאל רבא את רב נחמן) ... **ואחוי ליה בידיה ואישתיק** (במקום תשובה, סימן רב נחמן לרבא בידו, ושתק) **כי קם** (רב נחמן) **אמר רב נחמן בר יצחק לרבא: מאי אחוי לך? אמר ליה: במיפה את כחו** (שמדובר במקרה של "יפוי כוח"). יש לנחש שהסימן ביד של רב נחמן היה עשיית אגרוף, מכאן הבין רבא שהתכוון ליפוי כוח.

קנג: **הרי מת והרי קברו מוכיח עליו.** מה שכתוב על הקבר (ובמיוחד השבחים שעל המצבה) מוכיחים דבר אחד בלבד: שהוא מת.

קנד. **ראיה במאי? רב הונא אמר: ראיה בעדים.** רב חסדא ורבה בר רב הונא **אמרי: ראיה בקיום השטר.** רב חסדא היה תלמיד-חבר של רב הונא (ולא הורה הלכה כל עוד רב הונא היה קיים, עירובין סב:) ורבה היה בנו. המחלוקת לפנינו, אפוא, היא מחלוקת של "דורות". הירושלמי כבא בתרא, פרק תשיעי, הלכה ו' קורא לבעלי שתי הדעות "חברייא רברביא" ו"חברייא זעירייא".

קנה. **מעשה בבני ברק באחד שמכר בנכסי אביו....** הערת הרשב"ם: "בבני ברק. מקום" באה ללמדנו שאין מדובר בבניו של אחד בשם ברק.

קנו: אמרו לו (התלמידים לרבי אלעזר) **מעשה באמן של בני רוכל שהייתה חולה ואמרה תינתן כבינתי** (תכשיט) **לבתי** (והיא בשנים עשר מנה) **ומתה וקיימו דבריה.** אמר להן: בני רוכל? תקברם אמן! והלא היא כבר מתה באותו זמן? אלא (להערכתו) זאת לא הייתה אמן, אלא אישה אחרת וממילא אין

תימה שהחכמים קיימו את דבריה (כי הרי לא היה ברור אם בכלל ישנם יורשים אחרים).

קנז: **אמר רבינא: מהדורא קמא** (בהתחלת לימודיו) **דרב אשי אמר לן** (לנו) **"ראשון קנה"** (לפי ההשערה הראשונה בגמרא דלעיל), **מהדורא בתרא** (בסוף לימודיו) **דרב אשי אמר לן "יחלוקו"** (לא לפי אף אחת מן ההשערות דלעיל). "המהדורה האחרונה" היא שמכילה את החידושים.

קנט. **דאי לא תימא הכי** (שאם לא תניח שאחים לא מעידים בגלל גזירת הכתוב) **משה ואהרון לחותנם** (האם הם לא יעידו לקרוב שלהם) **משום דלא מהימני** (מפני שאינם נאמנים) ? שאלת עדותם של משה ואהרון מועלה גם בקשר לעדות החדש. אלא, שכאן הוא מוסיף את מעורבות של "חותן" מיסתורי המשותף להם כביכול.

קנט. (בעניין נאמנות עדותו של משה) **הלא בכל ביתי נאמן הוא**. אבל לא בבית דין?

קס. **גט פשוט...** "פשוט" מלשון "מוארך" ולא מגולגל או מקופל, כמו "פשוט את צוארו".

קסב: **מלאהו בקרובים...** נפוטיזם.

קסה... **כי פליגי, באתרא דנהיגי בפשוט ובמקושר** (המחלוקת קיימת במקום שרגילים לכתוב הן גטים פשוטים והן מקושרים), **ואמר ליה** (הבעל לסופר) **"עביד לי פשוט** (תעשה את הגט פשוט)!

... **מר סבר: קפידא**. לא רק שהוא מקפיד אלא גם קפדן הוא הבעל ורוצה את הגט בתהליך מזורז כדרך הכהנים הקפדנים (בדף קס; לעיל).

קסה: **אין כותבין שני שטרות על שדה אחת: דילמא טריף והדר טריף**. (אולי יקח את השדה ושוב יקח). ילמד מבנימין-זאב "יטרף בכוקר - ובערב יחלק שלל" (פעמיים).

קעב. **שני אחין, אחד עני ואחד עשיר והניח להו אביהן מרחץ...הרי העשיר אומר לעני: קח לך עבדים וירחצו במרחץ**. עבדים (שאינן לעני) שירחצו, אבל לילדיו (לכל הגדוד) לא נותן רשות להתרחץ.

קעב. **שנים שהיו בעיר אחת: שם אחד "יוסף בן שמעון" ושם אחר "יוסף בן שמעון"**. המשנה נוקטת יוסף בן שמעון ולא בן יעקב, מפני שהשם יעקב (וכדוגמתו אברהם וכו') אינו נפוץ בימי המשנה כמו שמעון (או יוסף, יוסי) ואינו סביר במציאות שיהיו שמות זהים כאותה עיר.

קעב. **ואם היו מסומנין** (שניהם בעלי אותם הסימנים) **יכתבו כהן**. היום היינו אומרים יכתבו (יחתמו) בכהן.

קעג: **האי דינא דפרסאי... בתר ערבא אזלי** (נוהג הפרסים ללכת אחרי ערבים). גם בימינו בהרבה מקרים הפרסים (האירנים) נמצאים מאחורי הטרור הערבי. קעה: **בעל חוב דיניה בזיבורית** (ומפרש הרשב"ם על פי הפסוק (דברים כד, יא) "והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה" מה דרכו של אדם להוציא פחות שבכלים). העבוט הוא העביט. קעו. **לא קשיא** (אין סתירה בדברי רב במקרה שנזכר הערב לפני חתימת העדים על השטר) **הא דכתיב ביה "פלוגי ערב"** (כי אז נחשבת חתימת העדים כמתייחסת רק לעניין הערב) **הא דכתיב ביה "ופלוגי ערב"** (כי אז, בגלל ה-ו החיבור, חתימת העדים מתייחסת לכל השטר). אכן ה-ו הזה שווה הרבה כסף למלווה: "ווייהם כסף (שמות כז, יז)".

סנהדרין

ג. **נזק היינו חבלות**. גרסת הגמרא אינה כגרסת רש"י: " היינו נזק, היינו חבלות", מפני שכל "חבלות" זה "נזק", אבל לא כל "נזק" הוא "חבלות" (למשל, המדמע, המטמא...)

ד: **"לטטפת"..."לטטפת"...** ולגבי מצות כתיב "שבעת ימים תאכל מצת ... מצות יאכל את שבעת הימים" (שמות יג, ו-ז). מצה שאתה בעצמך אוכל יכולה להיות חסרה, אבל מה שאתה מאכיל לאחרים תדאג שתהיה שלמה. (בעקבות דרוש המיוחס להגר"א)

ה. **כי הוה נחית רב לבבל** (כאשר היגר רב לבבל) **אמר ליה רבי חייא לרבי: בן אחותי יורד לבבל...** (ומקשה הגמרא על הביטוי "אחותי", משיבה הגמרא בתירוץ שני שאין להבין אתו כביטוי ליחס משפחתי אלא ככינוי לאפיו של רב:) על שם חכמתו, דכתיב: "אמור לחכמה, אחותי את!". ובדרך דומה פירש חותני, ר' יהודה קיל, את עצתו של אברהם לשרה אשתו "אמרי נא, אחותי את" ככינוי לחיבתו אליה.

ה: **...אמר רב: שמונה עשרה חדשים גדלתי אצל רועה בהמה... ואמנם סבו** (אבא בר אחא כרסלא) היה מכפרי (כאמור בעמוד הקודם).

ה: **פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה**. אמר להם: מפני מה אתם מגבלין עיסותיכם בטומאה? אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן והורה לנו מי בצעים (מי אגם) אינם מכשירים והוא מי ביצים דרש להו (להם) ואינהו (הם) סבור (חשבו) מי בצעים קאמר. ועל זה התריע אבטליון (אבות פרק א, משנה יא): "חכמים הזהרו בדבריכם, שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים!"

ה: **איקלע לחתר... פירוש: חד-אתר** (מקום אחד, על פי רב ראובן מרגליות).

ה: גופא. אמר שמואל ב' שדנו, דיניהם דין. לאו היינו "שמואל ב'".
ו. בפשרה, דמר סבר: בשלשה, ומר (רבן שמעון בן גמליאל) סבר: בשנים,
ומר סבר: ביחיד. וזאת פשרתו של רבן שמעון בן גמליאל: שנים, שהיא
הפשרה בין שלושה ואחד.

ז. ראה (אהרן את) חור שזבוח (הרוג) לפניו. אמר (על עצמו)... "אם יהרג
במקדש ה' כהן ונביא" (איכה ב, כ). "כהן", על שהיה אהרן כהן, ו"נביא" על
שידע לצטט את דברי ירמיהו שהיה הרבה דורות אחריו.

ז. "בעצלותים ימך המקרה" זה שמתעצל לקשור את הכובע (המקרה), סופו
שהכובע ייפול וימעך. (בעקבות פירוש בן-יהוידע).

ט. הכא במאי עסקינן? שהביא הבעל עדים שזינתה (ארוסתו) והביא האב עדים
והזימים לערי הבעל. עדי זימה מול עדי הזמה.

ט: ואמר רב יוסף: "פלוני רבעו לאונסו"... אמר רבא: "פלוני בא על אשתי"
האמרה הראשונה בגוף שלישי רבעו (ולא רבעני) והשנייה בגוף ראשון -
בחסטאים נתעבים אין הפה של האמורא מסוגל לבטא את ההודאה בגוף
ראשון.

י: שלושה, חמשה ושבעה - כנגד מי? פליגי בה רבי יצחק בר נחמני וחד
דעימיה (ואחד שאתו) ומנו (ומיהו)? רבי שמעון בן פזי... הביטוי הייחודי
"וחד דעימיה" מופיע רק כאן ובדף יד: לקמן, בקשר לשאלה האם סמיכת
זקנים בארץ ישראל תקיפה גם בחוצה לארץ (ועוד, בחזרה על הדברים האלה
במסכתות אחרות). ידוע שרבי יצחק בר נחמני ורבי שמעון בן פזי ירדו מארץ
ישראל לבבל, וכן ידוע מן הירושלמי ששני הפירושים שלהם על "שלושה
חמשה ושבעה" מקורם אצל שני תנאים ארצי-ישראליים, וכנראה הם הביאו
אותם אתם לבבל. "חד דעימיה" יכול להתפרש כשותף לנסיעה מן הארץ
לבבל.

יא. כי הא דיתיב רבי וקא דריש (כאשר ישב רבי בדרשה) והרית ריח שום.
אמר: מי שאכל שום, יצא! עמד רבי חייא ויצא.... בשחר מצאו רבי שמעון
ברבי (כאן: בן רבי) לרבי חייא. אמר ליה: אתה הוא שציערת לאבא? חשדו
שרבי חייא היה רגיל באכילת שום (שידוע שמוסיף זרע לגבר) ולחשד היה
חיזוק מן העובדה שנולדו להם, לרבי חייא וליהודית אשתו, תאומים (יהודה
וחזקיה) ותאומות (פזי וטוי) עד שיהודית נדחקה לקחת סם עיקורין (יבמות
סה:).

יב. אמר רבי יהודה: מעשה בחזקיהו מלך יהודה שעיבר את השנה... רבי
שמעון בן יהודה אומר משום רבי שמעון מפני שהשיא את ישראל לעשות פסח

שני. לפי המאן דאמר האחד "עיבר", ולפי השני "השיא". ההבדל הוא רק שאלת הזמן.

טז. כשהוא אומר "דבר קשה" הרי דבר קשה אמור. פירוש העניין לפי גרסת הגמרא שלנו הוא בעצמו דבר קשה, ואמנם בגירסאות של מספר כתבי-יד אנחנו מוצאים: הוי (במקום "הרי") דבר קשה (מתוך "דקדוקי סופרים"). טז. אין הקומץ משביע את הארי. פירוש חדשני (ממקור לא מזוהה) ל-הקומץ, שהוא "הארבה".

יז: מאה ועשרים (אנשים בסנהדרין) מאי עבדיתיהו (מה הם עושים)? מתוך מאה ועשרים, חמישים ואחד (=מא"י בגימטריה) עושים משהו, כמפורט בהמשך, אבל השאר (69) הם רק מתבוננים מן הצד - אלה הם ה-23 - 23, היושבים בשלוש השורות לפני הסנהדרין. ובכן, מה הם עושים?

יח. מת לו מת, אינו יוצא אחר המטה אלא הן נכסין והוא נגלה, הן נגלין והוא נכסה. עצה מועילה לבנים בהלויות (ל"ע) שאנשי החברה-קדישא של ירושלים מונעים מהם ללוות את אביהם המת לבית הקברות.

יח: משום אפסניה (יש למלך עניין להאריך את השנה). ומפרש רש"י: "ומחלק ממון לחיילותיו כך וכך לשנה ונוח לו שיהיו כל השנים מעוברות". כידוע חיילות מעוברות נשלחות הביתה מן השרות ואין צורך לשלם להן "כך וכך לשנה".

יח: שתא בתר ירחא אזיל (הקור הולך אחר החודש). גליון הש"ס מציע לראות את תשובת "מעיל הצדקה באורך". מעיל באורך הוא דבר טוב בקור.

יט: קידושי טעות היו לו (לדוד) במירב. מן העובדה שנשא כל כך הרבה נשים אתה נוטה להסיק שהיו לו קידושי טעות במירב נישואיו.

כ. אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אילעי שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת. התלמידים למדו מרבם, שהייתה לו כסות משותפת עם אשתו (נדרים מט:).

כ: ולבסוף לא מלך (שלמה) אלא על מקלו שנאמר "זה היה חלקי מכל עמלי". מקל-עמלי.

כא. בענין ריבוי נשים של דוד המלך דורשים אמוראים שונים מן הפסוק "עם מעט ואוסיף לך כהנה וכהנה", את המספרים: 18, 24, 48 נשים. ולא ייפלא שכדוגמתן דורשים (בהגדה) מספרים שונים של מכות מצרים.

כא: כתיב "אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה" וכתוב "ויתן שלמה את הכסף בירושלים כאבנים". ידוע שבימי אינפלציה חמורה יוצאים אנשים עם כסף בכמויות כאלו שמשקלם כמשקל אבנים.

כב. "לא כהלין למיקרא ופשרא להודעא למלכא" (חכמי בבל לא ידעו לקרוא את הכתב ולהסבירו למלך). חכמי בבל שהיו בסעודה היו שתויים עד כדי כך שהכוהל שבהם לא נתן להם לקרוא ולהבין.

כב. כל המגרש את אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות. הקשר ביניהם: מקדישין למזבח ומקדשין אישה.

כב. ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת-פלוגי לפלוגי. הבת-קול יוצאת טרם נולדה הבת ולכן עדיין אין לה שם והיא רק "בת-פלוגי". לעומת זאת, הבן-זוג מסתמא כבר נולד ואפילו ניתן לו שם, לכן הוא "פלוגי". הרב אליהו לפיאן פירש את הלשון בדרך הבאה: ייחוסו של בן הזוג הוא בעצמו, בעוד שלבת-זוג הייחוס בא בזכות אביה.

כג. נקיי הדעת שבירושלים...לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן...ולא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן. בדורנו (ובמיוחד בסעודות נישואין) שני הענייניים התערבו: לא נכנסים בסעודה, אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן - כלומר, מי משתתף בהוצאות הארוחה ולא חותמים על השטר אלא אם כן יודעים מי הם המוזמנים מן הצד שכנגד.

כג: אמר להן (רבי יוחנן): כבר העידו עדים הראשונים. איכא דאמרי (יש אומרים) אמר רב אשי: כבר העידו עדים הראשונים. רבי יוחנן היה ידוע כמי שמדקדק בלשונו, ובמיוחד בהיגוי הנכון של האות הא' ("אמר רבי יונתן: ראה לשון שלימדנו בן הנפת!", בירושלמי פרק א, הלכה ב). לפי ה"יש אומרים" זה לא היה הוא (אלא רב אשי) שהשמיט את ה-ה הא ב"העדים הראשונים".

כד. עשרה קבין גסות רוח ירדה לעולם: תשעה נטלה עילם, ואחת כל העולם כולו. זה לא מסתדר בהיגוי של הליטאים, שאינם מבדילים בין חולם וצירי. כו. כי מטו להתם (כאשר הגיעו לשם רבי שמעון בן לקיש עם שני החכמים) סליקו לאיגרא (עלו לקומת גג) שלפונה לדרגא מתותיה (סילקו את הסולם מתחת ריש לקיש). נעלמה מהם הידע על היכולת של ריש לקיש לבצע קפיצות מגובה רב (כבא מציעא פד.).

כח: אבי חתן ואבי כלה מעידין זה על זה. כמה הבטיח וכמה נתן באמת. כט. אמר להו (מר עוקבא לגיסיו לשעבר שבאו להתדיין בפניו אחרי פטירת אשתו) פסילנא לכו לדינא (אני פוסל אתכם לדין תורה) אמרו ליה: מאי דעתך? (האם אתה פוסל אתנו מפני הקרבה שהייתה בינינו) אמר להו: ...משום דלא צייתתו דינא (הסבה שפסלת אתכם, משום שאינכם מצייתים). הבעיה לא בזה שאתם קרוביי, אלא בזה שאני קרובכם (ומרשים לעצמכם לא לציית).

כט. "נשיאים ורוח וגשם אין, איש מתהלל במתת שקר" (משלי כה, יד). (בשביל... מעידי שקר גשמים נעצרים, רש"י). זאת גירסה רוחנית של מה שנקרא במטאורולוגיה (חכמת חיזוי מזג האוויר) "תופעת הפרפר". (פרפר המכה בכנפיו אי שם בדרום אמריקה יכול לגרום להוריקן בצפון היבשת. הכוונה לדעה שהתפתחויות קיצוניות במזג אויר מקורן בגורמים זעירים, והכול בלתי יציב. באופן דומה הפסוק במשלי קושר את האקלים לעבירה בודדת).

כט. דברי הרב ודברי תלמיד, דברי מי שומעין? דברי הרב שומעין! בניגוד לציטוט שלפנינו, בכל הש"ס מובא הפתגם (ארבע פעמים) בלי התוספת של "דברי הרב שומעין". דומה שעורך הש"ס ראה את התוספת כמיותרת ולכן הצמיד את שאלת חזקיה "מנין שכל המוסיף גורע?" לכאן. ל: אחד אומר: מנה שחור ואחד אומר מנה לבן - אין מצטרפין. לא ייתכן הלבנת כסף שחור.

לב: טעונה ושאינה טעונה (שתי עגלות שנפגשות בדרך ודורשות לעצמן זכות המעבר) תידחה שאינה טעונה מפני טעונה. עם טענה זאת הרשים החזון איש ז"ל את בן גוריון בנושא צביון המדינה. לעומת זאת, בעידן ההוא של "פרוטקציה" והעדפת קרובים למשרות לא היה ניתן אפילו להעלות על הדעת את ההמשך: קרובה ושאינה קרובה, תידחה קרובה מפני שאינה קרובה. לג. אמר רבי טרפון: הלכה חמורך, טרפון! מלים קשות מפי בעל ההלכה על פסקו.

לג: וחילופא למסית (שעליו אין מרחמים)... רב כהנא מתני (לומד זאת) מ"כי הרוג תהרגנו". אפילו מאה פעמים.

לד. ליבא דאינש - אינשי (לב האדם שוכח). פתגם שלא נשכח. לז: כשם שבית דין מנוקין בצדק, כך מנוקים מכל מום (פגם משפחה, רש"י)... ודילמא מום ממש (פגם גופני)? אמר רב אחא בר יעקב: אמר קרא "והתיצבו שם עמך" עמך (עם משה, שאליו מדבר), בדומין לך. והוא בעל ייחוס, אבל, מאידך, ערל שפתיים.

לז: אמר רבי שמעון בן שטח: אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ (וקרוב לודאי הרגו)... אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי... ומפרשים בתוספות שעד נוסף היה עם רבי שמעון בן שטח. וכן משמע גם בהמשך: לא זזו משם (ברבים)...

לח. ...אדם הראשון גופו מבבל, ראשו מארץ ישראל ואבריו משאר ארצות. עגבותיו (חלקו האחורי)? אמר רב אחא: מאקרא דאגמא. עיר לא נקיייה הייתה, היא עיר מולדתו של רב אדא בר אהבה (קידושין סוף עב). ומשום כך הסביר

רב אדא בר אהבה את סוד אריכות ימיו (שבין היתר) "לא הרהרתי (בתורה) במבואות המטונפות".

לט. "אבות יאכלו בוסר..." ומסביר רש"י שהכוונה לאבות של זאב אחד שאכל "נתח טוב". בוסר = בשר (בהברת אשכנז).

מב. הלכך נימרינהו (לכן נאמר את ברכת הלבנה) מעומד. מה עוד, שאין כסאות בחוץ.

מב. יין מאי טעמא לא (למה לא היו שותים שופטי הסנהדרין יין)?...אמר קרא "ולרוזנים אי שכר(משלי יא, ד)", העוסקים ברזי העולם, אל ישתכרו. הדרוש מבוסס לכאורה על דו-משמעות של המלה "רוזן", אבל בפועל הפסוק בהמשך מוכיח: "פן ישתה וישכח מחקק (הנידון), וישנה דין כל בני עני". וכן הוא בהרבה מקומות בש"ס שסוף הפסוק מוכיח. (כאמור בספר "מר קשישא").

מד. אתה גרמת להם (שלא היה לך לאסור להם ביזת יריחו. רש"י). "לא לידי נסיון - ולא לידי בזיון".

מז. אמר להן (רבי לפני פטירתו) אל תספדוני בעיירות... על פי פירוש רש"י כאן השתדל רבינו הקדוש למעט בהספדים רבים ולתת הזדמנות לאנשי העיירות הקטנות להשתתף בהספדים בערים הגדולות. פירוש זה עולה בקנה אחד עם מידת הענווה של רבי. לעומת זאת, בקידושין (קג:) משתמע מן הסוגיא ומפירוש של רש"י שם שרבי היה דואג לכבודו ("משום יקרא קאמר"), ואם זה כך נצטרך לפרש "משמת רבי, בטלה הענווה" באופן מדויק (בדומה לחידושי אגדות של המרש"א בקידושין) שמיד עם מות רבי שיקולי הענווה הפסיקו לשחק תפקיד. ובירושלמי שם נותן טעם נוסף: שבערים קטנות (כמו בשטיבל) עלול לפרוץ מחלוקת, מי יספיד, מה שאינו כן בערים גדולות בהן התפקידים מסודרים, ולא יגיעו למחלוקת.

מז. "...בשר חסידיך לחיתו ארץ... חסידיך - חסידיך ממש. אומרים שחסידי בעלזא לא נקברין בבתי הקברות של סאטמר (וגם לא להיפך) מפני שהתולעים של אלה לא יאכלו מבשר של אלה.

מז: מיתה וקבורה בעינין (שני הדברים, מיתה וקבורה, יחד מכפרים). ונשאלנו בשיעור: למה היו צריכים שני בתי קברות (לפי המשנה: "שתי בתי קברות היו מתוקנין לבית דין...")? והלוא החוטאים שכבו שם אחרי הקבורה, כאשר חטאם כבר כופר! התשובה: מתוך התחשבות ברגשי המת הקבור כאשר בא לבית הקברות להטמנה חוטא נפטר חדש שעדיין לא נקבר ולכן לא כופר.

מח. ורבי מאיר (הפוסק שיתרת הכסף שנאסף לצרכי המת תישאר עד שיבוא אליהו) מספקא ליה אי מחיל, אי לא מחיל (ספק אצלו אם הנפטר מוחל על

עלבון איסוף הכסף או לא) הלכך לא יגע בהן עד שיבא אליהו. ואם קום המתים מקברם אפשר לשאול את "הנפטר" על דעתו.

מט. ...ארבע מאות ילדים היו לו לדוד: כולן בני יפת תואר היו...בספרו "מחקרים בדרכי התלמוד" משער הרב ראובן מרגליות שמדובר על סך הכול תשעה (=ת' לשם קיצור, ששובש לארבע מאות על ידי הזעזר), אותם הבנים של דוד ששם אמם לא הוזכר (דברי הימים א' ג, ז-ט).

מט. ויאמר המלך (דוד) אל עמשא: הזעק לי את איש יהודה שלשת ימים ואתה פה עמוד. וילך עמשא להזעיק את יהודה, ויוחר (איחר) מן המועד אשר יעדו. אמר ליה: עמשא אכין ורקין דרש: "כל איש אשר ימרה את פיך...יומת". יכול, אפילו לדברי תורה - תלמוד לומר: "רק חזק ואמץ!" (אפשר להמרות את דברי המלך לצורך לימוד תורה) ו"אכין" איפה דרש? "אך אם יום או יומים יעמוד" (שמות כא, כא) ועמשא דרש כאן את "אך" למעט ועמד למעלה משלושה ימים.

מט: שלא יהא דבר קודם למכנסים. למרות זאת, כאשר יוצאים מן המקווה ישנם רבים שרצים ראשית דבר לשים את הכיפה.

נא. אין לי אלא שניסת (בת הכהן שסרחה) לכהן, ניסת ללוי, ולישראל, לעובד כוכבים, לחלל, למומר, ולנתין מנין?...עובד כוכבים אינו מן המנין (שנשוואו אינם כלום), והכניסו להשלים את המנין של שבעה הקרואים. כהן, לוי, ישראל ועוד ארבעה.

נא: דרוש וקבל שכו. ככה זה בשוק העבודה.

נב. ...קרינן רשיעא בר רשיעא ואפילו לרשיעא בר צדיקא... (נקרא רשע בן רשע אפילו אם הוא רשע בן צדיק). ובידוי הנוסח הוא: אבל אנחנו ואבותינו חטאנו. גם הם.

נב: למה תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ? בתחילה דומה לקיתון (ספל) של זהב, סיפר הימנו דומה לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לקיתון של חרש. כיון שנשבר שוב אין לו תקנה. ארבעה שלבים העוברים בין תלמיד חכם לעם הארץ נאמרו גם על ידי רבי אלעזר הגדול בסוף סוטה (מט). "מיום שחרב בית המקדש שרו (התחילו, רש"י) חכימא (תלמידי חכמים) למהוי כספריא (להיות מלמדי תינוקות) (והשווה "סיפר" בגמרא שלנו), וספריא כחזניא (שבודאי נהנים ממנו, מקולו עד שהקול ייעשה כחרס שנשבר ואז אבד כל יתרונו): וחזניא כעמא דארעא (הוא משתווה לעם הארץ)

נב: "חרב נוקמת נקם ברית"...נקימה - זו סייף. ואימא (ואולי אגיד שה"נקמה" היא:) דבריז ליה מיברז? ששם לו ברז?

נג: .."אמך היא" משום אמו אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום אשת אב. אמא יש רק אחת.

נה: בת שלוש שנים ויום אחד...חייבין עליה משום אשת איש. והא הכא דקלון איכא...! כלה קטנה = כלון, קלון .

נג: המגדף אינו חייב עד שיפרש (המגדף) את השם... ואומר לו (לעד המעיד על ברכת השם)) אמור מה ששמעת בפירוש. "פירוש" המעיד מלמד על זה של המגדף .

נו. עד שיברך שם בשם...דאמר קרא (אצל המגדף) "ונוקב שם..." ממאי דהאי "נוקב" לישנא דברוכי הוא (ממה יודעים ש"נוקב" משמש במשמעות מקלל)? כי הרי עד פרשת המגדף לא מופיע בתורה הביטוי "נוקב".

נז. רבי יונתן בן שאול אומר: רודף אחר חברו להורגו ויכול להצילו... צרוף חריג של שמות אצל התנא, ומה עוד שגם להלכה שלו יש קשר עם יונתן בן שאול התנ"כי.

נז: "אשת איש" דקתני (שהברייתא מדברת עליה שאם בן נוח בא עליה דינו בחנק, בדומה לדינו של יהודי) כגון שנכנסה לחופה ולא נבעלה דלדידהו לית להו (שלפי חוקות בני נוח לא נחשבת כנשואה) ... הברכה "המקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין" מציינת את שני האופנים בהם נבדלים דיני ישראל והעמים להיחשב לאישה נשואה. (על פי הרב דוד אבודרהם).

נט: בעי מיניה (שאל) רבי זירא מרבי אבוה: ירדה לו (מן השמים) דמות חמור, מהו (האם חמור משמים מותר באכילה)? אמר ליה: יארוד נאלא (חמור מיילל שכמותך)! הביטוי המעליב לכאורה מהווה נושא לדיון, למשל בגליונות "יוסף דעת". אולם רבי זירא הביא את הבוד על עצמו כאשר אמר (ירושלמי דמאי פרק א הלכה ג) "אם ראשונים כמלאכים, אנו כבני אדם, ואם כבני אדם, אנו כחמורים". (הערה קיצונית יותר של רבי יוחנן על רבי זירא מובאת בירושלמי (יבמות פרק ח הלכה ג).

ס. השומע אזכרה ("ברכת" השם) בזמן הזה אינו חייב לקרוע, שאם אי אתה אומר כן נתמלא כל הבגד קרעים. ובימים שלנו הגי'נס של הצעירים אמנם מלאים קרעים מרוב "אזכרות" הנשמעות.

סב. תני רבי זכאי קמיה (בפני) דרבי יוחנן ...אמר ליה (רבי יוחנן): פוק תני לברא (צא ותלמד את דבריך בחוץ, שטעות הם). כמובן שאין קשר בין האמוראים האלה לבין רבי יוחנן בן זכאי. לכן לא יכול להשתמע בדברי רבי יוחנן שרבי זכאי ילמד את דבריו לבנו (=ברא)...

סב. "אחת" - זביחה (שחיטה לעבודה זרה), "מאחת" - סימן אחד (בשחיטת הקנה)... "הנה" - אבות: זבוח, קיטור, ניסוך והשתחוואה (עיקרי צורות של

עבודת עבודה זרה)...**"מהנה"** – תולדות שבר מקל לפנייה. שאלת ה"חזון איש" (יו"ד הלכות עבודה זרה סימן נו אות ה ד"ה סנהדרין סב.) האם גם אחרי שנתרבתה שבירת מקל (להיחשב לעבודה זרה) , צריך עדיין לרבות (בשחיטה) קנה אחד, או שזה מובן משבירת מקל , "והרי לא גרע קנה ממקל" (שם)? "משענת הקנה הרצוץ (מלכים ב' יח, כא)" היא הגרועה של כל מקלות.

סג: **"ואנשי חמת עשו את אשימה" ומא ניהו? ברחא (עז) קרחא (קרח).** והערוך מזהה אותו עם "שעיר עזים" למרות (או אולי בגלל!) הניגוד בין "שעיר" ו"קרח".

סד. **"הנצמדים לבעל פעור" כצמיד ע"י אשה, "ואתם הדבקים בַּה' אלוֹקֵיכֶם" דבוקים ממש.** הקשור בַּמשהו קשור יותר ממי שקשור לַמשהו. (ה"תורה תמימה"). והבדל נוסף בין שתי האותיות נמצא במעשה של רב מנשה (למטה) שחשב שמותר לזרוק בַּמרקוליס ורק לזרוק לַמרקוליס הוא שאסור. סה: **שאל טורנוסורפוס את רבי עקיבא: "...מי ימר דהאינדא שבתא (ואולי אחד משאר ימים הוא שבת. על פי רש"י)? אין דבר בטבע שייחד את השבת משאר ימי השבוע, בניגוד לימי החדש או מועדי השנה. ועל זה ענה רבי עקיבא: שיש: הנהר סמבטיון!**

סו: **אמר ליה רב אחא מדפתי לרבינא: ממאי... ותו לא! אמר ליה: האי... ותו לא מידי!** אתה אומר לי "ותו לא", אין מה להוסיף - ואני אומר לך "ותו לא מידי" כלום אין להוסיף. יש לי קלף נוסף מנצח!

סח. **כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקריו...ונכנס הורקנוס בנו...אמר להן (רבי אליעזר למבקריו) דעתו (של הבן הורקנוס) ודעת אמו נטרפה.** הוא נמנע מלקרוא לה "אשתי" מפני שהיא הייתה אשתו השנייה (ואולי הנוספת), ולא הראשונה "אימא שלום" אחות רבן גמליאל דיבנה, שעליה מסופר בבבא מציעא נט.: השנייה שהייתה (כנראה) בת אחותו ילדה לו את הורקנוס. (אוצר ישראל, א, עמ' 28).

סט. **כל ימיו של בן סורר ומורה אינו אלא שלושה חדשים בלבד...בן ולא אב (אבהות מוציאה אותו מגדר בן סורר ומורה). בן סורר ומורה, אבל לא בן סורר והורה.**

עא. **והא "עשה כן בישראל" קתני, דומיא דאשת איש! (והלוא הלשון "עשה כן בישראל" מצביעה על אשת איש ולא על נערה מאורסה)! אמנם אצל הנערה דינה בת יעקב כתוב (בראשית לג. ז) בלשון דומה: "כי נבלה עשה בישראל...וכן לא יעשה"!**

סט: ...כל שנותיו של דואג אינו אלא שלושים וארבע. ובשמואל ב' (א, ב-ו) מסופר על שליח ש"היה דואג האדומי" על פי הפסיקתא דרב כהנא (פס' זכור כח, ב), "והנה איש בא מן המחנה מעם שאול... ויאמר דוד אל הנער... ויאמר הנער המגיד..." - נקרא נער על שם מעט שנותיו. (מרגליות הים).

ע. ...חמרא וריחני פיקחין (יין ובשמים יוצרים תבונה). יין ובשמים בהבדלה שבאים בשילוב עם "חונן לאדם דעת".

עו: ...והמלוה סלע לעני בשעת דוחקו, עליו הכתוב אומר: "אז תקרא וה' יענה". בשעת דוחקו - של הנותן. ובתהלים (קמו, ג): "אל תבטחו בנדיבים (אל תסמכו על תרומה מן העשירים, ולעומת זאת) בבן אדם שאין לו - תשועה (ממנו תבוא הישועה של העני)".

עז: מחט שהיתה נתונה על החרס והזה עליה, ספק על המחט הזה, ספק על החרס הזה, ומיצה עליו הזאתו (מן החרס חזרה ונתזה עליו. רש"י) פסול (לאו כוחו הוא). צריך להיות מזה בידו. ככתוב על יד הסנה (שמות ד, ב) "מזה בידך".

עח. "אם יקום והתהלך בחוץ..." על פי רבנן שמים את המכה בבית הסוהר ומשם הוא יוצא רק כאשר מתברר שהנפגע קם ממיטתו. "אם יקום והתהלך (המוכה, אזי המכה) בחוץ (משתחרר ממצודתו)".

עח. ורבנן האי "ונקה המכה" מאי דרשי ביה (מה לומדים רבנן מן המקרא)? מלמד שחובשין אותו. וכעת שניהם חבושים: המכה והפצוע.

פא: מאי "כיפה"? - אמר רב יהודה: מלא קומתו. והיכא רמיזא (איפה נרמזה "הכיפה", החדר הנמוך שהמיועד למות נכלא בתוכו)? אמר ריש לקיש "תמותת רשע רעה" הרעה הזאת תמוטט את קומתו (כמו "מוטה", עול על צוואר בהמה). משחק מלים על פי הצליל.

פא: ואמר ריש לקיש: "כי גם לא ידע האדם את עתו, כדגים שנאחזים במצודה רעה". מאי "מצודה רעה"? אמר ריש לקיש: חכה. דוגמא שכיחה של "מצודה רעה" ("מילכוד") בימינו הוא שאומרים לאדם "חכה" ואין הוא יודע את עתו, מתי יקבל מענה לבקשתו.

פא: הגונב את הקסוה, והמקלל בקוסם והבוועל ארמית - קנאין פוגעין בו. עניין ה"הארמית" נלמד מכזבי בת צור, ששמה מתפרש כ-"כוס ביי" (להלן פב: "כזבי: שאמרה לאביה כוס ביי"). יוצא שהמשותף לשלושה המקרים שבמשנה הוא הצליל: קס-, קוס-, כוס.

פב. ...אינשיה רב לגמריה (רב שכח את לימודו ולא ידע לענות על שאלת רב כהנא) אקריהו לרב כהנא בחלמיה (הקריאו את הפסוק לרב כהנא בחלומו)... בגלל דחיפות העניין גילו את הפסוק בחלום לרב כהנא (כנראה בו

ביום) ולא לרב עצמו, מפני שרב לא היה רגיל לישון במשך היום, על פי אמרתו "לא ישן שינת קבע ביום" (סוכה כו). (מרגליות ים).

פב. זקיננו דרבי פרידא אשכח האי גולגלתא... (מצא גולגולת שהיה כתב עליה "זאת ועוד אחרת"). חשב שזו גולגולתו של המלך יהויקים וראוי לנהוג בה כבוד, ולכן ניסה לתת לו קבורה. מכיוון שזה לא עלה בידו, עטף את הגולגולת במשי והכניס אותה בקופסא. אשתו שמצא את הגולגולת המוסתרת חשדה שהיא של אשתו הקודמת של בעלה שלא משתכחת מלבו. היא שרפה אותה וקיימה בזה את הנבואה שעתיד להיות ליהויקים שתי קבורות: זאת, הראשונה, ועוד אחרת, בשריפה. אשתו, כמובן, פירשה את הכתוב באופן שונה: זאת (אשתו, ותהיה לו) עוד (אישה) אחרת ("אם אחרת יקח לו", שמות כא, י).

פג. ...ויושב (והיושב בבית המקדש) אינן במיתה אלא באזהרה (לאו). וסימנך בתפילת עבודה של יום הכפורים (עם קצת שינוי): והכהנים והעם העומדים - באזהרה (לבל יישבו).

פה. בן מהו שיקיז דם לאביו? שאלה לא פחות חשובה בימינו נוגעת בהקזת דמים (כספים).

פו. "ועלית", מלמד שבית המקדש גבוה מארץ ישראל. העולים נכנסו להר הבית דרך שער חולדה, כלומר מדרום, ולכן עלו לבית המקדש (ואילו נכנסו דרך שער מזרחי או צפוני, היו יורדים אליו).

פז. ... דאמר רבי יאשיה: שלשה דברים סח לי זעירא מאנשי ירושלים... וכשבאתי אצל חברי בדרום.. על זקן ממרא לא הודו לי כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל. לפעמים אתה מונע מחלוקת דווקא על ידי כך שאתה חולק על חבריך.

פח: משרבו תלמידי שמאי והלל ... רבו מחלוקת בישראל. ב"רבו" יש משום ריבוי ומשום מריבה.

פח: ...איזהו בן העולם הבא? ...שייף עייל שייף נפיק (נכנס או עולה למקומו בצניעות ויוצא ממנו בצניעות). החידוש הוא שגם אחרי שעלה, הוא נשאר בענוותנותו.

צ. כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. ומיוחדים הם אנשי סגולה, שהם בן עולם הבא (כגון זה שנזכר בדף פח:).

צ. ...חלק לעולם הבא... משלים את מה שנאמר בקהלת (ט, ה-ו) "והמתים אינם יודעים מאומה... וחלק אין להם עוד לעולם".

צ. ספרים החיצוניים ("מפרש בגמרא". רש"י) את "הפירוש" הזה של ספרים חיצוניים מותר לקרוא.

צא. "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות". **אב שנתן ארטיין** (כתבים. רש"י) **לבניו בחייו ושיגר זה מעל זה כלום יש לזה על זה כלום? מאי "מתנות"?** אמר רבי ירמיה בר אבא: **מלמד שמסר להם שם טומאה**. מדרש תמוה (עם נסיונות רבים לפרשו). בעניין הקשר בין המונחים ראו יחזקאל (כ, כו): "ואטמא אותם במתנותם בהעביר כל פטר רחם למען אשםם...". ואולי "שם" הודפס במקום הקצור 'ש"ס', שמשמעותו כאן "שלושים ספרים" (או אולי 3,6,7,8 שכולם מתחילים בשין) בתור רמז לחלקי הברית החדשה (שמניינם 27) שנקבצו בימי התנא. אלה היו הספרים או הכתבים שאברהם נתן לבניו, בני הפלגשים בתור מתנה.

צא. **אמר ליה אנטונינוס לרבי: גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין...אמשול לך משל:...שני שומרים, אחד חיגר ואחד סומא...סומא ביונית: גוף.** (מפי פרופסור יוסף יהלום, וכך מופיע גם בירושלמי כתובות סוף פרק ז: פרעה נענש "על דטלמסן למגע בסמה דמטרנותה" [על שהעיז לנגוע בגוף המטרונה, שרה], ולשם הרחבת הרעיון: נשמה ביוונית היא "פסיכה", ופיסח בארמית חיגר).

צב. **ואם למדו (את התלמיד) מה שכרו? אמר רבא אמר רב ששת: זוכה לברכות כיוסף. שנאמר "וברכה לראש משביר". משביר, מסביר.**
צב. **ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה, לסוף מתעשר.** "מרובים צרכי עמך ודעתם קצרה" אומר הפייטן. אילו לא הייתה דעתו קצרה, צרכיו לא היו מרובים.

צב. **...כל הנותן פיתו למי שאין לו דעה, יסורין באין עליו.** זה יוצא אפילו אליבא התנא, רבי יונתן בן עמרם שביקש מרבי (בבא בתרא ח.): "פרנסני ככלב וכעורב!", כי הרי גם אלו לכל הפחות יודעים לקרוא, ככתוב (תהלים קמז, ט): "נותן לבהמה (=לכלב) לחמו, לבני עורב - אשר יקראו".
צב. **לאחר שיחיו שוב אין חוזרים לעפרם.** (בין לימות המשיח ולעולם הבא. רש"י). סדר המאורעות: תחיית המתים - ימות המשיח - עולם הבא.
צג: **מנלן דדואג הוה? כתיב הכא "ויען אחד מהנערים" דואג מת צעיר, בן 43.** (לעיל דף כט:).

צג: **רבא אמר: דמורח ודאין** (פרש"י: שמריח באדם ושופט ויודע מי החייב) וכבר למדנו (לעיל ע.) שאמר רבא "חמרא וריחנא פקחין (יין וריח מפתחין את השכל)". (מרגליות הים).

צד. **מה עשה (חזקיהו)? נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר "כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו!"**. ומה ראה לשים החרב דווקא על פתח בית

המדרש? כי הדרישה שילמדו תורה ולא יתבטלו מופנית ראשית כל לאלה שכבר יושבים בפנים.

צח. אמר שמואל (אין משיח בא) עד שיהיו כל השערים כולן שקולין. כל שערי המטבעות יהיו על בסיס השקל הישראלי.

צח. ...אין בן דוד בא עד שיתבקש דג קטן לחולה ולא ימצא שנאמר ..."ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל". סרדינים הם המאכל הכי מועיל נגד בריחת הסידן. מבנה הקרן גם הוא על בסיס סידן.

צח. אמר ליה שבור מלכא לשמואל: אמריתו (אמרתם) משיח על חמרא אתי (בא על חמור). אישדר ליה סוסיא ברקא דאית לי (אשלח לו סוס מובחר שיש לי). אמר ליה: מי אית לך בר חיזאר גווני (האם יש לך סוס של אלף גוונים? "חיזאר" היא הגירסה בכתב יד המובאת בש"ס של הרב שטינזלץ, או לחילופין "הזר" כשיטת "הערוך השלם" לח"י קאהוט, שמשמעותה "אלף" בלשון צינדי וכדוגמתו בהונגרית)? שמואל מחזיר הלצה לשבור מלכא: אתה אמרת בר-קא (סוס בעל ק"א -מאה אנפין), האם יש לך אחד בעל אלף גוונים?

צח: ...משיח - מה שמו? שילה...ינון...חנינה...מנחם בן חזקיה. אותיות משיח (על פי הגר"א).

צט. ימות המשיח...רבי אלעזר בן עזריה אומר: שבעים שנה. תקופה זו חביבה על התנא, כאן ובמשניות בברכות (פרק א משנה ה) ומכות (פרק א משנה אחרונה).

צט. (בסוף) רבי עקיבא אומר (בכדי שאדם ישנן את לימודו, צריך) זמר בכל יום, זמר בכל יום. הרבה סוגי שירים מושמעים בלילה: "קומי רוני בלילה" (איכה ב, יט); "ובלילה שירה עמי" (תהלים מב, ט); "אזכרה נגינתי בלילה" (תהלים עז, ז); "נותן זמירות בלילה" (איוב לה, י) ואילו זמר (בלשון זו) שייך ליום. (ב"מרגליות הים" מזוהה ה"זמר" עם מנגינת שינון הלמוד).

ק: "כל ימי עני רעים" אלו בעלי תלמוד, "וטוב לב משתה תמיד" אלו בעלי משנה. הוא שלומד גמרא מתאמץ הרבה עד שמסיים מסכת, לעומתו ללומד משניות מזדמנות סעודות סיום לעתים תכופות. (פתגם ידוע).

קא: עשו - "הברכה אחת היא לך, אבי?". דין הוא שאדם מברך "דיין האמת" כאשר הוא שומע על פטירת אביו, אבל מוסיף עוד ברכת "הטוב והמטיב" אם גם מתבשר שקיבל ירושה ממנו. והנה עשו תוהה האם עוד נותרה לו ירושה אצל אביו, ולכן שואל האם ברכה אחת בלבד יש לו, או גם מגיע לו ירושה ואז יש לו שתי ברכות.

קב: ...מהיכא בעית למישרא "המוציא" (מאיזה מקום בפת ... צריך לבצוע המוציא. רש"י?) ... אמר ליה (מנשה לרב אשי בחלומי): מהיכא דקרימ בישולא (ממקום שהלחם אפוי יפה). אף על פי שמנשה מכעיס ומנאץ היה יודע שלא בוצעין בחלק הרך, למרות הפסוק (תהלים י, ג) "ובוצע בִּרְךְּ מִנְאֵץ הַשֶּׁם".

קב: "וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל ויאמר לו כה אמר בן הדר: כספך וזהבך לי הוא, נשיך ובניך הטובים לי הם..." אבל את בניך השוכבים אתה יכול להשאיר אצלך.

קג. אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מאי דכתיב? "וישמע אליו ויחתר לו" "ויעתר לו" מיבעי ליה (היה צריך להיות כתוב ויעתר ב-עייך, ואכן כך כתוב אצלנו)? ובהמשך הדין: "...וישבו בשער התוך" אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מקום שמחתכין (פוסקים) בו הלכות. בשתי הדרשות מחליף רבי שמעון בר יוחאי אות (ע' או ה') לח'. (על החלפת אותיות נידון ב"מנהגי ישראל" לד. שפרבר כרך א' קמג). ורבי יוחנן בעצמו הקפיד מאוד על היגוי מודגש של האות ה'. (מכות כג. ובירושלמי ראש השנה פרק ב הלכה ה: "ראה לשון שלמדנו בן הנפח").

קג: אחז בטל את העבודה וחתם את התורה. "חתם תורה" שאינו "חתן תורה". קד. זקיננו דרבי פרידא אשכח גולגלתא... (ראו לעיל פג.).

קה: אמר רבי יוחנן: מברכתו של אותו רשע (בלעם) אתה למד מה היה בלבבו... "וזרעו במים רבים" לא תהא עזה מלכותן (של ישראל). לדאבונו, חמס הוא המלך (המולך) בעזה ולא אנחנו.

קו: כתיב "דואג" וכתיב "דוייג" ... בהיגוי חסידי "הקרי" היינו הך. (וכבר תמהו השומעים האם נוסח הברכה אצלם הוא "אוהב" או "אוייב" עמו ישראל?).

קז. ראויה היתה לדוד לבת שבע בת אליעם אלא שאכלה פגה. (פגה = תאנה לפני שבשלה). בלשון חז"ל (מעשרות פרק ב משנה ח) "בת-שבע" היא תאנה. "היה עושה בלבסים, לא יאכל בבנות שבע". (המקור: ד"ר א. נתנאל).

קח: "והנה עלי זית טרף בפיה" המשולח הראשון שחזר עם "ירוקים". קי. כל המחזיק במחלוקת...ראוי ליצטרע. כי אין מחלוקת בלי לשון הרע, ועל זה באה הצרעת (בעקבות תורה תמימה, במדבר יז, ה).

קיג. שלש מפתחות לא נמסרו לשליח (אלא נשמרו בחזקת השם): של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים. "פתוחי חתם (חיה, תחיית המתים, מטר) קדש לה". (שמות כח, לו).

מכות

ב. כל הזוממין מקדימין לאותה מיתה. רש"י: ... משכימין לאותה מיתה. "הבא להורגך (ואפילו על ידי מסירת עדות שקר), השכם להורגו".

ב. (למטה) ומה המחלל אינו מתחלל, הבא לחלל ולא חילל אינו דין שלא יתחלל? ובהמשך (בראש ב:) ומה הסוקל אינו נסקל, הבא לסקול ולא סקל אינו דין שלא יסקל? גלגול מלים אהוב על התלמוד בקשר לפעלים ל"ל (חלל, סקל...) וכן במנחות טו. "ומה המפגל אין מתפגל, הבא לפגל ולא פיגל אינו דין שלא יתפגל?".

ג: שלושת לוגי מים שנפל לתוכן קורטוב של יין ומראהו כמראה היין ונפל למקוה, לא פסלוהו. ... אמר...רבא: ...הכא חמרא מזיגא מקרי (כזה נקרא יין מזוג). ורבא לטעמיה (!) כי תמהיל כזה היה מיוחד לרבא, עד כדי כך שכאשר הוגש יין מזוג לרב יוסף (שהיה כבר עיוור באותו זמן) מיד הכיר שהכוס הוגשה לו על ידי רבא ואמר "הדין מזגא דמי למיזגא דרבא בריה דרב יוסף בר חמא (מיזוג זה דומה למזוג של רבא)", (עירובין נד., נדרים נה.).

ד: מה להצד השוה שבהן (במוציא שם רע ובעדים זוממין)? שכן יש בהן צד חמור. ובתוספות מפרשים "שהן לוקין על דיבורם". מוסר השכל לחומרה שבשמירת הלשון.

ה...ואין משלשין (מחלקין) במכות. ולמרות זאת "אין אומדין אותו אלא במכות ראויות להשתלש" (משנה בדף כב. "ומכה אותו שליש מלפניו ושתי ידות מלאחריו" (להלן כב:)).

ה: אמר ריש לקיש: הוחזקה זו (לשקר). אמר רבי אלעזר: אם היא הוחזקה, כל ישראל מי הוחזקו? (בהזדמנות אחרת התרחש ויכוח זהה בין ריש לקיש ולרבי יוחנן) הדר חזיה לרבי אלעזר בישות (הפנה ריש לקיש את פניו כלפי רבי אלעזר בכעס). אמר ליה (ריש לקיש): שמעת מילי מבר נפחא ולא אמרת לי משמיה (שמעת דברים מרבי יוחנן ולא אמרת אותם בשמו)? הוא ציפה אחרת מרבי אלעזר שהוא בעל המאמר (מגילה טו.) " כל האומר דבר בשם אומרו, מביא גאולה לעולם". (מחקרים בדרכי התלמוד מאת הרב ראובן מרגליות, דף יג. שם הוא מסנגר על רבי אלעזר).

ו. הכי אמרינן להו (כך אומרים לעדים): למיחזי אתיתו (לראות באתם) או לאסהודי אתיתו (או להעיד באתם)? והשאלה חשובה במיוחד (מבחינה הלכתית בהקשר של עדים פסולים) בשביל הציבור הנוכחים בחתונות. אבל אלה יבינו במקום המלה "לאסהודי" - "לסעודה", ושובתם עלולה להיות חיובית.

ו: ...בזמן שמקצתם רואים אלו את אלו... מטבע של לשון המופיעה כאן בנושא "זימום", וכמו כן בנושא "זימון", בברכות פרק ז משנה ה. ז. סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלנית. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. תקופת 70 שנה חביבה על תנא זה: כאן ובברכות (פרק א משנה ה) וסנהדרין צט.

ט. "הנך מת על האשה אשר לקחת"... בידי שמים (עונשו בידי שמים)... דכתיב "מחטוא ליי". במקרא (בראשית כ, ח) כתוב חסר א', "ואחשך גם אנכי אותך מחטו ליי", את האות א' הרומזת על שמך (אבימלך) חשכתי כאשר ציינתי את חטאך.

ט: שיהו משולשין: שיהא מדרום לחברון כמחברון לשכם... ובדרך דומה פירשו "עגלה משולשת..." (בראשית טו ט): נחתכת על ידי שלושה חיתוכים לחלקים שווים.

י. ערים הללו (ערי מקלט) ... אין מושיבין אותן אלא במקום מים... תלמיד שגלה מגלין רבו עמו (אל עיר מקלט). בפרקי אבות שנינו (פרק א משנה יא) "אבטליון אומר: חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות, ותגלו למקום מים הרעים".

יא. אימותיהן של כהנים מספקות להן מחיה וכסות שלא יתפללו על בניהם שימותו. הזיקה בין אוכל, לבוש מצד אחד, ושיבה הביתה מצד שני נמצאת אצל תפילת יעקב: "ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש. ושכתי בשלום אל בית אבי..." (בראשית כח, כ-כא),

יא: לא הוה ידע לפרוקי קושיא (יהודה לא ידע לתרץ קושיות, כנראה של אחיו. לכן התברך): "ועזר מצריו תהיה". להבנת הקשר בין "צריו" ותירוץ קושיות יש לזכור שבעירובין סה. מובא הפתגם "בצר אל יודה": כאשר יהיה לו עזר מצריו האחים, אז הם יודו לו ויקבלו את התירוץ שלו (מקור הפתגם הנ"ל לא מוכר, ורש"י בעירובין מעלה את האפשרות שהוא מבן-סירא. הגרסא "יודה" מועדפת על ידי החוקר ד. רוזנטל על פני "יורה"). במקום הקטע "לא הוה ידע לפרוקי קושיא" מופיע בבבא קמא צב. ובסוטה ז: הקטע "לא הוה סליק ליה שמעתתא אליבא דהלכתא" (ההלכה לא נפסקה על פי יהודה). בשביל הקטעים האלה יותר מתאימה הגירסה החילופית "בצר אל יורה", מפני שהיא רומזת על הקשר בין הלכה (הוראה) ואדם שנמצא במיצר.

יג: ורבי ישמעאל? הני מילי (מתי אומרים שאין מענישים אותו עונש כפול)? מיתה וממון... כדברי הכתוב "מה בצע בדמי (בכספי) ברדתי אל שחתי?" (תהלים ל, י).

יג: חייבי כריתות...אם עשו תשובה בית דין של מעלה מוחלין להן, חייבי מיתות בית דין...אם עשו תשובה אין בית דין של מטה מוחלין להן. "נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמו וביד אדם אל אפלה" (שמואל ב' כד, יד).

טז: ההוא מקרי דרדקי (מלמד תינוקות) דהוה פשע בינוקי (שנתן מכות לילדים) אדריה (הדיר אותו מללמד) רב אחא, ואהדריה (והחזיר אותו) רבינא, דלא אשתכח דדייק כוותיה (שלא נמצא אחד שיודע לדייק כמוהו). ואולי, גם שיודע איפה בדיוק לתת את המכות.

טז: ריסק תשעה נמלים והביא אחד חי והשלימן... אפילו שנים והוא. על צירוף של עשירי למניין ושלישי למזומן, ראו ברכות מה:.

יט. "ובשר בשדה טרפה לא תאכלו" כיון שיצא בשר חוץ למחיצתו נאסר. ההדגשה על "חוץ למחיצתו" נחוצה לאלה מיהודי חוץ לארץ שבביתם אמנם שומרים על כשרות, אבל נכשלים בבשר טרף כשסועדים במסעדות ("בחוץ", "בשדה").

יט: יתיב רבי חנינא ורבי הושעיה אפיתחא דירושלים וקא מיבעי להו... מצוין מקום ישיבתם כי על עניין המקום שבו ישבו, נשאלו.

כא. וחייב על (הקפת) הראש: מחוי (הראה) רב ששת בין פירקי דרישא ("פרקי" הראש). ועל הזקן: מחוי רב ששת בין פירקי דדיקנא (של הזקן). התקיים בו "פרקו נאה (אם) זקנו מגודל".

כב. כמה מלקין אותו? ארבעים חסר אחת. שנאמר "במספר ארבעים", מנין שהוא סמוך לארבעים. בפסוק אחר "והפילו השפט והכהו לפניו כדי רשתו במספר ארבעים" מספר האותיות הם 39 (מפי יעקב אורבך). ואם תרצה, תפרש "מספר" לשון "ספר", קצה התחום, כמו "עיר הסמוכה לספר" (יבמות מח:). גם כאן "במספר ארבעים" הסמוך לארבעים.

כב: אמר אבא: כמה טפשאי שאר אינשי (טפשים שאר האנשים) דקיימי מקמי (שקמים לפני) ספרי תורה ולא קיימי מקמי גברא רבא (אדם גדול)! דאילו בספר תורה כתיב "ארבעים" ואתו (באו) רבנן ובצרי חדא (חכמים אזרו חיל להפחית מכה אחת). גדולת החכמים לא מתבטאת בזה שהורידו אחד ממצווה (של ספירת העומר) אלא שהפחיתו מכה אחת מן האדם הלוקה. (המקור: רבי יחיאל, צדיק אחד מפולין, מתוך פלפולו עם ר' חיים עוזר). עצמת הטיעון מתחזקת מן העובדה שמצות ספירת העומר, שהיא בספר ויקרא, קודמת לחיוב מלקות, אשר בספר דברים.

כב: חזן. בפירוש הריב"ן: "שמש הקהל ולא שמעתי בו שום משמעות". יכול להתפרש על חזן אחד כזה, שמה שהוא משמיע לא כדאי לשמוע.

כג. אמר רב חסדא אמר רבי יוחנן: מנין לרצועה שהיא מוכפלת? שנאמר "והפילו". אות ההא הגויה דומה לכף, וזאת על פי המהרש"א והרש"ש, והייתה זו משנתו של רבי יוחנן להקפיד על היגוי מודגש של ההא (כמובא בירושלמי ראש השנה פרק ה הלכה ה: "ראה לשון שלמדנו בן הנפח"). ובסנהדרין קג.: אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי - "וישבו בשער התוך" מקום שמחתכין בו הלכות: החלפת הא וכף. ועל פי הברקת הרש"ש מתפרש ההמשך: **שמע מיניה תרתי** (מן המלה "והפילו" אנחנו לומדים שתי דרשות) שהדיוק "הפילו - הכפילו" מכפיל גם את הדרשות.

כג. כל חייבי כריתות שלקו, נפטרו ידי כריתתם. ולא "נפטרו" (מתו) מתוך כריתתם.

כד. בא דוד והעמידן על אחד עשרה... בא ישעיהו והעמידן על שש... בא עמוס והעמידן על אחת.. ובאו "הנביאים" בני זמננו והעמידן על אפס.

כד. וכי מה ענין של אוריה אצל זכריה? ...אלא - תלה הכתוב נבואתו של זכריה (שהיא נבואה לטובה) בנבואתו של אוריה (שהיא לרעה)...עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בעיקרון, נבואה לטובה לא יכולה שלא להתממש, ובניגוד, נבואה לרעה יכולה שלא לצאת לפועל. ועתה, בנבואות אוריה וזכריה שתי הנבואות נתקשרו זו בזו (על ידי הפסוק), לכן היה לו לרבי עקיבא (בעל המימרא) ספק האם נבואה לטובה עתידה להתקיים אם לא? כאשר ראה שהנבואה לרעה בעצמה התקיימה, הוסר אצלו הספק לגבי נבואת הנחמה. (על פי בנו של רבי ישראל סלנטר).

כד: אמרו לו: עקיבא! ניחמתנו. עקיבא! ניחמתנו. שתי נחמות על שם "נחמו, נחמו, עמי!" (ישעיהו מ, א).

שבועות

ב. כל השעירין כפרתן שוות. והשווה לביטוי העממי "שווה כפרות".

ד. בשבועות נסיב לה (בנושא שבועות לוקח התנא על פי) רבי עקיבא. מסכת מכות מסתיימת עם רבי עקיבא ומסכת שבועות פותחת אתו.

ד. "ונעלם...ונעלם" שני פעמים, דברי רבי עקיבא. רבי אומר... הדיון הוא על איך פותרים בעיה עם שני נעלמים.

ה. הכנסה נמי הוצאה קרי לה (נקראת גם הוצאה). ובמיסוי להיפך: שם ההוצאה הוא "מס הכנסה".

ה: בהרת עזה כשלג, שניה לו כסיד ההיכל. שאת בצמר לבן, שניה לו כקרומ ביצה. הסימן: דומם עם דומם, חי עם חי.

ו: **רופילא** - הוא שר החיל (מוסף הערוך). "רפול"?
 ז. קרי רבא עליה דרבי (קרא על רבי, בעל המימרא) "דולה מים מבורות
 עמוקים". על שם הפסוק במשלי כ, ה: "מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש
 תבונה ידלנו".

ז. (באותו עניין ובכיוון אחר) ולעומת רבי, לומדי קבלה המודרניים- דולים
 בורות (בשני שורוקים) ממים עמוקים.

י. כל התורה כולה למידין למד מלמד (גלמד מן הנלמד). כותב הרמב"ם
 בהקדמה למסכת אבות: וקיבלוהו איש מפי איש על הדורות החולפים:
 לומד מלומד.

יא. **לב** בית דין מתנה עליהם. כדברי הפסוק (מלכים א' ג, ט): "**לב** שומע
 לשפט".

יב: ...אי דלא עבד תשובה "זבח רשעים תועבה" (ולמה יום הכפורים מכפר)?
 אמר רבי זירא: בעומד במרדו (ובכל זאת יום הכפורים מכפר, לדעת רבי). מכל
 מקום, צריך שיהיה עומד (בתפילה).

יד. "יראי ה' ברכו את ה'". זה כולל אומות העולם (עמוס חכם ב"דעת
 מקרא").

טו. שיר של תודה: בכנורות ובצלצלים, על כל פנה ופנה ועל כל אבן גדולה
 בירושלים. שירי להקות חדשניות: פו"פ (פנה ופנה) ומנגינות סלע ("אבן
 גדולה"). והגמרא קוראת להם: שיר של נגעים...ושל פגעים.

טז. מפני שתורפה של ירושלים היתה (בצד ההוא) ונחה היא ליכבש משם.
 "תורפה" הוא כנראה המקור למונח הגיאוגרפי עמק "טירופיאון", המתורגם
 על מפות בתור "עושי גבינות". (פירושו של יעקב אורבאך).

טז. "אשר לוא חומה" - אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן.
 בחומשים "לו" קרי, "לא" כתיב, אבל בגמרא "לוא". "קודם לכן", זאת
 אומרת, טרם כתיבת האלף "היה לו" כי הרי בדפוס נמצא "לו", "עכשיו",
 אחרי כתיבת האלף "אין לו". (וראו גם דיונים על "לוא" במאמרים מאת
 פרופ' רוזנטל ובנו).

יח. תלמיד חכם לזו ואין תלמיד חכם לזו (מלומד בחלקי הדינים). יודע דין
 "פריסה" (של נדה) אבל לא דין של "פרישה" (מן ...).

יח: כל הפורש מאשתו סמוך לוטטה...הויין (יהיו) לו בנים ראויין להוראה.
 ראויים להורים.

כ. כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם (שנקבע צום לאותו יום). כיום, אבל לא
 כהיום, כי הרי נהרג בראש השנה (ולא למחרתו).

כב: אמר רבא: שבועה שלא אוכל עפר, בכמה (מה שיעורו)? ... כיון דלאו מידי דאכלי (היות ואין עפר דבר שאוכלים) אינשי (אנשים). פירוש חילופי לנימוק השיעור "אין זה השיעור של אכילת אדם" (הנקרא גם "קניבליזם") והקשר בין זה ובין אכילת עפר הוא על פי רבי אמי "כל האוכל מעפרה של בבל, כאילו אוכל מבשר אבותיו" (שבת קיג:).

כד. קונם אשתי נהנית לי אם אכלתי היום ואכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים... חשובי אחשביה (החשיב את המאכלים האלה) ורש"י מביא פירוש "שמדובר בנבלה מסרחת". ובנוגע למקור פירוש זה ברש"י, ראו חולין קכ. "והקיפה: אמר רבא - פירמא (נתחים דקים של בשר)" וצרף לכאן את מה שכתוב בהמשך של "דאקפיה אחשובי אחשביה"... בחמה איסרוחי מסרח".

כה: מה: מתיב (שאל) רב המנונא: "לא אכלתי היום, ולא הנחתי תפילין היום..." שים לב לסדר! הסדר ההפוך הוא מיותר, כי הרי אם לא הניח תפילין - אינו צריך לומר שלא אכל.

כח. כפתוהו על העמוד (שעליו מקבל מלקות) ורץ מבית דין, פטור. ריצה את עוונו.

כח: (אחרי סוגיא מפרכת הדנה במי שנשבע שבועות על שתי ככרות לחם, ממשיכה הגמרא:) עיפא תני שבועות בי רבה (למד דיני שבועות אצל רבה). כולנו "עיפא".

ל: בשעת גמר הדין דברי הכל דיינין בישיבה ובעלי הדין בעמידה. המונח בית הדין או המשפט קשור ל"ישיבה" בלשון אומות שונות ("The Bench", "Cour d'assises", "Gesetz", "Torvenyszek" ועוד). ומאידך, חוקרים (כגון י. גפני) מפרשים את "ישיבות" בבבל (גם) כמקום בתי דין.

לג: רבי עקיבא אומר: "והיה כי יאשם לאחת מאלה", יש מאלה שהוא חייב... קרבת ההיגוי ב-"יאשם" ו"יש מ-" מובילה לדרשה. ויש רבים כאלה (אבל לא בדרך דרשתו של רבי עקיבא, המבוססת יותר על ההגיון מאשר על ההיגוי. ואף על פי כן: רבי עקיבא סבור "יש אם למקרא").

לד. "...ראיתי אחד שרץ אחרי חברו ... ומצאתי סייף בידו..." ומסבירים בתוספות: "חבר (תלמיד חכם) היה". וגם בגמרא אנחנו קוראים: "רץ אחרי חברו" והיות וחברו חבר, אז הוא, גם כן חבר.

לה. עמד בבית הכנסת ואמר...לא, צריכא דקאי עילויהו (ענייננו במקרה שעדין עמדו עליו וזה ייחד אותם משאר הציבור). לא כמו בהרבה בתי כנסת אצלנו שבו הקהל עומד או מסתובב באולם התפילה, אצלם ישב הקהל על ספסלי

בית הכנסת (למעט בתפילות מסוימות) ועמידה של בודדים הבליטה את נוכחותם. (שרידי הספסלים נראים ברוב אתרי בית הכנסת שהתגלו בארץ ישראל).

לו. **ואמר עולא: בארבע מאה שיפורי (שופרות) שמתיה (הכריז עליו נידוי) ברק למרוז. ל"כבוד" דומה זכה יוצר הנצרות (סנהדרין קז): עליו אמר עולא ש"מסית הוא" (סנהדרין מג:).**

לו. **ארבע מאות שיפורי.** כנגד 400 שופרות שבעזרתם הביס גדעון את מדין: 100 אצל "מאה איש אשר אתו" (שופטים ז, יט) עליהם נאמר "ויתקעו בשופרות" ו - 300 השופרות של שלושה הראשים: "ויתקעו שלשת הראשים בשופרות".

לו. **יחיב רב כהנא קמיה דרב יהודה... אמר ליה (רב יהודה לרב כהנא): כנה! (השתמש בכינוי, אחרת לדבריך יש משמעות של קללה כלפיי!), יחיב ההוא מרבנן קמיה דרב כהנא... אמר ליה (רב כהנא לתלמידו) כנה! רב כהנא לא רק למד הלכה מרבו, גם דיבר בלשון רבו.**

לח: **הטוען לחבירו כדי שמן והודה לו בקנקנים, אדמון אומר: הואיל והודה לו מקצת ממין הטענה - ישבע. וחכמים אומרים: אין ההודאה ממין הטענה. ולכן "הותר לו" מן השבועה. "ומנותר קנקנים..." בעניין שהותר לו מלהישבע על הקנקנים, שם... "דחה אדמון", דוחים החכמים את דעת אדמון.**

לט. **כלים וכלים... פטור... במקצת כלים חייב.** שונים דיניהן של הודאה חלקית על טענת "כלים וכלים" מהודאה במקצת על טענת "כלים" בלבד. "וכלים" מ-'כלים' שונים". (אסתר א, ז).

מ. **ריש לקיש - איכא דאמרי: מישאה הוה שהי ליה ושתיק (ריש לקיש היה שוהה בתגובתו לרבי יוחנן ולכן היה שותק). איכא דאמרי: מישתא הוה שתי ליה ושתיק (היה שותה מים ולכן שתיק). בפסוק (בראשית כד כא) על עבד אברהם "והאיש משתאה לה, מחריש (שתיק. אונקלוס)... מביא רש"י שני פירושים (אם כי לא מאמץ אותם) על המלה "משתאה": שוהה ושותה.**

מב: **דתני (שלמד) אביי קשישא: יתומין שאמרו גדולים, ואין צריך לומר קטנים. על פי השם דאגתו בעיקר לגדולים. לעומתו, בן ננס שגם כן סבור כמוהו (כתובות צד). דואג ליתומים הקטנים.**

מו: **...רבא אפיק זוגא דסרבלא וספרא דאגדתא מיתמי (הוציא "מספריים של סורקי בגדים", רש"י, וספר אגדות השייכים לו מבית יתומים). מספרי בדים וסיפורי בדים.**

מט. **לכל מגלגלין (שבועה מדין לדין)... לכל אין מקילין (אלא מגלגלין) ...איכא בינייהו: לפתוח לו ("מגלגלין" אפילו אם אין התובע דורש את**

השבועה, אבל "אין מקילין" רק אם הוא דורש אותה). יוצא ש"מגלגלין" יותר רחב מ"אין מקילין", וסימנך הפתגם העממי: שם מקל בתוך גלגל. מט. ארבעה שומרים הן: שומר חנם והשואל, נושא שכר והשוכר. כנגד ארבעה הבנים של ההגדה: חכם - שואל (וכך הוא מחכים), הרשע - לוקח שכר (במקום לעשות טובה לחברו), התם בתמימותו שומר בחנם. ומי שאינו יודע לשאול - נאלץ לשכור תמורת תשלום.

עבודה זרה

ב. לפני אידיהן של עובדי כוכבים שלשה ימים. איד = idus (חג רומאי החל באמצע החודש).

ב: שוטים שבעולם! כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם. לכל הפחות, לזה התכוונתם, אבל למעשה, ישראל ייהנו ממה שבניתם. ועל אשליה זו הם נקראו "שוטים" ולא "רשעים".

ג: אמר רבי יצחק: אין שחוק להקדוש ברוך הוא אלא אותו יום בלבד. מתאים לו לרבי יצחק שיגלה לנו מתי הקב"ה ישחק.

ג: רביעיות (בשעה הרביעית של כל יום, הקב"ה) יושב ומשחק עם לוי'תן (ואחרי כן, באותו עמוד)... ברביעיות מאי עביד (מה הוא עושה)? יושב ומלמד תינוקות של בית רבן תורה שנאמר "את מי יורה דעה את מי יבין שמועה? גמולי מחלב עתיק משדים" ומכיוון שלווי'תן גם כן ממשפחת היונקים - אין סתירה בין שתי המימרות.

ד. אני נפרע מהן כפיד (ניקור) של תרנגולין שמנקרין באשפה. ומפרש רש"י: בהסתר פנים. והיות ועיני התרנגול הן בצדי הפנים, אין הוא רואה מה שמנקר.

ד. משתבח להו רבי אבהו למיני ברב ספרא (שיבח אותו רבי אבהו לאפיקורסים) דאדם גדול הוא... רמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה (השליכו האפיקורסים סודר לצווארו של רב ספרא וציערו אותו). הם העליבו את רב ספרא על היותו רווק, בזה ששמו עליו ארבע כנפות שאינו חייב בהן.

ד: רבי יהושע בן לוי הוה מצער ליה ההוא מינא (ציער אותו אפיקורס) בקראי. ב"ביקורת המקרא".

ו. "אתך" בדומין לך (רק חיות הדומות לנח הובאו לתיבה) ודילמא נח גופיה טריפה הוה (ואולי נח בעצמו היה "טריף")? "תמים" כתיב ביה (כתוב עליו). ... הוה אמינא (הייתי אומר) ... אפילו זקן? ... על פי ה"הוה אמינא" אמינב נח בן השש מאות, לא היה זקן.

ו: בשלמא להלוותם (סביר שאסור להלוות לנכרי) משום דקא מרווח להו (כי הרי הוא מרוויח בזה) אלא ללוות מהן, אמאי (למה לא)? ... גזרה ללוות מהן אטו (בשביל) להלוותם ... כולה משום דאזיל ומודה הוא (הולך הנכרי ומודה לאליליו). הוא חושב שכפי שהוא הלווה לישראל כך בעתיד הוא יוכל גם ללוות מהישראל, ולא מעלה על דעתו את הפסוק (בתוכחות, בדברים כח, מד) "הוא ילוך ואתה לא תלונו".

ז. הנשאל לחכם...היה אחד מהם גדול מחבירו בחכמה ובמנין (של תלמידים או בשנים). והאחרון נקרא "חכם מן המנין" (דוגמת "פרופסור מן המנין").

ז. ...בשל סופרים (בדיני רבנן): הלך אחר המיקל! "רש"י היה פוסק: בשל הסופרים ... הלך אחר האחרון!" כן כותבים התוספות. והלא בגמרא נאמר "אחרי המיקל"? אלא, ש"כל המיצר לישראל נעשה ראש" ומכאן, שכל המיקל לישראל נעשה אחרון ולכן שני הדינים הם זהים.

ז: בן בתירא מתיר בסוס (למכור לנכרי סוס). זה מתיישב עם הדעה שאחת מן התכונות הסוס היא ש"מבקש להרוג את רוכבו" (פסחים ק"ג:) ולכן אין לנכרי הנאה ממנו.

ח. "...קלנדא ח' ימים אחר תקופה, סטרנורא ח' ימים לפני תקופה וסימנך "אחור וקדם צרתי" לציטוט הזה קודמות המלים (תהלים קלט, ד) "... ידעת (בהיגוי מסוים: "ידענת") כלה" שנשמעות כמו סירוס של "קלנדא". כמו כן "צרתי" הוא סירוס של סטרנורא. ולכן הסימן הוא כפול: קלנדא – אחור, קדם (לפני) - סטרנורא.

ח. רבי ישמעאל אומר: ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודת כוכבים בטרהרה הן. יהודי המתגורר בחוץ לארץ, כשמגיע יום חגם, מתרחץ, מחליף בגדיו לבגדי חג, קם מאוחר...

ט. אי טעי תנא (אם טעה התנא בחישוב השנים אחרי חורבן הבית) ולא ידע פרטי (ואינו יודע את מספרן מעבר למספר המאות) לשייליה לספרא כמה כתיב (צריך לשאול את הסופר כמה הוא כותב) וניטפיה עלייהו עשרין שנין (ומוסיפין למספר זה עשרים שנים) וסימניך: "[ותדד שנתי מעינין זה לי עשרים שנה בביתך". ההפרש במניין השנים מאז חורבן ביתך שנעלם מעיני, הוא עשרים שנה.

י. מעייל ליה לגינה (נכנס רבי לגנה) כל יומא עקר ליה פוגלא (כל יום הוציא צנון)... כל יום - צנון אחד. עם שיטת עקירה חסכונית כזאת אין פלא שלא פסק משלחן רבי צנון אפילו יום אחד (להלן יא.).

י: כי הוה בעי (כאשר רצה) רבי למיסק לפוריא (לעלות למיטה) הוה גחין קמי פוריא (היה הקיסר אנטונינוס מתכופף לפני המיטה) אמר ליה: סק עילוואי

לפוריך (עלה עלי למיטתך). מיטותיהם היו גבוהות, ולכן היו רגילים לישון הן עליהן והן מתחתן (סוכה פרק שני: "הישן תחת המטה...").

י: קטיעה בר שלום... נימא ברגלו יקטענה... קרו לך מלכותא קטיעה... רישא דעורלתיא, קטעה. הכל קטוע בסיפור הזה? שם הגיבור, הרגל, המלכות ולבסוף - הערלה.

יא... קישות מרחיב מעיים (וטוב לעיקול) ... והא תנא (והלא למד) ... שקשין לגופו של אדם כחברות? לא קשיא. הא ברברכי (זה בגדולים) הא בזוטרי (בקטנים). ושני פירושים אפשריים: או בקישואים גדולים או קטנים (בשביל אתו סוג של בני אדם), או באנשים גדולים וקטנים (בשביל אתו סוג של קישואים).

יב: לא יניח פיו על גבי הסילון וישתה, מפני הסכנה. מאי (מהי) סכנה? עלוקה. ולפי גרסא אחרת (וגם בערוך) "ערקא". לבקש לשתות מים ולקבל ערק, זה בודאי מסוכן.

יג: לא ישתה אדם מים ... מן הנהרות... לא בפיו ולא בידו אחת, ואם שתה דמו בראשו. (גם) מפני שהתכופף.

יד: רבי יעקב זבן סנדלא (קנה סנדל ביריד של גוים מגוי) רבי ירמיה זבן פיתא (פת). אמר ליה חד לחבריה (אמר האחד לחברו): יתמא, עבד רבך הכי (איש בלי דעת, האם רב שלך נהג לעשות כך? ... אמר ליה אידך (וענה לו חברו באותה מטבע): יתמא, עבד רבך הכי? ... אמר אבא בריה דרבי חייא בר אבא: אילמלא (אילו) היה רבי יוחנן הא זימנא באתרא (באותה שעה במקום) ... המפתח לסיפור הוא שרבי יעקב ורבי ירמיה (אחרי עלותם מבל) היו שניהם תלמידיו של רבי יוחנן, והשאלות ההדדיות "האם רבך עשה כך?" וההבהרה של רבי אבא כולן מתייחסות לרבי יוחנן. (והוא הדין בחולין קיא: כאשר רב הונא ורב חייא בר אשי שואלים זה את זה "יתמא, עבד רבך הכי?" כוונת כל אחד לרבים המשותף, לרב).

טו. עובד כוכבים חס על בהמתו (מלרבעה) שלא תעקר. וזו היא זעקת האתון לבלעם (במדבר כב, ל): "הלא אנכי אתונך..." שלך אני ולמה לא חסת עלי כשאר עובדי כוכבים החסים על בהמתם?

טז: אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שלוש בסילקאות הן: של מלכי ישראל, ושל מרחצאות ושל אוצרות. אמר רבא שנים להיתר ואחד לאיסור, וסימן "לאסור מלכיהם בזיקים". שני משחקי מלים כאן: בין לאסור - לקשור ובין לאסור - שלא להתיר, "בזיקים" - בסילקים. ("ל" לפני "ק" נבלעת, כמו בסלקא-סק ובמלקות - מכות. וכן באנגלית בהרבה מלים, כגון ב - talk).

יז. ואמר רבי: לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותו אלא שקורין אותו רבי. השמות "רבי" ו"רב" היו (שלא כשמות "רבה", "רבא" ו"רבין") מיוחדין לבעליהם, לרבי יהודה הנשיא ול"אבא אריכא", ולא ששו (לא הם ולא תלמידיהם) שגם אחרים ייקראו כך.

יח. הוא (רבי חנינא בן תרדיון, כאשר נגזרו עליו, על אשתו ועל בתו הגזירות) אמר: "הצור תמים פעלו" ואשתו אמרה: "א-ל אמונה ואין עול" ובתו אמרה: "גדול העצה ורב העלייה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי..." עונש הצאצא וחסא האבות נרמזים במלים הסמוכות לשני המקראות: סמוך לפסוק הראשון כתוב: "שחת לו לא, בניו מומם" (דברים לב, ה), ועל יד הפסוק השני כתוב "ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם" (ירמיהו לב, יח).

כ: ולא (יביט) בבגדי צבע של אשה ... ובמכיר בעליהן. לכאורה, הכוונה ללובשות אותם, אבל יכול להתפרש גם: כאשר הוא מכיר את בעלי הלובשות, כי אז יבוא לידי כעס על הבעלים על שהם מרשים לנשותיהם ללבוש בגדים צבעוניים.

כ: "...ונשמרת מכל דבר רע" - שלא יהרהר אדם ביום... שלושה מובנים למלה "דבר": מעשה, דבור ומחשבה, וכאן השלישי.

כד. אמר מר ישראל היו משמרין אותה (את העגלה) משעה שנולדה. שמירת העובר היא סגולה לילד שיגדל ויהיה יפה- כמו מר ישראל.
כד. "שכם אחד" כתיב (כתוב). (רש"י: משמע אין חילוק...) שכם אחד = שהם אחד.

כד: "וישרנה הפרות..." ... אמר שישרו פניהם כנגד הארון. ולפי גירסה אחרת: שעקמו. שתי גירסות מנוגדות. בחינת: והיה המישור לעקום.

כד: וישרנה הפרות ... שאמרו שירה ... מזמור שירו לה' שיר חדש (תהלים צח)... ה' מלך ירגזו עמים (שם צט) ... ה' מלך גאות לבש (שם צג) ... שלושה הפרקים האלה באים מיד אחרי פרקים המסתיימים בביטוי הקשור ל"ישר": "ישרי לב", "במישרים", "כי ישר", וזה הקשר ל"וישרנה הפרות".

כו. בת ישראל לא תילד ... לא תניק... עובד כוכבים לא ימול ... ההלכות האלו מובאות לפי סדר ההתרחשויות: לידה, הנקה ומילה.

כו. "נקיטא לי זימנא (קבעו לי זמן) לבי דואר (בבית השלטון). וקרוב הדבר לפרש: לקח לי זמן בבית הדואר, המזכיר לנו את התורים הארוכים בדואר.

כח. צפידנא (חולי השיניים. רש"י): ... אייתי קשייתא רזיתא (מביא גרעינים של זיתים). גם היום מרפאים הפלשים חולי שיניים בזיתים.

כט: "נודות העובדי כוכבים" (וכן לקמן לג., גם בברייתא) הלשון (עם ה-הא שלא במקומה) משובשת. כנראה במקור היה "נודות הגוים" והצנזורה דרשה

להחליף "גויים" ב-"עובדי כוכבים" בכל מקום. בדיוק כך עשה המדפיס, אלא שבכדי להראות ברמז מי גרם לשינוי השאיר את ה-הא במקום ותיקן רק את "גויים" כמצווה.

לב. העיד שמעון בן גודא ... ולא הודו לו... העיד שמעון בן גודע ... והודו לו... גודא לחוד וגודע לחוד. וה"עין" משנה הרבה, וזאת כפי שציינה הגמרא מקודם: **התם ליתיה לאיסוריה** (שם אין איסורו) **בעיניה**.

לג. **דאביק ביה** (לשון עניבה בכל התלמוד. רש"י). וכן פירש רש"י גם בתורה: "ויאבק איש עמו" (בראשית לב, כה) לשון עניבה. אובק=חובק.

לג. **והבאין מותרין**. אמר רבי שמעון בן לקיש: **לא שנו אלא שאין קשורין זה בזה** ... "מותרין" ממילא משמעותו: לא אסורין=לא קשורין.

לה. **כי גזרי גזירתא במערבא** (כאשר גוזרים גזירה בארץ ישראל) **לא מגלו טעמא עד תריסר ירחי שתא** (שנים עשרה חדש לא מגלים את טעם הגזירה) **דלמא איכא איניש דלא סבירא לה** (שאולי יש אדם שלא מקבל אותה) **ואתי לזלוזלי ביה** (ויבוא לזלזל בה). כדברי הפתגם העממי: "ישנם שבעים טעמים למה לא לשתות יין וטעם היין עולה על כולם"

לו. **"לא יתגאל בפת בג המלך וביין משתיו"** בשתי משתאות הכתוב מדבר. שתי= ממקור "שתיים" (2) וגם ממקור "משתה". (והרבה דרשות ממין זה). לו. **וקרו ליה יוסף שריא** (קראו אותו "יוסף המתיר"). גם בדורנו מודבק כנוי זה לגדול אחד.

לז: **מר סבר: רובא כל דהו בעינן** (אנחנו צריכים רוב מינימלי) **ומר סבר: רובא דמינכר** (רוב הנראה לעיניים. רש"י) **בעינן**. במילים אחרות, האם 59: 61 מספיק או לא (הרמז להצבעות בכנסת)?

לח. **כל שאינו נאכל על שולחן מלכים ללפת בו את הפת, אין בו משום בישולי עובדי כוכבים... איכא בינייהו** (וזה מבדיל: דגים קטנים (שלא נאכלים על שולחן מלכים). היוצא מן הכלל היא ממלכת סרדיניה.

לח. מניח ישראל בשר על גבי גחלים ובא עובד כוכבים ומהפך בו עד שיבוא ישראל מבית הכנסת או מבית המדרש ואינו חושש. שופתת אשה קדרה על גבי כירה ובאת עובדת כוכבים ומגיסה עד שתבוא **מבית המרחץ או מבית הכנסת ואינה חוששת**. שילוב מוזר בין בית המרחץ ובית הכנסת! בדקדוקי סופרים הגירסה היא "מן השוק". ואולי מכוונת הגירסה שבגמרא למדרש (קהלת זוטא א, ז): "אם נותן הקדוש ברוך הוא חכמה לטפשים היו הוגים בה בבתי כסאות ובבתי מרחצאות, אלא נתן חכמה לחכמים שיהיו הוגים בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות".

מא. המוצא שברי צלמים - הרי אלו מותרין. מצא תבנית יד או תבנית רגל הרי אלו אסורין מפני שכיוצא בהן נעבד. על כל מיני שברי צלמים נאמר (תהלים קטו, ה-ז): "פה להם", "עינים להם" וכו', כלומר שחלקים אלה מותנים בקיום הצלמים וקשורים בהם. לעומת זאת כתוב באותו פרק "ידיהם", "רגליהם" (ולא "ידיים להם", "רגלים להם"), משמע שאלה לא קשורים לצלמים, וה"כיוצא בהן נעבד".

מג. רבי יהודה מוסיף (על האסורים) מניקה וסר אפיס... אפיס על שם יוסף... והוא דנקיט גריוא וכייל (מכשיר מדידה ומודד). מניקה - מדונה. ויוסף הנגר, הוריו של אותו איש.

מג: כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם. והרא"ש (לבדו) מתיר בראש (לבד).

מד. "זאת היתה לי כי פקודיך נצרתי ... זאת היתה לי לעדות" ... שהיה מניחה (את הנזר, העדות) במקום תפילין והולמתו. נצרתי = נזר שלי.

מד. "ואדניה המלך מתנשא לאמר אני אמלוך" ... שביקש להולמו ולא הולמתו. "מתנשא" גם במובן מנסה (מבקש) כמו "התקבל" = קבל, בלשון חכמים).

מד. "ויעש לו רכב ופרשים וחמישים איש רצים לפניו" מאי רבותיהו (מה גדולתם)? תנא (למד): כולם נטולי טחול וחקוקי כפות הרגלים היו. הסוף מתייחס ל"פרשים", כי איך אפשר לרוץ עם רגלים חקוקות? ועל זה מתבסס התרגום לפסוק באסתר (ח, י) "...רוכבי הרכש ואחשתרנים בני הרמכים": "ורכבי רכסא ערטולני רמכין דאתנטולי טחוליהון ואתקדרו פסת כף רגליהון". ובפועל הרוכבים על סוסים לזמן ממושך מרגישים זאת בטחול ובפיסת הרגל.

מה: שאל פרוקלוס בן פלוספוס את רבן גמליאל... "מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי?" אמר לו: "אין משיבין במרחץ". מפני האדים המזיקים. (וכן הוא בירושלמי).

מו. אבני ההר שנדלדלו... מה להר? שכן מחובר. בהמה תוכיח ... אלא ... מבהמה בעלת מום. למרבה הצער והכאב יש מום גם בבני אדם שמקורו באבנים שנתדלדלו.

מו: פרט לפרה שאינה באה לבית. ולכן הכניס הרבי שבסיפור הידוע את העז. נ. אלו הן אבני בית קוליס. מרקוריוס הפך ל"מרקוליס" (ודומה לו שהאבן של שבט בנימין שהיא margaritus נקראת מרגליטוס במדרש שמות רבה), מתוך "ליצנותא דעבודה זרה" נהפך האליל ל"מר קוליס" וביתו לבית קוליס. ואולי הכוונה לאליל חשוב אחר בשם "הרקולס", ששמו בגרסה הצורית "מרקלת".

ג. איכא רבנן דפרשי ואיכא רבנן דלא פרשי. הראשונים הם הפרושים והאחרונים הם הפרושים מן הפרושים.

נא. ושאני (שונה) חגב הואיל וצוארו דומה לצואר בהמה. את צוואר החגב מקיפה טבעת, המזכירה עול שעל צוואר הבהמה. (פנחס אמיתי. זואולוג).

נא. "אתך.. אתך, בדומין לך...אי מאתך (ובא למעט רק טריפה ולא את שאינו דומה לנח) הוה אמינא (הייתי אומר) לצוותא בעלמא (לשם חברות לנח) ואפילו זקן... בדומה לנח (שהיה בן 600 פלוס).

נב. אמר רבי יצחק... עבודת כוכבים של ישראל... טעונה גניזה... וכן הוא אומר: "ויתנו (רחל ולאה) אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם... ויטמן אותם יעקב תחת האלה אשר בשכם (בראשית לה ד)".

נה: ההוא למעוטי ערלה. וברש"י: "...ערלה אסורה בכל מקום שהיא, אבל דמיה אינה תופסת לאסורן ואם מכרה וקידש בדמיהן מקודשת... . ודוקא קידושי אשה אבל איתהנוי מינייהו (=ליהנות מהן) מדרבנן אסור". קידושי אישה אין בהם הנאה?

נד: לקח בפירות שביעית בשור, אלו ואלו מתבערין בשביעית. האם יש להקפיד שגם הבשר יהיה ללא חשש שביעית.

נד: שאלו את הזקנים ברומי: אם אין רצונו (של הקדוש ברוך הוא) בעבודת כוכבים, למה לא מבטלה? באמצע, בין הקב"ה (ולהבדיל) בין הגוי ששניהם יכולים לבטל עבודת כוכבים, נמצא היהודי שלפי הדין לא יכול לבטל את עבודת כוכבים.

נה. (אשה שנייה) פחותה ממנה, מתקנאה בה (הראשונה). במקרה זה טענת הראשונה על הבעל היא "למה לקחת אותה? האם אני לא מספיק פחותה (רזה)?"

נט. ... תורמוסן (סוג פולין של עובדי כוכבים) [אסורים] משום בישולי עובדי כוכבים. התורמוס דורש הרבה בישול, כפי שאומרים (ברכות לח:): "תורמוסא דשלקו ליה שבע זמנין בקדרה ואכלי ליה בקנח סעודי".

ס. הוה עובדא (היה מעשה) בכח כחו... ומוסיפים בתוספות: "... טוב הדבר שיסייע הישראל עם העובד כוכבים... אבל אם די בכח העובד כוכבים ואין די בכח ישראל... " ובמקרה ההפוך (שישראל חזק מן הגוי) לא דנים בכלל.

ס: נפל (עובד כוכבים) לבור (מלא יין) ועלה... אמר רב פפא: לא שנו אלא שעלה מת... בגלל היין ששתה.

ס: נטל את החבית וזרקה בחמתו לבור... ואפילו יהודי, כי "כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה".

סא. ואשפה כרשות הרבים דמי (דומה). ואצלנו: רשות הרבים לאשפה דומה.

ג. בא עליה ואחר כך נתן לה אפילו מכאן עד שלוש שנים אתננה אסור. אם כי הטלה הוא כבר תיש, וגם הלהט של המעורבים מסתמא הותש.

סג: שכרו (הנכרי את היהודי) לשבור ביין נסך, מהו (שיהא שכרו מותר. רש"י) ? ... דלמא (אולי) כל למעוטי תיפלה, שפיר דמי (קלקול, דומה להיות נכון)? "דמי", הדמים, השכר שהוא מקבל, הם "שפיר", בסדר.

סג: ישבור ותבוא עליו ברכה ! "וברכה לראש משביר" (משלי יא, כב).

סד: כל דבר מיניה (בן ממינו, סוגו, כלומר עובד כוכבים) אבל עדיין יותר טוב מ"בר מינך" (נפטר).

סו. (באמצע הדף) אביי אמר: בנותן טעם ... והוה ליה (ולכן, חומץ- שכר וחומץ -יין הם) מין בשאינו מינו...ורבא אמר: ... והוה ליה מין במינו, וכל מין במינו במשהו. אמר אביי: מנא אמינא לה (מנין אני אומר זאת)? גם מתוך נוסח השאלה "מינא אמינא לה?" משתמע שאביי שולל את טענת רבא שמדובר ב"מין במינו". ("האם מין במינו הוא זה?")

סו. "לא חאכל כל תועבה" כל שתיעבתי לך הרי הוא בכל תאכל. ובלשון העם: "אל תעשה לי שום תועבות (טויבס)!"

סו: ריחיה חלא (ריחו כשל חומץ) וטעמא חמרא (וטעמו כשל יין) חלא. והדין נכון גם לגבי קידוש בשבת, שאם יש ספק לגבי טיב היין, אזי - חלה, יעשה קידוש על הפת.

סח: ומי מאיס (העכבר)? והלא עולה על שלחן של מלכים ! גם בכוחות עצמו. סח: ועכברא בשיכרא (שורב אסור את השכר שלתוכו נפל עכבר, ואינו גורס שהוא נתן טעם לפגם) לא ידענא מאי טעמא דרב (אני, רבא, אינני יודע מה טעמו של רב? אפשרות אחת היא ש-)...עכברא בשיכרא אשבוחי משבח (העכבר משפר את טעם השכר) על כל פנים, לפי טעמו הבלתי ידוע של רב.

סט. האי אימרטוטי אימרטט (השרץ מתפורר לחתיכות). ובתוספות תמהים "האיך אנו אוכלים דבש דבורים הלא רגלי הדבורים מעורבים בדבש?" לא רק ש"יש דבורים בגו" אלא יש בו אפילו "רגלים לדבור".

ע: הפנימית של חבר והחיצונה של עם הארץ. הם הצדדים המאפיינים אותם: התוכן אצל האחד והצורה אצל השני.

עב: אמר להו (להם) רבא להנהו שפוכאי (פועלים יהודים המערים יין לכליו של גוי): כי שפיכתו חמרא (כאשר מערים יין) לא ליקרב (לא יתקרב) עובד כוכבים לסייע בהדייכו (אתכם), דלמא משתליתא (שאוילי יקרה) ושדיתו ליה עליה (תשפכו אותו עליו) וקאתי (ויבוא) מכתו. יין לגוי יגביר את כוחו.

עג. איכא דאמרי (יש אומרים) רבה בר רב הונא גופיה אישתי בקנישקין (בעצמו שתה יין עם נכרים מן הנרגילה ולא חשש שיין ייזל אליו מן הנכרי

כאשר זה יפסיק את השתייה בראשונה). אין חשש שהנכרי יפסיק לשתות כל עוד יש יין בכלי. ולשאלת התוספות "דלמא פסיק קדים ברישא?" - זה מקרה של "פסיק ברישא דלא ניחא ליה".

עה: מתקיף לה רב ששת: אי הכי (אם כך) אפילו זוזא דסרבלא נמי (מספריים של בדים גם כן) ? אמר ליה ... הגירסא בדקדוקי סופרים "אמר ליה רבא" ואכן, בשלושה מקומות בש"ס בהם מוזכר "זוזא (או זוגא) דסרבלא", רבא הוא בעל המאמר.

עה: - עו. קדירה בת יומא דלאו נתינת טעם לפגם הוא. אבל "לינת לילה פוגמת (בתוספות)". "בת" (בארמית) = לן, ויש הבדל (גם להלכה וגם למשמעות) בין בת יומא (השייך ליום אחד) ובת ליליא (שעבר את הלילה).

עו. ... האי קריד (זה נעשה קליפה) והאי לא קריד. מה שקריד מקרדים (מגרדים). "ומקרדין את הבהמה ביום טוב" (ביצה פרק ב משנה ח).

עו: אמר ליה באטי בר טובא: "וההוא גברא לאו בר ישראל הוא (וכי אני איני בן ישראל)?" למרות שהשואל התכוון לשאלה ריטורית - התשובה היא "לאו!", וזאת מפני שבאטי היה עבד כנעני (כמובא בתוספות). והגירסה בדקדוקי סופרים גם שנונה וגם נכונה יותר: "מר יהודאי (האדון יהודי הוא) ואנא (ואני) לא יהודי?", ויש בו רמז לשמו של חברו לסעודה: מר יהודה.

עו: אמר ליה (שבור מלכא) מר קים ליה בגויה (מכיר אני במר יהודה שהוא "פרוש") ומר (באטי בר טובא) לא קים ליה בגויה. איכא דאמרי (יש אומרים שתשובת שבור מלכא הייתה): אמר ליה אידכר מאי עביד באורתא (רש"י: "דרך פרסים למסור נשים לאכסנאים", כלילה שעבר קיבל באטי את השפחה ששלחו לו, בניגוד למר יהודה שלא קיבל). בפועל, ה"איכא דאמרי" משנה בתשובה הקודמת רק את הניקוד של המלה "בגויה" (אות ה-ו בחולם וה-יוד בקמץ).

הוריות

ב: כגון שמעון בן עזאי ... יחיד העושה על פי עצמו. התנא בן עזאי היה "יחיד", לא היה נשוי (סוטה ד:).

ד: ובעבודת כוכבים מביאים פר ושעיר. קרבן השעיר בא כמידה כנגד מידה על "שעיר" בתור עבודה זרה. "ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם" (ויקרא יז, ז).

ה: מנא להו (מנין להם לתנאים: א) שההוראה תלויה בבית דין, ו-ב) שהמעשה תלוי בקהל? אמר אביי: דאמר קרא "והיה אם..." רבא אמר: "מלכל ...". וצריכא (דרושים שני המקראות והלימודים, האחד ל-א) ןהשני

ל-ב)). יש שאביי ורבא, אף על פי שחולקים זה על זה, משלימים זה את זה - וזה עם זה . (וכן בעוד סוגיות שבתלמוד).

ו: הורה כהן משיח... לפי סדר המקראות היה צריך להתחיל את מסכת הוריות עם כהן משיח, אלא שמאחר ורוב הלכות כהן משיח נלמדים מבית דין, לכן מתחיל בהוריות בית דין.

ז: "הנפש" זה משיח. עם פטירת ה"לובביצ'ר" ז"ל נשארו חסידיו עם משיח שהוא נפש ולא גוף.

ז: ... דאמר קרא "ואם נפש אחת": אחד יחיד, ואחד נשיא ואחד משיח. נפ"ש = נשיא, פרט, משוח שמן המשחה.

י. חטאו עד שלא נתמנו ואחר כך נתמנו. בימי המלכים המתיוונים של בית שני נתמנו כוהנים גדולים למרות החטאים שעשו טרם מינוים.

י. תנו רבנן: "אשר נשיא יחטא" יכול גזרה (דגזרת מלך היא... רש"י) ? תלמוד לומר: "אם הכהן המשיח יחטא", מה להלן לכשיחטא אף כאן כשיחטא. אם לא גזירה, אז גזירה שווה.

י. אמר ליה (רבי יהושע): כוכב אחד לשבעים שנה עולה ... השביט על שם Halley מופיע כל 76 שנים.

י: ... שני בני אדם שצלו את פסחיהן. אחד אכלו לשום מצוה אחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה - "וצדיקים ילכו במ", וזה שאכלו לשום אכילה גסה - "ופושעים יכשלו במ". ההבדל בין אותיות של "ילכו" ו-"יכשלו" הוא השיין. כל ההבדל הוא לשם מה השיין לועסת: לשם אכילה גסה או לשם מצווה.

י: ... משל ללוט ושתי בנותיו: הן שנתכוונו לשם מצוה - "וצדיקים ילכו במ", הוא שנתכוון לשם עבירה - "ופושעים יכשלו במ". ובמידה כנגד מידה לדורות: עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית.

י: ... אבל בקומה ידע. ומאי הוה ליה למיעבד? מאי דהוה, הוה (מה היה על לוט לעשות? מה שהיה היה). נפקא מינה (מילולית, יצא ממנה) דלפניא אחרינא לא איבעי ליה למישתי (לערב הבא לא היה צריך לשתות יין). אשמתו הייתה בזה שבערב השני שתה יין ובגלל כניסת היין אצלו "ידע", כלומר: יצא סוד הדברים שעשה בערב הקודם לבתו. וגם זה אחד האופנים שבהם "נכנס יין - יצא סוד".

יב. הכי קאמר (כך נאמר במשיחה על הראש) מאי טעמא (מאיזה טעם) "ויצוק?" משום ד"וימשח"! ובשערות הראש גם כן, אם "וימשוך" אז "ויצעק".

יג. פר עבודת כוכבים קודם לשעיר עבודת כוכבים. ... אמאי (למה קודם)? האי (זה, השעיר) חטאת, והאי (הפר) עולה? אמרי במערבא (אמרו בארץ ישראל): חסירא אלף, "לחטת" כתיב. בהעדר א', הוא כבר לא מספר אחד. יג. ... הכל רצין לישא גיורת ואין הכל רצין לישא משוחררת. וברש"י: "הכל רוצין ...: שמתרצין ... " ראשית מתרצין (נותנים תירוץ), אחר כך מיתרצין (משלימים), בהמשך רוצין, ולבסוף רצין. יג: חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ואם תמנה את הדברים המפורטים, תמצא אחרי החמשה עוד אחד. וזהו אותו לימוד שהחמשה הדברים השכיחו אותו.

זבחים

ב. כל הזבחים שנובחו שלא לשמן כשרים אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה. לימוד מסכת זבחים שלא לשמה כשר וטוב מפני שהוא מביא ללימוד לשמה, אבל לא עולה ללומד לשם הקרבת קרבנות, בחינת "ונשלמה פרים שפתינו", עד שילמד לשמה. (בעקבות ר' אברהם חיים שור).

ד: מאי שנא (מהו ההבדל לגבי) שני בעלים (ייחוס הקרבן לבעלים אחרים, ובטעות) דלא הוי (שאינו) פסולו בגופו - מחשבה בעלמא (מפני שהוא מחשבה פשוטה, רגילה). שינוי בעלים מהווה גורם לפסול על ידי פעולת שכלית ולא על ידי פעולה גופנית. (זאת על פי הרמב"ם ולא כדברי התוספות כאן ושל רש"י במקום אחר). השאלה אם קיימת הבחנה מהותית בין מחשבה שהיא פעולה מוחית (ומתבצע באמצעות ניורונים) ובין פעולות גופניות אחרות (שבהן מעורבים מרכיבים נוספים בגוף האדם) אם לאו, היא אולי הנושא המרכזי במחקר המדעי של ימינו.

ד: ואמר רב יצחק בר אבדימי: ... כיון דאמר "עלי" (אני נודר קרבן נדר), כמאן דטעין אכתפיה דמי (כמי שהרכיב את הקרבן על שכמו). כלשון המקרא "ונדריך תשא" (דברים יב, כו). ובמסכת נדרים (י): רבי יהודה לטעמיה (מחזיק בדעתו שקיים חשש שיבוא לידי תקלה אם יעכב את הבאת נדרו) דאמר "אדם מביא כבשתו לעזרה ...".

ה. רמי ריש לקיש על מעוהי (היה שוכב על בטנו) ... עולה בקנה אחד עם דברי ריש לקיש לבתו (גיטין מז). "כריסי - כרי".

ה. אמר (ריש לקיש על רבי אלעזר בן פדת): "זהו שאומרין עליו אדם גדול הוא?" הד לדברי בקורת על רבי אלעזר נשמע גם בדברי רבי יוחנן אל רבי אלעזר לרגל מותו של ריש לקיש (בבא מציעא פד): "את כבר לקישא (האם אתה, רבי אלעזר משתווה לריש לקיש ז"ל)?"

ו. "ימיר" לרבות את היורש. "יגאל" לרבות את היורש. נשמע כמו ביטוי לכוונות יגאל עמיר (ימיר) לרצוח גם את פרס.

ח: כולהי אתיין (לימוד הדין של כל החטאות בא) במה הצד. ופרטי הלימוד נמצאים ברש"י שבצד הדף.

ט. אמר רבא: "ואם מן הצאן קרבנו לזבח השלמים" דבר השוה בכל הצאן.... הכא נמי (גם כאן) מן להוציא ... דלא אתי (שלא בא) בנקבה. וברש"י: "הצאן - מכל מין (סוג) צאן משמע". ו"מן הצאן" מוציא את מין הנקבה.

ט. אמר רבי מני: הכא נמי "מן" להוציא... קשר נוסף בין שם החכם והמימרא שלו.

ט: חד לעברה זמנו ועיברה שנתו. וחגגו את יום הולדת של הטלה בשחיתתו. יא: "בין הערבים" ... בין שני ערבים. בין שני המועדים הנקראים "ערב פסח": י"ד בניסן וליל של ט"ו.

יב: למה ליה למתנא (לשנות במשנה) "שבעים ושנים זקן"? דכולהו בחדא שיטתא הוו קיימי (כולם היו בדעה אחת). וכן במגילה (ט): "מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים ... נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל אחד ואחד עצה והסכימו כולן לדעה אחת".

יג. אמר רבי טרפון: אקפח את חיי בני אם לא שמעתי הפרש בין קבלה לזריקה, ואין לי לפרש. אמר רבי עקיבא: אני אפרש ... אמר לו: עקיבא! כל הפורש ממך, כפורש מחייו. בקטע שלפנינו שלוש הוראות של המלה "פורש".

יג. מקטיר נמי (גם) היינו זורק. דבר ידוע בין צרכי סמים (רחמנא ליצלן): בהתחלה מתרגל לעישון ("מקטיר") ואחר כך ממשיך ב"זריקה".

טו. נשפך (הדם בחצר בית המקדש) מן הכלי על הרצפה ... במקום מדרון ... בגומא. הקבלן שבנה את רצפת בית המקדש נבחר בשל ישרותו במידות ולא לפי ישרות הרצפה.

יח: ... או אינו אלא ארבע (כנפות) ולא חמש? כשהוא אומר "אשר תכסה בה", הרי בעלת חמש אמור... אשר תכסה ב - הא (חמש), וכעין זה בהמשך מאי (מה)? לאו בהא קמפלגי (לא בזה חולקין)? לאו ב-הא קמפלגי?

יח: תנו רבנן (לומדים חכמינו חמשה פרושים שמקורם במלה "בד" על צורותיה וגלגוליה): בד שיהיו של בוץ (אותיות ד' וצ' מתחלפים), בד שיהיו חדשים (בדה מלבו: המציא וחידש דבר), בד שיהיו שזורים (בד כבד), בד שיהיו חוטן כפול ששה (בד בגימטריה שש) בד שלא ילבש של חול עמהן (לבדו ילבש. רש"י).

יט. **צלצול ... צלצול קטן ...** את "צלצול" מתרגם רש"י: בנדי"ל, שמשמעותה תחבושת קטנה. ואם כך, איך יתורגם הביטוי "צלצול קטן"? והשוו את התרגום המשובש ליידיש של "מים אחרונים".

יט. **אמר ליה (רבי אמי): תלמוד ערוך הוא בידינו, תפילין חוצצות. ... והתניא (והלא למדנו) אם הניחן, אינן חוצצות? לא קשיא: הא (המימרא של רבי אמי) דיד, הא (הבריייתא) בראש. ואמנם, על ידי העתקת מקום הפסיק (,) במימרא של רבי אמי מתקבל "תלמוד ערוך הוא, בידינו תפילין חוצצות".**

יט. **"ילבש על בשרו" שלא יהא דבר חוצץ בינו לבשרו.** וכתב בעל "תורה תמימה" שהרמב"ם (בהלכות כלי המקדש פרק י הלכה ו) מסמיך את הדין הזה על פסוק אחר שבפרשת אחרי מות (ויקרא טז, ד) "ורחץ במים] את בשרו ולבשם". ומוסיף הרמב"ם "אפילו נימא אחת או עפר או כינה מתה אם היתה בין בשר לבגד, הרי זו חציצה". הרמב"ם בתור רופא מקפיד על רחיצה להסיר מן הבשר כל לכלוך.

כ. **ראוהו אחיו הכהנים שירד והן רצו ובאו מיהרו וקדשו ידיהם ורגליהם ... הכא במאי עסקינן (באיזה מקרה אנחנו עוסקים)? בכהני חדתי (בכהנים חדשים).** וריבוי הביטויים "רצו, באו, מיהרו" מעיד על מרצם ורעננותם.

כא: **משקע ליה בגילגלא (משקע את הכיור בגלגל) ... לישנא אחרינא (לשון אחרת): דמשקע ליה בחומרתיא (רש"י מפרש או מוסיף: גלגלא = עיגול) כי כי היכי דלישתמע קליה (שיישמע קולו). "כי כיי" בדפוסים שלפנינו (ונרשם כטעות דפוס במילון של ע"צ מלמד). מרוב הגלגלים התגלגל גם "כיי" מיותר. ולחילופין אפשר להציע: "בחומרי או בחומרתא תיכיי" חוליות של שרשראות, בדומה ל "חומרי שדרה = חוליות שדרה" שבבת קמז: ו- "תיכיי" = שרשראות בב"ק קיט:.**

כג: **אמרו זקני דרום ... ומובא בתוספות בעמוד הבא: "וזקני דרום תנאי הוו (כי חלקו על משנה בפסחים). לעומת זאת אנחנו לומדים בהמשך: תקע להו ריש לקיש לדרומאי ... ומאחר וריש לקיש חי כשמונים שנה אחרי תקופת התנאים מסתבר ש"זקני דרום" היו גם "זקנים מופלגים" לפי גילם. ואולי יש לפרש את המימרא (זבחים נג). "זקני דרום לא מקשיי", שלא נעשים "קשישים" עם השנים.**

כד: **תקע להו (צעק להם קול גדול. רש"י) ריש לקיש ... ביטוי נוסף לקולניות תגובתו של ריש לקיש הוא בקידושין מד: וצווח ריש לקיש ככרוכיה (ובגירסא מועדפת: ככורכיה, עגור).**

כה. **עומד על גבי כלים, על גבי בהמה, על גבי רגלי חבירו, פסול... וצריכא (צריך לפרט את כל המקרים) ... ואי אשמעינן (אילו השמיע לנו) בהמה - דלא**

מינא (מין) דאדם הוא אבל חבירו דאדם הוא. זה שעומדים על רגליו ואינו מגיב בכח, הוא אינו סתם "מין אדם" אלא אדם - בן אדם ממש. כה. השוחט צריך שיקבל את כל דמו של פר, שנאמר "ואת כל דם הפר ישפוך", אלא "מדם הפר" - דם מהפר יקבלנו. וקסבר (הוא לומד) גורעין (את האות מם) ומוסיפין ודורשין. ובתוספות מציינים: לא שייך למיפרך (לשאול) "סכינא חריפא אפסקא קראי (סכין חריפה מפסיקה בתוך המקרא)?". אף על פי שהשוחט אמנם הזרים את דם הפר "בסכינא חריפא".

כו. בעא מיניה (שאל ממנו) אבוה דשמואל משמואל היא בפנים ורגליה בחוץ מהו? ועוד שלש שאלות שאל משמואל ובהמשך נזף בבנו ("אישתבשת", טעית) על תשובותיו. על התועלת הפדגוגית של נזיפות מרובות לומדים בסוף פאה בירושלמי: "שמואל ערק מאבוי (מאביו)", ואולי ראיון הבריחה צף אצל שמואל מן השאלה הראשונה, שאם אביו בפנים מוטב שרגליו שלו יהיו בחוץ.

כז: (בסוף הדף) סברוה עור אליה כאליה דמי (דומה), אמר שמואל: הא מני (דעתו של מי זאת)? רבי אליעזר היא! מכאן יוצא שהאליה הקטנה בסוף המשנה מזיזה את כל המשנה כולה להיות לפי רבי אליעזר.

כח. (בהמשך אותו עניין) רישא (התחלת המשנה) רבי אליעזר וסיפא (סוף המשנה) כרבנן? אמר ליה (שמואל) אין (כן). ורב הונא אמר: עור אליה לאו כאליה דמי (וכל המשנה היא אליבא דתנא אחד). אמר רבא: מאי טעמא (מהם נימוקיו) דרב הונא? ... רבא נאמן לשיטתו בש"ס שלא לחלק משנה אחת על פי דעות של שני תנאים שונים.

כט. "ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו" אמר רבי אליעזר: כוף אזנך לשמוע, במחשב לאכול מזבח... על פי ה"תורה תמימה" אמרא זו של רבי אליעזר היא תחילתה של דרשות רבות על המלים "אם האכל יאכל". האחרונה שבדרשות הללו היא זו שלמדנו בדף יג: "הא דאמר: הריני זורק על מנת לשפוך שירים למחר...". והנה על פי חלק מן הראשונים (רש"י ואחרים) המפגל צריך שיאמר (יבטא בפה) את מחשבתו לפגל. וזה מה שנרמז בביטוי: "כוף אזנך לשמוע במחשב" כי אחרת, אם המחשב (לפגל) אינו שומע באזנו אין הוא מפגל.

כט. ואינו נפסל בשלישי, או אינו... ובשיטה מקובצת מוסיף כ"אינו" וכ"אינו" (כהנה וכהנה), וזה לשונם: "האי או אינו אינו כמו כל או אינו שבתלמוד דאינו רוצה לומר או אינו דכולה לכהן הוא... מבלבל?

כט. בן עזאי אומר: ... אותו בלא ירצה ואיו המאחר נדרו בלא ירצה. ואחרים אומרים: ... "האחרים" מצטרפים לדיון על "המאחר נדרו".

כט. (ובהמשך הסוגיה) **דתניא: אחרים אומרים:** ...לפי הפשט אין אלה האחרים הקודמים אלא אחרים אחרים.

כט: **וכן עזאי? ההוא מבעי ליה** (פסוק זה נחוץ לכן עזאי) **"והיה כך חטא" ולא באשתך.** לא ממש "נחוץ" לו, כי הרי בן עזאי רווק היה.

ל: ... **רבי מאיר ורבי יוסי בהדי הדדי לא פליגי** (אינם חולקים זה עם זה). **ולא פליגי? והא מיפלג פליגי? אמר ליה: פליגי במאי** (במה) **דפליגי, ולא פליגי במאי דלא פליגי.** הסימפניה של "פליגי" מגיעה לסיום באופן שלא משאר מקום לויכוח.

ל: **מדהוה ליה למימר** (שהוא היה צריך לומר) **"תמורת עולה ושלמים" ואמר "תמורת עולה ותמורת שלמים" שמע מינה: מיהדר קא מיהדר ביה** (חוזר הוא בו). **ומפרש רש"י: "ולחזור אי אפשר".** ישנם שני דברים, שאם אמרת, שום כוח בעולם כבר לא יעזור לך לחזור כך מדברין קידושי אישה והקדשת בהמה. **"אדם ובהמה תושיע השם" (תהלים לג, ז).**

לא: ... **שהשחיטה כשרה בזרים ובנשים ... ואפילו בקדשי קדשים ... בהלכות ארץ ישראל** (המובאות בתוספות) **פוסקים לחומרא: שנשים לא ישחטו והנימוק שניתן הוא "מפני שדעתן קלה".** הדעת נותנת שעדיין יהיה להן מותר לשחוט קדשים קלים.

לג. **וליעבד** (ויעשה בבית המקדש) **פשפש? הכל בכתב.** מתפרש בתוספות: והא דמוסיפים על העיר ועל העזרות - היינו היכא דאיכא למימר קרא אשכחו (נמצא קרא) ודרוש. לאמור, אפשר להזיז גבולות רק מכוח מה שנאמר בפסוק. **"וינעו אמות הספים מקול הקורא" (ישעיהו ו, ד).**

לג. **מה סמיכה בטהורין אף שחיטה בטהורין.** ונהגו בקהילות ישראל לבחור להם שוחט שיהיה ירא שמים ואיש טהור לכל הפחות כמו הרב (=בעל הסמיכה).

לד: ... **דחזי (שראוי) לעבודת ציבור, אבל שמאל לא.** העם קובע בבחירות מי ראוי לעבודת ציבור, הימין או השמאל.

לה: **שבח הוא לבני אהרן שיהלכו עד ארכובותיהן בדם ... והלא קא מיתוסי מאנייהו** (והלא מתלכלכים בגדיהם)? **דם על בגדים: שבח או גנאי? על זה בישעיהו סג, א-ד "הדור בלבושו צעה ברב כחו. ... מדוע אדם ללבושך, ובגדיך כדרך בגת? ... ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי".**

לו. ... **תנהו ענין למחשבת הינוח. התינח להניח ... צירוף מילים דומות בצלילן.** לד: **"כל דבר רע" על דבר רע אתה מחייבו ואי (ואין) אתה מחייבו על חטאת ששחט בדרום.** "רע" הוא הצפון ("כי רעה אנכי מביא מצפון" ישעיהו ד, ו) ולא הדרום.

לח. **אמר רבא בר אדא: מרי אסברי לי ("מרי" הסביר לי) ...אמר רב אדא בר יצחק ...** האם היה רב אדא בר יצחק אביו של רבא בר אדא, ואותו הוא מכנה בתאר כבוד של "מרי" ובחלק השני בא בעל המימרא (רב אדא בר יצחק) להגן על מימרתו? (לפי חוקרי הדורות היה רב אדא בר יצחק מאוחר מרבא בר אדא).

לח: ... **"אשר יזה" כתיב. פרט לזה שכבר הוזה. המלה "זה" בשלושה גלגולים.**

מ. **ורבי יהודה? "כן יעשה" מאי עביד ליה? מה יעשה עם "כן יעשה"?**
 מ. **לא נצרכה (אינו צריך) אלא לאת (המלה "את"), בדם וטבילה.** בעל הטורים קושר את הזאת הדם עם ברית שנכרתה בין השם ובין עם ישראל (ויקרא טז, יד). והרי "את" (קרי "אות" = מילה), "דם" ו"טבילה" נזכרו בדרשה של רבי (כריתות ט). "... אבותיכם (יוצאי מצרים) לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם".

מ. ... **(א) אם כיפר - כילה (ב) ואם לא כיפר - לא כילה** דברי רבי עקיבא .
אמר לו רבי יהודה: "מפני מה לא נאמר (נדרוש) (ג) אם כילה - כיפר, (ד) ואם לא כילה - לא כיפר?" על פי חוקי ההיגיון ההיגדים (א) ו-(ד) שווים (אם האחד נכון אזי גם השני נכון) וכן (ב) ו-(ג) שווים (כך שבין שני התנאים יש משמעות דורשים בלבד. ("חד אמר" בדף נב: לקמן). (הדגמת החוקים: מן ההיגד "אם הוא כהן, הוא מברך ברכת כוהנים" נובע ההיגד "אם הוא לא מברך ברכת כוהנים, אזי הוא איננו כהן", אבל איננו נובע ממנו ש"אם הוא לא כהן, אזי הוא לא מברך ברכת כוהנים", ואמנם גם חזן עושה זאת כאשר אין כהן בציבור).

מ: **ומה במקום שלא הושו קרבן לקרבן, דהאי (שזה) פר והאי שעיר, הושו מעשים למעשים... הבהמות שונות, אבל מעשיהם שווים: מעשי בהמה. מב. במקום שפסק משם הוא מתחיל.** דין דומה קיים אצל חזן שמחליף חזן שהשתתק בתפילתו: אמר לון (להם, לשואלים) רבי אבון בשם רבי יהושע בן לוי "זה שעובר תחתיו יתחיל ממקום שפסק". (ברכות ירושלמי פרק חמישי הלכה ג).

מד: **אמר רבא: הלכתא למשיחא (הלכה לימות המשיח)? אמר ליה אביי: ... דרוש וקבל שכו. ואותם החכמים שלא למדו מסכתות של "הלכתא למשיחא" (כמו רבה בא אבוה שלא למד סדר טהרות ורב אחא בריה דרב יוסף—שלא למד סדר קדשים, בבא מציעא קיד:) עשו זאת גם בכדי לא להיות כ"עבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס" (אבות פרק א משנה ג).**

מו. אין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו. ולא? והרי...? אם יגעת - מצאת. בהתחלה "אין לך דבר", ואחר כך נמצא דבר אחד (תרומת הדשן) ועוד אחד (בגדי כהונה) ועוד אחד (עגלה ערופה).

מו: לשם ששה דברים הזבח נזבח: לשם זבח, לשם נזבח

לשם השם, לשם אשים

לשם ריח, לשם ניחוח.

שירת הזבח.

מט: וליכתביה בגופיה (שיכתוב את הלימוד אצל פר העדה עצמו, ולא מתוך דרוש)? ומציינים בתוספות: "ובשביל חיבתן לא היה לו לגלגל אלו דרשות". מוסר לדרשנים שאם אוהבים את הקהל שלא "יגלגלו אלו דרשות".

נ: וזהו קל וחומר, בנו של קל וחומר? בן בנו של קל וחומר הוא?! על פי שגרת הדיבור בן-בנו של קל וחומר הוא הכי חזק מכולם, אבל הגמרא מבינה אחרת.

נג: יכול יזרקנו (את הדם) זריקה אחת? תלמוד לומר "סביב". אי (אם) "סביב" יכול יקיפנו כחוט? תלמוד לומר "וזרקו" (...ובחוט אי אפשר להקיף אלא באצבע ובנגיעה. רש"י). עם כל זאת, פסיקאים יודעים לחשב כמה טיפות (ליחידת שטח) צריך לזרוק על המזבח בכדי שיווצר כתם רציף (כמו חוט, אבל עבה ממנו) שיקיף לגמרי את המזבח. שיטת החישוב נקראת "תורת החילחול" או "פרקולציה".

נד. כיצד בונין את המזבח? מביאין מלבן... ומביא סיד וקוניא... וזה הוא יסוד וחוזר ומביא מלבן... וחוזר ומביא מלבן... החומר "סיד" נזכר במפורש רק אצל ה"יסוד". מלה גוררת מלה דומה.

נה. עולה הוא דדחיק (דחוק) לה מקום אבל שלמים דלא דחיק ליה מקום. שלמים נאכלים בירושלים שני ימם ולילה ביניהם. ובמשנה (אבות פרק ה משנה ז): "ולא אמר אדם לחברו צר (דחוק) לי המקום שאלין בירושלים".

נת. לא צריכא, דבצרי בצורי (מיעט אותו). פירוש היעב"ץ (אולי מתוך כפל הלשון): שפיחת הן את מדת ארכו והן את רחבו (של המזבח) ועשהו את הרבוע קטן יותר, אבל שמר על הצורה משום ש"ריבוע" מעכב. יוצא, שאמנם "בצרי בצורי", אבל לא יצר צורה אחרת.

נט. "וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך" ... "עליו" כשהוא שלם ולא כשהוא חסר. "עולותיך" בגמרא שלם (מלא) ובמקרא חסר ("עלתיך").

נט. הא איזקון להו (והלוא מתורבן בית ראשון ועד שלא נבנה בית שני, שהם שבעים שנה, נעשה הקרבן זקן). אצל בני אדם: בן ששים לזקנה, בן שבעים

לשיבה (אבות פרק ה משנה כה), אבל בהמה זקנה נשאת תמיד זקנה ואין לה שיבה.

סב. ... ורבי יצחק נפחא אמר: אפרו של יצחק ראו, שמונח באותו מקום. שם של בעל המימרא ושל נושא המימרא - זהים, וכך הוא במקרים אחרים בש"ס. יצוין גם שהעדויות (שכביכול, ראו את אפרו של יצחק) "מנופחת" במקצת, כי הרי האיל ולא יצחק הוקרב במוריה. .

סב: בני אחתיה (בני אחות) דרבי טרפון הווי יתבו קמיה (ישבו לפני) דרבי טרפון ולא הווי אמרי מידי (ולא אמרו דבר). פתח ואמר ... (ובהמשך) קרי (קורא) עליהם "בני קטורה". קטורה - "על שם שתיקתם, שקשרו פיהם ולא דברו בהלכה (פנים מאירות)" והיפוכם בבני שרה, שמתירים את פיהם (שרי=מתיר).

סב: (באותו נושא) ואמר (רבי טרפון לשומעיו) "ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני". יוחני בת רטיבי הייתה מתחזה כצדקת, אבל באמת הייתה מונעת לידה מנשים אחרות (סוטה כב.), האם רבי טרפון רומז על דמיון כלשהו בין המעשים של יוחני ושל קטורה-הגר?

סב: רמי גברא אאפיה (השכיב אדם על פניו) אמר ליה אביי: אדרבה (להיפך) תריץ ואותיב גברא (יישר והושיב אדם). "רמי" הוא כמו בדף ד. "רמי ריש לקיש על מעוהי (השליך את עצמו על בטנו)". יוצא, ש"רמי" ו"תריץ" הם ניגודים גם במשמעות הגופנית וגם במשמעות הרוחנית "מעלה שאלה" לעומת "משיב עליה".

סד. בא לו להקיף את המזבח ... וברש"י: כהן גדול שאינו כשאר כהנים לזכות בפס לעבודה, אלא גומר בכל חפצו. נרמזים בזה שני המובנים העממיים של הביטוי "בא לו": "מתחשק לו" ו"מגיע לו".

סה: אמרוה קמיה (לפני) דרבי ירמיה. אמר: לא שמיע להו הא (לא נשמע להם זה) דאמר רבי שמעון בן אליקים משום רבי אלעזר בן פדת משום רבי אלעזר בן שמוע "אומר היה רבי אלעזר ברבי שמעון: שמעתי בחטאת העוף ... חזרה על השמות "אלעזר" ו"שמעון - שמוע". ובזכות "שמעון" אמר אחרון המצוטטים "שמעתי" והראשון "שמיע להו".

סז: ... בתרי גברי (בשני אנשים כמו במסכת קנים) מי אמר? וראו פלא: השמות שרש"י נותן בפירושו ל"שני גברי" הם רחל ולאה. וגם לכן הארמי התבלבל בעניין, באמרו (בראשת לא, כח): "ולא נתשטני לנשק לבני לבנות".

סח. ... אמר רבי יהושע: זה שאמרו "כשהוא (האיל) חי קולו אחד, וכשהוא מת קולו שבעה. המשנה בסוף מסכת קינים המצוטטת כאן בשם רבי יהושע

עניינה בהלצה ("פרדוקס", מצב הנראה לכאורה בלתי אפשרי) על ריבוי התפקידים שאברי האיל ממלאים במותו מעבר למה שהם מילאו בחייו. גם במקרים שהגמרא דנה בהם כאן, מות הפרידות (על ידי הקרבנות) גוררת יותר קרבנות, מאשר אלה שהיולדת הייתה חייבת בהם אילו הפרידות לא היו מוקרבות. המכנה המשותף של שני המקרים הוא: א) שהמוות, במקום לפשט מצב כלשהו, גורם לו להיות מורכב, ב) הריבוי הרב שבמספרים עקב המוות. דמיון איכותי וכמותי.

ט. אמר רבי יצחק: שמעתי שתים: אחת קמיצת זר, ואחת מליקת זר ... השווה בשתי הפעולות הללו, קמיצה ומליקה, הוא ששתיהן דורשות אקרובאטיקה של אצבעות.

עא: אפילו אחד בריבוא, ימותו כולן. ענישה קולקטיבית.

עד. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא אמר רב: טבעת של עבודת כוכבים שנתערבה במאה טבעות ונפלה אחת מהם לים הגדול ... (ובעמוד הבא) אמר ריש לקיש: חבית של תרומה שנתערבה במאה חביות ונפלה אחת מהן לים המלח... האמוראים הבבליים מכירים את הים הגדול. לעומתם ריש לקיש, האמורא הישראלי, מכיר את ים המלח, והוא גם צלל סמוך לאותו אזור (בבא מציעא פד.). ואולי חיפש את החבית שנפלה בתוך המים.

עד: (בתחתית הדרף) קדשים בקדשים - מין במינו. והא בעיא (והלא הוא צריך)

סמיכה? בקרבן נשים ולא בקרבן אנשים. עניין ששוב תלוי במין...

עה. - עה: ראוי לשים לב שהדרף מתחיל ומסתיים ב"איתיביה אביי?"

עה: אמרוה קמיה (לפני) דרבה ... אמר להו: אפילו תימרו (תגידו) ...

(ובהמשך הסוגיא בעו.) כי אתא לקמיה (כאשר בא לפני) דרב יוסף אמר ליה:

אמאי לו תותביה מהא (למה לא שאלת את רבה מהמשנה שבשביעית)? "אין

מבשלין...". ההבדל מוחש: רבה "עוקר הרים" מיישב קושיות מתוך פלפול,

רב יוסף "סיני" מצטט משניות.

עז. אמר ליה (רבינא לרב אחומי): תורה, תורה! אימרי בדיכרי מיחלפי לך

(אתה מחליף את הכבש, שהוא קרבן של מצורע ונזיר, באיל שממנו בא אשם

תלוי)? במצורע כתוב "זאת תהיה תורת המצורע" (ויקרא יד, ד) וגם בנזיר

"וזאת תורת הנזיר" (במדבר ו, יג). "תורה" ו"תורה".

פ. אמר רבי אלעזר: לא הכשיר רבי אליעזר אלא שנים-שנים... אמר ליה רבי

יעקב לרבי ירמיה בר תחליפא: אסברא (אסביר) לך ... דיון דומה נמצא בדף

עז: לעיל, אבל שמות האישים התחלפו. ולא נורא, שהחליפו את רבי ירמיה

שהוא "בר תחליפא" ...

פה: ... והעצמות ... יעלו, שנאמר "והקטיר הכהן את הכל". "כל" - עצמות תאמרנה.

פח. כלי הלח ... ומדות יבש ... זו לשון חכמים. ולשון נביאים הפוכה: "מי מדד בשעלו מים ... וכל בשליש עפר הארץ" (ישעיהו מ, יב). (בעקבות קושית הרש"ש).

פח: קשיא לשון הרע אלשון הרע, קשיא שפיכות דמים אשפיכות דמים. שאלה היא אם מותר לדבר לשון הרע על מי שמדבר לשון הרע וכמו כן, שאלה היא האם (ובאלו תנאים) מותר להרוג רודף לרצוח.

פח: ואמר רבי עיניני בר ששון: למה נסמכה פרשת קרבנות לפרשת בגדי כהונה? ומפרש רש"י: "ב[פרשת] צו את אהרון". לעומת זאת בערכין טז. אמר רבי ענני בר ששון "למה נסמכה פרשת בגדי כהונה לפרשת קרבנות? (בסדר הפוך של העניינים)" ושם מפרש רש"י, "בפרשת אתה תצוה" וזאת מפני שרש"י מבין שהפרשה הנסמכת מקדימה את הפרשה אליה היא נסמכת. ולא כהבנת ה"תורה תמימה" (ויקרא ח, ב).

פט. אשם קודם לתודה. אפשר להוסיף: אשם קודם ל"סליחה".

צ: אשכחן (אנחנו מוצאים) עולה דקדמה לחטאת. אמרי במערבא (אומרים בארץ ישראל) ... חטאת עבודת כוכבים חסר א' (אלף). לא מביאים את חטאתם מתוך חוסר הרגל ולימוד (=אילוף). ואם אין א' (הראשונה בין האותיות), אז מאבד החטאת את המקום הראשון.

צ: ... תדיר ומקודש: איזה מהם קודם" ... תא שמע ... תא שמע... היה יכול להוכיח מן הסדר של שתי המשניות שבדף פט. (הראשונה "כל התדיר" והשנייה "כל המקודש") ש"התדיר" קודם ל-"מקודש".

צא. ולא אוציא את המילה שהיא "תדירה". מאי (באיזה אופן ברית מילה היא) תדירה? תדירה במצות. ומאידך, טוב שמקיימים אותה בבת אחת ולא כל יום קצת.

צא. ברכת היין תדירה ... הכא נמי (גם כאן). לא רק בחו"ל (כגון צרפת) תדירה שתיית היין בסעודה אלא גם אצלנו, כאן.

צא. ... אם ראית שמן שהוא מתחלק בעזרה, אין צורך לשאול... אלא, קח בלי לשאול. עצה לכוהנים המתחרים על מתנות כהונה.

צא. רבי טרפון אומר: מתנדבין שמן. העדפת השמן אצל רבי טרפון נפוצה. בשבת (פרק ב, משנה ב): רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. ומפיו במדרש תנחומא (פרשת בהעלותך) "הרי מצינו שחיבב הקדוש ברוך הוא שמן זית יותר מכל השמנים בנר ובהדלקה". ויכול להיות שהיה בהעדפה זו משום "קידום מכירות" של תוצר שדותיו אשר בלוד. ואולי גם

שמו (טרפון, טריפון?) קשור לזית "והנה עלה זית טרף (שם נרדף לעלה) בפיה" (בראשית ח, יא).

צד: (בסוף הדף) ... אבל שייר בה (משאיר בבגד) כדי מעפורת, ...חיבור הוי (ועדיין הבגד בטומאתו, על פי רש"י)? . ומתרתת הגמרא: מדרבנן הוא. "איצטלא דרבנן" (ביטוי שרגילין לאומרו לפני עטיפת טלית).

צו: תנור של מקדש של מתכת הוה (היה). נעביד (נעשה את התנור במקום מתכת) דחרס דהסיקו בפנים? נזכור שהייחוד של בית גרמו היה שהיו "מסיקין מבפנים ואופין מבפנים" (יומא לח). בניגוד לאומנין מאלכסנדריה שהיו "מסיקין מבחוץ ואופין מבחוץ".

צו: רב יצחק בריה דרב יהודה הוה רגיל קמיה (לפני) דרמי בר חמא. שבקיה ואזיל (עזב רב יצחק את רמי בר חמא והלך) לרב ששת ... כנראה לא רק למד מפי רמי בר חמא אל גם שימש אותו (עובדה זו מסבירה ביתר שאת למה רמי בר חמא הקפיד על רב יצחק ורב ששת, כבהמשך הדברים). ראייה להשערה נמצאת בסוגיא בברכות מז:, שם מפורש שרמי בר חמא לא בירך ברכת הזימון ביחד עם רב מנשיא בר תחליפא מפני שחשד בו שלא שימש תלמידי חכמים.

צו: יומא חדא פגע ביה (יום אחד נתקל רמי בר חמא ברבי יצחק). אמר ליה: ... הוית לך כרב ששת (היית כרב ששת)? רב ששת עיוור היה ובכך נוכל לפרש את דברי רמי בר חמא "אתה עושה את עצמך כאילו אינך רואה אותי!" כמו רב ששת .

צט. הא דאסח דעתיה (הסיח דעתו) מטמא (מטומאת) שרץ. טבל ואין שרץ בראשו.

ק. ... יכול כשם שאינו מטמא לאחותו, כך אינו מטמא למת מצוה? תלמוד לומר "ולאחותו" ... הוא מצווה לאחות את הקרע שנוצר בגלל מת מצוה. (בעקבות רבי אלעזר משה הלוי מפניסק, המובא ב"העמק דבר").

ק: אמר ליה רב אדא בר מתנה (=מתנא?) לרבא ... אמר ליה רבינא ... אמר ליה רבא (לרב אדא): ציית מאי דקאמר לך רבך (רבינא)! ... רב אדא היה אדם בלתי מתפשר (דוגמה: כאשר אשתו התלוננה שאין לה במה להאכיל את ילדיהם, הציע לה שיאכלו ירקות שגדלו באגם. עירובין כב). והציווי של רבא לא היה מיותר. ויתכן גם שרבינא ("רבו" של רב אדא ועורך הגמרא) היה צעיר ממנו בשנים ורב אדא לא נטה לציית לו.

קא. אמר לו: ["הן היום הקריבו?"] משה! וכי הם הקריבו? אני הקרבת. הן (מלת השאלה) הופכת לכינוי גוף, הם. (על פי שפתי חכמים).

קא. "משה!" הסגנון של שיחת אחים ממתיק את "הדבור העז" של אהרון.

קא: "דרש" - זה שעיר של ראש חדש. "דרש" הופך ל"דראש" (של ראש חדש) ונדרש.

קב. "ויחר אף ה' במשה" רבי יהושע בן קרחה אומר: כל "חרון אף" שבתורה נאמר בו רושם וזה לא נאמר בו רושם. רבי שמעון בן יוחאי אף זה נאמר בו רושם ... אמרתי: אתה (משה) כהן והוא (אהרון) לוי. עכשיו הוא כהן ואתה לוי. ובפרשת "יתרו" (שמות יח, א-ב) נרמז "חרון אף" זה ב-"אשר עשה אלהים (מידת הדין) למשה ..." ובאמת מתרגם אונקלוס "ואת צפורה אשת משה, אחר שלוחיה" בתר דפטריה (אחר שמשה גירש אותה לפני צאתה לדרך), ומשה רבינו היה יכול לגרש אותה מפני שכבר לא היה במעמד של כהן (שאסור לו להחזיר את גרושתו). (דרוש מאחד מחכמי ספרד).

קב. וכל "חרון אף" שבתורה נאמר בו רושם? והכתיב "ויצא מעם פרעה בחרי אף", ולא אמר לו ולא מידי! אמר ריש לקיש: סטרו ויצא. ו"חרי אף" זה שריפת הפנים של פרעה אחרי שמשה סטרו. והוא הרושם. (על פי "יוסף דעת" ליוסף בן-ארזה).

קב. "ויצא [משה] מעם פרעה בחרי אף" אמר ריש לקיש: סטרו ויצא ... ואמר ריש לקיש: מלך הוא והסביר לו פנים. ... איפוך. הפך לו את הלחי השנייה.

קב. "ונצבת לקראתו על שפת היאר" ואמר ריש לקיש: מלך הוא. יעקב אבי השבטים שואל את יוסף (בראשית לז, ז-ח) "המלך תמלך עלינו" בהתייחסו אל החלום הראשון בו נאמר "והנה קמה אלומתי וגם נצבה". (הקשר בין מלכות ו"נצבה" מוזכר על ידי ספורנו).

קב: ... בא (כהן אחד) טבול יום ואמר "תן לי ממנחה ואוכל". אמר לו (הכהן השני) ומה אם במקום שיפה כחך דחיתך (מחטאת ישראל), מקום שהורע כחך (במנחתך) אינו דין שאדיתך? ... המריבות על נתחים שמנים קיימות לא רק אצל "עמך" אלה גם אצל כוהנים. "ועמך כמריבי כהן" (הושע ד, ד).

קד. והלכתא כדברי חכמים ... והעור בשריפה. וברש"י: ... תוספת זו גירסא דתלמידי תרביצאי היא וטעו... והיעב"ץ מפרש "תרביצאי", מטיילים בגנות. "בנאות דשא (בגנות) ירביצני, על מי מנוחות ינהלני (לטייל)" (תהלים כג, ב). בעוד שחברו מרביץ תורה, התלמיד התרביצאי מטייל בגנות.

קו. "על שפך הדשן ישרף" ... שיהא מקומו משופך. עם תוספת פסיק הפסוק נקרא: על שפך, הדשן ישרף.

קז: השוחט על גג ההיכל - חייב. אמנם צריכים להעלות את הקרבן, אבל זה הפריז בהעלאה.

קח. (בסוף העמוד) "ההוא" ... למעוטי (למעט) שוגג (מאיליו. ברש"י), אנוס ומוטעה (על ידי אחרים). לפי סדר שלושה הדברים, הכי אומלל הוא ה"שוגג" שמטעה את עצמו.

קח: "איש איש" דברה תורה כלשון בני אדם. בתורה מופיע הביטוי "איש-איש" הרבה (14) פעמים, ובנביאים-כתובים נמצא אצל יחזקאל בן בוזי בלבד (יד, ד ו-ז). דברה התורה כלשון הנביא המכונה "בן אדם".

קט. הלן והיוצא... כאן שגרת לשון (בדומה לדף פד. ועוד), ולא שייך לעניין הסוגיה. (וגם לא לעניין ההולך בתוך שינתו).

קי. ממקום שפסק הוא מתחיל. (ראו בדף מב. לעיל).

קיא; ... שחיתת בהמה בלילה איכא בינייהו (זה ההבדל בין המשנה והברייתא). והוא ההבדל בין יום ולילה.

קיג: ... מר סבר: ירד מכול לארץ ישראל, ומר סבר: לא ירד ... איה מתי המכול? ארץ ישראל השלמה - אי"ה.

קיג: לדידי חזי לי (ראיתי) אורזילא ... הפירושים הבאים מיוחסים ל"אורזילא": דג (רשב"ם בבבא בתרא עג:), הצעיר של ראם, "buffalo" = שור בר (שניהם בתוספות כאן), דב (ursus) קטן.

קטז. ... דאמר רב חסדא: העבירן (נח את החיות) לפני התיבה, כל שהתיבה קולטתן בידוע שהוא טהור... רבי אבהו אמר: "והבאים זכר ונקבה"... הופעתן בתור זוג, עדות שהן טהורים.

קיה: בעי (שאל) רב פפא: עומד ורואה (את המשכן), יושב ואינו רואה, מאי (מה)? ... תיקו. יעמוד ויראה.

קיט: "נחלה", זו ירושלים וכן הוא אומר "היתה לי נחלתי כאריה ביער". האריה הוא סמל של ירושלים (כמו של יהודה) עד היום הזה.

קכ. לא יהא זמן פסול בה (בבמה קטנה)? תלמוד לומר: "וזאת תורת זבח השלמים" לעשות זמן במה קטנה כזמן במה גדולה. דמיון האותיות במלים זב"ח, זב"ק וזב"ג, כאשר האות האחרונה שלהן (ח ק ג) מבוטאת באותו מקום של הפה.

מנחות

ג: כרבה לא אמרי (אומרים) דאדרבה (גדולה מזה)...לא רק גדול כמו רבה (גדול), אלא גדול ממנו.

ד. ... מנחת חוטא חטאת קרייה רחמנא (קרא אותה התורה) "לא ישים עליה שמן ולא יתן עליה לבונה כי חטאת היא..." ולא רק במתן לבונה, אלא אפילו בהזכרתה יש פגם, ככתוב "מזכיר לבונה, מברך און (ישעיהו סו ג)".

- ד. ... חטאת - טעמא מאי (מה-טעם)? משום דכתיב בה "היא" ... אשם נמי - הא כתיב ביה "הוא"! ובניב חסידי שתי המלים זהות.
- ו. מה לבעל מום שעשה בו מקריביו כקריבין. והשוו לזה את מה שבתורת ההיגיון נקרא "אשליית השוורים השמנים": לשוורים שמנים יש גם נהג שמן. כלומר, הסקת מסקנה לא נכונה מתוך קשר (אסוציאציה) מקרי.
- ח: כלי הלח מקדשין את הלח... "כלי" זה הוא מידה למוד בו מלשון "כול", מידה. (על פי הרש"ש בזבחים פ"ח. המביא "וכל בשליש" בישיעהו מ, יב).
- ח: מתיב (שאל) דבי ירמיה ... איכא דאמרי (יש אומרים): הוא מותיב לה והוא מפרק לה. איכא דאמרי: אמר ליה רבי יעקב לרבי ירמיה בר תחליפא: ... היה קל להחליף את רבי ירמיה ברבי יעקב, כי היה "בר תחליפה".
- ט: כשהוא אומר "ולקח הכהן מלוג השמן ויצק על כף הכהן השמאלית" כאן שמאלית ... והא מבעיא ליה לגופיה (והלא צריך את הפסוק לגוף העניין)? "שמאלית" אחרנא (אחרת) כתיב. שתי ידיים שמאליות.
- יא. אמר ליה אביי לרבא: כיצד קומצין? אמר ליה: כדקמצי אינשי. פירוש על פי המוסר (המובא ב"יוסף דעת" מתוך "דבר ישראל", מודו"ץ): אביי שאל את רבא "איך בני אדם מקמצין במתן צדקה, הלא ידוע שרק זכות הצדקה תעמוד להם?" ועל זה השיב רבא שהם מקמצין מפני ששוכחים ("אינשי") זאת. וראוי לציין שאביי עצמו, בניגוד לרבא, היה עני.
- יא. וזו (קמיצת המנחה) היא עבודה קשה שבמקדש. ולא לחנם קורא הנביא "לא העבדתיך במנחה, ולא הוגעתיך בלבונה" (ישעיהו מג, כג).
- יא. ...מאי איריא דתני (למה תופס במשנה את הלשון) "ריבה שמנה" ליתני (ילמד בלשון) "ריבה לה שמן". אמנם לשון הפסוק היא "ומשמנה ואת כל הלבנה אשר על המנחה" (ויקרא ו, ח).
- יא: ורבי יהודה סבר: "כל" ואפילו חד קורט... וברש"י: ... ד"כל" משמע "כל שהוא", כמו "אין לשפחתך כל בבית". מכל מקום, בדיקה מראה שבתורה כל "כל" שהוא "כלשהוא" הוא רק בשלילה, בצירוף של "אין" וכדומה, ואם אין "אין" אז כל "כל" הוא "הכל" ש-"כן".
- יב. מחמת דבר אחר. ומפרש רש"י: "אויר ירושלים פוסלו ...". לעומת זאת: "ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה (לירושלים) ... תהיה המגיפה אשר יגף ה' את הגויים אשר לא יעלו לחג את חג הסכות" (זכריה יד, יח). הגויים האלה יוכו בדבר על שלא נכנסו לאוויר ירושלים.
- יג: ... אומר היה רבי יוסי ... מאי טעמא (מאיזה טעם)? איבעית (אם רצונך), אימא (אגיד) סברא, ואיבעית, אימא קרא... הפך את הסדר הרגיל שהוא

ראשית "קרא" ואחר כך "סברא" (כגון בברכות ד:), ואולי מפני שרבי יוסי "נימוקו עמו", כוחו בסברות.

טו. **הטמא בטומאתו והטהור בטהרתו**. על משקל "הבכור בכרתו והצעיר כצערותו" בבראשית מג, לג.

טז. **ומה המפגל אין מתפגל, הבא לפגל ולא פיגל אינו דין שלא יתפגל?** גלגול מלים אהוב על עורכי התלמוד. וכן הוא "מגלגל" במכות ב. "ומה המחלל אינו מתחלל, הבא לחלל ולא חילל אינו דין שלא יתחלל", ובמכות ב: "ומה הסוקל אינו נסקל, הבא לסקול ולא סקל אינו דין שלא יסקל". וכן הוא אומר בהמשך (בעמוד ב) "ומה האוסר אינו נאסר, הבא לאסור ולא אסר אינו דין שלא יתאסר". (ואולי אין האדם מתגלגל מצחוק מן הגלגולים האלה. מכל מקום: "ומה המגלגל אינו מתגלגל, הבא לגלגל ולא מגלגל אינו דין שלא יתגלגל").

טז: **הקטיר שומשום** (כמות מזערית), **לאכול למחר**. בקצב של הקטרת שומשום-שומשום בודאי יגיע לשלב של אכילה רק למחר.

טז: "שומשום" = פעמים שום (דבר).

יז. **הדרן עלך "קומץ זוטא"**. קומץ של שומשום.

יז. ... **הקומץ זוטא - הקומץ רבה**... ודומין לו בדיני ניקוד: קמץ קטן וקמץ גדול.

יח. ... **ערבית - אמר לו: כשר. שחרית - אמר לו: כשר. צהרים - אמר לו: כשר. מנחה - אמר לו: כשר**... קרא עליו המקרא הזה: "מה אהבתי תורתך! כל היום היא שיחתי. וגו'". "כל היום" - על ששאלו אותו במשך כל היום (מתוך הקונטרס "יוסף דעת"). "וגו'" רומז על הפסוק בהמשך: "מזקנים אתבונן, כי פקודך נצרתי (תהלים קיט, ג)", כי הרי רבי יוסף הבבלי שמר בקפדנות על הפסול שפסל רבי יהודה.

יט. **שלא יעשה מדה לקומץ**. וכן: לא יעשה לקומץ (לקמצנות) מידה. (בעקבות "דברי ישראל - מודזיץ").

כ. ... **מאי טעמא** (למה נקשרו זבח ונסכים)? **אכילה ושתייה. אדרבה - כפרה ושמחה!** הרגשת הכפרה גורמת לשמחה מיידית אצל האדם כמו שתייה משכרת.

כא. **"במלח" - יכול תבונהו? תלמוד לומר "תמלח"...** מאי "תבונהו"? ...אמר רב אשי: יכול יתן בו טעם כבינה. טעם של "כבינה" - דומה לטעם גבינה מלוחה.

כג: ...קא סלקא דעתך (העלית על דעתך) דאפיש (הרבה) לה תבלין טפי (יותר) ממצה. הרעיון של יותר תבלין ממצה הוא מרוחק מאד מן המציאות ("שאינן דרך לעשות כן", תוספות) ולכן "קא סלקא דעתך" ולא "דעתך".

כג: (בהמשך העניין של "אפיש"): דלכי מעפשא הוי ליה כתבלין (כאשר תתעפש המצה תיחשב כתבלין). "אפיש" - ו"עפשא" באותו תהליך.

כג: (בסוף העמוד) כי סליק (עלה לארץ ישראל) רב כהנא אשכחינהו (מצא) לבני רבי חייא דיתבי וקאמרי (שישבו ואמרו) "עשרון שחלו והניחו בביסא ... ל"ביסא" (או "ביסי") יש על פי הערוך משמעות נוספת (בנוסף לכד או "ואזה") והיא עשב קוצני. והשוו את אמרת רבי (יהודה הנשיא) על בני רבי חייא (בסנהדרין לח). "בני, קוצים אתם מטילים בעיני!".

כד: קומץ - בדעתא דכהן תליא מילתא (הדבר תלוי בדעת כהן). אף על פי שאין הוא מבטא את דעתו בשפתיו כי "ושפתי כהן ישמרו דעת" (מלאכי ב, ז).

כה: בשני סדינים המקופלים. ובתוספות: "ויש אויר קצת ביניהם". עיקרון זהה למה שאנחנו קוראים "מזרוני אויר".

כו: ... לצדדין קתני: ביד: בימין, בכלי: בין בימין בין בשמאל. "לצדדין": לצד ימין ולצד שמאל.

כח: תני (שנה) רב פפא בריה דרב חנין קמיה (לפני) רב יוסף: מנורה... אמר ליה (רב יוסף לרב פפא תלמידו): מאי (מה) דעתך? ... השאלה הזאת לתלמיד היא אות לענווה של רב יוסף. ובמסכת סוטה (מט.): "כשמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא. אמר ליה רב יוסף לתנא: לא תיתני ענוה, דאיכא אנא!" כט. זהב סגור. ומפרש רש"י: "שבשעה שמוכרין אותו נסגרות כל החנויות. ובזה גם נמנע שוד.

כט: ראמי בר תמרי ... איפסקא ליה כרעא (נחתכה רגל של האות ו') ב"ויהרג" בניקבא (על ידי נקב). אתא לקמיה (בא לפני) דרבי זירא. אמר ליה: זיל אייתי ינוקא (לך הבא ילד) דלא חכים (שאינו חכם) ולא טיפש. גם נוהגים לקרוא לרב, והעיקר שיעמוד בתנאים.

ל. ולא ימעט בדפיין (מפני שענינו משוטטות) אלא כגון "למשפחותיכם" שלוש פעמים. "למשפחותיכם" היא בין המלים הארוכות בתורה (10 אותיות).

ל. אל ימעט אדם את הכתב לא מפני ריוח של מטה, ולא מפני ריוח של מעלה. עידוד לסופרים שלא מצליחים לא למכור את ספריהם (רווח של מטה), וגם לא לזכות בכבוד עבורם (רווח של מעלה).

ל: ... כל מקום ששנה רבי שמעון שזורי, הלכה כמותו. אהייא (באיזה עניין ההלכה כמותו)? בחיפוש, הגמרא סוקרת את כל שישה סדרי התלמוד, ומבחינת הנושאים חסר רק "דיני נזיקים".

לב: ... דאמר רבה ...: אם יבוא אליהו ויאמר "חולצין במנעל" שומעין לו ... ורב יוסף אמר: אם יבוא אליהו ויאמר "אין חולצין במנעל" שומעין לו ... מאי בינייהו (מה ההבדל בין רבה ורב יוסף)? מנעל לכתחילה איכא בינייהו. לכתחילה = לפני בוא אליהו, בניגוד לאחרית הימים.

לד. אמר רבה: דרך ביאתך מן הימין דכי עקר איניש, כרעיה דימינא עקר. (כאשר אדם עוקר ממקומו, ברגל ימין הוא עוקר). וכן הדין: לקום מן המטה עם רגל ימין.

לה. דנין כתיבה הנוהגת לדודות מכתיבה הנוהגת לדודות = "וכתב לה ספר כריתות". בדור שלנו, כתיבת גט גירושין היא כתיבה נהוגה מאוד.

לה. מעשה בהורקנוס בנו של רבי אליעזר בן הורקנוס... אפשר רבי אליעזר ראה את בנו ולא מיחה? והלא הוא הוא שאמר (ברכות כח:): "מנעו בניכם מן ההגיון!"

לה. (בהמשך מידי של אותו ענין) אמרו לו: הן, לא ראה אותו ... סביר מאוד, מפני ששני מגורים היו לו לרבי אליעזר: בקיסרי ולוד (חולין לט:), כנראה, בגלל שתי נשותיו: "אימא שלום" אחות רבן גמליאל ואמו של הורקנוס הבן. לה: אמר ליה רב אחא בריה דרב יוסף לרב אשי ... אמר (רב אשי לרב אחא): פוק חזי מה עמא דבר (צא וראה איך נוהג העם)! ענה לו לפי מטבע של לשון של רב יוסף אביו בברכות מה. (לפי אחת הלשונויות שם).

לו. תנא: סח בין תפילה לתפילה, עבירה היא בידו. והשח בתוך התפילה, לא כל שכן?

לו: חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה. ואולי: כל שעה. ואנחנו שמשמשים 3-4 פעמים (בהודו, אשרי ועוד) מכוונים את מעשינו ל"חסידים ראשונים" שהיו מתפללים שלוש שעות.

לז. בעא מיניה פלימו מרבי: מי שיש לו שני ראשים באיזה מהם מניח תפילין? אמר ליה: או קום גלי (קום צא לגלות) או קבל עלך שמתא (נידוי, כי שאלת על דבר בלתי אפשרי). אדהכי (בינתיים) אתי ההוא גברא (בא אדם) אמר ליה: איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי (נולד לי תינוק עם שני ראשים) כמה בעינן למיתב (צריכים אנחנו לתת) לכהן? ... ועדיין הנזיפה של רבי מוצדקת, כי התינוק אמנם יכול לחיות עד שלושים יום אבל לא יתקיים עד הבר מצווה שלו. (המקור: חידושים בדוא"ל מאת ה"אור שמח").

לח: אמר ליה לוי לשמואל: אריוך (מלך)! ... ורש"י מסביר את הכינוי "מלך" של שמואל באורח נפלא: מצד אחד, על פי שמואל, "דינא דמלכותא, דינא", ומצד שני, הלכה כשמואל בדיני. המסקנה: שמואל הוא מלכות. בשיטה זו של מציאת קשר בין עניינים שלכאורה רחוקים זה מזה הולך גם החיבור הנוכחי.

לח: ומאן תנא דפליג עליה (מיהו התנא החולק על) דרבי? האי תנא (תנא זה) הוא דתניא: רבי יצחק אומר משום רבי נתן שאמר משום רבי יוסי הגלילי שאמר משום רבי יוחנן בן נורי ... הגמרא חיפשה תנא אחד ומצאה ארבעה: רבי יצחק (תנא בבלי בדור רביעי-חמישי, שהיה חבירו של) רבי נתן (הבבלי, בדור רביעי של תנאים) ורבי יוסי הגלילי ורבי יוחנן בן נורי (שניהם תנאי ארץ ישראל בדור השלישי).

מא. רבה בר הונא איקלע לבי (הזדמן אצל) רבה בר רב נחמן ... אמר ליה (רבה בר הונא): מי סברת (כלום סבור אתה) היינו "כנף" דכתב רחמנא? ... אמר ליה (שוב, רבה בר הונא לרבה בר רב נחמן) מי סברת, חובת גברא (האישי) הוא? הלשונות הבוטות של (רבה) בר הונא לבר רב נחמן הן כנראה תגובה חריפה של בן כלפי בן בגלל העלבונות שהאב "רב" הונא ספג מהאב, רב נחמן, (כל העניין מתואר במאמר "הונא חברין" של הרב ר. מרגליות בספרו "לחקר שמות וכינויים בתלמוד").

מא. ... מלאכא אשכחיה (מצא מלאך) לרב קטינה דמיכסי סדינא (שמתכסה בסדין) אמר ליה: קטינא, קטינא! סדינא בקייטא (בקיץ) וסרבלא בסיתוא (ומעיל בחורף) ציצית של תכלת מה תהא עליה? אמר ליה: ענישתו אעשה (אתם מענישים על מצות עשה)? אמר ליה בזמן דאיכא ריתחא (שישנו כעס, וגם חוס), ענשינן. והלוא המעשה של קטינא היה בקיץ.

מב. רב נחמן אשכחיה (מצא) לרב אדא בר אהבה רמי חוטינן (השחיל חוטים בטלית) וקא מברך. אמר ליה: מאי "ציצי" (איזו "ציוץ") קא שמענא הכי? ובברכות מב. מופיע אותו ביטוי ("מאי "ציצי" דקא שמענא?") כאשר אנשים הביאו פת הבאה בכסנין (עוגה) לרב יהודה בר חביבה והתכבדו בה ובירכו עליה "המוציא". מאידך, בשלמא אצלנו שתי ההברות שב"ציצית" באמת מציצות כמו "ציצי", אבל איך נשמעת הסיומת של "המוציא" כ-"ציצי"? אלא, ששם ברכו מספר אנשים את הברכה והצירוף של כמה "המוציא" הוא שנשמע לרב יהודה בר חביבה כ"ציצי". ובאמת כתוב שם: "שמעינהו דקא מברכי (שמע אותם שמברכים)".

מג. ... אישתנאי למעליותא (השתנתה לטובה) כשרה, לגריעותא (לרעה) פסולה, וסימנך: "שינוי שקר, שינוי אמת". ב--"שקר" (שהיא מילה "פסולה")

הטעם מלעיל, ושינוי ההטעמה הוא ל"מלרע", לכן "שינוי שקר, לגריעותא". לעומת זאת, ההטעמה ב"אמת" (שהיא מוטעמת מלרע) השינוי הוא מלעיל וזהו שינוי "אמת" למעליותא.

מג. סבר למיפסליה (חשב לפסול את הצבע) ... אלא ... שמועתא אהדדי איתמר (ההלכות הולכות ביחד). ארבע אפשרויות של הבדיקות מתוארות להלן, בימין לפי ההוה-אמינא ובשמאל לפי המסקנה. + מסמן תוצאה חיובית (טובה) של הבדיקה ו- תוצאה שלילית (גרועה).

רב יצחק				רב יצחק			
מסקנה				הוה אמינא			
-	+	תוצאה:		-	+	תוצאה:	
ת	ת	+	רב	ז	ת	+	רב
ז	ת	-	אדא	ז	ק"א	-	אדא

ת=תכלת, ז=צבע אחר, ק"א=קלא אילן

מג: אבל הזריז במצוה זו, זוכה ומקבל פני השכינה... וכתוב התם "את ה' אלקיך תירא". תירא - תראה.

מג: ... ובשעה שנכנס דוד לבית המרחץ וראה עצמו עומד ערום אמר: אוי לי שאעמוד ערום בלי מצוה. (ובסיפור אחר ברף הבא): מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית ... ואף הוא עלה (על סולם של זהב) לישב ערום כנגדה. באו ארבע ציציותיו וטפחו לו על פניו... האדם הזה שהיה זהיר בציצית שם אותם בראש סולם עדיפיותיו, והן היו קרובות אליו. לכן, כאשר נתיישב על הסולם, הן "טפחו לו על פניו". לעומת זאת, דוד סיבב את עצמו במצוות, השאיר את הציציות רחוק ממנו כאשר עמד ערום בבית המרחץ.

מו. בעו במערבא (שאלו בארץ ישראל) תנופה עושה זיקה או אינו עושה זיקה? ברור שתנופה גדולה עושה זיקה (=רוח).

מח. ... וכי אומר לו לאדם עמוד וחטא בשביל שתזכה? הולכים בדרך הישר ועומדים לחטוא. "תלך, אל תעמוד בדבר רע!" (קהלת ח, ג).

נ. "מחציתה בבקר". מחצה משלם הוא מקריב. "מחציתה" בגימטריה "מחצה משלם". (בעל הטורים).

נב. דקא עבדי (שעושים) למכתן. ובתוספות: דאפר מקלה מותר להניח על מכתו (כי הוא מועיל). ובמקרה שאת המכה קיבל על ידי מקל, אז יש בביטוי "אפר מקלה" רמז ליעילות התרופה: הוא מקדים את התרופה (האפר) למכה (מקל).

נב. ... לימא (יגיד) קמייתא (הראשונה) אחרייתא (אחרונה). תרתי דסותרי, "oxymoron" (=פתגם שהוא לכאורה בלתי אפשרי).

נב: מנין לכל המנחות שבאות מצה?...יש לציין שבכל שלוש הדרשות שבעמוד זה נמצאים יסודות של דמיון מילולי ושוני של מהות: שאור ושיאור (שאינם זהים), חלוט וחלות, "מצה, יכול מצוה?"

נג: "כי חזק הוא ממנו" אל תיקרי ממנו אלא ממנו. כביכול שאפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם. דורש "מנו" = מן או מאן (כלי) שלו ומתוך כבוד כלפי מעלה הופך נושא ונשוא.

נד. רב ורבי חייא ורבי יוחנן אמרי (אומרים) ... שמואל ורבי שמעון בר רבי וריש (רבי שמעון בן) לקיש אמרי... לא לפי סדר כרונולוגי... אבל ר-ר-ר מכאן ו-ש-ש-ש מכאן.

נה. "לא תאפה חמץ חלקם" אפילו חלקם לא תאפה ... לאיתויי (לרבות) קיטוף (ברש"י: שמחליק פניה במים). "חלקם" - החליקם.

נה: מתלב (שאל) רב אדא בר אהבה ואמרי לה (ואומרים את השמועה) כדי. "יוסף דעת" מביא שני פירושים ל"כדי": (א) שם חכם, (ב) בחנם - ללא שם חכם. ואולי כדי = קדי (שופט), שאינו בחינם (לפעמים).

נה: הואיל ואיתרבי (נתרבה) בסמיכה. (גירסת תוספות בסוף העמוד). קיבל סמיכה ונעשה "רב".

נו. ... בן עוף ... מה לבן צאן שכן קבע לו כלי. וברש"י: סכין, דשחיטה כתיב ביה, ובשחיטה כתיב "ויקח את המאכלת לשחוט את בנו". הבן הוא שנשחט בסכין.

נט. מסתברא (מסתבר) מנחת כהנים הוה ליה לרבווי (היה לו לרבות) שכן "עשרון" ... "אדרבה (להיפך) לחם הפנים הוה ליה לרבווי שכן "ציבורא (ציבור), ... ! "מסתברא נפש". יש דמיון צליל בין התשובה "נפש" שניתנה כאן לבין התשובה הרגילה של הגמרא "דהנך נפשי" (אלו רבים יותר). (והדמיון נראה בעליל בעמוד ב, לעיל).

ס. מי בעינן (וכי צריכים אנחנו) שימה (של שמן על המנחה) כנתינה (כמו מתן לבונה)? ובתוספות מבואר שכל נתינה גם צריכה שיעור, שמשמעותו כזית באוכל וגם (ובזה החידוש!) במתן צדקה (שעליו כתוב: "נתון תתן" בדברים טו, י) יש חיוב לתת מעות כדי שווה פרוטה. לימוד זה עורר התפעלות אצל לומדי דף היומי בבית מדרש מסוים שנתנו לה את הביטוי הבא (מאורות הדף היומי, גליון מס' 1011): "ראו מה יפהפה כוחה של שורה בתוספות במסכת מנחות העוסקת בנתינת לבונה בקומץ מנחה, עד שהיא מגעת לקופות הצדקה שבכל בית יהודי."

ס. "לא ישים, ולא יתן" יכול בשני כהנים? לא-ישים = לאישים = לשני אנשים. (ואולי כך הבין את הדרש רבנו גרשום).

סא. - סא: מאי (מהו) רבי אליעזר בן יעקב ... הואיל ורב גבריה (שהוא חכם ביותר. רש"י). העניין גדוש בהקבלות עם ברכת שבטי בני יעקב (דברים לג, ז): "שמע ה' קול יהודה" ("ולמא נמי כדברי רבי יהודה") "ואל-עמו...ועזר, מצריו תהיה" (אליעזר שהוא בר פלוגתא של רבי יהודה) "תביאנו ידיו" (ומתבסס על הפסוק "ידיו תביאנו"), "רב לו" ("רב גבריה").

סב. שלושה כהנים, משום דכתיב "ברוב עם הדרת מלך". "רוב" ו"עם" מזוהים עם "כהנים" אצל הושע (ד, ד) "ועמך כמריבי כהן" !

סג. מחבת - אין לה כסוי ... כדאמרי אינשי (על פי ביטוי אנשים) "מנבח נבוחי" (קשקשתי. פירוש רש"י בברכות נז). לדברי קשקוש אין כסוי. סב. אמר רבי יוסי בן המשולם... והיעב"ץ תוהה על ה-הא בהתחלת שם האב. ולפי רש"י (במדבר כו, ה) מעידה ה-הא לפני השם על זה שהוא בא ממקור יהודי.

סב. "על" - בסמוך. גם בפירוש הפסוק "ויבאו האנשים על הנשים" (שמות לה, כב) לא מסתפק רש"י לפרש "עם הנשים" אלא מוסיף "וסמוכין עליהן". "עם כבר, אז כבר". (והדיין בנושא "על-בסמוך" בדף עח: לקמן לא מצויין במסורת הש"ס, הגם שהוא "סמוך" יותר מאלה שצויינו).

סב. ... מוליך ומביא למי שהרוחות שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים שלו. ... במערבא מתנו (בארץ ישראל למדו) מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים. בעוד שבבבל חיו עם "רוחניות", בארץ ישראל הכלכלה (החקלאות) הייתה תלויה ברוחות ממש, וכן בגשם ובטל. (וכן בסידורי אשכנז - "בארץ ישראל בקיץ: מוריד הטל").

סג. (בהמשך העניין) אימא איפכא (אגיד להיפך) "מחבת" דאתיא (שבאה) אמחבואי (סתרי) הלב דכתיב "למה נחבאת לברוח". לברוח=לב-רוח. (תוך הקבלה מלאה עם האמור למעלה: "מרחשת" דאתיא ארחושי הלב כדכתיב (תהלים מב,ב) "רחש לבי דבר טוב").

סג: בשבת מוטב שירבה במלאכה אחת: בהרקה. זו מידת חסידות. סד. איבעית אימא (אם תרצה, אומר) סמי כחושה מקמייתא (תמחוק "כחושה" מן הברייתא הראשונה) ואיבעית אימא ההיא רבי אמי אמרה. "וסמי רבה מיניה" (רש"י). סביר להניח שגם רבה היה כחוש. "אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שמשחיר פניו עליהם כעורב" (עירובין כא:), "בי רבה שיתין תיכלי (מאכלים מקולקלים)" (עירובין כח.).

סד: כי מטא (כאשר הגיע) עומר לא הווי ידעי (לא ידעו) מהיכא איכא עומר לאתויי (איפה יש עומר להביא), אכרוז (הכריזו), אתא (בא) ההוא חרשא

(חרש, שאינו שומע ואינו מדבר, על פי היעב"ץ). אולי היה כתוב על הכרוז שמחפשים חֲדָשׁ והוא קרא שמחפשים אחרי חֲרָשׁ.

סח: אמר לו רבי עקיבא: יהודה (בר נחמיה) צהבו פניך שהשבת את זקן. תמהני אם תאריך ימים! אמר רבי יהודה ברבי אלעאי: אותו הפרק פרס הפסח היה. כשעליתי לעצרת שאלתי אחריו "יהודה בן נחמיה, היכן הוא?" ואמרו לי: נפטר והלך לו. ובשולחן ערוך אורח חיים סימן תצ"ג (דינים הנוהגים בימי העומר): "מפני שבאותו זמן מתו תלמידי רבי עקיבא".

סט: ... דאקושי טפי (שהם קשים יותר). ולכן גם בעיה זאת נשאת בתיקון. עג. ואין קטן חולק (בשירים שהכהנים זוכים בהם לבן הקטן אין חלק בזכות עצמו) ואפילו תם. ומכל שכן, אם אינו יודע לשאול.

עג. "אשר ישיבו" זה גזל הגר. "לך היא ולבניך" שלך היא ולבניך, אפילו לקדש בו את האשה. האשה שקדשת - היא שלך (וגזל הגר - לבניך). יצויין ש"היא" מודפסת בגמרות (לצורך הדרוש?), אבל במקרא כתוב "הוא".

עד. רבי שמעון אומר... רבי אלעזר ברבי שמעון אומר... (ובהמשך) אמר רבי חייא בר אבא ... אי דלמעלה, היינו אבוה ... אמר ליה רבי אבא ... תני אבוה דרבי אבין ... אמר אביי ... אחרי שהבן (רבי אלעזר) חלק על דברי אביו (רבי שמעון בן יוחאי), מגיעים לריבוי אבות: "בוה", "אבא", "אבוה", "אבין", "אביי".

עז. "והקריב ממנו" - מן המחובר. "פירוש בקונטרס: שיהיו כולן בכלי אחד..." (בתוספות). "ממנו" - ממאנו, מכליו.

עז. ... מנחה הבאה מן הארץ וחוצה לארץ ... "ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שתיים" שאין תלמוד לומר "תביאו", ומה תלמוד לומר "תביאו" שכל מה שאתה מביא (כגון, מנחה) ממקום אחר ... ממקום אחר - גם מחוץ לארץ.

עח: ... "על חלות לחם חמץ יקריב קרבנו על זבח" מלמד שאין הלחם קדוש אלא אם כן קרמו פניה בתנור. חלוף באותיות השפה (בומ"פ): יקריב - יקרים.

פ. אמר רבי אבא: זו תודה וזו לחמה. על משקל "זו תורה וזו שכרה".

פ. נתכפר בראשונה - שניה אינה טעונה לחם, שלישית טעונה לחם. נתכפר בשלישית - שניה אינה טעונה לחם, ראשונה טעונה לחם. השניה היא חילופי תודה (רש"י), "במקום". וכן בקריאה לעליות לתורה השני הוא (והוא לבדו) "במקום" ("כהן במקום לוי").

פ: היכי נעביד (איך נעשה)? נקריב לחם בהדה (אתה ביחד) - דלמא (אולי) תמורה היא? לא נקריב לחם בהדה - דלמא תודה? דילמא של "דילמא" ו- "דילמא".

פ: אמר ליה (רבי ללוי): כמדומה אני, שאין לו מוח בקדקדו. תשובת רבי מעוררת שאלה של לשון הרע. הדבר נהפך לפחות בעייתי, אם מסלקים את הפסיק, כך: "מדומה, אני שאין לו מוח בקדקדו" - דומה אני על לוי כאחד שאין לו מוח בקדקדו.

פא: (בסוף הדף) ואימא טעמא דידי (אומר את הנימוקין שלי) ואימא טעמא דידך (שלך). אימא טעמא דידך ... הנימוס מחייב למצוא את הנימוק של הזולת בראשונה.

פג: כל קרבנות (מנחות) הציבור והיחיד באין מן הארץ ומחוצה לארץ, מן החדש ומן הישן. ב"מנחת חינוך" (על פי "יוסף דעת") לצדדין קתני: מן הארץ -מביא מן הישן, ומחוץ לארץ (מביא גם) מן החדש. והדין (שהוא חידוש לגבי המנחות) נרמז בשם "מנחת חינוך" (חדשה-ישנה-נכר-וכנען) "מנחה חדשה וישנה באות, בהתאמה, מנכר-חוץ לארץ וכנען-ארץ ישראל).

פג: ... חוץ מן העומר ושתי הלחם שאינן באין אלא מן החדש ומן הארץ. כאן שינתה המשנה את הסדר (ראשית "זמן" ואחר כך "מקום") לעומת הסדר ברישא של המשנה. ואמנם זה הסדר המקובל אצלנו: "החופה תקיים ביום ... בהיכל".

פד. רבי אליעזר אומר: ראשית קצירך, ראשית קצירך ... שתי פעמים ולשון המקרא (ויקרא כג, י) "ראשית קצירכם" - רבים.

פד. (בהמשך דברי רבי אליעזר) ולא סוף קצירך. קרי: קצי-רך, כלומר, לא "רך". אחדים מן המפרשים (הכסף משנה, פני יהושע) סבורים ש"רך" אינו מעכב. לפי זה, ניתן לפרש שרבי אליעזר החולק על רבי יוחנן ("כר-מל תקריב") נותן טעם לדעה זו מן הפסוק.

פה. אמרי ליה יוחנא וממרא למשה: תבן אתה מכניס לעפריים? אמר להם: אמרי אינשי: למתא ירקא, ירקא שקול. בשמות רבה (וארא ט) חסר "אמרי אינשי", ובדקדוקי סופרים במקום "למתא", מובאת הגירסא "לביית". ואם השנוי האחרון מקורו במזוג שתי אותיות (ב-י) לאות אחת (מ) במילה "למתא", אז המקור האמיתי אולי "לבותא". והנה (בדברים יג טז-יז, ובדומה בויקרא יא יח) "בותא" הוא תרגום של "התנשמת" (המזוהה עם עוף מים, דוגמת הברבור) ו"ירקרא", או "ירקריקא" הוא תרגום של "הרחמה" או "הרחם" (vultura, עוף דורס המכונה בויקיפדיה "נשר מצרי", vultures, egyptos). (והשוו "בואת בין העופות" בחולין סג.). ועתה, אם נגרוס עוד שנוי אחד: "אמר להם: לבותא, ירקריקא (במקום: ירקא ירקא) שקול" תתפרש תשובת משה רבנו למכשפים לאמור: כפי שבצייד-צפורים תופשים צפור (בותא) תוך שימוש בצפור אחרת ירקריקא, כך גם אני בא לנצח את

כישופי פרעה בכישופים שאני מביא אתי. ואמנם, כך זה קרה בהתמודדות עם החכמים והמכשפים של מצרים "ויבלע מטה אהרן את מטתם (שמות ז, יב). יצוין גם כן שהתגלה ציור קיר מצרי (בקבר מנוא-אמון כ- 1400 לפני הספירה – ראה תמונה בסוף החיבור) המציג צייד-ציפורים המחזיק בידו שלושה עופות. וכן יצויין שאלת החכמה המצרית הייתה "תחות", והיא מגולמת בציפור-מים (כגון בפסל בטונה-אל-ג'בל במצרים התיכונה כ- 700 שנים לפני"ס). מזה מובן למה משה בחר לתאר את מאבק המוחות בינו לבין חרטומי מצרים במונח של ציד צפור מים. יוצא שמשה רבנו בתשובתו לא רק שאינו משלים עם הלעג של יוחנא וממרא, אלא הופך אותו על פיו על ידי איום והצגת עמדת כוח. בניגוד לזה, בפירושים שעל הדף (המבוססים על הגירסה הנפוצה) אין הרבה חידוש ומענה ליוחנא וממרא בדברי משה (במיוחד אם לא גורסים "דאמרי אינשי"), וקושיא נוספת על פירוש המקובל שבסמיכות עדיפה הצורה "למתא דירקא" על "למתא ירקא" הנמצאת בדפוס. פה: ... מתוך שרגילין בשמן זית, חכמה מצויה בהן. בתהלים (קלג, ב) מצוין שיש לשמן השפעה ברוכה על השכל: " השמן - הטוב על הראש". ובמשלי (כא, כ) קוראים שמן וחכמה דרים ביחד: "ושמן בנוה חכם".

פז. ... כיצד הוא בודק? הגזבר יושב והקנה בידו. דרך הגזברים והקופאים לשבת.

פז. ... דיבור רע לייץ. ובגלל דיבורו, היין עלול ליהפך לחומץ. ובמשנה ג (בברכות פרק ו) "על החומץ... אומר 'שהכל נהיה בדברו' " (בדיבורו?). החמיץ בגלל דיבורו.

פח: אמר ליה (רבי לרבי שמעון בנו) נר ישראל! בעת פטירתו ציוה רבי לבניו (בנוסף על כבוד אמם) שלושה דברים (כתובות קג): "נר יהא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה". ואת תפקידי הבנים חילק כך (שם עמוד ב): "שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, חנינא בר חמא ישב בראש". אם חנינא יושב בראש השולחן, ולגמליאל המטה (במובן חילופי: השלטון), אזי לשמעון הנר.

פט. ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט. "הביטויים הנחשבים לריבויים ניתנים להתפרש בשני מובנים - במובן המרחיב ובמובן המצמצם" (שמואל יששכר שפרכר ב"הגיון" כרך ב' עמ' 56, תשנ"ג, שם נבדקות כל הדוגמאות בש"ס).

צ. מדת הלח נמשחה בין מבפנים בין מבחוץ, מדת יבש נמשחה מבפנים ולא נמשחה מבחוץ. יש המפרשים שהדבר תלוי בקרבת הכלי למזבח: כלי הלח קרובים יותר למזבח. וזה נרמז אצל כלי היבש "ולא נמשחה - מבחוץ (פני שהכלי הוא בחוץ - רחוק מן המזבח)". וראוי לציין שבעמוד זה מופיע

הביטוי "כפנים-בחוץ" בשני מובנים שונים לגמרי: הצדדים של כלי וחלקים של הר הבית.

צ. ... ומדת היבש בירוציהן - חול. "מה שנופל מן הכלי. רש"י הגודש נופל מן הכלי ברוציהם (כאשר הם רצים עם הכלי).

צא. ומאי שנא (במה נבדל) מאיל נזיר דאיכא בהדיה (שיש אתו) לחם ובעי (ומצריך) נסכים? סלקא דעתך אמינא (היית חושב לומר) התם (שם) שני מינין, הכא (כאן) ארבעת מינין ... ולכן אין כאן נכסי יו, כי הרי כאשר יש ארבעה מינים (בסוכות) אין ארבע כוסות.

צג. ... מה סופינו לרבות את האשה (כלומר, האיך נרבה את האשה. רש"י)? תלמוד לומר "המר ימיר", ורבנן דרשי מ"ואם". אם כל חי.

צד: שמע ריש לקיש ואיקפיד (נפגע) ... אקשי ליה (הקשה ריש לקיש לרבי אלעזר) עשרים וארבעה "ידיו". יש יותר מ- 24 "ידיו" במקרא, אבל דרך של ריש לקיש היתה לשאול מספר זה של קושיות (בבא מציעא פד. על פי עדותו של רבי יוחנן).

צד. ... ומנין שאפייתן (של לחם הפנים) שתיים - שתיים? תלמוד לומר "ושמת אותם". יכול אף שתי הלחם כן - תלמוד לומר "אותם". האי (זה) "אותם" הא אפיקתיה (הלא השתמשת בה)? אם כן, לימא (יאמר) קרא "ושמתם"! מאי "ושמת אותם"? שמעת מיניה תרתי (אתה שומע ממנו שתיים). שתי דרשות וגם אפייתן בשתיים. (בעקבות שיטת הרש"ש במקומות אחרים).

צה: אמר רבא: הקשה אדם קשה, שהוא קשה כברזל, ומנו (מיהו)? רב ששת. והפרדוקס מפסחים (קח.): "שאני רב ששת דאיסתניס הוה, דאי טעים בצפרא מידי, לאורתא לא הוה מהני ליה מיכלא (אם היה אוכל משהו בבוקר, האוכל בערב לא היה מהנה אותו)".

צו. בן זומא אומר: "ונתתה על השלחן לחם פנים לפני תמיד". שיהו לו דפנות ושיהא לו פינים (זויות) ... שני משחקי מילים על "פנים" (ואולי "דפנות" נלמד מד' הפנים, או פינות, של הלחם).

צז. לא שנו (לא למדנו) אלא בכלי אכסלגוס (צמר פשתיים) הבאים ממדינת הים, אבל כלי מסמס (עור) חשיבי (חשובים) ... ובגירסת הערוך: כלי "אכסלגוס" הם זולים ו"מסמס" יקרים. יתרון (אמיתי או מדומה) של תוצרת חוץ המקובל על הציבור עד היום.

צח: זה גב המזבח ... רבי מאיר סבר: זהו באמה בת חמשה. ג+ב=5.

צח: ומנא לן (ומנין לנו) דבארבעה הוה דרו להו (שהיו מרימים את הארון בארבעה)? דכתיב "ונסעו הקהתים" תרי (שני) נושאי תרי. המיוחד בדרשה זו,

שהדרשן משנה שתי אותיות במלה "ונסעו" והופך אותה ל"ונשאו", מעבר למה שנהוג בדרשות מעין אלו.

קא: ... פרה נפדית על גב מערכתה ... ומותר באכילה. האם מברכים עליה "בורא פרה אדומה"?

קב. ...אי בעי (אם רוצה) - פריק (פודה) ... אי בעי - זריק (זורק) ... משחק בצליל מילים.

קג: שאיל (שאל) שאילה למעלה מרבי יהודה בר אילעי ... והשוו (בשבת לג: בעניין שיחת הארבעה התנאים, ובראשם רבי יהודה בר אילעי, על מעשיהם של הרומיים) "אמרו: יהודה שעילה יתעלה".

קד: רבי טרפון אומר: מתנדבין שמן. רבי טרפון (איש לוד, מקום גידול עצי זית) רגיל לקדם את נושא השמן. כן בשבת (פרק ב משנה ב) "רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד". והאם לשם "טרפון" יש קרבה לשמן של זית? "...עלי זית טרף בפיה" (בראשית ח, יא).

קז. ... מתנדבין יין. וכמה? שלושה לוגין. ומנין שאם רצה להוסיף, יוסיף? תלמוד לומר: "יהיה". שיהיה!

קח: ... מקדיש בעין יפה מקדיש. אימא סיפא (איך אומר את סוף המשנה)? "בינוני שבהן הקדש", אלמא (רואים איפוא) מקדיש בעין רעה מקדיש. ומאחר שיש רק שתי עיניים, זה או רע או טוב, אבל לא בינוני.

קח: בית בביתי אני מוכר לך ונפל מראהו נפול ... יד בעל השטר על התחתונה. הקונה האומלל בעל מראה פנים נפול מצביע בידו בייאוש על דירתו שנפלה ומונחת למטה על האדמה.

קט: מאי (מה) "שב"? שב ועומד הוא! הרעיון של "עמידה" קשור לחטא. כגון לעיל בדף מח. "וכי אומר לו לאדם עמוד וחטא?". הולכים בדרך הישר ועומדים לחטוא. וכן בכתובים "תלך, אל תעמוד בדבר רע! (קהלת ח, ג)". קי. איתביה רב שימי בר חייא לרב ...אמר ליה (רב לרב שימי) שימי את ... פנייה חביבה של הסבא לנכדו (החוזרת על עצמה בשלושה מקומות נוספים בש"ס).

קי. "מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל". לא-זו-אף-זו קאמר, כי החידוש הוא שהוא ישן טוב גם על בטן מלאה, אם אכל הרבה.

חולין

ב: מביא סכין ארוכה ושוחט בה כדי שלא יגע בבשר. הסכין זאת איננה ארוכה מאוד ואינה מיוחדת וכל מה שהוא צריך לעשות זה להביא אחת כזאת. לעומת זאת, "הסכין הארוכה" שבזבחים לב. צריכה להיות ארוכה דיה שהזר

יעמוד מחוץ לעזרה וישחט את הקרבן בצפון, בפנים. סכין כזו צריכים לעשות. ולכן אומרת שם הגמרא: "אפשר דעביד (עושה) סכין ארוכה ושחית".
 ג: נתעלף וברש"י: "... שאין יכול לראות מכת חרב וסכין ואפילו בבהמה כמו "תתעלפנה הבתולות". הפסוק המובא מועדף על פסוקים אחרים בהם מוזכרת "התעלפות" בגלל הזכרת מות בהמות בהתחלת אותו פרק: "רב הפגר בכל מקום" (עמוס ח, ג).

ד: "כי יסיתך אחיך באכילה ובשתיה. וברש"י: "... אדם דצריך לאכילה עיקר הסתה דיליה באכילה ושתיה. "מסית ומדיח", הראשון לפני אכילה והשני אחרי האכילה.

ה. "מן הבהמה" להביא בני אדם שדומים לבהמה. "שדומים" לבד, הם הכפילים ו"שדומים לבהמה" הם כ-פילים.

ה: אמר ליה (רבי יעקב בר אידי לרבי זירא) דמי האי מרבנן כדלא גמירי אינשי שמעתא (רבי זירא דומה לאלה שלא לומדים הלכה) קבלה מיניה (קיבל רבי זירא מרבי יעקב בר אידי את ההלכה) או לא קבלה מיניה ? אבל את הנזיפה קיבל ממנו.

ו. "ושמת סכין בלועך, אם בעל נפש אתה" (וההמשך במשלי (משלי כג, ג) , כמצוין בתוספות, "אל תתאו למטעמותיו", ותפקיד הסכין בפוך הוא למנוע ממך למלא את תאוותך)... פשטיה דקרא במאי (פשוטו של הפסוק מהו)? בתלמיד היושב לפני רבו. החת"ם סופר יוצר קשר מרתק בין הפשט ובין המעשה הקודם לו, בו מדובר על רבי שמעון בן אלעזר, שנשלח על ידי רבו רבי מאיר להביא לו יין שהוא בגדר ספק יין נסך ולדידו של רבי מאיר (החש למיעוטי) אסור. יש כאן דמיון (מעבר לנוכחות הסכין) לניסיון של אברהם אבינו בעקידת יצחק, שגם הוא נצטווה לעשות מעשה שהיה בניגוד לעמדה העקרונית של המצווה. עצתו של החת"ם סופר לדילמה של הניסיון מפתיעה במקצת, באשר הוא משאיר פתוח שתי חלופות ששתיהן שונות ממעשה אברהם ויצחק: או לא לציית (ז.א. לא ללכת לעקידה), או (אם נשבר האימון) לפרוש מן המצווה (שמשמעותו הנוראית אצל אברהם הייתה לחזור לאלילות). הגמרא כשלעצמה מצדדת באלטרנטיבה השנייה (הפרישה), אבל בלי לקשור זאת למעשיו של רבי שמעון בן אלעזר. "ההומור" (המר) בקטע הזה הוא שהחת"ם סופר מציע כאן אלטרנטיבות, אם כי בדרך כלל הוא שולל את קיומן של חלופות.

ז. אמר ליה: מאגודה אכליה (אכל אותו). כל אחד והכשרו.

ז: כי אתא (כאשר בא רבי פנחס בן יאיר) איתרמי על בההוא פיתחא דהווי קיימין ביה כודנייתא חוורתא (הזדמן לו להכנס באותו פתח שהיו בו פרדות

לבנות) אמר: מלאך המוות בביתו של זה. אולי חשש שחמורו הצדיק ילמד מדרכיהן הפראיות של הפרדות.

ה. התם נמי (גם שם) דברזייהו מיברז (דוקר אותו). "עושה לו ברז".

ט: שרץ בפי חולדה וחלדה מהלכת על גבי ככרות של תרומה, ספיקו טהור (והטעם): ... אף הכא (גם כאן אנחנו מצריכים) דבר שיש בו דעת להישאל. ולככרות אין דעת להישאל, והחולדה גם אם יש לה דעת אבל השרץ בפיה ולא תדע לענות. (ולשרץ יש דאגות אחרות).

יא: אתיא (הכלל שהולכים אחרי רוב בא) מ"מכה אביו ואמו" (ואיננו חוששים שזה איננו אביו. ושואלת הגמרא איך אנחנו לומדים את הכלל מהכאת האב) דילמא (אולי) כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין (ואז אין ספק לגבי האבהות) ? ומשאלת השאלה: אולי אלה הפוטרים את עצמם ממצות כיבוד אב עושים זאת מכוח הספק שאביהם איננו באמת אביהם? והמשנה (בבא מציעא פרק ב משנה יא) האומרת "ואם אביו חכם – (האבידה) של אביו קודמת" משמיעה רבותא (חידוש) שאפילו אם אביו תלמיד חכם ומסתמא לא יגיע לבית האסורים, אפילו כך על הבן לכבד אותו ולהחזיר לו את אבידתו לפני זו של רבו (למרות האי-ודאית של אבהות).

יג: וניחוש (נחשוש בעובד כוכבים) שמא מין הוא! שמאמין (שמא-מין) הוא באפיקורסות.

יד. הלוקח יין מבין הכותים (בליל שבת) אומר ... ומיחל ושותה. אומר בקידוש "ויחולו" ושותה.

יד: הי (איזה דין של) רבי יהודה? ... רבי יהודה דהכנה? ... (ובעמוד הבא) ... רבי יהודה דכלים? ... רבי יהודה דנרות? מחפשים אוקימתא לרבי יהודה בנרות.

יד: כגון שהיה לו חולה מבעוד יום ... כגון שהיה לו חולה והבריא. כל הסוגיה של ענייני שבת מוצאת את הקשר שלה למסכת "תולין" בגלל החולים האלה. יז. ... ונחירה ... וברש"י: ולשון "נחירה" שקורעה לאורכה מנחירה ועד החזה. תאור מדויק גם לקול הבוקע בחזקה בשינה.

יז. "ובתים מלאים כל טוב" ואמר רבא בר אבא אמר רב: כתלי דחזירי. ולא כתלים רגילים של בתים.

יז: במערבא בדקי לה בשימשא (בארץ ישראל בודקים את הסכין מול השמש) בנהרדעא בדקו לה במיא (במים). בכל מקום לפי מה שיש שם בשפע.

יז: רב ששת בדק לה בריש לישניה (בקצה לשונו). ולא בשמש ולא במים: רב ששת סגי נהור (עיוור) היה.

יז: כי סליק (כאשר עלה לארץ ישראל) רבי זירא ... אמר להו: "מאן (מי) אמרה? יוסף בר חייא!" ... רב יוסף איקפד (נעלב) אמר: ... אנה (אני, רב יוסף) ... מרב יהודה גמירנה (למדתי). בהתייחסו לרב יהודה רמז רב יוסף רמז דק כלפי רבי זירא, שברח מרב יהודה רבו לפני עלותו ארצה. (שבת מא.) גם גמל לו על שהוא כינה אותו "יוסף בן חייא" בלי תאר "רב".

כב: ... משיצהיבו. תני יעקב קרחה: מאימתי בני יונה פסולים? משיעלעלו. נמנע מלתת קריטריון הקשור לפלומה.

כד: ... תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו ... ורש"י "לומד ושוכחו". לא זוכר את הסימן שעשה במשנתו ושוכח.

כד. רבי יוסי אומר: ... "לגדלם ... ללמדם..." (זה אינו סדר הפסוק בדניאל א, ד-ה, שם מקדים "ללמדם" ל-"לגדלם") ועל פי הסדר המוצע בגמרא הפסוק נקרא כך: "וימן להם המלך דבר יום ביומו מפת-בג המלך ומיין משתיו ולגדלם שנים שלוש וללמדם ספר ולשון כשדים". ואולי חשב המלך שלא יידעו הילדים לדבר כשדית טרם אכלו פת-בג. וכדוגמתו גם לשון הקודש כי "אין התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שיטעום טעם דגן (ברכות מ.)."

כד. ... בן לוי מבן שלשים ועד בן חמישים. מתחיל ב"בן" ומסיים ב"בן" וגם באמצע נשאר "בן", למרות גילו.

כה. (משנה:) טהור בכלי עץ טמא בכלי מתכת.... (גמרא:) תנו רבנן: גולמי כל עץ טמאין ... גולמי כל מתכות טהורין. שלא כבמשניות קודמות כאן לא שואלים ללמוד בקל וחומר מאחד על השני: מגולם לא לומדים ולא מלמדים. כו: מבבלבי (מילולית: מערב ביחד) - הכי נמי (גם כאן) מבבלבי. מה שמבבל - מבבל עד הסוף.

כז. ... שנאמר "ושחט את בן הבקר" ממקום ששח (משתחוה, מן הצוואר) חטהו. 14 פעמים כתוב בתורה "ושחט" (ומהם 13 פעם ב"ויקרא") והגמרא מביאה את הראשון שבהם (ועוד נראה להלן בדף ל:).

כז: והוא סבר בשעת שחיטה אתי (בא) דם דחיים (שהוא חם, ולכן פורץ). ב"סבר" יש רמז שהסיבה האמיתית לפריצת הדם בעת שחיטה (ולא אחריה) היא מחזור (זרימה מתמדת) של הדם. ונכון לציין ש"חיים" פירושה גם "זורם" כמו "מקור מים חיים" (ירמיהו ב, יג).

ל: תני דבי (למדו אצל) רבי ישמעאל: "ושחט". אין ושחט אלא ומשך. בכל (14) מקומות בהם כתוב "ושחט" משמעותה "ומשך". [ובכך תוסבר קושיית התוספות שדבי רבי ישמעאל בעצמם למדו (בדף כז:) מ"ושחט" לימוד אחר? ומה הקושיה: והלא נשארות עוד 13 "ושחט" בתורה שלא למדו מהן? אבל: אצל כולן "ושחט" = "ומשך"].

ל: רבא בדיק להו גירי (בדק חציים) לרבי יונה בר תחליפא ושחט בהו (בהם) עופא בהדי פרת (עוף בעודו עף). סכנה גדולה היא לציפורים לעוף מעל תלמידי חכמים: שריפה מהבל פיהם או הרג מחציהם. ולמה קרה הדבר דווקא עם אחד שנקרא (בעברית) "צי פור בן סכין"?

לא. דתני (למד) אושעיא: זעירא דמן חבריא (הקטן שבחבורה) זרק סכין ונועצה בכותל. כרגיל, זה הקטן שבכיתה שעושה את התעלולים.

לא: נדה שנאנסה וטבלה ... שנפלה מן הגשר. טבילה בבגדים.
לב. מאי (מהו הזמן של) "כדי שחיטה"? ... וישחוט דקה לדקה. לא דקה על השעון.

לד. טומאה משיעורין לא גמרינן. גם אנחנו הרגשנו שנושא הטומאה דורש התעמקות רבה ואינו נלמד בשיעור.

לו. מאי (מהו) "תולין"? לא אוכלין ולא שורפין. וביומא פרק ח משנה ח: "ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכיפורים". הוא היום שבו "לא אוכלין ולא שורפין" יש בו הן איסור אכילה והן איסור מלאכה.
לז. צריד של מנחות ... ובלשון רש"י: "... ודוגמתו בראש השנה היה קולו דק או עבה או צרוד".

בשחרית קולו עדיין דק, במוסף, מרוב התפילה, עבה ובמנחה אפילו צרוד.
לז: "נפשי לא מטומאה" שלא הרהרתי ביום לבוא לידי טומאה בלילה. נפשי=נשפי, לילה שלי.

מא. "מסוכנת" אמר רב יהודה אמר רב כל שמעמידן אותה ואינה עומדת. ומבואר שהכוונה להעמיד אותה בקול או במקל. "ותרא האתון את מלאך השם ותרביץ תחת בלעם ויחר אף בלעם ויך את האתון במקל. ... ותאמר האתון אל בלעם ... ההסכן הסכנתי ... (במדבר כב, כז—ל)" דין מסוכנת אתה נוהג בי שאתה מכה אותי במקל?

מא. ישראל לצעוריה קא מיכוון (מתכוון להרגיז אותו אבל לא להיות מומר באמת) ... התרו בו וקבל עליו התראה מאי (מה דינו, האם גם הוא מתכוון רק להרגיז)? אמר ליה: התיר עצמו למיתה אין לך מומר גדול מזה. מאחר שהוא עונה על ההתראה "אף על פי, כן!" סימן שהוא "כן" ולא משחק.

מא: אמר רבי יוחנן הא מני (מיהו)? רבי אליעזר הוא דאמר "מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום", ורבי יוחנן בעצמו באותה שיטה: "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו! (ברכות כא.)".

מב. אלו טרפות בבהמה: נקובת הוושט ופסוקת הגרגרת, ניקב קרום המוח... אצל וושט וגרגרת לא נוקטת המשנה בלשון "ניקב" (בנפעל) שלא ישתמע

מזה שהבהמה טריפה אם השוחט ניקב (עשה נקב) בוושט או הגרגרת תוך כדי שחיטת הבהמה. (בשם מהרא"ל צונץ ב"שיחת חולין").

מג. מאי אהדרו ליה (מה ענו לו) חבריה לרבי יוסי ברבי יהודה? "ישפוך לארץ מררתי" ועדיין איוב קיים. ניסוח השאלה "מה ענו לו חבריו" מתאים לסיפור איוב, משם הוא מצטט.

מד. דכי אתא (כאשר בא) רמי בר יחזקאל אמר: לא תציתו להו להני כללי דכייל (אל תאזינו לכללים שכלל) יהודה אחי משמיה (בשמו של) דרב. רב יהודה היה רגיל לצטט את רב (וכן את שמואל) בלשון "כל". דוגמא לכך לעיל בדף לח: ("אמר רב יהודה אמר רב: כל שמעמידין אותה ואינה עומדת ... רמי בר יחזקאל אמר: אפילו..."). וכאשר בא רמי בר יחזקאל (בכתובות ס.) ואמר: "לא תציתנהו להני כללי דכייל יהודה אחי משמיה דשמואל", המימרא הנרמזת נמצאת במועד קטן יז: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בכל יום בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני".

מה: ... לוי הוה יתיב בי מסותא (ישב בבית המרחץ) חזייא להאי גברא דטרייה לרישיה (ראה אחד שחבט את ראשו) אמר: נתמזמו מוחיה דדין (רש"י: דואג היה עליו ואמר אוי לזה שנתמזמו מוחו) לאן דלא חיי (שלא יחיה)? אמר אביי: לא (אלא) לומר, שאינו מוליד. וכן (ישעיה מד, י) "הוי, אמר לאב, מה תוליד?".

מד: אמר רב חסדא: איזהו תלמיד חכם? זה הרואה טריפה לעצמו. על דרך המוסר: הוא בודק את עצמו האם יש בו מום.

מו. פגע בהו (פגש את רבה ורב יוסף שברחו מפני המלחמה) אמר להו: ערוקאי (בורחים)! כזית שאמרו, במקום מרה. תלמיד חכם (הנמשל לזית "זיתים" - אלו תלמידי חכמים שבבבל" (סנהדרין כד.). חייב להיות במקום המרה ולא לברוח למקום בטוח. (החת"ם סופר).

מז: אבל אגבה (על גבו) אפילו כטרפא דאסא (כעלה הדס) טרפה. משחק מילים: טרפא-טריפה.

מח: ההיא מחטא דאשתכח בחיתוכא דריאה (מחט שנמצא בנתחים של ריאה) אייתוה לקמיה (הביאו אותה בפני) דרב אמי ... הדר שדרוה (שוב שלחו אותה) לקמיה דרבי יצחק נפחא ... הדר שדרוה לקמיה דרבי יצחק נפחא. את חלקי הבהמה הביאו ואת השאלה (ניסוח הבעיה) שלחו.

מח: רבנן טרופאי (הנך רבנן דלעיל ... דטרפי למחט שנמצאת בריאה. רש"י) לא אמרו בה לא איסור ולא היתר... ובדף נה: אמר רב נחוניא: שאילתינהו לכולהו (שאלתי את כל) טרופאי (מורי הוראה על טרפות. רש"י) דמערבא (של ארץ ישראל) ואמרו לי הלכתא (הלכה) כרכיש בר פפא (שאמר "לקתה בכוליא

אחת טריפה" לחומרא!). בפירוש רש"י כאן "טרופאי" הוא במוכן שבעבר פסקו לטריפה (להחמיר), ולקמן "טרופאי" הוא במוכן של בקיאים לטריפות, ודווקא המחמירים הם שכאן לא פסקו לאסור.

נ. אמר ליה (רבא לרב משרשיא בנו) **מנא לך הא** (שידעת לעשות חכמה כזו. רש"י) ? אמר ליה : ... (מעצמי הבינותי... רש"י) "משמע שבשאלתו ("מנא לך הא?") התכוון רבא מה המקור למעשיך? ולא "מאיזה טעם?" (כפשוטו). ובאמת, צורה זו של השאלה מופיעה 14 פעמים בבבלי ובכל מקרה, למעט את זה שלפנינו ועוד מקרה נוסף, התשובה תמיד ציטוט ממקור מסוים כגון ממקרא, מברייתא או מדברי חכמים (המקרה הנוסף הוא בברכות לא: שם עלי הכהן שואל את שמואל "מנא לך הא" שהשחיטה בזר מותרת. כאשר שמואל עונה לו בסברא, עלי שולל זאת ואומר לו שאסור לו להורות הלכה בפני רבו). ואפשר להתפעל מגאונותו של רש"י שהבחין שתשובת רב משרשיא הוא מקרה חריג בכל הש"ס. (על פי אוצר לשון התלמוד מופיעה השאלה במקומות הבאים: ברכות כט: לא: נח. תענית ח: מועד קטן כו. בבא מציעא לב. בבא בתרא קסב. סנהדרין לט. עבודה זרה יז: מ. עב. חולין נ. נא: (עייין שם!) זבחים כז.)

נא. אמר ליה רב ספרא לאביי: **חזי מר האי צורבא מרבנן** (יראה אדוני את תלמיד חכם "הצעיר") דאתא ממערבא (שבא מארץ ישראל) ואמר רב עזירא שמני (שמי) ואמר מעשה ובה לפני רבי מחט ... אמר ליה (רב עזירא לאביי): מפטיר כנסיות אני לעילא מרבי רבה (מרבי יהודה הנשיא. רש"י) ... תלמיד חכם "צעיר" בהסתייגות, כי רבי חי כ - 130 שנה לפני אביי, ורב עזירא היה לפי המסופר עם שניהם.

נא. הא דאמר (זה שאמר) רב הונא "הניח בהמה למעלה ובה ומצאה למטה אין חוששין משום ריסקי אברים" משום דאית לה מידי למסרך (משום שיש לה במה להיגרר). ודוגמתו במקרא (ירמיהו ב, כג) "ראי דרכך בגיא... בכרה קלה משרכת דרכיה" (מלמעלה למטה, לגיא).

נא: ... **ושוין שאם נולד הוא** (עגל בכור ביום טוב) **ומומו עמו, שזה מן המוכן.** דוכמא: נולד ברגל בלי רגל.

נד. וחרותה (רש"י: כגון שנבעתה מקול רעם) בידי שמים. ואם חרותה בגלל רעש מטוס, האם זה בידי "שמים" או בידי אדם?

נו: תניא היה רבי מאיר אומר: "הוא עשך ויכננך" כרכא (כרך, עיר) דכוליה ביה (יש בה הכל) ממנו כהניו, ממנו נביאיו. ממנו שריו, ממנו מלאכיו שנאמר: "ממנו פנה, ממנו יתד וגו'". ורש"י שם (בזכריה י, ד): "מהם מלכיהם, מהם שריהם מהם לוחמי מלחמותם". לאמור, שהמחצית השנייה בדרשה של רבי

מאיר (וגם הרעיון הכללי) באה מזכריה והמחצית הראשונה (כהניו ונביאיו, שהם בנוטריקון כן) באה מן "כננך" שבהאזינו.

נז. מדבריו של בריבי (=חזקיה) ניכר שאינו בקי בתרגולין. וברש"י: "אינו רגיל לאכול תרגולים לפיכך לא ידע אם יש להן ריאה. ולשון בדיחותא הוא". בדיחה, מפני שחזקיה היה בין אוכלי שולחנו של רבי ("יהודה וחזקיה בני רבי חייא הוו יתבי בסעודתא קמי רבי ... "סנהדרין לח.). ואצל רבי העשיר לא היה מחסור בתרגולים.

נז: ... מעשה בענכול באחד שנפתחה גולגלתו ועשו לו חידוק של קרויה. "ראש דלעת".

סב. היה בקי בהן ובשמותיהן. ובתוספות: בכדי שלא יטעה צריך שיהיה בקי בשני הדברים: בטיב העוף ובשמו. ב-(א) לבני עורב וב-(ב) אשר יקראו (באיזו שם) (תהלים קמז, ט).

סג. ... עורב הבא בראשי יונים. אמר רב פפא: לא תימא דאתי בריש יוני (אל תאמר: "שבא בראש יונים") אלא דדמי רישיה ליונה (ראשו דומה ליונה). "הבא ב-" = בבואה, דמיון.

סד: "איה", תנא (למדנו): עומדת בבבל ורואה נבלה בישראל. "עוף" טמא הוא שעומד בחוץ לארץ ורואה רק את הדבר הרע בארץ. (פתגם מוכר).

סה: שמע מינה רבו צייד, שמע מינה. ובכל זאת, למעלה בדף נד., שני הציידים (יוסף רישכא ורב פפא בר אבא רישכא) נזקקו לשני חכמים לפסוק הלכה. סה: (בסוף הדף) אם אינו ענין לגופו, תנהו ענין לראש ארוך. שינוי של המידה: "אם אין עני לגופו, תנהו ענין לדבר אחר", שיסודו בדו-משמעות של "גופו".

עה: רבי שמעון בן לקיש - איכא דאמרי: משהא הוה שהי ליה ושתיק ליה (ריש לקיש היה שוהה בתגובתו לרבי יוחנן ולכן היה שותק). איכא דאמרי: משתא הוה שתי ושתיק (היה שותה מים ולכן שתק). בפסוק (בראשית כד, כא) על עבד אברהם "והאיש משתאה לה, מחריש (שתק. באונקלוס)..." מביא רש"י שני פירושים (אם כי לא מאמץ אותם) על המלה "משתאה": שוהה ושותה.

עו. ומי איכא מידי (האם יש דבר) דאילו מדלי (גבוה, למעלה) פסיק ליה (נחתך לו) וחיה, מתתי (ואילו למטה) פסיק ליה ומתה? כאשר חותכים את דין האדם למעלה שהוא יחיה, האם יתכן שיפסקו לו למטה והוא ימות?

עו. אמר אביי: ארבעה בטדי בתורא (אצבעות בשור). בדקה מאי (מה דין של בהמה דקה)? ... בליטי ... אשוני ... אלימי ... חוורי ... ארבעה סימנין בדקה, לעומת ארבע אצבעות בגסה.

עו: "אריוך" מנו (מי הוא)? שמואל. שמואל הוא המיקל בדינים שנזכרו. ובבראשית (יד, ט) "אריוך מלך אלסר (ובקרי: אל-אסר)" שאינו אוסר (משידורי דף יומי בדואר אלקטרוני של "אור שמח").

עח. (בתחתית הדף) "אותו ואת בנו" נוהג בכלאים ובכזי. מתלבטים האם ההיגוי הנכון של "כזי" (שהוא ספק חיה ספק בהמה) הוא דומה ל"גזי" או ל"צבי". ספק בטיב וספק בניב.

עט. וליבדוק בסימנין (ויבדקו את הפרד על פי סימניו)? דאמר אביי: עבי קליה, בר חמרא (קולו עבה - הוא בן חמורה) צניף (צלול) קוליה, בר סוסיא (סוסה). ואמר רב פפא: ררבין אוזניה (גדולות אוזניה) וזוטרא גנובתיה (וקצר זנבו) בר חמרא, זוטראן אוזניה ורבה גנובתיה בר סוסיא. הכא במאי עסקינן (במה ענייננו)? באילמת וגידמת. אורך הזנב יחסי לרגל, ואם הוא קטוע רגלים במה תבדוק האם זנבו ארוך או קצר?

פ. מתקיף לה "ההתקפה" בתלמוד היא תמיד על האמירה ולא על בעל האמירה.

פ. מתקיף לה רב אחא בריה דרב איקא ודלמא מינא דאקו גינהו (אולי הם מין של החיה "אקו")? אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי ואמרי לה (יש אומרים) רב אחא בריה דרב אויא לרב אשי: דלמא מינא דתאו או מינא דזמר? שלושה רב אחא-ים (בני אבות שונים) עם אותו סוג של שאלה, וביניהם בר איקא שמתעניין ב"אקו". ומעשה בניים (עם שמות זהים, העוסקים בסימנים) סימן לאבות (בעלי שמות שונים), שבאים בהמשך.

פב. אמר רב שמן בר אבא אמר רבי יוחנן: פרת חטאת אינה משנה ... אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: עגלה ערופה אינה משנה. בהמשך ובניגוד לבנים עם שמות זהים בדף פ. - כאן אבות עם שמות זהים לבנים בעלי שמות שונים. פב: ... שמע מינה: תרתי (משתמע ממנו: שתים). שתים בשני מובנים: שתי דרשות מאותו פסוק, ושני אנשים ששחטו. (על פי שיטת הרש"ש בכמה מקומות).

פג: כסוי הדם נוהג ... במזומן ... בעסקים מכוסים נוהגים לשלם בכסף (דמים) מזומן.

פג: השוחט - צריך שיתן עפר למטה ועפר למעלה שנאמר "ושפך את דמו וכסהו בעפר", עפר לא נאמר אלא בעפר. ב (שנים) - עפר.

פד. אמר ליה יעקב מינאה לרבא ... אותיות ע-ר מתחלפות, כגון שער - תרע, וזה הופך את השם של המין ל"ירקב". "ושם רשעים ירקב" (משלי י, ז). (פסוק זה מובא בתוספות במגילה כג.).

פה. "ושב הכהן וּבא הכהן". ברש"י: "וכבר פירשתיה יפה בעירובין". יפה - מובנו באריכות, בהרחבה (ולא ציון לשבח). וכדוגמתו: "פרשה זו (פרשת קרח) יפה נדרשת... ו"יפה שיחתן של עבדי אבות...". וגם (דברים יב, כ) "כי ירחיב" מתורגם "ארי יפת".

פז. אמר (רבי) "ויתנו בברותי ראש" אמר לו (הצדוקי המבשר) ... אמר לו (רבי): רצונך שתסעוד אצלי? תחבולת רבי מיוסדת על הפסוק הבא באותו מקום (תהלים סט, כג-כד): "יהי שלחנם לפניהם לפח".

פח. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: (בנושא של החמרים הכשרים לכיסוי דם) כל שאין היוצר צריך לכתשו... ואיכא דמתני לה (יש שלומדים את האמרה) כל שהיוצר צריך לכתשו ... איכא בינייהו (ההבדל ביניהם): דצריך ולא צריך. כאן פירוש "צריך ולא צריך": או שצריך או שלא צריך (ולא: גם צריך וגם לא צריך) ולכן הוא נכלל (לפי כללי ההיגיון) הן ב"צריך" (הדעה הראשונה) והן ב"לא צריך" (הדעה השנייה), כפי שמפרש רש"י.
פח: מרבה אני את אלו שהן מין עפר. ריבוי מינימלי, מפני ש"עפר" לא שווה (כמעט) כלום, כפי שזה נרמז בביטוי האברהמי: "אנכי עפר ואפר" (בראשית יח, כז).

פט. אמר רבי אילעא: אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה שנאמר "תולה ארץ על בלימה". ו"שעת המריבה" היא גם המחלוקת האם יש לכתוב "בלימה" (מלה אחת) או "בלי מה" (שתי מלים).
פט. אפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה, אתם ממעטין עצמכם לפני (=לפניי) ... "ואנכי עפר ואפר" ... "ונחננו מה" ... "ואנכי תולעת ולא איש". אתם כותבים "אנחנו" ו-"אנוכי" בכתיב חסר (ממעט).

צא. "בהאבקו עמו" - כאדם שחובק את חבריו ... מלמד שהעלו אבק מרגלותם. שני הפירושים חלוקים באופי היעיל של דו-קרב: היאבקות או איגרוף.
צא. ישראל שנטפל לו עובד כוכבים בדרך, טופלו לימינו. ... המהלך לימין, הרי זה בור. "הגוי? גם צדיק!", אפילו אם הוא גוי צדיק, אל תלך מימינו.
צא. "ויותר יעקב לבדו". אמר רבי אלעזר: שנשתייר על פכין קטנים. דורש לבדו - לכדו בשל דמיון צורת האותיות. (פירוש שמקורו לא ידוע לי, וראו ב"תורה תמימה").

צא: מהכא (מכאן אתה לומד) "וישכם אברהם בבקר" ... שנינות עממית גורסת "וישכם" במקום "וישכם" ומוסיפה: מכאן שיש להתחיל את היום במשקה.

צא: אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבן גמליאל ואת רבי יהושע באיטליז של אימאום שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של רבן גמליאל, כתיב "ויזרח לו

השמש". וכי שמש לו לבד זרחה? הם הלכו לשמש (לסעוד) את החתן והוא שאל אותם על השמש (החמה).

צב. "וְהָיָה גִפְן לְפָנַי וּבִגְפֵן שְׁלוֹשָׁה שְׂרִיגִים" ... וכי מראין לו לאדם מה שהיה? והלא אין מראין לו לאדם מה שעתידי להיות! הגפן שלפניו רומז על העתיד.

צד. אמר רבא: "אנפקא" (כוס יין) אמר ליה לאשקויי (להשקות אותו) ואשקויי חמרא מזיגא (והוא השקה אותו ביין מזוג). המיזוג של רבא ("מזיגא דרבא") מפורסם בהיותו דל מאוד ביין.

צד. ומעשה באחד בזמן שלושה אורחים בשני בצורת ולא היה לו להניח לפניהם אלא שלש ביצים ... חבטו בקרקע ... דרך בלתי שגרתית לעשות חביתה.

צה: " ... השתא ספיתו להו איסורא לבני ברת. (עכשיו נתתם מאכלי איסור לבני בתי)" הסבא, רב דאג לנכדיו, יוצא חלציו, אבל לא לחתנו.

צה: ושמואל בדיק בספרא (בדק את כדאיות הפעולה בספר). מפרשים את המשנה באבות (פרק ב משנה א) "עין רואה" (אלה הנביאים, "החוזים", ואחרי שאלה בטלו): "אוזן שומעת" (זוהי בת קול, וכאשר גם היא לא נשמעת): "וכל מעשיך בספר נכתבים" (עיון בספרי קודש). צוטט בשם חכם אחד.

צה: ... אל תהא שוטה בחרוזין (במחרוזות של בשר, כי הרי הן מהוות סימן ברור) ! אזהרה למשוררים.

צז: פלפלין (ברש"י נותנים טעם באלף כמותן). וכבר אמרו על פלפל שהוא באמת חריף - שאפשר "למות" ממנו.

ק: ... והלא מבני ישראל נאסר גיד הנשה ועדיין בהמה טהורה מותרת להם גופא ... גוף הבהמה מותר להם.

קו. [מים] ראשונים האכילו בשר חזיר ... אחרונים הרגו את הנפש. הזנחת מים ראשונים היא עבירה - והיא גוררת עבירה. מים אחרונים שהיא משום סכנה גוררת סכנת נפשות. (על פי המהרש"א).

קח: חלב, נבלה הוא! "נבלה" משום שנבלע (על פי רש"י).

קי. רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי. ואולי השם הראשון (תמרי) הוא של האם (ועץ תמר הוא הנקביה שבאילן) והשני (דיקולי) הוא שם האב (דקל הוא הזכר של האילן).

קי. אמר ליה (רמי בר תמרי) מאתרא דרב יהודה אנא (אני ממקומו של רב יהודה) ... אמר ליה "לאחר שנים עשר חדש ... יאוש בעלים הוה (היה)" ... ואמר רב יהודה "חולי מעיין (מעיים) פטור מן התפילין" ... ואמר רב יהודה

"טלית שאולה..." רמי בר תמרי מביא אמרות של רב יהודה, להמחיש שהוא בא מעירו. גם האמרה הראשונה על הייאוש אחרי 12 חדש הוא מרב יהודה אמר שמואל בעבודה זרה (לד.).

קי. אפקינהו כולי עלמא לכחלינהו ושדינהו (הוציאו כולם את הכחל שלהם וזרקו אותם) אזל איהו נקטינהו אכלינהו (הלך רמי בר תמרי, לקח אותם ואכל אותם) ... אמר ליה (רמי בר תמרי לרב נחמן): "חולי מעיין הוא". אחרי שאכל את כל הכחל.

קיא. רב בר שבא איקלע לבי (הזדמן לביתו של) רב נחמן ... אמר להו רב נחמן: "גאמו לשבא!" (הגמיהו ... לשבא על כרחו. על שם אביו קראהו. רש"י) בעוד שישנם בש"ס עשרות חכמים ששמותיהם "רבה" או "רבא" או "רבי", נמצאים (בוודאות) רק "רב" (הגדול. "אבא" שהוא בר פלוגתא של שמואל) ו"רב בר שבא" שעליו מדובר במעשה הזה. כנראה חרה לרב נחמן שהוא לקח או קיבל את השם המיוחס הזה, ולכן נמנע מלקרוא אותו בשם שלו. (גם בשם "רבי" יש בש"ס אולי חכם אחד בלבד, בנוסף על רבינו הקדוש).

קיב. שמואל שדי ליה לכלביה (זרק את הככד לכלבו) רב הונא יהיב ליה לשמעיה (נתן אותו לשמש שלו) ... דאנינא דעתיה (רב הונא איסטנים, מפונק היה). ושמואל שיתף את שמשו (רבי אלעזר) בדגים (בעמוד הקודם) ובכמיהין ופטירות בכתובות סא. (בעקבות היעב"ץ). ואולי עשה זאת בכדי לבדוק את תקינותם לאכילה.

קיג. (בתחתית העמוד ובראש עמוד ב) "וישלח יהודה את גדיי העזים" ... "ואת עורות גדיי העזים". כהוכחה על השימוש התקני בלשון ("גדיי עזים" במבדיל ל"גדיים" סתם), בשני הציטוטים הגמרא מעדיפה להביא דברי המקרא, מאשר לצטט את דברי המדברות (תמר ורבקה), אם כי בשני המקרים דברי המדברות קודמים לפסוקים המצוטטים. (על פי "תורה תמימה").

קטו: "לא תבשל גדי בחלב אמו" שלש פעמים. אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בשול. עזרה לזכור את הסדר (אכילה, הנאה, בשול) שאיננו הסדר ההגיוני, היא על פי ראשי תיבות: "אחד. ואהבת"...

קית. ... ואימא (אגיד) יד להוציא ולא להכניס ... בכל הסוגיה אוספים את "מקסימום" הפסוקים ללמוד מהם את "מינימום" הלימודים.

קכ. ודקא קשיא לך (ואם קשה לך) כהנים - כהנים משלחן גבוה קא זכי (זוכים, וברש"י: ... אבל לגבי הדיוט לא אשכחן דהותר). השולחן הוא שולחן גבוה, ואף על פי כן חייב להיות עליו הכשר להתיר.

קכב: גזירה - שמא יעשה אדם עורות אביו ואמו שטיחין. ובימינו נפוץ המנהג לפרוט את עור ההורים בעת השידוכין.

קכב. וכמה גמל הרכה? ... כל זמן שלא טענה. בעי רבי ירמיה: הגיע זמנה לטעון ולא טענה, האם יש בזה רמז לרכות האופי, שכאשר מגיע הזמן לטעון את טענתו, הוא מחמיץ את ההזדמנות?

קכב: ... בלשון יחיד אני שונה ... אלעזר בן יהודה איש אבולום אומר וכן היה רבי שמעון בן יהודה איש כפר עיכום אומר משום רבי שמעון ... יחיד שהם שלושה.

קכד: אמר ליה (רבה בר רב הונא לרב אויא סבא) אני היום "סמכוני באשישות" ובעא מינאי מילתא דבעי טעמא (והוא שואל ממני דבר המצריך דעת, ומסביר הערוך את סיבת עייפותו: אותו היום סמכוהו בישיבה והושיבוהו בראש)? "סמכוני, בא-שישות", הסמיכו אותי ובאה התשישות. קכו: (לפי גרסת השיטה) מחסר נקיבה כמחוסר מעשה דמי (דומה). גם רווק, גם בטל.

קל. הזרוע והלחיים ... מספר הדף הוא סימן לפרק קל - יחסית לקודמו. קלא. לכדתנן: למה אמרו נכסי כהן? שקונה בהם עבדים, וקרקעות ובהמה טמאה. ובעל חוב נוטלן בחובו, ואשה בכתובתה וספר תורה. יש כאן הקבלה: בשלושה מקרים הוא מוסר את הנכס בתמורה, ובשלושה מקרים הנכס נלקח ממנו.

קלא. אי לא איקרו "עם". (אם הלויים לא נקראים "עם"). "ישנו עם אחד מפורז ומפורד" (אסתר ג, ח). עם אחד בלבד, ולא הלויים (שגם הם מפורזים ומפורדים בתוך ישראל).

קלא: והפאה דכתיב "כי תחבוט זיתך, לא תפאר אחריו" ותנא דבי רבי ישמעאל: שלא תקח תפארתו ממנו. גם הפאה בקצה הפנים ("הפייאס" או ה"סימנים") הם תפארת, במיוחד לבחורים צעירים ובדומה לזקנם של מבוגרים, "תפארת בחורים כחם, והדר זקנים שיבה" (משלי כ, כט).

קלב: כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה ... לרבות חמש עשרה עבודות. בתפילת שמונה עשרה הברכות "עבודה" "מודים" וברכת "כהנים" באות ביחד, ולפניהן 15 הברכות.

קלד. עיסה - נעשית עד שלא נתגייר, פטור מחלה. אבל הרבה רווח אין לו מזה כי הרי הפת אסורה בגלל "פת עכו"ם".

קלו: ... אלא מעתה סיפא דקתני (הסוף שלמדנו) זכרים אבל לא נקבות זה נותן לעצמו וזה נותן לעצמו, הכי נמי משום דתרי מיני נינהו (גם כאן מפני שהם שני מינים)? אין לך "שני מינים" גדול מזה?

קלט: מצא קן בראשו של אדם, מהו? הוא אחד שיש לו צפורים בראש.
 קמ. אלא אמר רב נחמן (בר יצחק): ... רבא אמר: ... רב פפא אמר: ... רבינא
 אמר: ..סדר הבאת ארבע המימרות כסדר הכרונולוגי של בעלי המימרות. אם
 כי בש"ס שלפנינו מודפס "רב נחמן בר יצחק" שהיה אחרי רבא, אבל רש"י
 כבר הבחין בחריגה וגורס "אמר רב נחמן", כאשר הכוונה לרב נחמן בר יעקב
 שקדם לרבא, והסדר הכרונולוגי נשמר. (דיונים בסדר הבאת דברי תנאים
 ואמוראים הוא נפוץ, כגון בעבודה זרה מה. בתוספות "אמר") ומקרה דומה
 בבכורות ז:
 קמא: דלמא ... וברש"י: "אבל עוף אחר, דעתו בטלה". יש לו שכל של ציפור,
 כפתגם העממי.

בכורות

ב. ... מה לי אמר רבי יהודה. מסכת חולין, הקודמת מסתיימת בשאלה דומה
 על "טעמא דרבי יהודה" (קמ., קמ.):
 ב: .. שבורה... דלא מקבלת זכר. שבורה בנפשה.
 ג. "פטר שגר בהמה" שגר בבהמה. משחק במילים תוך שינוי ניקוד.
 ג: ... אי מחמת בריותא יתירא - תרווייהו בעי למיברא (אם בגלל עודף בשר -
 שתי העיניים צריכות להיות גדולות) אי מחמת כחישותא (רזון) - תרווייהו בעי
 מיכחש. במציאות הדבר אולי הפוך: אצל אדם שפניו שמנות העיניים נראות
 קטנות, וכאשר פניו רזות אז עיניו נראות גדולות.
 ד. בעשרים וארבעה מקומות נקראו הכהנים לויים, וזה אחד מהם: "והכהנים
 הלויים בני צדוק..." ייחודו של הפסוק (במבדיל לפסוקים אחרים רבים בהם גם
 כן כתוב "הכהנים הלויים") הוא, שהוא מכיל עשרים וארבע תיבות (שתי
 מילות מחוברות במקף = מילה אחת). (על פי פירוש קדמון).
 ה: מה נשתנו פטרי חמורים ...? שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים, שאין
 לך כל אחד אחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה
 וזהבה של מצרים. "ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל. שמח מצרים
 בצאתם ..." (תהלים קה, לז-לח). ב-צ-אתם: כל אחד ואחד = ב, תשעים
 חמורים = צ', עמו (עמם) = אתם. ולגבי הקשר בין כספה וזהבה של מצרים
 וחמורים לובים, תקראו בדניאל יא, מג.: "ומשל במכמני הזהב והכסף ובכל
 חמודות מצרים, ולבים (וכשים) במצעדיו".
 ו: "גמל", "גמל" שני פעמים. אחד גמל הנולד מן הגמלה ואחד גמל הנולד מן
 הפרה. ... אלא מעתה "שפן, שפן" ... להני הוא דאתא (האם לומדים מהם

דוגמת הגמל)? ... כל היכא דאיכא למידרש (כאשר ניתן לדרוש, כמו אצל גמל) דרשינן. לך אל גמלה... ראה דרכיה ולמד!

ז: (בתחתית העמוד) אמר רב ששת ... רב פפא אמר ... רב נחמן אמר ... רב אשי אמר... יש "שיטה" בסדר שהמימרות מובאות: הסדר הכרונולוגי של בעלי המימרות, ובלבד שתתקן את רב נחמן לרב נחמן בר יצחק, כפי שמופיע ב"שיטה".

ט. חמורה שלא ביכרה ... סוגיית החמורה (אתון) באה אחרי הסוגיה של "סבי דבי אתונא".

י: תנא קמא סבר (סבור) דמו מכשיר לעלמא (אם נפל על הזרעים. רש"י) אבל לגופיה (לעצמו) בעי (צריך) מחשבה ואתא (בא) רבי אלעזר למימר (להגיד, לחדש) דם שחיטה לעולם (תמיד, בכל מקרה) מכשיר. המחלוקת ביניהם: זה אומר "לעלמא" וזה אומר "לעולם".

י: ... מאי איריא (מה ייחוד של המלה) "להתלמד"? אפילו "להתעסק" נמי (גם כן), אין הכי נמי (באמת כך) ומשום נימוס. מעמד המתלמד מחייב לנהוג בנימוס ולא להתעסק.

יא. רבי יהודה נשיאה (הראשון בשם זה) הוה ליה (היה לו) פטר חמור, שדריה לקמיה (שלחו לפני) דרבי טרפון ... כנראה הגיעה אליו זעקתו: "הלכה חמורך, טרפון!" (להלן כח:).

יא. לא יהא חמור מן ההקדש. כלומר, החמור לא יהיה חמור. יד: ... הקדיש זכר לדמים... על פי רש"י, כך דינה גם של נקיבה שהוקדשה. "כל לשון זכר אף לשון נקיבה במשמע" בלשון ימינו.

יד: והשוחטן בחוץ פטור: רבי אלעזר מתני (גורס) "חייב" ומוקי לה (ומעמיד את האמרה) בבמת יחיד, דאמר רבי אלעזר: "מנין לזובח בהמה...". רבי אלעזר מתקן "והשוחטן" ל"מקריבן", "בחוץ" ל"במות יחיד" ו"פטור" ל"חייב". (ומה נשאר שלא תיקן?)

יז. אמר רב אחא בר יעקב ... אמר רב פפא ... אמר רב נחמן בר יצחק ... אמר רב אשי. כמו בהערה בדף ז.

יח. אמר ליה (רבי יוחנן לרבי חייא בר אבא) עד דאכלת כפנייתא בבבל (עד שאכלת בבבל פירות גרועים של דקלים, שאנשים אוכלים אותם רק מתוך דוחק רב. כפירוש התוספות), תרגימנא מסיפא (תרגם את דברי רבי עקיבא לפי הסיפא, בעקבות רש"י)! דקתני סיפא... תרגימא או תרגימא הם מגדים או מיני פירות לקינוח הסעודה, ניגוד גמור ל"כפנייתא". ואמנם רבי חייא בר אבא היה עני מרוד שהלך במנעל עליו טלאים אל גבי טלאים. וכל זאת אולי בגלל היותו יושב בבבל, אבל אילו היה יושב בדרום בארץ ישראל היה מצבו שפיר

יותר. (מאידך, על פי רש"י "כפנייתא" הוא מאכל מעדן. פירוש זה עולה בקנה אחד עם אמרה אחרת של רבי יוחנן (ילקוט שמעוני משלי רמז תתקנ"ו) על הפסוק "טוב פת חרבה ושלוחה בה, מבית מלא זבחי ריב" (משלי יז, א) אמר רבי יוחנן: טוב פת חרבה, זו ארץ ישראל שאפילו אוכל בה פת חרבה בכל יום ודר בה זוכה לעולם הבא, מבית מלא זבחי ריב, זו חוצה לארץ, שהיא מלאה חמסים וגזלות).

יט: ... **פרה וחמור** (יולדות) **בנות שלוש**. ובימינו כבר בגיל שנה וחצי. ואולי "פרה וחמור" ביחד הן בנות שלוש.

כא. **וצריך להראותו לחכם** (ברש"י: לידע אם עובר היה ...) **חכם מנא** (מנין) **ידע?** **אמר רב פפא: רועה חכם**. חכם הרואה ורועה את הנולד.

כב. **טפפיות**. טפי. ודוגמתו: "המקדש בשוקת והטפי בתוכה, אף על פי שפיו צר..." (פרה פרק ו משנה ג) בעל פיות. או "הרבה" (טפי) פיות. וכן אצל הפרידה (החיה) נראות שתי הפיות התחתונות ביחד.

כג: **נחשדו עמי הארץ לערב מחצה בציר** (ברוטב). ולמה לי "מחצה"? **אפילו בציר** (פחות) **ממחצה נמי** (גם כן) ... מתאים לו ל"עם הארץ" לערב "מחצה בציר" עם "בציר ממחצה".

כד: **אמר רב ששת: אמינא** (אני אומר) **כי ניים ושכיב** (כאשר ישן ושכב) **אמר רב להא שמעתא** (את המימרא הזאת). רב מיעט לישון ונהג כפי שפסק (סוכה כו:): "אסור לאדם לישון ביום יותר משינת הסוס ... אמר אביי: שינתיה דמר כדרב, ... שיתין נשמי (כאורך 60 נשימות)". (וברוח דומה פירש את דברי רב ששת הרב משה לייטר "בשולי גליוני").

כה... **הא, היכא דאוליד חיישינן לרחומי** (אבל כאשר הבהמה כבר ילדה, חוששים שהיא תאהב את בן חברתה). להיות אם – טבעי לה לאהוב.

כה... **ראה חזיר שכרוך אחר רחל ... עד דאשמעינן** (שהשמיע לנו התנא) ... "חזיר" ... עד שהשמיע לנו שהוא סתם חזיר המנצל את הרחל התמימה.

כז: **רבי יוסי בן המשולם אומר: ... ה-הא לפני שם פרטי הוא נדיר וכבר כתב רש"י ש-הא לפני השם ו-יוד לאחרי הם סימני חיבה וייחוס (במדבר כו, ה).**

כח. **השוחט את הבכור ומראה את מומו** (לאחר שחיטה ונמצא קבוע. רש"י). והשחיטה מבטיחה לגמרי שהמום יהיה קבוע בו.

כח: **כגון שנשא ונתן ביד**. משא ומתן המלווה בתנועת ידיים, כמנהגם של אנשים בעלי מזג חם.

לה. **צרם אזנו ... ונפסקה זנבו של אחד מהם**. קיצוץ "זנבו" באחד, משאיר אותך עם "אזנו" (בגימטריה).

לו. **רב אסי אסר, רב אשי שרי** (התיר). הכל לפי האותיות בשם.

לו: **מנא ליה ליהודה הא** (מנין לו לרב יהודה שעניין שניתן להתגלות, אי אפשר להכחיש אותה)? וכן אצל יהודה בן יעקב במעשהו עם תמר: "ויאמר יהודה: תקח לה פן נהיה לבוז!"

לט. **קרי שמואל עליה** (ציטט שמואל על פנחס אחיו את הפסוק) "פסחים בזו". "פסחים" בגימטריה "פנחס" (הרב א. נבנצל). גם במועד קטן יח. "דקר" שמואל את פנחס והביא על עצמו תוצאות חמורות.

לט: **תנא** (למדו): "**אצבע**" שאמרו, **אחד מארבעה**... (ארבעה או שלשה) ... וכמה תהא משולשת? ... האם זה המקור (היחיד) ל"אצבע משולשת"? מ. השתא (עכשיו), **אין לו אלא ביצה אחת אמרת הוי מומא** (הוא מום), **אין לו כלל - מיבעיא** (האם יש מקום לשאלה)? **חסורי מיחסרי והכי קתני** (חסר וכך לומדים) ... "חסורי מיחסרי" לו גם במציאות.

מב. "**אדרוגינוס**" בגימטריה "זכר ונקבה" (ב"יוסף דעת").

מג: **זבלגנין** (שעיניהן זבות וזולגות מים. רש"י) **איצטריך ליה לאשמועינן** (צריך להודיע לנו). **מהו דתימא** (האם נאמר) **משום "מראית עין"** ... "מראית עין" למהדרין!

מה. **כשם שדלתות לבית, כך דלתות לאשה**. "ביתו - זו אשתו" (יומא פרק א משנה א).

מה: **כדאמרי אינשי** (כדרך שרגילין לומר): **סומקא** (אדמוני) - "**גיחיא**". באגדות-עם בלדינו "ג'וחה" הוא הליצן - המצחיק.

מו. ... **דלא אשכח** (שלא נמצא מורה אחר) **דהוה דייק כוותיה** (שהיה דייקן כמוהו) ... גם לא ידע לדייק במתן מכות.

מו: **אמר שמואל: אין הראש פוטר בנפלים**. **מאי טעמא** (מה הטעם)? "**כל אשר נשמת רוח חיים באפיו**". **כל היכא (כל מקום) דנשמת רוח חיים באפיו, הוא דחשיב רישיה** (נחשב ראש). "אשר" אותיות "ראש".

מח. ... **זאת אומרת: שני יוסף בן שמעון שהיו בעיר אחת** ... נוקט את השמות "יוסף" ו"שמעון", (ולא, למשל, "יצחק בן אברהם") מפני שהיו אלה השמות הנפוצים ביותר בימי התלמוד (כפי שמתברר מבידיקת רשימת השמות של תנאים ואמוראים).

מט. **הפודה את בנו בתוך שלושים יום, רב אמר: בנו פדוי. ושמואל אמר: אין בנו פדוי**. נפסקה הלכה כשמואל, אבל הרמב"ם פסק (בהלכות בכורים פרק י"א, הלכה י"ח) להיפך ופתח פתח לדרשות בסעודת פדיון הבן ליישב את הסתירה.

נב: ... **וקוברים אותו בעל כרחו**... כי: **ובעל כורחך אתה נולד ובעל כורחך אתה מת** (אבות פרק ד משנה כא) .

נה.: "ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם" (יהושע יט, מז) ובשופטים (יה, כט) "דן בשם דן אביהם". לשם - כשם - בשם.

נה. ... כל הנהרות למטה משלש נהרות, ושלש נהרות למטה מפרת. והאיכא עינתא דמידלין (והלא ישנם מעינות גבוהים)? אמר רב שרשיא: הנהו סולמי דפרת נינהו (מקלחין מתחת הקרקע ועולים בהרים כמו סולם. רש"י). ואין להעלות על הדעת שיש כאן טעות, ולו בפרת קטן.

נז. ... ושוי האי כלבא חד ומשהו (ושוויו של הכלב הוא כבש אחד ועוד) והאי משהו משיך ואתי בכולהו (ו"משהו" זה מושך את כל הצאן). כלב רועים מיומן נתפס לכבש אחד וכל העדר נמשך איתו.

נט. קרא לתשיעי עשירי ומת עשירי בדיר, תשיעי נאכל במומו וכולם פטורין. אחד נפטר והיתר נפטרים.

ערכין

ב. הכל מעריכין ונערכין ... וכן מצד המוסר: יש להתייחס בהערכה לכל אחד, וכל אחד זכאי להערכה של כבוד.

ב: חיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני. והלואי, שזה לא הכאב שנתפשט למחרת.

ב: לאיתויי (בכל העמוד הזה) - לאתויי (חסר יוד) בכל העמוד הבא (ג.). האם הסדר ("הזעצר") של הדפים התחלף?

ג. "איש איש" דברה תורה כלשון בני אדם. בתורה מופיע הביטוי "איש-איש" הרבה (14) פעמים, ובנביאים-כתובים נמצא אצל יחזקאל בן בוזי בלבד (יד ד, ז). דברה התורה כלשון הנביא המכונה "בן אדם".

ו. דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרנא טורי (אם אומרת המלכות "אעקור הרים", אזי) עקר טורי ולא הדר ביה (ולא תחזור בה). זוית חדשה לאמרת שמואל: "דינא דמלכותא, דינא".

ו: מנין היוצא ליהרג ואמר אחד "ערכו עלי" שלא אמר כלום? תלמוד לומר "כל חרם לא יפרה" הלימוד מתבסס על סוף הפסוק "מות יומת". וכן פירש רש"י בחומש.

ז: ... שער נשים צדקניות מהו? ואמר רבא: בפאה נכרית לא קמיבעי ליה (אינה קשה לו). ולמרות זאת, יש אוסרים על "נשים צדקניות" אפילו פאה נכרית.

ז: היו בידו חמש סלעים ... כך גירסת ה"שיטה מקובצת" והיא שומרת על צחות הלשון שהמושג "יכולת" (או נכסים) מתואר בביטוי "ידו" ולא "ידי" ("ואם לא תשיג ידו" בויקרא ה, יא). ולכן "ידי רב לו" (בדברים לג, ז), מתפרש על ידי רש"י לא במובן של "יכולת" אלא באופן אחר.

ט...סוף סוף לאחריים. ומעיר ה"שיטה מקובצת": עין בהשמטות בסוף המסכת. הגירסא האחרת (של האחרים) נמצאת בסוף.

י. אמר ליה (רבי לרבי שמעון בנו) נר ישראל! בעת פטירתו ציווה רבי לבניו (בנוסף על הציווי לכבד את אמם) שלושה דברים (כתובות קג.): "נר יהא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה". ואת התפקידים חילק כך (שם, עמוד ב): "שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, חנינא בר חמא ישב בראש". אם חנינא יושב בראש השולחן, ולגמליאל המטה (במובן חילופי: השרביט, השלטון), אזי לשמעון הנר (סמל לחכמה).
 י: פתח בחליל ומסיים באביב? אמר רב פפא: היינו חליל, היינו אביב. גם בפרק המניח (בבא קמא כז.) "פתח בכד וסיים בחבית? ... אמר רב פפא: היינו כד, היינו חבית.

יא. אמר רב נחמן בר יצחק: וסימנך מתניתא גוזמא. שתי אמרות לפנינו, האחת מפי רב מתנה והשנייה ברייתא (מתניתא). בכדי שנזכור שהתוספת במספרים היא בשנייה, מציין רב נחמן ש"מתניתא" היא מכילה תוספת של ית על "מתנה", וזה הסימן שההגזמה נמצאת בה.

יא: ...בני, חזור לאחוריך אתה מן המשוררים. מכאן, רשות לחזנים (משוררים) לחזור על המלים בתפילה בחזרת (!) הש"ן.

יג: כנור של בית המקדש של שבעת נימין היה שנאמר "שובע שמחות את פניך", אל תקרי "שובע" אלא "שבע". והמשך הפסוק: "נעמות (נימות, נימין) בימינך נצח" (כלומר, עד ימות המשיח כי אז - יהיו שמונה נימין בכינור, כפי שנדרש בהמשך מן הפרק "למנצח על השמינית" בתהלים, יב, א).

יג: יש בערכין... נשים לב ששלושה הפרקים הראשונים של המסכת הם: "הכל מעריכין ונערכין", "אין נערכין" ועכשיו (בלשון פשרה) "יש בערכין".

טו. "כי חזק הוא ממנו" אל תיקרי כי חזק הוא ממנו (בגמרא ו"ו מנוקדת בשורוק - דבר נדיר ביותר) אלא ממנו. כביכול אפילו בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם. דורש "מנו" = מן או מאן (כלי) שלו ומתוך כבוד כלפי מעלה הופך נושא ונשוא.

טז. אמר רב ענני בר ששון: למה נסמכה פרשת בגדי כהונה לפרשת קרבנות? ומפרש רש"י, "בפרשת אתה תצוה". לעומת זאת, בזבחים פח: נאמר: "ואמר רבי עיניני בר ששון: למה נסמכה פרשת קרבנות לפרשת בגדי כהונה?" (בסדר הפוך של הפרשיות). ושם מפרש רש"י: "בצו את אהרון", שני הפירושים הם בהתאם לכלל, אותו הביא רש"י, שהפרשה ה"נסמכת" מקדימה את הפרשה אליה היא נסמכת. וזה לא כהבנת ה"תורה תמימה" בחומש.

טז. אבנט מכפרת על הרהורי הלב. ... דכתיב "והיה על לב אהרון". ובשיטה מקובצת מוסיף: "שהיה מקיפו ל"ב פעמים נגד הלב. לב בגימטריה ל"ב." הדרוש המוציא את משמעות הלב מדי פשוטו (דהיינו, אבר בגוף האדם) ראוי לציון מפני שעניין החושן הוא היחיד במקרא אצלו מופיע "לב" במשמעות הפיזיולוגית, בכל מקום אחר יש לו משמעות מטפורית, כגון "לב חכם לימינו" (קהלת י, ב).

טז: עד היכן תכלית יסורין? אמר רבי אליעזר: כל שארגו לו בגד ללבוש ואין מתקבל עליו. "תכלית יסורין", ברש"י: סוף מדת יסורין. "ואינו מתקבל עליו" – שוב ברש"י: שאינו למדתו כהגון וצער הוא לו. רש"י מנצל את דו-משמעותה של "מידה" (ערך וגודל) לשלב בין שני משפטים.

טז: כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין, קיבל עולמו (ומפסיד את) כל מנוחתו לעתיד. (רש"י). אלא אם כן מתיישר על זה שלא התיישר. יז. עני שהעריך את העשיר ... ועשיר שהעריך את העני. לא זו אף זו. עני "המעריך" (רוכש לו כבוד) את העשיר, זה עניין רגיל למדי. אבל עשיר שיתייחס בהערכה לאחד עני, חידוש הוא.

יט. ... "משקל ידי עלי" ... ושוקל בשר חמור ועצמות וגידין. מיוחד החמור בין כל הבהמות שמשקלו קרוב למשקל אדם (בממוצע).

כ. מלוה הכתובה בתורה ככתובה בשטר. האם יוצא מכאן שמלווה הכתובה כדברי חכמים (בתורה שבעל פה) דינו כמלווה בעל פה?

ל: אמר רב יוסף: דרשינהו (דרש) רב נחמן להני קראי (את הפסוקים האלה, בפרשת "בהר-סיני" ובפרשת "משפטים") כסיני. שניהם נאמרו בסיני. וכן ברש"י הראשון ב"ואלה המשפטים": "...אף אלו (נאמרו) מסיני".

לב. "אשר לוא חומה" - אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן. בחומשים הקרי הוא "לו", והכתיב "לא", אבל בגמרא מודפס "לוא". לכן תפרשי כך: "עכשיו" אחרי כתיבת האלף אנחנו מפרשים "אין לו" (=לא). בכל זאת, "קודם לכן", זאת אומרת טרם כתיבת האלף "היה לו" כי הרי בדפוס נמצא "לו". (וראה גם דיונים על "לוא" במאמרים מאת פרופ' רוזנטל ובנו).

לב: דבכל דוכתא כתיב (שבכל מקום כתוב) יהושע והכא (וכאן) "ישוע". וברש"י: לשון גנאי. מכיוון ש"אותו שם" נרמז בו.

תמורה

ג. מי בעינן (האם צריכים) מתחילה ועד סוף דתיקו (שיעמוד) ברשות מאן דעביד (מי שעושה) תמורה? תיקו! "תיקו" עם "תיקו".

ג: "והפלא ה' את מכותך". "הפלאה" זו איני יודע מהו. כשהוא אומר "והפילו השופט והכהו לפניו" הוי אומר "הפלאה" זו מלקות. אימר (אני אומר) אפילו שבועת אמת. משחקי מילים מסביב ל"הפלא-והפילו-אפילו".

ו: ואלא במאי קמיפלגי (במה חולקים) ... ? בשינוי קונה. ל"א בהני שינויי דשנינן (תשובות אלו שהשבנו). ה"שינוי דשנינן" הוא "שינוי קונה".

ח. כהנת שנתערבה ולדה בולד שפחתה: הגדילו התערובות, משחררין זה את זה ... וחולקין חלק אחד בגורן ... והאם גם עולים לתורה יחד לכהן?

י: האומר רגלה של זו עולה, תמכר לצרכי עולות ודמיה לחולין חוץ מדמי אבר שבה (שנשאר קודש) שלא כרגיל, החלק "היוצא" הוא דווקא לא הרגל.

יג. הדרן עלך "הכל ממירין". לימוד קשה בגלל התמורות הרבות בלשון הגמרא ושינויי גרסאות, בחינת "הכל ממירין" (משנים).

טו: האשכולות - איש שהכל בו. לכן טועים האומרים "איש אשכולות" (והשוו את התגם הנהוג "מים אחרונים Wasser").

טז: ... והביאו עז וקשרו לו בכרעי מיטתו ... ולא מצאו בו עון אלא של אותה עז. האם העז שהייתה בפנים החדר רומזת על "עזות פנים"?

טז. דופי של סמיכה וברש"י: ... סמיכה ... הייתה מחלוקת ראשונה שנחלקו בו חכמים מעולם... ומאז רבים על סמכויות.

יז. אמר רבא מאי טעמיה (מה נימוקו) דרבי אלעזר ... אלא אמר רבא ... אלא אמר רבא ... גדולתו של רבא בגמישותו ובנכונותו לחזור בו מעמדותיו כאשר זאת מתחייבת. וכך (בתור משל אחד מרוב מקרים דומים בש"ס) לקמן בדף יט: "והדר ביה רבא לגבי דרב כהנא".

יז: ואמר ליה (לו) תנא דידן (של המשנה) "לא מיבעיא בוולדן דלא מודינא לך (אין צריך לומר שבוולדיהן איני מודה לך) אלא אפילו עד סוף העולם לא מודינא לך. "ברוגז, ברוגז לעולם..."

יח. ... "ואם" ולא ולד. או "אמא" או ילדה.

יח: בעצרת (בשבועות) בעי מיכליה (היו צריכים לאכול את הולד). וכי לא אוכלים בשבועות מאכל חלבי?

יט: אשם בן שנה וברש"י: אשם נזיר ומצורע דכתיב בהו "כבש". וסימנך: כב"ש = כבש בן שנה. ואולי שנתיים, או שלוש?

כ: ... אבל לפני כפרה דברי הכל הוא עצמו (התמורה) יקרב אשם. אמר רבא: ... אין אדם מתכפר בדבר (התמורה) הבא בעבירה ... אם כי כאשר עבר עבירה כל שכן שהוא זקוק לכפרה.

כ: אמר רבא: שתי תשובות בדבר ... בתלמוד בבלי מופיעה האמרה "שתי תשובות בדבר" לכל הפחות עשרים ואחת פעם במקומות הבאים: שבת מז.,

עז. (אביי), קכב.; קנג.; פסחים עא. (וכאן רש"י מסביר את הנחיצות לשתיה התשובות), יומא יב: (רבי), כג: (רבי), כתובות פז: (פעמיים), צה:., קי., גיטין מז., קידושין ה:יג: (רב אשי), מנחות טז., חולין י: (אביי), לב:., קכג. (רבא על פי "דקדוקי סופרים" ורבה בגמרות שלנו) תמורה כ:., כב:., כריתות יג. למעט את המקרים שצינו בעל המימרא הוא רבא, כלומר ב- 16 מקרים מתוך 21. ואולי יש רמז לחיבת הכפילות אצל רבא בתוך דבריו במועד קטן כח: "הני תלת מילי בעאי קמי שמיא, תרתי יהבו לי..." (את שלושה הדברים האלה ביקשתי מן השמים, שניים נתנו לי...).

כא. כגון שילדה נקבה ועד סוף העולם לא אוליד חד זכר. איך לדעת זאת? הדבר אפשרי על ידי שכפול גנטי בכיצת האם עצמה, כפי שנעשה בסקוטלנד בכבשה (בתשנ"ז), שהוולד תמיד נקיבה.

כא: בתר (אחרי) המלמד... וברש"י: "דם המלמד בעי למיהוי חולין". ובימינו "דם" המלמד לא רק חולין אלא לעתים אפילו הפקר.

כא: "תאכלנו שנה בשנה" לימד על הבכור שאינו נפסל משנה לחברתה. "שנה בשנה" שתי שנים - ורבות הדרשות מסוג זה, למשל: (בסנהדרין סד.) "ואתם הדבקים בה" כשני תמרים הדבקים זה בזה, (בסוטה לד.) "ויסעהו במוט בשנים" בשני מוטות, והמפתיע מכולם הוא בילקוט שמעוני (ובמדרשים אחרים) על הפסוק בשמות יז, יב "וידי משה כבדים": יקרו ידי משה באותה שעה כאדם שתלויים בידיו שני כדים מים: כבדים=כבדים (בחילוף אותיות דומות בכתב)=ב' כדים.

כז: ואיפוך (הפוך את רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש) ... אמר רבי ירמיה: לא תיפוך. או - הפוך עוד פעם, בחזרה.

לא. ... טריפה אינה חיה ויש גורסים "יולדת". ובמסכת יומא (פרק ח משנה א) "והחיה תנעול את הסנדל" באה "חיה" במשמעות יולדת.

כריתות

ב. והפסח והמילה מצות עשה... ושתייהן ניתנו במצרים. (ספר "שם משמואל").

ג. אילימא (האם נגיד) דעמד בבית עובד כוכבים וסבר בית כנסת היא? עמידתו הביאתו למחשבה זו. אילו היה יושב במקום מסודר, לא היה מעלה על דעתו כי הוא בבית כנסת.

ג: ... משכחת לה (קורה) בחינוך שנשבה ... ואי בעית אימא אפילו תימא (ואם תרצה - אומר אפילו) בגדול כגון דקא טעי בהדין קרא (טועה בפסוק זה). כפי ש"תינוק" כבר אינו רך בשנים (כי הרי בר עונשין הוא), כך "גדול" אין

משמעו "מבוגר", אלא גדול בלימוד ולמרות זאת הוא טועה בפסוק. גם זה קורה.

ג: בגדול דקא טעי (שטועה וחושב) כי אסירא (מה שאסור) השתחואה לעבודה זרה דכסף וזהב, אבל דמיני אחריני שריא (של סוגים אחרים מותרת). במציאות שלנו, הטעות נוטה לכיוון הפוך: נמנעים מלסגוד לעבודה זרה בכל צורתה, חוץ מן "עבודה זרה" שהיא הרדיפה אחרי כסף וזהב.

ד. שאני עדים זוממים, הואיל וישנן בראיה. בגרסת כמה ראשונים (המובאת ב"יוסף דעת") "וישנן באיה". "איה" (בערבית) שפירושה - כן. וכן הוא במספר שפות אירופאיות, באנגלית עתיקה Aye (המבוטא היום "אי" אבל מקודם קרוב לודאי: "איה". ובדרך אגב, מקור המלה אינו ידוע). והשווה Ja (הגרמנית) ו-Oui (הצרפתית).

ד. כדאמר ליה רב מרי לרב זביד אלא מעתה ... אמר ליה: עליך אמר קרא "כל חלב שור וכשב ועז". "מריא" הוא סוג של שור (ואולי התאו).

ד. דלא דמי הדין לאו (אינו דומה לאו זה של איסור חלב ששור וכשב, שעבר עליו בשתי היעלמויות, אי ידיעות) ללאו דעריות (עבירות נישנות על ביאה בנערות). העלמות לעומת עלמות.

ד: ... כגון שאכלן בשני תמחויין ... תמחויין מחלקין. הדיון מעלה בנו זכרונות על חלוקת ארוחות במפעלי "התמחוי". ובודאי היו בין הנזקקים הרעבים כאלה שהיו זריזים ואכלו ביום אחד בשני תמחויין.

ה. המקום יודע בהכרעות. מקור ההבדל בין הכמות הנשקלת באיזון וב"הכרעה" (בשקיעת הכף) הוא (במה שמכונה במכניקה) "החיוך הסטטי". בזמן הנוכחי מעט מאוד ידוע למדענים בנושא זה - ואולי ראוי לגרוס שרק "המקום" (כינוי לעליון) יודע בהכרעות.

ה: "בקרב ישראל" - בזמן שלום בישראל. ובמשמעות הפוכה: "כיום הלחמו ביום קרב" (זכריה יד, ג).

ה: מה טל אין בו מעילה אף שמן שיורד על זקן אהרון אין בו מעילה. ניתן לטעון ש-"מעילה" מתפרשת גם מלשון עלייה, שהיא היפוכה של ירידה (והטל יורד).

ו: שאין מכניסים מי רגלים בעזרה מפני הכבוד. יש המפרשים שמדובר במים שמקורם "בעין רוגל" והפגם היה בשם המעין שמזכיר את מי הרגלים. רעיון דומה בא לידי ביטוי בפתגם האנגלי "Give the dog a bad name and beat it" (תן לכלב שם רע, ותמצא סיבה להכות אותו).

ו: כל תענית שאין בה ממושעי ישראל אינה תענית ... מהכא "ואגדתו על ארץ יסדה". צבור = צדיקים, בינוניים ורעים. (על פי פתגם ידוע).

ו: ... דיבור רע לייץ. ובגלל דיבורו היין עלול להפך לחומץ. ובכרות (פרק ו משנה ג) "על החומץ... אומר: שהכל נהיה בדברו" (בדיבורו?).

ז. בהדיה דעבד עבידתיה (בעודו הוא עושה את מלאכתו) פסקיה מרא לשקיה ומית (חותך האת, הקרדום את שוקו ומת). הצירוף "מרא ושקיה" המפתיע במקצת נמצא בהקשר שונה גם בבבא קמא צב: "חמרא למריה וטיבותא לשקיה".

ח: ...לא אמרו קן (של ציפור) אלא להקל ... אי הכי אפילו מנחה נמי? מיצט קרא "כן". קן: להקל - "כן" (בסיס): להכיל גם חומרא.

יא. "והפדה לא נפתה" דברה תורה כלשון בני אדם. כלשון לבן (בראשית לא, ל) "ועתה הלך הלכת, כי נכסוף נכספתה". בש"ס תופש את העיקרון של "דברה תורה כלשון בני אדם" בשני מקרים בלבד: צירוף המקור לפועל (פעול פעלת) - ובמיוחד בצווי כמו ב-"העניק תעניק לו" (הנלמד בקידושין יז: וב- "איש איש" (בזבחים קח: ובעוד מקומות).

יא: אמר ליה (רב ששת): איסמייה! (תמחק את הביטוי). רב ששת בעצמו סומא היה.

יג. מקום חלב מעיין הוא. צירוף העניינים מופיע ביואל (ד, יח): "והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וכל אפיקי יהודה ילכו מים, ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים".

יג: רבי אליעזר אומר: ... אם ... נתן לתוכו מים כלשהו פטור. ... וקרי (וקרא) רב עליה דרבי אליעזר "טובינא דחכימא" (הטוב, או המאושר, שבחכמים) מיהול היין במים מביא לידי חכמה. וברוח זו השיב מנדלסון ללסינג בשיר הבא:

Dass das Wasser macht stumm
Bezeigen im Wasser die Fische,
Dass der Wein macht dumm
Bezeigen die Leute beim Tische,
Trinke ich Wasser mit Wein,
Ich will weder dumm noch stumm sein.

ובתרגום:

אילם הוא השותה רק מים
והדג אשר במים הוא העד
ושמשתטה השותה רק יין
מן הסובאים עלי שולחן אתה למד
ואני את ייני עם מים מוזג

לא שוטה אהיה וגם לא שותק.

יג: רב אחא דהוצל...אתא (בא) לקמיה (אצל) רב אשי. אמר ליה (רב אשי) זיל האינדנא ותא מחר (לך היום ובוא מחר, וזאת בנוסח פקידים) דרב לא מוקי אמורא עליה מיומא טובא לחבריה (שרב לא ממנה מתרגם מיום טוב למחרתו, כלומר לא דורש) משום שכרות, אמר ליה (רב אחא מהוצל לרב אשי) והאמר רב הלכה כדרב אלעזר ומר הוא דקא רמא ביה מיא (האדון, רב אשי, שם מים לתוך היין). איך רב אחא מהוצל ידע שרב אשי מהל את יינו? התשובה: מכיוון שרב אשי הזכיר את "יומא טבא" אצל רב, הוא נזכר בהלכה שנאמר לפני כן מפי רב שאת יין הקידוש חייבים למהול במים.

יג: כמה ישהה באוכלין? ... כדי אכילת פרס. חכמינו ז"ל קבעו שיעורים לזמן לפי פעילויות גופניות שונות: אכילה (כאן), הליכה (לגבי בין השמשות), דיבור ("שלוש עליך רבי ומורי") ושינה (שינת הסוס, בסוכה כו:). וגם עיכול המזון.

יד: ... חמותו ונעשת (ונעשית) אשת איש נידון משום חמותו, אשת איש ונעשת חמותו נידון משום אשת איש. ה"נידונית" שלו ממנה.

טו. אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבן גמליאל ואת רבי יהושע באיטליס של עימאוס שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של רבן גמליאל...ועוד שאל רבי עקיבא...אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבי אלעזר... ועוד שאלו רבי עקיבא... כנראה, התור באיטליז היה ארוך.

טו. ... הבא על חמש נשיו נדות בבת אחת שהן שם אחת ... כי הרי כולן נקראות "גברת כך-וכך".

טו. (בסוף העמוד) וכך היו מוכי שחין עושין בירושלים: הולך לו ערב פסח אצל הרופא וחותרו עד שמניח בו כשערה ותוחבו בסירה ונמשך ממנו. בשיטה דומה עקרו פעם שיניים.

טו. צירף את המעילה לזמן מרובה... וברש"י: "שאם נהנה היום בחצי פרוטה ומכאן עד שלוש שנים חצי פרוטה, מצטרפות לקרבן...". אין התיישנות.

יז. אמרו לו: הבהמה כנדה. ביטוי זה מצוטט על ידי משמיצים (בעיקר מנקודת זווית פמיניסטית), תוך התעלמות ממשמעות הביטוי: "כפי שקיימת בעיה אצל בהמה, כך קיימת בעיה אצל אישה נדה", והלא במשנה (טז): הבהמה כשבת. ואם כך, הכצקתה?

יח: רבי אומר: "אומר אני..." סגנון אופייני לרבי (בדף הבא ובבבא בתרא קכד.), שעליו נאמר (בסוטה מט.) "משמת רבי, בטל ענוה...". ואולם, בהרבה מקומות בש"ס בטל רבי את דעתו כגון: (בעבודה זרה לו:). "אמר לי [רבי] הנח דברי ואחוז דברי רבי חייא"; או אמר: "רואה אני את דבריו מדברי"; או

חזר בו מדבריו. וכבר נתפרש ש"אומר אני" רומז על שהאמור הוא דברי רבי עצמו ולא על ציטוט ממשנה שהיה על פי רוב לפי רבי מאיר.

יח: **אמר ליה רבא בר חנן [לאביי] תרדא [וברש"י: לשון אחר "עצלן"]**. אביי היה חלש וסבל מחולי מעיים (חולין קלג. לפי הרי"ף) ואפילו לדוכן לא עלה (למרות היותו כהן), אלא ביום כיפור. הטעים (שם) שלא חטף ואפילו לא לקח את מתנות כהונה הראויות לו.

יח: ... **נהנה היום אכל למחר ואפילו מכאן ועד שלוש שנים, מנין שהם מצטרפין זה עם זה? תלמוד לומר "תמעול מעל"**. ריבה. החשבון הוא הבא: בדין מעילה מצטרפים עניינים לפי לוח זמנים של הקב"ה, על פי הכתוב "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול" (תהלים צ, ד). כלומר, שני ימים (היום ואתמול) שווים ל 365000 ימים משלנו. לפי יחס זה (כלומר, 1 ל 182500), 3 שנים (שהם 1576800 דקות אצל בני אדם) נחשבים כלפי שמיא 8.64 דקות, שהן קרובות ל "תשעה מינוטון (דקות)" שהוא שיעור "כדי אכילת פרס" של החתם סופר.

יט. **רבי שמעון פוטר בזו. רבי שמעון בן יהודה פוטר בכולן משום רבי שמעון.** השם מחייב.

יט. **על מה נחלקו? על שני שמות.** וברש"י: " ... ספק תאנים, ספק ענבים". שמות הפעולה של איסוף הפירות גם כן שונה: "גודר" ו-"בוצר".

כא. ... **לאסוקי (להעלות אותו) מטומאה ... לאחותי ליה (להוריד עליו) טומאה.** השחרור מטומאה נקרא "עלייה" וקבלת הטומאה היא "ירידה, הנחתה". ורמז במקרא "טומאתה בשוליה" (איכה א, ט).

כב. **איזהו דם הקזה שהנשמה תלויה בו? ... ריש לקיש אמר: מן הטיפה המשחרת ואילך.** האם גם בעניין זה של רגע יציאת הנשמה היה רבי יוחנן אומר על ריש לקיש: "לסטאה בלסטיותיה ידע (לפי שהיית לסטים, אתה בקי בדבר, בבא מציעא פד.)?".

כב. **אמר לו (לרבי טרפון) רבי עקיבא: ... הרי שיבוא לידו ספק מעילה במאה מנה, לא יפה לו שיבא אשם בשתי סלעים ולא יביא ספק מעילה במאה מנה?** אבל רבי טרפון, שהיה עשיר גדול, לא עושה חישוב של מה משתלם לו יותר? כג. **וזה מביא אשם תלוי, דברי רבי עקיבא, רבי שמעון אומר ... רבי יוסי אומר ... וב"שיטה מקובצת" נמחקות המלים "דברי רבי עקיבא" ובמקומן מופיעות המלים "רבי עקיבא אומר" בראש המימרא.** הנוסח הזה עדיף כאשר ישנם שני בעלי פלוגתא (כמו, בסוגיה שלנו: רבי שמעון ורבי יוסי).

כג: **במאי פליגי (במה חולקים)? רבי מאיר סבר כיון דלא צריך ליה (היות והוא לא חייב בהבאת הקרבן, מאחר והתברר לו שלא חטא) לא מקדיש ליה. ורבנן**

סברי מתוך שלבו נוקפו גומר ומקדיש. לרבי מאיר גישה של ליטאים: לעשות רק מה שמחייב השולחן ערוך. ורבנן דוגלים בדרך של חסידים, לעשות על פי הלב, גם אם השולחן ערוך לא מחייב.

כה: (בשולי הדף) **"צריך עיון שלא מצאתי תוספות יותר"**. כאשר חסר ה"תוספות" חייבים ללמוד בעיון גדול יותר בכדי להבין.

כו: **העני - יביא עוף**. וברש"י: יביא בהן (העני) עוף והשאר חולין (ויישאר לעני עצמו), אבל הדעה בשיטה מקובצת: "ויותר נראה דהשאר לנדבה". ואולי אין מחלוקת, כי ה"נדבה" אינה אלא ה- "נדובע" של העני עצמו.

כח. ... **כבשים קודמים לעזים**... בה בעת שלפי כללי הסגנון המלה הקצרה מקדימה את הארוכה (חן וחסד).

מעילה

ב. (בסוף העמוד) ... **חוץ לזמנו וחוץ למקומו למאי חזו** (איזה שימוש יש להם)? **הואיל ומרצין לפיגולין**. מזכיר את הקללה העממית: קח את הכסף, ויהיה לך לרופא!

ד: **אמר ליה בר קפרא לבר פדא: בן אחותי, ראה מה אתה שואלני למחר בבית המדרש**. תחבולה חכמה הנהוגה בכנסים בידי מרצים בכנסים, להזמין מראש שאלות כאלו שהם יודעים את התשובות אליהן. השיטה אופיינית לבר קפרא, דוגמת המעשה שלו עם בר אלעשא (חתן רבי) בירושלמי מועד קטן פרק ג הלכה א, כאשר בר קפרא הציע לבר אלעשא שישאל את רבי כמה שאלות: אמר ליה (בר אלעשא לבר קפרא): מה נישאול (אשאל)? אמר ליה: שאול... (והביא כמה פסוקים). ובברכות לט. בדק בר קפרא שני תלמידים איך יברכו על התבשילים שהוא שם בפניהם והתלונן ("אם חכמה אין כאן, זקנה אין כאן?") אל שלא שאלו אותו את השאלות שהוא ציפה להן (הלא זקן אני והיה לו לשאלני על איזה מהן יברך. רש"י שם).

ז. **כי אמר רבי עקיבא בבת אחת**. בת אחת הייתה לו לרבי עקיבא, "דרבי עקיבא הוא ליה ברתא" (שבת קנו:). על הבת נאמר (כתובות סג.) שסייעה לבן עזאי ללמוד תורה, כפי שעשתה אמה, רחל לאביה. "רחילא בתר רחילא אזלא".

ז: **תשובה גנובה** ... **ופירש רש"י** (בעבודה זרה מד:): "דחהו בקש". "קש וגבבה" (שבת נ.). תשובה גבובה (כמעט גנובה).

ז: ... **קציצתינון לרגלוהי דינוקא** (קציצתי את רגליו של ה"תינוק", ריש לקיש) שתי רגליו, שני נימוקיו. אחד (לפי העניין במקום): הטעם איננו "גוף אחד". שנית: הטעם באמת שעשה בבת אחת.

ז: **ינוקא**. (=ריש לקיש) והשווה שלוש אמרות של ריש לקיש על תינוקות (שבת קיט:): "אין העולם מתקיים אלא בשביל תינוקות של בית רבן"; "אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש"; "כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה".

יא. (בסוף העמוד) **וכי יש לך דבר שנעשית מצותו ויש בו מעילה?** ... בהתחלה נדמה - שאין, אבל אחרי חיפושים נמצאים מספר דוגמאות - **שיש**.

יב: **...הזבל והפרש שבתצר...** וברש"ש: " ... זבל הוא מה שמוציאה ומשליכה לחוץ ופרש נקרא כשהוא עדיין במעיה", והדברים נכונים גם לגבי תפוקתם של כמה פרשנים בימינו: הפירוש האמיתי נשאר במעיהם, לעומת הדברים שהם מוציאים ומשליכים לחוץ.

טו: (בסוף הדרך) **כל הנבילות מצטרפין זו עם זו**. ואנחנו מכירים את כולם! טז. **... מיתת פרה וחיי גמל ... פרה בחייה ... גמל במיתתה ... ולמה לא גם "חיי פרה" (דוגמת "חיי גמל")? ואולי הדמיון עם "חיי שרה" מפריע.**

יז. **אמר רב חנין אמר רב: ועודה בה. וכן אמר רבי יוסי בר רבי חנינא ... אמר רב יוסף ... צירופי שמות דומים אצל תנאים ואמוראים.**

יט. **אמר מר נפש .. אין כל קשר עם "וכל איש מר-נפש ... (שמואל א' כב, ב).**

כא: (במשנה) **באומר "פרוטה מן כיס זה הקדש" ... (בגמרא) אמר ליה (רבי יוחנן לריש לקיש): באומר "לא יפטור כיס זה מן ההקדש".** רבי יוחנן מציע לשנות את הסדר בשני אופנים. במקום שהמלה "מן" תהיה לפני "כיס" היא תבוא אחריה, ועל ידי שינוי סדר האותיות ט' ור' הוא מחליף "פרוטה" ל"פטורה".

תמיד

כה: **... יוצא והולך לו במסיבה ... מגיע לבית הטבילה ... ונסתפג ... בא וישב לו אצל אחיו. ואם הם שאלו אותו "איפה היית?" היה יכול לענות להם "היית במסיבה".**

כז. **ככ"ד מקומות נקראו כהנים לויים, וזה אחד מהן: "והכהנים הלויים בני-צדוק ..."** (יחזקאל מד, טו) מספר הפסוקים עולה על 24, אבל הפסוק ביחזקאל מכיל 24 מילים נפרדות. (על פי דרוש קדמון).

כז. **... אין פוחתין מ"ג גזברין כנגד י"ג שערים. האם היו לגזברין גם י"ג שערי חליפין?**

ל: וי"א (יש אומרינן) אף קולו של כהן גדול בשעה שהוא מזכיר את השם ביום הכפורים. זה מספר אחד עשרה של הנסים במקדש (מעל העשרה שנמנים באבות פרק ה משנה ז), והוא נרמז ב-י"א (=11).

לב. דקאי להדיא ולא כסי ליה מידי (שעומד בגלוי ודבר לא מכסה אותו, כלומר את השמש בגובה הרקיע). ההסבר הידוע בימינו הוא דומה למסקנת הגמרא: כאשר השמש באופק, אז שכבות אויר רחבות מעמעמות את זהרו, לעומת זאת אם השמש בגובה אז נעדרות השכבות הרחבות.

לג. לא מצית אזלת דפסקי הרי חשך (לא תוכל ללכת מפני שמפסיקין הרי החשך) ... ואזל (והלך) מטא לההיא מחוזא דכוליה נשי (הגיע למחוז שבו כל התושבים היו נשים). קריאה במשלי (ב, יג-טז) הייתה יכולה לבשר לו (לאלכסנדר מוקדון) מה צפוי לו: "העוזבים ארחות ישר, ללכת בדרכי חשך ... להצילך מאשה זרה".

לד: מסרום לחזונים, היו מפשיטים אותם את בגדיהם ... בבתי כנסת המכובדים מפשיטים את חזניהם מבגדיהם ומלבישים אותם גלימות וכובעים.

נדה

ב. מעת לעת ממעטת. שימושים חוזרים בצלילים דומים, וכן בהמשך מפקידה לפקידה ומפקידה לפקידה.

ב: חסר ואתא. "והמים היו הלוך וחסור" (בראשית ח, ה).

ב: מקוה שנמדד ונמצא חסר, כל הטהרות שנעשו על גביו ... ברשות היחיד תולין. כדרך חפצים אחרי כביסה.

ג. התם (שם, בברייתא הקודמת) משום סתירה הוא וסתירה ברשות הרבים ליכא (אינה), הכא (במשנה, בדין הספק שבמקווה) משום חסר ... ולא משום סתירה. ולכן גם אין סתירה בין האמרות.

ז. הנח מעת לעת דרבנן. ועל זה כותב הרש"ש: "לקמן דף ט. וברף ט. מפרש" הרש"ש: לעיל ז, בשפת האלגוריתמים זה נקרא: לולאה.

ז: אמר לו רבי אלעזר לרבי יהושע: אתה לא שמעת ואני שמעתי, אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה (ארבע). הוא רבי שמעון שעליו נאמר (בסוכה כח.): מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סוכה. שתיים עשרה אמר להם "שמעתי", שתיים עשרה אמר להם "לא שמעתי". אמרו לו כל דבריך אינן אלא מפי השמועה. (בעקבות "יוסף דעת"). רבי אלעזר כשחקן סימולטני במשחק שח-מט.

ח. ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כרבי אליעזר ... בסוגיה מופיעים שני רבי אליעזרים, בן שמוע התנא ובן פדת האמורא, ועוד רבי אלעזר, שני פדת (סבא ונכדו) ושני יהודה (רבי יהודה בן בבא ורב יהודה).

ח: מידי דקפיץ עליה (דבר שקופץ עליו מבוקש, רצוי) ... מידי דקפיד (מקפיד) עליה. שינוי קטן בכתיב (בין ד ו-צ) ומשמעות הפוכה.

ח: מאי זכר לדבר (למה רק דבר אנלוגי)? הרי ראייה גדולה הוא! - (ועונה הגמרא:) כי כתוב האי קרא בזכרים. מזכר צרויה לזכר בקמץ.

ט. "מי יתן טהור מטמא לא אחד" הרבה חידודי לשון נאמרו על הפסוק הזה (איוב יד, ד) בקשר להפיכת דם לחלב אצל אישה יולדת, והם מעידים על נכונות כמה מגדולי התורה להשתעשע בהומור תוך לימוד הגמרא. המובאים כאן נלקחו מפירוש רב יהודה לביא בן דוד ב-"יוסף דעת":
(א) "לא אחד" בגימטריא "דם" (החת"ם סופר).

(ב) "טמא" במילוי אותיות (טית מס אלף) בגימטריא תר"י, וכשנוסיף אחד נקבל בגימטריא "תורה". לומר, שהתורה עשתה את הטמא לטהור. וזה מה שנרמז בכתוב: "מי יתן טהור מטמא?". בזכות מה יש טהור מטמא? "לא אחד?" הלא בגלל שהוספנו אחד? (החת"ם סופר).

ג) "לא אחד". ראשי תיבות: לסירוגין אצל אשה, חלב - דם. (בעקבות מראית עין).

ט. היכא דמי (איך נראה) "סמוך לזקנתה"? אמר רב יהודה: כל שחברותיה אומרות עליה "זקנה היא!". חברותיה (ואפילו לא שכנותיה, כמו אצל נעמי), ומסתמא החברות "הטובות" שלה.

יב: אשה שאין לה וסת: אסורה לשמש, ואין לה כתובה, ולא פירות, ולא מזונות, ולא בלאות, ויוציא, ולא מחזיר עולמית - דברי רבי מאיר. גזירות קשות העולות בקנה אחד עם דעתו הקפדנית של רבי מאיר כלפי נשים (למשל הוא התקין את הברכה "שלא עשני אשה", קשר נגד ברוריה אשתו החכמה והתבטא ברוח דומה במקומות נוספים בש"ס).

יג: אמר רבי יוסי ברבי חנינא: "סומא" אינה משנה. כלומר: סמי (מחוק) סומא!

יג: ... שמע מינה (מדקתני כל שכן שאתה מביאו לידי חימום, אלמא... רש"י) מכנסים אסורים. בארצות המערב המכנסים היו הדוקים מאד, כי הרי מטרם הייתה למנוע מלובשיהם (ואלה היו בעיקר מעמד האצולה) כל אפשרות לעסוק בעבודה גופנית. במשך דורות, הם הפכו לסמל להתנזרות מכל עבודה קשה ובזויה ולא לגנטיות. לעומת זאת איכרים, וגם נשים, לבשו סינור (או

חצאיית) בו היה אפשרי לעבוד. והשוו בימינו לבישת חולצה לבנה כסמל של ניקיון כפיים מכל עבודה גופנית.

יג: **כהן שוטה מטבילין אותו**. גם את חסיד-שוטה (שאינו מציל אישה הטובעת במים. סוטה כא.) ראוי להטביל בעל כורחו.

טו. ... **בועלה מטמא ... רבי יהודה ... אומר בעלה נכנס להיכל ומקטיר קטורת**. הכוונה לאותו אדם, וכינויו תלוי בזה אם הוא טמא או הוא טהור.

טז. **אמר להו (רב נחמן, וכנראה רב נחמן בר יצחק) מדאמר הונא חברין משמיה דרב ... שלילת התאר "רב" מאת רב הונא על ידי רב נחמן אינו מקרי (פסחים פו:).** על פי ר. מרגליות ("לחקר שמות וכינויים בתלמוד" פרק וא) הרקע למחלוקת הוא שרב הונא לא לקח רשות מהריש גלותא שבבבל.

טז: **אמר רבי יוחנן: אסור לאדם שישמש מיטתו ביום ... ריש לקיש אמר: מהכא (מכאן, משלי יט, טז): "בוזה דרכיו ימות".** הכתיב: יומת. יום-ת (הת' לתפארת המלה, כמו מחר - מחרת).

כא: **אמר רב יהודה: מרישא הוה חזינא דמא** (בהתחלה הייתי נוהג לבדוק דם נדה) **כיון דאמרה לי אמיה (אמו) דיצחק ברי (בני) ... דרך מוזרה להזכיר את אשתו! רב יהודה הקפיד לשלב את שם בנו (רב יצחק בריה דרב יהודה) לדברי הלכה. וכן מצינו (בפסחים קד:)** שכאשר שלח את יצחק לברר דבר הלכה אצל עולא והוא לא הלך בעצמו, אלא שלח את אביו במקומו, אביו, רב יהודה נזף בו: "יהירותך גרמה לכך שהלכה זו לא תימסר בשמך!".

כא: ... **אם כן נימא (יגיד) קרא "בשרה", מאי (מהו) "בבשרה" שמא מינה: תרתי (אתה שומע: שתים) "ב" = שתים.** (ודוגמאות רבות בדרשות חז"ל, כגון "וידי משה כבדים" – שני כדים).

כג: **דאמר רבי יוחנן: השוחט את הבהמה ומצא בה דמות יונה ... ויש עוד דמות יונה, זו שמצאו - אצל הכותים.**

כד: **המפלת סנדל ... וברש"י: אין סנדל בלי ולד אחר ... גם הסנדלים שאנחנו נועלים באות בזוגות.**

כד: **אבא שאול ארוך בדורו הוה ורבי טרפון מגיע לכתפו.** וכן אצל שאול המלך: "ויגבה מכל העם משכמו (מכתפו) ומעלה" (שמואל א' י, כב).

כד: ... **ורבי מאיר ... ורבי...ורבי חייא ... ורב ... ורב יהודה ... ואדא דלייא ... יוצא שאבא שאול היה גבוה פי 20 מאדם רגיל (מהר"י שפירא).**

כו: **כל שלושה ימים הראשונים תולין את השליא בולד.** ואחר כך היולדת כבר מחוץ למחלקה.

ל. **למה הוזכר זכר? לשון נדירה של התלמוד (יותר שכיח: נאמר, כתוב...).** והטעם ש"זכר" גרר "הוזכר".

ל: **שאלמלא כן אינו יכול לחיות אפילו שעה אחת.** ואולי לשעה הזאת נרמז בברכת "אשר יצר" (על פי נוסח מסויים).

ל: **וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו את כל התורה כולה.** כך שתהיה יראתו קודמת לחכמתו. (מספר "מי נדה")
 לא: **... "גזי גזרך והשליכי" ואמר רבי אלעזר: למה ולד דומה במעי אמו? לאגוז ... "גזי" - "אגוז".**

לב: **"איש איש" דברה תורה כלשון בני אדם.** בתורה מופיע הביטוי "איש-איש" הרבה (14) פעמים, ובנביאים-כתובים נמצא אצל יחזקאל בן בוזי בלבד (יד ד, ז). דיברה התורה כלשון הנביא המכונה "בן אדם".
 לד: **ישראל דדייגי במצות חביל גופייהו (יראים וחרדים במצות ומתוך דאגתן מתחממים. רש"י).** "אמרתי: אשמרה דרכי מחטוא ... חם לבי בקרבי, בהגיגי תבער אש" (תהלים לט, ב-ד).

מג: **- מה: (במשניות הבאות): תינוקת בת יום אחד ... בת עשרה ימים ... בת שלש שנים ויום אחד ... בת אחת עשרה ויום אחד ... בת שתיים עשרה שנה ויום אחד ... הילדה גדלה לנגד עינינו.**

מג: **תינוק בן יום אחד ... והרי הוא לאביו ולאמו ולכל קרוביו כחתן שלם. בעיניהם אין יפה כמוהו!**

מה: **מלמד שקלעה הקדוש ברוך הוא לחוה והביאה לאדם.** על פי מדע הביולוגיה, המולקולה האחראית לכל תכונות התורשה שבאדם (הד.ג.א.) נראית כאילו שני חוטים קלועים זה על זה, כרוכים זה בזה.

מה: **מתוך שתינוק נמצא בבית רבו נכנסת בו ערמוניות תחילה. והרצון להפריע מיד אחר כך.**

מט: **(למטה) ויש שכשר להעיד ואינו כשר לדון ... לאתויי (לרבות) סומא באחת מעיניו (שאינו דן). הדיין (הכוונה לשופט) זקוק לשתי עיניים, כי את שתייהן יעזור השוחד. ("כי השחד יעור עיני פקחים", דברים טז, יט).**

נ. **ולא קאמר ליה ולא מידי (ולא אמר להם רבי יוחנן דבר) היכי עביד הכי (איך הוא עשה כך)? איך עשה שלא עשה?**

נ: **תרנגול דאגמא - אסור. תרנגולתא דאגמא - מותר. וסימנך "עמוני" ולא עמונית. הטעם של איסור עמוני הוא "על שלא קדמו אתכם בלחם ומים" (דברים כג, ה), אבל נקיבה מותרת מפני שאין דרכה לצאת ולקדם. גם כאן, הסוג האחד ("תרנגול דברא") דרכו לצאת החוצה ולכן יש לו שם זכר, אבל הסוג השני, שהוא ביתי ואין דרכו לצאת, מקבל שם נקיבה. (ערוך לנר).**

נא. כל שחייב בראשית הגז, חייב במתנות, ויש שחייב במתנות ואין חייב בראשית הגז. זה תרגיל טוב בתורת ההיגיון: מן המשפט "אם א נכון, אזי גם ב נכון" אין להסיק ש-"אם ב נכון, אזי גם א נכון".

נב. לא כך היה מעשה בבתו של רבי ישמעאל ... ובכתה בכייה גדולה ... מעשה בכיית בתו של רבי ישמעאל כהן גדול מסופר בקינה "ואת נוי חטאתי השמימה" לתשעה באב: והיא גם היא תייליל בתגרת שוסה - בת יוכבד איך לעבד תנשא - ...

נב. אמר ליה רב שמן בר אבא ... אמר רבי חלבו ... שמות מאותו מין. נב: ... אחיכו עליה (שחקו עליו, על רבי זירא). ובמסכת בבא בתרא (פד:) רבי אסי אף הרחיק לכת בלעג: "אמר ליה: דמי האי מרבנן כדללא גמרי אינשי שמעתא".

נב: אמר להו אביי (על רבי זירא): גברא רבא אמר מילתא (אדם גדול אמר דבר) ... "הגברא רבא" היה נמוך קומה.

נג. ידיה בעיניה כל בין השמשות לשון דומה לזו מצאנו בדף מג. "נותן אצבע בין עיניו". (על פי ה"יד אליהו").

נה. איכא בינייהו (יש בין שתי הדרשות) דאפריך אפרוכי (פריכות יתירה). מצב נדיר: "פירכא" על ההיקש של רבי יוחנן.

נה. שמא יעשה אדם עורות אביו ואמו שטיחין לחמור. ובחולין קכב. מפרש רש"י: שטיחין למטה ולקתדרה לישב עליהן. ומעניין איך התגלגל החמור לקתדרה.

נה: מאי (מה ילמדנו) "בטהור"? שמע מינה תרתי (תשמע ממנה שנים). דרך של אות בי"ת להתפרש כ"שנים".

נט: וכן אורי ליה (הורה לו) רבי אבא לקלא הלכה כרבי יוסי (לקולא). רש"י מפרש "קלא" כ"שם אדם שהוצרך" לפסק דין, ומן התוספות מסתבר שקלא היה "חכם". וחכמתו בזה שידע להפנות את שאלתו לרב הפוסק לקולא.

ס. אמר רב ששת: כי ניים ושכיב (כאשר נמנם ושכב) רב, אמרה להא שמעתא (את ההלכה הזאת). רב מיעט לישון ונהג בעצמו כפי שפסק (סוכה כו:): "אסור לאדם לישון ביום יותר משינת הסוס ... אמר אביי: שינתיה דמר כדרב, ... שיתין נשמי". (וברוח דומה פירש את דברי רב ששת הרב משה לייטר "בשולי גליוני").

ס: שלש נשים שהיו ישנות במטה אחת. ה"נודע ביהודה" סבור שעם שלש נשים המיטה נחשבת כרשות הרבים.

סא. מתקיף לה... האחרונה שב-563 "אתקפתות" שבבבלי ובכולן ה"התקפה" היא על המימרה ולא על בעל המימרה.

סב. נתר אלכסנדרית ולא נתר אנטפטרית. "אנטיפטרוס" מזוהה עם "ראש העיץ". האם "אלכסנדרה" זהה לנחל אלכסנדר הסמוך?
 סג. "וירץ אחימעץ ויעבור את הכושי". בימינו אין רץ מהיר מספיק שיעבור את הכושי.

סד: ... שאורח בזמנו בא. הביטוי "אורח" מושאל מן הכתוב: "חדל להיות לשרה ארח כנשים" (בראשית יח, יא).

סה. מנימין סקסנאה ... "אולי היה ממדינת זאקסיין (סקסוניה שבגרמניה) "רש"ש. (השערה דומה אצל בנימין גנזכיייה בברכות ירושלמי פרק ב' הלכה ר').

סו: ... משום דקרירי (מפני שהם קרים) משרן מזייא (את השערות). ואמר רבא: לעולם ילמד אדם בתוך ביתו... את המילה "משרו" פירש היעב"ץ: מלשון "שריר (וקיים)", ולשונו של רבא "בתוך ביתו" מזכירה את הביטוי "להיות כל איש שורר בביתו" (אסתר א, כב).

סז. ... שמא דימת עיריך עלתה ביך, לכי והבעלי לו על גב הנהר. פירושים מיוחדים: "עיריך" שונאיך (רש"ש), דימת - דימוסא (מרחץ ציבורי, על פי הערוך, ומשמעות העצה שאם טבילה במרחץ לא הועילה לך להתעבר, אז תנסי טבילה בנהר).

סח. אמר ליה (רבי) לאבדן זיל בעתה (לך, תפחיד אותה) ! ... אמר ליה (שמואל) לרב יוסף בר דימי זיל בעתה ! שניהם (אבדן ורב יוסף בר דימי) היו אנשים חסרי פשרות. (ביבמות קה: ובבבא בתרא קנא:).

סז: דבר תורה ... רובו ואינו מקפיד עליו, אינו חוצץ. אבל מדרבנן חוצץ. והלוא, אם כן, הרי הוא מקפיד? (בשם רב חיים מבריסק)

סז: ... אשה חופפת בערב שבת וטובלת במוצאי שבת. "חופפת" עליו (על בעלה) כל היום" (דברים לג, יב).

עא. פחדא צמית ביעתותא מרפיא (הפחד מכווץ, הבהלה משחררת). דוגמה לכך (שאוהבים להביא מתמטיקאים העוסקים ב"תורת האסונות") שכלב מאוים (מפחד) נרתע אבל אם האיום מגיע לעוצמה רבה (בהלה) אז, במקום להירתע עוד יותר, הכלב נעשה תוקף.

עא. - עא: "ותתחלחל" בעמוד א - "דמתחללה" בעמוד ב. ביטויים דומים בהקשרים שונים ובמקומות קרובים.

עב: - עג. הני הלכות נינהו (האם אלו הלכות הן)? ... אלמא קראי נינהו (הרי שמקראות הם)? סמוך לסיום הש"ס, מופיעה אחת מן השאלות הארוכות ביותר שבתלמוד, הנאמרת בנשימה עצורה.

מקורות

אבודרהם [ד., ר'] : סנהדרין נז:
 אומן (י., פרופ') ו-משלר (מ., פרופ') : כתובות צג.
 "אוצר ישראל" : סנהדרין סח.
 "אור שמח" (בדוא"ל) : עירובין לו.; חגיגה יב., מנחות לו.
 אורבך (י., ר') : מכות כב., שבועות טז.
 אלעזר משה הלוי מפינסק (ר') : ברכות יט., זבחים ק.
 אלשיך הקדוש : נזיר סב:
 א"מ הלוי הורוביץ (ר') : ברכות ל:
 אר"י הקדוש : כתובות יב:
 ארנטרוי (ח., ר') : קידושין כט.
 בן איש חי : יומא לה.; מגילה יז., בנא מציעא ל:
 בן-ארזה (ר', "יוסף דעת") : ברכות ו.; ז., קמ.; יומא יט.; סוטה ב., ה., ו.,
 קידושין ט., בבא בתרא פג.; זבחים קב., בכורות מב., נדה ז.; ט:
 בן-יהודע : עירובין מ.; עג., כתובות עה., נזיר ב.; סנהדרין ז.
 בעל הטורים : ראש השנה יא., בבא קמא צב.; מנחות נ.
 בעש"ט : יומא יא., כג.
 בריאר (מ., ר') : בבא בתרא כב., לב:
 ברנד (יהושע, ד"ר, "כלי חרס בספרות התלמוד") : ברכות לב.; בבא קמא כז.
 גפני (יהושע, פרופ') ברכות מט.
 "דבר ישראל" (מודז"י) : מנחות יא.
 הגר"א : ברכות טו., פסחים עב., נדרים לט.; מגילה ג.י.; יב., סוטה ה., כא.,
 בבא קמא קג., בבא בתרא לח., סנהדרין ד.; צח.
 "הערוך" : נדה סו:
 זוהר הקדוש : סוטה ב. סנהדרין סב.
 זוננפלד (י. ח. ר.) : מגילה י:
 זושא מאנאפולי (ר') : ברכות ב.
 זילבר (י. י.) : קידושין ל.
 חוזה מלובלין : יומא פו.
 חכם (ע', ב"דעת מקרא") : שבועות יד.
 חזון איש : סנהדרין סב.
 חיים [מבריסק, ר'] : נדה סז:
 חיד"א : כתובות יב.
 חכמי ספרד : זבחים קב.
 חרל"פ (ר') : ראש השנה טז.
 חתם סופר : כתובות קג., נדרים מט.; חולין ו.; מו., נדה ט.
 "יד אליהו" : נדה נג.
 יהודה לביא בן דוד (ר') : נדה ט:
 יהלום (י., פרופ') : סנהדרין צא
 יחיאל (ר', התפלפל עם ר' חיים עוזר) : מכות כב.
 יעב"ץ (ר') : פסחים כח.; נדרים ז., בבא בתרא קיג:
 ישראל מנדרובה (ר') : כתובות צו.
 כי טוב (א., ר.) : ברכות ו:

- לוריא (ר', שערי לימוד): גיטין ב.
 ליברמן (ש., פרופ'): נזיר סו :
 לייטר (מ., ר', "בשולי גליוני"): בכורות כג., נדה ס., ס :
 לפיאן (א., ר'): סנהדרין כב.
 מהר"א הורוביץ (ר'): ברכות פט :
 מהר"י שפירא (ר'): נדה כד :
 מהר"ץ חיות : נזיר יג :
 מהרש"א (חידושי אגדות) : כתובות קג., גיטין נז., בבא קמא קיט :
 מאורות הדף היומי : מנחות ס.
 "מראית עין" : נדה ט :
 מרגליות (ר., ר', "לחקר שמות וכינויים בתלמוד") : קידושין כו., מה : , מז., בבא
 בתרא מח : , סנהדרין ה : , מנחות מא.
 " (ר., ר', "מחקרים בדרכי התלמוד") ברכות סב., בבא מציעא לג.,
 סנהדרין מט., מכות ה :
 " (ר., ר', "מרגליות הים") : סנהדרין סט : , פב., צג : , צט.
 "מר קשישא" : סנהדרין מב.
 משגיח ממיר : מועד קטן כח.
 נבנצל (א., ר') : בכורות לט
 "נודע ביהודה" : נדה ס :
 "נועם מגדים" : ראש השנה ד :
 נתנאל (א., ד"ר) : סנהדרין קז.
 סלנטר (בנו של ר' ישראל, ר') : מכות כד.
 ספר התודעה : פסחים ב :
 עובדיה מברטנורא (ר') : כתובות טו :
 עיון יעקב : עירובין סה.
 עממי : ברכות כט : , עירובין סה : , ראש השנה יז., יומא כג., נג : , סוטה ב., קידושין
 עד., בבא בתרא פ., סנהדרין מז., חולין סג., צה :
 "עץ יוסף" : בבא קמא צב.
 עקיבא איגר (ר') : כתובות קג.
 פוזן (ש., ר') : ראש השנה ח.
 פירוש קדמון : בכורות ד.
 "פנים מאירות" : זבחים סב :
 "פרי מגדים" : עירובין פ :
 קיל (י., ר') : יומא כט : , סנהדרין ה.
 רא"ם הורוביץ : פסחים כו.
 רא"ש : כתובות טו :
 רבי מאוסטרופוב : פסחים פט : (?)
 רבי מגור : כתובות קג.
 רבי מסאטמר : פסחים מט :
 רבי מקוצק : פסחים סד., ראש השנה כה :
 רבינו חננאל : עירובין עג.
 ריטב"א : ברכות מט : , כתובות עה.
 ר"ן : ראש השנה טז : , כתובות פה : , נדרים מט :
 רשב"ם : בבא בתרא נה.
 רש"י : חולין קח :
 רש"ש : ברכות רח., קנב., עירובין קא., פסחים כו., בבא בתרא קלד., מכות כג.,

זבחים פח., נדה ז., סה :

שביב (י., ר') : שבת קנז.

שור (א. ח., ר') : זבחים ב.

שמואל אליעזר אידליש (ר') : ברכות ח.

"שמחת חולין" (בשם מהרא"ל צונץ) : חולין מב.

שפרבר (ד. ר, פרופ', "מנהגי ישראל") : סנהדרין קג.

שפת אמת : תענית ז :

"שפתי חכמים" : זבחים קא.

"תולדות אדם" : פסחים לא :

"תורה תמימה" : סוטה לח., יבמות סג., בבא בתרא קמא, סנהדרין סד., קי.

"תקלין חדתינ" (מתלמידי הגר"א) : שקלים כב.

נושאים וביטויים

א

- א' [אות, 1] : מכות ט., הוריות יג., זבחים צ :
 א-ב-ג : יבמות נא.
 אב : בבא קמא עא., סנהדרין סט.
 - חכם : חולין חולין יא :
 "אב..." [בשמות] : מנחות עג.
 אבא שאול : קידושין כג., כד., ס.
 אבדן [שם] : נדה סו.
 אבו [בנו של רב] : בבא מציעא מד :
 אבוה בר איהי : כתובות סא.
 אבוה דשמואל : כתובות נא., זבחים כו.
 אבות העולם : שקלים ח.
 אבידה : ברכות נח :
 אביטול ספרא [אמוראי של רב] : מועד קטן יח.
 אביי : שבת מט., יומא עז :
 - בר אבין : מועד קטן כז :
 - ורבא : הוריות ה :
 - "עצלנותו" : כריתות יח :
 - קשישא : כתובות צד., גיטין נ., שבועות מב :
 אבימלך : בבא קמא צב.
 אבל, אבלים : בבא בתרא ק :
 אבן [-ים] : מועד קטן טו., בבא מציעא ל : עבודה זרה מו.
 אבניים : כתובות מד :
 אבר [-ים] : נדרים יג :
 - של צלמים עבודה זרה מא.
 אברהם : כתובות עב., קידושין ט : , בבא קמא צב., בבא בתרא קלד., חולין ו.
 אגדה : שבת פח., פט.
 "אגודת ישראל" : חולין ז.
 אגרא : ביצה כט :
 אגרוף : בבא בתרא א קנב :
 אגריפס : פסחים קז :
 אד, אדים : עבודה זרה מה :
 אדמה : בבא מציעא קו., בבא בתרא לב :
 אדמון : כתובות קח., שבועות לח :
 "אהבתי" : פסחים סד.
 אהרון : עירובין סה., זבחים קא.
 אווז [-ים] : גיטין עג.
 אויר ירושלים : מנחות יב.
 אוכף : שבת נג.
 אומות העולם : שבועות יד.
 און : ראש השנה ל.

- אונס שינה : יומא כב.
- אור : ברכות יא,,פסחים ב:,ג.
- אורזילא : זבחים קיג:
- אושפיוזי , אושפיזכניה : ביצה ד. , בבא מציעא קטז:
- אותיות בבעלי מימרא : מנחות נד.
- אותיות דומות : חגיגה כב:
- אזהרה : סנהדרין פג.
- אזכרות : יומא לט:
- אח , אחים : יבמות כב. , בבא בתרא פז:, קו:, קעב., זבחים קא.
- אחז : סנהדרין קג.
- אחר, אחרי, אחרים : נזיר מו., זבחים כט.
- אי-ידיעה [בעריות] : כריתות ד.
- “איה” [=כן] : כריתות ד:
- אי”ה : זבחים קיג:
- איוב : בבא מציעא כג:, לח:, חולין מג.
- אידיהן : עבודה זרה ב.
- איחוי [קרע] : זבחים ק.
- אילם : קידושין ו.
- אילן : בבא בתרא לא:
- אילפא : בבא קמא כ.
- אימא שלום [אשת רבי אליעזר] : מנחות לה.
- אימה : שבת עז:
- אימרא : תענית יא.
- “אין” [=הן, לא] : בבא קמא קב:
- “אינו” : זבחים כט.
- אינפלציה : סנהדרין כא:
- אינתיפאדה : נזיר נד:
- איסורין : כתובות יט:
- “אישי ישראל” : חגיגה יב:
- איצטדיון [, צורה של] : בבא בתרא קג:
- איצטלא דרבנן : סוטה ת., זבחים צד:
- אישים : מנחות ס.
- אכילה [, ת, - ות] : ביצה טז.
- פרס : כריתות יח:
- אלול : ברכות סא., עירובין יח:
- אלחוש : יומא פב.
- אליה [זנב] : פסחים צו:, זבחים כז:
- אליהו [הנביא] : פסחים טו., בבא מציעא קיד., קיד:
- אליטרציה : יומא ד. , ביצה יד.
- אלמנה : חגיגה ח:
- אלפיים אמה : עירובין נז:
- אם [אמהות] : יומא לה:, מגילה ז. , כתובות ס., נזיר מח:, בבא קמא נד:, סנהדרין נג:, מנחות צג., תמורה יח.
- אהבתה : בכורות גד.
- של הורקנוס : סנהדרין סח.
- של עמרם : בבא בתרא קנא.

- פונדקאית : סוטה מה :
- "אמלא" : ראש השנה יא.
- א-מ-ת : יבמות קה :
- אמת: קידושין עד., בבא קמא סג, , בבא מציעא כג :
- אנא [=הוא, ארמית] : בבא בתרא מה :
- אנדרוגינוס : יבמות עב.
- אנטיכי : שבת מא.
- אסון : כתובות ל.
- אספסינוס : גיטין נו.
- אסתר : בבא קמא סא :
- אפיקורס : מועד קטן כב, , חולין יג :
- אפשרות מוחמצת : חולין קכב.
- אץ : בבא בתרא ס :
- אצה : עירובין ק :
- אצ"ל : עירובין ה :
- "אקוינוקס" : ראש השנה כא.
- אקרא דאגמא [מקום] : סנהדרין לח.
- "אקרובטיקה" [מיומנות] : זבחים טט.
- ארבע, - ה, - ים : כתובות עה., בבא קמא קז., מכות כב., כב :
- אמות, טפחים : בבא מציעא קיז :
- בנים : בבא מציעא צג., שבועות מט.
- כוסות : זבחים לד :
- מאות : שבועות לו.
- מינים : יומא עא., מנחות צא.
- ארוחה : בבא מציעא פג., סנהדרין כג.
- ארוץ : שבת לב.
- אריה : גיטין עג.
- אריח : ביצה לב :
- ארכיאולוגיה : קידושין עד.
- ארץ ישראל : ברכות מג., בבא בתרא קז : מנחות סב.
- אש : שבת קיט :
- אש-בור : בבא קמא ו.
- אשה : עירובין פב, , שקלים י, , תענית ח, , נדרים כז, , בבא קמא פח, , זבחים ב :
- אחרת : סנהדרין פב.
- ובית : בכורות מה.
- אשלייה : זבחים קח.
- של "הפרים השמנים" : מנחות ו.
- אשפה : עירובין צט, , עבודה זרה סא.
- א"ש"ר [ראש] : בכורות מו :
- אתון : מועד קטן יב., בכורות ט.
- אתרוג : ראש השנה יג.

ב

ב [2] : עירובין נח, פסחים צא, , סנהדרין ה, , חולין פג, , תמורה כא, , נדה כא :
 "בא לי" : זבחים סד, נדה נה :

באר : בבא בתרא עח :
 כבל, בבליים : שקלים ז, ראש השנה כ, תענית ח, כתובות עה, קיא, קידושין
 סט, בבא בתרא קז, מנחות סב.
 ירידה ל - : סנהדרין י :
 בגד [י,ים] : מועד קטן יז, כד, יבמות קב, כתובות מח, זבחים לה :
 - של אשה : שבת יב.
 בגידה : כתובות מח.
 בד : זבחים יח :
 בהלת זהב : כריתות ג :
 בהמה : נזיר ב, בבא קמא נו :
 - דקה : בבא קמא עט :
 - מעשה - : זבחים מ :
 - נגרות : חולין נא.
 בוהן : קעב.
 "בוסר" - בשר : סנהדרין לט.
 "בועל" - "בעל" : נדה טו.
 "בורא פרה אדומה" : מנחות קא.
 בורות [באדמה, בידע] : בבא בתרא עא.
 בושח : כתובות סו, קח, :
 בחירות : זבחים לד :
 בטחון עצמי : שבת פח :
 בטל, בטלנים : מגילה ג, נדרים ח.
 ביזה, ביזוי, ביזיון : סוטה ב, ו, סנהדרין מד.
 בייתוסין : ראש השנה כב :
 בינה : מגילה יב.
 בינוני, בינוניות : מנחות כט :
 " ביניתא" [דג, ארמית] : בבא בתרא קלג.
 ביצה : ביצה ג.
 - מגולגלת : שבת לח :
 ביקור חולים : נדרים לט.
 ביקורת : חולין סג :
 - המקרא : עבודה זרה ד :
 בית דין : בבא קמא קח, שבועות ל, הוריות ו :
 בית הלל [אשמאי] : ביצה י, יא, כ, כ, מועד קטן ג, נדרים סט, נזיר לד.
 בית המקדש : סנהדרין פז.
 בית המרחץ : עבודה זרה לח.
 בית הקברות [דייני -] : בבא מציעא קיד, בבא בתרא קלג :
 בית השואבה : בבא בתרא עו :
 בית כנסת : יומא יג, מועד קטן כג, נדרים מו, גיטין נט, שבועות לה, כריתות
 ג.
 בית כסא : ברכות ח.
 בית מדרש : סוטה ז, סנהדרין צד.
 בכור : נזיר ל, בבא בתרא קכו :
 בכי : מגילה ג, מועד קטן ח, יבמות קיד, קידושין נ :
 בלבול : חולין כו :
 בלולה : מנחות ג.

- בלימה – בלי מה : חולין פט.
- בלעם : עבודה זרה טו.
- ”במה הצד” : זבחים ח :
- ”במקום...” : מנחות פ.
- במורמים : בבא בתרא נו :
- בן , בניים : יבמות קיח ; כתובות מט ; נו , נו , קג ; נדרים פא . נזיר יג ; , קידושין יג . , בבא קמא סז , בבא בתרא קכז ; , סנהדרין פה .
- לגבי שחיטה : מנחות נו..
- שוכב : סנהדרין קב :
- בן- אדם [יחזקאל בן בוזי] : זבחים קח , ערכין ג , נדה לב :
- בן בג בג : פסחים צו .
- בו לוי : חולין כד .
- בן ננס : כתובות צד .
- בן עזאי : הוריות ב ; , זבחים כט :
- ורבי עקיבא : שקלים יב .
- בן תימא : פסחים ע .
- בני ברק : עירובין ו , סוכה כז ; , מגילה י ; , מועד קטן כ . בבא בתרא קנד .
- בני בתירא : שבת צד , עבודה זרה ז :
- בני רבי חייא : מנחות כג :
- בני רוכל [אימם] : בבא בתרא קנו :
- בנייה : שבת קב ; , עירובין צד .
- בנימין : בבא בתרא קסח :
- בנין : עירובין טו :
- בעיה [עם שני נעלמים] : שבועות ד .
- בעל [, הבית] : פסחים פו ; , סוטה ז , סנהדרין מב .
- כרוחך : בכורות
- מום : סנהדרין לו :
- קורא : בבא קמא לב .
- בקיאות : חולין סב .
- בר- אילן : בבא בתרא סט :
- בר בי רב : יומא יח :
- בר , ברא [בן , בחוץ] : סנהדרין סב .
- בר - ברא [נכד] : בבא בתרא קמג :
- ברוריה : ברכות י , כתובות מט .
- ברז : חולין ח .
- ברי [שר המטר] : מועד קטן ד
- בריאה : ראש השנה לב .
- בריאות : בבא קמא מו , בבא מציעא לז :
- ברירה : ביצה לח .
- ברית חדשה : סנהדרין צא .
- ברכה : נדרים פד :
- כפולה : מועד קטן ט ; , כתובות קג .
- בר מינן : עבודה זרה סד :
- בר קפרא : ברכות סב ; , יבמות מג : , מעילה ד :
- ברק : בבא מציעא סו :
- בשמים : מגילה י :

בשר : פסחים עז. , פד., קיא. , עבודה זרה נד :
 - מסריח : שבועות כד.
 בת
 - אחת : נדרים סז.
 - זכויות : בבא בתרא קיא,
 - חורין : שבת קח :
 - מבוגרת : קידושין סד :
 - קול : שקלים ו.; יומא ט.; כב.; סנהדרין כב.
 - רבי ישמעאל : נדה נב.
 - תלמידת חכם : מעילה ז :
 בתולה : יומא עו.; יבמות ס. ; בבא בתרא מב :

ג

ג-ב [=5] : מנחות צז :
 גאוה : סוטה ה.
 גבאי : בבא קמא לב :
 גבינה : בבא קמא סה., מנחות כא
 גבר, גברים, גבירה : כתובות לח.; גיטין עג., בבא בתרא לא.; זבחים סז :
 "גברת פלוני" : כריתות טו.
 גג : פסחים פה : מגילה ד.; קידושין סג :
 גדר [מקום] : ראש השנה כא :
 גדול הדור : פסחים מט. ; מועד קטן כב.
 גובה : נדה : כד :
 גוון, גוונים : סנהדרין צח.
 ג'וחה [בלדינון] : בכורות מה.
 גוי, גויים : ברכות ט.; נזיר סב., בבא בתרא לו :
 גויה : עבודה זרה עו :
 גולם : שבת קג., נזיר י.; חולין כה.
 גוף : פסחים צה. , נדרים עט., נזיר כג., מ.
 - הגט : נדרים ה :
 - בדרו-משמעות : חולין סה.; חולין ק :
 - ראשון : סנהדרין ט :
 גורן : ראש השנה יג.
 גזלן, גוזל : בבא קמא צד., קיא :
 גזרה שווה : הוריות י.
 גט : נדרים ה.; גיטין ב.
 - פשוט : בבא בתרא א קס.
 גיאומטריה : בבא מציעא לז.
 גיד הנשא : פסחים כב.
 גיהנם : תענית י.
 גירות : הוריות יג.
 גיל : בבא בתרא קיט :
 גילוי פנים : עירובין סט.
 גימטריה : ברכות לד.; ב.; קידושין כב.; מנחות נ., בכורות לה., לט., מב.
 ג'ינס : סנהדרין ס.

גיס, גיסה : בבא קמא ט.
 גירוד : עבודה זרה או.
 גירושין : נדרים עא., זבחים קב.
 גל : בבא בתרא עה.
 גלגול : מגילה ד, כתובות קיא., בבא מציעא קיח, מכות ב., שבועות מט., זבחים כא., מנחות טו.
 גלות : פסחים מט., כתובות מט.
 גמור : בבא בתרא לא :
 גמל : מועד קטן יז.
 גמרא : שבת קו.
 גרוא [כלי] : נדרים סו :
 גרים : ברכות ז, יבמות כד, עט.
 "גרים", גרם [עצם] : שבת לד., כתובות מו.
 גרם [משקל] : כתובות פו.
 גרעינים : שבת צ :
 גרף של רעי : שבת קכא :
 גשם : תענית ו, ז, ח :
 גת : שבת יא, עירובין צט.

ד

דבר : שבת נח, כתובות מו., עבודה זרה כ :
 - אחר : פסחים עו., כתובות קז.
 - שום - : מנחות טז :
 דברים - דבורים : עבודה זרה סט.
 דבשת : בבא מציעא לח :
 דביקות : סנהדרין סד.
 דג [י, -ים] : בבא מציעא כג. : בבא בתרא עד.
 דואג [האדומי] : סנהדרין סט., צג :
 דואר : עבודה זרה כו.
 דוד [המלך] : שבת נו., נדרים עו., סוטה כא., סנהדרין יט, מט.
 דוד [אח הורה, אהוב] : בבא בתרא קיד.
 דו-פרצופיות : שקלים כב., תענית כט :
 דו-קרב : חולין צא.
 דוחק, דחוק, דחיקה : חגיגה ג., קידושין נב., זבחים נח.
 דולה : שבועות ז.
 דומם-חי : שבועות ה :
 דורות : פסחים קז., יומא סט., מועד קטן יא, כח, כב., נזיר מה., קידושין כט, :
 בבא בתרא קנד., סנהדרין ז, שבועות י, הוריות י, מנחות לח :
 דיבור : ברכות לח., מועד קטן כג., מועד קטן כו, יבמות קכא, נדרים יג, נזיר ב, : בבא בתרא צט, זבחים כט, ל, מנחות פז.
 - מיותר : בבא בתרא ע.
 דייג : בבא מציעא כג :
 דיכאון : בכורות ב :
 "דילמה" [דו-אפשרות] : מנחות פ, חולין ו.

"דינא דמלכותא" : ערכין ו :
 דינה [בת יעקב] : סנהדרין עא.
 דלת אלמנה : עירובין קא.
 דלת ומזוזה : שבת קטז :
 דלת קטנה : עירובין עה.
 דם : פסחים עז, קיב, זבחים לד, לה :
 - מתנות : יומא סא.
 - צבע : יומא נו :
 - זרימת - : חולין כז :
 דמי -, דמים : כתובות ל, מכות יג, עבודה זרה סג :
 - [לקבורה] : מועד קטן כז, בבא בתרא קיב.
 - דמע, דמעות : קידושין פא, בבא בתרא נ, סנהדרין כב.
 ד.נא : שבת צה, נדה מה :
 דעה, דעת : כתובות מב, מח, צח, קידושין מב, סנהדרין ע, צב, חולין ט :
 - כהן : מנחות כד :
 דקה [בזמן] : חולין לב.
 דקל : כתובות קט, קיב.
 דף [בגמרא] : זבחים עה. - עה, חולין קל :
 דף יומי : ביצה יא, בבא בתרא סו, זבחים נו, חולין לד.
 דפנות : מנחות צו.
 דרוין : בבא בתרא נח.
 דרוש- דרשה : ראש השנה ט, יומא ד, עא, מועד קטן כח, יבמות סד, עו :
 סוטה יג, טו, מ, גיטין עז, פח, זבחים מט, קא, בכורות ו, מט.
 ד"ש : בבא מציעא נח :
 דת : כתובות עב.

ה

הא [אות, 5] : כתובות מא, בבא בתרא ק, סנהדרין כג, זבחים יח, מנחות סב, בכורות כד :
 הב- הב : קידושין ט.
 הברקה : בבא מציעא עט.
 הגיון ["לוגיקה"] : יומא ס : מועד קטן יד, יח, חגיגה ו, כתובות צג, נדרים פ, קידושין נו, סב, זבחים מ, חולין פח, נדה נא.
 הגר : זבחים סב :
 הואיל : פסחים מו :
 הולך, הליכה : פסחים קב. כתובות קיא, גיטין סג, קידושין כב, מנחות מח.
 הוציל : גיטין סא, קידושין נח :
 הורה, הורים : שבועות יח :
 - של הנוצרי : עבודה זרה מג.
 "הזדמנות שנייה" : בבא קמא קיב.
 החלקה- חלוקה : מנחות נה.
 היא- הוא : מנחות ד, עג.
 היגינה : ביצה יא, יבמות קכ, נדרים פ, זבחים יט.
 "היינו" [זהות] : סנהדרין ג.

"היכלות" [ספר] : שקלים טו.
 היפוך : בבא קמא סט.
 היקש : נדרים עו :
 הינומא : כתובות טו :
 הלבנת [כסף] : סנהדרין ל :
 הליכה, הולך, הלוך : ראש השנה טז, : סוכה כז, : נדה ב.
 הלל [תנא]
 - מגייר : שבת לא.
 - רבותיו : שבת טו.
 "המוציא " : תענית כב :
 המן : מגילה י :
 המרת דת : פסחים צו.
 "הן" : זבחים קא.
 הנאה : תענית כג, : כתובות קח, : קידושין נה, : בבא קמא פט.
 "הנוצרי" : שבועות לו, : ערכין לב :
 הנקה : סוטה יז, : כד.
 הספד : מועד קטן ח, : כח, : סנהדרין מז.
 הסקה [של תנור] : זבחים צו.
 הסתברות : יבמות צח :
 "העוילם" : ראש השנה כז.
 העלאה מופרזת : זבחים קז :
 הפוך על הפוך : תמורה כז :
 הפסד : ביצה כא.
 הקנה : ראש השנה לא.
 הר הבית : תענית כב.
 הרהור : שבת מ :
 הרצאה : קידושין יד :
 "הרי את" : גיטין פח.
 הסתברות : בבא בתרא צו.
 התעלפות : חולין ג :
 השתטחות : חגיגה ד.
 התיישנות : כריתות טו.
 התעברות : ראש השנה ח, : סנהדרין יב.
 התרת נדר [-ים] : כתובות סז, : קב, : נדרים נה, : נזיר ד :

ו

ו' [אות, וו, ויו] : שבת כו, : סוטה כז, : בבא בתרא קעו.
 וולד הטומאה : פסחים יד.
 "ויהי" : מגילה י :
 וידוי : סנהדרין נב.
 "ויחולו" : חולין יד.
 "ויחשביה " : שבת קד :
 "... וכל מעשיך ..." : חולין צה :
 "ושחט" : חולין כז.
 - "ומשך" : חולין ל :

ושתי : מגילה יא :

ז

זבוב : גיטין צ.
 זבח : זבחים מו :
 "זה" : זבחים לח :
 "זו תורה וזו שכרה" : מנחות פ.
 זוג [סנדלים] : נדה כד :
 זוגיות : מועד קטן כ : , יבמות סג , סג : , פז , צב , קא , קיח , כתובות טו , נא ,
 סד , נדרים ז , פב , נזיר כ , גיטין ל , קידושין ח , בבא קמא פט , בבא
 מציעא קז : זבחים קטז , חולין לא .
 זולת : בבא מציעא כז , מנחות פא , ערכין ב .
 זורע : שבת עג .
 זוו : סנהדרין לז :
 זיווג : כתובות מח :
 זימון - זימום : מכות ו :
 זיקה [רוח] : מנחות מו .
 זית : גיטין כ .
 זכות אבות : בבא בתרא לא :
 זכר [קמוצה] - זכר [צרויה] : נדה ח :
 - הזוכר : נדה ל .
 זמן - מקום : מנחות פג :
 זעה : פסחים קיח .
 זעירא, זעירי : קידושין עא , בבא קמא נט :
 "זעצר" [סדר] : ערכין ב :
 זכר לחורבן : ראש השנה ל .
 זלילה : פסחים פט , כתובות נב , נד :
 זמן [, -ים] : בבא קמא צ :
 - בתורמ : כריתות טו .
 זמר [ניגון] : סנהדרין צט .
 זקן, זקנה, זיקנה : פסחים קא , כתובות כ , גיטין פב , קידושין ט : , בבא מציעא
 מד , עבודה זרה ו , נא , זבחים כג , נט , נדה ט .
 זריקה : פסחים עח , זבחים יג .
 זרע : יומא פח , כתובות מד , סוטה לו :
 - תוספת : סנהדרין יא .

ח

חבוש : סנהדרין עח .
 חביב : בבא מציעא עו :
 חבית : עירובין עט :
 חביתה : חולין צד .
 חבר, חברה, חברים, חבירות : כתובות מב , קו : , סוטה ח , לח , בבא מציעא ב ,
 שבועות לד , נדה ט .
 חגב : עבודה זרה נא .

- חדר : בבא בתרא סא.
 - אטום : סוטה מד :
 חדש [בעומר] : מנחות סד :
 חובה [אשת רב הונא] : נזיר נז :
 חוטי כנור : ערכין יג :
 חול [עפר] : בבא מציעא נז :
 חולין - חולים : חולין יד :
 חולית הבור : שבת צט.
 חולם - חילם : יומא ד, בבא מציעא לא, סנהדרין כד.
 חומא { שם } : כתובות סה.
 חומרא : סוטה טו, קידושין יג,
 חומש [- ויקרא] : קידושין לג.
 חופה [וקידושין] : סנהדרין נז.
 חופף : נדה סו :
 חוץ, בחוץ : מועד קטן כז, כתובות לג, גיטין נ, מכות יט.
 - לארץ : כתובות קי, עבודה זרה ח, מנחות עז.
 חורבן : שבת קיט, מגילה ג :
 חותן מיסתורי : בבא בתרא קנט.
 חזיר : שבת קנה, בכורות כד.
 חזן, חזנות, חזנים : ראש השנה לד, תענית טז, נדרים י, סוטה מד, מכות כב,
 זבחים מב, ערכין יא
 - בגדי - : תמיד לב :.
 "חזקה חלשה" : בבא בתרא קמב.
 חזקה : קידושין כו, חולין נז.
 חטוף ! : זבחים צא.
 חיבה : סנהדרין ה :
 חיגר : סנהדרין צא :
 חידודי לשון [מצוטטים] : נדה ט.
 חידוש, חידושים : בבא בתרא רנז :
 "חיי פרה" : מעילה טז.
 "חידר" : סוטה מד :
 חיזור : קידושין ב :
 חיילות : סנהדרין יח :
 חיכוך סטטי : כריתות ה.
 חילוף [אותיות] : נדרים י, מט, נזיר ב, לב, גיטין כ, בבא מציעא ל, סנהדרין
 קג, עבודה זרה כד, מנחות עח, צח, חולין צא, מעילה כא, נדה ח :
 חילוף [אישים] : זבחים פ, מנחות ח :
 חילחול [רעדה, "פרקולציה"] : זבחים נג, נדה עא-עב :
 חינא ... : כתובות פד.
 חינוך : שבת קכה, נדרים ה, כה, נזיר יז, גיטין פה, קידושין יט, מכות טז :
 זבחים כו, בכורות מו.
 חיסרון : בכורות מ.
 "חיקה" : עירובין צז :
 חיפוש : חולין יד :
 חכם : יבמות כו, נדה נט :
 חכמה : ברכות לג, תענית כג, סוטה מט, מנחות פה.

- חכמת הבן : ברכות ד.
- חלא [חומץ] - חלה : עבודה זרה סו :
- חלב – מעיין : כריתות יג :
- חלוק [קיטל] : סוכה מז.
- חמה : ברכות ז.
- חמור [חיה] : פסחים נד., בבא קמא קטו., קטז., בבא מציעא עז., עח. , סנהדרין נט :
- גרם : שקלים יג :
- משקלו : ערכין יט.
- של בלעם : חולין מא.
- של רבי טרפון : בכורות יא.
- של רבי פנחס בן יאיר : חולין ז :
- חמור [מחמיר] : בכורות יא.
- חמות : יבמות קיז., נדרים צ., כריתות יד :
- חמר - גמל : כתובות כד.
- חמש [5] : גיטין פו :
- חנה : תענית כג :
- חנות, חנויות : מנחות כט.
- חנם [אצל שופט] : מנחות נה :
- חסה : פסחים לט.,לט :
- חסיד [-ים] : שבת פו., מועד קטן טז., כתובות יח. , סנהדרין מז., קו :
- ליטאים : כריתות כג.
- חסר [כתיב] : זבחים נט.
- חצי, חציים : כתובות קט. , קיב., קידושין ל.
- חקלאים : בבא בתרא קיח :
- חרב : יבמות עז.
- חרוז : בבא מציעא סט. , צא.
- חרטה : נזיר לב., זבחים ל :
- חרף : בבא בתרא צ :
- חשיכה : חגיגה ג :
- חשש מוות : יומא נה :
- חתול : שבת נא., עירובין ק :
- חתונה : מכות ו.
- חת"ם סופר : חולין ו.
- חתן : תענית ו. , בבא קמא כ., בבא בתרא קיט :

ט

- טבי : כתובות עט :
- טבילה :נזיר סג., זבחים מ., צט. , חולין לא :
- לחסיד שוטה : נדה יג :
- טביעה : יבמות קטו.
- טבריה : שבת י.
- טובה : שבת סג :
- "טויבס" : עבודה זרה סו.
- טומאה : פסחים מו., בבא מציעא לח.

- "יורדת" : כריתות כא.
 טווייה : כתובות נט.
 טיטוס : גיטין נו;
 "טיפוסים" : נזיר נב.
 טירופיאון [מקום] : שבועות טז.
 "טיש" : זבחים נו.
 טל [ירידתו] : כריתות ה;
 טלה : עבודה זרה סג.
 טלטול : ביצה כד;
 טלית : שבת כח, בבא קמא ט,; סנהדרין כ.
 טלפון : בבא מציעא לז.
 טמון, טומן : בבא קמא נו,; בבא בתרא נא, , עבודה זרה נב.
 טעות [סופר] : שקלים י,; כריתות ג;
 - פרוידיאני : בבא מציעא לב.
 טעם, [- וריח] : פסחים עו,; בבא קמא מב,; עבודה זרה לה,; סח :
 טעם [הדגשה] : מנחות מג.
 טריפה : מכות יט.

י

י' [10] : בבא קמא מד :
 "יאות" : שקלים כא.
 יגאל עמיר : זבחים ו.
 "יגעת מצאת" : זבחים מו, מעילה יא.
 יד, ידי : כתובות כז, נזיר סב, בבא מציעא קיט, בבא בתרא מח.
 - סולדת : שבת מ.
 - במשא ומתן : בכורות כח.
 ידו [יכלתו] : ערכין ז;
 ידיעה : נדרים סב, נזיר כג.
 יהודה [בן יעקב] : יומא כו,; גיטין יח,; בכורות לו;
 יהודית [אשת רבי חייא] : קידושין יב;
 יוהרה : נזיר ב,; ד.
 יולדת : נדה כו;
 יום : נדה טז;
 - הולדת : זבחים ט;
 - הכיפורים : חולין לו.
 - מעונן : יומא כח;
 יונה הנביא : שבת קכב.
 יונק, יונקים : עבודה זרה ג;
 יונתן : נדרים עו;
 "יוסף" : פסחים סח,; גיטין כד;
 יוסף הצדיק : יומא לה,; תענית יא, כתובות נד, נדרים לט,; קידושין מא;
 - שריא : עבודה זרה לז.
 יופי : עבודה זרה כד.
 - של אישה : פסחים קיח,; תענית לא, קידושין נב;
 - של תינוק : נדה מג;

יוצא דופן : עירובין טו :
 יושר : סוטה ט, זבחים טו.
 יחד [ישמח] : ביצה לח :
 יחס בשכר : שבת קכא.
 ייחוס : סוטה ב.
 יין : שבת עח, פסחים מ, ראש שנה יז, יומא פ, כתובות סד, נדרים נה, נזיר טז,
 כג, סב, קידושין עא, בבא בתרא קמו, מכות ג, עבודה זרה ס,
 מנחות קז.
 - מיזוגו : כריתות יג :
 ייסורים [היעדרם] : ערכין טז :
 ייקה [יקה, ממוצא אשכנז] : יבמות נא.
 ילד [כשרוני, ממולח] : שבת קכט, גיטין סז.
 ים : יבמות קטו, בבא קמא נד :
 - כנרת : מועד קטן יח :
 יממא [- יממה] : יומא כז :
 ינאי : קידושין סו.
 ינוקא-קשישא : פסחים קז.
 יסוד : זבחים נד.
 יעקב : נדרים ח, בבא קמא לט, מכות יא, עבודה זרה ט.
 - המין : חולין פד.
 יצחק : יבמות קטו, זבחים סב.
 יצר, יצרים : כתובות כז :
 יקום [התפשטות של -] : חגיגה יב.
 יקנה : פסחים קב :
 יראה [פחד] : פסחים ג, נזיר מז, בבא קמא מח :
 - ראייה : מנחות מג :
 - לפני חכמה : נדה ל :
 ירושה : כתובות קח, סנהדרין קא :
 - [אם יתום] : מועד קטן ז :
 ירושלים : מכות יט, זבחים קיט :
 יריעה : סוטה יב.
 י"ש : ברכות נז.
 יש : שבועות לג :
 ישיבה : שבת נט, נדרים לח, נזיר נט, שבועות ל, מנחות פז.
 - בבית כנסת : כריתות ג.
 ישר : עבודה זרה כד :
 ישתבח : קידושין טז :
 ישראל : נדרים לח.
 יתיב - ישב : ברכות מט.

כ

כאב : ערכין ב :
 כבלים : שבת סג.
 כ"ב"ש : תמורה יט.
 כבוד : עירובין יז, יומא סט, נזיר לד, ערכין ב, יז.

- כד : בבא קמא כז :
 כדור
- הארץ : מגילה יא.
 - סל : בבא קמא ע :
 כהן גדול : יומא ע., נזיר מז., הוריות י., תמיד ל :
 כהנים לויים : תמיד כז.
 כובע : סנהדרין ז.
 כוהל : סנהדרין כב.
 כוח : כתובות צו., עבודה זרה ס., הב :
 כוי : נזיר לד., חולין עת.
 כוכבים : פסחים ב.
 כוס : סוטה יח., קידושין מח., סנהדרין פא :
 [- , כעס, כיס] : עירובין סה : נדרים כה :
 כופר [תשלום] : קידושין נו.
 כופר, כופרים : בבא קמא פ., קה :
 כושר : גיטין סז :
 כותים : נדה כג :
 כותבת : יומא עח :
 "כיי" : פסחים צא.
 כיס : פסחים עב., גיטין יז. : קידושין לג.
 כיפה : נזיר מה., סוטה ו., סנהדרין מט :
 "ככה" : יומא ה.
 "כל" : מנחות יא :
 כלא : בבא קמא קיג.
 כלב [חיה] : ברכות ג., שבת קנה., מועד קטן יז., קידושין ח : , נח., בבא מציעא
 מב.
 - מופחד : נדה עא.
 - רועים : בכורות נו.
 כלבון : ביצה לט :
 כלה : פסחים פו., תענית ו., כתובות טז., כתובות לט., מז., סב., קב., קט.,
 קידושין ז., נא :
 - קטנה : סנהדריןנה :
 כלי, כלים : סוטה לה., מנחות ה., נג : מנחות עז., ערכין טו.
 - וכלים : שבועות לט.
 כלכלה : בבא בתרא קיב.
 כללים [של רב יהודה] : חולין מד.
 כן [ישר] : חולין מא.
 כנה : סוטה לה.
 כנס-קנס : יבמות נט :
 כסא : קידושין פא.
 כסף : כתובות צח., בבא קמא פב., בבא מציעא לב., מה.
 כעס : עירובין סה., גיטין ע., עבודה זרה כ., ס.
 כפוף, כפייה, כפיפה : ראש השנה כו., כתובות פו., נדרים מח., עבודה זרה יב :
 כ- פיל : חולין ה.
 כפרה : בבא קמא קיח., שבועות ב., תמורה כ :
 כרובים : בבא בתרא קיא.

כרך [עיר] : חולין נו :
 כרם-קרן : ראש השנה לא :
 כרמלית : שבת ה :
 כרת : מכות כג.,
 - בעשה : כריתות ב.
 כשר, כשרות : יומא עה, בבא קמא נב.
 כתיב חסר : חולין פט.
 כתיבה : גיטין טו., עא.
 כתלי חזיר : חולין יז.
 כתפיים [רחבות] : בבא בתרא צו.

ל

ל' [למד] : בבא מציעא פז.
 לאה : כתובות עג., נדרים כ :
 לא צריכה : ביצה לו :
 לב : פסחים עד., שבועות יא., ערכין טז.
 לבונה : מנחות ז., יא.
 לבן [הארמי] : זבחים סז :
 לבנה : יומא כג.
 - קידוש : ראש השנה כב, , סנהדרין מב.
 "לוא" : מגילה י, , שבועות טז., ערכין לב.
 לה-לה : קידושין יד.
 "לובביצ'ר" : הוריות ז :
 לוה : מועד קטן יג., גיטין נ, , עבודה זרה ו :
 לוט : הוריות י :
 לוי : בבא בתרא מג, , מו :
 לויים : שבת צב., חולין קלא.
 לולאה, לולאות : שבת צט.
 - בתכנית מחשב : נדה ז.
 לח-יבש : זבחים פח.
 לחי : עירובין ה, , מועד קטן כ.
 - שנייה : זבחים קב :
 לחם משנה : שבת קנו.
 לחש : יומא כז, , פב,
 לידה [, הנקה ומילה] : עבודה זרה כו.
 - של חיות : בכורות יט :
 ליל שימורים : ראש השנה יא :
 לימוד : נדרים ח, , פט, , סוטה כא., בבא קמא צב, , בבא מציעא נח, , בבא בתרא
 קמה, , סנהדרין צב., הוריות יג, , חולין כד.
 - בקצרה : שבת צ :
 - הבן : פסחים קטז., יומא לז, , כתובות כח.
 - לשמה : זבחים ב.
 - מחבר : עירובין לו :
 - משך : בבא מציעא לג.
 לינה : עבודה זרה עה--עו.

ליסט [פ., מלחין] : קידושין כט.
 לישנא קמא : שקלים י :
 "למשפחותיכם" : מנחות ל.
 "למתא ירקא. ירקא שקול" : מנחות פה.
 לפני ... : חולין צב.
 לשד : יומא עה.
 לשון : יומא מה., נדרים טז., נזיר כא., ט., סוטה מב.
 - ארמית : בבא מציעא קד.
 - בני אדם : כריתות יא.
 - האב : מנחות לה :
 - המקרא : מנחות טו.
 - הרע : מכות ד :
 - זכר \ נקבה : בכורות יד :
 - חידודי - : נדה ט.
 - יחידורבים : חולין קכב :
 - מחלוקות : כריתות כג.
 - צרפתי : בבא קמא צג :
 - ראשון \ אחרון : בבא מציעא פז.
 - תקינותה : חולין קיג.
 "לשיטתם" : בבא בתרא כג.
 לשם [- כשם, - בשם] : בכורות נה.

מ

מאוס : ביצה לו :
 "מאי דרשו ביה ?" : ראש השנה ד :
 מברז : סנהדרין נב.
 "מגלח" [ביטוי עממי] : בבא קמא פו :
 מ.ד.א. בבא קמא בבא קמא פה.
 מדה, משקל ומשורה : בבא מציעא לג.
 מדי [מדינה] : בבא קמא קג.
 מדינה : מגילה ב.
 מדון : ביצה לו.
 מדי : בבא בתרא לח.
 מוות [, מלאך ה -] : מועד קטן יח : , בבא מציעא לו :
 מוח : זבחים ד :
 - בקדקדו : מנחות פ :
 מוטה [עול] : סנהדרין פא :
 מועד : בבא קמא פד :
 מוליאר : שבת מא.
 מוליד : חולין מה :
 מום [קבוע] : בכורות כח.
 מוסיף [גורע] : סנהדרין כט.
 מוסר : בבא בתרא סט : , פז : , קז., חולין מד :
 מוצאי שבת : בבא מציעא מב.
 מושחת : בבא בתרא סח :

- מותר : עבודה זרה לג.
 מזבח : פסחים כו., גיטין צ :
 מזג אויר : סנהדרין כט.
 "מזה" : יומא יד ; סנהדרין עז ; זבחים טו.
 מזומן : מכות טז ; חולין פג :
 מזון, מזונות : כתובות מז.
 - בדיקתו : חולין קיב,
 - ארץ ישראל \ בבל : בכורות יח.
 מזמור [- של יום] : גיטין נז., קידושין לא :
 מזרוני אויר : מנחות כה :
 מזרח [ישיבה ב-] : מועד קטן כב ; זבחים סג.
 מחבוא [מוסתר בלב] : מנחות סג.
 מחבל : בבא קמא פג ; פה :
 מחזור- נקי : שקלים ט.
 מחילה : כתובות מה., בבא מציעא סז.
 מחיצה : עירובין יא., כו., פו :
 מחלה [- ות] : גיטין עג., בבא קמא צב ; בבא בתרא קמו :
 מחלוקת : סוטה כה., בבא קמא ט., בבא בתרא קו. ; סנהדרין פח., פח. ; קי
 מחמאה : בבא בתרא לח :
 מחמירים [שהקלו] : חולין מח :
 מחמצת : פסחים כח :
 מחר : מנחות טז :
 מטונותא : תענית יח., נדרים מט :
 מי רגלים : ראש השנה לג.
 - מקור השם : כריתות ו :
 "מי-שברך" : נדרים יד :
 מידות [תכונות] : בבא בתרא פז., פח.
 מיטה : עבודה זרה י :
 - כרשות הרבים : נדה ס :
 מיל : מגילה ב :
 מילה [ברית] : שבת קל., זבחים מ., צא.
 "מי" : יומא נד.
 - "שבירך" : בבא בתרא מג.
 מים : שבת קא ; עירובין יב., צז ; סוטה לד.
 - אחרונים : יומא פג ; זבחים יט., חולין קו. ; תמורה טו :
 - רעים : סנהדרין ה ; מכות י.
 - שאולין : פסחים קיא.
 מימיו : בבא קמא נג.
 מין, מינים [גם מיגדר] : נדרים פז., חולין קלו :
 - במינו : עבודה זרה סו ; זבחים עד :
 מיני-מקס : יבמות צח ; קידושין סד ; חולין קיח.
 מיקל [בדין] : פסחים נב., תענית יג. מועד קטן כ., גיטין נו., שבעות מט., עבודה
 זרה ז., חולין עו.
 מירב [אשת דוד] : סנהדרין יט :
 מיקרו, מקרו : קידושין סא :
 מיתה : כתובות פט ; נדרים סה., בבא קמא לט., מכות ב.

- מכוננית : קידושין לג :
מכות [מצרים] : סנהדרין כא.
"מכל מקום" : בבא מציעא לא :
מכה : בבא קמא פז, בבא מציעא לא, סנהדרין עח.
מכנסיים : נדה יג :
מכפיל [- ה] : גיטין ע, בבא מציעא עו, מכות כג.
מלאכה : בבא מציעא קיב :
מלכות : ראש השנה טז, לב.
מלמד [מורה] : תענית כב :
מלקות : חגיגה טו, נדרים טו :
ממון : כתובות לה, בבא קמא יב :
ממזר : קידושין עג.
מן – מין : זבחים ט :
"מנא לך הא" : ברכות לא, חולין נ.
מן המניין : עבודה זרה ז.
מנדלסון משה : כריתות יג :
מנחת חינוך : מנחות פג :
מנימין בר אהי : כתובות סא.
מנשה [מלך ישראל] : סנהדרין קב :
מס, מסים : שבועות ה.
מסיבה : תמיד כה :
מסירות נפש : יומא יט :
מסית ומדיח : חולין ד :
מסכת , מסכתות : בבא מציעא קיד, הוריות י, זבחים מד :
- שקלים : שקלים כב :
- סוף - : ערכין ט :
מספר , מספרים : קידושין נב, מכות כב.
- אותיות, תיבות : מכות כב, בכורות ד.
מעון [שם מקום] : שבת קלט.
מעות : תענית ו.
"מעגל קסום" : בבא מציעא לח.
מעטן : ביצה לה.
מעיין : כתובות יד :
מעתיקים : שקלים ט :
מפולת : יומא פה.
מפטיר : מועד קטן ה :
מפתח : תענית ב, סנהדרין קיג.
מצבה : בבא בתרא קנג :
מצווה מחממת : נדה לד :
מצות שלימות : סנהדרין ד :
מציאה : קידושין נה.
מציצה : בבא מציעא מ :
מצרי : יבמות עח.
"מצרים בצאתם" : בכורות ה :
מקדים, מקדימים : כתובות מה.
- תרופה למכה : מנחות נב.

- מקוה : ביצה יז ; , חגיגה יט., כא. , נדרים עה., קידושין כה., חולין קכג.
 מקום, מקומות : סוטה לג., סנהדרין ה :
 - של רב יהודה : חולין קי.
 מקל [שבט] : סנהדרין כ. ; סב.
 מקח רע : כתובות יז :
 מקפ"א [סימן] : כתובות נא.
 מר : בבא בתרא מ :
 - יהודה : עבודה זרה עו :
 - נפש : מעילה יט :
 "מרא לשקיה" : כריתות ז.
 מרגל [-ים] : כתובות כה.
 מרדכי [היהודי] : יומא נג. ; מגילה י. ; קידושין סו.
 מרי [אמוראי] : כריתות ד.
 מרי בר מר : מגילה ז :
 מריבה : כתובות פה., זבחים קב :
 מרץ [בכהנים] : זבחים כ.
 מרצע : קידושין כא :
 מרצע : קידושין כא. ; כב :
 מרקוליס : עבודה זרה נ.
 משא ומתן : נזיר נד.
 משבר, משביר : עבודה זרה סג :
 משה [רבינו] : יומא ה. ; בבא קמא קיט. ; בבא בתרא צט. ; זבחים קא.
 משהה : שבת לו.
 משולח : סנהדרין קח :
 משולש, משולשת : בבא מציעא כג. ; מכות ה. ; ט. ; חולין צה. ; בכורות לט. ;
 תמורה ג :
 משחק
 - אותיות : קידושין נה :
 - מילים : בבא מציעא צ. ; עבודה זרה טז. ; מנחות קב. ; חולין מז. ; בכורות ג.
 - סימולטני : נדה ז :
 משיח : ראש השנה לא. ; יומא ה. ; סנהדרין צח :
 משכב זכור : שבת קמט :
 משכיר : בבא מציעא קא.
 משכנתא : קידושין יט :
 משנה, משניות : בבא מציעא לב. ; בבא בתרא קמה. ; סנהדרין ק. ; חולין כד.
 - סדר ה- : זבחים צ :
 משענת : פסחים סח. ; קיב.
 משקה : חולין צא :
 משקל סגולי : סוטה לד.
 משתה [= משתי ...] : לו
 מתטיקה : ברכות ז.
 מתנגד : זבחים לח.
 מתנות [מתנה] : ראש השנה כב. ; קידושין מו.
 - כהונה : בבא קמא קי.
 - עניים : ראש השנה ד :
 מת מצוה : ברכות יט :

מתגוששים : שבת קמז.
מתנגד : שבת פו,; שבת קח.
"מתקיף לה" : סוטה סא.

נ

נביא [י-ים אחרונים, נבואה] : נזיר נג, בבא בתרא קלד,; מכות כד.
"נבילות" : מעילה טו;
נבל : ראש השנה יח.
נבלה – נבלע : חולין קח;
נדה [נידה] : כתובות נח,; שבועות יח.
נדודי שינה "סומנאמבוליוס" [: זבחים קט
נדוניה : קידושין ע,; סנהדרין כח,; כריתות יד;
נדר : ראש השנה יב,; מגילה ח.
נוטריקון : ביצה לד,; יבמות קו,; נזיר טז,; בבא בתרא קיג,; זבחים קכ.
נוי : כתובות כב.
נויבורגר - רגנשבורגר [שיטות לימוד] : בבא מציעא סב;
נוכל : בבא בתרא קמז;
נולד [, מולד] : ראש השנה כ,; בכורות כא.
"נוקב" : סנהדרין נו.
נוף : בבא בתרא סז;
נזיפה : חולין ה;
נזיר [, ה-] : נדרים פט,; נזיר לב;
נזר : עבודה זרה מד.
נח : עבודה זרה ו,; נא.
נחיל : בבא קמא קיד.
נחירה : בבא קמא עח,; חולין יז.
נחל, נחלים : בבא מציעא קיח;
- אלכסנדר : נדה סב;
נחלה : בבא בתרא מא,; קיב.
נחמה, נחמות : מועד קטן ה,; מכות כד.
נטילה [לידים] : ברכות נא;
נטיעה : מגילה ה.
נידוי : פסחים נב.
ניוול : תענית יג;
נימוס : מנחות פא,; בכורות י;
ניצב [עומד] : זבחים קב.
ניקב : חולין מב.
ניקיון : בבא קמא מא,; מנ;
נישול : ביצה לה;
"נכנס יין יצא סוד" : הוריות י;
"נכסי" : בבא בתרא קנ,
נמנום : יומא יט,; יבמות כד,; כתובות טו,; גיטין פד.
נס : יבמות קכא.
ניסיון : עבודה זרה מד.
נסכים : שקלים כ,; בבא קמא עה;

נעירה : ראש השנה כח :
 נעל : קידושין יד.
 נפוטזום : גיטין פז, בבא בתרא קסב, סנהדרין לב :
 נפטר- פטור : בכורות נט.
 "נפיש" [רב יותר] – "נפש" : מנחות נט.
 נפ"ש : הוריות ז :
 נפשי =נשפי [לילה] : חולין לז :
 נקימה, נקמה : יומא כג.
 נשיכה : בבא קמא ע :
 נשים, נשי : עירובין עג, ראש השנה לג, יומא יא, יבמות קי, זבחים לא :
 - מחוזא : בבא קמא קיט, בבא מציעא נט, עז, תמיד לב.
 נשיאה [על כתף] : זבחים ד :

ס

סבא : פסחים טו, גיטין עו :
 - ונכדה : חולין צה :
 סבל : גיטין סא, בבא בתרא כב.
 סברא - קרא : מנחות יג
 סגן [קציץ] : נזיר מז :
 סגנון : בבא מציעא לו, מט, נח, כריתות כח.
 סדר [- דברים] : נדרים ב :
 - אמוראים : חולין קמ, בכורות ז, יז.
 - תקיעות : ראש השנה טז.
 סדרי משנה ותלמוד : מנחות ל :
 "סוב יוסטיס" : בבא בתרא צב,
 סוגריים : נזיר ז :
 סומא : סנהדרין צא.
 סוטה : יבמות נו.
 סוכה : פסחים נ :
 סוס : עבודה זרה ז :
 סוף [של מילה, מילים] : , בבא מציעא מו, פו.
 - פסוק : ערכין ו :
 סופר, סופרים : מנחות ל.
 סטירה [בפנים] : זבחים קב.
 סיד, סידן : בבא מציעא ע, סנהדרין צח.
 סידרה [פרשת שבוע] : יומא לב.
 סיום [פרק] : מועד קטן יא.
 סימן, סימנים : שבת סו, פסחים סח, יומא ה, בבא מציעא כא, בבא בתרא מא, ,
 מו, קמא.
 - בבהמה : חולין עו.
 - בפרד : חולין עט :
 סיפור [-ים] : יומא יח, נזיר נז, בבא קמא פג, בבא בתרא נב, שבועות מו :
 סיפרה : יומא נה,
 סיקריקון : גיטין נה :
 סירוגין : יומא לז :

"סכום אפס" : בבא מציעא ס :
 סכין : זבחים כה., מנחות נו.
 - ארוכה : חולין ב :
 - בדיקה של - : חולין יז., יז :
 סליחה : בבא קמא קט., זבחים פט.
 סמי [מחוק] : נדה יג :
 סמבטיון : סה :
 סמיכה : ראש השנה לג., יומא ט., מנחות נה :
 סמיכות [עניינים, אנשים] : חגיגה טז : , סב.
 סמכות : תמורה טז :
 סמים : זבחים יג.
 סנהדרין : שקלים יג :
 - יושבי שורות ב- : סנהדרין יז :
 ספינה : בבא בתרא עג., עה :
 ספר : עירובין טו., יומא ט :
 - כתיבתו : פסחים נ.
 - תורה : בבא מציעא נח :
 סקילה : נדרים עה., קידושין סג :
 סקסוניה : נדה סה.
 סרדיניה : עבודה זרה לח.
 סרח : סוטה יב.
 סתירה : מועד קטן ז., סןטה ה., קידושין יא., כח., נדה ג.
 סתם : נדרים כח.
 - משנה : בבא קמא סט.

ע

ע [אות] : עבודה זרה לב.
 עבד : חגיגה ב., נזיר סב., גיטין יא., יב., קידושין יא., בבא מציעא סד., בבא
 בתרא קכז :
 עבודה : יומא יב :
 - בתפילה : חולין קלב :
 עבודת כוכבים - ביטולה : עבודה זרה נד :
 עבוט : בבא מציעא קיג.
 עביד, אבד [עשה] : פסחים עו., ביצה כח., בבא מציעא ל., זבחים מ.
 עביט : בבא בתרא קעה :
 עבירה [-ות] : ראש השנה כח., כתובות עב., קידושין לא.
 עבר זמנו : פסחים כא :
 עדות, עדויות : סנהדרין ט.
 עגור : קידושין מד.
 עובר : נדה לא :
 עוון אבות : עבודה זרה יח.
 עולה, עולים : יבמות קא., חולין יז :
 עולם - עלמא : בכורות י :
 "עולם" [עולם, בידיש] : ראש השנה ט : , קידושין פב.
 עולם הבא : סנהדרין פח., צ.

- עולם ועד : תמורה יז"
 עומרים : שבת קכז.
 עונג שבת : שבת קיח.
 עונש : נזיר כג.
 עורב : כתובות מט.
 עורך דין : כתובות נב.
 עושר, עשיר : ברכות טז, זבחים קיב.
 עזות פנים : תמורה טו.
 עטין [כחל] : חולין קי.
 עיבור : ראש השנה ח, כתובות כג.
 עיון : שבת נו, כריתות כה.
 עין : חגיגה ג, נזיר מה: , גיטין יח, בבא קמא פג:
 - מראית - : בכורות מג:
 עיניים : מנחות קח, בכורות ג, נדה מט, נג.
 עין - אין [לא] : בבא בתרא קיח:
 עיפא : שבועות כח:
 עכבר : פסחים ט, בבא מציעא מ, עבודה זרה סח:
 עליון : בבא מציעא קיח:
 "עלייה בחומה" : בבא קמא פב.
 עלייה לתורה : תמורה ח.
 עם הארץ : עבודה זרה ע, בכורות כג:
 עמידה : מנחות מח, קט:
 עמשה : סנהדרין מט.
 ענווה : סנהדרין פח, מנחות כח.
 עני, עוני : פסחים ע, נדרים ז, גיטין יב, בבא קמא פב, בבא בתרא נד, ערכין יז.
 - בהוצאה בשבת : עירובין נא:
 - נדבה - "נדובע" : כריתות כז:
 עניבה : עבודה זרה לג.
 ענישה "קולקטיבית" : זבחים עא:
 ענתות : בבא בתרא קיד:
 עפר : שבת קיג, סוטה ח, סוטה כז:
 עץ
 - סרק : בבא קמא צא, בבא בתרא כד:
 - תמר, דקל : חולין קי.
 עצה : יבמות קא:
 עצלות : פסחים סו.
 עצמות : קידושין כט, בבא בתרא כב, זבחים פה:
 עקום : עבודה זרה כד:
 עקר, עקרה, עקרות : סוטה כד.
 ערב [, - ובוקר] בבא קמא עא.
 - פסח : בבא קמא קיח, זבחים עה:
 עריק [בורח] : חולין מו.
 ערק [משקה] : עבודה זרה יב:
 עשה שלא עשה : נדה נ.
 עשו : סנהדרין קא:
 ערום, ערמה : סוטה ט, בבא קמא צב.

עשייה : ראש השנה יז.
עשרים וארבע [24] : מנחות צג :

פ

פאה נכרית" : ערכין ז :
"פאי" [3.14159] : עירובין כג :
פגע וברח : קידושין יז :
פדיון הבן : בכורות מט.
פה : תענית יח ; נדרים פח ; בבא קמא קו :
- תחתונה : בכורות כב :
פוטיפר : סוטה יג :
פומפדיתא : יומא יט :
פונדק : בבא מציעא קטו.
פולמוס : בבא בתרא קמד :
פופ - רוק ["מוזיקה"] : שבועות טו.
פופקורן : שבת צא.
"פורש" : זבחים יג.
פטופי [משורר הונגרי] : סוטה יט.
פטר חמור : בבא קמא
פיוס : יומא פו :
פיטן : חולין צה :
"פייאס" [הפאות] : יומא כה ; חולין קלא :
פיל : יומא כט :
- לבן : פסחים נג.
"פילא בקופא..." : עירובין לא :
פירוש, פירש [הסביר, נפרד] : בבא בתרא עא ; סנהדרין נג.
פירש"י : עירובין נד ; בבא קמא קיט ; סנהדרין צ ; חולין נ, פה ; ערכין לב :
פלורליזם [ריבוי דעות] : יומא נח :
"פליגי" : זבחים ל ; מנחות ט.
פלפול : נדרים פט :
פלפל : חולין צז :
פלשים : עבודה זרה כח.
פמיניזם, פמיניסט : קידושין יג ; בבא בתרא קנ ; כריתות יז.
פנאי : מועד קטן יז :
פנים : סוטה לח ; קידושין סד ; בבא קמא נב ; מנחות צו.
- מבחוץ : מנחות צ.
פסולת : שקלים ג.
פסיעות : יומא נג :
פסיק רישא : בבא קמא פו ; עבודה זרה עה :
פסק [דין] : כתובות פה ; בבא בתרא פו ; חולין עו.
פעולת גומלין : סוטה ח :
פקיד : תענית כב ; סוטה יא ; מב ; בבא בתרא צא :
פרדוקס : יומא יד ; קידושין כב ; זבחים סח ; מנחות נב.
פרה : בבא קמא יד ; מו :
פרטים מדויקים : בכורות נה.

פירכא - פריכא : נדה נה :
 פרעה : סוטה יא.
 פרוצה , פרצה : כתובות צו , סוטה כה.
 פרושים : עבודה זרה נ.
 פריץ : בבא מציעא פג :
 פרסיים : יומא עז , גיטין ב , בבא בתרא קעג :
 פרנס : ראש השנה כה , גיטין ס , בבא בתרא פ.
 פרק [בש"ס , ים] : פסחים י , בכורות ב , ערכין יג :
 "פרקו" : מכות כא.
 פרש [רוכב] : עבודה זרה מד.
 "פרשה נסמכת" : זבחים פח , ערכין טז.
 פרשנות : מעילה יב :
 פרשת "משפטים" : ערכין ל :
 פשט : חגיגה ו :
 פשיטת עור : יומא לא , ביצה מ , חולין קכב :
 פשקווילים : שבת קמט.
 פשרה : סנהדרין ו , ערכין יג :
 פת [עכו"ם] : שבת יז , חולין קלד.
 - שחרית : תענית יב .

צ

צבו"ר : כריתות ו :
 צבי : בבא מציעא קיח.
 צד , צדדים : מנחות כו .
 צדיק : ראש השנה טז , מועד קטן כח , סנהדרין נב .
 - וגוי : חולין צא .
 צדקה : מועד קטן כח , כתובות נ , בבא קמא קח , בבא בתרא קמח , סנהדרין עו , :
 מנחות ס .
 צואה : חגיגה ז .
 צוואה [של רבי] : ערכין י .
 צוואר : נדרים י .
 צווח : כתובות יד :
 "צ'ולנט" : סוטה יא :
 צום : ברכות לב :
 - גדליה : שבועות כ .
 צורה : נדרים מ , זבחים נח .
 ציד [בקי בעופות] : חולין סג :
 ציפור : חולין ל :
 - ים בראש : נזיר ג , חולין קלט :
 - שכל של - : חולין קמא :
 ציפיה : ראש השנה כז .
 "ציציי" : מנחות מב .
 ציצית , ציציות : נזיר מא , מנחות מג
 צל : פסחים כו .
 צליל [ים] : כתובות צד , גיטין פד , בבא קמא לב , בבא קמא צג , בבא מציעא

מא,, בבא בתרא קכא,, סנהדרין לד,, סנהדרין פא:, זבחים לו,, מנחות נב:,
נדה ב.

צ'לפחד : שבת צו:

צנון : עבודה זרה י.

צנזורה : עבודה זרה כט:

צפון : פסחים פו,, זבחים לו

צפורה : זבחים קב.

צרה : מכות יא:

ק

ק"ב [102] בבא קמא עח:

קב : כתובות קג.

קבורה : כתובות מז:, נזיר מה:, נא,, בבא בתרא קיב,, סנהדרין יח:, מז:

קדושה : פסחים קיג.

קדיש : ברכות ג,כו:

קהלת : ראש השנה כא.

קול [= ות] : ביצה יד,, כתובות יד:, כג,, כו,, סוטה ב,, לב,, גיטין יח:, פט:,

קידושין כד:

קומבינטוריקה : פסחים קב:

קומץ [ארבה] : סנהדרין טז.

קומץ [, קמץ] : שקלים יח:, מנחות יז, יט.

קונה מיואש : מנחות קח:

קוף : יומא כט:

קופת חולים : בבא בתרא פט.

קור : סנהדרין יח:

קורא : סנהדרין צב,, זבחים לג.

- להגיה : ראש השנה כח.

קורה : ברכות סד,, ביצה לא,, כתובות ל,, בבא בתרא סז.

קושיות : בבא קמא יג,, בבא מציעא לב:, מכות יא:

קטורה : זבחים סב:

קטיל קני : שבת צה,, בבא קמא מד.

קטיעא בר שלום : עבודה זרה י:

קידוש : כתובות קג.

קידושין : גיטין מ, קידושין ו,, עבודה זרה נה:

- [ריבוי -] : יבמות מג:, קידושין נט,, סד:, סה.

קיוזו : קידושין לג:

קיסם : ביצה לא.

קיץ : מנחות מא.

קישות, קישועים : עבודה זרה יא.

קל וחומר : בבא קמא כה.

- בנו של - : זבחים נ:

קלא אילן : מנחות מג.

קלוריות : נדרים מט.

קלנדא - סטרנורא : עבודה זרה ח.

"קלפטה" : ראש השנה ד.

קלף מנצח : סנהדרין סו :
 קללה : נדרים סו.
 קלקול : ביצה ל.
 ק"מ : עירובין נז :
 קמח : בבא קמא נ :
 קמצן, קמצנות : יבמות קכא, בבא קמא מז, מנחות יא.
 קן - כן : כריתות ח :
 קנאה : ברכות ז :
 "קנוסה" : בבא קמא פא.
 קניבליזם [אכילת אדם] : שבועות כב.
 קנקן : שבת קח, מגילה ב, כתובות קח, בבא מציעא לח, שבועות לח, עבודה זרה סו :
 קעקע : קידושין לא.
 קפדן, קפדנות [אצל בעל] : בבא בתרא קסה.
 - אצל בני אמוראים : מנחות מא.
 - בחציצה : נדה סז :
 קפה-קפא : פסחים יב, קטז.
 קפוי : פסחים נ.
 קצבה : כתובות לג :
 "קצירכם" : מנחות פד.
 קצרא, קצרון [כובס] : שקלים כב, נדרים כג, מ, קצין, קצונה : בבא קמא צה :
 קרב : כריתות ה :
 קרבן [-ות] : פסחים עג.
 קרדום : ביצה לא.
 קרוב [- ים] : כתובות פד, קידושין סז, סנהדרין כט.
 קרח [בראש, גט] : ביצה יט, נזיר מו, גיטין פא, סנהדרין סג, חולין כב :
 קריאה : ברכות יג, יומא סח, מגילה ב.
 קריעה : בבא מציעא כט :
 קרן : בבא מציעא עט.
 קרנא : שבת קח.
 קרקע : פסחים לא :
 - מכירת : בבא בתרא קג :
 קרת [עיירה] : קידושין טז :
 קש : בבא בתרא קלד.
 קשקוש : מנחות סג.
 קשר [דמיון] : בבא מציעא מג.
 קתידרא : נדה נה.

ר

ר' [אות] : סוטה טז.
 ראובן : שבת נה, נדרים ט, נזיר ד, גיטין פט, בבא בתרא ככו :
 ראייה [הוכחה] : חגיגה ב, בבא מציעא כח :
 ראש : נדרים ט, נזיר ד, ה :
 - דלעת : חולין נז :

- יהודי : בבא מציעא עב :
- משפחה : נזיר מג :
- ראשים : מנחות לד.
- רא"ש : עבודה זרה מג.
- רב
- [אבא אריכא] : עירובין פח., יבמות כד. , סנהדרין ה. , פב., נדה ס.
- [בזקנתו] : שבת קנב.
- [כסבא] : מנחות קי.
- [שינתו] : בכורות כג :
- אדא בר יצחק : זבחים לח.
- אדא בר מתנא : זבחים ק :
- אחא...אחא...אחא : חולין פ.
- אדא משוחאה : בבא מציעא קז :
- אחדבוי : בבא בתרא קנא.
- אחלי-יחיאל : עירובין יב.
- אידי אבוה דרב יעקב בר אידי : חגיגה ה :
- אילא [א"י לא] : חגיגה כא.
- בר שבא : ברכות יד., חולין קיא.
- גורן : כתובות כה :
- גידל : יומא טז., כתובות קב.
- דימי : שבת קלו :
- הונא : קידושין מה : - מז.
- זילאי : ברכות נג., חולין יט.
- חייא בר אשי : עירובין פ :
- חסדא : שבת קח.
- טבות : בבא מציעא מט.
- יהודה : שבת מא., עז., עז., יומא כב. , תענית כא., בבא מציעא סו.
- קולו : שקלים ו., נדה כא :
- יצחק בריה דרב יהודה : פסחים קד. , זבחים צו., נדה כא.
- יוסף : עירובין פט., פסחים נב., יבמות קא., קידושין ל., בבא בתרא קכא., זבחים עה., חולין יז :
- יוסף בר דימי : נדה סז :
- כהנא : שבועות לו.
- מתנה : עירובין נד.
- נחמן [בר יצחק, בר יעקב] : שבת קנב., עירובין טז., נד. , פסחים לג., קה., קז., בכורות לד., נדה טז.
- סחורה : בבא מציעא לג.
- ספרא : פסחים קטז., עבודה זרה ד.
- פפא : ברכות ס., שבת כ., קמ., עירובין כט., סה., פסחים קיג., בבא קמא כז., לה., בבא מציעא כח :
- פפא-פפי : בבא בתרא קכו.
- ששת : שבת סד., תענית יב., כתובות צד. , סוטה ו., מנחות צה., חולין יז., כריתות יא :
- רב [תואר] : בבא בתרא לט :
- רבא : יומא עה., ביצה כח., מועד קטן יא. , כתובות קי., נדרים לט., בבא קמא כ., עבודה זרה עה., זבחים כח., חולין צד.

- בדיחותיו : שבת ל' , מו., פסחים ט :
- בשוקי טבריא : עירובין כט.
- בתראי : ברכות נו, פסחים קג.
- חוזר בו : תמורה יז.
- "שתי תשובות" : שבת מז, פסחים עא, תמורה כ.
- רבה
- בר אבוה : בבא מציעא קיד, קיד :
- בר בר חנה : בבא בתרא עה.
- בר נחמני : שבת קנג, מגילה ז, יבמות קה, כתובות לה, גיטין נט, זבחים עה, מנחות סד.
- רבוי אחרי רבוי : מנחות פט.
- רבי
- [רבינו הקדוש] : פסחים עה, שקלים יא, יומא יב, כתובות קג, קידושין ט, סנהדרין מז, עבודה זרה י, חולין פז, כריתות יח :
- אבא : ביצה לח, כתובות פד :
- אבא בר ממל : בבא בתרא סז :
- אלעזר בן מתיא : יבמות צב.
- אלעזר בן עזריה : סנהדרין צט, מכות ז.
- אלעזר בן פדת : יומא ט, כתובות כה, מ, מכות ה, זבחים ה.
- אלעזר בן צדוק : פסחים לו.
- אלעזר בן רבי שמעון : פסחים פו, יומא מא :
- אליעזר [בן הורקינוס] : סוכה כז, גיטין יב, מנחות לה.
- אליעזר בן יעקב : עירובין סב :
- גמליאל : שבת קכב.
- ביבי : קידושין עה :
- דוסא בן הורקינוס : ראש השנה כב, כה.
- זירא, זעירא : שבת כג, קכב, עירובין יב, פח, ראש השנה ו, כתובות קב, בבא בתרא מכד, פח, סנהדרין נט, נדה נב :
- חידקא : שבת קיז :
- חייא : כתובות סב.
- חייא בר אבא : בבא קמא נד, בכורות יח.
- חייא בר יוסף : בבא מציעא מח :
- חייא בר פפא : בבא קמא פ :
- חנא בר חנילאי : ביצה מ.
- חנינא : שבת קנא, מועד קטן כז :
- טרפון : פסחים עב, סנהדרין לג, זבחים צא, מנחות קד, כריתות כב.
- יהודה : ברכות טו, כתובות מט, כתובות עט, גיטין כ.
- יהודה בן בבא : עירובין עג.
- יהודה בר אילעי : מנחות קג :
- יהושע : ראש השנה כה.
- יהושע בן לוי : שבת פח :
- יוחנן : פסחים נג, נה, כתובות נב, סנהדרין כג, מכות כג, עבודה זרה יג :
- יוחנן בן זכאי : פסחים כו.
- יונה בר תחליפא : חולין ל :
- יונתן בן שאול : סנהדרין נז.
- יוסי : שבת כה, ביצה לא.

- יצחק : עבודה זרה ג :
- יצחק נפחא : זבחים סב.
- יצחק מגדלאה : בבא מציעא כה.
- ירמיה : ראש השנה יג., יומא פז., כתובות עה., נזיר נא.
- ירמיה בר תחליפא : זבחים פ.
- ישמעאל : שקלים ח.
- מאיר : שבת נט., קלד., עירובין יג., כתובות מט., נזיר כח., בבא קמא פט. , בבא בתרא קמא., נדה יב.
- מני : זבחים ט.
- נהוראי : קידושין פב.
- נתן : פסחים לא., בבא מציעא עט.
- עוריא : חולין נא.
- עקיבא : שקלים ח., יבמות קכא., נדרים עד., נזיר נב., בבא קמא צ : , שבועות ד.
- שמעון : שבת קנז., כתובות צז., נדרים סו., נזיר נב :
- שמעון בן רבי יהודה : מנחות פח :
- שמעון בן גמליאל : כתובות עט :
- רבי [של חסידים] : תענית יז., מועד קטן טז., יבמות פד., כתובות צו. , עבודה זרה מו : רבים : עירובין עה :
- רבינא : פסחים כה., יומא עח., בבא מציעא קד :
- רבין חסידא : קידושין נט.
- רבית : בבא קמא לט.
- רבנית : בבא מציעא לג.
- רבנן : גיטין עו. , בבא מציעא ו.
- "רבע עוף" : עבודה זרה כב :
- רבקה : יבמות סד.
- רגל [אבר] : נדרים לב., זבחים כד., תמורה י :
- ימין : מנחות לד.
- ברגל : חולין נא :
- רגל [יום טוב] : סוכה כז :
- רג"ש : יומא כה :
- רוב : עבודה זרה לז :
- אצל כהנים : מנחות סב.
- רווק, רווקות : פסחים קיז., עבודה זרה ד., חולין קכו :
- רוחב לב : ברכות כ :
- רוכב אופניים : קידושין מט :
- "רומן" : קידושין פא :
- רווק : יבמות קד., קידושין פב.
- רוק : בבא בתרא קכו :
- רזון : תענית כ. , בבא קמא ז., עבודה זרה נה.
- רחמים : סנהדרין לג., מכות יג :
- ריח : סנהדרין צג :
- ריב אחים : בבא בתרא כט :
- ריבה : פסחים לו., יומא לז :
- ריבוי מזערי : חולין פח :
- ריבוי [המרת] גרסאות : תמורה יג.
- ריווח : סוטה כו.

ריחיים : קידושין כט.
 רימון : כתובות קח :
 ריצה : מנחות צ., נדה סג.
 ריצוי [עוונות] : שבועות כח.
 ריקוד : מנחות סג.
 ריש לקיש : יומא ט., גיטין מז., סנהדרין כו., זבחים ה., זבחים כג., עד., כריתות
 כב.
 רך [תבואה] : מנחות פד.
 רכילות : בבא קמא טז., קיב.
 רמאות, רמאי : בבא מציעא כח :
 רמי בר חמא : בבא קמא כ :
 רמי בר פפא : יומא עז.
 רמי – תריץ : זבחים סב.
 רעש מטוס : חולין נד.
 רפואה : בבא קמא פ.
 "רפול" : שבועות ו :
 רפורם : מכות כד.
 "רצה והחליצנו" : מועד קטן כב.
 רש"י : גיטין יד., לד., מנחות לח :

ש

שאול : יומא ט :
 שאלות [, - ותשובות] : יומא מט., תענית ד., נזיר נט., בבא קמא קג., זבחים מט.,
 מנחות יח.,
 חולין מח :
 - ארוכות : נדה עב :
 - מוזמנות : : מעילה ד :
 - רקורסיביות : זבחים פח :
 שאר, שארית : כתובות מח., נדרים לט., בבא מציעא קיח :
 שאר, כסות ועונה : קידושין יח :
 שבועה : בבא מציעא פה :
 שבועות [חג] : תמורה יח :
 שבעה [7] : כתובות מ., גיטין כו :
 - קרואים : סנהדרין נא.
 שבטים : מנחות סא.
 שביט : הוריות י.
 שבעים ושנים [72] : זבחים יב :
 שביעי של פסח : פסחים עא.
 שבת : נדרים עו., בבא קמא לו.
 - בספק : שבת סט.
 - תוספת : עירובין מ :
 שובבות : נדה מה :
 שוחט : זבחים כה., לג.
 שוטה, שוטים : ראש השנה יד., קידושין כה., עבודה זרה ב.
 שום : נזיר כג :

- "שומו שמים" : תענית לא.
 שומרי משקל : שקלים ג, : ביצה טו, : בבא בתרא קכ.
 שונא : פסחים קיג :
 שופט : ראש השנה כה :
 שופרא : שבת סב.
 שוק : יומא עא.
 שור : בבא קמא מד, : צח :
 שורר [שולט] : נדה סו.
 "שיגין" [, שקוצים] : יבמות קיד, . בבא קמא ס.
 שידוך : פסחים קד, : קידושין נב, : בבא בתרא סח :
 שיכור [משקה] : פסחים קז, , קיב, . מועד קטן יב, , נזיר ג :
 שיכרות, שיכור : עירובין סה, . קז : , נזיר יא, . בבא מציעא סו, : בבא בתרא צ, ,
 סנהדרין מב.
 שימוש [שרות] : חולין צא :
 שין, שיניים : מועד קטן כה, . חגיגה כב, : כתובות נט, : נזיר כג, . נב, : בבא קמא עג, :
 הוריות י :
 - עקירתה : כריתות טו,
 שינה : יומא יט, : כב, . מנחות קי.
 שינוי נושא : שבת קלח.
 "שינויי שינוי ששנינו" : תמורה ו :
 שיעורים [לזמן] : כריתות יג :
 שיפוע : זבחים קו.
 שיריים : בבא מציעא ס, . זבחים נב :
 שכוי { [תרנגול] : סנהדרין סג.
 שכחה : הוריות ד, : יג :
 שכן : כתובות פה, : גיטין יח, : בבא מציעא פד.
 שכפול גנטי : תמורה כא.
 שכר : קידושין מ, : בבא מציעא סה, : סנהדרין נא, . זבחים מד :
 "שלאף שטונדה" : בבא בתרא צט :
 שלהבת : ביצה לט.
 שלום : יומא נג, : נזיר סו :
 - בית : חגיגה ח :
 - עניית : ברכות ו :
 שלוש, שלושה
 - מילים : בבא בתרא נה.
 שלחן : שבת קמא :
 שלי שלך ... : בבא מציעא קז.
 שליח [- ים] : נדרים לח.
 שלילה : מועד קטן כב :
 - משולשת : כתובות מא.
 שלישי [13] : קידושין סב, : בבא מציעא מב.
 שלישיה, ..., [בלידה] : בבא בתרא קמא.
 שלמה : שבת ל, . עירובין יד, : תענית כט :
 שם, שמות : כתובות ק, : נדרים סו, : סוטה יב, . בבא קמא צט, : בבא בתרא קעב, .
 עבודה זרה יז, . זבחים סה, : בכורות לו, . כריתות יט, . מעילה יז, . נדה ח, .
 נב.

- נפוצים : בכורות מח.
- פעולת לקיטת פירות : כריתות יט.
- שמים : סוטה יב.
- "שמא תמות" : שקלים יח.
- שמאל [הנביא] : שבת קח,, פסחים ל,, יומא ט,, תענית כד :
- שמאל [אמוראי] : ראש השנה כ,, יומא פה,, מנחות לח,, ערכין ו.
- "שמור מרחק!" : בבא בתרא קמד :
- שמחה : הוריות י.
- לאיד : מועד קטן ו :
- שמחת החג : מועד קטן יח,, חגיגה ה,, חגיגה ח :
- [לאשה] : ראש השנה ו,, ביצה לח :
- שמיעה : נזיר לב,, זבחים סה :
- ת אוזן במפגל : זבחים כט :
- שמירה [,] -ת] : סוטה כד :
- שבת : כריתות טז.
- שמלאי : שבת מו.
- "שמנה" : מנחות יא.
- שמש : פסחים סו : בבא בתרא פג,, תמיד לב.
- שמשון : ראש השנה כה,, נזיר ד,, בבא קמא פה :
- שמעא- שמש : פסחים קג :
- שנה, שנים : ראש השנה ט,, בבא בתרא לא,, עבודה זרה ט.
- שעה : כתובות צג,, בבא מציעא כא.
- כל - : מנחות לו :
- אחת : נדה ל :
- שעטנז : יומא סט,, ביצה יד :
- שעיר : הוריות ד :
- שערות : נדרים סה,, נזיר ב : ,ג, מ,, קידושין נו,, בבא מציעא מח,, הוריות יב.
- הזקן : נזיר נח.
- [קליעת -] : חגיגה ד.
- שערי חליפין : תמיד כז.
- טומאה : נזיר נ.
- שפיכת דם : בבא מציעא נח :
- שקל חדש : סנהדרין צח.
- שרה : ראש השנה י,, כתובות יט,, נדה סד :
- "ששה סדרי משנה" : שקלים יג :
- שתות [מדה] : כתובות נזף
- שתייה : מגילה יב,, סוטה כד.
- שתיקה : כתובות נה,, נדרים עט,, בבא קמא סו,, שבעות מ,, חולין עה :

ת

- ת' [אות] : בבא מציעא מו.
- תאנה : סנהדרין קז.
- תדורה : בבא קמא קה,, בבא מציעא כ :
- תודה : קידושין נה :
- חלופי : ראש השנה ה :

- תועלת שווא : מעילה ב.
 תולעת, תולעה : סוטה כח.
 תוצרת חוץ : סוטה יד, מנחות צז.
 תורה : בבא בתרא קלט :
 תורה-תורה ! : זבחים עז.
 תורמוסא : עבודה זרה נט.
 תזכורת : חולין קטו :
 תזמורת : קידושין יח :
 תחיית המתים : בבא קמא עא, , סנהדרין מח, עבודה זרה עא :
 - סדר של - , סנהדרין צב.
 תיבה : בבא בתרא ל' :
 תיובתא : גיטין נ.
 תינוק [י-ות, ת-ת] : שבת יא, פסחים עב, יומא לז, כתובות כו, קא, , גיטין לו.
 גיטין ס.
 - מתבגרת : נדה מג :
 - וריש לקיש : מעילה ז :
 תיק, תיקים : בבא מציעא קיח.
 תיקו [יעמוד] : מועד קטן כב, , בבא בתרא קמט, זבחים קיח, , מנחות סט, תמורה ג.
 תיקון, תיקונים : ביצה ל, בכורות יד :
 תכלית [סוף מידה] : ערכין טז :
 תכלת : מנחות מג.
 תכריכים : בבא בתרא קכא,
 תלמוד : פסחים נ.
 תלמיד : מועד קטן ט, מנחות כח :
 תלמידי חכמים : פסחים נג, יומא כב, , תענית יא, , כתובות קיא, , נדרים עב, , עז, , פא, , בבא קמא צב, , סנהדרין נב.
 - [כחתנים] : שבת כג.
 - עונת : שבת כה :
 תלייה : נדה ב :
 תלמידת חכם : מעילה ז.
 תלמידי רבי עקיבא : מנחות סח :
 תמיהה : עירובין סו
 תמר : כתובות נד.
 תמחוי : כריתות ה.
 "תנא" : חגיגה ט.
 תנודה : נדרים ב, , קידושין כד :
 "תסביך אבא" : בבא קמא פח.
 תספורת : בבא מציעא מח.
 תעלול : חולין לא.
 תענית דיבור : נזיר ב :
 תפילה, תפילות : ברכות לב, , שבעות יב, , מנחות לו, , חולין מא :
 - של כהן גדול : בבא בתרא קמז.
 - של ראש השנה : חולין לו.
 תפילין [ראש, יד] : שבת מט, , סב, קל, , יומא ז, , ביצה טו, , מועד קטן יח, , שבעות כה, , זבחים יט.

תקיעה : קידושין כד :
תקופה [-ות של חיים] : נזיר יב :
תקנת המועדות : ראש השנה יט :
"תרביצא" : יומא סב, זבחים קד.
תרדמה : פסחים קח :
תרנגול, - ת, - ים : שבת קנה, עבודה זרה ד, נדה נ :
תתי [2] : עירובין ה, עד, פסחים מא, יבמות קיג, בבא קמא סה, מכות כג,
מנחות צד, חולין פב.
תשובה : סוטה לה, בבא קמא צד.
- דחוקה : כתובות ל, מעילה ז :
- חותכת : מעילה ז :
- פולנית : בבא בתרא ל.
תשישות : חולין קכד :
תשמיש : ברכות נט, שבת כה, שבת נה, נדרים כ, נדה טז :

הכרת הטוב

חלק א' שבספר הוא עיבוד של מאמרי עם אותו שם שהופיע בכד"ד כרך 8 (חורף תשנ"ט) בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן ומודפס כאן באישור נדיב של המו"ל. בכתיבת חלק זה היו לי לתועלת הערותיהם של הבאים (ע"פ א"ב): בני הרב שוע אנגלמן, מר קלמן בלונדר, פרופ' יעקב זוסמן, גב' ענת זיידמן, פרופ' שלם יהלום, פרופ' ה. פיש (ז"ל), ו-י(לח"א) פרופ' שמחה קוגוט.

חלק ב' חובר (כאמור) תוך מספר מחזורים של לימוד דף יומי באשמורות הבוקר בביכ"ע אריאל בירושלים (בית וגן). מגיד השיעור היה הרב שרגא-בונם שטינוביץ וזאת הודות לרוח הטובה שהוא השרה על לומדי השיעור, (מלבד שקידתו. למדנותו והכושר הפדגוגי המופלא שלו) שחוש ההומור של המשתתפים זכה לפורקן במשך השיעור. חנו וחסדו חיבבו את הלימוד על הלומדים ואלו נתנו דרור להברקותיהם.

בחלק ג' (באנגלית) המקור של הציטוטים וההסברים בסוגריים המרובעים

[] הוא:

I. Epstein, Editor, The Babylonian Talmud (Soncino Press, London 1936). Translations and Annotations by: A. Cohen, S. Daiches, H. Freedmann, I.W. Slotky, and others.

תודות לנכדתי הכשרונית זהבית רייס עבור העריכה היזמתית והמסורה של הספר, לפרופ' יוסף יהלום על דברי הערכה, לדר' זאב צנטנר ולדר' שוע אנגלמן על ליטוש הכותרות, ולמר משה אופן עבור תמונת השער.

Sha'ashuai

Humor and Light – Hearted Notes in the
Talmud and while Learning the Daf Yomi



Binyamin Englman

Binyamin Englman

Sha'ashuai

**Humor and Light-hearted Notes
in the Talmud and while
Learning the Daf Yomi**

Jerusalem 5779-2018

Zehavit Reiss, Editor

Cover Illustration: Carl Schleicher (1825-1903):

Eine Streitfrage aus dem Talmud (1870)

(Readers of the book are invited to react as do they in the painting)

Contents

Part I: Declared, Open and Hidden Humor in the
Babylonian Talmud. (in Hebrew) 9-40

Part II: Light-hearted Notes Arising from the
Study of the Daf Yomi (in Hebrew) 41-320

English Abstracts 7'-8'

Part III: "Women Are a Separate People (Bavli
Sabbath 62a)" Inter-gender Attitudes in Talmudic
Anecdotes and Aphorisms. (in English) 9' – 36'

English Abstracts:

Part I.: Declared, Open and Hidden Humor in the Babylonian Talmud

Students of the Babylonian Talmud are frequently surprised by the wit and pungency present in several of its passages and phrases. It is suggested that they are expressions of a sharpness of tongue and a sense of humor possessed by the Sages. The former is ascribed to their fondness of the language in which they communicate, while the latter is a natural correlate of intelligence. Several otherwise obscure passages in the Talmud become understood when approached from this angle. In some cases, the Talmud formally declares that the passages were motivated by an elated mood and legitimates, by implication, frames of mind that are not “serious” (i.e., purpose oriented). In other instances, the humor is evident (though the text is not explicitly declared to be of jocular character); in yet other passages, the humor is hidden and has to be uncovered by contextual study. The article presents examples of Talmudic humor (wit, etc) that take the form of puns (especially widespread in Scriptural exegesis, even when of Halachic import), changes in reading, sarcasm (whether directed at self, at adversaries or at minority groups), jokes on names, riddles and of others.

Part II: Light-hearted Notes Arising from the Study of the Daf Yomi

In addition to some short commentaries on the Talmud Bavli by some rabbinic authorities, such that might evoke amusement or pleasing surprise, the 2500 or so entries in this Part consist of original thoughts in similar vein, arising from several years' long studies of the Daf Yomi.

The topics encompass relevant, but not immediately apparent cross-references to other holy texts, word-plays, Haza"l personalities, associations with modern concepts (including in a minor way scientific issues). While some entries may be indicative of the covert mind-set of Tannaim-Amoraim, others are speculative and deserve to be subsumed in Humor, as (*per-definitio*) "unexpected associations that elicit enjoyment".

Part III. : "Women Are a Separate People (Bavli Sabbath 62a)" - Inter-gender Attitudes in Talmudic Anecdotes and Aphorisms.

From the Babylonian Talmud (compiled in the fifth Century) we cull about fifty annotated anecdotes and sayings relating to the opposite gender. Based on previously made distinctions between in-group and out-group humor, the article attempts to elucidate from the quotes the mode and extent of alienation between the sexes, a situation which would come natural in the gender-differentiating Talmudic society. Number-wise, the dominant butt in female-directed sayings were their alleged traits, rather than any innate, objective characters.

חלק ג'
"נשים עם בפני עצמן"

Part III

**"Women Are a Separate People (Bavli Sabbath
62a)"-Inter-gender Attitudes in Talmudic
Anecdotes and Aphorisms.**

Abstract.

From the Babylonian Talmud (compiled in the fifth Century) we cull about fifty annotated anecdotes and sayings relating to the opposite gender. Based on previously made distinctions between in-group and out-group humor, the article attempts to elucidate from the quotes the mode and extent of alienation between the sexes, a situation which would come natural in the gender-differentiating Talmudic society. Number-wise, the dominant butt in female-directed sayings were their alleged traits, rather than any innate, objective characters.

Introduction

From time immemorial men and women lived together in close proximity, yet had a manner of viewing one another with the eyes of strangers, as though belonging to different species. In the Talmudic society [1] such an attitude cannot surprise, since the community functioned under codes and laws that signally differentiated between the sexes. This differentiation (pervading observance, worship, learning, laws of purity, property and inheritance, etc.) is so evident as hardly to need documentation [2]. But all these apply to the codes and to their immediate correlate, the

“proper conduct “(the contemporary PC-ness) mandated by the Talmudic society, and there is no certainty that the differentiation truly characterizes also attitudes in the personal, private affairs of this society. Were strangeness and difference between sexes a guiding rule in the non-codified aspect of the relationship, or was it rather togetherness (common goals, concerns, offspring, etc.) that dominated their behavior? Were they to each other strangers or bedfellows? These questions work in either direction between him and her and can have different answers; but when looking into the Talmud for an answer, we must bear it in mind that this is more his mouthpiece than it is hers, and through it we shall have a better chance of gaining an understanding of his attitude to her, rather than of hers to him.

The title line of this article, “Women are a separate people” [3] seems to give a firm answer to the questions posed, but is in fact no more than our springboard to dive into the subject. The Talmud is far from being a monolithic creation (as the Pentateuch or, for that matter, the Koran), though there are tendencies among talmudists of the Yeshiva traditions to regard it as such [4,5]. We can thus expect in the Talmud a variety of views on almost all conceivable topics, including inter-gender relations.

However, it seems that to form a picture on this topic, one must get away from the serious part of the text, and look into its lighter side. This corresponds to the well-established division of the Talmud into Halakha (laws) and Agadda (legends) The latter is suffused with humorous elements (see our brief essay on Talmudic humor in the last section below, in which it is claimed that the Halakhic part is also humor-afflicted), though this may be controversial. The reason for our scanning Agadda for inter-gender attitudes is that

Agadda is freer of commitments or of constraints and is more likely to throw light on the working of the minds of Talmudic sages [6], than are the Halakhic portions. We expect that off-guard utterances are truer mirrors of inter-gender attitudes than are *ex cathedra* proclamations in which the Talmud abounds. (A similar approach was used to examine the emotional life and way of thinking in Eastern-European Jewish life in the nineteenth Century through contemporary humor sources [7].)

We expect to find in the anecdotes reflections of bizarre characteristics of the other sex (emerging under special circumstances) and are looking at these for more or less clear cut expressions of such attitudes (referring to the other sex) as: “I just cannot fathom what drives him/her”, “He/She is crazy, irrational, unpredictable”. Alternatively and additionally, one may also discover stories which seem to say that “I know exactly how she/he feels, I would feel in exactly the same way, but this just happened to her/him.” Evidently, the former indicates the “otherness” and the latter the “sameness” of the subject of the anecdote or saying (from the perspective of the source).

Inter- and Intra-group humor.

In effect, we are building on the supposition that in-group and out-of-the-group anecdotes or humor are recognizably different. Let us see what the views are on this subject.

Casting our look first to distant history, the theories of Plato, Aristotle and Hobbes that see in humor an expression of superiority [7a] focus on differences between the teller and the subject of the joke. This implies a “separateness”, which is only a stone’s throw away from the

essentially out-of-group nature of (all ?, most ?, best ?, some?) humor. But one should perhaps be more careful about the use of the term “group” and not run the risk of letting each joke create one. Rather, “groups” are supposed to have a reality of their own, with many common attributes, of which the group opinion is one. Frequently, such an opinion operates in terms of stereotypes, and inter-group humor relishes these (and nourishes them, too). This allows a possible distinction, made by Victoroff [8], between stereotyped humor and spontaneous laughter, characterizing inter- and intra-group kinds of fun. The point gains some support from the realization that laughter shows up an element of unreality, and stereotypes themselves are not famous for being real.

Perhaps the most widespread form of inter-group humor is that involving different ethnic groups, being either part of the same community or in some sort of conflict (historical, ideological, etc.) with each other. The subject was studied by Martineau [9] and, in greater breadth and depth, in a *magnum opus* of ethnic jokes (Davies in [10]). Given that jokes, whose subjects or butts are ethnic, can have group internal or external provenance, the question of concern is whether there is any way to recognize the source of the joke from its content. Davies notes that “outside jokes” turn to “inside jokes” and that “[it] is difficult to tell whether particular jokes began [inside or outside]”. This avowal is made in the face of two assertions: First, that there are significant differences between higher and lower order groups. Thus, the dominant group never comes to see itself as a butt of jokes, and jokes about the low order groups relate to their failure to match the higher order groups. Secondly, when it comes to the study of ethnic humor “[it] has also to be accepted that the analysis of ethnic jokes told

13' | Women are a separate people

from within about the joke-teller's 'own group' often involves issues quite different from those raised in this or other studies of jokes told from 'the outside' "([10] p.132). To sum up, there is no characterization of out-group jokes. The teller may vary, but the butt does not veer.

The question "Does one ever really laugh at one's own expense?" received the attention of Nevo [11]. For a moment it almost seems that the academic question, whether ethnic jokes contain a code that reveals if they are in-group or out-group, may even have a practical or penal bearing, and this in the context of the question, when does a Jewish joke become anti-Semitic [12]?

The constructive element that is present in in-group jokes and is lacking in the inter-group variety, has been noted [13,14]. Taking as his source the joke industry of potential Jewish emigrants from the Soviet Union, Draitser [13] argues that "intra-group jokes solidify the in group, stressing the unifying aspects of [its identity and its] condition". In contrast, inter-group jokes amplify and exaggerate differences and draw demarcation lines. Zajdman [14] suggests that identical jokes might have opposite effects, depending on which source they come from. Stronger words are also used to stigmatize external jokes [15,16]: Hostility, aggression, contempt and other unpleasant factors may lie beneath inter-group joking. The distinction that springs to mind is that which differentiates between two kinds of humor, namely, the amiable and the aggressive [17,18] . Both can relate to the same factual situation of incongruity, but they take different turns depending on the mind of the teller: "Humorous laughter indicates an open and flexible mind, one that perceives an incongruity, but defers or delays choosing one side or the other. [Hostile] laughter, in contrast, is destructive, because

it quickly chooses one side indicating a fearful mind...” [18]. Is it in order to identify, even if only tentatively, the two kinds of humor with intra- and inter-group origins of humor, and to use the ”amiable” – “aggressive” distinction as a criterion for the group-source of jokes? The two minds (the kind and the nasty) would have to be raised to some high power, to operate on the social rather than on the individual scene. Some would certainly accept this, deriving support from Bergson’s social theory of laughter. Others have already asserted this in the context of inter-gender relations [16].

We would propose a more balanced approach, one that assigns intensity of feelings, appearance of malice (or goodwill) to individual minds or to the vagary of situations, rather than to collective attitudes. On the other hand, the emphasis of difference, indulgence in generalizations and use of stereotypes can be regarded, in our view, as signs of inter-group behavior.

Texts.

We present several sayings and anecdotes from the Talmud, arranged under headings. We do not claim that these texts are exhaustive of all that can be counted woman-related anecdotes and maxims in our source. They, nonetheless, represent an illustration of the rest. Moreover, we do not include in the selection any citation from the Midrash, though a more thoroughgoing study would need to do this.

Your mother, my wife.

(1) (Yebamoth 63a) *Rab was constantly tormented by his wife. If he told her, ‘Prepare me lentils’, she would prepare*

him small peas; [and if he asked her for] small peas, she prepared him lentils. When his son Hiyya grew up, he gave her [his father's instruction] in the reverse manner. (so that Rab had exactly what he had wished for). 'Your mother', Rab once remarked to him, 'has improved'.! 'It was I', the other replied 'who reversed [your orders] to her'.

In the end, Rab acknowledged that he had received a lesson from his son, but admonished him for telling lies.

In this story, Rab's wife is represented both as malevolent and as a dupe. Still, the circumstance that she is part of the family circle, with approximately equal prominence in the story to the other two (male) actors, gives her a standing of an insider. True, she is the only one who does not speak, but actions count for no less than words.

(2) (Yebamoth 63a) *R. Hiyya (not identical with the previous person of the same name) was constantly tormented by his wife. He, nevertheless, whenever he obtained anything suitable wrapped it up in his scarf and brought it to her. Said Rab to him. 'But, surely, she is tormenting the Master!' – 'It is sufficient for us' the other replied, 'that they rear up our children and deliver us from sin (of forbidden sexual intercourse)'*

Clearly, R. Hiyya is giving gifts to a person close to him and special to him, not to a stranger. The stereotyped message is there (childbearing and relief of desire), but these refer to roles, tasks and not to traits. The apparently derogatory "they" is used more to pass the moral message to the pupil, than to establish a collective.

(3) (Yebamoth 63b) *Rab Judah was reading with his son R. Isaac the Scriptural text. "And I find more bitter than death the woman [19].'* *When the latter asked him, ' Who, for instance'?* [he answered] *'For instance, your mother'. But, surely, [this is not so, since] Rab Judah taught his son R.*

Isaac. A man finds happiness only with his first wife; for it is said "Let thy fountain be blessed and have joy of the wife of thy youth"; and when the latter asked him, 'Who for instance?' [he answered:] 'For instance, your mother'! (A contradiction to the former.) –She is indeed irascible but could be easily appeased with a kindly word.

While by the last sentence the Talmud appears merely to sort out the contradiction between Rab Judah's two assessments regarding his own spouse, there is an indication that the mixture of qualities is common to many women. Yet, this mixture is not something that would put women in a class outside men, some of whom indeed possess the half-virtue in the last sentence [20].

Jealousy

(4) (Megillah 13a) *A woman is only jealous of the thigh of another woman.*

In-group rivalry.

(5) (Kethuboth 65a) *Homa, Abaye's wife (actually: widow), came to Raba and asked him, 'Grant me an allowance of board', and he granted her the allowance. 'Grant me [she again demanded] an allowance of wine'. 'I know', he said to her, 'that Nahmani (the deceased's patronymic) did not drink wine'.*

'By the life of the Master [I swear]', she replied, 'that he gave me to drink from horns (cups) like this'. As she was shewing it to him, her arm was uncovered and a light shone upon the court (from the whiteness of her arm). Raba rose, went home and solicited R. Hisda's daughter [his own wife]. 'Who has been to-day at the court?' enquired R. Hisda's daughter. 'Homa the wife of Abaye', he replied. Thereupon she followed her, striking her with the straps of a chest [(!), alternative rendering: with a silken strap] until she chased

her out of all Mahuza (Raba's home town). *'You have already killed three men'* [Homa had already thrice married and each of her husbands had died] *and you come to kill another* [man]!

The two heroines, though at loggerheads, both show initiative and rationality.

(6) (Kethuboth 10a) *Someone came before R. Nahman* [and] *said to him: I have found an open door.* [The bridegroom raised this complaint about the virginity of his newly wedded bride] *R. Nahman answered: Lash him with palm-switches: harlots lie prostrate before him.* [If he is such an expert in these matters he must have led an immoral life].

R. Nahman, and through him the Law, is unwilling to grant an advantage to the bridegroom on the basis of his privileged situation obtained in an immoral way.

(7) (Kethuboth, 66a) *An insult to his garment involves no indignity to him, but an insult to his wife does involve an indignity to him.*

The latter insult can be interpreted both as his indignity, or his wife's.

Mistaken identities

(8) (Nedarim, 91a) *A certain woman was accustomed to rising* [in the morning] *and washing her husband's hands whenever intimacy had taken place. One day she brought him water to wash. 'But,' exclaimed he, 'nothing has taken place to-day': 'If so,' she rejoined, [it must have been] 'one of the gentile perfume sellers who were here to-day; if it were not you, perhaps it was one of them.'*

(9) (Nedarim, 91a) *A certain woman shewed displeasure with her husband. Said he to her, 'Why this change now?' She replied, 'You have never caused me so much pain through*

intimacy as to-day.' 'But there has been none to-day!' he exclaimed. 'If so,' she returned, '[it must have been] the gentile naphtha sellers who were here today; if not you, perhaps it was one of them.'

In both anecdotes the men are duped, whereas the role of the women is ambiguous (probably, intentionally so). Remarkable is the bravery (or brazenness) with which they conjecture a (potentially self-incriminating) situation.

(10) (Kiddushin 81b) *R. Hiyya bar Ashi was accustomed that every time he would fall upon his face [to recite his supplication], he would say: 'May the Merciful One save me from the Evil Inclination!'. One day his wife overheard him. She said [to herself] : 'Now it is [already] a number of years that he has withdrawn from [having relations with] me. – For what reason does he say this?' [She decided to test him:] One day he was studying in his garden, she adorned herself, and [repeatedly] passed back and forth in front of him. He said to her: 'Who are you?' She said: "I am Charusa [a well known prostitute in that city] and I have returned today [from my travels].' He propositioned her. She said to him: 'Bring me that pomegranate on the uppermost branch [of the tree].' He jumped up, went, and brought it to her [and then cohabited with her]. When he came home, his wife was heating up the oven. He went up and sat in it [to kill himself to atone for his sin]. She said to him: 'What is [the meaning of] this?' He said to her: 'This and that happened.' She said to him: 'It was I'. He paid no attention to her until she gave proofs [the pomegranate] that indeed it was she. He said to her: 'Nevertheless, [I am culpable for] I intended a forbidden thing, All days that righteous man fasted until he died [21].*

This story shows a clear resemblance to the story of Tamar and Judah in Genesis (Chapter 38), probably with a

19' | Women are a separate people

view to giving full justification to the wife's action, not only from a human but also from a religious angle.

Taking the three stories at their face value in the sense that all characters speak the truth as they know it (which is not the view expressed in the Talmud), the asymmetry is blatant: The wives get new partners while expecting old ones, with the husband it is the opposite.

Promiscuity

(11) (Sotah 9b) *R. Yohanan also said: Whoever is faithless, his wife is faithless to him... That is what the proverb tells, 'He among the full-grown pumpkins, and his wife among the young ones (pumpkins)'*.

Is this reciprocity or retribution? In any case: The lesson is equality in misdemeanor.

(12) (Gittin 91a) *R. Meir used to say: As men differ in their treatment of their food, so they differ in their treatment of their wives. Some men, if a fly falls in their cup, will put it aside and not drink it. This corresponds to the way of Papus b. Judah who used, when he went out, to lock his wife indoors. Another man, if a fly falls into his cup, will throw away the fly and then drink from the cup. This corresponds to the way of most men who do not mind their wives talking with their brothers and relatives. Another man, again, if a fly falls into his soup, will squash [suck] it and will eat it. This corresponds to the way of a bad man who sees his wife go out with her hair unfastened and spin cloth in the street with her armpits uncovered and bathe with men.*

The detailed, systematic food-woman allegory relegates the latter to objects of consumption.

(13) (Temurah 16a) ...*And why was her name called Achsah¹⁰? Said R. Johanan: Because whosoever saw her was angry with his wife.* [Because Achsah was very beautiful. The name is derived from a word that means anger].

This is marital injustice, a frequent cause of suffering, known to cut both ways.

(14) (Kethuboth 65a) *A Tanna (Scholar) taught: One cup [of wine] is becoming to a woman, two are degrading, [and if she has] three she solicits publicly, [but if she has] four she solicits even an ass in the street and cares not.*

An extreme and unparalleled imputation, especially because the generality of wording smacks of group characterization.

(15) (Pesahim 31a) '*Do not cook in a pot in which your neighbor has cooked*'. *What does that mean?* [Do not marry] *a divorced woman during her husband's lifetime. For a Master said: When a divorced man marries a divorced woman, there are four minds in the bed. Alternatively it refers even to a widow, for not all fingers are alike.* [Euphemism.]

In this passage of married life, the sentiments of the couple are put on record. Note that both sides are given equal importance.

In the Family

(17) (Kiddushin 81b) *R. Aba b. Abba visited R. Hisda, his son-in-law, and took his granddaughter and sat her on his lap. Said he (the son in law) to him, 'Do you not know that she is betrothed?'* {Replied R. Aba: 'If you have betrothed her at this tender age) *then you have violated Rab's [dictum].* 'For Rab Judah said in Rab's name "One may not betroth his daughter, while she is a minor, [but must wait] until she grows up and says, "I want So-and-so."' 'But

you too have transgressed Samuel's [ruling], for Samuel (a sage, who was, incidentally, Aba's son) said: One must not handle a woman. 'I agree with Samuel's other [dictum]', he retorted. For Samuel said, All [is done] for the sake of Heaven [to show my affection for my daughter's little girl].

We see here the differing approaches to an expression of excessive grand-fatherly affection, resulting in unusually sharp mutual recriminations. Also, we have here the “revolutionary” saying that the bride has the right to choose her betrothed. Note that she says “I want So-and – so”, rather than “I agree to him”.

(18) (Abodah Zarah 18a) *Beruria, the wife of R. Meir, was a daughter of R. Hannina b. Teradion. (Beruria was a woman scholar of brilliance and great learning. A further anecdote involving her appears below.) She said [to her husband], 'I am ashamed to have my sister placed in a brothel'. So he took a tarkab-full (about six liters) of denarii (coins) and set out [to release her from her prison, probably in Rome]. If, thought he, she has not been the subject of anything wrong, a miracle will be wrought for her, but if she has committed anything wrong, no miracle will happen to her. Disguised as a knight, he came to her and said, 'Prepare thyself for me'. She replied, 'The manner of women (menstruation) is upon me.' 'I am prepared to wait, he said. 'But,' said she, there are here many prettier than I am.' He said to himself, that proves that she has not committed any wrong; she no doubt says thus to every comer.*

The initiative of Beruria is to be noted. She goads her husband into great exertions (which include his performing miracles). He does not assume the innocence of his sister-in-law, in spite of her dire situation, but after subjecting her to a trial, exonerates her completely.

(19) (Erubin 86a) *'If a dog barks at you, go in; if a bitch barks at you go out'* [mentioned in relation to calling upon son-in-laws and daughter-in-laws who are quarrelsome].

Useful tips

(20) (Sanhedrin 100b) *...a good woman is a precious gift, who shall be given to a God-fearing man. An evil woman is a plague to her husband: how shall he mend matters? Let him banish [i.e. divorce] her from his house: so shall he be healed of his plague. Happy is the man whose wife is beautiful: the number of his days are doubled. Avert thine eyes from a charming woman, lest thou be caught in her snare. Turn not in to (visit not) her husband to drink wine with him, for many have been slain by the countenance of a beautiful woman, ... Guard the openings of thy mouth from her that lieth in thy bosom.*

Women are of different sorts (good, evil, beautiful, charming, treacherous), each requiring different handling. They are displayed here as unchangeable situations, rather than partners in a dynamic give and take.

(21) (Baba Mezi'a 59a) *Rab said: One should always be heedful of wronging one's wife, for since her tears are frequent she is quickly hurt* [she is very sensitive].

(22) (Baba Mezi'a 59b) *Rab also said: He who follows his wife's counsel will descend into Gehenna ... R. Papa objected ... : But people say, If your wife is short, bend down and hear her whisper! – There is no difficulty: the one refers to general matters; the other to household affairs* [a man should consult his wife on the latter, but not on the former]. *Another version: the one refers to religious matters, the other to secular questions.*

In summary: woman is characterized by an excess of emotions and (in certain spheres) by a lack of rationality.

(23) (Bekoroth 45b) *Said Resh Lakish: An abnormally tall man should not marry an abnormally tall woman, lest their offspring be like a mast. A male dwarf should not marry a female dwarf, lest their offspring be a fingerlet. ... A very dark-complexioned man should not marry an equally dark-complexioned woman, lest their offspring may be a black earthenware pot.*

Genetic equality.

Passion

(24) (Sanhedrin 7a) *When love was strong, we could have made our bed on a sword-blade, now that our love has grown weak a bed of sixty[cubits] is not large enough for us.*

(25) (Baba Bathra 58a) *R. Bana'ah used to mark out caves [where there were dead bodies, so that people should not walk over them]. When he came to the cave of Abraham, he found Eliezer the servant of Abraham standing at the entrance. He said to him: 'What is Abraham doing?' He replied: 'He is sleeping in the arms of Sarah, and she is looking fondly at his head'. He said: 'Go and tell him that Bana'ah is standing at the entrance .(A warning to heed discretion). Said Abraham to him: ' Let him enter; it is well known that there is no passion in this world.*

The two passages depict three phases in the couples' coexistence, which are characterized by successively reduced activity. Of only two stages do we possess independent evidence. The two sides cohabit in harmony and equality. (Cf. a saying attributed to Mark Twain: "There is no love in the other world").

Her armor

(26) (Yebamoth 115b) *A woman [carries] her weapons about her.*

At all times.

(27) (Abodah Zarah 18a) *R. Yohanan related that once his daughter was walking in front of some great men of Rome who remarked, 'How beautiful are the steps of this maiden!' Whereupon she took particular care of her step. –Sins which one treads under heel [regards as insignificant] in this world compass him about on the Day of Judgment.*

(28) (Megillah 14b) [A] *popular saying, While a woman talks she spins [she promotes her matrimonial designs]. Some adduce the saying: The goose stoops as it goes along, but its eyes peer afar ... Women are tender hearted ... Haughtiness does not befit women.* [The last two statements are made in connection with Hulda, the Prophetess.]

(29) (Kethuboth 72b) *Rabbah b. Bar Hana related.: I was once walking behind R. 'Ukba when I observed an Arab woman who was sitting, casting her spindle, and spinning a rose [-colored material, which she held up] to her face [so that it might reflect the rose color]. When she saw us she detached the spindle [from the thread], threw it down and said to me: 'Young man, hand me my spindle!'*

We are told of the ingenuity of the woman, both to beautify herself and to open up a conversation. The affronted relater of the story leaves us in no doubt that of the two walkers he, the younger person, alone was accosted.

In Praise of Conjugal Life For him:

(30) (Berakhot 57b) *Three things expand man's spirits: a beautiful dwelling, a beautiful wife and beautiful clothes.*

25' | Women are a separate people

(31) (Yebamoth 63b) A good wife is a precious gift; she will be put in the bosom of the God fearing man. A beautiful wife is a joy to her husband; the number of his days shall be doubled.

(32) (Yebamoth 62b) Any man who lives without a wife lives without joy, without blessing and without goodness.

(33) (Berakhot 24a) A man's wife is like his own person.

(34) (Yebamoth 63a) R. Yose encountered Elijah [the Prophet, and] said to him: ... In what way does the woman help man?' He said: 'Man brings [home] wheat. Can he chew wheat? [Brings home] flax. Can he wear flax? No! [It is the woman who prepares all these for his use]. If she is around, she puts light in his eyes and stands him on his feet.

For her:

(35) (Kethuboth 75a) A woman is satisfied with any sort of husband as Resh Lakish said. For Resh Lakish stated: 'It is preferable to live together than to dwell in widowhood'. Abaye said: With a husband of [of the size of an] ant her seat is placed among the great. R. Papa said: Though her husband be a flax-beater [of a poor and humble occupation] she calls him to the threshold (or portal) and sits down [at his side]. A Tanna taught: But all such women play the harlot and attribute the consequences [illicit offsprings] to their husbands.

The first set of sayings show what man gains from marriage, due to the personality or activities of a spouse. At times, the ownership sham breaks the idyll (e.g., by placing the wife on a level with pieces of furniture.) Still, romantic terms are not altogether absent. The second set of sayings expresses feelings of women, in terms that express pragmatism, cynicism and perhaps frustration.

And the reverse side.

(36) (Yebamoth 63b) *A bad wife is a plague to her husband. What remedy has he? – Let him give her a letter of divorce and be healed of his plague.*

(37) (Yebamoth 63b) *How is one to understand the term a ‘bad wife’? Abaye said: One who prepares for him a tray [i.e. a meal] and has her tongue also ready. Raba said: One who prepares for him the tray and turns her back up on him.*

Abaye and Raba differ on whether to see partnership in discourse as an advantage or not. The root of the difference may well be in what type of spouse each actually had. See the story above about Abaye’s profligate wife [Homa] and Raba’s affectionate and jealous wife.

(38) (Yebamoth 63a) *And said R. Elazar: ‘What is it that is written? “I shall make him a help against him” [22]. If he is fortunate, she helps him, if he is not fortunate, she is against him’. And some say, R. Elazar said: ‘...If he is fortunate, she is against him, if he is not fortunate, she flagellates him. [A word play on the Hebrew-Arameic word “against“, meaning also flagellation, smiting.]*

The Cold and Hot Wars of the Sexes, expounded by one side. One notes that Providence is an active component in the partnership. Perhaps for this reason, the bad wife is less blamed than she is deplored.

Vanity

(40) (Kethuboth 65a) *The wife of R. Joseph the son of R. Menashya of Dewil [actually his widow] came before R. Joseph and said to him. ‘Grant me an allowance of board’, and he granted her. ‘Grant me an allowance of wine’, and he granted her. “Grant me”, she said again, “an allowance of*

silks": *'Why silks [for what purpose, before whom do you wish to be beautiful] ? 'For your sake"; she replied, 'and for the sake of your friends and for the sake of your associates'.*

The widow's victory is by a "KO". (The wording of her answer is actually identical to a statement of deep metaphysical significance at another place¹³, and this gives it even more punch.). The story lays bare, probably intentionally, an incomprehension of woman's eternal striving after beauty and, well, appreciation.

(41) (Kethuboth 65a) ... *Things that the woman has a yearning for. And what are they? Jewellery.*

(42) (Berakhot 18b) *Ze'iri deposited some money with his landlady, and while he was away visiting Rab she died. So he went after her to the cemetery and said to her, 'Where is my money?' She replied to him: 'Go and take it from under the ground, in the hole of the doorpost, in such and such a place, and tell my mother to send me my comb and my tube of eye-paint by the hand of So-and-so who is coming her tomorrow. [So-and-so will die tomorrow.]*

By a mixture of the real and the fantastic the story epitomizes the excess of vanity that is attributed to women.

(43) (Kethuboth 59b) ... *A wife is for the sake of her beauty; for the sake of children. ... A wife is for the wearing of a woman's finery. ... He who wishes his wife to look graceful should clothe her in linen garments.*

These sayings are not of one kind and probably belong to different authors or circumstances.

(44) (Mo'ed Katan 9b) *R. Hina b. Hinena sat before R. Hisda [to expound the law that says which toilet a woman may make without desecrating the Holiday]; as he sat he said that the instances mentioned in the Mishnah [fundamental Law] applied only to a young woman, but not to an elderly woman. Said R. Hisda to him: God! even to your mother,*

even to your mother's mother, yea even if she be standing at the [brink of the] grave, as the saying goes: 'At sixty as at six; the sound of a timbrel makes her run [to a wedding procession (and similarly her yearning for cosmetics does not wear off with age)].

A "fine" example of meting out-group characteristics across the board, not excluding even privileged individuals. (45) (Niddah 31b) *Why does a man go in search of a woman and no woman goes in search of a man? This is analogous to the case of a man who has lost something. Who goes in search of what? He who has lost the thing goes in search of what he has lost. [The rib from which Eve was built was taken from Adam]. And why is a man easily pacified and a woman is not easily pacified? He [derives his nature] from the place from which he was created [earth, which yields] and she [derives hers] from the place from which she was created [the unyielding bone of a rib].*

The difference in the provenance rationalizes the differences between the sexes, as regards their habits, and mental and physical constitutions.

Loquacity

(46) (Berakhot 48b) ... [The women who were talking to Saul, were saying] *"As soon as ye be come into the city ye shall straightway find him, before he go up to the high place to eat: for the people will not eat until he come, because he doth bless the sacrifice and afterwards they eat that be bidden"* [23] *Why did they make such a long story of it? Because women are fond of talking. Samuel [the Talmudic sage], however, says that it was so that they might feast their eyes on Saul's good looks.*

However, in another place we have the other side of the story.

(47) (Eruvin 53a) R. Yose the Galilean was once on a journey when he met Beruria. 'By what road,' he asked her, 'do we go to Lydda?' 'Foolish Galilean,' she replied, 'did not the sages say thus: "Engage not in much talk with women"? You should have asked "By which road to Lydda?"

Without doubt, the quoted saying irked this gifted woman and she would, presumably, use any offered occasion to take her revenge on a representative of the superior sex who came her way. (After all, by all counts and measures, R. Yose was not excessively talkative.)

Humor in the Talmud.

The traditional (Yeshivah) view, that the Talmud is completely serious, has support in some sayings of the text (e.g. "All mockery is forbidden" [24]). By consequence, students of the Talmud who adhere to the traditional view, are frequently surprised by the wit and pungency contained in numerous passages and phrases. It is more reasonable to conclude that these are manifestations of a sharpness of tongue and a sense of humor possessed by the sages of the Talmud. Approached from this standpoint, several otherwise obscure passages become understood. Actually, in several cases the text formally declares that the passages were motivated by an elated mood and, thus, legitimates frames of mind that are not serious (i.e., purpose oriented). In other instances the humor is evident (though the text is not explicitly declared to be of a jocular character); in yet other passages, the humor is hidden and has to be exposed by contextual study. Probably the most common example of Talmudic wit and humor are puns (especially widespread in

Scriptural exegesis, even when of Halakhic, practical import), changes in the vocalization of the text (remember that written Hebrew has no vowels) and other plays on words. It may be suggested that these verbal acrobatics were expressions of the sages' fondness for their language (Hebrew). There are also ample instances of jokes on names, of riddles and of sarcasm. The last could be aimed at the speaker himself, at his adversaries or at a minority group. This article has shown examples of sarcasm directed at women. Other cases of sarcasm and of wit and humor can be found in a few sources, rarely in English [25, 26,27], but a comprehensive listing or analysis of Talmudic humor is lacking.

Since it may be claimed that it is the Talmud, above anything else, that formed the mind of Jews in previous generations, it may be proper to trace (or, at least, to acknowledge) the genetically or culturally transferred influences of the Talmudic humor in the works of our contemporary Jewish humorists.

Discussion

Our short comments on the cited anecdotes and aphorisms have focused on the strangeness and sameness aspects of inter-gender utterances in the Talmud. Both aspects were found, with the former occurring more frequently. On the basis of the excerpts presented it appears that, when women were spoken of as a collective or as an abstraction, they were more regarded by the sages as strangers than when they appeared as an individual (e.g , as the spouse of a sage).

31' | Women are a separate people

However, the consensus of views presented in Section 2 was that strangeness aspect of humorous material cannot be used to differentiate between inter- and intra-group jokes, since they both feed on the same stereotypes. From this would follow that the previous citations cannot be used to arrive at a Yes or No conclusion regarding Male-Female separateness or to measure the precise distance which the Talmudic Man put between himself and contemporary Woman. However, it can be safely assumed that a certain alienation (“otherness”) between the two genders existed (as was argued in the Introduction and in the relevant references [2,3]). In the following two Tables we shall specify forms and likely causes of this alienation and shall look for their traces in the material presented. The assumption is that if the sages, wittingly or otherwise, subscribed to these alienation causes, then anecdotes derogatory to women will contain them. At the same time, we can presume the existence of several identifying or anti-alienation factors, namely such that assist in forming bonds between the genders. We should expect these elements to be either absent (as butts) in derogatory anecdotes or sayings, or to appear in the texts in a benevolent manner. (Cf. our differentiation above between amiable and aggressive humor.)

(A) Otherness - oriented, divisive traits.

The main sources for these are [2,3,26,28]

	<i>Traits</i>	<i>Excerpt number</i>
1	<i>Physiological, Biological, Sexual</i>	12,15,19
2	<i>Silliness and Lack of Learning</i>	8,9, 20,22

3	<i>Confinement to Household, Exclusion from Public Life</i>	1,12,35,37,44,47
4	<i>Exemption or Prohibition from Rites and Observance</i>	22
5	<i>External Appearance</i>	12, 13,45
6	<i>Vanity, Talkativeness, Pettiness and other allegedly Feminine Traits</i>	1,3,4,14,21,27, 28, 29, 36, 37 40-44, 46

Table 1. Occurrence of divisive factors in the quoted excerpts.

(B) Sameness - oriented, cohesive traits.

	<i>Traits</i>	<i>Excerpt number</i>
1	<i>Matrimony</i>	1, 30-34
2	<i>Common Parenthood</i>	1
3	<i>Motherhood, Nursing</i>	2, 43
4	<i>Personal Relation, Spiritual Intimacy</i>	25,30,38,43,45
5	<i>Common Sex</i>	2, 24
6	<i>Womanly Gentleness</i>	3, 28
7	<i>Resourcefulness</i>	5,10, 18, 29

Table 2. Occurrence of unifying factors in the quoted excerpts. The excerpts indicated are laudatory.

In summary, it emerges from Table 1 that it is the “little” specific traits of women (imputed, rather than proven) that lie behind the majority of the sayings and anecdotes. If it is indeed the otherness of women that “activates” the text, then this is somewhat surprising, since by the current views, expressed in a Jewish context by e.g. [2,3,26,28] the otherness (as apparent in prejudices or discriminations) is primarily due to their biological or social

“situation” and is unrelated to trivialities. It can of course be claimed that the “traits” are nothing but secondary effects of something more fundamental, and anecdotes need not deal with fundamentals. It seems that our analysis can take us just so far and no farther.

A further word of caution concerns the sample of excerpts presented. 47 is but a fraction of what could be counted woman- related anecdotes and maxims in our source. They do represent an illustration of the rest, however.

Acknowledgements.

I am indebted to Professor A. Harel-Fish Z"l and to Anat Zajdman for advice on the presentation.

Notes

[1] This, I suspect, is a new phrase. It is meant to describe the main part of Jewry in the Land of Israel and in Babylonia between roughly the third Century BCE and the sixth Century CE, who lived more or less in accordance with Rabbinic precepts, thus excluding both the totally ignorant and the licentious, alienated (e.g., hellenistic) elite.

[2] J. Romney Wegner, “Chattel or Person. The Status of Women in the Mishnah” (University Press, Oxford, 1988) This erudite reference mainly examines the subservient versus autonomous status of women as reflected in the Mishna (compiled by the second Century). Whichever their social status, women can be regarded as either kindred to or foreign to men, so that Wegner’s book does not really touch the issue in this article, except for a discussion on p. 192 on “otherness” imposed by men on women, prefaced by a

citation from S. de Beauvoir "The Second Sex" (Vintage, New York, 1974).

[3] P.V. McCracken Fletcher "Oxen, Women or Citizen?" (Scholars Press. Atlanta, 1988), p. 45.

[3a] Shabbath, 62a. The statement is by the sage Ulla, who moved from his birthplace in the Land of Israel to Babylonia, around 270 CE. No further biographical details will be given for the sages (except where they are essential for comprehension.) References of the quotes consist of the folio number and side (a or b) in the given tractate of the Babylonian Talmud. The translation source is [3b], except where otherwise indicated. This translation appears to be more in line with canonical expositors (like R. Shlomo benYitzhak of Troyes living in the XI Century) than the more modern and liberal American translation [3c]. In the quoted texts, notes of the translators are enclosed by []. Our own remarks, additional to or replacing the translators', are enclosed by (). [Abbreviations: R.= Rabi, b.= ben (son of)].

[3b] I. Epstein, Editor, The Babylonian Talmud (Soncino Press, London 1936). Translations and Annotations by : A. Cohen, S. Daiches, H. Freedmann, I.W. Slotky, and others.

[3c] J. Neusner, The Talmud of Babylonia. An American Translation. (Scholars Press, Atlanta, 1992).

[4] The dominant view in the Yeshivas is that the Talmud as well as several later books are creations of saintly persons, working under the inspiration by the omniscient Almighty. For this reason, everything fits in with everything else, including differences of opinions (of which there are myriad).

[5] The following rough numerical estimates about the Talmud (which in the context of this article means only the Babylonian not the "Jerusalem" Talmud) are of interest (and not commonly noted):

Its 36 tractates contain about one million Hebrew or Aramaic words. It has commentaries (“C”) of at least up to four levels (meaning “C”, “C” upon “C”, etc.). In the course of time several parts of the text have been studied (read, memorized, scrutinized, argued over and anguished by inconsistencies, without laying doubt to the Talmud’s immaculateness) by forty generations, about a hundred million times. Useful English-language introductions to the Talmud are, in the order of increasing demand on the readers’ concentration:

J. Neusner, “Invitation to the Talmud” (Harper and Row , New York, 1973)

D. Kraemer, “The Mind of the Talmud” (University Press, Oxford, 1990)

B. S. Wipfheimer, “The Talmud: a Biography” (University Press, Princeton N.J., 2018)

A. Steinsaltz, “The Essential Talmud” (Basic Books, New York, 2006)

M. Chernick (Editor), “Essential Papers in the Talmud” (Oxford University Press, New York, 1994)

D. Weiss Halivni, “Midrash, Mishna and Gemara” (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1986)

H.L. Strack, “Introduction to the Talmud and Midrash” (Jewish Publ. Soc. America, Philadelphia, 1931).

[6] By “sages” we refer to the personages cited in our quotes by name, as well as to those whose sayings or doings are quoted anonymously, and also to the editors or compilers of the Talmud.

[7] D. Schwara, “Humor und Toleranz: Ostjudische Anekdoten als historische Quelle”, (Boehlaue Verlag, Koeln, 1996). It should be noted that the sources of this author are mainly made-up jokes, and as such their historical veracity is less well established than that of the Talmudic anecdotes which we shall cite.

- [7a] J. Morreall (Ed.): "The Philosophy of Laughter and Humor" (State University Press of New York, Albany, 1987).
- [8] D. Victoroff, "Le Rire et le Risible (In French)" (Presses Universitaires de France, Paris, 1953).
- [9] W. Martineau, "A Model of Social Functions in Humor" in J.H. Goldstein and P.E. McGhee, Editors: "Psychology of Humor" (Academic Press, New York, 1972) p. 101.
- [10] J.C. E. (Christie) Davies, "Ethnic Humor around the World. A Comparative Analysis." (Indiana University Press, Bloomington, 1990).
- [11] O. Nevo, *J. Pers. Soc. Psych.* 49 799 (1985).
- [12] B. Saper, *Humor* 4 41 (1991).
- [13] E. Draitser, *Humor* 7 245 (1994).
- [14] A. Zajdman, "Humor (In Hebrew)" (Papyrus, Tel Aviv, 1994) p. 134 and ff.
- [15] L.E. Mintz in "It's a Funny Thing Humor", A.J. Chapman and H.C. Foot, Editors, (Pergamon, New York, 1977) p.287.
- [16] E. Fuchs in "Humor and Sexism in Jewish Humor", A. Ziv, Editor, (Papyrus, Tel Aviv, 1986) p.19.
- [17] G. Camfield, "Necessary Madness: The Humor of Domesticity in Nineteenth Century American Literature" (University Press, Oxford, 1997).
- [18] J. E. Caron, *Humor* 12 100 (1999).
- [19] Ecclesiastes VII, v. 26.
- [20] Teaching of the Fathers, Chapter V Mishnah 13.
- [21] Y.S. Schorr, General Editor (D. Fohrman and others, elucidators) Talmud Bavli, The Schottenstein Edition, (Messorah, Brooklyn, 1993).
- [22] Genesis II verse 18.
- [23] I Samuel XIX, verse 13.
- [24] Bavli Megilah 25 b.

[25] R.P. Bulka, "Wit and Wisdom of the Talmud" (Pauper Press, White Plains, 1975).

[26] David Lipshitz, "Characterization and role of humor in the Talmud" (In Hebrew with English Long Abstract.) 1995 Ph.D. Thesis, Bar-Ilan University, Ramat Gan, Israel.

[26] B. Englman, Declared, open and hidden humor in the Babylonian Talmud. BDD (Bar Ilan University) 8 5 (1999).

[28] P. Sigal, Judaism 24 226 (1974)